

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

sosyal bilimler enstitüsü

DERGİSİ

KAUŞBED
KAUJISS

Kafkas University

journal of institute of social sciences

sayı/number 33 bahar/spring 2024

e-ISSN 2149-0643

**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
sosyal bilimler enstitüsü
DERGİSİ

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
Kafkas University
journal of institute of social sciences
sayı/number 33 bahar/spring 2024

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi **Hakemli** bir dergidir ve bahar ve sonbahar sayıları olmak üzere yılda en az iki kez yayımlanır. Yayın dili **Türkçe ve kabul gören Batı dilleridir**. Dergiye gönderilen yazılar daha önce hiçbir yerde **yayımlanmamış** olmalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri, bildiri kitaplarında daha önce yayımlanmamış olmak kaydıyla gönderilebilir. Özgün makalelerin ve araştırmaya dayanan raporların konunun uzmanlarına gösterilerek görüş alınması (kabul, değişiklikler yapıldıktan sonra kabul ya da ret) yaklaşık 6-8 hafta almaktadır. Yazının yayımlanıp yayımlanmaması hakkındaki son karar yazarlara bildirilir. Yayın Kurulu, gerekli hallerde yayımlanacak yazı üzerinde uzmanların görüşleri doğrultusunda bazı değişiklikler yapılmasını ya da yazının tamamen gözden geçirilmesini yazar(lar)ından isteyebilir. Yazılar, üzerinde gerekli değişikliklerin yapılması ve makalenin yeniden düzenlenmesi yazarların sorumluluğundadır. Yazılar, yayımlanmadan önce editoryal değişikliklerin onaylanması ve metnin son bir kez gözden geçirilmesi için yazarlara gönderilir. Olumsuz hakem görüşü bulunan yazılar dışındaki yayımlanmayan yazılar istendiği takdirde yazarlarına geri gönderilir.

Derginin temel amacı: Sosyal Bilimler alanlarında bilimsel bilgi üretimine katkı sağlamaktır. Bilime yenilik getiren, Yeni bir bilimsel yöntem geliştiren veya bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama niteliğinde olan özgün makalelere yer vermeyi amaçlamaktadır.

Derginin kapsamı: Sosyal Bilimler ile ilgili konuları kapsamaktadır. Dergide, Sosyal Bilimlerin alanlarının kapsamına giren tüm konulardaki çalışmalar yayımlanır.

DERGİMİZ;

-TÜBİTAK-ULAKBİM SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER VERİ TABANINDA DİZİNLENMEKTEDİR.

-SOBİAD ATIF DİZİNDE TARANMAKTADIR.

-OJOP ÇEVİRİMİÇİ BİLİMSEL DERGİ EDITÖRLERİ VE YAYINCILARI PLATFORMU ÜYESİDİR.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ/KAÜSBED

Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences/KAUJISS

Sahibi Owner

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

In the name Kafkas University Institute of Social Sciences

Prof. Dr. Yaşar KOP

Editörler ve Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN *Tarih Editörü/Atatürk Üniversitesi/Erzurum*

Prof. Dr. Ali TİLBE *Batı Dilleri ve Edebiyatları Editörü/İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa/İstanbul*

Prof. Dr. Orhan KEMAL TAVUKÇU *Türk Dili ve Edebiyatı Editörü/RTE Üniversitesi/Rize*

Prof. Dr. Selahattin BEKKİ *Halk Edebiyatı Editörü/Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir*

Prof. Dr. Selçuk URAL *Sosyal ve Beşeri Bilimler Editörü/Kafkas Üniversitesi/Kars*

Prof. Dr. Ş. Recai TEKOĞLU *Eskiçağ Dilleri Editörü/9 Eylül Üniversitesi/İzmir*

Başeditör Head-Editor

Prof. Dr. Akın BİNGÖL

Editör Yardımcısı Vice Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ersin DOĞANTEKİN

Genel Koordinatörler General Coordinators

Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ

İngilizce Redaksiyon English Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Turan ÖZGÜR GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ŞENTÜRK

Düzenleme Design

Doç. Dr. Mustafa KARAGEÇİ

Dizgi ve Baskı Printed and IBM Typeset

Kafkas Üniversitesi Ofset Tesisleri, Kars

Kafkas University, Kars

Yazı İşleri Sekretariat

Enstitü Sekreteri Nuri BAYRAKÇI

Yazışma Adresi Corresponding Address

Kafkas Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Müdürlüğü 36100 Kars

Tel : +90 474 225 11 87

Fax : +90 474 225 11 87

e-mail : sbedergi@kafkas.edu.tr

sosbil@kafkas.edu.tr

Dergi Otomasyon Sistemi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kausbed>

© 2024 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Her Hakkı Saklıdır. Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2024 Kafkas University Institute of Social Sciences, All rights reserved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors

e-ISSN- 2149-0643

KAÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen yazılar sayfanın tek yüzüne yazılmalıdır. Eserler yazım kurallarına uygun şekilde hazırlandıktan sonra KAFKAS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ sayfasından MAKALE GÖNDERME linkine girilerek yüklenmelidir. Yazılar, aşağıda belirtilen yazım kurallarına uyularak hazırlanmalı ve 20 sayfayı geçmemelidir (fotoğraf ve çizimler hariç).

Eserlerin başlangıç sayfasında bulunması gereken bilgiler

Yazar ad(lar), Yazarın Adres(ler)i, E-Posta adres(ler)i, Makalenin Türkçe/İngilizce adı, Makalenin Türkçe/İngilizce özü, Anahtar kelimeler (İngilizce ve Türkçe 3-5 adet)

Eserin kaydedildiği otomasyonda bulunması gereken bilgiler

Yazar Adı ve Unvanı, Makale Adı, Yazar Adresi, E-Posta Adresi, Bağlantı Telefonu

Yazı karakteri

- * Makale başlığı, tamamı büyük harflerle, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 11 punto-kalın normal
- * İngilizce başlık, kelime baş harfleri büyük, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 10 punto-kalın normal
- * Yazar Adı, unvan belirtilmeden, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 10 punto-bold
- * Yazar unvanı, Adresi ve E-Posta, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 9 punto
- * Öz ve Abstract, sayfaya ortalanmış olarak Times New Roman 9 punto-italik (en çok 100 kelime)
- * Bölüm başlıkları ve alt başlıklar, 1 cm boşluk kullanılarak Times New Roman 11 punto-bold
- * Metin, Times New Roman 11 punto
- * Tablo, Fotoğraf, Harita, Grafik başlıkları, Times New Roman 10 punto
- * Tablo içi, Times New Roman 7-9 punto
- * Tablo, Fotoğraf, Harita, Grafik kaynağı, Times New Roman 9 punto

Sayfa Düzeni

- * Kenar boşlukları Üst:6,5 cm, Alt:5 cm, Sağ:4,5, Sol:4,5
- * Girinti sol:0, sağ:0, Paragraf başıboşluğu:1 cm, Aralık Önce:3 nk, Sonra:3 nk, Satır Aralığı: tek, Üst bilgi: 5 cm, Alt Bilgi:1,25 cm

Fotoğraf, Harita, Şekil

- * Metin içerisinde yer alan fotoğraf, harita ve şekiller 300 dpi çözünürlükte taranmış ve ilgili bölüme yerleştirilmiş olmalıdır
- * Grafikler hazırlanırken, iç bölümlerde yer alan yazıların okunabilirliğine dikkat edilmeli ve grafik içi taramalarda gri tonlama uygulanmalıdır

Alıntılar

- * Alıntılar Metin içinde APA 6 olarak verilmelidir.
- * Kaynaklar makalenin son bölümünde "KAYNAKLAR" adı altında verilmelidir

Yayın kurallarına uymayan ve büyük değişiklik gerektiren yazılar, uyarılarla birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

Yazım kuralları, eserlerin toplanma aşamasında görsel düzenliliği sağlamak amacıyla uygulanmaktadır.

Yayınlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazarlarına aittir.

Derginin mail adresleri, hakem değişiklikleri yapılmış makalelerin gönderimine ve bilgi edinme amaçlı kullanıma açıktır.

KAÜ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KAU Journal of the Institute of Social Sciences

Bahar 2024-Sayı 33 – Spring 2024-Number 33

İÇİNDEKİLER Contents

ARAŞTIRMA

DİL VE EDEBİYAT

Hadi AKMAN (DOI:10.56597/kausbed.1389770)/Araştırma
Titiz, Yükselmek ve Yükselmek Kelimelerinin Etimolojisi Üzerine.....001-017
On the Etymology of the Words Meticulous, High and Rising

Hülya Bayrak AKYILDIZ (DOI:10.56597/kausbed.1447465) Araştırma
Roman Kahramanlarının Yeniden Doğuşu: Postmodern Özne ve Değişken Kimlikler019-034
Rebirth of the Novel Hero: Postmodern Subject and Changing Identities

Muhammed ÇİTGEZ (DOI:10.56597/kausbed.1414634)/Araştırma
Türkçeyi Sadeleştirme Gayesi İçinde Bir Cumhuriyet Dergisi: Doğuş.....035-055
A Republic Journal with the Aim of Purifying the Turkish: Doğuş

Eda EYİ (DOI: 10.56597/kausbed.1395857)/Araştırma
Bulunma Hâlinde Tonlu-Tonsuz ve Önlük-Artık Uyumu Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme.....057-086
A Comparative Study on Toned-Toneless and Prefix-Postfix Harmony in the Present Indicative

Gülsemin KOTANCI (DOI: 10.56597/kausbed.1402521)/Araştırma
Mitik Anlatıların Modern Yapımlara Yansımaları: Squid Game.....087-098
Reflections of Mythic Narratives on Modern Productions: The Case of Squid Game

A. Zeynep ORAL (DOI: 10.56597/kausbed.1443915)/Araştırma
Çeviride Göstergibilimsel Yaklaşımla İnceleme: “Boynu Vurulan Kali”-Bir Vaka Çalışması.....099-118
Semiotic Approach in Translation: The Beheaded Kali- A Case Study

Gamze ŞENTÜRK TATAR (DOI:10.56597/kausbed.1425136)/Araştırma
Cross-Dressing in Contemporary British Feminist Theatre.....119-144
Çağdaş Britanya Tiyatrosunda Karşı Cinsin Kıyafetlerini Giyinme

Gülsüm TARAKÇI (DOI: 10.56597/kausbed.1380736)/Araştırma
Tarık Buğra'nın Oğlumuz Hikâyesinde
Metnin Niyetine Hizmet Eden ve Estetik Dokuyu Oluşturan Anlatım Teknikleri.....145-159
Expression Techniques of Tarık Buğra
in the Story of Oğlumuz Serving the Intention of the Text and Creating Aesthetic Texture

Coşkun ZEKİ (DOI:10.56597/kausbed.1435916)/Araştırma
Ebû Bekir Es-Sûlî'nin “Edebu'l-Kuttâb” Adlı Eserinin İçerik ve Konu Özellikleri.....161-180
Content and Subject Features of Abû Bakr al-Şûlî's “Edebu'l-Kuttâb”

FELSEFE

Gökhan ABANOZ (DOI:10.56597/kausbed.1397723)/Araştırma
Askeri Teknolojinin Medeniyet Birikimi Açısından Doğurduğu Çelişki: Logos ve Şiddet.....181-202
The Contradiction Caused by Military Technology in Terms of Civilizational Accumulation: Logos and Violence

GÜZEL SANATLAR

Uğur ARTUT- Sevtap KANAT (DOI:10.56597/kausbed.1424683)/Araştırma
Grafik Tasarımda Yaratımın Dijital Evrimi: Transhümanizm ve Yapay Zekâ.....203-226
Digital Evolution of Creation in Graphic Design: Transhumanism and Artificial Intelligence

İpek ŞENEL ÖZAYTEN (DOI:10.56597/kausbed.1375098)/Araştırma
Günümüz Sanatında Süreç - Mekân Bağlamında Bir Olgu Olarak Yemek.....227-240
Food as a Phenomenon in the Context of Process - Space in Today's Art

İLAHİYAT

Metin ÇETİN (DOI:10.56597/kausbed.1425053)/Araştırma
Kasas Suresindeki Kıraat Farklılıkları ve Meâllere Yansımaları.....241-263
Differences in the Recitation in the Sûrat Al-Qaşş and their Reflections on the Translation

Mukadder Arif YÜKSEL (DOI:10.56597/kausbed.1405955)/Araştırma
Kıyamet Günü Amellerin Sorgulanmayacağını
ve Tartılmayacağını Haber Veren Ayetlerde Görülen İşkâl265-283
The Problem Observed in the Verses Informing
that Deeds Will not be Questioned or Weighed on the Day of Judgment

İLETİŞİM

Yaşar ÖZTÜRK (DOI:10.56597/kausbed.1415558)/Araştırma
Muhafazakârlığın Modern Müdafaası: Kızılılık Şerbeti.....285-308
The Modern Defense of Conservatism: TV Series "Kızılılık Şerbeti"

KÜLTÜREL MİRAS

Hatice ENGİN (DOI:10.56597/kausbed.1401541)/Araştırma
Okul Binasından Müzeye: Koruma-Yeniden İşlevlendirme Örneği Olarak Muş Müzesi.....309-327
From School Building to Museum: Muş Museum as an Example of Conservation-Refunctioning

Neşe ÇULLU KAYGISIZ (DOI:10.56597/kausbed.1416281)/Araştırma
Turist Rehberliği Araştırmalarının Bibliyometrik ve Görselleştirilmiş İncelemesi.....329-343
Bibliometric and Visualized Review of Tourist Guiding Research

PSİKOLOJİ

Metin ÇINAROĞLU (DOI: 10.56597/kausbed.1401604)/Araştırma
Kas Dismorfisi Mercək Altında: Sınıflandırmadan Yeni İlişkilelendirmelere.....345-360
Muscle Dysmorphia in the Spotlight: from Classification to New Associations

SOSYOLOJİ

İ. AKTÜRK-B. ACAR-H. KARAMAN-O. KOÇAK (DOI: 10.56597/kausbed.1380242)/Araştırma
Üniversite Öğrencilerinde Göçmenlere Yönelik Olumsuz
Tutumun, Empati ve Gelecek Kaygısı Açısından Değerlendirilmesi.....361-379
Evaluation of Negative Attitudes Towards Immigrants
in University Students in Terms of Empathy and Future Anxiety

İhsan KURTBAŞ-Onur AKÇAKAYA-M. Caner TİMUR (DOI:10.56597/kausbed.1479590)/Araştırma
Esnaf Versus Zincir Market Ardahan İli Örneğinde Esnafın
Zincir Marketlere Yönelik Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması.....381-415
Craft Versus Chain Market a Field Research
on Craftmen's Perceptions Towards Chain Markets in the Ardahan Province Sample

TARİH

Ömer AĞIR (DOI:10.56597/kausbed.1403912)/Araştırma
Kamu Diplomasisinde Dış Yardımlar: Türkiye- Afganistan Örneği.....417-438
Foreign Aid in Public Diplomacy: The Example of Türkiye – Afghanistan

Derya COŞKUN (DOI:10.56597/kausbed.1402392)/Araştırma
Ortaçağ Moğollarının Giyim Kültüründe Başlık ve Kullanımı.....439-455
Headdress and its Use in Medieval Mongolians Clothing Culture

Fatih ERDEM-Yusuf KILIÇ (DOI:10.56597/kausbed.1483787)/Araştırma
Eski Mezopotamya Kehanet Metinlerinde Adı Geçen Bazı Hayvanlar.....457-478
Some of the Animals Mentioned in the Ancient Mesopotamian Divination Texts

DANIŞMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Abdulkadir GÜRER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Adem BALKAYA	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Adnan ÖMERUSTA OĞLU	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ahmet MERMER	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ahmet SARI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet Uğur NALCIOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Ahmet YİĞİT	Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Prof. Dr. Akin BİNGÖL	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Alfina SIBGATULINA,	Moskova Üniversitesi, Moskova/Rusya
Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi/Balıkesir
Prof. Dr. Ali TİLBE	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa/İstanbul
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi/Elazığ
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Altan ALPEREN	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Anıl YILMAZ	Katip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Arif ÜNAL	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR,	Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETKİN	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Ayten ER	Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK	Iğdır Üniversitesi/Iğdır
Prof. Dr. Besim ÖZCAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Betül ARSLAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Birol CAN	Uşak Üniversitesi/Uşak
Prof. Dr. Carlos GUITIERRES	Leon Üniversitesi/Leon/İspanya
Prof. Dr. Celal TÜRER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Cemile AKYILDIZ ERCAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN	Osmaniye Üniversitesi/Osmaniye
Prof. Dr. Cengiz YANIKLAR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Cevdet BOZKUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Danuta CHEMIELOWSKA	Varşova Üniversitesi/Polonya
Prof. Dr. Denis TOICHKIN	Kiev Üniversitesi/Kiev/Ukrayna
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Prof. Dr. Emine ÖZTÜRK	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU	Pamukkale Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. F. Sema Barutçu ÖZÖNDER	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Faruk GÜRBÜZ	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Fatih TEPEBAŞILI	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Funda KARA	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Gencer ELKILIÇ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Gökay DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars

Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER	Marmara Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Gülhan ATNUR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Gürer GÜRSEVİN	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Gürsel UYANIK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Halil İbrahim USTA	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Haluk ALKAN	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Hammadi ZUVEYB	Sfaks Üniversitesi, Sfaks/Tunus
Prof. Dr. Hamza KELEŞ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Hasan BAHAR	Selçuk Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Hasan BOLAT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR	Celal Bayar Üniversitesi/Manisa
Prof. Dr. Hikmet ASUTAY	Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi/Trabzon
Prof. Dr. Himmet UMUNÇ	Başkent Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Hüseyin METİN	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Hüsnü KAPU	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İbrahim ÜNGÖR	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. İhsan Sabri BALKAYA	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. İmran KARABAĞ	Kocaeli Üniversitesi/Kocaeli
Prof. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. İsmail ÖGRETİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Jai S. MAH	EWHA Womens Üniversitesi, Seul/Güney Kore
Prof. Dr. Jale DEMİRCİ	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Jülide AKYÜZ ORAT	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Kamil CİVELEK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Kasım İNCE	Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Prof. Dr. Kaveh FARROKH	Methodologica Üniversitesi/Paris/Fransa
Prof. Dr. Kemal POLAT	Amasya Üniversitesi/Amasya
Prof. Dr. Kürşat ÖNCÜL	Osmangazi Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Leyla HARPUTLU	Alaaddin Keykubat Üniversitesi/Alanya/Antalya
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. M. Moshtagh KHORASANI	Frankfurt Üniversitesi/Frankfurt/Almanya
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZCAN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet H. KIRBAŞOĞLU	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
Prof. Dr. Mehmet OKUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi/Trabzon
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN	Atatürk Üniversitesi/İstanbul

Prof. Dr. Merih Tekin BENDER	Ege Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Metin AKİS	Yedi Aralık Üniversitesi/ Kilis
Prof. Dr. Mithat DURMUŞ	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Muhammed Hanifi MACİT	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Muhsin AKBAŞ	Kâtip Çelebi Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Muhsin MACİT	Anadolu Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Musa BAĞCI	Dicle Üniversitesi/Diyarbakır
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Mustafa ALICI	Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL	Ardahan Üniversitesi/Ardahan
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Mükremin YAMAN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nevzat TARTI	Yüzüncüyıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Nihat YATKIN	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nimet KESER	Çukurova Üniversitesi/Adana
Prof. Dr. Nima ARJMANDI	Shahid Beheshti Üniversitesi/Tahran/İran
Prof. Dr. Nurettin CEVİZ	Gazi Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/Rize
Prof. Dr. Ömer ÇAHA	Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Prof. Dr. Önal KAYA	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Peter GOLDEN	Rutgers Üniversitesi/New Jersey/ABD.
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Rupprecht S. BAUR	Duisburg-Essen Üniversitesi/Duisburg/Almanya
Prof. Dr. Sahip BEROJE	Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van
Prof. Dr. Salih ÇEÇEN	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Saliha KODAY	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM	Ankara Üniversitesi/Ankara
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Selahattin BEKKİ	Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir
Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ	Sütçü İmam Üniversitesi/Kahramanmaraş
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA	Binalı Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Prof. Dr. Selçuk URAL	Kafkas Üniversitesi/Kars
Prof. Dr. Selim BAŞAR	Anadolu Üniversitesi/Eskişehir
Prof. Dr. Sergül VURAL KARA	Mersin Üniversitesi/Mersin
Prof. Dr. Serhat ZAMAN	Uludağ Üniversitesi/Bursa
Prof. Dr. Sinever Esin DAYI	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM	Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Prof. Dr. Sevgi COŞKUN TEKİN	Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Prof. Dr. Sevinç SAKARYA MADEN	Trakya Üniversitesi/Edirne
Prof. Dr. Şeyhmus Recai TEKOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi/İzmir
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi/Ankara

Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN
Prof. Dr. Turgut YİĞİT
Prof. Dr. Ümit KILIÇ
Prof. Dr. Veli ÜNSAL
Prof. Dr. Visvanathan NAICKER
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Yavuz ARSLAN
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Prof. Dr. Zerrin KARAKUZULU
Doç. Dr. Ali TEMİZEL
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Doç. Dr. Erdoğan BADA
Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ
Doç. Dr. Erkan KONYAR
Doç. Dr. Eyüp NEFES
Doç. Dr. Fatma DAĞABAKAN
Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Doç. Dr. Gökalp SELÇUK
Doç. Dr. Gülten GÜLER
Doç. Dr. Hasan ELKHATTAF
Doç. Dr. Hasan YILMAZ
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA
Doç. Dr. İsmail ÖĞRETİR
Doç. Dr. Mehmet AYAN
Doç. Dr. M. Sait KURŞUNOĞLU
Doç. Dr. Nebahat ARSLAN
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN
Doç. Dr. Nizamettin PARLAK
Doç. Dr. Nurettin KOÇHAN
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL
Doç. Dr. Petru GULBAN
Doç. Dr. Seadet SHIKHIYEVA
Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU
Doç. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU
Doç. Dr. Turgay HAN
Doç. Dr. Volodimir PİDVOYNIY
Doç. Dr. Yaşar KOP
Doç. Dr. Yasemin MUMCU
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI

Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
Ankara Üniversitesi/Ankara
Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Ahi Evran Üniversitesi/Kırşehir
Cape Peninsula Üniversitesi/Cape Town/G. Afrika
Yıldız Teknik Üniversitesi/İstanbul
Atatürk Üniversitesi/Erzurum
İbrahim Çeçen Üniversitesi/Ağrı
Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi/İstanbul
Ege Üniversitesi/İzmir
Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Sakarya Üniversitesi/Sakarya
Selçuk Üniversitesi/Konya
Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Van
Çukurova Üniversitesi/Adana
Sıtkı Koçman Üniversitesi/Muğla
İstanbul Üniversitesi/İstanbul
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Hacettepe Üniversitesi/Ankara
Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Uludağ Üniversitesi/Bursa
Dımaşk Üniversitesi, Şam/Suriye
Necmettin Erbakan Üniversitesi/Konya
AMEA, Bakü/Azerbaycan
Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Pamukkale Üniversitesi/Denizli
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/Samsun
Kafkas Üniversitesi/Kars
Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Binali Yıldırım Üniversitesi/Erzincan
Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Namık Kemal Üniversitesi/Tekirdağ
AMEA, Azerbaycan
Erciyes Üniversitesi/Kayseri
Atatürk Üniversitesi/Erzurum
Ordu Üniversitesi/Ordu
Taras Şevçenko Ulusal Üniversitesi/Kiev/Ukrayna
Kafkas Üniversitesi/Kars
Adnan Menderes Üniversitesi/Aydın
Atatürk Üniversitesi/Erzurum

Teşekkür

Dergimizin bu sayısında yer alan makalelerin değerlendirilmesinde hakemliklerine başvurduğumuz, aşağıda isimleri yer alan öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Acknowledgement

We convey our deepest gratitude's and thanks to below mentioned scholars who graciously offered their invaluable assistance in reviewing.

Editorial Board

<i>Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN</i>	<i>Trakya Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Ekrem AYAN</i>	<i>Sıtkı Koçman Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Erdoğan ALTUNKAYNAK</i>	<i>Ardahan Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Eylem DERELİ SALTİK</i>	<i>Osmangazi Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Fatih ÖZDEMİR</i>	<i>Hacı Bektaş Veli Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ</i>	<i>Akdeniz Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Gökay DURMUŞ</i>	<i>Kafkas Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Haşan ÖZDEMİR</i>	<i>Giresun Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT</i>	<i>Hacı Beayram Veli Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Hüseyin ÇELİK</i>	<i>Sütçü İmam Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. İbrahim KAVAZ</i>	<i>Ahi Evran Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ</i>	<i>Harran Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Melek ALPAR</i>	<i>Gazi Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Melihat TÜZÜN</i>	<i>Trakya Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Nüzhet Berrin AKSOY</i>	<i>Atılım Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU</i>	<i>Aksaray Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Serhat HARMAN</i>	<i>Artuklu Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Soner AKPINAR</i>	<i>Osmangazi Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK</i>	<i>Akdeniz Üniversitesi</i>
<i>Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU</i>	<i>Atatürk Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Abanoz KÜÇÜK</i>	<i>Giresun Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ</i>	<i>Kırkkale Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ahmet GEMİ</i>	<i>Dicle Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Ahmet KATILMIŞ</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>

Doç. Dr. Aslı KILIÇ
Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE
Doç. Dr. Burak KARABULUT
Doç. Dr. Emre KOLAY
Doç. Dr. Murat SARIGÜL
Doç. Dr. Ersin TOPÇU
Doç. Dr. Feridun KAYA
Doç. Dr. Hakan YÜKSEL
Doç. Dr. Hami Onur BİNGÖL
Doç. Dr. Hasan UZUN
Doç. Dr. Kerem ÖZBEY
Doç. Dr. Murat TURGUT
Doç. Dr. Mustafa KARA
Doç. Dr. Philip GLOVER
Doç. Dr. Sabri ARICI
Doç. Dr. Serdar ÜNAL
Doç. Dr. Ümit HUNUTLU
Doç. Dr. Yavuz HAYKIR
Doç. Dr. Yusuf Ziya KESKİN
Dr. Abdullah Kasım SONKAYA
Dr. Çağlar DEMİR

ODTÜ
Çoruh Üniversitesi
M. Kemal Üniversitesi
N. Erbakan Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Amasya Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Dumlupınar Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Çoruh Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Mersin Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
R. T. Erdoğan Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Binali Yıldırım Üniversitesi
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Balıkesir Üniversitesi

Gönderim Tarihi: 12.11.2023

Kabul Tarihi: 05.03.2024

TİTİZ, YÜKSEK VE YÜKSELMEK KELİMELERİNİN ETİMOLOJİSİ ÜZERİNE¹

On the Etymology of the Words Meticulous, High and Rising

Hami AKMAN

Dr.; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
hamiakman@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8787-2319

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz: Etimoloji kelimesi, Eski Yunancada *étimos* “gerçek” *lógos* “bilgi; mana” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Gerçek mana ya da gerçek mana bilgisi gibi bir anlama gelen bu birleşik, Türkçeye köken bilgisi ya da köken bilimi olarak tercüme edilmiştir. Bir kelimenin gerçek ve asıl manasına ulaşmak aslında onun köküne ulaşmak demektir. Türkçede bir kelimenin köküne ulaşmanın belli kuralları vardır. Bunlar, kök olan kelime ile türevi arasında anlam, ses ve şekil bilgisi açısından uyumun kuvvetli olmasıdır. Türkçe ile ilgili bugüne kadar bazı etimolojik çalışmalar yapılmıştır. Türk dilinin ilk karşılaştırmalı etimolojik sözlüğü Vámbéry'e aittir; ancak çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüklerden ilk ve en önemlisi Marti Réséner'in Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme adlı eseridir. Sir Gerard Clauson'un 1972'de yayımlanan *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı sözlüğüyse, Türkçenin etimolojik sözlükçülüğünde bir dönüm noktasıdır. Bir dilde üzerinde çalışılan en zorlu alanlardan birisi etimolojik araştırmalardır. İşte bu çalışmada titiz, yüksek ve yüksel-kelimelerinin etimolojileri ele alınmıştır. Titiz kelimesi “deşmek, deşelemek “yün, pamuk vb.ni tellere ayırarak kabartmak; elle çok küçük parçalara ayırmak” anlamı dit- ~ tit-anlamlı fiilden türerken; yüksek ve yüksel- kelimeleri ise üst kelimesinden türemiştir. Çalışmada, söz konusu kelimelerle alakalı kendi etimolojik önerilerimize yer vermeden önce tarihî metinlerde ve çağdaş Türk lehçelerindeki tanıklarına yer verilip bazı araştırmacıların bunlarla ilgili etimolojik açıklamaları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etimoloji, titiz, yüksek, yükselmek

Abstract: The word *etymology* comes from Ancient Greek: *étimos* “truth” and *logos* “knowledge”; It is formed by combining the words “meaning”. This compound, which means something like real meaning or true meaning knowledge, has been translated into Turkish as *etymology* or *etymology*. Reaching the true and original meaning of a word actually means reaching its root. There are certain rules for reaching the root of a word in Turkish. These are the strong harmony between the root word and its derivative in terms of meaning, sound and morphology. Some etymological studies have been carried out on Turkish until today. The first comparative etymological dictionary of the Turkish language belongs to Vámbéry; However, the first and most important etymological dictionary of contemporary Turkish is Marti Réséner's work titled *An Essay on the Etymological Dictionary of Turkish Languages*. Sir Gerard Clauson's dictionary titled *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, published in 1972, is a turning point in the etymological lexicography of Turkish. One of the most challenging areas to work on in a

¹ Bu makale, 1. Uluslararası Karadeniz Bilimsel Araştırma ve İnovasyon Kongresinde sunulmuş ve özeti yayımlanmış olan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

language is etymological research. In this study, the etymologies of the words *meticulous*, *high* and *Yüksel* are discussed. The word *meticulous* means "to pierce, to pierce" to fluff wool, cotton, etc. by separating them into strands; Derived from the meaningful verb *dit- ~ tit-* meaning "to cut into very small pieces by hand"; The words 'high' and 'Yüksel-' are derived from the word 'upper'. In the study, before giving our own etymological suggestions regarding the words in question, their witnesses in historical texts and contemporary Turkish dialects are included and information is given about the etymological explanations of some researchers about them.

Keywords: Etymology, meticulous, high, rising.

1. GİRİŞ

Etimoloji kelimesi Eski Yunancada *étimos* ‘gerçek’ *lógos* “bilgi; mana” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Bunların kelime kelime anlamı *gerçek anlam* ya da *gerçek anlam bilgisidir* (Stachowski, 2011, s.1). Bu birleşik, dilbilgisi terimi olarak Türkçeye genellikle *köken bilimi* veya *kelime bilgisi* olarak tercüme edilir (Demirci, 2019, s. 22). Bir kelimenin gerçek, asıl manası gibi bir anlam ortaya çıkar. Esas itibarıyla bir şeyin aslı onun köküdür; yani bir kelimenin asıl, gerçek bilgisine ulaşmak demek, onun kökünü elde etmek demektir. Etimoloji, bir dilin çalışması ve araştırılması en zahmetli, en çetin kolunu oluşturmaktadır. Bir kelimenin bazen son hâli, ilk hâli ile o kadar farklılaşır ki bunun köküne ulaşmak için bir dilbilimci olmak gerekli olur. Mesela Eski Türkçede tanıklanan bir kelimenin kökünü elde etmek için Moğolca, Çince, Soğdca gibi yabancı dillerin yapısal özelliklerinden haberdar olmak gerektiği gibi, Göktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesine de hâkim olmak gerekir. Bunlara bazen Türkçenin diğer lehçelerinden de hatırı sayılır oranda haberdar olmak gerektiği ifade edilmelidir. Türkçe tarih boyunca birçok dile tanışmış, etkileşime girmiş onlara kelime verirken onlardan kelime de almıştır. Dolayısıyla Türkçenin etimolojisini yapmak için çok dikkatli olmak gerekmektedir. Mesela *uşmak* kelimesinin Soğdca olduğu bilinmediği takdirde bunun, Türkçe bir kelime olduğuna ve kökünün *uç-* fiiline dayandığına dair hatalı bir açıklama yapmak muhtemeldir. Yine Farsçaya dair bilgi sahibi olunmadığı takdirde Türkçe olan *köşk* kelimesinin bu dile (Farsça) ait olduğu hatasına düşülebilir (Tekin, 2015, s. 27-33). Etimoloji, bazen “kelimelerin göçüyle alakalı olabileceği için tarih ve coğrafya ilminden bir dereceye kadar haberdar olmak gereğini” de ortaya çıkarmaktadır (Demirci, 2019, s. 23). Etimoloji, başlangıçta sadece dinî metinlerdeki kelimelerin köküne ulaşmayı hedeflerken zamanla dillerin “söz varlığının bütünü” kapsayan bir hâl almıştır (Şen, 2023, s. 9). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere etimolojide kulaktan dolma bilgilerin ve yüzeysel çalışmanın yeri yoktur. Etimoloji ciddi bir birikim isteyen dil bilgisi dalıdır.

Türkçenin bugüne kadar tam bir etimolojik sözlüğü hazırlanmamıştır. Karşılaştırmalı olarak Türkçenin ilk etimolojik sözlüğü H. Vámbéry'in *Türk-Tatar Dillerinin Etimoloji Sözlüğü* (1878) adlı eseridir. Bu sözlükte köken itibarıyla birbirinden uzak kelimelerin birlikte ele alındığı görülmektedir. Türkçenin ikinci etimoloji sözlüğü Bedros Keresteciyan'a ait *Matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque* adlı çalışmasıdır. Türkçenin çağdaş etimolojik çalışmalarından ilk ve en önemlisi Marti Résénen'in *Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme* (1969) adlı eseridir. Sir Gerard Clauson'un 1972'de yayımlanan *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı sözlüğü Türk dilinin etimolojisinde bir dönüm noktasıdır. Bu sözlük 10.000 madde başı kelimeden oluşmaktadır. Marcel Erdal'ın *Old Turkic Word Formation* (1991) adlı çalışması da etimolojik yönü ağır bastığı için burada zikredilen eserler arasında yer alabilir. Bunlardan başka Türkçenin sözvarlığını etimolojik açıdan tek tek ele alan çalışmalar da mevcuttur: V. G. Yegorov'un *Etimologičesky slovar čuvaškogo yazıka*, Stanislaw Kalużyński *Etimologičeskiye issledovaniya po yakutskomu yazıku*, Marek Stachowski'nin *Dolganischer Wortshatz* adlı çalışmaları burada zikredilebilir (Ölmez, 1998, s. 175-179). Bunlara ek olarak Türkiye Türkçesinin etimolojisi ile ilgili kitap bazında Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (2020), Tuncer Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (2018), Sevan Nişanyan'ın *Nişanyan Sözlük (Çağdaş Türkçenin Etimolojisi)* (2018), Andreas Tietze'nin *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* (2021) adlı eserleri sayılabilir. Bunlara ek olarak çeşitli kelimelerin etimolojileri ele alan müstakil kitaplar da söz konusudur. Bunlara örnek olarak Şinasi Tekin'in *İştikakçının Köşesi (Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler)* (2015), Osman Fikri Sertkaya'nın *Kelime Dağarcığımızdan Etimoloji Araştırmaları* (2018), Hatice Şirin'in *Sözcük Hikâyeleri (Sözlerde Saklı Kültür)* (2019), Serkan Şen'in *Etimolojinin İzinde (Kelimeden Kültüre Seyahatler)* (2023), Kerim Demirci'nin *Oxford'un Öküzü* (2019), Ali Akar'ın *Düşünen Türkçe* (2019) adlı kitapları verilebilir.

Çalışmada önce *titiz* ardından *yüksek* ve *yüksel-* fiillerinin etimolojileri ele alınmıştır. Bunu yaparken her üç kelime için de aynı yöntem takip edilmiştir. Öncelikle kelimelerin Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren varsa tanıklarına yer verilmiştir. Bundan sonra, bu kelimelerle ilgili araştırmacıların etimolojik açıklamalarına ve ardından kendi etimolojik önerilerimize yer verilmiştir. Etimolojide bir kelimenin hangi kökten geldiğine dair farklı görüşler olabilir. Bunlar arasında gerçeğe en yakın yaklaşımlar, türemiş olan bir kelimenin kök olan kelime ile hem anlam hem

de ses ve şekil bilgisi açısından en uygun olanlarıdır. Dolayısıyla aşağıda etimolojik incelemelerine yer verilen *titiz*, *yüksek* ve *yüksel-* kelimelerinin, kendilerine kök olarak kabul edilen kelimelerle anlam, ses ve şekil bilgisi bakımından uygunluğuna dikkat edilmiştir.

2. TİTİZ KELİMESİ

2.1. Titiz Kelimesinin Bazı Yazılı Tanımları

Titiz kelimesine Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*'te “Çok dikkat ve özenle davranan veya böyle davranmasını isteyen kimse. 2. Temizliğe aşırı düşkün ola kimse” (2011, s. 2359a) anlamlarında geçmektedir. Bu kelimeye ilk defa *titiz nēn* şeklinde bir sıfat tamlaması kalıbında ve “helile meyvesi ve benzeri şeyler gibi kekremsi tadı olan şey” (Ercilasun- Akkoyunlu, 2018, s. 152) anlamında *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te rastlanmıştır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kelimenin türevi olan *titizlik* kelimesine de “acıklık ve kekrelilik. Helilenin tadı gibidir” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018, s. 222) anlamıyla tesadüf edilmektedir. Kelimeye *Tarama Sözlüğü*'nde “uzaklaştırılmış” anlamıyla rastlanmaktadır: *Varıp şeyh ettiler bir bî-temîzi / Ki Hak dergâhınundur ol titizi* “O temiz olmayanı gidip şeyh ettiler ki o hak dergâhının titizidir” (2019, O-T, s. 3804). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde kelimenin, Çağdaş Türk Lehçelerindeki şu karşılıklarına yer verilmiştir: Azerbaycan Türkçesi: *sofi*, Başkurt Türkçesi: *talapsan*, Kazak Türkçesi: *talğağış*, Kırgız Türkçesi: *talaptu*, Özbek Türkçesi: *talapçân*, *inçık*, Tatar Türkçesi: *talapçân*, Türkmen Türkçesi: *talapkar*, Uygur Türkçesi: *incık*, *tälapçan* (KTLS, 1991, s. 892-893).

2.2. Titiz Kelimesinin Etimolojisi

Titiz kelimesinin etimolojisi ile ilgili Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde kelimenin tanımını “1. Çok dikkat ve özenle davranan veya davranılmasını isteyen, memnun edilmesi güç, müşkülpesent”, etimolojisini ise “<*tit- ‘(yara) açmak’+(i)+z” (2018, s. 743a) şeklinde vermiştir. Sevan Nişanyan, kelimenin “keskin veya kekremsi tat” anlamını vermiş ve bunu Eski Türkçedeki *titig* “zonklama, titreşme” kelimesiyle karşılaştırmıştır (2018, 865b). Nişanyan kelimenin 20. yüzyılın başlarına kadar bir sıfat olarak kullanıldığını ve olumsuz tarafının baskın olduğunu, ancak daha sonra olumlu bir anlam kazandığını ifade etmiştir (2018, s. 865b). *Ötüken Türkçe Sözlük*'te kelimenin etimolojisine şu şekilde yer verilmiştir: [*eT*. *tı-t-mak* (*dağıtmak*) / *ti-t-mek* > *ti-t-iz*. Aynı eserde kelimenin şu anlamlarına yer verilmiştir: “1. Yaptığı işlerde en küçük ayrıntılara dahi büyük dikkat ve özen gösteren, başkalarının da aynı dikkat ve özeni göstermesini isteyen. 2.

Aşırı özeni nedeniyle kolay memnun edilemeyen; kolay beğenmeyen; müşkülpesent. 3. Temizliğe aşırı düşkün olan ve bunu hastalık derecesine vardır; aşırı temiz ve derli toplu. 4. Huysuz; geçimsiz; öfkeli. 5. Eat Uzaklaştırılmış. 6. (ağız) Çevik (DS)” (Çağbayır, s. 2007, 4838b) *Ötüken Türkçe Sözlük*'te kelimenin *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki *titiz* “Tadı helile gibi kekremsi olan; kekre” ise şu şekilde etimolojik açıdan ele alınmıştır: *Tét-mek* > *t't-iz / tit-iz* (Çağbayır, 2007, s. 4838b). *Kubbealtı Lugatı*'da kelimenin *titiz* “tadı acı olan (şey)?” şeklindeki anlamı verilmiş; ancak etimolojik bir açıklama yapılmamıştır (Ayverdi, 2005, s 1259). Andreas Tietze etimolojik sözlüğünde bu kelimeye yer vermemiştir.

Yukarıdaki etimolojik açıklamalara bakıldığı zaman Gülensoy'un “yara açmak” anlamındaki **tit-* fiili ile *titiz* kelimesi arasındaki anlam bağlantısını kurmak zor bir ihtimal olarak görülmektedir. *Ötüken Türkçe Sözlük*'teki *t-t-mak* “dağıtmak” / *ti-t-mek* > *ti-t-iz* şeklindeki etimolojik açıklama, şekil açısından dikkate değerdir; ancak burada “dağıtmak” anlamlı bir *tit-* / *tit-* fiilinin tanıklanmamış olması bu açıklamaya ihtiyatlı yaklaşmamıza yol açmaktadır. Ayrıca kelime, *t-* fiilinden alınacaksa bu fiilin şimdiye kadar bilinen “engellemek” (Paçacıoğlu, 2016, s. 625) anlamının da söz konusu *titiz* kelimesiyle anlam bağlantısını sağlayamadığı açıktır. Bu kelimenin kökenine inmek için öncelikle anlam bağlantısını net olarak sağlayacak bir köke ihtiyaç vardır. Bizce söz konusu kelime *Derleme Sözlüğü*'nde kaydedilen *ditmek* “deşmek, deşelemek” (2019, s. 1526); “yün, pamuk vb.ni tellere ayırarak kabartmak; elle çok küçük parçalara ayırmak” (<https://sozluk.gov.tr/>) fiilinden türemiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki bugün Van ağzında herhangi birisini tehdit ederken “seni diderim / titerim!” cümlesi kullanılır ki anlamı “seni parçalarım” anlamındadır. Bu fiilin parçalamak, küçük parçalara ayırmak” anlamları ile *Derleme Sözlüğü*'ndeki “deşmek, deşelemek” vd. anlamlarını göz önüne alınca, *titiz* kelimesiyle bir anlam bağlantısının sağlanabileceği görülmektedir; nitekim *titiz* olan kimse bir şeyin en ince ayrıntılarına kadar iner, en ufak detaylara bile özen gösterir; yani soyut anlamda bir konu, mesele, iş vs.yi parçalar, onun en ince ayrıntılarına iner yani onu “didik didik eder, dider / titer”; dolayısıyla *titiz* kelimesinin etimolojisinin şu şekilde geliştiğini varsaymaktayız: *dit* ~ *tit-i-z*. Söz konusu *dit-* / *tit-* fiilinin, *Derleme Sözlüğü*'deki *ditmiklemek* “ayıklamak, didiklemek”, *ditmek* (2019, s. 1526a), *titmek* (2019, s. 39439 ~ *didek* (dıdak, didak, didik, diktek, dikti) “gaga” (2019, s. 1481a) kelimelerinin de kökü olduğu anlaşılmaktadır. Bir şeyi *ayıklamak*, *didiklemek* aslında onu parçalara ayırmak, yani *ditmek* ya da *gaga* anlamındaki *didek* vd. de tavuk, kuş vs.nin bir şeyi parçalayan, parçalara ayıran, yani diden organıdır; dolayısıyla *ditmiklemek* kelimesinin etimolojisi

dit- ~ *tit-mik* (<*mek*) + *le-mek* şeklinde, *didek* kelimesinin ise *dit-* ~ *tit-ek* şeklindedir. Buradan anlaşılan şudur ki *ditmiklemek* ve *didek* kelimelerinin kökü olan *dit-* / *tit-* fiili aynı zamanda *titiz* kelimesinin de köküdür; yani bu kelimelerin hepsi kökteştir. Tietze de *did-ek* / *did-ak* / *did-ik* “gaga”, *did-ele-* “didiklemek”, *dit-ik-le-* “didiklemek”, *dit-in-* “çok güçlük çekerek çalışmak, inatla uğraşıp durmak”, *dit-iş-* “hep kavga etmek; didinmek”, *dit-iş-ken* “her zaman kavga etmeye hazır olan kimse” kelimelerinin kökünü gördüğü üzere *dit-* fiiline dayandırmıştır (2021, s. 372-373).

Yukarıda *dit-* ~ *tit-* fiili ile türevi olan *titiz* kelimesinin anlam bağlantısı aydınlatılmaya çalışıldı. Ses ve şekil açısından da bakıldığı zaman kökle (**tit-* ~ *dit-*) gövde (*titiz*) arasında bir uyum olduğu görülmektedir. Günay Karaağaç, Eski Türkçede söz başı *d*'nin olmadığını, bunun bazı yeni Türk yazı dillerinde sonradan türediğini ve bunlar arasında da Oğuz Türkçesinin ilk sırada yer aldığını ifade ederek bu ses değişikliği için şu örnekleri vermiştir: *tağ>dağ*, *tiş>diş*, *taş>taş*, *turnak>dırnak* (2013, s. 186-187). Bu örneklerin aksine *titiz* kelimesinde *tonlulaşma* hadisesi meydana gelmemiş, yani kelime *ditiz* olmamıştır. Bunun nedenlerinden birisi Oğuz Grubu Türk lehçelerinde *tonlulaşmanın* belli bir düzen içinde gerçekleşmemesidir (Hunutlu, 2018, s. 167). Mesela Türkiye Türkçesinde *t* ile başlayan bazı kelimelere Azerbaycan Türkçesinde *d* ile tesadüf edilmektedir: *taş>daş*, *turna>durna*, *tavşan>dovşan*, *tuz>duz*, *turnak>dırnağ*, *tara->dara-*, *taş->daş-*, *taşgın>daşgın*, *tat>dad*, *tatlı>dadlı*. Türkmen Türkçesindeyse bu duruma şu kelimelerde rastlanmaktadır: ET. *targak*> Tkm. *darak* “tarak”, ET. *taş*> Tkm. *daş* “dış”, ET. *ter*> Tkm. *der* “ter”, DLT *tilim*> Tkm. *dilim* “dilim” (Hunutlu, 2018, s. 168). Bunlara şu örnekler de eklenebilir: *tamğa>damga*, *tavar>davar*, *tayak>dayak*, *tarık>darıl-*, *tavran-<davran-*, *teğirmen>değirmen*, *tegül>değil*, *teve>deve*, *tazluk>dazlak* vb. (Efendioğlu-İşcan, 2010, s.136). *Tonlulaşmaya* Anadolu ağızlarından şu örnekler de verilebilir: *galabaluk*, *goçakari*, *ğatran*, *gemuk*, *gonuş-*, *goyin*, *daş*, *diksin-* (Karahana, 2022, s. 108). *Tonlulaşmaya* aykırı durumların varlığı da söz konusudur. Bunda *sesteşlikten* doğabilecek karışıklığı önlemek ve anlam karışıklığının önüne geçmek (*gül*'ün *kül* olmaması, *kök*'ün *gök* olmaması) gibi sebepler etkilidir (Hunutlu, 2018, s. 172). *Titiz* kelimesinde anlam karışıklığına sebep olacak bir durum söz konusu olmadığına göre, kelimenin ilk hecesinin sonunda yer alan *t* sesinin ön ses olan *d*'yi, *gerileyici benzeşme* hadisesi ile kendisine benzetip *titiz<ditiz* şekline dönüştürdüğü söylenebilir. *dit-* / *tit-* fiiline gelen fiilden isim yapma +z, işlek olmasa da Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren tesadüf edilen bir ektir: *Uz* “usta, iyi”<u- “muktedir olmak”, *söz* “söz” *sö-y+le-* “söylemek”, *sämiz* “semiz, besili” “säm-r-it- ‘semirtmek’ ile aynı

kökten” (Gabain, 2007, s. 55); *boğuz* (<*boğ-u-z*) “boğaz”, *teviz* (<*tep-i-z*) “tepilmiş”, *uz* (u-z) “usta, mahir” (Eraslan, 2012, s. 108); *öz* (<ö- “hatırlamak, düşünmek”), *yıldız* (**yultrı-* “parlamak), *cılız, düz... kuduz* (**kutur-(u)z*) (Korkmaz, 2017, s. 171). Oğuz Grubu Türk lehçelerinin kelime başında tonlulaşma eğilimleri birbirinden farklıdır. Türkçe bir kelimenin kullanımında bir Oğuz grubu Türk lehçesinde kelime başında tonlulaşma olurken bir diğerinde böyle bir tonlulaşmaya gidilmemektedir. Bu sebeple, Oğuz grubu Türk lehçelerinde kelime başı tonlulaşma hadiseleriyle ilgili genellemelere gitmek oldukça zordur.

3. YÜKSEK VE YÜKSELMEK KELİMELERİ

3.1. Yüksek ve Yükselmek Kelimelerinin Bazı Yazılı Tanıkları

Yüksek kelimesine Eski Türkçe (Caferoğlu, 1968, s. 306), Orta Türkçe (Ercialsun-Akkoyunlu, 2018, s. 324; Arat, 1979, s. 561; Yüce, 2014, s. 35), Kıpçak Türkçesi (Toparlı vd., 2007, s. 332a), Çağatay Türkçesi (Ünlü, 2013, s. 1264b), Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden başlayarak günümüzde de sıklıkla rastlanmaktadır. *Yükselmek* fiilinin kökü olan *yükse-* fiiline ise başta *Dîvânu Lugâti't-Türk* olmak üzere, *Kutatgu Bilig*, *Mukaddimetü'l-Edeb* gibi eserlerde rastlanmaktadır. *Yüksek* kelimesine, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde ise şu şekillerde rastlanmaktadır: Azerbaycan Türkçesi: *yüksäk*, Başkurt Türkçesi: *biyik, yuğarı*, Kazak Türkçesi: *jogarı*, Kırgız Türkçesi: *biyik*, Özbek Türkçesi: *yüksäk, yukari, bälend*, Tatar Türkçesi: *biyik, yuğarı*, Türkmen Türkçesi: *beyik*, Uygur Türkçesi: *yukarı, yüksäk* (1991, s. 1000-1001); *yükselmek* fiili ise aynı eserde; Azerbaycan Türkçesinde *yüksälmäk*, Başkurt Türkçesinde *kütäriliv / üsiv / dāräjäläniv*, Kazak Türkçesinde *köteriliv, biyiktev*, Kırgız Türkçesinde *kötörülü*, Özbek Türkçesinde *yüksälmäk*, Tatar Türkçesinde *kütärilü / üsü / dārəcälänü*, Türkmen Türkçesinde *beygelmek / ulalmak*, Uygur Türkçesinde *yukuri / kötürülmäk* (1991, s. 1000-1001) şekillerinde geçmektedir.

3.2. Yüksek ve Yükselmek Kelimelerinin Etimolojisi

Burada hem *yüksek* hem de *yüksel-* fiillerinin etimolojilerine değinilmiştir. Clauson, *yüksek* kelimesinin kökünü *yükse-* fiiline, bu fiili de **yük* ismine, (1972, s. 916a) bağlarken söz konusu bu **yük* kelimesini de *yügerü* “yukarı” kelimesiyle ilişkilendirmiştir (1972, s. 916a). Clauson, *yüksel-* ve *yükset-* “yükseltmek” fiillerinin de bu *yükse-* fiilinden türediği görüşündedir (1972, s. 916a). Clauson’dan sonra birçok araştırmacı onunla aynı etimolojik önerilerde bulunmuştur. İpek Bilgen *Dîvânu Lugâti't-Türk'te Söz Yapımı*'nda, (1989, s. 64) İbrahim Taş *Kutatgu Bilig'de Söz Yapımı*'nda

(2015, s. 112), Marcel Erdal da *Old Turkic Word Formation A Functional Approach the Lexicon*'da (1991, s. 258) *yüksek* kelimesini Clauson'da olduğu gibi *yügse-* "yükselmek, uzamak" fiiline bağlamışlardır. Bu isimlere ek olarak Dankoff (1985, s. 236) ve Hamilton'un (1998, s. 240b) da benzer görüşte olduğu görülmektedir (Taş, 2015, s. 153). *Yüksek* kelimesi *Azerbaycan Dilinin Etimolojiya Lüğeti*'nde şu şekilde açıklanmıştır: *Kökü "yük"dür yoq kəlməsinin dəyişmiş formasıdır), -sə şəkilçisi ondan yüksəmək feilini əmələ gətirib. - k şəkilçisi isə feildən sifət düzəldib. Qədim kök "ağ" feilidir, o, ağuş (yoxuş) şəklinə düşüb və ağ sözü yoq (yox) kimi sabitləşib "Kökü 'yük'tür. Yoq 'yukarı' kelimesinin dəyişmiş şəklidir. - se (isimden fiil yapma) eki ondan (yük) yükse- fiilini meydana getirmişdir. -k (fiilden isim yapma) eki ise fiilden sifət meydana getirmişdir. Eski kök ağ- "yükselmək" fiilidir. O (ağ-), ağış "yokuş" şəklinə dönüşmüş və ağ sözü yoq (yox) gibi sabitləşmişdir"* (Bəşir Əhmədov. Etimolojiya lüğəti, (<https://obastan.com>))

Andreas Tietze, *yüksek* kelimesinin etimolojisini, *yük-sek* <*yüg-se-* "yükselmek" şeklinde; *yüksel-* /*üsgel-*/*üsgel-* fiilinin etimolojisini ise *yükse-l-* şeklinde göstermiştir (2021, s. 566). *Ötüken Türkçe Sözlük*'te *yüksek* kelimesi *yük-sē-mek* "yükselmek"> *yük-se-k*; *yüksel-* fiili ise *yük-se-* / *ük-se-mek*> *yük-se-l-mek* şeklinde etimolojik açıdan ele alınmıştır (Çağbayır, 2007, s. 5400a). *Kubbelatı Lugatı*'nda *yüksek* ve *yüksel-* kelimelerinin her ikisi de *yükse-* "yüksek olmak" fiilinden alınmıştır: *Yükse-*, *yükse-l-* (<http://www.lugatim.com>). Sevan Nişanyan, kelimeyi *yükse-* "yükselmek, boy atmak" +Uk Eski Türkçe<*yük+se-* şeklinde ele alırken bu kelimenin yapı bakımından *yük* sözcüğünün bir türevi olmasının kesin olduğunu; ancak anlam ilişkisinin muğlak olduğunu belirtmiştir (2018, s. 945b). Nişanyan, *yüksel-* fiilini de *yükse-* fiiline bağlamıştır: *yük+se-* (2018, s. 945). Tuncer Gülensoy, *yüksek* kelimesinin Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki *yüksek*, *yügsek*, Kutadgu Bilig'deki *yökse*, *öksek* şekillerini verip etimolojisini *yüg+se-* "yüksek olmak, yükselmek"+-k [<**yügçek* < **ügçek*] şeklinde vermiştir (2018, s. 976a/b). Gülensoy, kelimeye kök kabul ettiği *yüg* kelimesi ve türevlerinin Anadolu ağızlarındaki *yüğ* "tepe, höyük"; *yüğlen-* "yukarı çıkmak, yükselmek"; *yüğlük* "bir dağın en yüksek tepesine yakın olan tepe", *yücek*, *yüvcek*, *yüğcek*, *üğücek* "ovalardaki yüksek yerler" <**yügçek* <**ügçek* şekillerini verip *Derleme Sözlüğü*'nden *yünsecik*, *yunşerek* "yüksekçe, az yüksek", *yunşek*, *yünşek*, *yüğsek*, *yümsek*, ***yüsek***, ***yüskek***, *yüssek*, *yüysek* "yüksek" varyantlarını göstermiştir (2018, 976b). Gülensoy, ayrıca söz konusu kelimenin Gagavuzcadaki *üsek* <*yügsek*, ***üskek***, ***üskek***; Moğolcadaki *ögse*, *ögse-*, *ögede* yukarı, yukarıda", *ö'ede*; *ögsö-* "yükselmek, yukarı çıkmak" karşılıklarına değinmiştir (2018, s. 976b).

Necmettin Hacıeminoğlu, *Yapı Bakımından Fiiller* adlı kitabında *yüksel-* fiilini *yükse-* <*yüküz-e-l-* şeklinde açıklamıştır (2016, s. 162). Hacıeminoğlu, söz konusu kelimenin bünyesinde bulunan */-l-* fiilden fiil yapma ekini, “meçhul, dönüşlü ve oluş bildiren fiiller yapan yaygın bir ektir” şeklinde tanıtmıştır (2016, s. 162). Ali Akar *Düşünen Türkçe*’de kelimeyi yukarıda görüşleri alıntılanan birçok araştırmacıda olduğu gibi *yük* köküne bağlamıştır: **yükse-k+ / *yükse-l-* (2019, s.323). Kelimenin, *Derleme Sözlüğü*’nde *yüksək* (*Ahlat-Bitlis, Ankara) şekillerine (<https://sozluk.gov.tr/>) Van ağzından tespit ettiğimiz *üsgeyh*, *yüsgeyh* kelimeleri de eklenebilir.

Yukarıda da görüldüğü üzere *yüksək* ve *yüksel-* kelimelerinin *yük+se-* gövdesinden türediğine dair görüşler hemen hemen ortak bir yaklaşımdır. Araştırmacıların söz konusu *yük* köküne eklendiğini öne sürdükleri *+sA* eki Türkçenin ilk dönemlerden itibaren kullanılan, istek, dilek ifade eden ve işleklik sahası son derece sınırlı olan, olma ve yapma ifadesi taşıyan bir ektir: *su-sa-*, *garip-se-*, *umur-sa-*, *mühim-se-* (Ergin, 2012, s. 184). Ekin “arzulama ve istek bildirme” işlevini vurgulayan Gabain şu örneği vermiştir: *käksäk* “kindar, kinli” (käk “kin”+se-k) (2007, s. 50). Kemal Eraslan, bu ekle ilgili, bazı araştırmacıların görüşlerine de yer vererek şu açıklamalarda bulunmuştur:

İstek ifadeli fiiller teşkil eden isimden fiil yapma ekidir. C. Brockelmann, ekin *-s unsurunun + a-* ile genişlemiş olduğunu ve *sa-* “saymak, düşünmek, istemek” fiili ile aynı olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak her iki unsurun mahiyeti açıklığa kavuşturulmamıştır. G.J. Ramstedt “Türkçe Şart Kipi” adlı makalesinde, *+sa- /-+se-* eki ile *-sa / -se* ekinin aynı olduğunu belirtmiş ve eklerin *sa-* “saymak” (Moğolca *se-* “istemek”) fiilinin ekleşmiş şekli olduğunu kabul etmiştir. W. Bang, *-sar / -ser* şart ekini izah ederken *-sa / -se* unsurunun fiilden fiil yapma eki, *-r*’nin ise geniş zaman eki olduğunu belirtip *-sa- / -se* ekini *sa-* “saymak” fiiline bağlamıştır. M. Rasanen, de W. Bang’ın görüşüne katılmıştır. N. Hacıeminoğlu da *+sa- /+se-* ekinin isimlerden fiil yapan bir ek olduğunu ve Kâşgari’de çok örneklerinin bulunduğunu, fiillere getirilen *-sa- / -se-* ekinin istisna teşkil benzer bir ek olduğunu belirtmiştir; *barıgsa-* (<bar-ı-ğ+sa-) “varmak istemek”, *keksek* (<kek+se-k) “kindar, menfur”, *körügse-* (<kör-ü-g+se-) “görmek istemek”, *suvsa-* (suv+sa-) “susamak” (2012, s. 115-116).

Yüksək ve *yüksel-* kelimelerinin, bahsi geçen *+sA* isimden fiil yapma ekinin belirtilen işlevlerle uyumunun tam olmayışı ve ekin işlevliğindeki seyreklik de mevcut görüşlere ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğine bir işaretir.

Biz burada bu kelimelerin *üst* “üst, bir şeyin yukarısı” olan kelimedenden türemiş olabileceğini varsaymaktayız. Yani bizce kelimelerin

etimolojisi şu şekildedir: $(y)üst(>üs)+(k)e-k$ / $(y)üst(>üs)+(k)e-l$. Görüldüğü üzere burada *yüksek* kelimesi, *üst* kelimesine isimden fiil yapma eki $+kA$ getirilerek, *yüksel-* fiili ise aynı gövdeye fiilden fiil yapma eki $-l$ getirilerek elde edilmiştir. Bu görüşü ileri sürmemizde hem anlam hem de şekil bilgisi açısından uygunluk rol oynamıştır. Şöyle ki *üst* bir şeyin yukarısı, üst kısmıdır ve bir şeyin yüksekte, kısa olana göre saha üst bir düzeyde bulunan *yüksek* ile *üste*, yukarıya doğru hareket etmek anlamını içeren *yükselmek* fiili ile anlam bağlantısının açık olduğu ortadadır. Şekil bilgisi açısından da bakıldığında zaman, *Derleme Sözlüğü*'nde geçen ve yukarıda da koyu harflerle verdiğimiz *yūsek*, *yūskek*, *ūskek* kelimeleri söz konusu kelimelerin etimolojilerine dair görüşümüzün dayanak noktalarından birisini oluşturmaktadır (2019, s. 976b). *Üst* kelimesine getirilen $(+k)A$ -fiilden isim yapma ekine Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren rastlanmaktadır: *irinçkä-* “acımak, merhamet etmek” *irinç* “sefil”, *yarlıgka-*, *yarlıka-* “buyurmak, vaaz” *yarlıg* “emir, karar”, *kiygüş-kiş* “geniş” (Gabain, 2007, s. 49; Tekin, 2016, s. 85); *yıtışka-* “koklamak” (Eraslan, 2012, s. 114). Söz konusu bu ek Batı Türkçesine geçerken başındaki $/k/$ yi düşürmüş (ki bu durum bir kural hâline gelmiştir) ve $+A$ - tek başına kalmıştır: $(y)üst+e-k$ / $(y)üst+e-l$. Söz konusu bu kelimeler bu hâlde türedikten sonra $/s/$ ve $/k/$ seslerinin *göçüşmesi* (metathesis) neticesi *yüksek* ve *yüksel-* biçimlerini almışlardır. *Üst* kelimesi, $+kA$ - isimden fiil yapma ekini alırken bünyesinde yer alan $/t/$ sesini kaybetmiş ve *üs* hâlini almıştır ki *üs* kelimesi *Tarama Sözlüğü*'nde “üst” anlamıyla geçmektedir (Paçacıoğlu, 2016, s. 713b). Tabii burada *üs* kelimesi aldığı eklerle bazen *üsgek*, *üsgel-* şeklinde kullanılırken bazen de *yüsgek*, *yüsgel-* şeklinde başındaki $/y/$ protezini alarak kullanılmıştır. Protez ses olan $/y/$ sıklıkla kelime başında düşme temayülü göstermektedir. Bu durum için şu örnekler verilebilir: *Yırak>ırak*, *yigde>igde*, *yiriş>irin*, *yıl>il*, *yıldırım>ildirim*, *yılan>ılan*, *yıldız>ulduz*, *yürek>ürek*, *yigirmi>igirmi* “yirmi”, *yukarı>uharı*, *yüzük>üzük*, *yinçü>inçü*, *yüksek>üskek*, *yüzük>üzük*, *yut->ut-*, *yigüt>igit*, *yüz>üz*, *yüksel->üsgel-* (Sevinçli, 2017, s. 47).

Burada *göçüşme* (metathesis) hakkında kısaca bilgi ve örnekler verilmesi yerinde olacaktır. Göçüşme söyleyiş kolaylığına bağlı olarak kelime içindeki iki sesin yer değiştirmesidir. Göçüşme çoğu zaman açıklığı daha yüksek olan sesin öne, daha düşük olan sesin sonraya kayması şeklinde olur. Daha çok birden fazla heceli kelimelerin iç sesinde görülen bu ses olayını taşıyan kelimelerden bazıları geçici bazıları ise kalıcı olabilmektedir.

Göçüşmenin, fonetik bir olay olmasına rağmen nasıl ortaya çıktığı ve sebeplerinin henüz ele alınmadığını ifade eden Ahmet Caferoğlu, bunun

dilimiz için çok fazla örneği olduğunu ifade etmiştir (1955, s. 1). Vecihe Hatiboğlu, “bazı sözcüklerde seslerin yer değiştirmesi” şeklinde açıkladığı *göçüşmenin* daha çok /r/ ve /l/ seslerini içeren kelimelerde görüldüğünü ifade etmiş ve şu örnekleri vermiştir: *kibrit>kirbit*, *kirpik>kiprik*, *toprak>torpak*, *çömlek>çölmek*, *gömlek>gölmek* (1978, s. 63). Göçüşme (metathesis)yi Zeynep Korkmaz *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*’nde “kelime içinde veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayı” şeklinde tanımlamıştır (2017, s. 146a). Korkmaz bu ses olayının daha çok /r/ ve /l/ akıcı ünsüzleri arasında gerçekleştiğini ve “ünsüzlerin birbiriyle karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını giderme amacına dayandığını” ifade etmiş ve bu ses olayı için şu örnekleri vermiştir: *köprü>körpü*, *kibrit>kirbit*, *karyola>kayrola*, *bulgur>bulgul*, *ileri>ireli*, *lanet>nalet*, *ekşi>eşki*, *ödünc>öndüç*, *güvercin>güvencir*, *zerdali>zelderi* (2017, s. 146a). Ahmet Topaloğlu, *Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*’nde *göçüşme* için “kelime içinde iki sesin yer değiştirmesi” şeklindeki tanıma yer vermiş ve bu ses olayına daha çok halk dilinde, özellikle de /r/ ve /l/ seslerini içeren kelimelerde rastlandığını ifade etmiştir (2019, s. 70). Topaloğlu’nun söz konusu ses olayı için verdiği örnekler arasında çalışmamıza konu olan *yüksek>yüskek* kelimesine de yer vermesi dikkate değerdir (2019, s. 70). Mehmet Hengirmen *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde bu ses olayını yukarıdaki açıklamalara benzer şekilde tanıtmış ve şu örnekleri vermiştir: *Yaprak>yarpak*, *toprak>torpak*, *yalnız>yanlız*, *yanlış>yallış*, *ekşi>eşki* (2009, s. 192). Günay Karaağaç, *göçüşme* olayının Türkçe dışında başka hiçbir dilde “anlam ayırıcı bir değer taşımadığını” ifade edip bu ses olayına örnekler verir. Karaağaç’ın verdiği örneklerden bazıları şunlardır: *Lanet>nalet*, *ekşi>eşki*, *güvercin>güvencir*, *bayram>baryam*, *köprü>körpü* (2022, s. 437). *Göçüşmede* yan yana bulunan seslerin yer değiştirmesine *yakın göçüşme*, yan yana bulunmayan seslerin yer değiştirmesine ise *uzak göçüşme* denir. *Göçüşmenin* genelde söyleyişte bir kolaylık meydana getirdiğini ifade eden Tahsin Banguoğlu, ekseriyetle çok heceli kelimelerin iç sesinde iki sestelin yer değiştirmesi şeklinde olduğunu ifade edip örnekler vermiştir. Banguoğlu’nun verdiği bazı örnekler şunlardır: *Bayram>baryam*, *gömlek>gölmek*, *çömlek>çölmek*, *sonra> sorna*, *ekşi>eşki* *akşam>aşkam*, *memleket>melmeket* vs. (2011, s. 70-71). *Kırbaç* kelimesinin /rb/ biçiminden önce /br/ şekliyle ortaya çıktığını ve *kopar-* fiiline eklenen *-aç* ekiyle teşekkül ettiğini belirten Selçuk Kırbaç, *metatezin* etimoloji çalışmalarında bize önemli faydalar sağladığını ve böylece kelimenin birincil şekline ulaşma imkânı sunduğunu ifade etmiştir (2012, s.100). *Göçüşmenin* genel bir kurala bağlamanın zor olduğunu ifade eden Ali Kök, bu ses olayıyla ilgili, “bazı ünsüzlerin birbiriyle karşılaşmasından doğan söyleyiş zorluğunu

gidermek için ses çıkışlarındaki boğumlanma noktalarının kolaydan zora doğru sıralanmanın olabileceği” şeklinde bir açıklama yapmıştır (2016, s. 426). Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki *göçüşme* sadece ses bazında değil, aynı zamanda hece ve kelime boyutunda da meydana gelebilmektedir (Ersöz, 2018, s. 2199).

Ali Kök, -sk-> -ks-: *eski>eksi* (2016, s. 421) örneğini, Ahmet Caferoğlu, *ks>sk~sg* metatezi için *öskür-<öskür-*, *yüsgek<yüksek*, *ösgüz<öksüz*, *esgil-eksi-* örneklerini vermiştir ki *yüsgek<yüsgek* örneği dikkate değerdir (1955, s. 4).

Bu kelimelerin etimolojilerine dair görüşlerimizi toparlayacak olursak; **yüksek**: *(Y)üst+ke-k>(y)üs+ke-k>(y)ük+se-k*; **yüksel-** *Y)üst+ke-k>(y)üs+ke-l->(y)ük-se-l-*.

4. SONUÇ

Bu çalışmada *titiz*, *yüksek* ve *yükselmek* kelimelerine yeni etimolojik açıklamalar getirilmiştir.

Titiz kelimesi, **tit-* “(yara) açmak’+(i)+z” ve *[eT. tı-t-mak (dağıtmak) / ti-t-mek > ti-t-iz* şekillerinde etimolojik olarak açıklanmıştır. Bundan başka söz konusu kelimenin, *titig* “zonklama, titreşme” kelimesiyle karşılaştırılmasına da rastlanmaktadır. Bu etimolojik açıklamalara bakıldığı zaman anlam bağlantısının net olarak sağlanamadığı görülebilmektedir. Bugün elimizde “deşmek, deşelemek; “yün, pamuk vb.ni tellere ayırarak kabartmak; elle çok küçük parçalara ayırmak” anlamlarını içeren *dit- tit* “ditmek” fiili mevcuttur. İşte bu kök, bizce *titiz* kelimesinin köküdür. Bunu öne sürerken öncelikle söz konusu kökle (*dit- tit-*) türevi olduğunu düşündüğümüz *titiz* arasında var olan anlam bağlantısıdır. *Titiz* olan birisi bir şeyi en ince ayrıntılarına kadar inceleyen, detayların hepsine dikkat eden kimsedir. Dolayısıyla *titiz*, “*diden ~ titen*” kimsedir. Türkçede *t* sesinin *tonlulaşma* hadisesi sonucu *d*’ye dönüşmesine sıklıkla rastlanmaktadır: *tağ>dağ*, *taş>dış*, *tökül->dökül-* “dökülmek”, *tiş>dış*, *tiz>diz* vb. gibi. Ancak *tonlulaşmaya* uymayan kelimelerin varlığına da rastlanmaktadır. Bu durumun varlığında, *sesteşlikten* doğabilecek karışıklığın önüne geçmek ve anlam karışıklığını önlemek gibi sebepler etkilidir. *Titiz* kelimesinde anlam karışıklığına sebep olacak bir durum söz konusu olmadığına göre, kelimenin ilk hecesinin sonunda yer alan *t* sesinin ön ses olan *d*’yi, *gerileyici benzeşme* ile kendisine benzetip *titiz<ditiz* şekline dönüştürdüğü söylenebilir. Sonuç olarak bu kelimenin etimolojisi şu şekildedir: *dit- ~ *tit-i-z>tit-i-z*.

Yüksek ve *yüksel-* kelimeleri Clauson ve sonraki araştırmacılar

tarafından genellikle *yükse-* fiiline bağlanmıştır. *Yükse-* fiili ise *yük* kelimesine dayandırılarak açıklanmıştır. *Yük* kelimesi *Derleme Sözlüğü*'nde geçen ve "tepe, höyük" anlamıyla açıklanmıştır. Bizce **yük* kelimesinin bahsedilen kelimelerle anlam bağlantısı tatmin edici bir yöne sahip değildir. İşte bu çalışmada, söz konusu kelimelerin köküyle ilgili yeni bir bakış açısı getirilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere hem *yüksek* hem de *yüksel-* kelimelerinin kökü aslında *(y)üst*'tür. Bu kelimeye +*kA* isimden fiil yapma eki getirilmiş ve *(y)üstke-* "yükselmek" fiili ortaya çıkmıştır. *(Y)üske-* fiilinden *(Y)üstkek / (y)üstkel-* kelimeleri türemiştir. Her iki kelime bu hâlini aldıktan sonra *(Y)üst* kelimesi zamanla /*t*/ sesini düşürmüş ve geriye *üs* kalmıştır: *(Y)üskek / üskel-*. Şunu da ifade etmek gerekir ki *yüskek* "yüksek", *üskel-* "yükselmek" kelimeleri *Derleme Sözlüğü*'nde tanımlanmış kelimelerdir. Bundan sonra kelimenin bünyesinde yer alan /*s*/ ve /*k*/ sesleri, Türkçede birçok örneğine rastlanan *göçüşme* (metatez)ye (<*kibrit*>*kirbit*, <*toprak*>*torpak*, <*yaprak*>*yarpak*, <*ekşi*>*eşki*, <*eksil-*>*eskil-vs.*) uğrayarak *yüksek* ve *yüksel-* biçimlerini almıştır. Yani söz konusu kelimelerin etimolojisi şu şekilde gelişmiştir: *Yüksek*: *(Y)üst+ke-k*>*(y)üs+ke-k*>*(y)ük+se-k*; *yüksel-* *Y)üst+ke-k*>*(y)üs+ke-l*>*(y)ük-se-l*.

Etimolojide bir kelimenin kökünün ne olduğuna dair birden fazla görüş olabilir. Bu çalışmada da *titiz*, *yüksek* ve *yüksel-* kelimelerinin etimolojisine dair görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle *yüksek* ve *yüksel-* kelimelerinin *yük* ismine eklenen +*sA-* eki neticesi elde edilen *yükse-* fiilinden türediğine dair âdeta bir görüş birliği söz konusudur; ancak çalışmada bu kelimelerin türediği kökün *üst*(>*üs*) kelimesi olduğu ileri sürülmüştür.

5. SUMMARY

In this study, new approaches have been developed about the etymologies of the words meticulous, high and rise. In the study, consecutive and simultaneous linguistics method was used. First of all, the witnesses of the words in historical Turkish texts and later periods are mentioned. Then, the etymological approaches of researchers regarding these words are mentioned and our own predictions are included. While making these etymological suggestions, attention was paid to the compatibility between the root and its derivatives in terms of meaning, sound and morphology. Of course, the suggestions here may be open to debate, as in other etymological explanations. However, what is important here are the different approaches to the words in question.

The word etymology comes from the Ancient Greek étimos "truth"

and *lógos* “knowledge; "meaning" developed from the combination of meaningful words. Thus the word means “true knowledge; It has a meaning such as "knowledge of the true meaning". When this translation is evaluated in the field of grammar, a meaning such as "real, original knowledge" of a word emerges. In this study, it is aimed to include new views on the etymology of the words meticulous, high and *Yüksel-*.

The word meticulous, **tit-* ‘to open (wound)’+(i)+z’ (Gülensoy), [eT. It is explained etymologically as *tı-t-mak* (to distribute) / *ti-t-mek* > *ti-t-iz* (Ötüken Turkish Dictionary). Moreover, the word in question has been compared with the word *titig* “throbbing, vibrating” (Nişanyan). When we look at these etymological explanations, it can be seen that the meaning connection is not clearly established. Today we have the verb *dit-* ~ *tit-* “to dig, to dig; “to fluff wool, cotton, etc. by separating them into strands; There is a verb that means "to break into very small pieces by hand". In our opinion, this root is the root of the word meticulous. While asserting this, the first thing is the semantic connection between the root in question (*dit-* *tit-*) and the titular, which we consider to be its derivative. Someone who is meticulous is someone who examines something down to the smallest detail and pays attention to all the details; In other words, he is someone who takes an approach as if examining and probing small parts of it. Therefore, a meticulous person worries about something. In Turkish, it is a rare occurrence for the initial /d/ sound to become voiceless and turn into /t/ sound: *Tad* > mountain, *tiş* > tooth, nail > nail, etc. In our opinion, *dit-iz*>*tit-iz* can also be added to these examples.

The words high and rise- are generally connected to the verb rise- by Clauson and subsequent researchers. The verb *Yüksel-* is explained based on the word load. He explained the word "burden" in the Tuncer Gülensoy Compilation Dictionary as meaning "hill, mound". In our opinion, the semantic connection of the word *load with the words mentioned is not satisfactory. In this study, a new perspective has been developed regarding the roots of the words in question. As mentioned above, the root of both the words "high" and "Yüksel-" is actually (y)üstü. The verb-making suffix +kA was added to this word and the verb (y)üstke- “to rise” emerged. The words (Y)üstkek / (y)üstükel- are derived from the verb (Y)üstke-. After both words took this form, the word (Y)üstü dropped the /t/ sound over time and the base remained: (Y)üskek / öskel-. It should also be noted that the words *yüskek* “high” and *Üskel-* “to rise” are words witnessed in the Compilation Dictionary. From now on, the /s/ and /k/ sounds in the word are transformed into metathesis, which has many examples in Turkish (<*kibrıt*>*kirbit*,

soil>soil, leaf>yarpak, sour>eşki, eksil->eskil- etc.). We think that it has undergone a process and taken the forms high and high. In other words, we assume that the etymology of the words developed as follows: High: (Y)üs+ke-k>(y)üs+ke-k>(y)ük+se-k; rise- Y)top+ke-k>(y)base+ke-l->(y)ük-se-l-.

In etymology, there may be more than one view on what the root of a word is. In this study, opinions about the etymology of the words meticulous, high and Yüksel- have been put forward. In particular, there is almost a consensus that the words high and Yüksel- are derived from the verb Yüksel-, which is obtained as a result of the +sA- suffix added to the noun load; However, it has been suggested in the study that the root from which these words are derived may be the word "upper".

6. KAYNAKLAR

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III indeks* (Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ayverdi, İ. (2005). *Kubbealtı lugatı*. Kubbealtı Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgen, İ. (1989). *Divânu Lugâti't-Türk'te söz yapımı*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Caferoğlu, A. (1955). Anadolu ağızlarındaki metathése gelişmesi. *Türk Dili Araştırma Yıllığı Belleten*, s. 1-7.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford Press.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Neşriyat.
- Demirci, K. (2019). *Oksford'un öküzü (kelimelerin şaşırtıcı kökenleri)*. Anı Yayıncılık.
- Efendioğlu, S. & İşcan, A. (2010). Türkçe ses bilgisi öğretiminde ses olaylarının sınıflandırılması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, s. 121-143.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2018). *Divânu Lugâti't-Türk (giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (2020). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation a functional approach the lexicon I-II*. Wiesbaden.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Bilge-Kültür-Sanat.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersöz, S. (2018). Türkçede göçüşme: Tanım ve tasnif. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(4), s. 2189-2203.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Türk Dil

- Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk dilinde yapı bakımından fiiller (en eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar -yazı dilinde-)*. Bilge-Kültür-Sanat.
- Hatiboğlu, V. (1978). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Hengirmen, M. (2019). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Engin Yayınevi.
- Hunutlu, Ü. (2018). Türkçede “k->g- ve t->d-” değişimleri ve aykırılıkları üzerine düşünceler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 63, s. 161-186.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2022). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kırbaç, S. (2012). Etimolojiye metatezle yaklaşım ve ‘kırbaç’ kelimesinin etimolojisi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 34(34), s. 91-100.
- Korkmaz, Z. (2017). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri -şekil bilgisi-*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kök, A. (2016). Modern Oğuz Türkçesi diyalektlerinde göçüşme. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(15), 406-430).
- Kültür Bakanlığı Yayınları, (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük Çağdaş Türkçenin etimolojisi*. Liber Plus Yayınları.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII-XVI. Yüzyıllar arasında Türkçenin sözcük dağarcığı*. Kesit Yayınları.
- Ölmez, M. (1998). Etimoloji sözlükleri. *Kebikeç*, 6, s. 175-182.
- Sertkaya, O.F. (2018). *Kelime dağarcığımızdan etimoloji araştırmaları*. Akçağ Yayınları.
- Sevinçli, V. (2017). “Y” ünsüzü ve işlevleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, s. 45-54.
- Şen, S. (2023). *Etimolojinin izinde (kelimedden kültüre seyahatler)*. Ötüken Neşriyat.
- Şirin, H. (2019). *Sözcük hikâyeleri (sözlerde saklı kültür)*. Bilge Kültür Sanat.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig’de söz yapımı (2. Baskı)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2015). *İştikakçının köşesi (Türk dilinde kelimelerin ve eklerin hayatı üzerine denemeler)*. Dergâh Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2021). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı*. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları.
- Topaloğlu, A. (2019). *Karşılaştırmalı dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Dergâh Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (2011). *Türkçe sözlük*.
- Türk Dil Kurumu Yayınları, (2019). *Derleme sözlüğü (O-T)*.

Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-edebe*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://sozluk.gov.tr/> adlı adrese 09.11.2023 tarihinde erişim sağlanmıştır.

<http://www.lugatim.com> adlı adrese 09.11.2023 tarihinde erişim sağlanmıştır.

<https://obastan.comz> adlı adrese 11.11.2023 tarihinde erişim sağlanmıştır.

KISALTMALAR VE İŞARETLER

DS	Derleme Sözlüğü
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
Eat	Eski Anadolu Türkçesi
ET	Eski Türkçe
KTLS	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
Tkm.	Türkmen Türkçesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğer
vs.	ve saire
+	Kendisinden önce isim unsuru olduğuna işaret eder
-	Kendisinden önce fiil unsuru olduğunu işaret eder
~	Benzerlik, yaklaşıklık ve denklik işareti
<	Bu yönde gelişme olmuştur
>	Bu yönde gelişme olmuştur
*	Varsayım, farazi, tanımlanmamış olan kök
/	Kelimelere gelen eklerin diğer şeklini de ifade eder

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 05.03.2024

Kabul Tarihi: 03.04.2024

ROMAN KAHRAMANLARININ YENİDEN DOĞUŞU: POSTMODERN ÖZNE ve DEĞİŞKEN KİMLİKLER

Rebirth of the Novel Hero: Postmodern Subject and Changing Identities

Hülya Bayrak AKYILDIZ

Doç. Dr.; Anadolu Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

hbayrak@anadolu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1382-4047

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Postmodernizm bireye, kimliğe ve bunların sürekliliğine yönelik bakış açısını değiştirdi. Modernizmde birey, bireycilik ve bireysel ve tekil kimlik kavramları merkezî role sahipken, postmodernizmde evrensel bir kimlik düşüncesi reddedilir ve kimliklerin sürekli değişen yapılar olduğu vurgulanır. Modernizmde kimlik kategorileri daha sabit ve kesin sınırlarla tanımlanırken, postmodernizmde bu kategorilerin sosyal ve kültürel bağlamlarda şekillendiği, çoklu, değişken ve geçici olduğu görüşü hâkimdir. Postmodernizmde kimlik, görünüş, imaj ve tüketim gibi faktörlere dayalı olarak teatral şekilde kurulan bir sahne karakteri olarak ele alınır, artık evrensel olarak geçerli, bir hayat projesi olan, tutarlı ve sürekli bir kimlikten söz edilemez. Gerçeğin anlatılarla inşa edildiği, gerçek ile kurmaca arasında karşılık kurulamayacağı görüşü, insana sabit ve tutarlı kimliklere izin vermeyecek kadar sarsıntılı bir varoluş zemini sunar. Peşinden gidilecek büyük davalara inanç azalmış ya da yıkılmış, her türlü zorluğa göğüs geren klasik kahramanın yerini bağlama, sosyal ve kültürel etkileşime bağlı olarak sürekli dönüşüm içinde olan özne almıştır. Bu makale Türk edebiyatının çok tanınmış dört romanında söz konusu postmodern öznenin görünümünü ve kimliğin süreksizliğinin nasıl öykülediğini incelemeyi amaçlar. Bu bağlamda Orhan Pamuk'un Kara Kitap ve Beyaz Kale'si ile İhsan Oktay Anar'ın Puslu Kıtalar Atlası ve Galiz Kahraman romanları incelenmiştir. Makalenin adımları, postmodernizmin gerçeğe ve onun kurmacayla ilişkisine bakışı, bu bakışın modernizmden farkı ve özne ve kimliğe getirdiği yeni yorum ve bunun örneklerinin açıklanması ve gösterilmesi şeklindedir. İncelemede, ele alınan romanlarda gerçek-kurmaca geçişliliğinin, belirsizliklerin, düşselliğin vurgulandığı ve yeni bir roman kahramanı kategorisinin doğduğunun iddia edilebileceği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: postmodern roman, postmodern özne, kimliğin akışkanlığı, değişken kimlik, süreksizlik, roman kişisi

Abstract

The postmodern era has brought about a shift in the perspective on individual identity and its continuity. In modernism, the individual, individualism, and the concepts of individual and singular identity play a central role. In contrast, postmodernism refutes the notion of a universal identity and instead emphasizes that identities are ever-changing constructs. While in modernism identity categories are defined with more fixed and precise boundaries, in postmodernism these categories are shaped by social and cultural contexts and are multiple, variable, and temporary. In postmodernism, identity is considered a theatrically constructed stage character based on factors such as appearance, image, and consumption. The idea of a universally valid, consistent, and continuous identity that is a

life project is no longer tenable. The view that reality is constructed through narratives and that there can be no opposition between reality and fiction offers a shaky ground of existence that does not allow for fixed and consistent identities. The belief in the great causes to be pursued has subsided or collapsed, and the classical hero who endures all kinds of difficulties for a cause has been replaced by a subject in a constant state of transformation, contingent on social and cultural interaction. This article aims to examine the appearance of this postmodern subject and how the discontinuity of identity is narrated in four well-known novels of Turkish literature. In this context, Orhan Pamuk's *The Black Book* and *The White Castle* and İhsan Oktay Anar's *The Atlas of Misty Continents* and *The Nasty Hero* were analyzed. The steps of the article are to explain and demonstrate postmodernism's view of reality and its relationship with fiction, the difference of this view from modernism and the new interpretation it brings to the subject and identity, and examples of this. In the analysis, it is observed that in the novels examined, it can be claimed that the transition between reality and fiction, uncertainties, imagination are emphasized and that a new category of novel protagonist has emerged.

Keywords: postmodern novel, postmodern subject, fluidity of identity, changing identity, discontinuity, novel character

1. GİRİŞ

Postmodernizm, 20. yüzyılın ikinci yarısında doğan ve modernizmin temel inanç ve varsayımlarına yönelik kuşku ve tepkiyle şekillenen bir düşünce akımıdır. Bu akım yüksek modernizmin egemen biçimlerine tepki olarak doğar ve bunların temelinde yer alan nesnel gerçeklik, bilimsellik, hümanizm, sosyal ilerleme, kültür ve iktidar hiyerarşisi gibi kavramları sorgular. Modernizmin, bu bağlamda Aydınlanma ve hümanizmin varsayımlarına ve bu bilim merkezci tutumun meşrulaştırdığı iktidar biçimlerine ve kültürel hiyerarşilere karşı çıkar. Gerçeğin doğasını, geleneksel norm ve değerleri, büyük anlatıları ve bütün bunların merkezindeki özneyi tartışmaya açar. Kimlik, bu nedenle postmodernizmin merkezinde yer alan kavramlardan biridir. Bu makalede postmodernizmde kimliklerin akışkanlığı ve değişkenliği, Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* ve *Beyaz Kale*'si ile İhsan Oktay Anar'ın *Puslu Kıtalar Atlası* ve *Galiz Kahraman* romanları üzerinden incelenecektir. Kuşkusuz bu romanlar farklı açılardan ele alınmış ve üzerine pek çok araştırma yapılmıştır. Burada ise anlatıların postmodern özne ve kimlik kavramını kurgulayışı inceleme konusudur. Bu romanlar inceleme konusu yapılmıştır çünkü *Beyaz Kale*, birbirinin yerine geçen kimliklerin, sınırların belirsizliğinin açık bir ifadesiyken *Kara Kitap*, *Hüsn ü Aşk'tan*, *Mantık'ut Tayr'dan* beri süregelen "bir yolculuk sonunda dönüşme, kendini bulma ve yeni kimliğe bürünme" temalarını bu metinlerle de bağ kurarak ele alır. Anar'ın *Puslu Kıtalar Atlası*, kurmacayla gerçek, geçmişle bugün arasında geçişlilik gösteren, belirsiz ve düşsel kimlikleri, *Galiz Kahraman* sürekli kimlik değiştiren, herkesin ve her şeyin ortalaması olan bir kişiyi konu alır.

Postmodernizmin kimlik ve özne kavramlarına bakışını anlayabilmek için onun gerçeklik anlayışına yakından bakmak gerekir.

2. POSTMODERNİZM VE GERÇEKLİK

Postmodernizm, geleneksel bilgi anlayışını, objektif gerçeklik algısını ve evrensel hakikat arayışını reddeder. Aslında postmodernizm bu nedenle -tıpkı modernizm gibi- bir akım olmaktan ziyade şemsiye bir terimdir. Zira tam da tekil, merkezi, nesnel olanla karşıtlığında ve çoğulluktan doğar. Postmodernizm etki ettiği her disiplinde evrensellikten yerelliğe, nesnellikten öznelliğe, büyük anlatılardan küçük anlatılara doğru bir yönelimle karakterize olur.

Postmodernizm her türden evrensel büyük anlatıya kuşkuyla bakar. Modernizmin getirdiği sistematiğe, tarihselciliğe, akılcılığa, aklın bütün alanlarda tek otorite olmasına, evrensel ve yansız bilgi anlayışına ve evrensel etik düşüncesine karşı çıkararak; evrensel akıl yerine, çeşitli düşünce yapılarının var olduğuna, bilginin göreceliliğine, çoğulcu ve çeşitliliğe dayalı düşünce yapısına ve çok anlamlılığa dikkati çeker (Cevizci, 2015, s.1269).

Postmodern düşünürler öznenen bağımsız bir gerçek olduğuna inanmazlar. Gerçek bir kurgudur, tıpkı onu kurgulayan özne gibi. Gerçek, özneye bağımlı olduğundan sürekli onun tarafından değişime uğratılır. Merkezlessiz bir düşünce biçimi olan postmodernizmde öznenen ve sözden bağımsız, evrensel ve değişmez gerçekler yoktur.

Baudrillard gerçeğin kurmaca olarak sunuluşunu ve algılanmasını simülasyon kavramıyla açıklar. Modernite ve postmoderniteyi karşılaştırarak sanayi kapitalizminin belirleyici olduğu moderniteye karşıt olarak postmodernite döneminde eşyanın kullanım değerinin ve üretim gerekliliğinin yerini simülasyonlar, kodlar, simülakra, hipergerçekliğin aldığını söyler. Baudrillard'a göre günümüzde herhangi bir olayın doğrudan deneyiminin ve onun göndergesinin ya da gösterilenin yerini, bu olayın imgesi ya da göstereni almıştır. Yeni postmodern evren her şeyi simülakraya dönüştürür. Baudrillard bununla hepimizin belli taklitleri kullandığı, taklit edilebilecek bir orijinalin de bulunmadığı bir dünyayı anlatmak ister. Artık "öykünme" ya da "benzetme"ye karşılık içeren bir gerçek alanı bulunmaz, yalnızca taklitlerin bulunduğu bir düzey söz konusudur (Sarup, 1995, s.195).

Postmodernizm gerçeği kurmaca/kurgusal bir şey olarak tasarladığı için olguları nesnel ve kronolojik bir ilişki içinde gösteren bir disiplin olarak tarihe de karşı çıkar. Herkes için geçerli, evrensel bir tarih anlatısı yoktur.

Tarih aynı zamanda anlam açısından bakıldığında gösterge ve gösterilen arasındaki kurgusal ilişkinin nesnel bir ilişkiymiş gibi gözükmesine, tarih anlatısının bir gerçeğin yansıması (göstergesi) olduğu yanlışına yol açan bir zemindir. Bu zemin denklemden çıkarıldığında göstergeler ve işaret ettikleri iddia edilen gerçekler arasındaki bağ kaybolur ve uçuşan göstergelerden oluşan bir yeni semantik evren oluşur. Niall Lucy (2003, 74), tarihin ölümü kavramının yeni bir gerçekliğe işaret ettiğini vurgulayarak Baudrillard'a başvurur: "Tarih" pek çok farklı anlam taşıyan karmaşık bir gösterendir. Baudrillard'a göre göstergeler göndergesel değere sahip olabilmek için belli tarihsel koşullarda var olmalıdır. Yine Baudrillard'a göre bu koşullar artık yoktur. Bu koşulların yani tarihin yokluğunda artık hiçbir gösterge var olamaz, sadece *simülakra* vardır.

O zaman postmodern evrende nesnel bir gerçeklik zemini, nesnel ve kronolojik anlatılar yoktur. Gerçeklik bakışta, sözde, göstergelerde kurulur. Bu yönüyle kurmaca bir esere ya da düş görmeye benzer. Postmodern çağda yazılan eserlerde bu nedenle okur sürekli bu gerçek ve kurmaca arasında gider gelir. Realist yazarlar kurmacayı gerçeğe benzetmeye çalışır, bu gerçeğe benzerlik bozulmasını diye kendilerini gizlerlerdi. Postmodern çağda yazar kurmacanın kurmacalığını özellikle gösterir.

3. HER ŞEY BİR DÜŞSE KAHRAMANLARA NE OLUR? POSTMODERNİZM ve KİMLİK

Modernizm için birey, bireycilik, kişisellik gibi kavramlar son derece merkezi olagelmıştır. Hâlbuki postmodernizmde evrensel bir insan düşüncesi yoktur; tanımlı değil sürekli oluş hâlinde olan bir insan vardır.

Postmodernizm, sabit, tekil ve evrensel kimlik kavramlarını reddeder. Bunun yerine, kimliklerin çoklu, geçici ve sürekli değişen yapılar olduğunu savunur. Geleneksel olarak kabul edilen kimlik kategorileri (ırk, cinsiyet, milliyet vb.) artık kesin sınırlarla belirlenemez. Postmodernist düşünürler, kimliklerin sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamlarda şekillendiğini ve bu bağlamların zamanla değişebileceğini vurgularlar. Örneğin natüralistler insanı genetik kalıtım ve çevrenin bir ürünü olarak görüyorlardı. Böyle bir anlayışta kimliğin akışkan/değişken olabilmesi mümkün değildir. İnsanın ne olacağına dair veriler önceden belirlenmiştir.¹ İnsan da dahil her şey, öyle olmasını belirleyen koşullar olduğu için öyle olmuştur. Postmodern

¹ Deterministik yaklaşımla ilgili daha fazla bilgi için natüralistlerin öncüsü ve ilham kaynağı olan Hippolyte Taine'in İngiliz Edebiyatı Tarihine Giriş'ine ve Emile Zola'nın Deneysel Roman (Sel Yayıncılık, 2017) adlı eserine bakılabilir.

çağda nesnel bilim ve bilimsel yöntemlerin gözden düşmesiyle², daha doğrusu eski konumunu kaybetmesiyle insanı da herhangi bir varlık ya da eylemi de “zorunlu” kılan nedenler inanılabilirliğini yitirmiş görünüyordu.

Levi Strauss özneyi bir yapı tarafından inşa edilen, yapının ve yapıdaki dönüşümlerin nesnesi olarak görür. Postmodern bakış açısıyla insanın durumu, algılayıp yorumlayarak çevresinden etkilenen ve kendisi de çevresini etkileyen, sürekli bir oluşum içerisinde olma olarak konumlandırılır. Bu yaklaşımla özgür olmadığı düşünülen insan için “kişi” diyerek bahsetmek yerine “özne” demeyi tercih ederler.

Postmodern anlayışa göre öznenin inşası söylem üzerinden gerçekleşmektedir. Foucault kimliğin hammaddesinin söylem içinde oluştuğunu daha sonra birey tarafından içselleştirilerek kimlik duygusunun ortaya çıktığını söyler (akt. Karaduman, 2010, 2894). İnsanın mesleği, kamusal veya ailevi alandaki işlevi, politik özdeşleşmeleri ile kendisini konumlandıran modern kimliğin aksine; postmodern kimlikte görünüş, imaj ve tüketime dayalı faaliyetlerle ‘sahne oyun karakterini oynarcasına teatral biçimde kurulma’ belirleyicidir (Kellner, akt. Karaduman, 2010, s.2895).

Foucault, özneyi, bilen, isteyen, özerk, kendini eleştirebilen ya da Kantçı söylemde olduğu üzere, transandantal bir özne olarak görmememiz gerektiğini vurgular. Artık özne, çok yönlü, dağınık ve belli bir merkezden yönetilemeyecek söylemlerin beşiği olarak anlaşılacak durumdadır. (Sarup, 1995, s.93). Birey artık sosyal ve tarihsel bir üretim olarak görülür. Kendine özgü ve evrensel bir yanı olmayan, konumsal bir varlıktır. Modernist öznenin ölümü, modernist anlamda bireyciliğin sonudur.

Baudrillard öznenin ölümünü gerçeğin gerçekdışı olmasına bağlar. Gerçeklik zaten her zaman sanal olduğundan artık hakkında hayal kurulacak hiçbir şey kalmamışsa bu olduğundan insan öznesi nosyonu hiçbir anlam ifade etmez olur. Soğuk bir uzak duruş ve boş bir aldırmaçlık “hipergerçekçiliğin simülasyon boyutu”nun duyarsızlaştırmasına verilecek tek uygun tepkidir. Anlamdan yoksun ve kendinden geçmiş postmodern özne, bir kimlik oluşturmak için ne bilincine ne de doğrulamaya güvenebilir, çünkü simülakranın toparlayıcı, göstergenin içini oyucu, farklılıkları yok edici rejiminin altında, kimlik gibi kesin bir şey mümkün değildir (Lucy, 2003, s.89).

² Bu konunun bağlamının anlaşılabilmesi için postmodernizmde bilimsel bilgiyle ilgili yaygın bakış açısını yansıtan Alan Chalmers’ın Bilim Dedikleri(Paradigma Yayınları, 2021) ve ardından Alan Sokal ve Jean Bricmont’un Son Moda Saçmalar (İletişim yayınları, 2002) adlı kitaplarına bakılabilir.

Jameson'a (2011, 66) göre postmodern dünyada özne, geçmişini ve geleceğini tutarlı bir deneyimin içinde örgütleyebilme yetisini yitirmiştir. Bu tür özne rastgele heterojenliğin, parçalanmışlığın ve rastlantısallığın izlerini barındırır.

Postmodernizm, kimliklerin akışkanlığını vurgulayarak bireylerin farklı zamanlarda ve farklı bağlamlarda farklı kimliklere sahip olabileceğini öne sürer. Bir kişi, bir topluluk içindeki rolüne, etkilendiği kültürel faktörlere veya yaşadığı deneyimlere bağlı olarak kimliklerini sürekli olarak yeniden şekillendirebilir. Yani "asıl kimlik" diye bir şey yoktur, bağlamlara göre üretilen "persona"larla "kurmacalık" bakımından farklılık göstermez.

Bauman (2013, s,131), postmodern dünyada kimliğin 'tıpkı bir kostüm değiştirmek gibi benimsenebilir ve atılabilir' olduğunu söyler. İyi örülmüş ve dayanıklı bir kimlik bunca değişen dünyada artık kazançtan çok bir borç haline gelmiştir artık. Postmodern yaşam stratejisinin özünde "kimliğin kararlı hale getirilmesi değil, sabitlikten kaçınmanın" bulunduğunu öne sürer (s.132). Vaktiyle yaşamın bütününe dair bir proje olan kimlik, artık sonsuza dek devam etmek üzere inşa edilmez aksine sürekli olarak bir araya getirilmesi ve parçalara ayrılması gereken bir şeydir.

Bu parçalanmış, süreksiz, bağlamsal kimlikler bugün edebiyatta ve diğer sanatlarda sıkça karşımıza çıkıyor, "kahraman" da olasılıklar, personalar toplamı olarak yeniden doğuyor. Postmodernizmde bireyin öyle ya da böyle olmasını zorunlu kılan genetik, toplumsal koşullar, evrensel hakikatler ve ilkeler, tutarlılığı zorunlu kılan büyük anlatılar yoktur. Dolayısıyla geçmişte hatta sadece varsayımsal evrende varmış gibi görünen bu "dava"ların savaşçıları da -yani klasik anlamda "kahramanlar" da- yoktur artık.

4. ROMAN KAHRAMANLARININ DEĞİŞKEN KİMLİKLERİ

Kurmacayla gerçeğin iç içe geçmesine bağlı olarak yazarın da kahramanlardan biri olarak romanda görülmesine postmodern romanda sıkça rastlıyoruz. Bu durum bir bakıma yazarın da kimlik değiştirmesinin bir biçimidir, gerçekte olduğu gibi romanda da kim olmak istiyorsa o olur. Örneğin Pamuk, kendisinin ve aile bireylerinin birer kahraman olduğu Benim Adım Kırmızı'da kendini de aile üyelerini de oradaki hikâyeye içinde yeniden yaratır. Anar'ın romanlarında yazarın kendisine gönderme yapan Uzun İhsan Efendi metinlerarası bir kahraman olarak dolaşır ve farklı kimliklere bürünür. Roman kişileri için de durum aynıdır. Beyaz Kale'de Venedikli denizci elindeki anatomi atlasına güvenerek kürek cezası

verilmesin diye hekim olduğunu iddia eder ve İstanbul'a getirilince de hekimlik yapar. Galiz Kahraman'da İdris Amil'in kendi hikâyesini yazması, bütün kusurlarına rağmen kendini beğenmesi, kendine hayran olması, evrenin merkezinde yer aldığına, her şeyi aydınlatan güneş olduğuna inanması da kimliğin kurmacalığını gösterir. Yazarın da bu hikâyeye iştirak edip onu kutsal biri gibi sunması, ondan efendimiz diye bahsetmesi ancak bunu ironik bir tutumla yapması anlatıların gerçekle olan ilişkisinin "uyanık düş"e benzeyen yapısına gönderme yapar.

Gerçek ve kimlik kavramları arasındaki ilişki Anar'ın romanlarında önemli yer tutar. Puslu Kıtalar Atlası'nda kimliğini ve gerçeği sorgulayan Uzun İhsan Efendi, "Ben kimim? Bütün bunları gören özne aslında kim?" (2017, s.46) diye sorar. Rendekar'ın Zagon Üzerine Öttürme çevirisinin eline geçmesiyle gerçeğin doğasını sorgulamaya başlar. Acaba her şey bir kurgudan, bir düşten mi ibarettir? "Sizler, hepiniz, içinde yaşadığımız dünya, Kostantiniye, her şey, sadece ve sadece benim düşüncemde varsınız. Rendekar yanılıyor: Düşünüyorum, sadece ben var değilim. Düşündüğüm için asıl sizler varsınız; sizler ve içinde yaşadığımız dünya"(2017, s.127).

Uzun İhsan Efendi bir dünya atlası hazırlamaktadır ama atlasına aldığı yerleri oralara giderek değil düşünde görerek tasvir eder. Aldığı bir uyku şurubunun etkisiyle düşlere dalar ve gideceği yerlere hiçbir engel olmadan düşünde gider. Türlü maceraların ardından kendini Lağımçı birliğiyle sefere çıkarken bulan oğlu Bünyamin'e bu atlası verir. Bünyamin her zorlandığında buradan bir cümle okur. Başından geçen olaylarda sanki kendi iradesi yokmuş da bilinmeyen bir güç kendisini yönlendiriyormuş gibi hisseder. "Her davranışının önceden tahmin edildiğini, karşılaştığı her olayın tasarlanmış olduğunu, gizlice yaptığı her şeyin aslında bilindiğini" (2017, s. 198) düşünür.

Bünyamin de klasik ya da modern kahramanlar hatta masal kahramanları gibi birçok maceraya atılır, ancak kendini pek de "kahraman gibi" hissetmez (2017, s.174). Çünkü "bilen, akıl sahibi, irade sahibi, seçim yapan" modern kahraman değildir artık, onun kaderi kendi elinde değil, bilinmeyen mistik, açıklanamaz güçlerin elindedir. Babasından görüp denediği uyku şurubunu fazla kaçırınca öldü sanılıp gömülür, mezardan kendi çabasıyla çıkınca efsaneye dönüşür, bu ününden dolayı Lağımçı birliğine alınır ve orduyla sefere çıkar. Burada bazı karışıklıklar sonucu hırsızlıkla suçlanır ve işkenceye uğrar, yüzü tanınmaz hale gelir. Evine döner ama babasının oğlunun yerini sorgulayan kişilerce işkenceye uğramış, gözünü kulağını, burnunu kaybetmiş sonra da dilenciler loncasına bırakılmış olduğunu öğrenir. Onu aramaya çıkar ve nihayet bulur. Babası

Rendekar'dan, herkesin ve her şeyin onun düşünmesiyle var olmasından, istediği her şeyi gerçekleştirip olacakları yönlendirmesinden bahsetmektedir ve ona delirmiş gibi görünür. Uzun İhsan Efendi oğlunu geride bırakarak bir kutuya girerek gemiyle yolculuğa çıkar. Görme, koku alma ve duyma duyusunu yitirmiş olmasına rağmen her şeyi önceden görüp, duyup, koklayarak önce gemide, sonra da Konstantiniyye'de nam salar. Bu durum duyularla değil gizemli bir düş görme yoluyla algılanan gerçeğin ifadesidir. Romanın sonunda Bünyamin babasının atlasını dikkatlice ve bütünüyle okuduğunda başına gelen her şeyin önceden yazılmış olduğunu görür. Uzun İhsan Efendi anlatılanların bir düştan ibaret olduğu oğluna yazdığı mektupla açıklar: "Seni artık şaşırtmak istemediğim için her şeyi söylemek istemiyorum. Ama gördüğün ve işittiğin ne varsa, hepsinin, şu babanın zihnindeki düşlerden ibaret olduğuna inan!" (2017, s. 236). Gerçekle kurmacanın sınırları gibi yazar ve roman kişisi arasındaki sınır da belirsizdir ve hangisinin konuştuğu anlaşılmaz, yazar romanın sonunda kimliğini sorgular:

Ne var ki ben, kendimle ilgili bazı meseleleri hala çözebilmiş değilim. Rendekar düşünüyor olmasından var olduğu sonucunu çıkarıyor. Ben de düşünüyorum, dolayısıyla varım, ama kimim? Galata'da, Yelkenci Hanı bitişiğinde ikamet eden Uzun İhsan Efendi mi, yoksa bugünden tam üç yüz sekiz yıl sonra, sözgelimi İzmir'de oturan mahzun ve şaşkın adam mı? Hangimiz düş ve hangimiz gerçek? (2017, s.237).

Böylece yazar ve Uzun İhsan Efendi arasındaki geçişlilik -tıpkı gerçek hayat ve roman arasındaki geçişlilik gibi- vurgulanmış olur.

Galîz Kahraman adı üstünde alışlageldik kahramanlara benzemeyen İdris Amil Efendi'nin öyküsüdür. Anar, bu romanda da kurmaca-gerçeklik geçişliliğini ve dönüşümünü irdelemeye devam eder:

Utanmaz enayiye göre, demokrasi ancak Hakikatin acımasız bir despot olduğu memleketlerde var olabilirdi. Oysa, asırlardır sultanlar veya fuhreler tarafından idare edilmiş memlekette Hakikat, ahalinin reyine ve uzlaşmasına dayanıyordu; öyle ki Hakikat, başta hakim sınıf olmak üzere herkesin işine gelmeliydi. Uzlaşmaya dayalı demokrasi varsa Hakikat despot, uzlaşmaya dayalı Hakikat varsa rejim despot olmaktadır..." Bu nedenle memlekette Hakikat mutlak değil, örfî idi. Hattâ daha da fazlası, hukukî idi de. Meselâ ahalinin Hakikat diye kabul ettiği şeye dil uzatmanın cezası haptisti. Çünkü Hakikat birçok kişinin işine gelmeli, bir işe yaramalıydı (2014, s.132).

Öyleyse hakikat bir anlatıdan ibarettir, Althusser'in tanımıyla, egemen sınıfın çıkarlarını gözetmek üzere kurulmuş sistemi doğal ve zorunlu

gösteren bir örtüyle, yani ideolojiyle örtülmüş bir anlatı. Mutlak gerçeğin olmadığı bir evrende sabit, evrensel, bir ömür boyu kalıcı kimlikler de olamaz.

TDK sözlüğü “Galiz” kelimesinin karşılığını “kaba ve çirkin” olarak verir. Kahraman kelimesiyle apaçık bir tezat oluşturarak yapılan bu tanımın öznesi içinde daha birçok karşıtlık barındırmaktadır.

Kahramanın geleneksel anlatılardan modern edebiyata serüveni bu yazının kapsamını çok aşacaktır, ancak şunu söyleyebiliriz ki günümüzde roman kahramanları pek de “kahraman” gibi davranmazlar -ki onlara kahraman demek de bu nedenle doğru sayılmaz. Modern edebiyat bize “anti-kahraman”ı tanıttı ama onlar ne de olsa sistemden rahatsızdılar, büyük yolculuklara çıkacak, büyük davalar üstlenecek bir motivasyonları yoktu ama değerlerini umursamamaya, normlarına uymamaya toplumu yine de protesto ediyor ve sistemin dışına çıkmaya çalışıyorlardı. Postmodern romanda ise bunun yerini parodi, pastiş, alaycılık, kayıtsızlık almıştır.

Galiz kahraman İdris Amil Efendi fiziksel ya da zihinsel herhangi bir olağanüstülüğü olmamasına rağmen doğumundan itibaren adeta bir ermiş mertebesinde görülür. Dedesi, doğumunda sünnetli olduğunu görüp onun “istikbalde Allah dostu olacağını, Cenab-ı Hakkın yolunda muazzam merteye kat edip yüksek bir mertebeye geleceğini” müjdeli (2014, s.12). Çirkin, basık burunlu, pörtlek gözlü olmasına rağmen kendine hayrandır. Örneğin boyu kısa kalmıştır ama o bundan şikayet şöyle dursun “Leonardo nam sanatkarın yuvarlak içine çizdiği o sözüm ona mükemmel insan bedenini, sırf kendisinininkine benzemiyor diye kusurlu bulacak”, üstadı elips yerine daireyi kullanmakla suçlayacak kadar kendine hayrandır. Kâinat âdeta onun etrafında dönmektedir, o hakiki bir güneştir (2014, s. 13).

İdris Amil Efendi “cins-i latif”e ilgi duymaya başlayınca aynı ilgiyi kadınlardan da görmek için çabalar ve bu çerçevede birçok kimliğe bürünür. Hapishaneye girmekten hırsız çetesine katılmaya, şairlikten sinema oyunculuğuna birçok işe bulaşır. Başkalarının yazdığı romanları kendisininmiş gibi yayımlamayı planlar ancak hırsızlar çetesinin lideri Muhtar romanları kendi adıyla yayımlatınca bu planı gerçekleştirmez.

Romanın sonunda, gidecek yeri ve yapabilecek bir şeyi kalmayan İdris Amil, Muhtar’ın isteğiyle hırsız camiasının bir geleneğini yerine getirir ve işlemediği bir suç için hapse girmeyi kabul eder. Roman, trende İdris Amil’i gören bir antropoloğun şaşkınlığı ile sona erer:

Dili döndüğü kadarıyla anlattığına bakılırsa, antropolog o güne kadar 10.000 kişinin fotoğraflarını tek tek çekmiş, sonra da negatifleri üst üste

koyarak hepsini aynı anda, agridizörde bir fotoğraf kâğıdına basmıştı. Çünkü adamın muradı, cümle alemin en ortalaması olan “Mükemmel İnsan”ı bulmak idi. Bu insan da, Efendimiz’in aynısıydı (2014, s.180).

İnsanlığın ortalaması olmak her türlü ihtimali barındırmak ancak tanımlanacak hiçbir özelliğin ağır basmaması anlamına gelir. Anlatı boyunca kimlik oluşturmaya çalışan İdris Amil eserin sonunda ne iyidir ne kötü, ne güzeldir ne çirkin, ne akıllıdır ne aptal, ne başarılıdır ne kaybeden, sadece bir olasılık yumağı, insanların ortalaması olarak kalmıştır. (Çağman, 2019). Yani hem her şey hem hiçbir şeydir.

Beyaz Kale, Doğulu ve Batılı birer karakterin birbirinin yerine geçmesi ve kimlik değiştirmesini anlatır. Roman Venedikli bir denizcinin esir edilerek İstanbul’a getirilişiyle başlar. “Floransa’da, Venedik’te “bilim ve sanat” okumuştun, astronomiden, matematikten, fizikten ve resimden anladığına inanıyordun”(Pamuk, 1994, s.12). İstanbul’da zindana atılan ancak hekimlik marifetleri nedeniyle paşanın gözüne giren genç, paşa tarafından “kendisine de tıpa tıp benzeyen” Hoca’ya satılır. Venedikli genç onu ilk gördüğü anı “Odaya giren inanılmayacak kadar bana benziyordu. Ben oradaymışım! İlk anda böyle düşündüm”(1994, s.18) sözleriyle anlatır. Hoca bu durumun hiç farkında değil gibidir ya da öyle davranır. Hoca yalnızca fiziksel bakımdan değil bilim merakı bakımından da ona benzemektedir. Astronomi, silah yapımı, karıncalar gibi pek çok konuyla ilgilenir. Batı’yı ve kültürünü çok merak etmektedir. Kölesinden ülkesinde ne öğrendiyse ona da öğretmesini ister. Yıllarca aynı evde beraber yaşar ve çalışırlar. Bu süre içinde birbirlerinin dünyasını anlamaya çalışırlar. Köle Türkçe öğrenmiştir, Hoca ise Batı’yı tanımaya ve anlamaya çalışmaktadır.

Hoca hızla öğrenip kısa zamanda İtalyan kölenin bilgilerine erişirken, İtalyan, tembel bir yardımcı konuma geçer. Aslında kölenin tek hedefi memleketine geri dönmektir, bu nedenle sadece Hoca’yı memnun etmeyi amaçlayıp onun bilimsel düşünceleriyle asla çelişmez, böylece Hoca’ya hiçbir ilginç eleştiri yapmaz. Oysa Hoca’nın kafasında büyük projeleri vardır: “Bir dirilişin tohumlarını, kendi içindeki merakı herkese bulaştırarak atacaktı” (Pamuk, 1994, s.37). Hoca, özellikle Batlamyus’un sistemini soruşturmak ve namaz vakitlerini gösteren kusursuz bir saat yapmak ister. Bu iki büyük proje, İtalyan köleyi hiç heyecanlandırmaz, Hoca bunu fark edince ona öfkelenir (Saia, 2016, s. 61).

Astronomiyle çok ilgili olan Hoca henüz dokuz yaşında bir çocuk olan Padişah’la görüşür, gezegene dair teorilerini onun anlayabileceği şekilde hazırlayarak ona sunar. Sonunda Padişah gezegenlerin hareketinde bir mantık örgüsü olduğunu anlar ama astronomi ile ilgilenmek yerine

astrolojiyi daha çok sever. Böylece Hoca, kendi isteği dışında, müneccim gibi davranmak durumunda kalır. Hoca, ilk önce Padişah'ın aslanının hastalığının iyileşeceğini, sonra da birkaç tane yavru aslan dünyaya getireceğini tahmin eder. Böylece Hoca, Padişah'ın güvenini kazanır, hatta ona kendi fikirlerini açıklar. Hoca'ya göre, bir rasathane kurulması gerekir ve bu yer bir bilimevi gibi olmalıdır: “Bir bilimlerevi ki, içinde yalnız yıldızları değil, bütün âlemi, nehirleri ve denizleri, bulutları ve dağları, çiçekleri ve tabii, hayvanları da, gözlemleyen bilginler yanyana gelsinler ve gözledikleri şeyleri konuşa konuşa ilerletsinler ki, aklımız gelişsin” (Pamuk, 1994, s. 47).

Batı “akıl ve bilim”, çalışkanlık, olgunluk ile bağdaştırılırken Doğu'nun duygusallık, irrasyonellik, miskinlikle bağdaştırılmasının genel bir eğilim olduğu söylenebilir. Bu, kuşkusuz oryantalist bir bakış açısidir ve bir hakikat değil hakikatin yerini almış yaygın bir anlatıdır. Romanda Hoca ile İtalyan kölenin geçirdiği değişimler ikisi arasında gerçekleşecek bu kimlik değiştirmenin habercisi olurken Doğu ile Batı arasındaki bu geleneksel karşıtlık anlatısını izler. Örneğin Hoca'nın bilim tutkusu onu kendi toplumuna yabancılaştırırken Batılılara yaklaştırır. Artık Doğulu ve Batılı toplumlar arasındaki farkı bildiğini düşünür. Ona göre Doğu toplumları Batılılar gibi bilime önem vermediğinden aptaldır. İtalyan köle bu karşıtlığa kuşkuyla yaklaşır: “Birkaç yıl önce, ülkemde, bu tür açıklamaları yapmaktan ben de çok hoşlanmama rağmen, Hoca'ya bir şey söylemezdim” (Pamuk, 1994, s. 47). Çünkü zamanında kendisi de içinde yaşadığı toplum için aynısını hissetmiştir; ona göre de kendi toplumu bilime yeterli önemi vermemektedir (Saia, 2016, s. 62). Ancak nihayet bu iki karakterin yer değiştirmesi bu karşıtlık anlatısını geçersizleştirmiş olur.

Romannın sonunda Beyaz Kale'nin fethi sırasında kölesinin yerine geçer ve Floransa'ya kaçır. Hoca ile köle artık birbirinin yerini almıştır ve gerçekte kim olduklarını söylemek imkânsızdır. Bu yeni gerçeklik düzleminde üstlenilen ve kabullenilen kimlik gerçekte kim olduklarından daha az geçerli değildir.

Doğu-Batı karşıtlığı Batı'yla ilişkilerin başlaması ve nihayet Tanzimat Fermanı sonrasındaki modernleşme hareketleriyle birlikte yeni bir çehre kazanan Türk edebiyatında en fazla işlenen ve tartışılan konudur. Türk romanı Doğu ve Batı'yı iki ayrı kutup, iki ayrı dünya olarak yansıtmış ve yazarlar modernleşme hareketini kültürel bir dengeye oturtma arayışında olmuşlardır. Pamuk bu en temel ve yaygın karşıtlığı, bu kimlikler arası sınırların sanıldığı kadar belirgin olmadığı hatta başından beri öyle bir sınırın da olmadığı mesajı verecek şekilde romanlaştırır. Doğu-Batı, Doğulu-Batılı

karşıtlığı, çok derin ve belirgin gibi gözükürken birbirinin yerini alabilmiştir. Öyleyse bu kimlikler ve tanımlar da nesnel bir temelden doğan kesinlikler değil kurmacadan ibarettir.

Pamuk'un diğer romanı Kara Kitap ise "bir yolculuk sonunda kimliğini bulma/fark etme" teması üzerine kurulmuştur. Romanda Galip'in yolculuğu Celal'e dönüşmesiyle sonlanır.

Galip, otuz üç yaşında bir avukattır. Karısı Rüya bir gün on dokuz kelimelik bir mektuptan başka iz bırakmadan evi terk eder. Notta nereye gittiğine ve neden evden ayrıldığına dair bir açıklama yapmamıştır. Galip roman boyunca Rüya'yı bulmaya çalışır. Onu arayışıyla başlayan süreç kendi kimlik arayışına dönüşür ve bir başkasının kimliğine bürünmesiyle son bulur.

Karısını İstanbul sokaklarında dolaşarak, insanlarla konuşarak arayan Galip, Rüya'nın üvey kardeşi Celâl'in de aynı zamanda ortadan kaybolduğunu öğrenmesi üzerine karısının onunla birlikte olduğunu düşünmeye başlar. Celâl bir gazetede köşe yazıları yazan ünlü bir yazardır ama yalnızlığı seven biri olduğundan okurlarından, hayranlarından, akrabalarından uzak kalmaya çalışır ve kimseye nerede oturduğunu söylemez. Galip karısı ve Celâl'in nerede olabileceğini Celâl'in köşe yazılarını inceleyip, yazılarında ipuçları arayarak tahmin etmeye çalışır. Celâl'in Şehrikalp Apartmanındaki dairesini keşfetmesiyle birlikte Galip'in geçmişten beri hayranlık ve biraz da kıskançlık duyduğu Celâl'in yerine geçme süreci başlar. Burada Celâl'in yazılarına ve kullandığı kaynaklara ulaşır. Bulduğu her şeyi okur, sonra da Celâl'in yerine yazmaya başlar. Celâl'in kimliğine bürünür, onun kıyafetlerini giyer, ona telefon edenlere cevap verir, onun yerine köşe yazılarını yazmaya başlar. Böylece Galip yavaş yavaş Celâl'e dönüşür ve onun adına BBC gazetecileriyle bir görüşme bile yapar. Bir yandan da sürekli olarak Celâl'i arayan ve durumu kendininkine epey benzeyen gizemli bir adamla Celâl'miş gibi konuşmaktadır. Galip bu adama, İngiliz televizyonculara röportaj vermeye gideceği gün için Alaaddin'in Dükkanı'nın önünde randevu verir. Galip, Celâl'in yerine röportaj verip eve döndüğünde, Celâl'in Teşvikiye Karakolu'nun önünde vurulmuş olduğunu görür ve Rüya'yı aramak için evlerine gider, ancak Rüya'nın da bu saldırıda vurularak ölmüş olduğunu öğrenir.

Saia (2016, s. 102), Galip'in "insanın kendisi olabilmesinin tek yolunun bir başkası olması" olduğunu söyleyerek "katıksız" kimlik anlayışını reddettiğini söyler ve bu karakterin otobiyografik boyutuna dikkat

çeker. Batılı ve Doğulu edebiyat geleneklerinden yararlanan romanın yapısının, Galip'in serüveni ile ilişkisini kurarak, Pamuk'un Türk kimlik sorunu hakkındaki düşüncelerine ulaşılabilirliğini öne sürer. Ona göre Kara Kitap, hem Batıya karşı fazla coşkunculuk gösteren hem de kaybolmuş Türk sahiciliği arzusu içinde kendi içlerine kapanan Türkleri eleştiren bir roman olarak okunabilir. Bu görüşlerin aksine Pamuk, Batı ve Doğu arasında kalmayı yeğleyip bu iki dünyanın kültürel mirasından faydalanmayı tercih eder.

Kara Kitap metinlerarası ilişkileri bakımından pek çok araştırmaya konu olmuştur, burada konunun kimlik ve postmodern özne ile ilgili kısmına değinmekle yetinilecektir. Moran, Şeyh Galip ile Galip, Mevlana Celaleddin Rumi ve Celal, dolayısıyla Hüsn ü Aşk ve Mesnevi ile Kara Kitap arasındaki paralelliklere dikkat çeker. Aşk, sevgilisi Hüsn ile evlenebilmek için bir görevi aşmalıdır: Diyar-ı Kalp'e gitmesi ve oradan kimyayı bulup getirmesi gerekir. Aşk, yolculuğunda çeşitli engellerle karşılaşır, ama Sühan adlı bir ihtiyarın yardımıyla her zorluğun üstesinden gelir. Hikâyenin sonu *Mantıkut Tayr*'in sonuna benzer, çünkü Aşk, yolculuğunu yaptıktan sonra anlar ki Hüsn kendi içindedir. Galip'in serüveni de tasavvufi bir boyut taşır: O da karısını bulmak için, çıktığı zorlu bir yolculuktan sonra, kendini bulur. (1996, s. 80-83). Bu yolculuğun Diyar-ı kalbi çağrıştıran Celal'in dairesinin bulunduğu Şehrikalp Apartmanında bitmesi, Galip'in Celal'e dönüşmesi de Hüsn ü Aşk ve Mesnevi arasındaki ilişkiye göndermedir. Şeyh Galip Hüsn ü Aşk'ta Mevlana'nın Mesnevi'sinden ilham almış olmasını "Esrarını Mesnevi'den aldım/Çaldım veli miri malı çaldım" mısralarıyla ifade etmiştir. Şeyh Galip'in Mevlana'yı taklit etmesi gibi Galip de Celal'i taklit etmiş ve sonunda ona dönüşmüştür.

Baudrillard'ın terimleriyle söylersek, orijinal-kopya diye bir karşıtlık olmadığı için, artık aslı olmayan bir simülakranın yerine geçebilmiştir Galip. Hayranlık duyduğu Celal'in de aslında başkalarından fikirler, üsluplar "aşırıldığını", yani aslında taklit edilecek bir "orijinal" olmadığını anlayınca, onu taklit etmek yerine doğrudan onun yerine geçebilir. Mevlana da orijinal değildir, Mesnevi de tıpkı Hüsn ü Aşk gibi birçok kaynaktan beslenmiştir. Hiçbir şey tekil ve orijinal olmadığına göre taklit/kopya da yoktur. Galip'in Celal'e, Pamuk'un Galip'e dönüşebilmesi de bundandır.

Kara Kitap Doğulu ve Batılı metinlere göndermelerle kurmacalığını en başından beri öne çıkarırken kişilerin de nasıl birbirinin yerini alabildiğini, birbirine dönüşebildiğini, kimliğin nasıl bir anlatının parçası olduğunu da vurgular. Böylece postmodern çağın ve düşünce evreninin süreksiz, nesnel dayanaklarla değil anlatılarla ve inançla (kani olmakla)

şekillenen kimliklerinin bir örneğini vermiş olur.

5. SONUÇ

İncelenen romanlar arasında 1985'te ilk kez basılan Beyaz Kale'den 2014 tarihli Galiz Kahraman'a roman kahramanı ve kimlik bağlamında bir çizgi olduğu izlenebilir. Postmodern kahraman, dönüşüm, sürekli bir yeniden oluş, etkileşimsellik, bağlamsallık, özellikle yeniden tanımlanan özellikleriyle karşımızda duruyor. Elbette sanatta ve kültürde izole, bağımsız, tekil, biricik, herkesten farklı, Jameson'ın deyişiyle "parmak izi kadar eşsiz" kişiler, üsluplar, tarzlar yoktur. Her sanat eserini kültürel bir etkileşim zinciri içinde konumlandırmak mümkündür. Postmodernizm sanat da dâhil bütün anlatıların bu etkileşimsellik içinde var olduğunu vurguladı. Kimliklerin kuruluşu da anlatılara dayandığı için, bir zamanlar var olmuş olduğuna inanılan kahramanların yerini, eleştirelliği büyük ölçüde alınmış ya da parodileştirilmiş anti-kahramanlara, sıradan insanlara, nasıl inanıyorsa öyle olan roman kişilerine bıraktı. Hiçbir olağanüstü özelliği olmadığı halde kendini öyle sanan İdris Amil, hayranlık duyduğu Celal'in de aslında başkalarından fikirler, üsluplar "aşırıldığını", yani aslında taklit edilecek bir "orijinal" olmadığını anlayınca, onu taklit etmek yerine onun yerine geçen Galip, Türk romanının çokça işlediği Doğu ve Batı karşıtlığı gibi derin bir ikiliğin temsilcileri olarak karşımıza çıkarak, sanki onları bağlayan hiçbir nesnel temel yokmuşçasına birbirinin yerine geçen İtalyan köle ve Hoca ve "bütün bunlar gerçek mi düş mü, ben kimim?" diye soran ve nihayet her şeyin kendi gördüğü düşlerden ibaret olduğunu açıklayan Uzun İhsan Efendi gibi.

6. SUMMARY

The postmodern era has brought about a shift in the perspective on individual identity and its continuity. In modernism, the individual, individualism, and the concepts of individual and singular identity play a central role. In contrast, postmodernism refutes the notion of a universal identity and instead emphasizes that identities are ever-changing constructs. While in modernism identity categories are defined with more fixed and precise boundaries, in postmodernism these categories are shaped by social and cultural contexts and are multiple, variable, and temporary. In postmodernism, identity is considered a theatrically constructed stage character based on factors such as appearance, image, and consumption. The idea of a universally valid, consistent, and continuous identity that is a life project is no longer tenable. The view that reality is constructed through narratives and that there can be no opposition between reality and fiction

offers a shaky ground of existence that does not allow for fixed and consistent identities. The belief in the great causes to be pursued has subsided or collapsed, and the classical hero who endures all kinds of difficulties for a cause has been replaced by a subject in a constant state of transformation, contingent on social and cultural interaction. This article aims to analyze the postmodern subject and examine how the discontinuity of identity is narrated in four well-regarded novels of Turkish literature, namely Orhan Pamuk's *The Black Book* and *The White Castle* and İhsan Oktay Anar's *The Atlas of Misty Continents* and *The Nasty Hero*. The article intends to demonstrate postmodernism's view of reality and its relationship with fiction, emphasizing the difference between this view and modernism and the new interpretation it brings to the subject and identity, with pertinent examples.

Among the novels analyzed, it can be observed that there is a line in the context of the novel hero and identity from *Beyaz Kale*, first published in 1985, to *Galiz Kahraman*, published in 2014. The postmodern protagonist stands before us with the characteristics of transformation, constant recreation, interactivity, contextuality, and redefinition with subjectivity. It is important to note that within art and culture, there are no individuals, styles, or genres that are isolated, independent, singular, unique, or different from everyone else, "as unique as a fingerprint" as Jameson puts it. It is possible to situate every work of art within a chain of cultural interaction. Postmodernism emphasizes that all narratives, including art, exist within this interactivity. Since the construction of identities is also based on narratives, the heroes who were once believed to have existed have been replaced by anti-heroes or ordinary people, whose criticality has been largely removed or parodied. As in Idris Amil, who thinks that he is an extraordinary person even though he has no extraordinary qualities; Galip, who replaces Celal instead of imitating him when he realizes that Celal, whom he admires, "plagiarizes" ideas and styles from others too, in other words, he is not an "original" to be imitated; the Italian slave and Hodja, who appear as the representatives of a deep dichotomy, such as the opposition between East and West, and replace each other as if there is no objective basis that binds them; and Uzun İhsan Efendi, who asks "is all this real or imaginary, who am I?" and finally ask whether everything is as he sees it.

7. KAYNAKLAR

Anar, İ. O. (2014). *Galiz kahraman*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Anar, İ. O. (2017). *Puslu kıtalar atlası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Baudrillard, J.(2003). *Simülakrlar ve simülasyon*. (Çeviri: Oğuz Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2013). *Postmodernlik ve hoşnutsuzlukları*. (Çeviri: İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cevizci, A. (2015). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çağman, M. (2019). *İhsan Oktay Anar'da postmodern bakış açısı üzerine*. (Yayımlanmamış yüksek lisans ders ödevi)
- Jameson, F. (2005). *Kültürel dönemeç*. (Çeviri: Kamuran İnal). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden postmodernizme kimliğin yapısal dönüşümü. *Journal of Yasar University*, 17(5), 2886-2899.
- Lucy, N. (2003). *Postmodern edebiyat kuramı*. (Çeviri: Aslıhan Aksoy) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Pamuk, O. (1994). *Beyaz kale*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2013). *Kara kitap*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Saia, E. (2016). Orhan Pamuk'un romanlarında batı imgesi. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*.
- Sarup, M. (1995). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. (Çeviri: Abdülbaki Güçlü). Ankara: Pharmakon Yayınevi.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 04.01.2024

Kabul Tarihi: 04.04.2024

TÜRKÇEYİ SADELEŞTİRME GAYESİ İÇİNDE BİR CUMHURİYET DERGİSİ: DOĞUŞ

A Republic Journal with the Aim of Purifying the Turkish: Doğuş

Muhammed ÇİTGEZ

Dr. Öğr. Üyesi; Kafkas Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
muhammedcitgez@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4867-5624

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Dil, ait olduğu döneme göre kendini yenileyebilen ve karakteristiğindeki özellikleriyle kullanım sıklığını güncelleyebilen canlı bir varlıktır. İslamiyet'in kabulü ile dilimize giren Arapça ve Farsça, Tanzimat Dönemi'nde alıntılanmış Batı kaynaklı sözcükler, Türkçenin söz varlığı yapısında birtakım farklılıklar meydana getirmiştir. 12 Temmuz 1932'de kurulan Türk Dil Kurumunun çalışmalarıyla Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal bir yazı ve konuşma dilini meydana getirebilmek amacıyla Türk Dil Devrimi gerçekleştirilmiştir. Çağdaşlaşma yolunda atılan bu adımla birlikte bu dönemde Anadolunun birçok noktasında Halkevleri açılmıştır. Halkevlerinde buldukları yöreyi hatta tüm ülkeyi ilgilendiren kültür, ekonomi, tarım, spor, sağlık gibi birçok problem üzerinde durulmuş; ülke reformuna katkıda bulunabilecek faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda Halkevlerinin çıkartmış olduğu önemli süreli yayınlar da olmuştur ve bunlar dilde sadeleşme konusunda çabalar göstermiştir. Bu halkevi dergilerinden birisi olan ve Kars'ta yayımlanan Doğuş dergisi, döneminin toplumsal sorunlarına değinmiş, hemen hemen her alanda yazarların kaleme aldığı bir dergi olmuştur. Fahrettin Kırzioğlu öncülüğündeki Doğuş'ta Türk dili, Türk edebiyatı, Türk tarihi üzerine birçok yazı yazılmıştır. Soyadı kanunu ile soyadı arayanlara soyadı teklifleri yapılmıştır. Bununla birlikte Türkçenin sadeleştirilmesi amacıyla yabancı kökenli sözcüklere Türkçe öneriler getirilmesi için Öz Türkçe Yazı Müsabakası adıyla bir yarışma düzenlenmiştir. Bu çalışmamızda Türkçeyi sadeleştirme/saflaştırma gayesiyle dergiye gönderilen yabancı kaynaklı sözcükler ve bunlara karşılık olarak önerilen yeni sözcükler üzerinde durmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Doğuş, Kars, Türkçe, Halkevleri, saflaştırma çalışmaları

Abstract

Language is a living entity that can renew itself according to the period it belongs to and update its frequency of use with its characteristic features. Arabic and Persian words that entered our language with the adoption of Islam and Western words borrowed during the Tanzimat period have created some differences in the vocabulary structure of Turkish. With the work of the Turkish Language Association, which was established on July 12, 1932, the Turkish Language Revolution was carried out under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk in order to create a national written and spoken language of the Republic of Turkey. With this step taken towards modernization, community centers were opened in many parts of Anatolia during this period. In community centers, many problems such as culture, economy, agriculture, sports and health that concern the region and even the

whole country were discussed, and activities that could contribute to the reform of the country were carried out. In this sense, there have been important periodicals published by community centers, and these have made efforts to simplify the language that forms the basis of our work. *Doğuş*, one of these community center journals and published in Kars, touched upon the social problems of its period and became a magazine in which articles were written in almost every field. Under the leadership of Fahrettin Kırzioğlu, many articles on Turkish language, Turkish literature and Turkish history were written in *Doğuş*. With the Surname Revolution, surname offers were made to those looking for a surname. In addition, a competition called Pure Turkish Writing Competition was organized to simplify Turkish and to bring Turkish suggestions for words of foreign origin. In this study, we'll undertake to focus on the foreign words sent to the journal with the aim of simplifying/purifying the Turkish language and the new words suggested in response to them.

Keywords: *Doğuş*, Kars, Turkish, Community Centers, purification studies

1. GİRİŞ

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlama ve düşünceleri ifade edebilme amacıyla kullanılan sembollerin ve kuralların bir sistemidir. Dil, insanlar arasındaki etkileşimi kolaylaştırmak, bilgi aktarmak, kültürü paylaşmak ve sosyal bağları güçlendirmek için kullanılır. Dildeki sözcüklerin anlamları, genellikle sesleri veya görünüşleri ile ilişkili değildir. Dil, belirli bir kültür veya topluluğun anlaşmasına dayanır ve sınırsız sayıda yeni cümle ve ifade üretebilecek esneklikte bir yapıya sahiptir. İnsanlar, sürekli olarak yeni ifadeler ve cümleler oluşturabilir. Dil, zaman ve mekânın ötesinde bir iletişim yeteneğini bünyesinde barındırır. Geçmiş veya gelecek olayları, hayalî durumları ifade edebilir, nesiller arası bilgi ve kültür deneyimi aktarımını sağlayabilir. Dil aracılığıyla gelenekler ve değerler sonraki nesillere iletilir, sürekli olarak değişir ve evrim geçirir; içinde bulunulan şartlara göre yeni kelimeler oluşturulabilir, anlamlar değişebilir ve dilin yapısı bunun neticesinde zaman içinde gelişip farklılaşabilir.

Toplumsal normlar, ilişkiler ve kültürel dinamikler dil üzerinde etkilidir. Dil, bireylerin sosyal bağlantılarını kurmalarına, topluluklarıyla etkileşime girmelerine ve birbirleriyle anlamlı iletişim kurmalarına yardımcı olan bir araçtır ve bir topluluğun kültürünü yansıtır, bunları taşır; gelenekler, inançlar ve kültürel değerlerin bir aktarıcısı olur. İnsanların sosyal ve kültürel varlıkları arasında iletişim kurmalarına olanak sağlayan bir araç olmakla birlikte, canlı varlıkların düşünce ve duygularını ifade etmelerini de sağlar. Dilin canlılık özellikleri, sürekli değişim, etkileşim ve kültürel zenginlikle bağlantılıdır. Bu anlamda,

“İletişimin temel unsuru olan dil yolu ile insanlar, kendilik bilincine varırlar ve dil yoluyla ‘biz’ ve ‘öteki’ arasındaki sınırı çizerler. Dil mitlerin sembollerin ve geleneğin tarihöncesi çağdan bugüne taşıyıcısı olarak

algılanır. Dile ilişkin bu iddialar, dilin biz ve öteki arasındaki yaptığı ayrım, milli kimliği kurmaya katkıda bulunur. Dünyanın milletlere ayrıldığı ve dilin de en görünür ve dışsal bir ayrıştırıcı olduğu iddia edilir. Farklı dile sahip olma farklı bir millete aitliği imlediğinden bu da farklı bir devlet kurmayı meşrulaştırabilir.”

diyebiliriz (Çelik, 2005, s. 198).

Dilin canlı bir varlık olduğu kanısından hareketle Türk dili, tarihî seyri içinde her dilin doğasında olduğu gibi birçok dille etkileşimde bulunmuş, aralarında sözcükler alıp vermiştir. Bu etkileşimler, kimi zaman sözcük düzeyinde kimi zaman da ek düzeyinde olmuştur. Alıntı sözcükler, Türk dilinin söyleyiş özelliğine ve dil bilimsel yapısına göre değişikliklere uğramıştır. İslamiyet’in kabulü ile dilimize yoğun bir şekilde Arapça, divan edebiyatının etkisiyle Farsça, Tanzimat edebiyatının etkisiyle de Fransızca vb. Batı dillerinden sözcükler girmeye başlamıştır. Tanzimat Dönemi’nde sözlü dil ile yazı dili bağlamında yaşanan temel dil sorunu, saray dili ile halk dili arasındaki uçurum olmuştur (Kaynar & Kalkan, 2019, s. 452). Bu alıntılama devirleri, *dilde zenginleşme* ve *dilde yabancılaşma* olarak nitelendirebileceğimiz iki cephede yeni tartışmalara sebebiyet vermiştir.

2. ATATÜRK VE TÜRK DİLİ, DİL DEVRİMİ

“*Dil devrimi*” terimi, genellikle bir dilin yapısında veya kullanımında büyük ve hızlı değişiklikleri ifade eder. Bu tür değişiklikler, dilin resmî normları, yazım kuralları, kelime dağarcığı veya dil bilgisi üzerinde yapılan geniş kapsamlı reformları içerebilir. Dil devrimleri, genellikle dilin standartlaştırılması, modernleştirilmesi veya mevcut dil bilgisi ve yazım kurallarının temelde değiştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen bir eylemdir. Dil devrimleri, genellikle toplumun eğitim düzeyini artırmayı, iletişimi kolaylaştırmayı ve kültürel birliği güçlendirmeyi amaçlar; ancak dil devrimleri tartışmalı olabilir, çünkü mevcut dil bilgisi ve yazım kurallarını değiştirmek, bazı kişiler için geçmişle kopuş gibi algılanabilir. Bu tür devrimler genellikle dil bilimciler, yazarlar, eğitimciler ve uzmanlar tarafından yönetilir ve genellikle hükümet veya dilin resmî otoritesi tarafından desteklenir.

Dil planlaması olarak adlandırdığımız çağdaşlaşma ve millileşme hareketinin ilk aşaması Harf Devrimi’dir (Çelik, 2006, s. 194). 1 Kasım 1928 tarihli, 1353 sayılı “*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*” ile gerçekleşen Türk Dil Devrimi bu kapsamda örnek gösterilebilir. Bu devrim, Osmanlıca alfabeden Latin alfabesine geçişi ve aynı zamanda dil bilgisinde ve sözlükte de köklü değişiklikleri içeriyordu. Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin getirilmesi ile okuma

yazma öğreniminin kolaylaştırılması ve dilin standartlaşma sürecinin hızlandırılması hedeflenmişti. Bu tür bir dil devrimi, genellikle dilin daha sadeleştirilmesi, anlaşılabilirliğin artırılması ve dilin daha geniş bir kitle tarafından kullanılabilir hâle getirilmesi amacını taşımaktadır. Bu anlamda Türk Dil Devrimi, Türkiye'de 1928-1938 yılları arasında gerçekleşen dilde köklü değişiklikleri içeren bir reform sürecidir. Bu devrim, Türkçenin modernleştirilmesi ve sadeleştirilmesi amacını taşımaktaydı. Dil Devrimi'nin temel hedefi, dilin daha kullanılabilir ve anlaşılabilir bir hâle getirilmesi suretiyle Türk toplumunun eğitim düzeyini yükseltmek, kültür birliğini sağlamak ve toplumsal dönüşümü desteklemektir. Türk Dil Devrimi alfabe değişikliği, yabancı kökenli kelimelerin Türkçeleştirilmesi, dil bilgisi ve sözlük çalışmaları ile eğitimde dilin kullanımı gibi temel unsurları bünyesinde taşımaktadır. Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarıyla değiştirilmesi amaçlanmış ve bu, dilin daha saf ve Türkçe odaklı olmasını hedeflemiştir.

Atatürk, sadece Türkiye'nin politik lideri olmakla kalmamış, aynı zamanda ülkede büyük sosyal, kültürel ve dil üzerinde önemli değişikliklere de liderlik etmiştir. Atatürk'ün dil konusundaki çabaları, yukarıda kısaca bahsettiğimiz Türk Dil Devrimi olarak adlandırılan bir dizi reformu içermektedir. Bu reformlar, Türk dilinin modernleştirilmesi, sadeleştirilmesi ve ulusal kimliğin güçlendirilmesi amacını taşımaktaydı. Bu bağlamda Atatürk'ün Türk dili üzerine yaptığı en önemli atılımlar olarak Türk Dil Kurumunun kurulması, alfabe değişikliği, yabancı kökenli kelimelerin Türkçeleştirilmesi, dil bilgisi ve sözlük çalışmaları, eğitimde Türkçe merkezli bir müfredat, Türk dil kurultaylarını vb. ini sayabiliriz. Bu devrimler, Türk dilinin modernleştirilmesi ve ulusal kimliğin güçlendirilmesi açısından önemli adımlardır. Atatürk'ün dil konusundaki bu çabaları, Türkiye'nin dil politikalarını şekillendirmeye ve Türk dilinin standartlaşmasını desteklemeye günümüzde de devam etmektedir. Türk Dil Kurumu bu anlamda büyük bir görev üstlenmiştir.

Türk Dil Kurumu, Türk Dili Tetkik Cemiyeti adı ile 12 Temmuz 1932'de kurulmuş ve Türk Dil Devrimi'nin önemli bir sonucu olmuştur. Türk Dil Kurumu, dil bilgisi kurallarını düzenleyerek ve Türkçe sözlük hazırlayarak dilde standartlaşmayı ve arınmayı sağlamış, Türkçenin eğitimde ve resmî belgelerde kullanımını teşvik etmek amacıyla çalışmalarda bulunmuş; eğitimde Türkçenin yaygın kullanımını, dilin benimsenmesini hızlandırmıştır. Türkçenin yabancı sözcüklerden tasfiyesi çalışmaları en yoğun şekilde Türk Dil Kurumunun kurulmasını takip eden yıllarda yapılmış, kamu kuruluşları başta olmak üzere tüm ulusun destek verdiği bir

gayret içinde yürütülmüştür (Mihçioğlu, 1992, s. 237). Türk Dil Kurumunun temel görevleri arasında Türkçenin dil bilgisi, sözlük ve yazım kılavuzlarını hazırlamak, dilin doğru ve etkili kullanımını teşvik etmek, Türkçe üzerine araştırmalar yapmak, dilin gelişimini ve zenginliğini desteklemek bulunmaktadır. Türk Dil Kurumunun başlıca faaliyet alanlarını şöyle sıralayabiliriz: dil araştırmaları yapılması; yazım kılavuzları, sözlükler ve dil bilgisi kitapları hazırlanması, dil politikaları vb. Türk Dil Kurumu, Türk dilinin tarihini, yapısını, gelişimini inceleyen araştırmalar yapar. Bu araştırmalar, dilin evrimi, söz varlığı, dil bilgisi kuralları gibi konuları kapsar; dilin doğru ve etkili kullanımını teşvik etmek amacıyla yazım kılavuzları ve dil bilgisi kitapları hazırlamayı önceler. Bu dokümanlar, dilin standartlaşmasını ve kullanımındaki tutarlılığı destekler. Kurum, Türkçe sözlükler hazırlar ve onları günceller. Bu sözlükler, Türkçe kelimelerin anlamlarını, kökenlerini, kullanımını içerir. Türk Dil Kurumu, Türk dilinin doğru ve güzel kullanımını teşvik etmek amacıyla dil politikaları geliştirir. Dilin korunması, zenginleştirilmesi ve evrensel iletişim standartlarına uygun hâle getirilmesine yönelik çabalar ortaya koyar. Türk Dil Kurumu, dilin yaşayan bir varlık olduğunu kabul eder ve dilin sürekli evrimini destekleyerek Türkçenin ulusal bir değer olmasına katkıda bulunur. Kurum, dilin toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilmesi ve ulusal kimliği yansıtabilmesi için çeşitli projeler yürütür. Terim üretme çabası içinde, Cumhuriyet Dönemi dil planlamasının ve dil politikasının bir ürünü olarak görülen terim çalışmaları, Türk dilinin bilim dili yolunda atılmış büyük ve önemli bir adım olarak kabul edilebilir (Kahraman, 2017, s. 1311).

Bu devrim, dildeki köklü değişikliklerle birlikte bazı tartışmalara ve eleştirilere neden olmuştur; ancak Türk Dil Devrimi, Türkçenin modernleştirilmesi ve standartlaştırılması konusunda önemli bir adım olarak kabul edilmektedir ve Dil Devrimi'nin etkileri hâlâ günümüzde Türk dilinin yapısını şekillendirmeye devam etmektedir. Çelik'e göre, "*Dile müdahale etmek ve dili mühendislik çabalarına maruz bırakmak hem gelişmiş hem de gelişmemiş milletlerin dili yabancı unsurlardan ve kültürlerin etkilerinden temizlemek için uyguladığı bir yöntemdir*" (Çelik, 2005, s. 198). Yine Çelik'e göre dil planlaması, millî bir dil kurma, millî dili homojenize etme ve modernleştirme gayeleri; tarihsel, toplumsal, coğrafi ve psikolojik bir süreci içinde barındırır ve millî özü meydana getirecek birliği oluşturma ve geliştirme amacı taşır (Çelik, 2005, s. 199-200).

Cumhuriyet Dönemi'nde Türkçeyi yabancı unsurlardan arındırma çabası büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. Arapça ve Farsça sözcüklerin azımsanmayacak kadarı halk tarafından kullanılmamaya başlamıştır (Tekin,

1994, s. 9-10). Özdoğan'a göre, "Tanzimat döneminden itibaren dil alanında yapılan çalışmaların ve arayışların Kemalist dil devrimiyle nihayete erdiğini, üç dilin karışımından olan Osmanlıca'ya karşı dil devriminin bir ulus dili meydana getirdiğini ve ulus bilinci sağlayarak uluslaşma yolunda önemli ölçüde başarılı olduğunu ifade etmek gerekir" (Özdoğan, 2015, s. 262). Türkçede sadeleşme hareketleri, Türk dilinin yapısı ve kelime dağarcığındaki karmaşıklıkları azaltmayı, dilin daha anlaşılır olmasını ve kullanımı kolay hâle getirmeyi amaçlayan dil politikalarını ifade eder. Bu hareketler genellikle Türkiyede dilin standartlaştırılması, yabancı kökenli kelimelerin Türkçeleştirilmesi ve dil bilgisi kurallarının basitleştirilmesi gibi çabaları içerir. Türkçede sadeleşme hareketlerinin temel örnekleri olarak alfabe değişikliği, yabancı kökenli kelimelerin Türkçeleştirilmesi, dil bilgisi kurallarının sadeleştirilmesi, eğitimde Türkçenin kullanımı ve Türk Dil Kurumunun kurulması sayılabilir. Bu sadeleşme hareketleri, Türk dilinin evrimini etkileyen önemli adımlardır; dildeki değişiklikler ve sadeleşme çabaları zaman içinde devam etmektedir ve dil, sürekli olarak evrilmekte ve gelişmektedir. Balaban'a göre, "Günümüze gelindiğinde bu tartışmaların azalsa da hâlâ devam ettiği görülmektedir. Bugün karşımızda duran en önemli mesele Türkçeye yerleşmiş, Türkçeleşmiş kelimelere karşılık bulup onları atmak değil, dilimize yeni yeni giren veya girmeye çalışan yabancı kelimelere karşılık bulmaktır" (Balaban, 2015, s. 575)

3. HALKEVLERİ

Halkevleri, Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında, 19 Şubat 1932'de kurulan ve toplumsal, kültürel, eğitimsel ve sosyal faaliyetleri desteklemeyi amaçlayan kuruluşlardır. Halkevleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün kültür ve eğitim politikalarının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar, halkın sosyal, kültürel ve eğitim düzeyini yükseltmeyi, ulusal bilinci artırmayı ve modern bir toplumun temellerini oluşturmayı amaçlamıştır. Aydoğan'a göre,

"10 Mayıs 1931 yılında toplanan CHP kurultayında Türk Ocaklarının yerine, Çekoslavakya'daki 'Sokol' adlı kuruluş örnek alınarak, Halkevleri adıyla yeni bir örgütün kurulması için karar verilmiş ve çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmalar sonucunda da 19 Şubat 1932 yılında Ankara'da ilk halkevi açılmış, o günden sonra da halkevleri; Cumhuriyet Halk Partisi'nin birer kültür organı olarak çalışmıştır." (Aydoğan, 2006, s. 101-102).

Halkevlerinin eğitim, kültür ve sanat, toplumsal yardım ve dayanışma, sosyal ve politik katılım, gençlik çalışmaları, köy enstitüleri gibi temel faaliyet alanları vardır. Halkevleri, halkın eğitim düzeyini artırmayı

başlıca hedefi addediyordu. Okuma yazma kursları, konferanslar, seminerler ve kültürel etkinlikler düzenlenerek geniş bir kesime hitap ediliyordu. Halkevleri, Türk kültürünü koruma ve geliştirme amacı taşıyordu ve halk oyunları, tiyatro, konserler, sergiler ve benzeri etkinliklerle kültürel bir doku oluşturmayı amaçlıyordu. Toplumsal dayanışma ve yardımlaşma faaliyetlerine önem veriliyor, sosyal yardım projeleri, ailelere destek, gıda yardımı gibi faaliyetlerle toplumun refahını artırmaya çaba gösteriliyordu. Halkevleri, halkın sosyal ve politik bilincini artırmayı amaçlayarak çeşitli konularda konferanslar düzenliyor; böylece, halkın katılımını teşvik etmeye çalışıyordu. Genç nesillere yönelik eğitim ve kültür faaliyetlerine odaklanan halkevleri, gençliği çağdaş düşünceyle buluşturmayı hedef edinmişti. Şirin'e göre, "*Halkevleri, kuruldukları illerde ve çevresinde bu eksikliği gidermek amacıyla yetişkinlerin eğitimine yoğunluk vererek çalışmalarına başlamıştır.*" (Şirin, 2010, s. 73-104). Köylerde eğitim ve kalkınma faaliyetleri yürüten Köy Enstitüleri ile de yakından ilişkili olan Halkevleri, kırsal bölgelerdeki gençlere eğitim imkânı sağlayarak tarım ve hayvancılık alanlarında da gelişmeleri teşvik etmişlerdir.

Halkevleri, 1951'e kadar faaliyet gösterdikten sonra kapatılmıştır; ancak bu kurumlar, Türkiye'de halkın eğitim, kültür ve toplumsal bilinçlenme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur denebilir. Halkevleri, Türk dili, Türk tarihi, Türk edebiyatı bağlamında Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında oldukça önemli bir rol oynar. İlk yazarlık deneyimlerini halkevlerinde yaşayan önemli yazar ve şairler olmuştur. Halk ile mevcut kültürel birikimin paylaşımı da bu noktada son derece kıymetli bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır (Huyugüzel, 1999 s. 400).

4. KARS HALKEVİ VE DOĞUŞ DERGİSİ

Halkevlerinin Anadolu'da yaygınlaşması ile 1933 yılında Kars'ta da Halkevi açılmıştır. Kars Halkevinin açılışıyla ilgili olarak Aydoğan'ın ifadesiyle,

"Türk milletinin geleceğe hazırlanması yolunda bir kültür kuruluşu olarak nitelendirilen halkevleri, bu tarihten sonra bütün ülkede örgütlenme çabası içinde olmuş, adeta bütün ülkede seferberlik ilan edilmişti. Bu bağlamda Kars Vilayeti'nde de Cumhuriyet Halk Partisi'nin gayretiyle 1933 yılında, Milli Emniyet Müfettişi olan Eyüp Saygın'ın başkanlığında 'Kars Halkevi' açılmış oldu." (Aydoğan, 2006, s. 102).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında döneminin şartlarına göre Kars yerel basınının oldukça zengin olduğunu söylemek mümkündür. Arslan'a göre, "*Kars'ın Cumhuriyet döneminde tarihî ve sosyal yapısının oluşturulması,*

eğitimin yerleştirilmesi ve modern toplum oluşturma gerekliliği doğrultusunda faaliyet gösteren gazete ve dergiler, bölgenin kalkınması ve halkın bilinçlendirilmesini sağlamışlardır." (Arslan, 2011, s. 68). Bu dönemde Kars gazetesi, Doğu dergisi, Kars Demokrat gazetesi, Bugün gazetesi, Kars Eli dergisi gibi önemli gazete ve dergiler neşredilmiştir (Arslan, 2011, s. 63). Kars Eli ve Doğu dergileri dil ve edebiyat anlamında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Kars Halkevi ilk açıldığında bünyesinde yedi şube kurmuştur. Çalışmamızı ilgilendiren Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi, Kars'ın tarihî envanterini oluşturmakla işe başlamış, sonrasında yöreden derlenen maniler, halk şarkıları, atasözleri gibi birçok dil ve edebiyat örnekleri Doğu'da tefrikalar şeklinde yayımlanmıştır (Aydoğan, 2006, s. 102-103). Kars Halkevinde açılan Dil-Edebiyat Şubesinde folklor, güzel konuşma ve yazma kursları, önemli sanatçılar için özel anma günleri, şiir günleri, özel günler için anma ve kutlama törenleri vs. düzenlenmiştir. Bu şubenin temel amacı, Cumhuriyet'in içselleştirilmesiydi. Atlı'ya göre,

"Dil-Edebiyat Şubesi'nin öncelikli amacı, devrimin ve Cumhuriyetin ilkelerinin kökleşmesine, yayılmasına ve benimsenmesine yardımcı olmaktır. Halkevlerinin açıldığı yıl kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti ile birlikte Dil Devrimi'nin gerçekleşmesine katkı sağlaması amacıyla da kurulan şube, Türk dilinin özgün kimliğine kavuşmasına, Türk diline iyi bir gelecek hazırlanmasına, yerel diyalektler üzerine araştırmaları destekleyerek, yetenekli araştırmacıları ve sanatçıları bu tür çalışmalara katılmaya teşvik ederek, bilgileri yayın ve konferanslar yoluyla yaygınlaştırmaya çalıştı" (Atlı, 2013, s. 34-35).

Bu noktada çalışmamızın esasını oluşturan Doğu dergisi, Kars Halkevi yayınlarının lokomotiflerinden birisi olmuştur. Sarıkaya'ya göre, derginin birinci yıl dönümünde Doğu'un kuruluş ve işleyiş amacı şöyle ifade edilmektedir:

"Doğu, ilk çıktığında sekiz sayfa iken daha sonra bu sayfa sayısı önce on altıya, daha sonrada otuz ikiye çıkartılarak geniş bir hacme ulaştırılmıştır. Bütün çabası Kars'ı ve Kars'a ait değerleri tanıtmak olan Doğu, ulusal ve yöresel konularda yerel düşüncüyü ortaya koyarken, edebiyat ve tarih araştırmaları başlığı altında yer alan bilgiler ile bölgenin tarihî ve edebî örnekleriyle birçok eksikliği dolduracak ilk ve esaslı inceleme ve araştırmaları sunar." Bu bağlamda bir yıl içinde Kars ve çevre illerdeki şair ve halk ozanları hakkında yirmiye yakın tanıtım yazıları ile kaynak bilgi vücuda getirilirken; bölgenin tarihine ve tarihî yapılarına ait fotoğraflar ile dergi zenginleştirilmiştir." (Sarıkaya, 2005, s 11.).

Halkın bilinç düzeyini yükseltmek, Kars ve çevresi öncelikli olmak üzere ülkenin zengin kültür değerlerini ortaya çıkarmak gibi bir eylem planına sahip olan Doğuş, bir süre sonra ülke çapında tanınır hâle gelmiştir. Öyle ki Hüseyin Nihal Atsız da 1942 yılında Çınaraltı dergisinin yirmi yedinci sayısında Doğuş'tan övgüyle bahsetmektedir:

“Türkiye'nin birçok şehirlerinde çıkarılmakta olan türlü türlü dergiler arasında memlekete faydalı olanları, başlarında ciddi birer ilim adamı bulunanlardır. Kâğıt israfından, değersiz yazılar neşrinden başka bir şeye yaramayan dergiler yanında, hakikî ilim tevazuu ile çalışarak ortaya pek ciddi neticeler koyan bu dergiler, Türkiye'nin ilim tarihinde mühim bir yer tutacaklardır... Kars'ta çıkmakta olan 'Doğuş' da bize değerli edebiyat ve halk bilgisi malzemesi veren bir dergiydi. Mahallî incelemeleriyle dikkati çeken ve Kars Lisesinde Türkçe öğretmeni olan Fahrettin Çelik bu derginin ruhunu teşkil ediyordu, Fahrettin Çelik çekildikten sonra mecmua çıkmaz oldu...” (Atsız, 1997, s. 433-434).

Doğuş yaklaşık 600 baskı yapmış, 41 sayı çıkarılmıştır. 1947 yılına kadar sürekliliğini korumuştur. Sonrasında yaşanan sıkıntılardan sonra iki yıl yayın hayatına ara veren Doğuş, 1949 yılında tekrar çalışmalarına devam etmiştir. 11 Ağustos 1951 yılında halkevlerinin kapatılmasını da içeren 5830 sayılı Kanun maddesi ile Doğuş yayın hayatını sonlandırmıştır (Arslan, 2008, s. 47).

Doğuş'ta Türk dili üzerine birçok çalışma yayımlanmıştır. Bunlardan birisi de 2 Temmuz 1934 yılında kabul edilen Soyadı Kanunu ile dergi okurlarına önerilen soyadı öneri listesi olmuştur. Burada da Türkçe kökenli soyadları önerilmeye gayret edilmiştir. Önerilen soyadları şunlardır: *“Acar, Akar, Akgün, Akıncı, Akkemik, Aksoy, Altaş, Altuntaş, Anar, Atay, Ayaşan, Ayata, Aykutlu, Başer, Başkır, Coşkun, Doğu, Erten, Giray, Göh, Gülap, Gün, Hay, Önbilik, Özer, Özsoy, Tacı, Taşarsel, Toğay, Toman, Turğan, Türkan, Uluer, Yücekol”* (Doğuş, 1935/15, s. 7).

Ahmet Cevat Emre'nin *Yeni Yazı Denemeleri* adlı yazısı da Doğuş'ta yayımlanmış dil meseleleri üzerinde durulan başka bir çalışmadır (Doğuş, 1946/10, s. 3). Şirin'e göre,

“Bu yazıda dönemin önemli meselelerinden biri olan 'dil' meselesi üzerinde durulmuş ve özellikle 'yazı dili'nde meydana gelen değişiklikler ele alınmıştır. Fransızca ve Almancanın etkisiyle oluşan Türkçede yeni kelime denemeleri ve deneyimlerden örnekler verilmiştir. Yeni kelime türetme yöntemlerinden biri olan 'birleştirme', 'ön ismiyle türetme' ve 'türetme yöntemleri' üzerinde özellikle durulmuştur.” (Şirin, 2010, s. 73-104).

Bu çalışmamızda Doğuş'un Türk Dil Devrimi sonrasında yabancı kökenli kelimelere Türkçe karşılıklar bulma çabası ile düzenledikleri bir yarışma ve bu bağlamda derginin önerdiği bazı Türkçe karşılıklar üzerinde durmaya çalışacağız.

5. TÜRKÇELEŞTİRME GAYESİ İÇİNDE DOĞUŞ

Türk dilinin saflaştırılması çabası ile yayın hayatının başında olan Doğuş'ta, bir yarışma düzenlenmiş ve o dönemde sıkça kullanılan yabancı kökenli kelimelere karşılık bulunmaya çalışılmıştır. Bu amaçla yarışmanın düzenleneceği ve yarışmanın devam ettiği önceden şöyle haber verilmiştir:

“Öz Türkçe Yazı Müsabakamız!

Öz Türkçe kelimelerle 50 satırı geçmemek üzere güzel bir mevzu yazarak mecmuamıza gönderenler arasında yazılar değerlerine göre seçilerek birinci, ikinci ve üçüncünün yazıları neşredilmekle müsabakayı kazanan birinciye de mecmuamızın bir yıllık cildli koleksiyonu verilecektir.” (Doğuş, 1935/18, s. 9).

“Öz Türkçe Yazı Müsabakamız Devam Ediyor

Geçen sayımızda açtığımız öz Türkçe yazı müsabakamıza gelen yazılar gelecek sayıda çıkacaktır. Bu iş için koyduğumuz değerli armağanı almaya çalışınız, yazınız-gönderiniz, tarihini deneyiniz.” (Doğuş, 1935/19, s. 9).

Bununla birlikte kısa süreli bilmece yarışması da düzenlenmiştir. Yine burada da öz Türkçe sözcüklerin kullanımı teşvik edilmiştir:

“Öz Türkçe Bilmecemiz

Bilmecemizde yad kelimelerin yerine karşılık olarak öz Türkçe kelimeler bulacaksınız. En iyi karşılığı bulanlar mükafatımızı alacaktır.” (Doğuş, 1935/19, s. 9); *“Gelecek nüshamızda yeni ve bam başka bir şekilde başlayacak olan bol mükafatlı bilmecemizi sabırsızlıkla bekleyiniz.”* (Doğuş, 1934/13, s. 9); *“Doğuş mecmuası bilmece kuponu”;* (Doğuş, 1934/14, s. 9); *“Yukarıda aralarına konan fazla harfları çıkararak 25 harften ibaret öz Türkçemizle bir cümleyi bulunuz. Halledenlerden birinciye hikaye kitabı ikinciye duvar takvimi, üçüncüden onuncuya kart verilecektir.”* (Doğuş, 1935/15, s.8).

Tefrikalar hâlinde yayımlanan yabancı sözcükler, bunlara önerilen karşılıklar, örnek cümleler aşağıdaki gibidir:

*Yabancı kökenli sözcük > Türkçe önerilen sözcük: “-varsa- örnek cümle”
sayı no-sayfa no*

1. **âbide** > **anıt**: “İstanbul bir anıtlar şehridir.”, “İstanbul, Atatürk için, heykelli bir anıt yaptıрмаğa karar verdi.” (21-7).
2. **âciz** > **eksin**: “İnkılâp, âcizlerin işi değildir” > “Devrim, eksinlerin işi değildir” (21-7).
3. **âciz kalmak** > **eksinmek**: “Devrimciler büyük zorluklar karşısında, eksinmek değil, şevklerini artırmalıdır.” (21-8).
4. **âcz** > **eksinlik**: (21-7).
5. **âcz duymak** > **eksinmek**: “Devrimciler büyük zorluklar karşısında, eksinmek değil, şevklerini artırmalıdır.” (21-8).
6. **arz** > **sunum**: “Güdümlü ekonomi sunum ve istem kanunlarını altüst etti.”, “Bu yıl dokuma piyasasında sunum az, istem çoktur.” (22-8).
7. **asayiş** > **güvenlik**: “Yurdda güvenlik ve baysallık, ülkümüzdür.” (21-7).
8. **askeri** > **süel (militaire)**: “Not: 'asker' kelimesi 'soldat' anlamına Türkçedir.” (20-8).
9. **basiret** > **öngörü**: “İnsan hiç bir işte öngörüsünü kaybetmemeli.” (23-8).
10. **beyanat** > **diye**: (23-7).
11. **cemiyet** > **sosyete**: “Türk cemiyeti” > “Türk sosyetesı”; “Not: Türk kökünden gelen 'cemiyet' şu anlamda kullanılacaktır: Hilaliahmer cemiyeti-Kızılay cemiyeti, Dil cemiyeti, Gazeteciler cemiyeti” (20-8).
12. **cihet** > **yön**: “Bu meseleyi hangi yönünden düşünürseniz kolay olmadığını görürsünüz.” (22-8).
13. **çarei hal** > **çözge**: “Bu işte nasıl bir çözge bulacağımızı bilemiyorum.” (23-7).
14. **çarei hal** > **kotarma yolu**: “Bu işin kotarma yolu nedir?” (23-7).
15. **efkârı umumiye** > **kamoy** (kamuğ oy'dan): “Almanyanın silâhlanma davasında İngiltere kamoyu ikiye ayrılmıştır.” (23-8).
16. **ehemmiyet** > **önem**: (21-8).
17. **ehemmiyet vermek** > **önemek**: “Son yıllarda en çok ehemmiyet verdiğimiz işler, sinai teşebbüsattır.” > “Son yıllarda en çok önediğimiz işler, endüstri girişimleridir.” (21-8).
18. **emniyet** > **güvenlik**: “Yurdda güvenlik ve baysallık, ülkümüzdür.” (21-7).
19. **emri vaki** > **olut**: “Almanya, silahlanmakla, Avrupayı yeni bir olut karşısında bıraktı.” (22-7).
20. **fikri muzıner** > **gütge**: “Bu adamın bir türlü anhyamadığım bir gütgesi var.” (22-8).
21. **hâkim** > **egemen**: (20-8).
22. **hâkimiyet** > **egemenlik**: “Hakimiyet milletindir.” > “Egemenlik ulusundur.” (20-8).
23. **halletmek** > **eritmek**: “Su şekeri eritir.” (23-7).
24. **halletmek** > **açmak**: “Bilmece açmasına merak ettiniz mi?” (23-7).

25. **halletmek** > **çözmek**: “Bilmece açmasına merak ettiniz mi?” (23-7).
26. **halletmek** > **kotarmak**: “Aramızda bütün anlaşmazlıkları kotardı.” (23-7).
27. **hatve** > **adım**: “Maarif müesseselerimiz, her gün yeni hatvelerle, tekamül etmektedir.” > “Kültür kurulumlarımız, hergün, yeni adımlarla evrinmektedir.” (22-7).
28. **huzur** > **baysallık**: “Yurdda güvenlik ve baysallık, ülkümüzdür.” (21-7).
29. **hür** > **özgen**: (T.Kö). (20-8).
30. **hürriyet** > **özgenlik**: (20-8).
31. **ictimai** > **sosyal**: (20-8).
32. **idare** > **güdem**: “İstanbula gelen uçak bir Fransız pilotunun güdemi altında idi.” (22-8).
33. **idare (administration)** > **yönetim**: “Türk Devletinin yönetim şekli Cumhuriyettir.” (22-8).
34. **idare (idare yeri anlamında)** > **yönetge**: “Dün tütün yönetgesine gitmiştim.” (22-8).
35. **idare etmek** > **yönetmek**: “Devlet yönetmek kolay değildir.” (22-8).
36. **idare etmek** > **güdemek**: “Türk Kuşunda uçak güdemeği öğreniyorum.” (22-8).
37. **inkılab** > **devrim**: “Biz henüz devrim içindeyiz.” (23-7).
38. **inkılâp** > **devrim**: (21-8).
39. **inkışaf** > **gelişim**: “Türkiyenin ekonomik gelişimi günden güne artıyor.” (20-8).
40. **inkışaf** > **gelişme**: (20-8).
41. **inkışaf etmek** > **gelişmek**: (20-8).
42. **inkışaf ettirmek** > **geliştirmek**: (20-8).
43. **intihap** > **seçim**: “Kamutay seçimi dört yıl sonra olacaktır.” (24-8).
44. **intihap etmek** > **seçmek**: “Bu iki tablodan hangisini seçtiniz”. (24-8).
45. **istihsal etmek** > **üretmek**: (22-7,8).
46. **istihsal etmek** > **yoğaltmak**: (22-8).
47. **istikamet** > **yönet**: “Ekonomik siyasamız yeni bir yönette ilerlemektedir.” (22-8).
48. **istiklal** > **erkinlik**: “İstiklâl mücadelesi” > “Erkinlik savaşı” (20-8).
49. **istiklal** > **bağımsızlık**: (20-8).
50. **itimad** > **güven**: Not: güven ve güvenç kelimelerinde şu ayrıma dikkat edilmelidir. 1. “Orduya güvenimiz vardır.” 2. “Ordu bizim güvencimizdir.” (21-7).
51. **itimad etmek** > **güvenmek**: (21-7).
52. **küşad** > **açım**: “Dün yeni bir resim sergisinin resmi küşadında bulunduk.” > “Dün yeni bir resim sergisinin açım töreninde bulunduk.” (21-8).

53. **maarif** > **kültür**: “Maarif müesseselerimiz, her gün yeni hatvelerle, tekamül etmektedir.” > “Kültür kurulularımız, hergün, yeni adımlarla evrinmektedir.” (22-7).
54. **mahkeme** > **hakyeri**: “Türkiyede hakyerleri bağımsızdır.” (20-8).
55. **mahsul (genel olarak)**. > **ürüt**: “Buhran yüzünden Avrupada yalnız maddi sıkıntı artmış değildir, yüksek fikir ve sanat ürünlerinin de gittikçe azaldığını görüyoruz.” (22-8).
56. **mahsul (genel olarak)**. > **ürün**: “Bu yıl endüstri ürünlerimiz iç pazarda, tarım ürünlerimiz dış piyasalarda çok istek görmüştür.” (22-8).
57. **maksat** > **erge**: “Kültür işlerinde ergemiz bütün yurtdaşları yüksek bir bilgi düzeyine çıkarmaktır.” (23-8).
58. **mamur** > **bayındır**: “Ankara bayındır bir şehir olmuştur.” (20-8).
59. **mamuriyet** > **bayındırlık**: “Memleket bayındırlık yolundadır. Bütün devlet yapı işleri bayındırlık bakanlığına bağlanmıştır.” (20-8).
60. **mana** > **anlam**: “Bu kelimenin ne anlama geldiğini bana söyler misiniz?” (23-7).
61. **manzara** > **görey (paysage)**: “Çamlıca sırtları İstanbul'un en canlı göreylerinden biridir.” (24-7,8).
62. **manzara** > **görünüm**: (24-7,8).
63. **manzara** > **görüm**: “Bu şehir insanınin yoksulluk görümü insana acı geliyor.”, “Bu meselenin sosyal görümü üzerinde durmak isteriz.” (24-7,8).
64. **mebus** > **saylav**: “bağımsız saylavlar” (20-8).
65. **mektep** > **okul**: (21-7).
66. **menfaat** > **asığ**: “Türkiyede yoğatmanlarla üretmenler arasında asığ kavgası yoktur.” (22-8).
67. **merasim** > **tören**: “Reisi Cümhura askerî merasim yapılmak usuldendir.” > “Cumur Başkanına süel tören yapılmak usuldendir.” (21-8).
68. **merhale** > **yüğrüm**: “Dil işi büyük hareketin yeni bir yüğrümüdür.” (22-7).
69. **merkezi sıklet** > **dengey**: “Fransız parlamentosunun dengeyi şimdi yarı sağdadır.” (24-8).
70. **mintaka** > **bölge**: “serbest mintaka” > “özgür bölge” (20-8).
71. **millet** > **ulus**: “Biz erkin bir ulusun çocuklarıyız.” (20-8).
72. **muallim** > **öğretmen**: “Cumhuriyet okullarının genç kafalı eğitimlere ihtiyacı vardır.” (21-7).
73. **muharebe** > **savaş**: “Biz istiklal muharebesinde Türk seciyesinin kuvvetine dayandık.” > “Biz erkinlik savaşında Türk ırsının kuvvetine dayandık.” (21-7).
74. **muavazene** > **denge**: “Arkadaşım dengesini kaybederek düştü.” (24-8).
75. **mücadele** > **savaş**: “erkinlik savaş” (20-8).

76. **müessese** > **kurum**: “Maarif müesseselerimiz, her gün yeni hatvelerle, tekamül etmektedir.” > “Kültür kurulularımız, hergün, yeni adımlarla evrinmektedir.” (22-7).
77. **mühim** > **önemli**: “Son yıllarda ekonomik işlere büyük önem vermekteyiz.” (21-8).
78. **mülki** > **sivil**: (20-8).
79. **münakaşa** > **aytışma**: “Bu iki adam arasında her aytışma, kavgaya varır.” (23-8).
80. **münakaşa etmek** > **aytışmak**: (23-8).
81. **müntahip** > **seçmen**: “Ben İstanbul’un ikinci seçmenlerindenim.” (24-8).
82. **müntehab** > **gözde**: (24-8).
83. **müntehab** > **seçkin**: “Bay ... Türkiyenin seçkin yazarlarından.” (24-8).
84. **mürebbi** > **eğitmen**: (21-7).
85. **müsavat** > **eşitlik**: “Türkiyede kadın, erkek eşitliği cumhuriyetin eseridir.” (21-8).
86. **müsavi** > **eşit**: “Türk kanunları karşısında bütün yurddaşlar eşittir.” (21-8).
87. **müstacel** > **evgin**: “Yurdu bayındırmak, evgin işlerimizin başında gelir.”, “Dün Ankaradan bir evgin telgraf aldım.” (21-7).
88. **müstahsil** > **üretmen**: “Türkiyede yoğatmanlarla üretmenler arasında asığ (menfaat) kavgası yoktur.” (22-8).
89. **müstakil** > **erkin**: “Biz müstakil bir milletin çocuklarıyız.” > “Biz erkin bir ulusun çocuklarıyız.” (20-8).
90. **müstakil** > **bağımsız**: “müstakil mebuslar” > “bağımsız saylavlar”, “Türkiyede mahkemeler müstakildir.” > “Türkiyede hakyerleri bağımsızdır.” (20-8).
91. **müsteblik** > **yoğatman**: “Türkiyede yoğatmanlarla üretmenler arasında asığ (menfaat). kavgası yoktur.” (22-8).
92. **mütevazın** > **denk**: “Denk bir bütçe esastır.” (24-8).
93. **mütevazın** > **dengeşik**: “Türkiyenin dış tecimi engeşiktir.” (24-8).
94. **müzakere** > **görüşme**: “Bükreş görüşmelerinden sonra bu iş için daha hiç bir görüşüde bulunmadık.” (23-8).
95. **müzakere** > **görüşü**: “Bükreş görüşmelerinden sonra bu iş için daha hiç bir görüşüde bulunmadık.” (23-8).
96. **nafia** > **imar etmek**: (20-8).
97. **nafia** > **bayındırmak**: “Biz yurdumuzu bayındırmaktan ve geliştirmekten başka bir şey düşünmüyoruz.” (20-8).
98. **netice** > **sonuç**: “temin ettiğimiz neticeler” > “elde ettiğimiz sonuçlar” (21-7).

99. **nezaret** > **görü**: “Bu evin denize olan görüsünü başka hiç bir yerde bulamazsınız.” (24-8).
100. **nutuk** > **söylev**: “İsmet İnönü dün yeni bir söylev verdi.” (23-7).
101. **rağbet** > **istek**: “Bu yıl endüstri ürünlerimiz iç pazarda, tarım ürünlerimiz dış piyasalarda çok istek görmüştür.” (22-8).
102. **rakıp** > **önürdeş**: “Bay ... yüksek zekası ile bütün önürdeşlerini yıktı.” (23-8).
103. **rekabet** > **önürdeşme**: “Ekonomi işlerinde lüzumsuz önürdeşmelerin zararını çekiyoruz.” (23-8).
104. **rekabet etmek** > **önürdeşmek**: “Önürdeşmek, her zaman faydalı değildir.” (23-8).
105. **safha** > **evre**: “Şimdi biz inkişafı iktisadînin en nazik safhasında bulunuyoruz” > “Şimdi biz ekonomi gelişimin en nazik evresinde bulunuyoruz.” (22-7).
106. **sanayi** > **endüstri**: (20-8).
107. **seciye** > **ıra**: “Biz istiklal muharebesinde Türk seciyesinin kuvvetine dayandık.” > “Biz erkinlik savaşında Türk ırının kuvvetine dayandık.” (21-7).
108. **serbest** > **özgür**: “serbest mıntaka” > “özgür bölge” (20-8).
109. **seviye** > **düzey**: (23-8).
110. **sevk** > **güdümlü**: “güdümlü ekonomi (economic dirigee)” (22-8).
111. **sevk etmek** > **güdemek**: (22-8).
112. **sevki tabii** > **içgüdü**: “İnsanlar akıllariyle, hayvanlar içgüdüleriyle hareket ederler.” (22-8).
113. **sınâî** > **endüstriyel**: (20-8).
114. **sukutu hayal** > **umusa**: “Kendisinden o kadar iş beklediğimiz bu zad, bizi ne çabuk umusaya uğrattı.” (23-8).
115. **sukutu hayala uğramak** > **umusanmak**: (23-8).
116. **sureti tesviye** > **anlaşıt**: “İki taraf da bu güne kadar hiç bir anlaşıt bulamadılar.” (23-7).
117. **sükun** > **baysallık**: “Yurdda güvenlik ve baysallık, ülkümüzdür.” (21-7).
118. **şirket** > **sosyete**: “şeker şirketi” > “şeker sosyetesı” (20-8).
119. **tadil etmek** > **değişmek**: “Kanunları ancak kamutay değiştirebilir.”, “Son parti programda pek önemli değişiklikler vardır.” (22-7).
120. **tadil etmek** > **azaltmak**: (22-7).
121. **tahlil** > **çöze**: “Bu mesele hakkındaki çözenizi akla yakın bulmuyorum.” (23-7).
122. **tahlil etmek** > **çözelemek**: “Bu yazıyı dikkatle çözelemek lazımdır.” (23-7).

123. *tahlili* > *çözel*: (23-7).
124. *takdir etmek* > *değerlemek*: “Halk, kendisi için çalışanları ergeç değerler.”, “Bu iş için çektiğiniz sıkıntıyı değerlemiyor değilim.” (22-7).
125. *talep* > *istem*: “Güdümlü ekonomi sunum ve istem kanunlarını altüst etti.”, “Bu yıl dokuma piyasasında sunum az, istem çoktur.” (22-8).
126. *tarzı hal* > *anlaşıt*: “İki taraf da bu güne kadar hiç bir anlaşıt bulamadılar.” (23-7).
127. *tarzı rüyet* > *görüş*: “Bu iş üzerinde görüşlerimizi uzlaştırmağa ben imkan göremiyorum.” (24-8).
128. *tayin* > *belit*: (22-7).
129. *tayin* > *atama*: “Gazetelerde yeni atamalar listesi bugün çıktı.” (22-7).
130. *tayin etmek* > *belitmek*: “Türkçe yazılarda, yeni kelimelerin kullanım yerini eyi belitmek lâzımdır.” (22-7).
131. *tayin etmek* > *atamak*: “... Konsolosluğuna Bay ... atanmıştır.” (22-7).
132. *taziyet* > *başsağlığı*: “Bütün hükümetler Marşılın ölümü üzerine Polonyaya başsağlığı telgrafı çektiler.” (24-8).
133. *taziyet etmek* > *başsağlamak*: (24-8).
134. *taziyet etmek* > *başsağlığı dileğinde bulunmak*: (24-8).
135. *taziyet etmek* > *başsağlığı dilemek*: “Size başsağlığı dilerim.” (24-8).
136. *teatiyi efkar* > *oylaşma*: “Uzun uzadıya oylaşmadan sonra, istediğimiz gibi karar verebildik.” (23-8).
137. *teatiyi efkar etmek* > *oylaşmak*: (23-8).
138. *tecrübe* > *deneç*: (23-7).
139. *tecrübe etmek* > *denemek*: (23-7).
140. *tekâmül* > *evrim*: “Biz inkulâpçıyız, tekâmülcü değiliz.” > “Biz devrimciyiz, evrimci değiliz.” (22-7).
141. *tekâmül etmek* > *evrinmek*: “Maarif müesseselerimiz, her gün yeni hatvelerle, tekamül etmektedir.” > “Kültür kurulularımız, hergün, yeni adımlarla evrinmektedir.” (22-7).
142. *temin etmek* > *inaçlamak*: “Bu işin böyle olduğuna sizi inançlarım.” (21-7).
143. *temin etmek* > *inan vermek*: “Bu işin böyle olmadığı hakkında kendisine inan vermeğe (Kendisini temin etmeğe) çalıştım.” (21-7).
144. *temin etmek* > *sağlamak*: “İşimi ancak banka yoluyla sağlyabildim.” (21-7).
145. *temin etmek* > *elde etmek*: “temin ettiğimiz neticeler” > “elde ettiğimiz sonuçlar” (21-7).
146. *teminat* > *inanca*: (21-7).
147. *terbiye (education)*. > *eğitim*: “Her öğretmen eğitim usullerini bilmez.” (21-7).

- 148. terbiye etmek > eğitmek:** “Biz çoktan beri gençliği yeni zamanlar için eğitmek istiyoruz.” (21-7).
- 149. tesañüt > dayanışma:** “En büyük kuvvet yurtdaşlar arasında dayanışmadır.” (23-8).
- 150. tevazün > denklik:** “Devlet yönetiminde bütçe denkliği birinci şarttır.” (24-8).
- 151. tevzin etmek > denkleştirmek:** “Bütçemizi denkleştirinceye kadar ne çektığımızı biz biliriz.” (24-8).
- 152. tevzin etmek > dengeştirmek:** (24-8).
- 153. ticaret > tecim:** “Dış tecim işlerimiz yolundadır. Türk tecimlerinin kuvvetlenmesi ve artmasını arzu ederiz.” (24-8).
- 154. ticari > tecimel:** (24-8).
- 155. tüccar > tecimer:** (24-8).
- 156. viche (direktif) > yönerge:** (22-8).
- 157. ziraat > tarım:** “Bu yıl endüstri ürünlerimiz iç pazarda, tarım ürünlerimiz dış piyasalarda çok istek görmüştür.” (22-8).

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dilin canlılığı ve tarihsel süreçte değişkenliği prensiplerine güzel bir örnek olan Türkçe, tarih boyunca birçok yabancı dil ile etkileşimlerde bulunmuştur. Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca, vb. birçok dilden sözcüğü içinde barındıran Türkçe, Atatürk’ün yapmış olduğu devrimler sonucunda bir arınma dönemine girmiştir.

Biz bu çalışmamızda bu yenilikler döneminde açılan Halkevleri örnekleminde Kars Halkevinin çıkarmış olduğu Doğuş dergisinde düzenlenen “Öz Türkçe Yazı Müsabakası” öncülüğünde yabancı sözcüklere karşılık olarak önerilen sözcükleri derlemeye çalıştık. Çalışmamızın sonucunda bazı sözcüklerin bugün Türkçe Sözlük’te yer aldığını ve işlek bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Türkçe Sözlük’te olan sözcükler şunlardır:

“açmak, adım, anıt, anlam, atama, atamak, ayıtışma, ayıtışmak, azaltmak, bağımsız, bağımsızlık, başsağlığı dileğinde bulunmak, başsağlığı dilemek, başsağlığı, baysallık, belit, bölge, çözmek, dayanışma, değerlemek, değişmek, denemek, denge, dengeşik, denk, denkleştirmek, denklik, devrim, düzey, egemen, egemenlik, eğitim, eğitmek, eğitmen, elde etmek, endüstri, endüstriyel, erkin, erkinlik, eşit, eşitlik, evgin, evre, evrim, görü, görüm, görünüm, görüş, görüşme, gözde, güdüm, güven, güvenlik, güvenmek, ıra, içgüdü, imar etmek, inanca, istek, istem, kotarma yolu, kurum, kültür, okul, oylaşma, oylaşmak, öğretmen, önemli, özgür, sağlamak, savaş, saylav,

seçim, seçkin, seçmek, seçmen, sivil, sonuç, sosyal, sosyete, söylev, sunum, tarım, tecim, tören, ulus, üretmek, yoğaltmak, yön, yönerge, yönetim”.

Bununla birlikte Türkçe Sözlük’te olmayan sözcükler de mevcuttur:

“anlaşit, başsağlamak, bayındirmek, belitmek, çöze, çözel, çözelemek, çözge, deneç, dengeştirmek, dengey, diyev, eksin, eksinlik, eksinmek, eksinmek, erge, evrinmek, görey (paysage), görüşü, güdem, güdemek, güdemek, gütege, hakyeri, inaçlamak, inan vermek, kamoy (kamuğ oy’dan), olut, önemek, önürdeş, önürdeşme, önürdeşmek, özgen, özgenlik, süel (militaire), tecimel, tecimer, umusa, umusanmak, üretmen, ürün, ürüt, yoğatman, yönet, yönetge, yüğrüm”.

Listede bazı sözcükler için önerilen teklifler ne yazık ki yine Türkçe değildir: *menfaat* (Arapça: Akalın, 2011, s.1652), *sosyete* (Fransızca: Akalın, 2011, s.2145), *endüstri* (Fransızca: Akalın, 2011, s.799), *endüstriyel* > *endüstriyel* (Fransızca: Akalın, 2011, s.799) gibi. Bununla birlikte bazı sözcükler de Türkçe Sözlük’te bulunmakla beraber önerilen anlamlarından farklıdır: yoğaltmak “*tüketmek*” (Akalın, 2011, s. 2598), erkinlik “*liberalizm, erkin olma durumu, serbestlik*” (Akalın, 2011, s. 812), görüm “*görme yetisi*” (Akalın, 2011, s. 971), dengeşik “*dümen sisteminde yelpazenin itme merkezinin yakınına konulan ek dümen*” (Akalın, 2011, s. 812),

Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki geçiş evresi göz önünde bulundurulduğunda Türkçeleştirme gayesi içinde çaba gösteren Doğuş’ta bugünkü ölçünlü dile göre bazı yazım farklılıkları mevcuttur: *yurdda* (21-7), *vermeğe* (21-7), *etmeğe* (21-7), *yoliyle* (21-7), *sağlyabildim* (21-7), *zemanlar* (21-7); *yurddaşlar* (21-8), *akillariyle* (22-8), vb.

Doğuş’ta yukarıda bahsi geçen toplam 157 sözcük üzerine Türkçe karşılık önerilmiştir. Bunlardan 48 tanesi Güncel Türkçe Sözlük’te yer almazken, 109 tanesi Güncel Türkçe Sözlük’te bulunmaktadır. Buradaki sayı bize net bir fikir vermemekle birlikte, derginin bu çabasının amacına ulaştığını söylemek mümkündür. Doğuş’un yabancı kökenli sözcüklere Türk dilinin gramer, söyleyiş biçimi ve terim yapma kuralına uygun örnekler sunması Türk dilinin sadeleştirilmesi çalışmalarını için önemli bir örnek olarak gösterilebilir.

7. SUMMARY

Turkish, which is an example of a living entity language, has interacted with many foreign languages throughout history. Arabic, Persian, French, German, etc. Turkish, which contains words from many languages, entered a period of liquidation as a result of the revolutions made by Atatürk.

In this study, we tried to compile the words suggested in response to foreign words under the leadership of the "Pure Turkish Writing Competition" organized in the *Doğuş* journal published by Kars Community Center, in the sample of community centers opened during this period of innovations. As a result of our study, we see that some words are included in the Turkish Dictionary. The words in the Turkish Dictionary are:

“açmak, adım, anıt, anlam, atama, atamak, aytışma, aytışmak, azaltmak, bağımsız, bağımsızlık, başsağlığı dileğinde bulunmak, başsağlığı dilemek, başsağlığı, baysallık, belit, bölge, çözmek, dayanışma, değerlemek, değişmek, denemek, denge, dengeşik, denk, denkleştirmek, denklik, devrim, düzey, egemen, egemenlik, eğitim, eğitmek, eğitmen, elde etmek, endüstri, endüstriyel, erkin, erkinlik, eşit, eşitlik, evgin, evre, evrim, görü, görüm, görünüm, görüş, görüşme, gözde, güdüm, güven, güvenlik, güvenmek, ıra, içgüdü, imar etmek, inanca, istek, istem, kotarma yolu, kurum, kültür, okul, oylaşma, oylaşmak, öğretmen, önemli, özgür, sağlamak, savaş, saylav, seçim, seçkin, seçmek, seçmen, sivil, sonuç, sosyal, sosyete, söylev, sunum, tarım, tecim, tören, ulus, üretmek, yoğaltmak, yön, yönerge, yönetim”.

However, there are also words that are not in the Turkish Dictionary:

“anlaşit, başsağlamak, bayındirmek, belitmek, çöze, çözel, çözelemek, çözge, deneç, dengeştirmek, dengey, diyev, eksin, eksinlik, eksinmek, eksinmek, erge, evrinmek, görey (paysage), görüşü, güdem, güdemek, güdemek, gütge, hakyeri, inaçlamak, inan vermek, kamuoy (kamuş oy'dan), olut, önemek, önürdeş, önürdeşme, önürdeşmek, özgen, özgenlik, süel (militaire), tecimel, tecimer, umusa, umusanmak, üretmen, ürün, ürüt, yoğatman, yönet, yönetge, yüğrüm”.

Unfortunately, the suggestions for some words in the list are not in Turkish: like *menfaat*: Arabic; *sosyete*, *endüstri*, *endüstriyel*: French. However, some words are included in the Turkish Dictionary today; but differs from the suggested meanings: *yoğaltmak*: “to consume”; *erkinlik*: “Liberalism”; *görüm*: “The ability to see”; *dengeşik*: “Additional rudder in the rudder system placed near the thrust center of the fan”.

Considering the transitional phase between Ottoman Turkish and Turkey Turkish, *Doğuş*, which strives to translate into Turkish, has some spelling errors compared to the standard language: *yurdda* (21-7), *vermeğe* (21-7), *etmeğe* (21-7), *yoliyle* (21-7), *sağlıyabildim* (21-7), *zemanlar* (21-7); *yurddaşlar* (21-8), *akillariyle* (22-8), etc.

Turkish equivalents have been suggested for a total of 157 words mentioned above in *Doğuş*. While 48 of them are not included in the Current Turkish Dictionary, 109 of them are in the Dictionary. Although the number

here does not give us a clear idea, it is possible to say that this effort of the magazine has achieved its purpose. Doğu's presentation of examples of words of foreign origin in accordance with the grammar, pronunciation and terminology rules of the Turkish language can be cited as an important example for studies on the simplification of the Turkish language.

8. KAYNAKLAR

- Akalın, Ş. H. vd. (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan N. O. (2008). Türk ocağından halkevine geçişte bir örnek: Kars halkevi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 39-56
- Arslan, N. O. (2011). Kars'ta yerel basın (1929-1964). *Folklor/Edebiyat*, 17(65), 63-79.
- Atlı, C. (2013). *Kars halkevi ve faaliyetleri*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Atsız, H. N. (1997). Mühim bir dergi. *Makaleler I*, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Aydoğan, E. (2006). Doğu'da bir kültür ocağı; Kars halkevi. *Atatürk Dergisi*, 5 (1), 101-121.
- Balaban, A. (2015). Yabancı kelimelere karşılık bulmada karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri. *Turkish Studies*, 10(8), 573-596.
- Bingöl, Y. (2004). Kimlik tartışmaları ışığında Türk dil politikası. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 59(1), 27-58.
- Çelik, Z. (2005). 'Yeni' Türkçe'nin doğuşu: Türk dil devrimi. *Muhafazakâr Düşünce*, 2(6), 197-216.
- Dizdaroğlu, H. (1962). *Türkçede sözcük yapma yolları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doğu. (1933-1949). Kars: Kars Halkevi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (Ed.) (1998). *Yabancı kelimelere karşılıklar I- II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Huyugüzel, F. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatında halkevlerinin rolü. *Atatürk Yolu Dergisi*, 6(23), 390-400.
- Kahraman, M. (2017). Türk dilinin Cumhuriyet Devri terimsel gelişim sürecine tarihi bakış (II). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1289-1312.
- Kara, Â. (2006). *Halkevleri (1932-1951)*, Ankara: 24 Saat Yayıncılık.
- Karal, E. Z. (1985). Tanzimat'tan sonra Türk dili sorunu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. C. II*. İstanbul: İletişim Yayınları, 314-322.
- Kaynar, M. K. & Kalkan, N. (2019). Cumhuriyet'in dil reformunu okumak: köprü mü, paravan mı?. *Mukaddime*, 10(2), 444-469.
- Levend, A. S. (1960). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mihçioğlu, C. (1992). Türk dilinin savunulması. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 47(3), 237-270.
- Ölçen, A. N. (2001). *Halkevleri*. Ankara: İnan Vakfı Yayınları.
- Özdoğan, M. (2015). Türkiye'de ulus inşası ve dil devrimi (1839-1936). *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 2(3), 227-262.

- Sarıkaya, M. (2005). Doğuşun Kars'ın sosyo-kültürel gelişimine katkısı, *Serhat Kültür*, İstanbul.
- Şirin, F. S. (2010). Cumhuriyet ideolojisinin halka benimsetilmesinde Kars halkevi ve doğuş dergisinin rolü (1933–1950). *Folklor/Edebiyat*, 16(61), 73-104.
- Tekin, N. M. (2012). *Erzurum ve Kars illeri halkevi dergileri: Yayla ve Doğuş*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yozgat: Bozok Üniversitesi.
- Tekin, T. (1994). Cumhuriyet döneminde Türkçenin gelişmesi. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 5, 4-10.
- TS, (2011). Güncel Türkçe sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkileri bulunmadığımı dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 25.11.2023

Kabul Tarihi: 05.03.2024

BULUNMA HÂLİNDE TONLU-TONSUZ VE ÖNLÜK-ARTLIK UYUMU ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

A Comparative Study on Toned-Toneless and Prefix-Postfix Harmony in the Present Indicative

Eda EYİ

Doktorant; Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ardahan Üniversitesi

ORCID ID: 0000-0002-1758-4685

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Ses tellerinin titreşime uğrayıp uğramaması bakımından Türk dilinde ünsüzler iki sınıflandırmaya ayrılırlar: tonlu ünsüzler ve tonsuz ünsüzler. Belirli kurallara bağlı olarak ya da söylenişten kaynaklı olarak değişim gösteren bulunma hâlinin tonlu ya da tonsuz ünsüzü, Eski Türk Yazı Dilleri, Yeni Türk Yazı Dilleri ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında işlev bakımından hemen hemen benzer özellikler ve fonetik bakımından ise farklı özellikler taşırlar. Bu bakımdan yazı dilleri ve ağızlarda, tonluluk-tonsuzluk uyumu ve kalınlık-incecik uyumu bakımından bulunma hâlinin farklılaşan biçimlerini karşılaştırmalı olarak bir araya getirmek faydalı olacaktır. Bu çalışmada, Eski Türkçe Döneminden Türkiye Türkçesi Ağızlarına kadar tonluluk-tonsuzluk ve önlük-artlık uyumlarının sağlanıp sağlanmadığı karşılaştırılmalı inceleme metodu ile ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında bulunan veriler tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bulunma hâli, Tonlu-tonsuz uyumu, önlük-artlık uyumu, Tarihi Türk yazı dilleri, Çağdaş Türk yazı dilleri, Türkiye Türkçesi ağızları.

Abstract

In terms of whether the vocal cords vibrate or not, consonants in Turkish language are divided into two classifications: toned consonants and toneless consonants. The toned or toneless consonant of the present indicative, which changes depending on certain rules or due to pronunciation, has almost similar features in terms of function and phonetically different in Old Turkish Written Languages, New Turkish Written Languages and Turkish Dialects of Türkiye. In this regard, it would be useful to bring together the different forms of presence in written languages and dialects comparatively in terms of toned - toneless and thickness - thinness. In this study, whether the toned - toneless and prefix-postfix harmonies are provided from the Old Turkish Period to the dialects of Turkish Dialects of Türkiye is revealed by comparative analysis method. The data found in the conclusion part are discussed.

Keywords: Present Indicative, Toned-Toneless Harmony, Prefix- Postfix Harmony, Historical Turkish Written Languages, Contemporary Turkish Written Languages, Turkish Dialects of Türkiye.

1. GİRİŞ

Dil incelemelerinde sağlıklı verilerin ortaya çıkması için başvuru olan önemli yöntemlerden biri, karşılaştırmalı metottur. Dil araştırmasında gerek sözcük bilgisi gerekse şekil bilgisi bakımından sözcüğün ve ekin doğru

biçimine ulaşabilmek için öncelikle en arkaik biçimine müracaat edilmektedir ve sonra ise, dâhil olduğu grubun dil özellikleriyle karşılaştırılarak incelenmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada, Tarihî Türk lehçeleri, Çağdaş Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesi ağızları tonlu-tonsuz ve kalınlık-incelik bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir:

“İsimler kelime gurupları ve cümleler içinde diğer kelimelerle münasebetleri sırasında, münasebetin cinsine göre, çeşitli hâllerde bulunurlar. İsimlerin, kelime gurupları ve cümleler içinde isimlerle, edatlarla ve fülllerle çeşitli münasebetleri olur. Bu münasebetler kurulurken isimler hep aynı durumda bulunmaz, münasebetin cinsine göre ayrı ayrı hâllere girer. Demek ki ismin hâlleri ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. Her hâl, her durum bir çeşit münasebet ifade eder, her münasebet ifadesi için isim bir hâlde, bir durumda bulunur. İsimin bu münasebetleri bazen eksiz olarak, fakat çok defa da ek alarak ifade eder. Yani ismin hâlleri bazen eksiz, fakat çok defa da eklidir. İşte isimleri çeşitli münasebetler için çeşitli hâllere, durumlara sokan bu eklere hâl ekleri adı verilir.” (Ergin, 2019: 226).

Bulunma hâli isim ya da isim soylu sözlerden sonra gelerek genellikle yerde ve zamanda bulunma işleviyle karşımıza çıkan hâlin adıdır. Orhun Yazıtlarında hem bulunma hem de ayrılma hâli yerine kullanılan +DA bulunma biçimi Türkçenin ilerleyen dönemlerinde sadece bulunma hâli olarak kullanılmıştır. Hem Eski hem Çağdaş hem de dillerin ağızlarında birtakım sebeplerden ötürü fonetik bakımından farklılık göstermekte ve tonlu-tonsuz bakımından kendinden önce gelen söz ile hem uyum sağlamakta hem de uyum dışı kalmaktadır. Bu çalışmada, bu durum üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur.

2. ESKİ TÜRK YAZI DİLLERİNDE

2.1. Göktürk Türkçesi +da / +de; +ta / +te:

Göktürkçede, -l, -n, -r ile biten genellikle tabanlara +tA şeklinde (bodun+ta, il+te, yir+te), diğer tabanlarda ise +dA şekli (balık+da, eb+de, tabgaç+da, yış+da, yurt+da, teñri+de) getirilmiştir. Ek, bulunma hâlinin yanı sıra ayrılma hâlini de karşılamaktadır (Öztürk, 2015: 35). Orhun dönemi metinlerinde hem +da / +de hem de +ta / +te’li şekilleri mevcuttur. Hem bulunma hem de ayrılma hâli eki yerine kullanılmaktadır. Ancak ekin d’li şekilleri tonsuz ünsüzle biten sözcüklerden sonra da yaygın kullanıldığı için bu dönem metinlerinde tonlu-tonsuz uyumu sağlam olmamakla birlikte kalınlık-incelik bakımından uyum sağlamıştır.

1. Göktürk döneminde genellikle ayrılma hâli eki yerine bulunma

hâli eki kullanılmıştır. Pek çok örnekte bulunma hâli eki ayrılma hâli eki görünümündedir. Adların çıkma durumu çok seyrek olarak /+tAn/ eki ile de kurulur (Tekin, 2003: 113):

Tengri teğ Tengri+de bolmuş Türk Bilge Kağan, bu ödke olurtum. ((Ben), Tanrı gibi (ve) Tanrı+dan olmuş Türk Bilge Kağan, bu devirde (tahta) oturdum). (KTY-G/1). Bu yir+de oluruş Tabgaç bodun birle tüzültüm. (Bu yerde oturup Çin halkı ile (ilişkilerimi) düzelttim). (KTY-G/5). Azu bu sabımda iğid bar gu? (Yoksa bu sözümde yalan var mı?). (KTY-G/10).

2. Bulunma hâli genellikle yerde bulunma ve zamanda bulunma işlevleriyle karşımıza çıkmaktadır:

İlgerü kün toğsıqda Bökli kağanka tegi süleyü birmiş. (Doğuda gün doğusunda Bökli kağana kadar ordu sevk edivermiş.). (ME/OA-10). (yerde bulunma) Eçim kağan ili kamsağ boltuqında budun ilig ikegü boltuqında İzgil budun birle süngüşdümüz. (Amcam kağanın ili sarsdığında; millet, hükümdar ikiye ayrıldığında; İzgil milleti ile savaştık.). (ME/OA-24). (zamanda bulunma).

3. Göktürk dönemi metinlerinde bulunma hâlinin aitlik hâli göreviyle kullanıldığı örneklerle de rastlamak mümkündür:

Türgiş kağanda körüg kelti. (Türgiş kağanından casus geldi.). (ME/OA-72).

4. Göktürk dönemi metinlerinde bulunma hâli cümlede genellikle yer tümleci başta olmak üzere, zaman tümleci, aitlik tümleci, karşılaştırma tümleci oluşturma görevleriyle kullanılmıştır:

Üze kök tengri asra yağız yir kılınduqda ikin ara kişi oğlu kılınmış. (Üstte mavi gök, altta yağız yer kılınıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış.). (ME/OA-8). (yer tümleci). İgar illigde [İgar kağanlığıda yig kılınım. (Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım.). (ME/OA-18). (karşılaştırma tümleci). Eçim kağan ili kamsağ boltuqında budun ilig ikegü boltuqında İzgil budun birle süngüşdümüz. (Amcam kağanın ili sarsdığında; millet, hükümdar ikiye ayrıldığında; İzgil milleti ile savaştık.). (ME/OA-24). (zaman tümleci). Türgiş kağanda körüg kelti. (Türgiş kağanından casus geldi.). (ME/OA-72). (aitlik tümleci).

2. 2. Uygur Türkçesi +da / +de; +ta / +te:

“Uygurca, aslında Göktürk döneminin bir devamı olmakla beraber birçok yönden de Göktürklerden ayrıldığı gibi kendi bünyesi içerisinde de kültür çevresinin değişik olması nispetinde bazı ayrıklıklar göstermektedir. Bu ayrıklıklar dilin içyapısında ve ifade vasıtalarında olduğu takdirde,

değişen dünya görüşü ve ifade edilen kültür malzemesi ile izah edebiliriz” (Tekin, 1992: 70).

Uygurlar devrinde yerleşik bir yaşam tarzına geçilmesi, maniheizm, budizm ve nasturilik gibi dinlerin benimsenmesi, Türk milletinin dilinde söz varlığının çeşitlenmesine neden olmuştur.

Bulunma-ayrılma hâli, kelime gruplarında ve cümlede fiilin içinde cereyan ettiği yeri gösteren, böylece bulunma ifade eden hâldir. Bulunma hâli bu esas işlevi yanında, başka işlev ve ifadelere de sahiptir. Bulunma-çıkma hali eski Türkçeden beri ekle teşkil eden bir hâldir. Kelime gruplarında ismi isme, cümlede ise ismi fiile bağlar.

Orhun Türkçesinde olduğu gibi Uygurcada da bulunma hâli eki, +da / +de; +ta / +te, şeklindedir ve bulunma yanında ayrılma çıkma da ifade etmektedir. Bulunma hâli eki ünsüz uyumuna bağlı değildir. Ancak teli şekil daha yaygın bir kullanım göstermektedir. Yapı ve işlev bakımından Uygur Türkçesinde bulunma hâli şu şekildedir:

+da: g, k, m, n, ng, p, r, v'den sonra, **+de:** g, k, r, ş, t, z'den sonra, **+ta:** ç, g, k, l, m, n, p, r, ş, v'den sonra, **+te:** d, g, k, l, m, n, r, ş'den sonra (Erarlan, 2012: 146) gelmektedir. Tonlu-tonsuzluk uyumu bakımından Uygur Türkçesi dönemi, Göktürk Türkçesi dönemine göre karşıt bir durum göstermektedir. Göktürk dönemi metinlerinde bulunma hâlinin tonlu biçimleri kullanım sıklığı göstermekle beraber Uygur dönemi metinlerinde tonsuz şekillerinin sıklıkla kullanıldığı hatta tonlu ile biten sözlerden sonra da sıklıkla geldiği görülmektedir:

yanā tēngri kutinta üçünç yıl+ta kop eşen tükēl körüşmiş (Yine, Tanrı lütfu ile üçüncü yılda hepsi sağ salim (bir araya) gelip görüşmüşler) (Yıldırım, 2017: s. 36); kan inçā tep yarlıgkadı amrağ ögüküm yer tāngrı tōrümış+tū bārū bay yemā bar (Babası han şunları söyledi: "Sevgili yavrum, yer ve gök yaratıldığından beri zenginler de yoksullar da vardır.) (Hamilton, (Çev. Korkut, Birken)2020: 33); kaŋgı ellig inçā tep yarlıg-kağı amrağ ögüküm seni inçā sevār men ayadağı yençü 2 monçuk tāg köz+dū+ki (Babası Kral: "Sevgili yavrucuğum, seni işte şöyle: avucumun içindeki 2 inci boncuk gibi, gözlerdeki... seviyorum." diye cevap verdi.) (Hamilton (Çev. Korkut, Birken), 2020: 33).*

Uygurcada çıkma hali eki, +dın / +din; +tın / +tin n ağızında +dan / +den; +tan / +ten şeklinde olup, ünsüz uyumuna tam olarak bağlanmış değildir Ekin yaygınlaşmasıyla, bulunma hâli ekinin çıkma ifadesi de bu eke yüklenir.

+dın: g, k, ş'den sonra, **+din:** ç, k, ng, ş, z'den sonra, **+tın:** ç, g, k,

m, n, r, ş, y'den sonra, **+tin**: k, m, n, r, ş, t, z'den sonra (Erarslan, 2012: 149) gelmektedir.

Uygur Türkçesi döneminde ayrılma hâli eki, Orhun Türkçesi dönemi metinlerinde olduğu gibi hem +da / +de; +ta / +te bulunma-ayrılma biçiminde hem de Orhun Türkçesi dönemi metinlerinden farklı olarak +dın / +din; +tın / +tin biçiminde kullanılmıştır:

*togan kuş **tenri+din** kudi tavıŷğan tēpen kapmış (Bir doğan "(İşte bir) tavşan!" diyerek gökyüzünden aşağıya inmiş.)* (Yıldırım, 2017: 43); *ınçıp m(e)n kavşıkıya ol **öd+tın** berü burkan kutın bulgıncaka tegi tört türlüg yavlak yollartın erip ozup iki ajunlarta togdum* (Kaya, 2021, s. 257); *agu tını **ıraq+tın*** ançulayu közünür (Zehirli solukları uzaktan, sanki lotusların Her biri duman çıkarıyormuş gibi görünür.)* (Hamilton, (Çev. Korkut, Birken) 2020: 49).

İşlev bakımından ise, yer tümleci başta olmak üzere, sınırlandırma, niteleme, ayrılma, zaman, bulunma tümleci ve nesne oluşturma gibi Uygur devri metinlerinde çeşitli fonksiyonlarına rastlamak mümkündür:

idişim+te ayakım+ta öngi kaçça barır men (Kabımdan kaçacağımdan ayrı nereye gidiyorum?) (Yıldırım, 2017: 43). Ayrılma tümleci göreviyle kullanılmıştır; *togan kuş **tenri+din** kudi tavıŷğan tēpen kapmış (Bir doğan "(İşte bir) tavşan!" diyerek gökyüzünden aşağıya inmiş.)* (Yıldırım, 2017: 43). Yer tümleci tümleci oluşturma göreviyle kullanılmıştır; *yaŷa teŷgri **kutın+ta** üçünç yıl+ta kop eşen tükēl körüşmiş (Yine, Tanrı lütfu ile üçüncü yılda hepsi sağ salim (bir araya) gelip görüşmüşler)* (Yıldırım, 2017: 36). Sınırlandırma tümleci göreviyle kullanılmıştır; *ak at karşıŷın üç **bulung+ta** taŷulapaŷ ağınka ötügke idmiş (Kır at, rakibini üç arayışta seçerek onu bir dilsiz ricada bulunmaya göndermiş)* (Yıldırım, 2017: 37). Niteleme tümleci oluşturma göreviyle kullanılmıştır; *ınçıp m(e)n kavşıkıya ol **öd+tın** berü burkan kutın bulgıncaka tegi tört türlüg yavlak yollartın erip ozup iki ajunlarta togdum* (Kaya, 2021: 257). Zaman tümleci oluşturma göreviyle kullanılmıştır; *kaŷgı ellig inçä tep yarlıg-kağı amrağ ögüküm seni inçä sevär men ayadağı yençü 2 monçuğ tağ **köz+dü+ki*** (Babası Kral: "Sevgili yavrucuğum, seni işte şöyle: avucumun içindeki 2 inci boncuk gibi, gözlerdeki ... seviyorum." diye cevap verdi.)* (Hamilton (Çev. Korkut, Birken), 2020: 33). Bulunma tümleci oluşturma göreviyle kullanılmıştır.

2. 3. Karahanlı Türkçesi +da / +de; +ta / +te:

"İlk Müslüman Türk devletini kuran Karahanlılar, Türkistan'ın büyük bölümüne hâkim olmuş, bu dönemde Türk kültürü ve Medeniyeti yayılma ve gelişme imkânı bulmuştur. Devletin resmi dili olan Karahanlı Türkçesi 10-12. yüzyıl Doğu Türklüğünün müşterek yazı dili olmayı başarmış, Türk

illerini aynı yazı dili etrafında birleştirmiştir. Bu yüzyıllar bilim, musiki, dil, edebiyat ve sanat bakımından Türk dünyasının en parlak dönemlerinden birisidir. Bir taraftan anayurttan Batıya doğru durmaksızın süren göçler ve akınlarla kültür ve medeniyetimizin Anadolu'ya kadar yayılırken Orta Asya'daki soydaşlarımız da mevcut kültür ve medeniyetini geliştiriyor, şehirlerde sanat ve edebiyat faaliyetleri hızla artıyordu” (Argunşah, Sağol Yüksekaya, 2016: 14).

Karahanlı döneminde yazılmış İslamî Türk edebiyatının ilk eserleri sayılan az sayıda ve kıymetli eserler: . Satır Arası Kur'an Tercümesi, Dîvânı Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'tır.

Eski Türkçe döneminde görülen +DA bulunma-ayrılma biçimi, Karahanlı Türkçesi döneminde sadece bulunma hâli eki için kullanılmıştır. Ayrılma hâli eki için n ağzında olduğu gibi +DIn nadiren de +DAn biçimi kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesi metinlerinde bulunma hâlinin kullanım şekli Göktürk ve Uygur dönemine nispeten Türkiye Türkçesine daha yakındır. Çünkü tonlu sözcüklerden sonra tonlu, tonsuz sözcüklerden sonra ise, tonsuz biçim birimler kullanılmıştır:

ilahi öküş hamd ayur men sanğa / sening rahmeting+din umar men onğa
(Arat, 1992, s. 41); *nelük malğa munça suğ ol özüng / köngül+de gaming ol*
tiling+de sözüng (Arat, 1992: 74).

Bu dönemin metinleri içerik bakımından zengin edebî eserler oldukları için işlev bakımından da bulunma hâlinin farklı vasıflarına rastlamak mümkündür:

Tetiklik+te kendü ayastın ozup / dad inşaf tutar çın anuşırvanı (Arat, 1992, s. 45) yer tümleci göreviyle kullanılmıştır; *nelük malğa munça suğ ol özüng / köngül+de gaming ol tiling+de sözüng* (Arat, 1992, s. 74) bulunma tümleci oluşturma göreviyle kullanılmıştır.

2. 4. Harezmi Türkçesi +da / +de; +ta / +te:

“13. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden gelişen ve 15. yüzyılda yerini Çağatay Türkçesine bırakan bu lehçe, Karahanlıcadan teşekkül etmesinin yanı sıra, çeşitli boyların lehçelerini de yansıması bakımından ilginç bir yazı dili olmuştur. Bu sahadaki eserlere bakıldığında bu edebî dilin farklı metinlerde farklı lehçelerin daha fazla ağırlık kazanmış şekliyle karşımıza çıktığı görülmektedir” (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 164).

Bu dönemin başlıca dil yadigârları şunlardır: Mukaddimetü'l-Edeb, Kısasu'l-Enbiyâ, Mu'inü'l-Mürîd, Muhabbet-Nâme, Nehcü'l-Ferâdis, Kur'ân-ı Kerîm Çevirileri, Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri (Toktamış Han

Yarlığı, Temir Kutluk Yarlığı, Mahmud Han Bitiği), Mi'râc-nâme, Sirâcü'l-Kulûb, İbni Mühennâ Lugati.

Bu dönemde ekin t'li biçimleri sedalılık-sedasızlık uyumu olduğunu söyleyecek kadar tutarlı kullanılmamıştır (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 193). Harezmi Türkçesi döneminde bulunma hâli geldiği sözcükle kalınlık-incelik bakımından uyum içindedir. Ancak hem tonlu hem de tonsuzla biten sözlerden sonra genellikle bulunma hâl ekinin tonlu biçimi geldiği için uyum bozulmaktadır:

Bir kün bir abuşka nârasîda oğlı birle şahrâ+da yöriyör erken bir kuş uçup ileyleridin keçti erse, bu nârasîda oğul aydı: "Ey baba!" (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 211).

2. 5. Kıpçak Türkçesinde +da / +de; +ta / +te:

"Orta Türkçe döneminde Türk dilinin Batı kolunu Kuman-Kıpçak ve Oğuz boylarına mensup olan Türklerin lehçeleri meydana getirir. 13. yüzyılda Karahanlı Türkçesinden sonra oluşan ve farklı dil özellikleri gösteren Harezmi-Altınordu ve Kıpçak Türkçesi gibi Yeni Türk lehçelerinin ortaya çıkma sebebi, Oğuz ve Kıpçakların batıya doğru göçleri ve farklı bölgelere yayılmalarıdır. Kıpçaklarla Oğuzlar uzun yıllar birlikte yaşadıkları için Kıpçak Türkçesi ile Türkmen Türkçesi arasında çok yakın ilişkiler vardır" (Bilgin-Hacıeminoğlu, 2002: 422).

Kıpçak Türkçesi döneminden kalan dil yadigârları şunlardır: Codex Cumanicus, Kamenets Vakayinamesi, Töre Bitiği, İstoriya Mudrogo Hikâra, Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Kitâbü'l-Ef'âl vb.

Genellikle ünlülerle tonlu ünsüzlerden sonra +da / +de, tonsuz ünsüzlerden sonra +ta / +te biçimleri gelmektedir (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 334). Kıpçak Türkçesinde bulunma hâlinin dört farklı şekli kullanılmakla birlikte hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz bakımından uyum sağlamdır ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir:

Atamız, kim kök+te sên, algışlı bolsun sêniñ atıñ, sêniñ hanlılıñ, bolsun. (Argunşah ve Yüksekaya, 2016: 351).

2. 6. Çağatay Türkçesinde +da / +de; +ta / +te:

Çağatayca, Çağatay Türkçesi veya Doğu Türkçesi, 15. yüzyılda Timurluların idaresi altında gelişen ve 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına dek Orta Asya'daki Müslüman Türk halkları tarafından ortak yazı dili olarak kullanılan dilin adıdır.

Çağatay Türkçesi, dört döneme ayrılmaktadır: Erken Devir Çağataycası, Klasik Öncesi Çağatayca, Klasik Çağatayca, Klasik Çağataycanın Devamı, Çöküş Dönemi.

Çağatay Türkçesinde bulunma hâlinin dört farklı şekli kullanılmakla birlikte hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz bakımından uyum sağlamdır ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir:

Gül+de yüzüñ leüâfetidin rengi körmese/ Bülbülâa ni idi bu fiâân birle bu nevâ (Bülbül, senin yüzünün letafetinden gülde bir renk görmese bu kadar feryat eder miydi?) (www.isa-sari.com /); Áam şâmı+da pervâne-âıfat kim guyâ dürmin başım üze ol şemè şebistân kirek irdi (Pervane gibi hüznün akşamında yanmaktayım. Başımın üzerine harem dairesinin mumu gereklidir). (www.isa-sari.com /).

2. 7. Eski Anadolu Türkçesinde +da / +de:

Bulunma hali eki, Türkçenin her devresinde ve bütün şivelerinde /-da/, /-de/ ve /-ta/, /-te/ şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde de imlası kalıplaşmış olarak /-da/, /-de/ biçiminde kullanılmıştır (Özkan, 2013: 115). Bundan dolayı Eski Anadolu Türkçesi döneminde kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlam olsa bile bulunma hâlinin sadece tonlu biçimleri kullanıldığı için tonlu-tonsuz uyumu bakımından sağlam değildir:

Ne ola biz+de ne var lâyıķ ola saña/ gelmedi bir lâyıķ iş öñden soña (Türk, 2012: 172); zıkr uçmak+da kuş olup uçar / bahtlı ol kişi zıkr ider (Çağatay, 1963: 255).

3. ÇAĞDAŞ TÜRK YAZI DİLLERİNDE

Çağdaş Türk lehçelerinde bulunma hâlinin tonluluk-tonsuzluk ve kalınlık-incelik bakımından uyumuna bakıldığı zaman, Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Hakas Türkçesi ve Tuva Türkçesinde bulunma hâlinin +da / +de/+dâ; +ta / +te/+tä biçiminde hem tonlu hem de tonsuz biçimlerine rastlandığı için tonluluk-tonsuzluk bakımından uyum oldukça sağlamdır.

Özbek Türkçesinde, bulunma hâli için sadece +dâ biçimi kullanılmaktadır. Bundan dolayı diğer Türk lehçelerinden farklı olarak bulunma hâlinin, hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz bakımından uyumu bozduğu görülmektedir. Çünkü kalın veya ince ünlülü sözlerden sonra bulunma hâlinin sadece ince biçimi gelmektedir. Ayrıca kelime ister tonlu ister tonsuz ünsüzle bitsin, bulunma hâlinin sadece tonlu biçimi gelmektedir. Her iki bakımdan da uyum sağlam değildir. Aynı zamanda

Çağataycanın bir devamı niteliğinde olan Özbek Türkçesinde de Çağataycada olduğu gibi Farsça sözcüklerin ve eklerin etkisinin yoğun olmasından dolayı önlük-artlık uyumu sağlam değildir.

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde bulunma hâlinin sekiz farklı şekline (+da / +de / +ta / +te / +do / +dö / +to / +tö) rastlanılmıştır. Bu Çağdaş Türk lehçelerinde, hem kalınlık-incelik, hem tonluluk-tonsuzluk hem de düzlük-yuvarlaklık bakımından uyum oldukça sağlamdır.

Başkurt Türkçesinde bulunma hâlinin sekiz farklı şekline (+la / +lä / +da / +dä / +ta / +tä / +za / +zä) rastlanılmıştır. Başkurt Türkçesinde bulunma hâli eki ünlülerden sonra +la / +le; /l/+ /m/+ /n/, /ñ/ünsüzleriyle biten isimlerden sonra +da / +dä; /r/, /y/, /z/ ünsüzlerinden ve yarı ünsüz /w/ den sonra +za / +zä; tonsuz ünsüzle biten isimlerden sonra ise +ta / +tä biçiminde gelmektedir. Bundan dolayı bu Çağdaş Türk lehçesinde bulunma hâli kendinden önce gelen sözle hem tonlu-tonsuz hem de ön-art bakımından uyum içindedir.

Karaçay-Balkar Türkçesi ve Kumuk Türkçesinde bulunma hâlinin sadece tonlu biçimi görüldüğü için tonluluk-tonsuzluk bakımından bu lehçeler uyum dışı kalsa da önlük-artlık bakımından uyum sağlamdır.

Yakut Türkçesinde bulunma hâli sekiz farklı biçimde (+gA / +gO / +kA / +kO / +hA / +hO / +ñA / +ñO / +xO / +xA) görmektedir. Hem ünlü hem de ünsüz bakımından çokça şekli olan bu lehçede her iki yönden uyumludur.

Çuvaş Türkçesinde bulunma hâli, beş farklı şekilde (+ta / +te / +ra / +re / +çe) görülmektedir. Çuvaş Türkçesinde bulunma hâlinin beş farklı şekli kalınlık-incelik uyumu bakımından uyuma uygunluk gösterir, fakat diğer lehçelerden farklı olarak tonsuz şekli bulunmasına karşılık tonlu şekli mevcut değildir. Bundan dolayı tonsuz-tonsuz uyumu sağlamken tonlu-tonlu uyumu bozulmaktadır:

3. 1. Türkiye Türkçesi +da / +de; +ta / +te:

Bulunma hâli, yargının gerçekleştiren öznenin içinde bulunduğu yeri ve zamanı gösteren hâldir: Yerde bulunma hâli, hem yapı hem de anlam bakımından /+DA/ (Kars+ta yaşıyorum.) ekiyle yapılırken zamanda bulunma hâli, /+Ø/ (Bu gün+Ø konuştuk.), /+DAn sonra/ (Sen+den sonra geldim.), /+(y)A/ (Sabah+a gelir.), /+DAn önce/ (Üç saat+ten önce başlamaz.), /+ile~ /+(y)lA/ (sabah+la gün yeniden başlar.), /+gibi/ (Beş gibi buluşalım), /+üzeri/ (Akşamüzeri yağmur yağdı) , /+ile beraber~/+ile birlikte/ (Sonbahar ile beraber etraf sararmaya başlar.) ekleriyle yapılmaktadır.

“İsim soylu sözcüklere gelen +DA bulunma hâli eki, öbek oluşturduğu yapıları bulunma ilişkisiyle yükleme bağlamaktadır. Aynı zamanda kendinden sonra gelen yüklem de bu bulunma ilişkisine uygun olarak gelmektedir. Misal “evden oturuyorum” diyemiyoruz, fakat “ evde oturuyorum” diyebiliyoruz. “otur-“ fiili bünyesinde bulunma anlamı barındırmakta ve hâl ile bu bağlamda bir münasebette bulunmaktadır.” (Eyi, 2023: 61-62).

Ayrılma ve yönelme hâllerinde olduğu gibi bulunma hâli de fiille sıkı bir bağlantı içindedir. Yapı ve işlev bakımından Türkiye Türkçesinde bulunma hâli şu şekildedir:

1. Bulunma hâli, hedef işlevi ile kullanılmaktadır. Hedef işlevi, eylemin yapılış amacını belirten işlevdir.

Bulunma hâli hedef işleviyle kullanılarak, derin yapıda bu hedefi ya da amacı gerçekleştirmek için bu hâlde bulundu anlamı taşımaktadır: *Onun uğrunda çok savaştı.* cümlesi, derin yapıda, *onun uğrunda bulunarak onu kazanmak için çok savaştı.* anlamı taşımaktadır; *Savaş yolunda baş verir.* cümlesi derin yapıda, *savaş yolunda bulunarak, savaşı kazanmak için baş verir* anlamı taşımaktadır.

2. Bulunma hâli, ilgi hâli işleviyle de kullanılmaktadır. İlgi işlevi, Bir ismi ilgi anlamıyla başka bir isme veya yüklem fiiline bağlamaktadır. Bulunma hâli, Bu durumla ilgili bulunan bir varlığın olup olmadığına işaret etmektedir: *Aşkta kazandı.* cümlesi, *aşk durumuyla ilgili bulunarak kazandı.* anlamını derin yapıda taşımaktadır ve ilgi tümleci görevi ile yüklem fiiline bağlanmıştır.

3. Bulunma hâli, karşıtlık işlevi de kullanılmaktadır. Karşıtlık işlevi, ana cümlede belirtilen yargıya karşıt bir durum gösteren isim ya da isim soylu sözcüklerin aldığı hâldir.

Bulunduğu durumun karşıtını ifade etmektedir: *Tanımadığın hâlde onunla sohbet ediyorsun.* cümlesi derin yapıda, tanımadığı hâlde bulunarak yine de onunla sohbet ediyordu anlamı taşımaktadır; *Çevreyi temiz tutacağı hâlde yerlere çöp atıyordu.* cümlesi de derin yapıda *çevreyi temiz tutma hâlinde bulunması gerekirken, yerlere yine de çöp atıyordu* anlamını taşımaktadır.

4. Bulunma hâli niteleme işleviyle de kullanılmaktadır. Niteleme işlevi, Fiil Soylu sözcüklerden önce eylemin Nasıl ve ne şekilde yapıldığını, isim soylu sözcüklerden önce ismin niteliğini gösteren hâldir.

Bulunma hâlinin eklendiği sözcükte fiilden önce durum tümleci görevini yüklenirken isim soylu sözcükten önce kendisinden sonra gelen sözcüğün niteliğini ifade etmektedir: *Neşeli bir şekilde günü tamamladık.* cümlesi, derin yapıda *neşeli bir şekilde bulunarak günü tamamladık* anlamı taşımaktadır; *Farklı tarzlarda elbiseler aldı.* cümlesi, derin yapıda, *farklı tarzlarda bulunan elbiseler aldı* anlamını taşımaktadır. Bulunma hali eki kendinden sonraki isim soylu sözcüğü nitelediği için sıfat görevindedir.

5. Bulunma hâli, sınırlandırma işleviyle de kullanılmaktadır. Sınırlandırma işlevi, kişiyi, zamanı, yeri veya durumu sınırlandıran hâldir.

Bulunma hâlinin sınırlandırma işlevi derin yapıda, kişi, zaman, yer, durum eylemi gerçekleştirdi; onun dışında olan kişi zaman yer ve durum eylemi gerçekleştirmedi anlamı taşımaktadır: *Ali dışında kimse gelmedi.* cümlesi derin yapıda, *Ali orada bulunarak eylemi gerçekleştirdi onun dışında bulunan kimseler gerçekleştirmedi* anlamı taşımaktadır; *Edebiyat dışında başka bir alanla ilgilenmedi.* cümlesi derin yapıda, *Edebiyat alanında bulunarak bu alanla ilgilendi bunun dışında bulunan alanlarla ilgilenmedi.* anlamı taşımaktadır.

6. Bulunma hâli, üsteleme işleviyle de kullanılmaktadır. Üsteleme işlevi, yüklem fiilinin ifade ettiği yargının; neyin üzerine “ ilaveten”, “ ayrıca”, “ üstüne üstlük” yapıldığını gösteren hâldir (Daşdemir, 2015: 92). Bulunma hâlinin üsteleme işlevi, derin yapıda o durumda bulunuyor bir de bunun dışında farklı bir durumda bulunuyor Anlamı taşımaktadır: *Sizin dışınızda Ahmetler de gelecek.* cümlesi derin yapıda, *siz burada bulunuyorsunuz bir de Ahmetler de bulunacak* anlamı taşımaktadır; *Ucuz olmasının dışında çok da sağlamdı* cümlesi derin yapıda *ucuz olma durumunda bulunuyor bir de bunun dışında sağlamlık özelliğine sahip* anlamı taşımaktadır.

7. Bulunma hâli, vasıta işleviyle de kullanılmaktadır. Eylemin hangi vasıtayla, ne sayesinde, ne kullanılarak gerçekleştiğini/ gerçekleşmediğini gösteren haldir. Vasıta hâline konmuş isim, cümlede vasıta tümleci veya halli zarfı görevi üstlenir (Daşdemir, 2016: 93).

Bulunma halinin vasıta işlevi durumun gerçekleştirilmesinde aracı bulunan kaynağa işaret etmektedir: *Danışmanımın sayesinde güzel bir tez yazdım.* cümlesi derin yapıda *danışmanım bana yardımda bulundu ve bu durumun sonucunda güzel bir tez yazdım* anlamını taşımaktadır; *Sizin sayenizde çocuklar okuma yazma öğrendi.* cümlesi derin yapıda *siz okuma yazma öğrenmek için çocuklara yardımda bulundunuz ve çocuklar okuma yazma öğrendi* anlamı taşımaktadır.

3. 2. Gagavuz Türkçesi+da / +dä / +ta / +tä:

Gagavuz Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bulunma hâli, /+DA/ eki ile yapılır. İsmi fiile bağlar. (Ercilasun, 2007: 114). Hem tonlu-tonsuz hem de kalınlık-incelik bakımından uyum sağlamdır.

Çoktan pek eski zamannarda bir kalä-yurtluk+ta yaşarmış bir anılmış hergelä çorbacısı, adı Bozbey. (Çoktan, çok eski zamanlarda Kale-yurtlukta anılmış bir at sürüsü sahibi yaşarmış). (Biray, 2016: 17); Büküncü gün+dü Gagauz dilinin zenginlemesi -en aktual problema. (Bugün Gagauz dilinin zenginleşmesi en güncel problemlerden biridir). (Biray, 2016: 30).

3. 3. Azerbaycan Türkçesi +da / +dä:

Azerbaycan Türkçesinde bulunma hâli, tek şekilli olarak /+dA/ eki ile yapılmaktadır. Bundan dolayı kalınlık-incelik uyumu sağlam olsa bile tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Çünkü bulunma hâlinin sadece tonlu biçimi kullanılmaktadır:

Bakı Üniversitinin+dä oxuyuram. (Bakü Üniversitesi'nde okuyorum.). (Biray, 2016: 50); O, Los Ancelesin ən gözəl hissəsin+dä yerləşir. (O, Los Angeles'in en güzel bölgesinde bulunmaktadır.). (Biray, 2016: 51).

3. 4. Türkmen Türkçesi +da / +dä:

Türkmen Türkçesinde bulunma hâli, +da / +dä biçiminde iki şekilli olarak yapılmaktadır. Bundan dolayı kalınlık-incelik uyumu sağlam olsa bile tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Çünkü bulunma hâlinin sadece tonlu biçimi kullanılmaktadır:

Magtymguly Şirgazy medresesin+dä üç ýyl okap, ýurduna gaýdypdyr. (Mahtumkulu, Şirgazi medresesinde 3 yıl okuyup, yurduna dönmüş.). (Biray, 2016: 78); Häzir şol mektebiň 8-nji synpyn+da okuwymy dowam edýärim. (Şu anda bu mektebin 8 sınıfında eğitimime devam ediyorum.). (Biray, 2016: 79).

3. 5. Özbek Türkçesi +dä:

Özbek Türkçesinde, diğer Türk lehçelerinden farklı olarak bulunma hâlinin hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz bakımından uyumun bozulduğu görülmektedir. Çünkü hem kalın sözlerden hem de ince sözlerden sonra bulunma hâlinin ince biçimi gelirken hem de tonlu ve tonsuz sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Her iki bakımdan da uyum sağlam değildir.

İçkärädän hädegün+dä heç kim çiqavermädi. (İçerideki daireden hiç kimse çıkmadı.) (Biray, 2016: 111).

3. 6. Yeni Uygur Türkçesi +da / +dä / +ta / +tä:

Yeni Uygur Türkçesinde, bulunma hâli için +da / +dä / +ta / +tä Ekleri kullanılır. Ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra +da / +dä tonsuz ünsüzlerden sonra +ta / +tä gelir: **oquğuçı+da** "öğrencide", **kitap+ta** "kitapta", **bölmi+dä** "odada", **däptär+dä** "defterde", **därs+tä** "derste". (Ercilasun, 2007: 377).

Kütüphanide okuğuçiler intayini köp. (Kütüphanede okuyucular oldukça çok.) (Biray, 2016: 156); **Çong Yultuzğa bargan+da** / **Ot yakımen komuşka**. (Çong Yultuz'a vardığımızda/ kamışla Ateş yakacağım.) (Biray, 2016: 161); **Şöşäk nahiyisi Tarbagatay vilayitin+dä**. (Şöşäk kasabası Tarbagatay vilayetinde). (Ercilasun, 2007: 415).

3. 7. Kazak Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Kazak Türkçesinde bulunma hâli eki Türkiye türkçesinde olduğu gibi +da / +de; +ta / +te şeklindedir. Bulunma hâli eki teklik ve çokluk 3. şahıs iyelik ekinden sonra geldiğinde Araya bir n sesi gelir (Ercilasun, 2007: 453).

+da / +de şekli: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sonu ünlüyle veya sedalı ünsüzle biten isimlerden sonra ek bu şekildedir: **Dala+da** köp mal bar. (Kırda çok hayvan var)., **Köşe+de** köp adam bar. (Caddede çok insan var). (Ercilasun, 2007: 453):

Universitetiñ **kitaphanasın+da**, oquw zalında uzaq oturamın. (Üniversite kütüphanesinde, okuma salonunda uzun süre oturuyorum.) (Biray, 2016: 199); **Batır jurat Qolaman patşanıñ kezın+de** Stambulı da jaw tırnağınan alıp qaldı" dep jurın bitirdi. (Bahadır halk, padişah Kolaman önemlerinde İstanbul'u da düşman pençesinden kurtardı diyerek destanını bitirdi.) (Biray, 2016: 224).

+ta / +te şekli: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sedasız ünsüzlerle biten isimlerden sonra ek, +ta / +te şeklindedir: **Kök+te** cıldız bar (Kökte yıldız bar)., **Ağaş+ta** mäwe coq. (Ağaçta meyve çok). (Ercilasun, 2007: 143).

3. 8. Kırgız Türkçesi +da / +de / +ta / +te / +do / +dö / +to / +tö:

Kırgız Türkçesinde, bulunma hâli, hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz uyumu bakımından sağlamdır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir:

cıl+da "yilda", **cerim+de** "yerimde", **col+do** "yolda" **közüm+dö** "gözümde", **taş+ta** "taştta" **suuk+ta** "soğukta" **tüş+tö** "düşde", (Ercilasun, 2007: 508); **İlgeri ötkön zaman+da** körgönün caza atpağan Canek degen mergen

boluptur. (Eski zamanlarda her attığını vuran Canek adında bir avcı varmış.) (Biray, 2016: 268).

3. 9. Karakalpak Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Karakalpak Türkçesinde, bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı hem tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem de önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

Kim menen oylasarin bilmey, toqsan oyduñ torabin+da erteñgi urıstıñ juwapkerşiligin kimge bererin bilmey otırğan paşsağa bul jañalıq boldı. (Kiminle istişare edeceğini, 90 düşüncenin labirentinde ertesi günkü savaşın sorumluluğunu kime vereceğini bilmeden oturan padişaha bu, yeni bir şey oldu). (Ercilasun, 2007:612); *Aqırsoñı, At qoyıwşı bizlerge keliwge erinip, atımızdı älleqanday qontinent+te jasawşılardıñ diziminiñ izine tirkep jibergen şıgar, degen oy menen özleri izlep ellerden ellerge gezerdi. (Nihayet, Ad koyan, bizlere gelmeye erinip, Adımız, herhangi Bir kitada yaşayanların listesinin sonuna eklemiştir herhalde şeklindeki düşünce ile kendileri arayıp ülke ülke gezerler).* (Ercilasun, 2007: 616).

3. 10. Nogay Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Nogay Türkçesinde, bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı hem tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem de önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

Yer astın+da yiyren at, terisi yeti qabat. (Yer altında kızıl at, derisi yedi kat.) (Biray, 2016: 514); *Kök+te uşıp, suwda yüzüp yürseñ de. (Gökte uçup, suda yüzüp, yürüsen de.)* (Biray, 2016: 519); *Bu küñimiz+de är-bir üyde kitap, curnal, gazet bar em äligide biz olarsız dünyada yaşalmayaqtay da köremiz. (Günümüzde her evde kitap, dergi, gazete var ve günümüzde biz olarsız dünyada yaşanacağını sanmıyoruz).* (Biray, 2016: 525).

3. 11. Kırım-Tatar Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Kırım-Tatar Türkçesinde, bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı hem tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem de önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

Bugün Ayşecik tañ maalin+de turdı. (Bugün Ayşecik tan vaktinde uyandı). (Biray, 2016: 543); *Şimdiki vakıt+ta bu adet öyle ilerledi ki, Akıyar*

mintakasının kullandığı çontuk sözlerini diğer mintakanın müellifleri de kullanmaya devam ederler. (Şimdilerde bu adet öylesine ilerledi ki, Akıyar bölgesinin kullandığı kısaltılmış sözleri diğer bölgelerin yazarları da kullanmaya devam etmekte). (Biray, 2016: 562).

3. 12. Başkurt Türkçesi +la / +lä / +da / +dä / +ta / +tä / +za / +zä:

Başkurt Türkçesinde bulunma hâli eki ünlülerden sonra +la / +le; /l/+ /m/+ /n/, /ñ/ ünsüzleriyle biten isimlerden sonra +da / +dä; /r/, /y/, /z/ ünsüzlerinden ve yarı ünsüz /w/ den sonra +za / +zä; tonsuz ünsüzle biten isimlerden sonra ise +ta / +tä şeklimdedir (Ercilasun, 2007: 767):

baqsa+la "bahçede", qul+da "elde", ay+za "ayda", yü+zä "yazda", iş+tü "işte", küñil+dä "gönülde", türmüş+ta "hayatta" (Ercilasun, 2007, s. 767); Başkurtistan künakhanahın+da tuqtalam. (Başkurdistan Otelinde kalıyorum). (Biray, 2016: 461); Bër saq şulay yeylev+zä yatqanda heber kiltêreler. (Bir vakit öyle yaylada kaldığı sırada buna haber getirirler). (Biray, 2016, s. 475).

3. 13. Karaçay-Balkar Türkçesi +da / +de:

Karaçay-Balkar Türkçesinde bulunma hâli tonlu-tonsuz şekli bakımından sağlam değildir. Hem tonlu hem de tonsuzla biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Ancak kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlamdır:

At+da "atta", el+de "köyde", eşik+de "eşikte", carıq+da "ışıқта" (Ercilasun, 2007: 904); Bir col+da Nartları ömürlerin+de Nart Debet tavlağa temir taşla cıyarğa ketgendi. (Bir keresinde Nartların zamanında, Nart Debet dağlara demir taşlar toplamaya gitmiş). (930).

3. 14. Kumuk Türkçesi +da / +de:

Kumuk Türkçesinde bulunma hâli tonlu-tonsuz şekli bakımından sağlam değildir. Hem tonlu hem de tonsuzla biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Ancak kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlamdır:

İş+de "işte", at+da "atta" (Ercilasun, 2007: 904); Tüken+de, bazar+da, baxça+da, baw+da, dünya'lıq qazana, toymalar, apendi. (Dükânda, pazarda, bahçede, bağda, dünyalık kazanır, doymazlar, Efendi). (1003).

3. 15. Altay Türkçesi +da / +de / +ta / +te / +do / +dö / +to / +tö:

Altay Türkçesinde bulunma hâlinin hem tonlu-tonsuz uyumu hem de kalınlık-incelik uyumu oldukça sağlamdır. Tonlu ile biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu şekli, tonsuz ile biten sözlerden sonra ise, bulunma

hâlinin tonsuz şekli gelmektedir:

Suu+da “suda”, *cıl+da* “yıldı”, *sler+de* “sizlerde”, *col+do* “yolda”, *töö+dö* “devede”, *baş+ta* “başta”, *biçik+te* “kitapta”, *sook+to* “soğuk+ta”, *möş+tö* “çamda” (Ercilasun, 2007: 1037); *Keçe kere tujile caaş, caap cat, a kırlar+da boyla, caşkan kar caap turgan bolar. (Dün bütün gün boyunca yağış /kar vardı, galiba kırlarda karla karışık yağmur yağmıştır).* (1078).

3. 16. Hakas Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Hakas Türkçesinde, bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı hem tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem de önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

Çazı+da “ovada”, *arığ+da* “ormanda”, *köl+de* “gölde”, *sas+ta* “saçta”, *tabah+ta* “tabakta” (Ercilasun, 2007: 1105); *Sirerniñ gorod+ta haydağ muzeyler par? (Şehrinizde hangi müzeler var?)* (1131).

3. 17. Tuva Türkçesi +da / +de / +ta / +te:

Tuva Türkçesinde, bulunma hâli, Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Tonlu ünsüzle biten sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu, tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra ise bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı hem tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem de önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

Kış+ta, baş+ta, kat+ta “yemişte”, *sös+te* “sözde”, *hün+de* “güneşte”, *ton+da* “paltoda” (Ercilasun, 2007: 1178); *Şıyaan am, erte şagnıñ ektin+de, burun şagnıñ murnun+da, Süt-Höl şalbaa, Sümber-Uula tey turar şagda-daa çüveñ irgin iyin. (Eveet, erken çağın başında, geçen çağın öncesinde, Süt-Höl su birikintisi, Sümber-Uula tepe iken).* (1223).

3. 18. Yakut Türkçesi +gA / +gO / +kA / +kO / +hA / +hO / +ñA / +ñO / +xA / +xA:

Eski Türkçedeki +ka / +ke, +ga / +ge'den geldiği belli olan bu ekinin asıl şekli +KA'dır. Ek, aynı zamanda bulunma fonksiyonunu da ifade eder (Ercilasun, 2007, s. 1258).

Yakut (Saha) Türkçesinde ünsüz bakımından bulunma hâlinin yirmi şekli bulunmakla beraber hem kalınlık incelik hem de tonluluk-tonsuzluk uyumu bakımından sağlam bir özellik göstermektedir:

Tia+ga “ormana”, *oğo+go* “çocuğa”, *börö+gö* “kurta”, *tal+ga* “komşuya”, *sire+ge* “yüze”, *ak+ka* “ataya”, *tiis+ke* “dişe”, *xos+ko*

“*odada*”, *atax+xo* “*ataya*”, *ketex+xe* “*enseye*”, *oroñ+ño* “*yere, yurda*” (Ercilasun, 2007: 1258); *Kilaas+ka* *biir ostuol, üs oloppos turar*. (*Sınıfta bir masa, üç sandalye durmaktadır*); *Ostuol+ga* *tüört kiniğe uoñ+ño biir xarandaas baar*. (*Masada dört kitap ve bir kalem vardır*); *Ol paarta+ga xas kibi olororuy?* (*O sırda kaç kişi oturuyor?*); *İkki xos+ko oronnor turalar*. (*İki odada karyolalar dururlar*) (1278).

3. 19. Çuvaş Türkçesi +ta / +te / +ra / +re / +çe:

Çuvaş Türkçesinde bulunma hâlinin beş farklı şekli kalınlık-incelik uyumu bakımından uyuma uygunluk gösterir, fakat diğer lehçelerden farklı olarak tonsuz şekli bulunmasına karşılık tonlu şekli mevcut değildir. Bundan dolayı tonsuz-tonsuz uyumu sağlamken tonlu-tonlu uyumu bozulmaktadır:

Sunar+ta “*avda*”, *şar+ta* “*orduda*”, *hir+te* “*kızda*” (Ercilasun, 2007: 1306); *Vırşi puşlaniççen pır şul malarah şakinti pır pogranzastavi+ra suljbira tiniççi*. (*Savaş başlamadan bir yıl önce buradaki bir sınır karakolunda görev yapmışım*); *Avişul hırrın+çe hıyır şitki*. (*İşte yolun kenarında bir ağaç kovuğu var*). (1330).

4. TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA

“*Bulunma hâli, iş, oluşun genellikle yerini ve zamanını bildirmektedir. Bununla beraber bulunma hâlinin Türkiye Türkçesinde hedef, ilgi, karşılık, niteleme, sınırlandırma, üsteleme ve vasıta gibi işlevlerine de rastlamak mümkündür. Bu durum genellikle hâl eki ile fiil arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır*” (Buran, 1996: 177).

Eski Türkçe döneminde ayrılma hâl ekinin karşılığı bulunmadığı için bulunma hâli, araştırma alanları tarafından genellikle bulunma-ayrılma hâli olarak adlandırılmıştır. Uygur döneminde ise, ekin +dIn biçiminde ayrılmasıyla ek bulunma hâl eki olarak adlandırılmaya başlamıştır.

Türkiye Türkçesinde +DA biçiminde görülen bulunma hâli ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarında söyleyiş farklılıklarından dolayı hem ünlü hem de ünsüz değişmiş olarak farklı şekillerine rastlamak mümkündür (Buran, 1996: 177).

4. 1. Doğu Anadolu Bölgesi

4. 1. 1. Elazığ +da / +de:

Elazığ ve yöresi ağız bölgesinde, bulunma hâli eki, hem tonlu ünsüzle biten sözcüklerden sonra hem de tonsuz ünsüzle biten sözcüklerden sonra tonlu ünsüzle gelmekte ve tonsuzlaşmamaktadır:

bi gaş gün sen+de galsın sona alurum deyi. (Gülensoy ve Buran, 1994: 39); *gidi paşâr başların+da oturi*. (Gülensoy ve Buran, 1994: 41).

4. 1. 2. Erzincan +da / +de:

Erzincan ve yöresi ağız bölgesinde, bulunma hâli ve eki, Aydın konuşmasına göre hiçbir farklılık göstermemektedir. Kurallaşmış tek husus tonsuz ünsüzlerle kapanan kelimeler geldiğinde, tonsuzlaşmadan daima tonlu ünsüzle etkilenmesidir (Sağır, 1995: 143):

Dedim şu aşşağı+da bir adam var. (Sağır, 1995: 208); *Köw+de faslıya ekiyim, domates ekiyim, saltalıh ekiyim, ekiyim.* (Sağır, 1995: 213).

4. 1. 3. Erzurum +da / +de:

“Vazifeleri bakımından Türkiye Türkçesi aydın konuşmasındaki bulunma halinden farkı olmayan ve Erzurum İli ağızlarının bütününde ekleme kuralları açısından tam bir benzerlik gösteren bulunma hali, son seste bir ünsüz veya bir geniş ünlü bulunduranlara eklendiklerinde isimlerin son hecesinin ünlüleriyle Türkiye Türkçesi aydın konuşmasında olduğu gibi kalınlık-incelik uyumuna girerler” (Gemalmaz, 1995: 284).

Erzurum ili ağızlarında, Elazığ ve Erzincan ili ağızlarından farklı olarak tonlu ünsüzle biten sözcükten sonra bulunma halinin tonlu biçimi, tonsuz ünsüzle biten sözcükten sonra bulunma halinin tonsuz biçimi gelmektedir. Ama kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlam değildir:

elbiseyi geydiği gibi, dilber senemin güzelliği birise çihdi ona, başladı isdambol içerisin+de dolaşmaya. (Gemalmaz, 195: 14); *e, mahmudi isdambul+da tanımiyan az;* (Gemalmaz, 1995: 15).

4. 1. 4. Malatya +da / +de; +ta; +du; +Ø:

Yazı dilinde olduğu gibidir. Bulunma hâli, tonlu ile biten sözlerden sonra tonlu tonsuz ile biten sözlerden sonra tonsuz şekli ile gelmektedir. Önlük-artlık uyumu bakımından ise sağlamdır:

senisiz ne ne yapam özüm bu karanlık Köv+de gaz yo! (Gülseren, 2000: 317); *ammoğlum musto gardaşım fahri ağınar+da demircilik etmekteydik* (Gülseren, 2000: 242); *acıh suç onduy+du* (Gülseren, 2000: 290); *koni komşu altın getirir daħar sünnet evinde bu kirve kimi gözüm dutarsa bakarsın ki şeyle bir hayatı düzgün pis işler+Ø eli yok onu dutarsın* (Gülseren, 2000, s. 341).

4. 1. 5. Kars-Ardahan +da / +de:

Kars-Ardahan illeri ağızlarında, Elazığ ve Erzincan ili ağızlarından olduğu gibi hem tonlu ile biten sözcükten sonra hem de tonsuzla biten sözcükten sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir:

Bu adamın bi kere dünya+da mala parıya ihdiyacı yoħ (Ercilasun, 2002,

s.162); *Göncatepe+de düşman bozuldu bozuldu.* (Ercilasun, 2002: 168).

4. 2. İç Anadolu Bölgesi

4. 2. 1. Ankara +da / +de:

Ankara ili ağızlarında tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Hem tonlu ile biten sözcüklerden sonra hem de tonsuzla biten sözcüklerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Ama önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

Emme gençlerin+de gine galmadı (Demir, 2013: 97); *Şimdi esgi bi benzininiğ var şur+da* (Demir, 2013: 96).

4. 2. 2. Eskişehir +da / +de:

Eskişehir ili ağızlarında, Nevşehir, Kars, Elazığ ve Erzincan ili ağızlarından olduğu gibi hem tonlu ile biten sözcükten sonra hem de tonsuzla biten sözcükten sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Bundan dolayı Tonlu-tonlu uyumu sağlam tonsuz-tonsuz uyumu sağlam değildir. Tonlu-tonlu uyumu oldukça sağlamdır. Hatta tonsuzla biten sözcüğün sonundaki ünsüz tonlulaştırarak bulunma hâlinin tonlu şekli getirilmiştir: Antep**te** > Antep**de** gibi:

çok çalışmış or+da. (Sert, 2020: 172); *aynı isla inan o üstümüz+de gururdu.* (Sert, 2020: 173).

4. 2. 3. Kırşehir +da / +de:

Hem tonlu sözlerden sonra hem de tonsuz sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Bundan dolayı tonlu-tonsuz uyumu bakımından sağlam değildir. Kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlamdır:

biz gerçek+de abdallarıh, abdallar, ama ibadet nasıl yakın olan bir gül demektir (Günşen, 2019: 214); *bu sanad+da ileriymiş* (Günşen, 2019: 215).

4. 2. 4. Nevşehir +da / +de:

Nevşehir ili ağızlarında, Kars, Elazığ ve Erzincan ili ağızlarından olduğu gibi hem tonlu ile biten sözcükten sonra hem de tonsuzla biten sözcükten sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Bundan dolayı Tonlu-tonlu uyumu sağlam tonsuz-tonsuz uyumu sağlam değildir:

Pembiş dudumuñhun+da da davar yazıstıñ diyo. (Korkmaz, 1977: 120); *öm+de bi sürü goyun goltüm+da da bi külte yuñ, imiş.* (Korkmaz, 1977: 120).

4. 2. 5. Sivas +da / +de:

Sivas ili ve yöresi ağızlarında ekin ünsüzü büyük bir çoğunlukla +da / +de biçiminde tonludur (Demir ve Şen, 2006: 150). Tonlu-tonlu uyumu genellikle sağlamken tonsuz-tonsuz uyumu sağlam değildir. Tonsuz sözcüklerden sonra tonlu bulunma hâli şekilleri gelmektedir:

bi_de bura+da gurbeti yokTu. (Demir ve Şen, 2006: 233); *ğarabük+de yaptım.* (Demir ve Şen, 2006: 234).

Bu ağızda, önlük-artlık uyumu genellikle sağlam olmakla birlikte bozulduğu sözler de görülmektedir:

su şehrine amasya, sivas gongeresini yapıp erzuruma geçerkene dört eyel+l+da su şehrine üramış. (Demir ve Şen, 2006: 271); *giderler çeşmelerin başın+dá.* (Demir ve Şen, 2006: 308).

4. 3. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

4. 3. 1. Diyarbakır +dá ; +da / +de; +ta / +te:

Yazı dilinde olduğu gibidir. Bulunma hâli, tonlu ile biten sözlerden sonra tonlu tonsuz ile biten sözlerden sonra tonsuz şekli ile gelmektedir:

bizi tirenē, gótúrdi bizi adana+dá yindirdi (Özçelik ve Boz, 2001: 144); *halá çermig+de zatán bēleydi bēz tohurlardı* (Özçelik ve Boz, 2001: 224); *ok_kadár tedbirli ok_kadár merhli bi adamdı ki hēç bi padişāh+ta olmıyan genide vardı, hepsi gētti* (Özçelik ve Boz, 2001: 158); *ileri ermeniler babasına kaçko dērlermiş çüngüş+te ermeni varmış babasına kaçko diyer anasına ana.* (Özçelik ve Boz, 2001: 226-227).

4. 3. 2. Şanlıurfa +da / +de; +ta / +te:

Bu, Eski Türkçeden günümüze en az değişikliğe uğrayarak gelmiş eklerden biridir. Urfa ağızında ünsüz uyumuna girmeyen örnekleri de vardır (Özçelik, 1997, s. 79):

kapı+da kul olmışam (Özçelik, 1997: 236); *oralıh+ta asbabını, iç çamaşırını, paltonını giyer* (Özçelik, 1997: 196); *orda çalışırken, gençliğim+de yarım kollu fanilye géyerdim* (Özçelik, 1997: 130).

4. 4. Karadeniz Bölgesi

4. 4. 1. Bolu +da / +de:

“Bolu ağızlarında bulunma hâli eki Eski Anadolu Türkçesine benzer şekilde, +da, +de olarak kullanılmaktadır. Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan +ta, +te varyantlarının Bolu ağızlarında kullanılmaması bu Ekin

kullanıldığı kelimelerde ünsüz uyumunun bozulmasına yol açmaktadır” (Öztürk, 2019, s. 74):

Undan sona kövde avlular+da düğünüñ olu (Öztürk, 2019: 148); Urda gelin alma ğün ahaliniñ için+de baña çığırdı (Öztürk, 2019: 236).

4. 4. 2. Karabük +da / +de:

Bulunma hâli eki, cümlede işin meydana geldiği yeri gösteren hâl ekidir. Karabük ve yöresi ağızlarında bulunma hâlinin genellikle ötümlü biçimleri görülür: +da / +de. Bununla birlikte daha çok yazı dilinin etkisiyle çok az da olsa ölümsüz biçimler tespit edilir (Erdem ve Dağdelen, 2012: 120):

sałon_almaz bizim sałon+da yáparız düünü (Erdem ve Dağdelen, 2012: 173); bēyúu de memlekēt+de (Erdem ve Dağdelen, 2012: 193).

4. 4. 3. Ordu +da / +de; +ta / +te:

Ordu ili ağızlığında, yumuşak ünsüzle başlayan +da / +de şekli büyük çoğunlukla kullanılmaktadır (Demir, 2022: 95). Tonlu-tonsuz uyumu bakımından hem uyuma uyan hem de uyum dışı kalan sözler söz konusudur:

gurudere köyün+de osmandepe deller uriye (Demir, 2022: 194); şu ğarşı+da var bī evliya (Demir, 2022: 194); ğarşı taraf+ta bī çoban yayī (Demir, 2022: 287).

4. 4. 4. Rize +da / +dá / +de / +te:

Rize ili ağızında, isimlerin bulunma hâli çekimleri için yaklaşma hâli eklerinin kullanılması yaygın bir eğilime bağlıdır (Günay, 2003: 108).

+da eki, Standart Türkiye Türkçesinde, tonlu ünsüzle bitmiş sözlerden sonra gelen ve kendinden önce kalın sıradan ünlü alan ek, bu bölge ağızlarında bu kullanılışı yanı sıra tonsuz ünsüzle biten sözlerden sonra da gelebilmektedir:

ğúñúñ birinde, bir kış orman+da çoban_iken, bi dá bi kópeim var, kaval bi kópeğ havladı. (Günay, 2003: 290).

+dá eki, Daha çok ince ve yarı kalın ünlülerle bağdaşan bir biçimdir (Günay, 2003: 109):

o keçilerün boyun+dá+kı tangallar̄ tangūr tungūr or̄taluk yur̄üdi. (Günay, 2003: 290); vaktiyle bizum kıy+dá bi malci vār_idi. (Günay, 2003: 295).

+de eki, Her çeşit isim tabanına gelebilen ve değişik niteliklerdeki ünlülerle bağdaşabilen yaygın biçimdir (Günay, 2003, s. 109):

aṛka tarāf+de kadun dođuṛsun, biz da beṛiki tarāf+de ehbabluğu ya'palum. (Günay, 2003: 280).

+te eki, tonsuz ünsüzlerle kapanmış isim tamlamalarına gelen değişik niteliklerdeki ünlülerle bağdaşabilen bir biçimdir (Günay, 2003: 109):

beni bi iṛmak+te götúrdileṛ da bi taşun dibindá beni besládílá dé. (Günay, 2003: 291).

4. 5. Akdeniz Bölgesi

4. 5. 1. Antalya +dā; +da / +de:

Antalya ili ağızlarında, bulunma hâli eki, +dA'dır. Ekin ötümsüz biçimlerine hiç rastlanmaz (Atmaca, 2017: 155). Söz sonu hem tonlu hem de tonsuzla biten sözlerden sonra bulunma hâlinin sonsuz biçimi gelmektedir:

o emgegden kēri bi gün bi ğulağ dolardı āşamā+dā ğulağ, sizin onnāda biliyo ğulağ dolar'dı (Atmaca, 2017: 221); *gaziántaP+da yaPdım, sizin bekir kırşanna barābārdık* (Atmaca, 2017: 229); *ebimiz+de de'miş kefenle şē alıP gelcēn de'miş* (Atmaca, 2017: 325).

4. 5. 2. Isparta +da / +de; +ta / +te; +dā; +dā / +dē; +dā / +dē; +dī / +dī; +tı:

"Isparta ili ağızında, genellikle ek ödünlülük- ötümsüzlük uyumuna uymaz. Ekin başındaki ünsüz /d/'lidir. Ancak nadiren ünsüz uyumuna girmiş örneklerine de rastlanır. Özellikle Aliköy ve Bozanönü'nde Ekin ünlülerinin tam daralmış /ı, i/ şekilleri ile kullanabilmesi ilgi çekicidir" (Yıldız, 2021: 117):

zorla ayak+da durmaya çaabaladı küçüg_ esnaf (Yıldız, 2021: 117); *güneş+de ğuruTuluyō yāni* (Yıldız, 2021: 117); *vallā acamılığ+ta yēdik* (Yıldız, 2021, s. 117); *hēr gün silahıyla birlik+te gelirlerdin* (Yıldız, 2021: 117); *bunu alıñ, bir havta müsāvır_ odasın+dā besleñ* (Yıldız, 2021: 117); *onu halı+dā ipek_allar hekim diyüm diye işlenir* (Yıldız, 2021: 117); *burdur+dē+dī+K_biz.* (Yıldız, 2021: 117); *şu yakın+dā ilerlēde bi gale vardır, ğan_ ğalesi deyo* (Yıldız, 2021: 117); *bizleriñ şehir mērkezin+dē oldundan ğülümüz falan yokdu* (Yıldız, 2021: 117); *işdi haftı+du bi gün* (Yıldız, 2021: 117); *allah_allah_Teyo,yā bu māmliket+dī bu muhammediñ ismini bu adam nerden duydu dēyo* (Yıldız, 2021: 117); *daha duruyo samannık+tı benim* (Yıldız, 2021: 117).

4. 5. 3. Osmaniye +da / +de:

Osmaniye ağızında tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Hem tonluyla biten sözcüklerden sonra hem de tonsuzla biten sözcüklerden sonra

bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Ama kalınlık-incelik uyumu bakımından sağlamdır:

Min toğuz yüz ili sènesin+de iylendim (Özkan, 1997: 124); *Askerliğimi altı sayılı jandarma Er Okulu Alayı, Yozgat+da yasadım* (Özkan, 1997: 82).

4. 6. Ege Bölgesi

4. 6. 1. İzmir +da / +de / +dä:

İzmir ili ağızlarında, bulunma hâli üç şekilde görülmektedir: +da /+de /+ dä. İzmir ili ağızında, Nevşehir, Kars, Elazığ ve Erzincan ili ağızlarından olduğu gibi hem tonlu ile biten sözcükten sonra hem de tonsuzla biten sözcükten sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Bundan dolayı Tonlu-tonlu uyumu sağlam tonsuz-tonsuz uyumu sağlam değildir:

beyköyliyüm beyköyliyüm, beyköyün+de dödüm böyüdüm. (Çakır, 2020: 162); *gârı hindi, işdâ dün ulanını da çarşı+da götürdüm sativedim.* (Çakır, 2020: 163); *hâlân daha babasınıñ göltünüñ altında gençlär kimi, dışarı vârdiimiz gızlar, kövümüz+dü bekâr olan çok.* (Çakır, 2020: 166).

4. 6. 2. Manisa +Da / +Ta

Manisa ağızında Ekin ünsüzleri açısından bakıldığında, yazı dilindeki biçimler görülmekle birlikte, çoğunlukla ötümlü ve yarı ötümlü biçimleri tercih edilir ve bu Manisa ağızı için belirleyici bir özelliktir (İlker, 2017: 270). Hem tonlu hem de tonsuz ile biten sözlerden sonra Manisa ağızında bulunma halinin çoğunlukla tonlu biçimi kullanılmaktadır:

ben çocu'lüm+da ben bi şey oynamadım yâni (İlker, 2017: 270); *deniziñ dar yerin+de* (İlker, 2017, s. 270); *öbür ucun+dâ+kını* (İlker, 2017: 270); *penÇereniñ āzın+da* (İlker, 2017: 270); *hāvız da, hāvızlık+Ta havızlı bişiryü* (İlker, 2017: 270); *iş+Te çalışcam diye* (İlker, 2017: 270).

4. 6. 3. Kütahya +da / +de; +de; +dı / +du; +tü:

Kütahya ili ağızında tonlu-tonsuz uyumu sağlamdır:

ur+da dahi devam etTirdik (Gülensoy, 1988: 82); *yer+de ararğan seni göktü buldum* (Gülensoy, 1988: 159); *yerde ararğan seni gök+tü buldum* (Gülensoy, 1988: 159); *salıncağ sallayacak başın+dı başındı deye onun da yaparlâ, hatırlârlâ muhağgağ* (İlker, 2017: 140); *kendim, bur+du yatıyoz gene aynı şekilde* (Gülensoy, 1988: 141).

4. 6. 4. Uşak +da / +de:

Tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Hem tonlu sözlerden hem de

tonsuz sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Ancak önlük-artlık uyumu bakımından sağlamdır:

oda+da galdım (Gülsevin, 2020: 91); *beliñ +de şalıñ mı var* (Gülsevin, 2020: 91).

4. 7. Marmara Bölgesi

4. 7. 1. Balıkesir +da / +de; +dā / +dē:

Hem tonlu ile biten sözden sonra hem de tonsuzla biten sözden sonra bulunma hâlinin tonsuz şekli geldiği için tonluluk-tonsuzluk bakımından uyum sağlam değildir. Ancak kalınlık-incelik bakımından diğer bölge ağzlarında olduğu gibi uyum sağlamdır:

Ardım+da+ymiş, içer+de su içmes (Mutlu, 2022: 233); *yüz+dē doksan, kırK+dā bi alan_olur* (Mutlu, 2022: 234).

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tarihî Türk lehçelerinden olan Eski Türkçe, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde bulunma hâlinin tonsuz şekillerine nadir olarak rastlanmakla beraber kullanım sıklığı oldukça düşüktür ve bundan dolayı bu tarihi lehçelerde bulunma hâli tonluluk-tonsuzluk uyumu yönünden sağlam değildir. Fakat Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde bu uyum oldukça sağlamdır. Ayrıca bu dönemlerde Çağatayca haricî kalınlık-incelik bakımından uyum oldukça sağlamdır. Uzun yıllar Fars dilinin etkisinde kalan Çağatayca, büyük ünlü uyumunu yitirmiştir.

Çağdaş Türk lehçelerinde bulunma hâlinin tonluluk-tonsuzluk ve kalınlık-incelik bakımından uyumuna bakıldığı zaman, Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Hakas Türkçesi ve Tuva Türkçesinde bulunma hâlinin +da / +de/+dā; +ta / +te/+tä biçiminde hem tonlu hem de tonsuz biçimlerine rastlandığı için tonluluk-tonsuzluk bakımından uyum oldukça sağlamdır.

Özbek Türkçesinde, bulunma hâli için sadece +dā biçimi kullanılmaktadır. Bundan dolayı diğer Türk lehçelerinden farklı olarak bulunma hâlinin hem kalınlık-incelik hem de tonlu-tonsuz bakımından uyumun bozulduğu görülmektedir. Çünkü hem kalın sözlerden hem de ince sözlerden sonra bulunma hâlinin ince biçimi gelirken hem de tonlu ve tonsuz sözlerden sonra bulunma hâlinin tonlu biçimi gelmektedir. Her iki bakımdan da uyum sağlam değildir. Aynı zamanda Çağatayca'nın bir devamı

niteliğinde olan Özbek Türkçesinde de Çağatayca'da olduğu gibi Farsça sözcüklerin ve eklerin etkisin yoğun olduğundan dolayı önlük-artlık uyumu bakımından sağlam değildir.

Kırgız Türkçesi ve Altay Türkçesinde bulunma hâlinin sekiz farklı şekline (+da / +de / +ta / +te / +do / +dö / +to / +tö) rastlanılmıştır. Bu Çağdaş Türk lehçelerinde, hem kalınlık-incelik, hem tonluluk-tonsuzluk hem de düzlük-yuvarlaklık bakımından uyum oldukça sağlamdır.

Başkurt Türkçesinde bulunma hâlinin sekiz farklı şekline (+la / +lä / +da / +dä / +ta / +tä / +za / +zä) rastlanılmıştır. Başkurt Türkçesinde bulunma hâli eki ünlülerden sonra +la / +le; /l/+ /m/+ /n/, /ñ/ünsüzleriyle biten isimlerden sonra +da / +dä; /r/, /y/, /z/ ünsüzlerinden ve yarı ünsüz /w/ den sonra +za / +zä; tonsuz ünsüzle biten isimlerden sonra ise +ta / +tä biçiminde gelmektedir. Bundan dolayı bu Çağdaş Türk lehçesinde bulunma hâli kendinden önce gelen sözle hem tonlu-tonsuz hem de ön-art bakımından uyum içindedir.

Karaçay-Balkar Türkçesi ve Kumuk Türkçesinde bulunma hâlinin sadece tonlu biçimi görüldüğü için tonlu-tonsuzluk bakımından uyum dışı kalsa da ön-artlık bakımından uyum sağlamdır.

Yakut Türkçesinde bulunma hâli sekiz farklı biçimde (+gA / +gO / +kA / +kO / +hA / +hO / +ñA / +ñO / +xO / +xA) görmektedir. Hem ünlü hem de ünsüz bakımından çokça şekli olan bu lehçede her iki yönden uyumludur.

Çuvaş Türkçesinde bulunma hâli, beş farklı şekilde (+ta / +te / +ra / +re / +çe) görülmektedir. Çuvaş Türkçesinde bulunma hâlinin beş farklı şekli kalınlık-incelik uyumu bakımından uyuma uygunluk gösterir, fakat diğer lehçelerden farklı olarak tonsuz şekli bulunmasına karşılık tonlu şekli mevcut değildir. Bundan dolayı tonsuz-tonsuz uyumu sağlamken tonlu-tonlu uyumu bozulmaktadır:

Türkiye Türkçesi ağızlarında bulunma hâli eki genel olarak Türkiye türkçesinden farklı değildir. Ancak bir takım ünsüz ya da ünlülerde söyleyişten kaynaklı olarak değişimler söz konusudur. Doğu Anadolu ağızlarından Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Kars-Ardahan ili ağızlarında bulunma hâlinin şekli, +da / +de ile yapılırken Malatya ili ağızlarında bulunma hâlinin şekli +da / +de; +ta; +du; +Ø ile yapılmaktadır. Tonlu-tonsuz uyumu bakımından Elazığ, Erzincan Erzurum ve Kars- Ardahan illeri ağızlarında tonlu ile biten sözcükten sonra tonlu bulunma hâlinin şekli, tonsuz ile biten sözcüklerden sonra bulunma hâlinin tonlu şekli gelmektedir.

Bundan dolayı tonlu-tonsuz uyumu sağlam değildir. Malatya ili ağızında, tonsuz ile biten sözcüklerden sonra bulunma hâlinin tonsuz şekli tonlu ile biten sözcüklerden sonra ise bulunma hâlinin tonluğu şekli gelmektedir. Bu verilerden yola çıkılarak denilebilir ki Malatya ili ağızı Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Kars- Ardahan illeri ağızlarına göre uyum sağlamış olsa bile söyleniş bakımından Doğu Anadolu ağızlarının yatkinliği tonlu sestem yanadır. Bundan dolayı hem tonlu ile biten sözcüklerden sonra hem de sonsuz ile biten sözcüklerden sonra genellikle bulunma hâlinin tonsuz şekli gelmektedir. Kalınlık incelik uyumu bakımından bakıldığında zaman ise Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarında, uyumun genellikle sağlam olduğu görülmektedir.

İç Anadolu Bölgesi ağızlarından Ankara, Eskişehir, Kırşehir, Nevşehir ve Sivas ağızlarında bulunma halinin iki farklı şekline rastlanır: +da / +de. Bundan dolayı bu ağızlarda tonlu ile biten sözcükten sonra bulunma halinin tonlu şekli, tonsuz ile biten sözcükten sonra bulunma halinin yine tonlu şekli gelmektedir. Bundan dolayı bu ağızlarda tonlu-tonsuz uyumu sağlam olmamakla beraber kalınlık- incelik uyumu sağlamdır. Yukarıdaki verilerden ve incelenen ağızlardan da anlaşılacağı üzere İç Anadolu Bölgesi ağızlarında tonlu-tonsuzluk uyumu sağlam değildir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızlarından olan Diyarbakır ağızında bulunma halinin beş farklı şekline +dá; +da / +de; +ta / +te, Şanlıurfa ağızında dört farklı şekline +da / +de; +ta / +te rastlanır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızları, tonlu-tonsuz uyumu bakımından incelendiği zaman, çoğunlukla bölge illerinde bulunma halinin tonlu şekilleri yanında tonsuz şekillerde bulunduğu için uyum sağlamdır. Aynı zamanda Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgesi ağızlarında olduğu gibi Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızlarında da kalınlık incelik bakımından uyum oldukça sağlamdır.

Karadeniz Bölgesi Ağızlarında bulunma halinin şekilleri farklılık göstermektedir: Bolu ve Karabük ili ağızlarında bulunma halinin iki şekline (+da / +de); Ordu ili ağızında bulunma halinin dört şekline (+da / +de; +ta / +te); Rize ili ağızında bulunma halinin dört şekline (+da / +dá / +de / +te) rastlanmaktadır: Bolu ve Karabük ili ağızlarında hem tonlu ile biten sözlerden sonra hem de sonsuzla biten sözlerden sonra bulunma halinin tonlu biçimi geldiği için tonlu tonsuz bakımından uyum sağlam değildir. Rize ili ve ordu ile ağızlarında tonlu ile biten sözlerden sonra bulunma halinin tonlu şekli tonsuz ile biten sözlerden sonra ise bulunma halinin tonsuz şekli geldiği için tonlu-tonsuz uyumu bakımından sağlamdır. Kalınlık-incelik uyumu bakımından Karadeniz Bölgesi ağızlarının bütün illerinde huyumun sağlam olduğu görülmektedir.

Akdeniz Bölgesi ağızlarından Antalya ili ağızında bulunma halinin 3 şekline (+dā; +da / +de); Osmaniye ili ağızından bulunma halinin iki şekline (+da / +de); Isparta ağızında bulunma halinin on iki şekline (+da / +de; +ta / +te; +dā; +dā / +dē; +dā / +dē; +dī / +dī; +tī) rastlanmıştır. Bunlardan Antalya ve Osmaniye ili ağıtlarında bulunma halinin sadece tonlu şekillerine rastlandığı için tonlu ile biten sözlerden sonra bulunma halinin tonlu şekli yine sonsuzla biten sözlerden sonra bulunma halinin sonsuz şekli gelmektedir. Bundan dolayı Antalya ve Osmaniye ile ağıtlarında Tom'u tonsuz uyumu sağlam değildir. Isparta ili ağızında bulunma halinin birden fazla hem fonlu hem de sonsuz biçimine rastlandığı için tonlu tonsuz uyumu sağlamdır. Bu verilerden yola çıkılarak denilebilir ki Akdeniz Bölgesi ağızlarında tonlu tonsuz uyumu bölgelere göre farklılık göstermektedir.

Ege Bölgesi ağızlarından olan İzmir ili ağızında bulunma halinin dört farklı şekline (+da / +de / +dā); Manisa ili ağızında bulunma halinin iki farklı şekline (+Da / +Ta); Kütahya ile ağızında bulunma halinin 6 farklı şekline (+da / +de; +de; +dī / +dū; +tū); Uşak ile ağızında bulunma halinin iki farklı şekline (+da / +de) rastlanmıştır. Manisa ili ağızında bulunma halinin +Ta biçiminde tonsuz biçimine rastlansa bile genellikle nadir örneklerine rastlamakla birlikte çoğunlukla tonsuz sözlerden sonra da tonlu biçiminin kullanıldığı görülmektedir. Bundan dolayı Manisa ile ağızında tonlu-tonsuz bakımından uyum sağlam değildir. Kütahya ili ağızında bulunma halinin hem tonlu hem de tonsuz biçimlerine rastlandığı için tonlu-tonsuz uyumu bakımından sağlamdır. Uşak ili ağızından bulunma halinin sadece tonlu biçimine rastlanmaktadır. Bundan dolayı hem tonlu ile biten sözlerden sonra hem de tonsuz ile biten sözlerden sonra bulunma halinin tonlu biçimi gelmektedir. Bundan dolayı tonluk-tonsuzluk bakımından uyum sağlam değildir. Bu verilerden yola çıkılarak denilebilir ki Ege Bölgesi ağızlarında tonluk-tonsuzluk bakımından uyum genellikle sağlam değildir. Kalınlık-incecik bakımından uyum sağlamdır.

6. SUMMARY

One of the most important methods used in language analyses in order to obtain healthy data is the comparative method. In both vocabulary and morphological analyses, in order to reach the correct form of the word and suffix, firstly the most archaic form is consulted. And then, it is analyzed by comparing it with the language features of the group it belongs to. Therefore, in this study, the forms of the present indicative in the dialects of Historical Turkish dialects, Contemporary Turkish dialects and Turkish dialects of Türkiye are examined comparatively in terms of toned and toneless and thickness and thinness.

The most archaic form of the present indicative, which we encounter in the Old Turkish period, tends to change and diversify due to the relationship with the preceding word and the pronunciation. In this study, it is emphasized that from which periods the present indicative, which was used instead of both present indicative and the ablative in the Orkhon Inscriptions Period, differed. In this study, by analyzing the texts of Kokturk Turkish, one of the Old Turkic Writing Languages, Uyghur Turkish, Karakhanid Turkish, Khwarezm Turkish, Kipchak Turkish and Old Anatolian Turkish period, the changes in terms of toned-toneless and thickness-thinness and the reasons of these changes are examined. Likewise, by analyzing; Türkiye Turkish, which is one of the contemporary Turkish writing languages, Gagauz Turkish, Azerbaijani Turkish, Turkmen Turkish, Uzbek Turkish, New Uyghur Turkish, Kazakh Turkish, Kyrgyz Turkish, Karakalpak Turkish, Nogay Turkish, Crimean-Tatar Turkish, Bashkir Turkish, Karachay-Balkar Turkish, Kumuk Turkish, Altai Turkish, Khakass Turkish, Tuva Turkish, Yakut Turkish and Chuvash Turkish texts, the different forms of the present indicative and whether they are harmonized in terms of toned-toneless, prefix- postfix and their reasons are examined. This situation was examined by applying the archaic method and comparing it with the dialects of the South-West Turkish dialects that include Türkiye Turkish. Likewise, dialects showing phonetic differences from Türkiye Turkish in terms of pronunciation were also analyzed by comparing them with Türkiye Turkish. Turkish dialects of Türkiye are divided into seven regions and each region is analyzed within itself and by comparing with different regions: 1. The features of the present indicative of the texts compiled from the dialects of Elazığ, Erzincan, Erzurum, Kars-Ardahan from the dialects of Eastern Anatolia Region; 2. The features of the present indicative of the texts compiled from the dialects of Ankara, Eskişehir, Kırşehir, Nevşehir and Sivas from the dialects of Central Anatolia Region; 3. The features of the present indicative form of the texts compiled from the dialects of Diyarbakır and Şanlıurfa from the dialects of the Southeastern Region; 4. The features of the present indicative of the texts compiled from the dialects of Bolu, Karabük, Ordu and Rize from the dialects of the Black Sea Region; 5. The features of the present indicative of the texts compiled from the dialects of Antalya, Isparta and Osmaniye from the dialects of the Mediterranean Region; 6. The features of the present indicative of the texts compiled from the dialects of Izmir, Manisa, Kütahya and Uşak from the dialects of the Aegean Region; 7. The features of the present indicative form of the texts compiled from the dialect of Balıkesir, which is one of the dialects of the Marmara Region, are included and compared. The results are tabulated and discussed in the conclusion section.

7. KAYNAKLAR

- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig 1 Metin*, Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l Hakayık*. Ankara: TDK Yayınları.
- Argunşah, M. ve Sağol Yüksekaya G. (2016). *Karahanlıca-Harezmece-Kıpçakça dersleri*, Ankara: Kesit Yayınları.
- Atmaca, E. (2017). *Antalya ili Korkuteli ilçesi ve yöresi ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgin, A. & Hacıeminoğlu, N. (2002). Kıpçak Türkçesi. İstanbul: *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, s. 421- 424.
- Biray, N. (2016). *Çağdaş Türk lehçeleri metin aktarmaları*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Buran, A. (1996). *Anadolu ağızlarında isim çekimi (hâl) ekleri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çağatay, S. Ş. (1963). *Türk Lehçeleri örnekleri 8. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar yazı dili*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çakır, A. (2020). *İzmir ili Ödemiş- Kiraz- Beydağ ilçeleri ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Daşdemir, M. (2016). *Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal işlevsel söz dizimi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Demir, N. (2013). *Ankara Örneğinde ağızların belgelenmesi (inceleme-metinler-sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Demir, N. (2022). *Ordu ili ve yöresi ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Demir, N. & Şen Ü. (2006). *Sivas ili ve yöresi ağızları (etnik yapı-dil incelemesi-metinler-sözlük)* Ankara: Gazi Kitapevi Yayınları.
- Erarslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağızları - ses bilgisi-*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Türk lehçeleri grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları,
- Erdem, M. D. & Bölük, R. (2012). *Antalya ve yöresi ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Erdem, M. D. & Dağdelen, G. (2012). *Karabük ve yöresi ağızları (giriş-inceleme-metinler)*. Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.
- Ergin, M. (1994), *Dede Korkut kitabı 1*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2019). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eyi, E. (2022). Hâl eklerinin tamamlayıcısı ve belirticisi fiiller midir? . *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi* , (3), 57-71.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük ve dizinler)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve yöresi ağızları (inceleme, metinler, sözlük)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. & Buran, A. (1994). *Elazığ yöresi ağızlarından derlemeler 1*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gülseren, C. (2000). *Malatya ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük ve dizinler)*. Ankara: TDK Yayınları.

- Gülsevin, G. (2020). *Uşak ili ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Günay, T. (2003). *Rize ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Günşen, A. (2019). *Kırşehir ve yöresi ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hamilton, J. R. (2020). *Prens Kalyanâmkara ve Papamkara hikâyesi*. (Çev. Ece Korkut, İsmet Birkan). Ankara: TDK Yayınları.
- İlker, A. (2017). *Manisa ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca Altın Yaruk giriş, metin ve dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1977). *Nevşehir ve yöresi ağızları 1. cilt ses bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Bartın ve yöresi ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Mutlu, H. K. (2022). *Balıkesir ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özçelik, S. (1997). *Urfa merkez ağzı (inceleme, metinler, sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özçelik, S. & Boz, E. (2001). *Diyarbakır İli çüngüş ve çermik yöresi ağzı (dil incelemesi, metinler, sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, F. (1997). *Osmaniye Tatar ağzı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, M. (2013). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitapevi Yayınları.
- Öztürk, E. (2019). *Bolu ili ağızları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve yöresi ağızları inceleme-metinler-sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- Sert, G. (2020). *Eskişehir ili yöruk ağıtları*. Ankara: TDK Yayınları, 2020.
- Tekin, Ş. (1992). *Türk dünyası el kitabı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121, s. 69-119.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Yazıtları Köl Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi: 1.
- Türk, V. (2012). *Eski Anadolu Türkçesi dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldız, O. (2021). *Isparta merkez ilçe ağızları*. Ankara: TDK Yayınları.
<https://www.isa-sari.com/> (Erişim Tarihi: 14.12.2023).

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 09.12.2023

Kabul Tarihi: 15.04.2024

MİTİK ANLATILARIN MODERN YAPIMLARA YANSIMALARI: SQUİD GAME

Reflections of Mythic Narratives on Modern Productions: The Case of Squid Game

Gülsemin KOTANCI

Dr. Bağımsız Araştırmacı

g_kotanci@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6661-764X

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

İnsanoğlunun dünyayı tanıma ve anlamlandırma süreçlerinin edebi yansımaları olan mitler, konu ve kaynak olarak edebi türlerin her alanını etkiledikleri gibi aynı zamanda kurgusal metinler olan dizi ve filmleri de etkilerler. Ortaya konan yapıtların kaynaklarının tespiti ise metinler arası bu geçişin çözümlenme sürecini kolaylaştırır. Modern çağın bir getirisi olarak olağanüstülüklerden sıyrılan insan zihni, mitik bellekte yer edinen kahramanları sıradan insanlara dönüştürmüştür. Ancak kahramanlar insanüstü vasıflardan arınmış olmalarına karşın onlar tarafından sergilenen eylemlerin veya olay örgüsünün kimi zaman mitik referanslı oldukları görülür. Mitlerin yeniden yazılmaya açık metinler oluşlarının sonucu olarak fantastik yanlarından sıyrılan kahramanlar buna rağmen önce zorlu bir rakibe ardından yenilmesi güç bir savaşçıya (ç)evrilirler. Eski olanın üzerine sürülen yeninin boyası ile her defasında farklı görünümle hayat bulan mitler sinemada da en sık başvurulan kaynaklardır. Bu bağlamda 17 Eylül 2021 tarihinde dünya çapında yayınlanan *Güney Kore* yapımı *Squid Game* adlı dizinin kaynak bakımından *Parsifal Miti* ile olan benzerlikleri üzerinde durulmaya ve tespit edilen benzerlikler neticesinde mitlerin farklı bağlamlarda hayat bulan metinlere olan etkileri çözümlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mit, Balıkçı Kral, Parsifal, Dizi, Squid Game

Abstract

Myths, which reflect how humans understand and interpret the world, have an impact on every aspect of literature, serving as subjects and sources across various genres, including fictional works like TV shows and movies. Recognizing where the works come from helps us understand how they change as they're adapted into different forms. The modern era has deprived the human mind of the extraordinary, resulting in the transformation of the heroes enshrined in mythic memory into everyday individuals. Even though the heroes don't possess superhuman abilities, their actions or the storyline may still contain elements that remind us of myths. Since myths can be reinterpreted, even when the heroic figures lose their magical attributes, they often transform into powerful adversaries and ultimately into resilient warriors who are difficult to overcome. The myths, which are brought to life with fresh coats of paint applied to old ones, are the most commonly used sources in cinema. In this context, we tried to highlight the parallels between the South Korean TV series *Squid Game*, aired globally on September 17, 2021, and the *Myth of Parsifal* in terms of their origins. By identifying these similarities, the aim is to analyze how myths influence stories that are portrayed in various contexts.

Keywords: Myth, Fisher King, Parsifal, TV Series, Squid Game.

1. GİRİŞ

Kadim insanların evrene, doğaya ve insan yaşamına dair tüm psiko-sosyal verilerini içeren mitler, insan zihninin üretimi olan sanat ve edebiyat ürünlerinin birçoğunda yeniden vücut bulurlar. Zira, kullanıma soktuğu simgeler kadar bir mitin kendisi de şişenin bugünkü dünyasından asla tamamen kaybolmadı; sadece veçhesini değiştirip, işlemlerini farklı bir kisveye büründüyor (Eliade, 2020: 27). Bu durum üretilen yeni eserlerin anlamlandırılma süreçlerinde mitik referanslı okumalar yapılmasını beraberinde getirir. Eliade'nin dediği gibi; mitler insanın bugün bulunduğu durumuna gelmesine kadar olup biten bütün önemli olayları da anlatır; bir başka deyişle onun ölümlü, cinsiyetli, toplum halinde örgütlenmiş, yaşaması için çalışması gereken ve belli kurallara göre çalışan bir varlık durumuna gelmesine kadar gerçekleşen önemli olayları anlatır (Eliade, 2014: 23). Bu nedenle önce insan zihninde ardından yazıda ve son olarak beyaz perdede karşımıza çıkan hemen her yapıt insanoğlunun anlam arayışının yansımaları olan mitlerden izler taşır. Söz konusu mitik öğeler insanı kendi sınırlarını aşmaya zorlar, Tanrıların ve mitik kahramanların yanında yer alarak insanların da aynı eylemlerde bulunabileceğini gösterir. Bir bakıma doğrudan ya da dolaylı olarak insanı yüceltir. Düşgücü, bellek gücü ve yazınsal yetenek birleşir. Yaratıcılık ortaya çıkar (İşler, 2004: 15). Nihayetinde ortaya konan eserin mitik referanslarla anlamlandırılmaya çalışılmasında vurgulanması gereken nokta, anlatısal düzyazının, özellikle de romanın, modern toplumlarda, geleneksel ve popüler toplumlardaki mitler ve masalların ezberden okunmasının yerini almış olmasıdır. Dahası bazı modern romanların “mitsel” yapısı ortaya çıkartılabilir, mitolojiyle ilgili büyük temaların ve kahramanların, edebiyat alanında varlıklarını sürdürdükleri kanıtlanabilir (Eliade, 2014: 250). Anlatım esasına dayalı metinlerin işlevsel yapılarının bir getirisi olarak yeniden anlatım zamanlarında uyarlanabilir olmaları nedeniyle kolaylıkla mitten romana yansiyabilen temaların benzer şekilde senaryolara yansması da mümkündür. Çünkü en soyut sanat biçimleri dahil, pek çok sanat biçiminin bel kemiğini oluşturan anlatı, bir bakıma bütün sözel sanat biçimlerinin en önemlisidir (Ong, 1999, s. 165). Bu bağlamda farklı kültürlere ait anlatılardan beslenebilen sanatçı, evrendeki her şeyden esinlenebilir. Kendisini üretmek için harekete geçiren şeyi kopyalamadan, kendi üslubuyla yorumlayarak özgün bir eser elde eden sanatçı, esinlenme yoluyla bir üretim süreci geçirmiş olur (Güvenç, 2020: 358). Böylece kendisinden esinlenen mitik anlatı okuyucu, dinleyici ve/veya izleyicilerin karşısına farklı bir yapı ile yeniden çıkar. Gelineen noktada bizim görmeye alıştığımız biçimlerden (kitap, gazete, süreli yayınlar) sıyrılan metinler, günümüzde elektronik

aygıtlara yüklendi: Bilgisayarlarla oluşturulan, bilgisayar ve telekomünikasyon araçlarıyla saklanan metinler, artık okuyucularıyla ekranda buluşuyor (Yağcı, 2005, s. 93). Bu bağlamda incelenen Squid Game adlı Güney Kore yapımı dizide, alt metin olarak Kutsal Kâse mitinden doğan Balıkçı Kral öyküsünden esinlendiği görülmüş ve Balıkçı Kral öyküsü merkezli bir çözümleme yapılmaya çalışılmıştır.

2. BALIKÇI KRAL ÖYKÜSÜ VEYA PARSİFAL MİTİ

Hikâye, çocukluğunda pişmekte olan bir balığı çıplak elle tutmaya çalıştığı için yaralanan ve bu nedenle 'Balıkçı Kral' diye anılan bir kralın öyküsü olarak başlar. Yalnızca balık tuttuğu zamanlarda mutlu olan yaşlı ve hasta kral, açlık ve sefaletle boğuşan ülkesini yeniden berekete kavuşturmak için İsa'nın son akşam yemeğinde kullandığı söylenen Kutsal Kâse'yi aramaktadır. Ancak bunun için çaba harcayacak durumda olmadığından saray soytarısının kehaneti doğrultusunda Kutsal Kâse'yi bulabileceği düşünülen saf ve temiz şövalyeyi beklemektedir. Söz konusu şövalye ise annesiyle birlikte küçük bir kulübede yaşayan ve kendisinden hiçbir şey beklenmeyen Parsifal'dir. O, ormanda gördüğü şövalyelere özenerek onların peşinden gider ve Kutsal Kâse sarayına ulaşır. Ancak bu noktada kendisinden beklenen farkındalığa sahip olamadığı için Kutsal Kâse'ye ulaşamaz. Mit, saf ve temiz bir genç olan Parsifal'in Kutsal Kâse arayışı sırasında yaşadığı olaylar ve bu olaylar karşısında sergilediği eylemlerin anlatımını içerir (Johnson, 2018: 137). Çalışmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurularak mitin özetine yer verilmemiştir. Ancak okuyucuların söz konusu mitin özetine ulaşılabilmesi amacıyla çalışmanın sonuç bölümüne bir karekod eklenmiştir.

3. PARSİFAL MİTİ BAĞLAMINDA SQUİD GAME DİZİSİ

Mitik anlatılar hakkında sahip olunan bilgiler neticesinde farklı metinlerden haberdar olan okuyucu karşılaştığı yeni sanat yapıtlarında eski olanın izini mutlak suretle görecektir. Bunun için sanatçının doğrudan taklide ihtiyacı yoktur. Çünkü her metinlerarası yenidenyazma işleminde yalın bir taklit işleminin ötesine geçilir. Kökensel anakalıp olduğu gibi yinelenmekle kalmaz, yinelenen yapıt yeniden üretim sürecine katılır. Böylelikle anlatılara sıklıkla başvuran şu ya da bu film, biçimsel ve anlamsal sıklımlılığın ötesine geçer, değişik alanlardan yaptığı alıntılarla anlam olasılıklılarını çoğaltır. Film, bir düşünme nesnesi durumuna gelir. Alıcıyı/izleyiciyi film karşısında daha dikkatli ve etkin olmaya zorlar (Aktulum, 2018: 329). Böylece izleyici seyrine sunulan yapıtın arka planında yer alan mitik kaynaklar hakkında fikir yürütebilir. Zira sanatçının ortaya koyduğu nihai eser asla yaşanmamış olaylardan değil yaşanmış veya

yaşanması oldukça muhtemel olaylardan beslenir. Sanatçılar bu yaşantıları müzikte, sözcüklerde, çamurda, mermerde ya da tuvalerde görüntüleyebilirler; çünkü Jung'un "kollektif bilinçdışı" dediğini ifade etmektedirler. Jung'un tabiri, en yerinde olanı olmayabilir, fakat biliyoruz ki her birimiz varlığımızın gizil boyutlarında kısmen kökensel ve kısmen deneyimden kaynaklanan bazı temel biçimleri taşımaktayız. Sanatçının dışavurdukları bunlardır (May, 1998: 50). Mitik anlatılar da kollektif bilinçdışı kaynaklı olmaları bakımından dışavurulan sanat eserlerinde zamandan ve mekândan bağımsız olarak ortaya çıktıkları coğrafyalardan oldukça uzak yerlerde yeniden hayat bulabilirler. Elbette kültürler arası alışverişe bağlı olarak benzerlikler ya da küçük farklılıklar görülebilir. Mevcutta tespit edilen benzer ve farklı yönlerin şekillenmesinde, toplumun geçim kaynakları, iklim ve coğrafi koşullarının etkisi de önemli rol oynamaktadır (Ramazanova, Altınkaynak, & Mercan, 2022, s. 25).

Bu bağlamda değerlendirilen Squid Game adlı yapıtın baş kişisi Song Gi-hun'un mitik anlatıda yer alan Parsifal ile gösterdiği benzerlikler dikkat çeker. Şöyle ki, mite göre Parsifal, Galler doğumlu olması dolayısıyla kendisinden başarılı işler yapması beklenmeyen vasat bir insandır. Parsifal'in kendisinden bir şey beklenmemesinin nedenlerinden biri olan Galler doğumlu olması gibi Song Gi-hun'da sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan Güney Kore'nin az gelişmiş bölgelerinden olan Sangmun-dong doğumludur.

"Çocuk Galler'de doğmuştur. O çağda Galler, dış dünyanın en uzak bölgelerinden biri sayılırdı. Kutsal kitaptaki bir yorumda *"Nasıra'dan iyi bir şey çıkar mı?"* dediğini hatırlayalım. Anlaşılan eskiden Nasıra ve Galler gibi yerler, kamu değerlendirmesinde en alt sıralarda yer almaktaydı. Bu nedenle, hiç kuşkusuz, mit kahramanının da Galler'den gelmesi bekleniyordu; çünkü kahramanlar -kişisel nitelikleri dışında- genellikle en beklenmedik yerlerden çıkarlar" (Johnson, 2018: 39-40).

Song Gi-hun'un doğduğu ve yaşadığı yer hakkında detaylı bilgi verilmemesine karşın 218 numaralı oyuncu olan çocukluk arkadaşının Seul Üniversitesi İşletme bölümünü derece ile bitirmiş olmasını her fırsatta dile getirerek bununla gurur duyar. Buradan Song Gi-hun'un yaşadığı yerde böyle başarılı insanların sayıca az oldukları sonucuna ulaşılabilir. Song Gi-hun'un mitik anlatıdaki Parsifal'le bir diğer benzerliği ise ikisinin de babaları hakkında bilgi verilmemiş olması ve anneleri ile birlikte yaşamalarıdır. Dizide annesiyle birlikte yaşayan kahraman, aynı zamanda oldukça saf ve çocuksu bir tavırla izleyicinin karşısına çıkar ki bu durumda

mitik anlatıdaki Parsifal'in en belirgin karakteristik özelliğidir. Zira Kutsal Kâse'ye ancak saf, çocuksu ve masum bir insan ulaşabilecektir.

“Mitteki Parsifal'i annesi büyütmiştir. Annenin adı Yürek Üzüntüsü (*Heart Sorrov*)dür. Babası ortada yoktur, çocuk onu hiç tanımamıştır. Erkek ya da kız kardeşi de yoktur. Her yerden uzak, küçük bir kır kulübesinde yaşamıştır. Giysileri, annesinin evde dokuduğu kumaşlardan yapılmıştır. Hiç okul yüzü görmemiş, hiç kimseden ders almamıştır. Hiç soru sormaz. Sade, saf bir çocukcağızdır” (Johnson, 2018: 41).

Mitik anlatıdaki sade ve saf tasvirine oldukça uygun olan Song Gi-hun aldığı davet üzerine oyuna katılmak için bilinmeyen bir yere götürülür. Burada gördükleri karşısında yaşadığı çaresizlik nedeniyle diğer katılımcılarında ortak kararları ile geldikleri yere dönerler. Mitik anlatının kahramanı Parsifal'de lanetlenmiş manastıra ilk gelişinde gördüğü manzara karşısında çaresiz kalmış ve geri dönmeye söz vererek oradan ayrılmıştır. Zira kayıp Kutsal Kâse'nin lanetinden dolayı insanlar açlık ve sefaletle boğuşmaktadır.

“Birkaç gün sonra harap durumda bulunan bir erkekler bir de kadınlar manastırına varır. Bütün rahibeler ve keşişler acılar içindedirler. Kutsal Ayin ekmeği mihrapta durmakta ama hiç kimse ona yaklaşmamaktadır. Yöredeki tarlalarda tahıllar boy atmamakta, hayvanlar ürememektedir. Kuyuların suyu kurumuştur. Ağaçlarda meyve yoktur. Her iş ters gitmektedir... Parsifal'in geldiği manastırlardaki durumun Balıkçı Kral'ın ülkesindeki duruma tıpatıp benzemesi normaldir. Kısırlaşan toprak ve mihrapta durduğu halde kimsenin dokunamadığı ayin ekmeği, yöredeki nevrozlu durumu kanıtlar. İhtiyaç duyulan her şey el altındadır; ama hiç kimse onlara uzanamaz” (Johnson, 2018: 46).

“Parsifal, her şeyi görüp anlar. O sırada henüz olumsuzlukları ve ters giden işleri düzelterek o güce sahip değildir. O güce erişince geri döneceğine ve manastırların üzerindeki bedduayı kaldıracağına söz verir. Daha sonra gerçekten de geri dönecek ve sözünü yerine getirecektir” (Johnson, 2018: 47).

Oyundan ayrılan Song Gi-hun geri döndüğünde annesini evde bulamaz ve onun hastaneye yatırıldığını öğrenir. Bu eve ilk dönüşüdür. Ardından tekrar oyuna katılan kahraman dokuzuncu bölümde geri döndüğünde ise annesinin hayatını kaybettiğini öğrenir. Bu durum da mitik anlatıdaki Parsifal'in yaşadıkları ile benzer bir görünümüdür. Zira Parsifal'de geri döndüğünde annesinin üzüntüden öldüğünü görür.

“Annesini bulmaya giden Parsifal, kendisi ayrıldıktan kısa süre sonra onun ölmüş olduğunu öğrenir. Kadıncağız, oğlunun ayrılığına dayanamamış ve üzüntü içinde göçüp gitmiştir” (Johnson, 2018: 58).

Bir diğer benzer nokta ise mitik anlatının kahramanı Parsifal’in annesinin ölümünden sonra tanıştığı Beyaz Çiçek isimli kadına öykünün sonuna dek hizmet etmesi ile Song Gi-hun’un oyuna katılmadan önce cüzdanını çalan ancak oyun başladıktan sonra dost olduğu 67 numaralı kadın oyuncuyla aralarındaki ilişkidir. Mitik anlatıda Parsifal’in annesinin öğütlerinden biri de genç ve güzel kadınlara yardım etmesidir.

“Gerçeği anlattıktan sonra Parsifal’e hayır duası eder ve bazı öğütler verir:

- Her şeyden önce, Parsifal, genç ve güzel kadınlara saygı ve yakınlık göstermeli, onlara her zaman yardım etmelidir.

- Her gün kiliseye gitmelidir. Acıktığı zaman, gereksindiği yiyecekleri Tanrı’nın evinde bulacaktır.

- Ayrıca, çok soru sormayacaktır.

Mitin sonuna kadar sık sık yankılanacak olan bu öğütleri akılda tutmak gerekir” (Johnson, 2018: 42).

Song Gi-hun’da Parsifal gibi yaparak genç ve güzel bir kadın olan 67 numaralı oyuncuya o ölüncüye dek yardım etmeye çalışır. Bu noktada Song Gi-hun’un Parsifal’in tavırları ile örtüşen bir diğer tutumu ise mitte anlatıldığı üzere birlikte bir gece geçiren iki kahramanın kardeşçe tavırlar içerisinde olmalarıdır. Sekizinci bölümde 67 numaralı kadın oyuncunun yaralanması üzerine Song Gi-hun gecenin bir bölümünü ona oldukça yakın bir halde geçirir ve başlarına kötü bir şey gelmesi halinde birbirlerine ailelerini emanet ederler.

“Parsifal, annesini bir daha göremez; ama o amaçla çıktığı yolculukta, Beyaz Çiçek (Blanche Fleur)’le tanışır. Beyaz Çiçek, mitin baş kadın kahramanıdır. Yaşamına onun girmesinden sonra Parsifal, öykünün sonuna kadar Beyaz Çiçek’e hizmet edecektir” (Johnson, 2018: 59).

“Mit, okura, o gece Parsifal ile Beyaz Çiçek arasında olup bitenlerin en gizli ayrıntılarını birer birer vermektedir. Kısaca ve güzelce özetlemek gerekirse iki genç birbirine sarılmış olarak baş başa, omuz omuza, kalça kalçaya ve diz dize yatarlar; ama gece lekesizdir! Parsifal ile Beyaz Çiçek, iki kardeş gibidirler! Böyle bir şeye inanılabilir mi? Evet, inanılabilir. Unutmamak gerekir ki bu birleşme aslında sadece Parsifal’in iç dünyasında gerçekleşmiştir” (Johnson, 2018: 61).

Bu durum kahramanın rakibi dahi olsa bir kadına karşı olan saf ve lekesiz yaklaşımlarının mitik anlatıda yer alan Parsifal'in tutum ve davranışları ile örtüştüğünün bir göstergesidir. Mitik anlatı ile dizi arasındaki benzerlikler yalnızca Song Gi-hun ile anlatının kahramanı Parsifal'in sergiledikleri tutum ve davranışlarla sınırlı değildir. Mitik anlatı da yer alan kimi sembolik değerlerinde dizinin olay örgüsü içerisinde karşımıza çıktığı görülmektedir. Bunlardan biri yedinci bölümde tanıtımı yapılan oyunda yer alan cam köprüdür. Söz konusu köprü mitik anlatıda Kutsal Kâse Kalesi'nin girişinde yer alan iner kalkar kale köprüsünü akıllara getirmektedir. Zira iki köprüde üzerinden geçilmesi halinde kişilerin mevcut konum ve durumlarının ciddi manada değişmesine aracılık edecektir. Eliade'nin dediği gibi, iki kozmos bölgesini birbirine bağlayan bir köprüden geçiş, bir varlık tarzından başka bir varlık tarzına geçişi de simgeliyor (Eliade, 1999: 236). Bu durum köprünün başına gelen oyuncuların köprünün üzerinde iken ve/veya karşıya geçmeyi başardıktan sonra yaşadıkları ruhsal ve zihinsel değişiklikleri açıklar niteliktedir.

“Mitte geçen iner kalkar kale köprüsü, Kutsal Kâse Kalesi'nin temel özelliği konusunda ipucu verir. Kale, fiziksel anlamda mevcut değildir; ama bir iç gerçekliği vardır. Kale bir görünüşü ya da imgelem, bir bakıma şiir ya da bir deneyimdir. Dünya üzerinde belirlenebilen bir yeri olmadığından, kişi, onu ancak Kutsal Kâse arayışında ise tanır ve anlar” (Johnson, 2018: 99).

Mitik anlatı ile dizinin olay örgüsü arasındaki bir diğer benzer nokta ise oyuna katılan oyuncuların sayısı ile anlatıda yer alan şövalyelerin sayıları arasındaki benzerliktir. Dizide oyununa katılan toplam oyuncu sayısı otuz ikinci dakikada başrolün yaka numarası olarak karşımıza çıkan 456'dır ki benzer şekilde mitte de çeşitli görevlere gönderilen 466 şövalyenin varlığından söz edilir. İki sayı arasındaki benzerlik, aynı zamanda farklılık dizinin doğrudan mitik anlatıya sadık kalınarak kaleme alınmak yerine anlatıdan esinlenilmiş olmasının bir neticesidir.

“Parsifal'le işi bitince, korkunç çirkin kız, Arthur'un sarayındaki **dört yüz altmış altı şövalyenin** her birine yeni görevler verir.” (Johnson, 2018: 120).

Dizide final oyunu olarak yer alan “kalamar” oyununun adı ile mitik anlatıda yer alan kralın, Balıkçı Kral olarak anılmasına neden olan olay arasındaki benzerlikte dikkat çeken bir başka noktadır. Mite göre kral, çocukluğunda ateşin üzerinde pişen bir somon balığını çıplak elle almaya çalışır ve eli yandıktan sonra bu yara nedeniyle Balıkçı Kral olarak anılır. Özellikle bu nedenle de yaşı ilerledikten ve yerinden kalkamaz hale

geldikten sonra bile yalnızca balık tutarken mutlu olduğunu ifade eder. Benzer şekilde dizide oyun kurucu olarak karşımıza çıkan 001 numaralı yaşlı adam da Song Gi-hun ile arasında geçen konuşmada tüm bunları neden yaptığını anlatırken çocukken oyun oynadığında zamanın su gibi aktığını ve kendisini eğlendirdiğini söyler, tıpkı mitteki balıkçı kralın ilk yarayı çocukken alması ve hayatına, aldığı bu ilk yaranın yön vermesi gibi yaşlı adamda bugünkü eylemlerini geçmişle refere eder.

Ayrıca oyunun kurucusu olan yaşlı adamın 001 yaka numarası ile oyuna katılmış olması onun Balıkçı Kral olarak ilk yaralanan olduğunu akıllara getirirken, Song Gi-hun'un 456 yaka numarası ile son oyuncu olarak oyuna katılması ise onun kaleye giren son şövalye olarak yine mitik anlatıdaki Parsifal'in karşılığı olduğunu düşündürmesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan Balıkçı Kral'ın karşılığı olarak senaryoda yer alan oyun kurucu ihtiyarın da elenmesi ile Song Gi-hun ona ait olan 001 numaralı ceketi giyer ve oyuna öyle devam eder. Böylece senaryo mitin izinde bir adım daha atmış olur ve saf Parsifal, Balıkçı Kral'ın yerine geçerek onun başaramadığını başarmak için mücadeleye devam eder.

Mitik anlatıda Parsifal'in yegâne görevi Kutsal Kâse Kalesi'ne girmesinin ardından kutsal kâsenin kime hizmet ettiğini sormaktır. Böylece kâse insanlığın yararına kullanılacaktır. Song Gi-hun'da oyunlar için tasarlanan özel bölgeye girmesinin ardından tüm bunlar kime hizmet ediyor şeklinde bir sorgulamaya girmesi halinde en başından Balıkçı Kral'a ve dolayısıyla amacına ulaşacaktır; ancak o da Parsifal gibi bunu sorgulamaz ve birbirinden farklı mücadelelerin içerisine girer.

Dizinin sekizinci bölümünde Song Gi-hun'un rakibi olan 218 numaralı oyuncu ile teke tek mücadelesi de yine mitik anlatıda Parsifal'in rakibi olan Kızıl Şövalye ile mücadelesini akıllara getirir. Çünkü Parsifal'in, rakibi olan şövalyeyi kılıçla gözünden yaralayarak öldürmesine benzer şekilde Song Gi-hun'da rakibini gözünden yaralar. Ancak bu noktada mitik anlatının gerektirdiği eylemsellikten uzaklaşan kahramanın rakibini öldürmek istememesi üzerine mit bu noktada geleneği toparlamak adına devreye girer ve kahramanın rakibi kendisini öldürür. Böylece Song Gi-hun, son darbeyi vurmamış olmasına karşın rakibini öldürmesiyle birlikte Parsifal'in Kızıl Şövalye karşısındaki galibiyetinin dizideki karşılığı olarak görülebilecek adımı da atar.

“Parsifal ile Kızıl Şövalye teke tek vuruşurlar ve mucizelerin mucizesi gerçekleşir, Parsifal, Kızıl Şövalye'yi öldürür! Kılıçla adamın gözünü delmiştir” (Johnson, 2018: 53).

Song Gi-hun son oyunun galibi olarak kazandığı tüm para ile geri döner; ancak orada bulunduğu süre zarfında tıpkı Parsifal'in Kutsal Kâse Kalesi'nde yaptığı gibi herhangi bir sorgulama yapmamıştır. Ancak kahraman dokuzuncu bölümde oyunun kurucusu olan yaşlı adam ile karşılaştığında ona kim olduğunu sorar. Bu mitik anlatının başlangıçtan beri Parsifal'den beklediği bilinç düzeyidir. Bu soruya 001 numaralı ihtiyar oyuncunun verdiği karşılık ve o an içinde bulunduğu fiziksel durum onun mitik anlatıdaki Balıkçı Kral olduğunun bir başka izahı niteliğindedir. Çünkü 001 numaralı ihtiyar oyuncu tıpkı Balıkçı Kral gibi sedyededir ve söylediklerine göre yalnızca oyun oynadığı zamanlarda mutludur. Bu açıklaması yalnızca balık tuttuğu zaman mutlu olan Balıkçı Kral'ın durumunu akıllara getirir.

“Mitteki Balıkçı Kral bir sedyede yatar. Bir yerden başka bir yere gitmesi gerekince sedyeye taşınır. İlerler, yakınırlar, haykırırlar, şiddetli acılarla kıvranırlar. Sadece balık tuttuğu zaman mutludur” (Johnson, 2018: 35).

Tüm bunları oyun oynadığı zaman mutlu olduğu için yaptığını anlatan ihtiyarın ölümünün ardından ilerleyen sahnelerde Song Gi-hun'un saçlarını kızıla boyattığı görülür. Bu durum da mitik anlatının senaryoda belirme girişimlerinden bir diğeri olarak değerlendirilebilir. Çünkü Parsifal de Kızıl Şövalye'yi öldürdükten sonra onun kızıl zırhını kuşanır ve anlatıdaki varlığını yeni zırhıyla sürdürür. Böylece kahramanlar, yaşadıkları fiziksel ve/veya bilişsel dönüşümlerin somut bir görüntüsünü de oluşturmuş olurlar.

4. SONUÇ

Edebi metinlerin hemen her türünde karşılaşılması muhtemel olan mitik anlatıların etkileri sinema, tiyatro ve dizi gibi görsel sanat türlerinde de karşımıza çıkar. İnsanoğlunun dünyayı tanıma ve anlamlandırma süreçlerinin estetize edilmiş çıktıları olan anlatım esasına dayalı metinler, dönüşüme elverişli yapıları dolayısıyla birbirinden oldukça uzak kültürel coğrafyalarda yine birbirinden farklı tür ve şekillerde yeniden hayat bulurlar. Bu nedenle kolektif bilinçdışından beslenen mitik anlatıların modern sanatlara esin kaynağı olmaları sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu bağlamda incelenen Squid Game adlı Güney Kore yapımı dizinin Avrupa kaynaklı kadim bir metin olan Balıkçı Kral adlı mitik anlatıdan çağrışımlar barındırdığı görülmüştür.

Dizinin, Balıkçı Kral miti bağlamında bir gözlem ile değerlendirilmesi neticesinde, özellikle başrolde karşımıza çıkan Song Gi-hun'un mitik anlatının kahramanı olan Parsifal ile benzer tutum ve

davranışlar sergilemesinin yanı sıra yine benzer karakteristik özelliklerle tasvir edildiği de görülmüştür. Benzerlikler yalnızca kahramanların karakterleri ile sınırlı olmamakla birlikte maceraya atılmalarının ardından karşılaştığı durumlar ve bu durumlara karşı geliştirdikleri tepkilerinde benzer oldukları görülmüştür. Diğer taraftan benzerlikler yalnızca mitin ve dizinin baş kahramanları özelinde görülmez. Oyunların kurucusu olarak karşımıza çıkan 001 numaralı ihtiyarın da hem fiziksel hem de karakteristik özellikleri ile mitik anlatıda yer alan Balıkçı Kral'ın karşılığı olarak senaryoda yer aldığı görülmüştür. Özellikle, ihtiyarı söz konusu oyunları kurması için eyleme geçiren motivasyonun Balıkçı Kral'da olduğu gibi çocukluklarıyla ilişkili hikayeler ile refere edilmesi mitik anlatının diziyeye esin kaynağı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Gelinen noktada kahramanların fiziksel ve karakteristik özellikleri ve benzer olay ve durumlar karşısında sergiledikleri benzer tutum ve davranışlar ile olayların meydana geliş neden ve sonuçları dikkate alınarak Güney Kore yapımı Squid Game adlı dizinin Balıkçı Kral adlı mitik anlatıya dair önemli epizotlar barındırdığı görülmüştür.

Mitin özetine ulaşmak isteyen okuyucular aşağıdaki karekodu kullanabilirler.

5. SUMMARY

Myths, which take on fresh interpretations each time, blending new elements with the old, are among the most commonly utilized sources in the realms of cinema and television. Because of this, the parallels that are likely to be found through interdisciplinary examination of productions that are believed to be nourished by mythic stories are important because they demonstrate how some contemporary productions draw inspiration from ancient stories. In this context, the focus has been on highlighting similarities between the South Korean TV series Squid Game, aired globally on September 17, 2021, and the Myth of Parsifal in terms of their sources. By identifying these similarities, the aim is to analyze how myths influence stories depicted in various contexts.

The study initially sought to identify similarities between the Holy Grail narrative and its protagonist, Parsifal, and Song Gi-hun, the main character of the show Squid Game. In this context, the study compared the social and cultural backgrounds in which the protagonists, Parsifal and Song Gi-hun, were born and raised. It has been observed that both protagonists live in underdeveloped regions relative to their respective countries, where people from these areas are often not held in high regard or have significant

expectations placed upon them. Furthermore, it was noted that Song Gi-hun exhibited similar personality traits to the portrayal of Parsifal in the mythical narrative. Both protagonists are distinguished by their innocent, pure, and childlike personality traits. The mythic narrative suggests that only a pure and innocent person can enter the Holy Grail Castle. The similarities between the protagonists extend beyond where they live and their characteristics. Their behaviors towards the situations and events they encounter have also been observed to be similar. Song Gi-hun, similar to Parsifal, shows compassion and kindness towards young and beautiful women. The hero, who faces off against his rivals with great success, engages in an action that is similar to Parsifal stabbing the Red Knight in the eye. In addition, while there is no information about the fathers of both protagonists, it is known that they were raised by their mothers and that their mothers were old and sick. Similarly, just as Parsifal finds out that his mother is dead when he returns from his quest for the Holy Grail, Song Gi-hun finds out that his mother is dead when he returns.

The similarities between the television series compared and the mythical narrative are not limited to the physical/cognitive similarities of the protagonists or their behaviors and attitudes. It was also observed that the elderly man, identified as player 001 in the series and the founder of the games, shares similar characteristics with the Fisherman King in the mythical narrative. They both relate the actions they take in the present to their past experiences. Just like the Fisher King, who claims he finds happiness solely in fishing, old man number 001 expresses that he is happy only when he is playing games. They are also both very old, sick and in need of care. The fact that Song Gi-hun is the final player to join a game with the number 456 and that there are 456 overall players in the series, compared to 466 knights in the mythological story, is another resemblance between the two stories. In the following episodes, it is seen that Song Gi-hun dyes his hair red. This could be seen as another instance of the mythical narrative influencing the storyline. Similarly, Parsifal dons his red armor after defeating the Red Knight and he continues his journey with this new armor. Thus, the protagonists create a concrete image of the physical and/or cognitive transformations they undergo.

Through an analysis of the series in the context of the Fisher King myth, it becomes evident that Song Gi-hun, the main character, displays attitudes and behaviors akin to Parsifal, the protagonist of the myth, and shares similar characteristic features. Not only are the characteristics of the protagonists similar, but so are the circumstances they face after setting out

on an adventure and the responses they grow to these circumstances. However, the similarities are not solely confined to the protagonists of the myth and the series. The script depicts old man number 001, the founder of the games, as a counterpart to the Fisherman King in the mythical narrative, showing resemblances in both physical appearance and characteristics. In particular the motivation behind the old man's establishment of the games, rooted in stories from his childhood, as depicted in *The Fisher King*, underscores the mythical narrative's influence as the source of inspiration for the series.

Considering the physical and characteristic features of the protagonists, the similar attitudes and behaviors they exhibit in the face of similar events and situations, and the causes and consequences of the events, it becomes apparent that the South Korean TV series *Squid Game* incorporates significant episodes related to the mythical narrative of *The Fisher King*.

6. KAYNAKLAR

- Aktulum, K. (2018). *Sinema ve metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Dong-Hyuk, H. (Yöneten). (2021). *Squid Game* [Sinema Filmi].
- Eliade, M. (2014). *Mitlerin özellikleri*. (S. Rifat, Çev.) İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Eliade, M. (2020). *Mitler, Rüyalalar ve gizemler*. (C. Soydemir, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Güvenç, A. Ö. (2020). *Folklor ve sinema*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İşler, E. (2004). *Andre Gide'yi Mitlerle okumak*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Johnson, R. A. (2018). *HE*. (B. Serveryan, Çev.) Ankara: Chiviyazıları Yayınevi.
- May, R. (1998). *Yaratma cesareti*. (A. Oysal, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Ong, W. J. (1999). *Sözlü ve Yazılı anlatım kültürü*. (S. P. Banon, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Ramazanova, S., Altınkaynak, E. & Mercan, A. (2022). Bir halk anlatısı karşılaştırması: Şahmeran ile Хозяйка. *Milli Folklor*, s. 17-26.
- Yağcı, M. (2005). Yazılı kültürün düşüşü; Sözlü kültürden yazılı kültüre ve elektronik kültüre geçiş süreçlerinde. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 27.02.2024

Kabul Tarihi: 04.04.2024

ÇEVİRİDE GÖSTERGEBİLİMSEL YAKLAŞIMLA İNCELEME: “BOYNU VURULAN KALİ” - BİR VAKA ÇALIŞMASI

Semiotic Approach in Translation: The Beheaded Kali- A Case Study

A. Zeynep ORAL

Doç. Dr. Hacettepe Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Mütercim ve Tercümanlık Bölümü
a.zeynep.alp@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6378-5464

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu makalede çağdaş Fransız yazar Marguerite Yourcenar'ın Türkçe'ye "Doğu Öyküleri" adıyla çevrilen "Les Nouvelles Orientales" adlı öykü kitabından seçilen "Kali Décapité" (Boynu Vurulan Kali) adlı öykünün çeviride göstergebilimsel bir yaklaşımla çözümlemesi yapılmıştır. Göstergebilim, çeşitli kuram ve yaklaşımlarla dilbilim, çeviribilim çalışmalarında özellikle metin ve söylem analizi konusunda bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada anlatının derin ve yüzey yapısı arasındaki örüntüyü göstergelerin birbirleriyle olan ilişkisi doğrultusunda anlamlandıran Paris Göstergebilim Okulu bakış açısından yararlanılmıştır. Çalışma boyunca anlatı izlencesi temel alınarak kaynak metinde anlatsal boyut, A. J. Greimas'ın eylemsel örnekçesi, özne-nesne ilişkisi ve öznenin bilisel dönüşümü incelenmiş ve çeviri metinde bu bakış açısının ne derece yansıtılıp yansıtılmadığı örneklerle açıklanmıştır. Anlatı göstergebiliminin özellikle çeviri eğitimi derslerinde öğrencilere metni alımlama aşamasında değişik bakış açıları ve düzeylerde metindeki anlam örüntülerini kurabilme olanağı sağlayacağı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, anlatı göstergebilimi, Yourcenar, eylemsel örnekçe

Abstract

This article analyses the story "Kali Décapité" (Kali Beheaded) from "Les Nouvelles Orientales" by the contemporary French writer Marguerite Yourcenar translated into Turkish as "Doğu Hikayeleri", through a semiotic method in translation. Semiotics is used as a tool in linguistics and translation studies with various theories and approaches, especially in text and discourse analysis. In this study, the perspective of the Paris School of Semiotics, which makes sense of the pattern between the deep and surface structure of the narrative phases is embraced. Taking the narrative phases and the actantiel model by A. J. Greimas, subjunct agent examples, agent-object relations and the agent cognitive transformation of the subject were analysed, with an attempt to demonstrate, the degree to which this outlook has been reflected in the translated text. Emphasis was laid on the view that using the narrative semiotic approach the students especially in translation education courses, may establish meaning relations after having read the text assuming different viewpoints at varying levels, during the reception of the text.

Keywords: translation, narrative semiotics, Yourcenar, actantiel model

1. GİRİŞ

Fransız Akademisinin ilk kadın üyesi olarak seçilen çağdaş Fransız-Amerikalı yazar Marguerite Yourcenar, "Nouvelles Orientales" adlı öykü

kitabı 1938 yılında basılmış, Türkçeye Hür Yumer tarafından “Doğu Öyküleri” adı altında çevrilerek 1963 yılında Adam Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. “Doğu Öyküleri” yazarın, Çin, Hint, Japon ve Balkan masal, mit, efsane ve baladlarından esinlenerek kendi bakış açısı ve felsefesiyle tekrar yorumlayarak yazdığı on öyküden oluşmaktadır. Yourcenar’ın her konu ve türe uyarladığı mitler ona dünya gerçeklerinden uzaklaşma olanağı verir Gaudin (1994, ss. 66-67). Kitabın sekizinci öyküsü olan “Kali Décapitée” (Boynu Vurulan Kali) öyküsünü yazar, hindu kültürü ve mitolojisinde mitsel bir figür olan zaman, ölüm, dişilik, kurtuluş ve kusursuzluk tanrıçası olarak da bilinen tanrıça Kali’den esinlenerek yeniden kurgulamıştır.

Bu çalışmada “Boynu vurulan Kali” adlı öyküde yazınsal göstergebilim yöntemiyle çözümleme yapılmıştır. Anlatı izlencesi temel alınarak anlatısal boyut, anlatı izlencesi, anlatı şeması ve izlekler çerçevesinde ele alınacaktır. Yazınsal göstergebilim bakış açısı okurun metni alımlama aşamasında metnin anlam örüntülerini oluşturan yüzey ve derin yapı arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmayı sağlamaktadır. Bu çalışmada göstergebilim ve çeviri ilişkisi konusu ele alınmış, ardından yöntem bölümünde makalede kullanılan göstergebilimsel kavram ve yaklaşımlara değinilmiştir. Bunu takiben çalışmada söz konusu öykü anlatı göstergebilimi bakış açısıyla, anlatı izlencesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Anlatısal boyut, Greimas’ın eyleyensel ömekçesi, özne-nesne ilişkisi ve de öznenin bilişel dönüşümü açılarından irdelenmiştir. Anlatı izlencesindeki göstergebilimi yöntemlerinin çeviri metnine nasıl yansıtıldığı araştırılmıştır. Sonuç bölümünde analizden elde edilen bulguların yanı sıra bu tür incelemelerin çeviribilim eğitimi ve özellikle yazın çevirisi eğitimi açısından öneminin altı çizilmiştir.

2. GÖSTERGEBİLİM VE ÇEVİRİBİLİM İLİŞKİSİ

Göstergebilim çeviribilimde bir araştırma alanı veya çeviri aracı olarak incelenmektedir. Aynı zamanda, çeviri göstergebilimi de teorik bir yaklaşım olarak kaleme alınmıştır (Baker 1998; Baker ve Saldanha 2009). S. Petrilli’nin (2001, ss. 278-279) de belirttiği gibi, “çeviri [...] bir gösterge gerçekliği olgusudur ve bu nedenle göstergebilimin inceleme konusudur.”. S. Bassnett’a göre çevirinin dilbilimsel faaliyetin merkezinde olsa da en doğru şekilde gösterge sistemlerini veya yapılarını, gösterge süreçlerini ve gösterge işlevlerini inceleyen bilim olan göstergebilime ait olduğunu ifade eder (Bassnett, 1991, s.13).

J. House (2009, s.4) tarafından tanımlandığı şekliyle çeviri, “[...]”

kaynak metin olarak bilinen bir metnin, erek metin olarak bilinen ikame bir metinle değiştirilmesi süreci" olarak incelendiğinde göstergebilimsel açılım daha iyi anlaşılacaktır. Roman Jakobson'un 1959'da çeviri edimini göstergebilim ile ilişkilendirdiği bilinmektedir. Gideon Toury'nin 1980'lerde çeviriye yeni bir yaklaşım getirmesiyle açılan yeniçağda kültürel iletişimle ilgilenen araştırma alanları, kültürel iletişimin genişliği ve derinliği çevirinin göstergebilimsel doğası şimdiye kadar olabildiğince kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Ayrıca, Charles Sanders Peirce gibi seçkin göstergebilimciler, Victoria Lady Welby (1903), Juri Lotman (1990, 2005, 2009), Umberto Eco (1976, 2001, 2004) ve Paolo Fabbri (2008) gibi araştırmacılar da çeviri kavramları üzerine araştırmalar yapmışlardır.

Göstergebilimsel çalışmalara karmaşık bir alan olarak bakılması ve çeviriyle doğrudan ilişkilendirilmemesi nedeniyle göstergebilim ile çeviribilim arasındaki örtüşüm gerektiği ölçüde keşfedilmemiştir.

Çeviribilimcilerin günümüzde göstergebilimsel bakış açılarına nasıl yaklaştıklarına değinmeden önce, Jakobson'un çeviribilim ve göstergebilim ikilisine dair öncül önerisinden söz etmek gerekecektir. Dilbilimci ve göstergebilimci Jakobson, 1959 yılında çevirinin dil içi, diller arası ve göstergeler arası türlerine ayırarak çeviriye bir bakış açısı getirir. Araştırmacının üç bölümlü sınıflaması dil merkezlidir, yine eşzamanlı olarak dilbilimsel ve göstergebilimsel bir yaklaşım çizgisi ortaya koyarak dilbilim ve göstergebilimi de kapsar. Bu öneri, 1980'lerden bu yana sürekli olarak yeniden değerlendirilen bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Sütiste (2008) dilbilimsel, göstergebilimsel ve çeviri kuramı referans çalışmalarında bu kavrama değinir. Toury'nin (1986) sınıflamayı yeniden düzenlemek ister. Bu öneriyi Gottlieb gibi tamamen kabul edenler de mevcuttur (2017, bkz. ayrıca [2000] 2004). Jakobson'un makalesi bu anlamda zamanına göre hem yenilikçi hem de ufuk açıcı özelliğiyle adeta göstergebilimsel bir dönüşün habercisidir. Ancak, diller arası çeviri, birçok çeviribilimci için çevirinin prototipi olmuştur ve hala da öyledir.

Ancak, Mary Snell-Hornby gibi birçok çeviribilimci halen Jakobson'un çeviri sınıflandırmasını gündeme getirmeye devam eder ve Peirce'den esinlenerek ortaya koyduğu sınıflandırmanın çeviribilim açısından değerinden söz eder (2006, s.21). K. Zethsen'e (2009) göre göstergebilim ve çeviribilim ilişkisi daha fazla irdelenmeli ve daha kapsamlı bir şekilde incelemelidir. B. Mossop (2016), ise ortak özelliklere rağmen, dil içi faaliyetleri çeviri çalışmaları kapsamına dahil etmemektedir.

Bu çalışmada Paris Göstergebilim Okulu göstergebilimcilerinin

göstergebilim ve çeviri ile ilgili çalışmaları ele alınmaktadır. Söz konusu Okul, döneminde çeviri özerk bir araştırma alanı haline gelmeden dilbilimsel bir prizma altında incelenmiştir.

1980'lerden itibaren bazı göstergebilimciler çeviriyi göstergebilimsel kuramlar aracılığıyla daha sistematik bir şekilde incelemeye başlamıştır. Bugün çeviri göstergebilimi olarak bilinen bu akım, çeviribilimin yeniden canlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur ve bu çabasında Fransız okulunun katkısı açıktır. J. Courtés'in de belirttiği gibi, Paris Göstergebilim Okulu'nu ilgilendiren şey, 'daha ziyade, "derin yapıda " ne olup bittiğini bilmektir."İşaretler" veya "işaretler arasında", karşılıklı ilişkilerinin temeli olan şey' incelenmektedir (2001, s.123). Göstergelerin çevrilebilirliği de bu bağlamda incelenir. Öznenin nesneye ve onun modalitelerine yönelik faaliyetleri ve tutumları (bkz. Tarasti 2017, s. 44), göstergebilimsel sistemlerin çevrilebilirliğini kavramına merkezi bir konum kazandırmıştır.

Paris ekolüne göre göstergebilim, 'çevrilebilirlik, göstergebilimsel sistemlerin temel özelliklerinden biridir' (Greimas ve Courtés 1982, s. 351). Greimas ve diğerleri şöyle devam ederler: 'çeviri, ara bir aşamadır, "anlam vardır" varoluşsal yargı ve bu konuda bir şeyler söyleme imkanındır. Dolayısıyla "anlamdan söz etmek" hem çevirmek hem de anlam üretmektir" (1982, s.351). Paris Okulu'nun önde gelen isimlerinden Jakobson (1959) yukarıda belirtilen çeviri sınıflandırmasını önermiştir; göstergelerarası çeviri veya dönüşüm kavramının ortaya atılmasıyla birlikte, ilk kez açık bir şekilde çeviri ile göstergebilim arasında bağlantı kurmuştur. Göstergelerarası kavramı göstergelerarası çeviri eylemi olarak J. Kristeva (1969) tarafından daha da desteklenmiştir. Kristeva, çalışmalarında önemli bir kavram olan metinlerarasılığını analiz etmekle kalmayıp göstergelerarasılığını da irdelemiştir (Kristeva, 1974).

Paris Göstergebilim Okulu'nun kurucusu Greimas'a göre, 'herhangi bir anlamlandırma topluluğu doğal dilden farklı bir yapıda, daha fazla veya daha az çeviriyle çevrilebilir; herhangi bir doğal dile: örneğin, resim ve onun resimsel eleştirisi' (1983, s. 11). Bununla birlikte, Greimas için dilin her zaman çeviri sürecine katılımı birincil göstergebilimsel sistemdir.

Çeviri çalışmalarında dilbilimin merkeziyeti, yine Paris Okulu tarafından reddedilmiştir. M. Lederer'in de belirttiği gibi 'dilbilimin erdemleri ne olursa olsun [...] çevirinin karmaşıklığını açıklama iddiasında bulunamaz' (1994, s. 92). Ancak, Greimas ve Courtés'in belirttiği gibi, 'metinlerarasılık kavramını, göstergelerarasılık kavramıyla çelişmeden genişletmek ancak göstergebilimsel kuramla olasıdır (1986, s. 119). Tıpkı

Jakobson (1959) gibi, A.J. Greimas ve Courtés (1986) de bir dil sistemini dışlayan göstergelerarasılık olgusu üzerinde durmuşlardır.

Roland Barthes'ın 'Rhétorique de l'image' (1964) adlı denemesi bu iki alanın kesişiminde önemli bir yer tutar. Göstergelerarası çalışmanın temellerini atan göstergebilimsel sistemlerin sinerjisinden söz eden yazar, farklı işaretlerin bir arada bulunabildiği seçici ve kasıtlı bir "biraradalık" olduğunu göstermiştir. Çağrışım düzeyinde bile aynı şeyi söylediklerini ileri sürer.

Çeviri ve göstergebilim örtüşümündeki konular, çeviriye yenilikçi bir yaklaşım getirir. Çeviri kavramının genişlemesi bu anlamda Paris Göstergibilim Okulu'na çok şey borçludur. Çeviriye getirilen bu bakış açısı günümüzde çok genişletilmiş olsa da bu makalede klasik ekolde bir çalışma yürütülmüş olup ele alınan öykü anlatı göstergebilimi bakış açısıyla, anlatı izlencesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Anlatışal boyut, Greimas'ın eyleysel ömekçesi, özne-nesne ilişkisi ve de öznenin bilisel dönüşümü açılarından irdelenmiştir. Analiz bölümünde ise anlatı izlencesindeki göstergebilimi yöntemlerinin çeviri metne nasıl yansıtıldığı araştırılmıştır ve en önemlisi benzer bir çözümleme yapması gereken çevirmenlere bir çözümleme örneği sunulmuştur.

3. İNCELEME BÜTÜNÇESİ : BOYNU VURULAN KALI ÖYKÜSÜ

Yourcenar'ın öyküsündeki ana karakter olan Kali, Hinduların ölüm, zaman ve kıyamet tanrıçası olarak en önemli tanrıçalarından biridir. Bu anrıça ayrıca cinsellik ve şiddeti de temsil eder. Yourcenar ise eserinde tanrıça Kali'yi yeni bir tasarımda sunar. Yourcenar'ın öyküsü, Hindistan'da, Kali'nin fiziki betimlemesi ile başlar. Tanrısal bir bakış açısı ile anlatılan öyküde Yourcenar, Tanrıça Kali'yi Hint mitolojisinde resmedildiğine yakın bir şekilde aktarır. Öykünün başlarında Kali halkın en düşük sınıftaki insanlarla haşır neşir olan, olmadık yerlerde düşüp kalkan iğrenç bir varlık olarak vurgulanır. Sonrasında ise, Kusursuzluk Nilüferi Kali'nin tanrısal boyuttan yeryüzüne nasıl geldiği anlatılır. Chevalier ve Gheerbrant 'e göre (1990, s.662) Mali yerlilerinde nilüfer, göğüs kafesi ve göğüslerle ilişkilendirilir ve dolayısıyla anne sütünü temsil eder. Kali, Hint tanrıalarının en büyük ve en eski tanrısı olan Indra'nın katında yaşar. Kusursuz bir güzelliğe ve saflığa sahip olmakla birlikte bunun farkında değildir. Zira etrafında kendisini kıysalayabileceği kusurlu bir varlık yoktur. Dingin, ışıltılı ve naif Tanrıça çevresindeki kıskanç tanrıları da göremez. Bir ay tutulması sırasında bir gezegenin gölgesinde tuzağa düşürülen Kali'nin boynu kesilir.

Olduğu kattan tamamen karşıt bir ortama, cehennemin derinliklerine parçalanmış olarak fırlatılıp atılır. Kali'nin kafasının kesilmesiyle fişkırان ışık haleleri, ona bunu yapan tanrıların gözlerini kamaştırır. Tanrılar da işledikleri suçu fark edip pişman olurlar. Hatta dünyaya inip Kali'yi ararlar. Tanrılar, derin bir çukurun dibinde Kali'nin yüzen başını bulurlar. Suların içinde bir lotusa benzettikleri başını alıp bedenini aramaya koyulurlar. Tanrılar, nehrin kenarında başsız bir kadın cesedi bulurlar. Bedeni Kali'nin başı ile birleştirerek ona can verirler. Ancak Tanrıların buldukları bu beden, Brahman'ın düşüncelerini kirletmekle suçlanan ve bu suçundan dolayı ölüm cezasına çaptırılan bir fahişenin bedenidir.

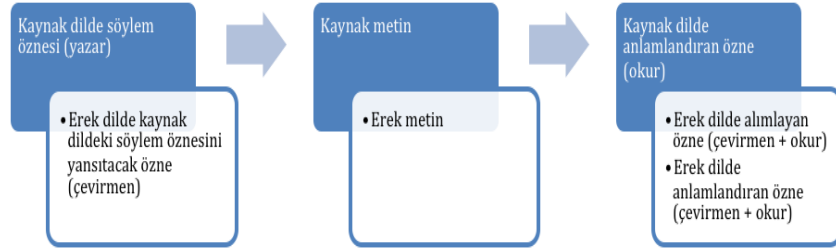
Öyküden anlaşılacağı üzere arzularına ve şehvete esir düşen fahişenin bedeni Kali'yi ele geçirir. Fahişe, bedenini en iğrenç ortamlara sürükler. Günahkar bedenle birleştirilen Tanrıça Kali sürekli acılar çeker ve ağlar. Hikayede Kali, bir gün ormanda Yüce Merhametler Ustası Bilge ile karşılaşır. Bu karşılaşma sayesinde geçmişini ve doğruyu görür.

Yourcenar, öykünün ana iletisini Bilge aracılığıyla okura sunar. Yazara göre ölümlü dünyada yaşayan kimse tam değildir. Mutlaka bir eksikliği vardır. İnsanoğlu, arzuları, istekleri, duyguları ile kendi gerçekliği arasında bir çelişki içindedir.

4. YÖNTEM: GÖSTERGEBİLİMSEL BAKIŞ AÇISINDAN YAZINSAL ANLATI

Bu bölüm altında ilk önce çalışmada kullanılacak kavramlar üzerinde durulmuştur. Anlatı, alımlayan özne, dengeleyici/düzenleyici ve dönüştürü öğeler gibi kavramlar çalışmanın anlamlandırılmasına hizmet edecek ölçüde açıklanmıştır. Ayrıca çalışmada benimsenecek göstergebilimsel yaklaşım kavramlar aracılığıyla anlatılmıştır. Göstergebilimsel açıdan bir anlatıda metni öyküleyen bir söylem öznesinden, metinden ve de bunu anlamlandıran bir alımlayan öznenen, yani bir alıcı okurdan söz edilebilir.

Bu bağlamda söylem öznesinin ürettiği metni başka bir dile çevirecek olan çevirmenin yerini de tartışmak gerekecektir. Çeviri sürecinde veya eseri inceleme aşamasında, çevirmen özgün dildeki yazılı bir anlatının temel ve yüzeysel örüntülerini iyi kavrayıp bir şifre çözer gibi anlam örüntülerini çözmesi gerekir. Çevirmen sadece anlamlandıran ve alımlayan bir özne değildir. Buna ek olarak anlatıyı anlamlandıran ve yeniden üreterek erek kitleye ileten bir söylem öznesidir. Bu da aşağıdaki şekilde görselleştirilebilir:

Öte yandan her çeviri, çevirmenin söylem evrenine, kültürel birikimine, dil yetisine, çeviri becerisine ve de alımlama sürecindeki yetkinliğe bağlı olacaktır, bir eserin hatta bir satırın bile çok farklı çevirileri olabilmektedir. Ancak, göstergebilimsel kurama göre, farklı ifade biçimleri olsa da erek okura iletilmesi gereken anlamlandırma olgusu tektir. Kıran'a göre (1998, s. 238), göstergebilimde çoğul okuma söz konusu değildir, değişik bakış açılarıyla değişik katmanlarda okuma söz konusu edilebilir. Bu açıdan düşünüldüğünde yazınsal bir anlatı birçok yüzü olan bir prizma gibidir. Değişmez öz, anlamdır, yani prizmanın kendisidir. Ancak, bu prizmanın değişik yüzleri vardır. Bakış açısı değiştikçe, aynı prizmanın farklı yüzleri görülebilir.

Göstergebilimsel bakış açısından yapılan çeviri incelemelerinde üzerinde durulması gereken bir başka konu da, anlamın benzerlikten değil de ayrılıktan doğduğu olgusudur. Bu olguya göre anlatı düz doğrusal bir grafik çizmez. Okurun ilgisini çekmek ya da sürdürülebilmek için anlamsal değişikliklerin olması gerekmektedir. Bu da, anlatıyı oluşturan evrelerden diğer bir evreye geçiş aşamasında meydana gelen çeşitli oluntular ve dönüşümler aracılığıyla sağlanır. Rıfat'a (1997, s. 32) göre bir yapı kendi dizgesinde karşıt ve çelişik öğeleri barındırır, aralarındaki dönüşümlerle anlam kazanır. Dönüşüm yoksa anlamsal bir değişiklik de olmaz. Birdenbire oluşan bir olayın başlangıçtaki durumu alt üst etmesi olarak tanımlanan dönüştürücü öğe, anlatıda başlangıç durumunu izleyen evrelerden ikinci evredir. Bundan sonra eylemler dizisi, dengeleyici/düzenleyici öğe ve de bitiş durumu olmak üzere her anlatıda beş evre olarak değerlendirilebilir. (Kıran ve Kıran., 2000, s. 22). Dönüşümsel ögenin anlatıdaki merkezi önemi çeviride alımlayan kitlelerin (kaynak ve erek) aynı eser ve bilgiye erişmeleri ile dikkatle çevrilmesi ve analiz edilmesi gereken bir husustur. *Boynu vurulan Kali* adlı öyküde, tanrıların Kali'nin bedenini başından ayırmaları ve de Kali'nin bilgeye rastlaması öykünün akışını değiştirerek anlatıya yeni anlamlar yükleyen dönüştürücü öğelerdir. İletici bir özne olan çevirmenin okura anlamı doğru aktarması için ilk basamak olarak anlatının iskeletini oluşturması gerekecektir. Bu bağlamda çalışmada kullanılan Greimas'ın modelinden söz etmek yerinde olacaktır. Özellikle okuma sürecinde, anlatıda yukarıda sözü edilen dönüşümler, olaylar ve kahramanlar arasındaki bağıntıları daha da açığa çıkarıp metni anlama sürecini hızlandıran model, anlamda derinliğin yakalanması için okura rehberlik edebilir.

Göstergebilimcilere göre bir anlatıda değişmeyen bir anlatı iskeleti ve de

bunu yapılandıran değişen anlatılar dizisi vardır. (Kıran ve Kıran., 2000, s.147). Her anlatı bir kurguya olduğuna göre her anlatıda Tahsin Yücel'in ifadesiyle "anlatının temel yerlemleri" olan kişi, zaman ve uzam (Yücel, 1991) üçgeni ve eylemler değişken yapıyı oluştururken, eyleyenler ve de işlevler değişmeyen iskeleti oluşturmaktadır. Bu durum çalışmanın odağındaki yöntem olan A.J. Greimas'ın eyleysel örnekçesini açıklamayı gerektirir. Eyleyen sözcüğünü tanımlamadan önce "kahraman" sözcüğü üzerinde durmak gerekir. Kahraman, kurguya bir dünyaya gönderme yapan kurgusal bir varlıktır. Yazarın yaratıcı dünyasının bir ürünüdür ve gerçek yaşamla bir bağlantısı yoktur. Kıran ve Kıran'a göre (2000, s.134) dil dışı dünyada gerçekliği olmayan dil içi bir kavramdır. Anlatıda kahramanların var oluşları kendi başına anlatıyı ilerletmez. Çeşitli dönüşümlerin yaratılması için kahramanlar değişik roller üstlenmesi gerekir. Anlatıda anlamın oluşması için gerekli olan eylemleri gerçekleştirmeleri gerekir, kişilerin varlığı değil ne yaptıkları önem kazanmaktadır. Greimas'ın kuramına göre,

“Varlık ya da nesnenin gerçekleştirdiği eylem önemli olduğundan, eyleyen kavramı kişi kavramından çok daha kapsamlıdır: insan da olabilir, nesne de, tekil de olabilir, çoğul da, soyut da olabilir somut da. Öte yandan, gene eylemin ya da işlevin önde gelmesi nedeniyle, belirim düzleminde tek bir varlık ya da nesne olarak tanımlanan bu öge içerik düzleminde birkaç eyleyen işlevini birden yüklenebilir, bir başka deyişle, aynı zamanda birkaç eyleyenin karşılığı olabilir.” (Yücel 1999, s.120)

Greimas'ın eyleyenler örnekçesi altı eyleyen tipi sergiler. Bu eyleyenler karşılıklı ilişkileri çerçevesinde üç farklı eylem alanında incelenir (Yücel 1999, s. 119).

1	2	3
•İsteyim eksenini üzerinde özne-nesne karşıtlığı	•İletişim eksenini üzerinde Gönderici-Alıcı karşıtlığı	•Güç eksenini üzerinde Yardımcı-Engelleyici karşıtlığı

Anlatıda bir kahraman iki ya da daha fazla eyleysel rol üstlenebilir; örneğin, bir kahraman hem destekleyici hem de gönderici olabilir. Ya da aynı eyleysel rolü birçok kahraman üstlenebilir. Destekleyici engelleyici, alıcı eyleysel rolleri bir kahramanda da odaklanabilir. Bir başka deyişle eyleysel roller anlatı çerçevesinde olaylar örüntüsüne ve kahramanlar arasındaki ilişkilere bağlı olarak dinamikdir. İncelenen öyküde, eyleysel örnekçede Kali'yi betimlerken onun sahip olduğu fiziksel ve manevi nitelikler ve nesnelere okura Kali'yi tanıtan anahtar göstergelerdir. Çevirmenin analiz sürecinde önemli bir saptama olan bu unsur da özne-nesne ilişkisiyle bağlantılıdır. Yücel'in de (1999, s.121) ifade ettiği gibi eyleysel örnekçede özne ve nesne arasındaki ilişki eyleysel

düzenegin oluşması bakımından zorunludur. Bu açıdan öyküde önce özne ve nesne ilişkisini incelemek de önemlidir. Anlatının bir başlangıç ve de bir sonu vardır. Başlangıç durumundan sonuç durumu arasındaki olaylar örüntüsü anlatı izlencesi (AI) olarak adlandırılmaktadır. Anlatı izlencesinin oluşması için bir anlatıda özne ve nesne ve bunların arasındaki ilişki temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda kullanılan özne ve nesne terimleri dilbilimsel terimler olarak algılanmamalıdır. Öznenin amacı aradığı, sahip olmak istediği ya da eksildiğini duyduğu nesneyi ele geçirmektir. Nesne, her zaman somut bir şey olmayabilir. Nesne, bilgi, zenginlik, mutluluk gibi soyut ve de bilişel bir nesne olabileceği gibi, aranan bir insan ya da bir canlı da olabilir. Özne ve nesne arasındaki ilişki ise bir "temel sözce" oluşturmaktadır. Temel sözce, göstergebilimsel bir kavram olarak, dilbilimdeki en küçük dizimsel yapının, bir özneye yüklemden oluşan temel cümlenin içerik düzlemindeki karşılığı olarak değerlendirilebilir. Dizimsel bir yapı oluşturur ve koşul bağıntılar içerir (Yücel 1991, s. 121) Temel sözce özne ve nesne ilişkisi bağlamında iki düzlemde incelenir. Bunlar durum sözcesi ve de edim sözcesi. Birinci sözce bir durumu, niteliği durağanlığı belirtirken ikincisi ise bir devinimi, eylemi belirtmektedir. Durum sözcesi söylemsel yapıda olmak/sahip olmak/ görünmek/ gibi fiillerle oluşmaktadır.

Son olarak da incelemede örneklenerek bilişsel edim kavramından kısaca söz etmek gerekecektir. Greimas (1966, s.122) bilişsel edimi belirli öznenin herhangi bir nesneyle değil de belirli bir bilgi nesnesiyle bağıntısında değişiklik yaratan bir edim olarak tanımlar. Bu olgu, öykü bağlamında, özellikle öykü sonunda Kali'nin daha önce öykü özetinde sözü edilen farkındalığının su yüzüne çıkması ile örneklenebilir. Yukarıda kısaca anlatılan temel terim ve yöntemsel yaklaşımlardan hareketle inceleme bölümünde benzer hikayelerin çevirisinden önce ve çeviri edimi sırasından çevirmene bir göstergebilimsel analiz sürecini örneklemek için bazı kaynak ve erek metin kesitleri münferit olarak ve karşılıklı incelenmiş ve açıklanmıştır. Kesitler yukarıda sözü edilen temel göstergebilimsel anlatı kuramının başlıca kavramlarını betimlemek ve anlatmak üzere eserden rastgele seçilmiştir.

5. ANLATI GÖSTERGEBİLİMİ BAKIŞ AÇISINDAN ÖYKÜNÜN İNCELENMESİ

İnceleme bölümünde ele alınan örnekler bir eserin göstergebilimsel incelemesini yapmak için gereken tüm kavram ve yaklaşımları kapsamayacaktır. Bu maklenin amacına uygun olarak çevirmene kaynak metin çözümlemesinde ve sonrasında da çevirisinde yol gösterici bir örnekler silsilesi olarak düşünülmesi daha doğru olacaktır. İnceleme

bölümünde örnekler, temel sözce özne ve nesne ilişkisi- durum ve edim sözcelerinin çevirisi, öznenin bilişsel dönüşümünün çevirisi başlıkları altında derlenerek sunulmuştur.

Yöntem bölümünde irdelendiği üzere temel sözce özne ve nesne ilişkisi bağlamında iki düzlemde incelenir. Bunlar durum sözcüsü ve de edim sözcüsüdür. Birinci sözce bir durumu, niteliği durağanlığı belirtirken ikincisi ise bir devinimi, eylemi belirtmektedir. Öyküden bir kaç örnek ve çevirilerine karşılaştırmalı olarak bakmak gerekecektir. "Kali la Noire est horrible et" cümlesi bir durum sözcüsüdür. "Etre" "olmak" fiilini kullanarak anlatıcı, Kali'yi güzel ve korkunç olarak nitelendirmektedir. Çeviri metinde bu durum sözcüsü "Kuzguni Kali korkunç" olarak çevrilmiştir.

"Sa taille est si fine que les poètes qui la cantent la comparent au bananier." (121) cümlesinin çevirisinde durum sözcüsü bir fiil kullanılmadan aktarılmıştır: "Endamının narinliği yüzünden şairler onu muz ağaçlarına benzetirler." (82). Bu satırda kullanılan "yüzünden" sözcüğü narin bir endama sahip olmanın olumsuz bir şeymiş gibi algılanmasına yol açabilecektir. Aynı şekilde, "Elle a des épaules rondes comme le lever de la 'lune d'automne'"(121) cümlesinde "avoir" sahip olmak fiili erek dile "Güz mehtabının çıkışını andıran yuvarlak omuzları vardır." (82) olarak çevrilmiş ve durum sözcüsü oluşturulmuştur. Öyküden verilen örneklerde özne (Kali), "güzellik", "korkunçluk" gibi ona ait soyut ve de "yuvarlak omuz" gibi somut nesnelere bağlaşım ilişkisi içindedir. Anlatıda özne nesnesiyle beraberse, bu ilişkiye bağlaşımsal durum sözcüsü denilmektedir. Öznenin nesnesinden ayrı olma durumunda ise özne ve nesne arasındaki İlişkiye ayrışımsal durum sözcüsü denir. Buna öyküden örnek vermek gerekirse:

"Elle a perdu sa caste divine force de se livrer aux parias, aux condamnés et son visage baisé par l'âpreux s'est recouvert d'une croûte d'astres". (122).

"Kali tanrısal dirliğini mahkûmlarla, paryalarla düşe kalka yitirmiş, cüzzamlıların öptüğü yüzünü yıldızlardan oluşmuş bir kabuk kaplamıştır." (83).

Fransızcada "perdre" fiili "kaybetmek", "yitirmek" anlamına gelmektedir. Kali'nin tanrısal dirliğini yitirmesi daha önceden bu tanrısal dirliğe sahip olduğu önermesini içermektedir. Bu durumda özne Kali ile soyut bir nesne olan tanrısal dirlik arasındaki ilişki önce bağlaşımsal durum sözcüsü, daha sonra ise ayrışımsal durum sözcüsü olarak ifade edilir. Anlatı izlencesine göre başlangıç durumunda Kali sahip olduğu nesnelere daha sonra yitirmiştir. Söz konusu ilişki bir değişimi ve de bir dönüşümü simgelemektedir. Bu dönüşüm edim sözcüsüne gönderme yapmaktadır.

Edim sözcüsü, belirli bir eylem yoluyla, bu durumlarda bir dönüşümü, yani bağlaşım durumundan ayrışım durumuna ya da ayrışım

durumundan bağlaşım durumuna geçişi içeren bir sözce olarak tanımlanır. Bu tanım özünde anlatı kavramı tanımlamaktadır. Gerçekten de, anlatı, yazınsal çağrışımları bir yana bırakılarak olup biten bir şey biçiminde düşünülürse, yeni bir durum yaratımı olarak değerlendirilen edim, bir anlatı tanımı olarak benimsenmelidir. (Yücel 1991, s. 122)

Bu tanımlamadan hareket ederek, anlatıda her dönüşümün anlamın yaratılmasında temel oluşturduğu söylenebilir. Anlatıdaki dönüşüm eyleyenlerin rollerini de değiştirir ya da eyleyenler kendileri de değişir ve dönüşürler. Anlatı izlencesinin başlangıç durumunda Kali anlatı sürecinde değişmiş ve sonuç durumunda farklı bir Kali'ye dönüşmüştür. Başlangıç durumunda Kali ve nesne arasındaki ilişkiler ile Kali'nin dönüşümü sonunda ve bitiş durumunda ortaya çıkan Kali-nesne ilişkisi anlatı izlencesinde başlangıç durumuyla sonuç durumu arasında her zaman bir farklılık olduğunu okura göstermektedir.

"Jadis, Kafi, nenuphar de la perfection, trônait au ciel d'Indra comme à l'intérieur d'un saphir; l'univers se contractait ou se dilatait selon les battements de son coeur. Mais Kali, parfaite comme une fleur ignorait sa perfection, et pure comme le jour, elle ne connaissait pas sa pureté." (123)

"Kusursuzluk Nilüferi Kali eskiden, İndra göğü altında, bir safirin içinde yaşamış gibi hüküm sürmüştü. (...) Evren onun kalp atışlarına göre yoğunlaşır, kalp atışlarına göre genleşirdi. Ama bir çiçek kadar kusursuz olan Kafi, kusursuzluğundan habersizdi. Ve gün kadar saftı ama saflığını da bilmezdi." (83)

Anlatıcı" jadis" sözcüğünü kullanarak kurmaca zamanı açısından anlatıda bir bir geriye sapım yapmıştır ve okurun dikkati anlatının başlangıç durumuna çekilmiştir. Çevirmen "jadis" karşılığı olarak "eskiden" sözcüğünü kullanarak bu etkiyi aktarmaya özen göstermiştir. Anlatıda "taht üstünde oturmak, "tahtta oturmak" anlamında kullanılan" "trôner" fiili, Kali'nin bir tanrıça olarak gücünü ve de egemenliğini simgelemektedir. Çeviri metinde de bu anlam benzer bir anlatı etkisine sahip "hüküm sürmek" fiiliyle verilmiştir. Öykünün anlatıldığı bölümde de üzerinde durulduğu şekilde anlatıdaki dönüşüm, kıskanç tanrıların Kali'ye tuzak kurarak onun başını bedeninden ayırması ile gerçekleşir. Bu dönüşüm, zorunlu olarak, özneyi de değiştirir ve dönüştürür. Kali'nin sahip olduğu nesnelere bağlaşım durumundan nasıl ayrışım durumuna geçtiğini görebilmek için öyküde eyleysel örnekçeyi tanrılar açısından irdelemek gerekecektir:

"Les dieux jaloux guettèrent Kâli un soir d'éclipse, dans un coin d'ombre, au coin d'une planète complice. Elle fut décapitée par la foudre. Au lieu de sang, un flot de lumière jaillit de sa nuque tranchée. Son cadavre en deux tronçons, jeté au gouffre par les Génies, roula jusqu'au fond des Enfers où rampent et sanglotent ceux qui n'ont pas aperçu ou ont refusé la lumière divine. Un vent froid souffla, condensa la clarté qui s'est mit à tomber du ciel; une couche blanche s'amassa au sommet des

montagnes, sous des espaces étoilés où il commençait faire nuit, Les dieux-monstres, les dieux-bâtails, les dieux aux multiples bras et aux multiples jambes, pareils des roues qui tournent, fuyaient au travers des ténèbres, aveuglés par leurs auroles, et les immortels hagards regrettèrent leur crime.” (123).

“Bir ay tutulması akşamı, kıskanç tanrılar, Kali'ye tuzak kurdular. Bir yıldırımla vuruldu boynu ve kopan boynundan kan yerine bir ışık seli fişkırdı. Cinlerin iki parçaya bölüp boşluğa fırlattıkları cesedi, tanrısal ışığı fark etmemiş, ya da reddetmiş olanların hıçkırma hıçkırma tırmandıkları cehennemin derinliklerine doğru yuvarlandı. Buz gibi esen rüzgar, gökten dökülen ışığı yoğunlaştırdı. Gece olurken yıldızlı boşlukların altında, dağların tepesinde bembeyaz bir ışık döşegi oluştu. Binbir kollu, binbir ayaklı Canavar-Tanrılar, Sürü-Tanrılarını (...) gözleri ışığın haleleriyle kamaşınca (...) işledikleri suçtan pişmanlık duydular.” (83-84).

Tanrıların peşinde oldukları nesne Kalidir. Kıskançlık duygusu onları harekete geçirir. Bu nedenle kıskançlık bir göndericidir. Sonuçta cinlerin de yardımıyla Kali'nin başını bedeninden ayırmayı başarırlar. Dolayısıyla istedikleri nesneyi elde etmişlerdir. Anlatıdan da anlaşılacağı gibi bu örnekte engelleyici eyleyeni yoktur. Tanrılar hem özne, hem de alıcı eyleyensel rolünü üstlenmişlerdir. Tanrılar Kali'yi ele geçirerek nesnelereyle bağlaşım durumundadırlar; bu nedenle durum öznesi aynı zamanda dönüşümü gerçekleştirdikleri için de edim öznesi olarak nitelendirilirler. Çeviri metinde Tanrılar Kali'ye tuzak kurdular cümlesindeki “tuzak kurmak” fiili özgün metinde “Les dieux jaloux guettèrent Kali” (123) “guetter” fiiline karşılık kullanılmıştır. Tanrıların Kali'nin, yani nesnelere peşinde oldukları kaynak metindeki anlatıya uygun olarak vurgulanmıştır. Kali'nin başının vurulması da anlatıda bir dönüşüm oluşturmaktadır. Tanrılar yaptıklarından pişmanlık duymaktadırlar. Öykünün ayrıntılı anlatısında da irdelendiği gibi, Kali'nin kopan başını bir fahişenin vücuduyla birleştirip ona yeniden hayat verirler. Bu durumda Kali açısından tanrılar hem engelleyici (hayatına son vermek) hem de yardımcı (yeniden canlandırmak) eyleyensel rolleri üstlenirler. Tanrılar açısından incelediğimizde, onları harekete geçiren bu defa pişmanlık duygusudur. Yani gönderici pişmanlık, nesne yine Kalidir. Ancak, bu sefer isteyim ekseninde nesnenin elde edilip tekrar hayata döndürülmesi söz konusudur. Kali, tanrıların sayesinde tekrar hayata döner, ancak başı ve gövdesi birbirinden farklı iki ayrı insanın birlikteliğidir söz konusudur. Kali başı ile bağlaşım durumunda olduğu halde gövdesiyle ayrışım durumundadır. Kali'nin hayatı bu olaydan sonra tamamen değişir. Bir daha, hüküm sürdüğü Indra göğüne dönemez ve sahip olduğu bütün nesnelere yitirir. Bu bağlamda nesne kaybettiği başıdır. Kali iğrençtir ve de tanrısal dirliğini yitirmiştir, öykünün anlatısında açıklanan Tanrıça ve de fahişe karşıtlığı karşımıza çıkar. Özgün metinde “elle a perdu sa caste divine” (122), cümlesi çeviri metinde “Kali tanrısal dirliğini yitirmiş” (82) olarak aktarılmış, Kali'nin bir kayıbdan söz edilmiştir. Başlangıç

durumunda insanlara egemen olan Kali artık insanlara boyun eğer. Bu durumda Kali özerk ve etken bir özne iken toplumun istekleriyle hareket eden edilgen bir özneye dönüşür. Kalinin bu dönüşümü özgün metinde “devenir” fiiliyle verilmiştir:

"Elle devint la séductrice des enfants, l'incitatrice des vieillards, la maîtresse despotique des jeunes hommes". (125).

Çeviri metinde ise bu ifade "olmak" fiiliyle aktarılmıştır:

"Çocukların baştan çıkarıcı, ihtiyaçların kışkırtıcı, genç erkeklerin buyurgan sevgilisi oldu." (85).

"Olmak" fiili ile çevirmen durum değişiminin altını çizmektedir. Kali toplum içinde herkesin ortak nesnesi olmuştur adeta:

"(...), elle passe de l'embrassement des Brahmans celui des miserable (...) Kali étalée dans l'ombre pyramide des bûchers s'abandonne sur les cendres tièdes". (122).

"Hastaklıkları sefillerden Brahmanlar'a kadar, Kali elden ele gezer. Kali piramit şeklinde istiflenen kötülüklerin, ılık küllerin üzerinde boyun eğerek onların isteklerine." (83).

Özgün ve çeviri metinlerde, Kali'nin kolay elde edilebilir bir nesne gibi insanların ona hiç çaba harcamadan ulaştıkları ifadesi "Passer de" "elden ele gezmek" karşılığıyla verilmiştir. Burada Kali özne niteliğinden sıyrılıp daha çok bir nesne özelliği göstermektedir. Ya da başka bir açıdan bakarsak yalnız yaptığı işle sınırlanan edilgen bir özne konumundadır. Çeviri metinde sözü edilen öge dikkatle yansıtılmıştır. Aynı şekilde artık özerk bir nesne niteliğini kaybetmesini sözlük anlamıyla "kendini teslim etmek, bırakmak" anlamlarını içeren çeviri metinde ise "boyun eğmek" olarak çevrilen "s'abandonner" fiilinin öznenin bu özelliğini yansıttığı, vaktiyle gücü ve saygınlığıyla idare ettiği insanların üzerinde bir özne iken, onların nesnesi haline dönüşmüş, bütün yetkilerini kaybetmiş olduğunu vurguladığı açıktır. Kali'nin değişimine koşut olarak, onun sahip olduğu nesnelere de peşinden koştuğu nesnelere de değişir ve de dönüşür. Bir zamanlar bağlaşımlı durumda olduğu uzam, Indra göğüsüyle de ayrışım durumundadır. Indra göğüsünün yerini kötü mahalleler almıştır. Yücel'in (1979, s.11) de ifade ettiği gibi uzam (yer) kişi ve de zaman üçlüsünden birinin değişmesi diğerlerini de etkileyecek, dolyısıyla algılanan dünya aynı dünya olmayacaktır. Bu durumda Kali'nin değişmesi onu çevreleyen dünyanın da değişmesidir:

"Kâli ne retourna plus, nénuphar de la perfection, trôner au ciel d'Indra. Le corps, auquel sa tâte divine était jointe, avait la nostalgie des quartiers mal famés, des caresses interdites." (124).

"Kusursuzluk Nilüferi Kali, Indra göğüsüne dönmedi. Kutsal başının eklenmiş olduğu bedende, kötü mahallelerin, yasak sevimlerin özlemi vardı." (84).

Kali'nin uzamla olan ayrışımı özgün metinde, "Kâli ne retourna Plus, trôner au ciel d'Indra" şeklinde verilmiştir. Bu cümlelerin sözcüğü sözcüğüne çevirisi: "Kali bir daha hüküm sürdüğü Indra göğüne dönmedi." şeklindedir. Bu çeviride Kali'nin uzamla olan ayrışım durumunun "bir daha" sözcüğü ile daha fazla vurgulanmıştır ve okura anlatının sonuna kadar bu ayrışım durumunun süreceği bilgisi iletilmemiştir. Öyküde Kali dönüşümünden sonra her şeye öfke duymaktadır, içindeki saflık, öldürme içgüdüsüne dönüşmüştür, çiçek kadar kusursuzken, artık etrafına zarar vermektedir, canlıları öldürmektedir. Kusursuzluk tanrıçası, ölüm tanrıçasına dönüşmüştür:

"Une fureure l'avait prise contre tout ce qui vit en même temps qu'un désir d'en augmenter sa substance, d'anéantir les créatures tout en s'assouvissant. (...), elle écrasa les êtres qu'elle enfantait comme une laie qui se retourne sur a portée." (126).
"Ansızın yaşayan herşeye karşı bir öfke kaplamıştı içini. Aynı zamanda de özünü berkitmek, canlılara olan susuzluğunu gidermek için yok etmek arzusuyla yanıp tutuşuyordu(...). Doğurduğu canlıları yavrularının üstünde yuvarlanan bir yaban domuzu gibi ezdi. Yok ettiklerinin canını, üzerlerinde raks ederek aldı." (85).

Bu örnekte "içini öfke kaplamak", "yok etmek arzusu ile yanıp tutuşmak" öekleri göstergebilimi açısından nesnesini elde etmek isteyen bir öznenin ruhsal durumu ve gerilimi ortaya koymaktadır. Nesnesinin peşinde olan Kali'nin öfkesi ön plandadır. Burada öznenin nesnesine ulaşmasında takındığı ruhsal durumları konu olan tutku göstergebilimi (Kıran 1998, s. 245) açısından bir gözlem yapıldığında çevirmenin öznenin nesnesi karşısındaki takındığı ruhsal durumu özenerek aktardığı açıktır.

Öyküde, Kali Indra göğünde hüküm sürerken saflığının ve de kusursuzluğunun farkında değildir ve Tanrıların ona hazırladığı tuzakla yeryüzüne inerek insanlar arasında bir fahişe yaşamı sürmesi, onun kötülük, iğrençlik, pislik ve çirkinlik gibi kavramlarla tanışmasına neden olur. O ana kadar ona çok yabancı olan bu kavramlar Kali'nin kendi saflığının ve de kusursuzluğunun fark etmesini sağlar. Bu fark ediş temelinde "bilisel bir edimdir". Daha önce de ifade edildiği gibi bilisel edim belirli öznenin herhangi bir nesneyle değil de belirli bir bilgi nesnesiyle bağıntısında değişiklik yaratan bir edim olarak tanımlanır. Öyküde Kali, bilisel açıdan başlangıç durumundaki Kali değildir. Bilisel edim onu değiştirmeye başlar, bilisel bir özne konumundadır Artık kendini farketmekte ve tanımlayabilmektedir:

"Ma tête très pure a été soudée à l'infamie dit-elle." (127).
"Onca saf olan başım şu iğrençliklerle dolu bedene yamandı, dedi Kali; iğrençliklere kenetlendim." (86).

Özgün metinde Kali önceden saf olan başının iğrençliklere

kenetlendiğini söylemektedir. Çeviri metinde çevirmen özgün metinde yer almayan "beden" sözcüğünü ekleyerek iğrençliği bedenle özdeşleştirmiştir ve "iğrençliklere kenetlendim" ifadesiyle anlamda bir genişleme yaratmıştır. Kali'nin bağlaşım durumunda olduğu nesneyi, yani bedeni iğrenç bulduğunu ve de kendi isteminin dışında sahip olduğu bu nesnenin ona iğrençlik gibi soyut bir nesneyle zorunlu bir bağlaşım durumu yarattığının bilincinde olduğunu ifade etmesi açısından bu çeviri kaynak metindeki anlamı başarıyla yansıtmıştır. Kali'nin bilisel dönüşümünün gerçekleşmesinde rol oynayan önemli bir eyleyen de ormanda tesadüfen rastladığı bir Bilgedir. Bilge, Kali'ye kendi gerçekliğini, sahip olup yitirdiği nesnelere ve dünyayı nasıl algılaması gerektiğini gösterir. Bilge, Kali için bir yol göstericidir; gösterdiği yol ise aklın yoludur. Bilge kendi bilgilerini, hayat felsefesini Kali'ye aktarırken onun bilisel dönüşümünü sağlamaktadır. Dolayısıyla Bilge bir edim sözcüğüdür. Göstergibilimsel bir ifadeyle, Bilge sahip olduğu bilisel bir nesne olan bilgisiyle bağlaşım durumundadır ve de onu Kali'ye aktarır. Fakat bilginin evrensel özelliği göz önünde bulundurulduğunda, bu hem bir aktarım hem de bir paylaşım olarak görülebilir. Çünkü bilgi diğer nesnelere farklı olarak bir özneye aktarıldığında, onu aktaran öznenin ayrılmayan ve onunla bağlaşım durumunda olan bir bilisel nesnedir (Groupes d'Entrevemes 1977, s. 29).

Eyleyensel örnekçede Bilge, Kali'ye yardım ettiği için yardımcı eyleyen rolünü üstlenmiştir. Fakat aynı zamanda ona bilgilerini aktardığı için de bağışçıdır. Bağışçı, eyleyensel örnekçede yer almaz, çünkü öznenin nesnesine ulaşabilmesi için ona gerekli bilgiyi ve yetkinliği vermek rolünü üstlenen bir göndericidir (Coquet 1974, s. 36). Anlatı izlencesinde bağışçı öznenin karşısına gereken zamanlarda üstüne düşen görevi yapmak üzere çıkar ve anlatıda zaman zaman yer alır. Kali'nin Bilgeye rastlamasını ifade eden cümle özgün ve çeviri metinde şu şekildedir:

"A L'orée d'une forêt Kali fit la rencontre du sage." (126).

"Bir gün, bir ormanda Kali, Bilge ile tanıştı." (85).

Bu örnekte "la rencontre" sözcüğü önem arz etmektedir. Fransızca "faire la rencontre de quelqu'un", "biriyle tanışmak" anlamında kullanılmaktadır. Çeviri metinde bu ifade aynen kullanılmıştır. Özgün metinde "à l'orée d'une forêt" "ormanın ucunda, sınırında" anlamındadır. Bu ifade çeviri metinde "ormanda" olarak verilmiştir. Burada uç ya da sınır sözcükleri Kali'nin ormanda ilerlemekte olduğunun bir göstergesidir. Bilisel özne peşinde olduğu bilisel nesneye ulaşması için ilerlemeli, hareket etmeli, dışa açılmalıdır (Coquet 1984, 130). Bu açıklamadan hareketle çevirmenin Kali'nin ormanda hareket halinde olduğunun genel anlatıdan çıkarılabilecek

bir unsur olduğu düşünülebilir. Bilge, Kali'nin bölünmüş bedeninin ve de buna bağlı olarak bölünmüş kimliğinin sadece Kali'ye özgü bir şey olmadığını ve tüm insanlarda bu bölünmüşlüğü, parçalanmanın olduğunu ve de hayatı bir ikilemler zinciri şeklinde yaşadığını ifade ederek Kali'ye şu şekilde bir açıklama getirir:

"Nous sommes tous incomplets, dit le Sage. Nous sommes tous partagés, fragments, ombres, fantomes sans consistance. Nous avons tous cru pleurer et cru jouir depuis des séquelles de siècles." (127).

"Hepimiz eksikliyiz, dedi Bilge. Hepimiz bölünmüş kırıntılar, gölgeler, içi kof hortlaklarız. Biz süregelen yüzyıllar boyu hep ağlarmış gibi, zevk almış gibi yaptık." (86).

"Consistance" söcüğünün sözlük anlamı dayanıklılık, güvenilirlik, doğruluk, kararlılık, istikrardır. Çeviri metinde "içi kof" olarak aktarılmıştır. Burada öznenin parçalanmışlığını ve de ikilemini düşünürsek bu seçimin yapıldığı aşıkardır. Kali ayrışım durumunda olduğu İndra göğü ve de tanrıçılığına özlem duymaktadır. Bilge onun bu özlemini şu şekilde yanıtlar:

"Tu n'étais pas plus libre de l'enchaînement des choses, et ton corps de diamant pas plus l'abri du malheur que ton corps de boue et de chair. Peut-être femme sans bonheur, errant déshonorée sur les routes es-tu plus près d'accéder ce qui est sans forme." (127).

"Nesnelerin zincirinden şimdikinden daha çok kurtulmuş değildin ve elmas bedeninin şimdiki et ve çamur bedeninden daha çok korunmuş değildi felaketlerden. Bedbaht kadın, yollarda böyle lekelenmiş yürürken, biçimi olmayan o şeye varmak şimdi daha kolay belki." (86).

Öznenin bir takım nesnelere devamlı bağlaşım durumunda olması, özneyi nesnesinin kölesi durumuna düşürmektedir. Nesne etken iken özne edilgen duruma gelmektedir. Nesnelere bağımlılık özneyi çevresindeki engelleyicilerden, kötülüklerden korumaya yetmemektedir. Öznenin varlığına anlam katacak olan, onun bilisel dönüşümüdür. Yani soyut ve bilisel bir nesne olan bilgiye ulaşmaktır. Bu da yukarıda da belirttiğimiz üzere öznenin hareket etmesi, dışa açılmasıyla mümkündür. Bu açıdan Kali'nin Indra göğünde hüküm sürerek bilisel dönüşümünü gerçekleştirmesi hemen hemen olanaksızdır. Oysaki yeryüzünde gerçek hayatın içinde bunu gerçekleştirme olasılığı vardır. Çeviri metnin, içerik boyutunda seçilen sözcükler ve anlam aktarımı açısından uygun olduğu gözlemlenebilir.

6. SONUÇ

Makale boyunca örneklendiği üzere, belli göstergebilimsel kavramlarla metne yaklaşmak ve bu kavramlardan yola çıkarak kaynak metni incelemek her şeyden önce çevirmene çevireceği eseri derin yapı ve yüzey yapıda ve tüm boyutlarıyla kavramasında yardımcı olacak bir araçtır.

Buna ek olarak, bu çözümleme sonucunda elde edilecek şablonu erek metnin kaynak metinle aynı şekilde algılandığını ve anlamlandırıldığını doğrulamak için kullanmak da mümkün olacak ve çevirmenlerin kaynak eseri amaçlandığı şekilde aktarmasında yol gösterici olacaktır. Göstergebilimsel yaklaşımlar belli yazınsal türlerle yeni tanışan üniversite düzeyinde çeviri eğitimi alan öğrencilerin çevirilerini şekillendirmek için bazı 'yönlendirmelere' ve birikimlere ihtiyaçları oldukları ilk yıllarda söz konusu çalışmaya benzer ayrıntılı çözümleme analizlerinin aktarılacak metnin daha iyi kavranmasına ve aktarılmasına katkı sağlamaktadır. Özgün metni temel alarak anlatı göstergebilimi yöntemiyle incelenen öyküde, yöntemin çeviri metnine ne ölçüde yansıdığını kuramı destekleyici örnekler vererek açıklanmıştır. Bu incelemede, temel amaç çevirinin, okurun yöntemi anlayabilmesi açısından bir araç olarak kullanılabilmesini göstermek ve çeviri-metin düzleminde, anlatı göstergebilimi yapılarını somutlaştırarak, okurun anlatıyı alımlama etkinliğini derinleştirmek ve anlamın farklı boyutlarını ortaya çıkarmaktır. Kuram-öykü-çeviri ilişkisi bağlamında yapılan bu çözümlemenin Yourcenar'ın metninin anlambilimsel yapısının daha derinlemesine kavranmasına olanak tanıdığı ortadadır. Dolayısıyla, makalede betimlenen kavram ve yöntemlerin kullanımıyla inceleme bölümünde örneklenen kesitlere benzer incelemelerle benzer eserlerde yapılacak çözümlemelerin de metinlerin anlambilimsel yapılarının daha derinlemesine kavranıp aktarılmasına bir araç olarak kullanılabileceği gösterilmiştir. Özellikle yazın çevirisi derslerinde metin çevirisinden önce göstergebilimsel çözümlemeye odaklanmak öğrencilerin metin çözümleme yetilerini geliştireceği gibi, çeviride aktarımları konusunda daha bilinçli kararlar vermelerine de olanak sağlayacaktır.

7. SUMMARY

This article aims to analyse through a semiotic method in translation the story "Kali Décapité" (Kali Beheaded) from "Les Nouvelles Orientales" by the contemporary French writer Marguerite Yourcenar translated into Turkish as "Doğu Öyküleri (Orientales Tales). Marguerite Yourcenar, first female member of the Académie Française, adapte the traditional Indian image of the goddess Kali in her short story from her point of view. Semiotics is used as a tool in linguistics and translation studies with various theories and approaches, especially in text and discourse analysis. This study focuses on actantial model of A. J. Greimas, one of the founders of narratology through the construction of models of analysis where these invariables would be centered in the subject of the narrative and based on the action and the transformation of them. The actantial model (Greimas, 1973)

has traditionally been used to examine and describe the different roles, functions and actions in storytelling. However, the model can also be an effective tool for initiating development processes through narrative scenarios. Taking the narrative phases and the actantiel model of A. J. Greimas, subject/ actant, actant/object relations and the cognitive transformation of the subject were analysed, with an attempt to demonstrate, the degree to which this outlook has been reflected in the translated texte. Emphasis was laid on the view that using the narrative semiotic approche the students especially in translation studies courses, may establish meaning relation after having read the text assuming different viewpoints at varying levels, during reception of the texte.

The present article consists of four sections. In the first section general theories of semiotics are discussed with relevant literature. Special emphasis is placed on the translation studies within the framework of the specific theory of European semiotics known as the Paris School of Semiotics, that has centred around the work of Algirdas Julien Greimas and his research group. Their work has demonstrated the contribution of semiotics to translation studies. Hence, issues in the overlap of translation and semiotics bring an innovative approach to translation.

In the second section, the story is summarised. The third section presents A.J. Greimas actantial model. Greimas introduces narrative progression and characteristic function (actants): subject-object, sender-receiver, and helper-opponent. These actants are divided into three axis. The axis of desire (subject-object), the axis of power (helper-opponent) and the axis of knowledge. In the four section the narrative dimension is analysed in terms of A. J. Greimas's actantial model. The subject-object relationship and the cognitive transformation of the subject are discussed. It is illustrated the utility of actantial model in analysing narrative analysis and it is investigated how the semiotic methods in the narrative phases are reflected in the translated text from the examples. In the conclusion it was stated that using the semiotic approche in the translation courses can be crucial to the translation process. Moreover, semiotics analysis gives the students the necessary means to deal with signs in the translations of the text. Hence, semiotics analysis is one of the first procedural moves towards understanding a text in its entirety as a whole.

8. KAYNAKLAR

- Baker, M. (1998). *Routledge encyclopedia of translation studies*. London: Routledge.
- Baker, M. & G, Saldanha. (2009). *Routledge encyclopedia of translation studies*.

- London: Routledge.
- Barbier, C. (1998). *Etude sur Marguerite Yourcenar Les Nouvelles Orientales*. Paris: Ellipses.
- Barthes, R. (1964). Rhétorique de l'image, *Communications*, 4, 40–51.
- Bassnett, S. (1991). *Translation studies*. London: Routledge.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Kabalcı.
- Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (1990). *Dictionnaire des symboles: Mythes, Rêves, Coutumes, Gestes, Formes, Figures, Couleurs, Nombres*. Paris: Editions Robert Laffont S.A. et Editions Jupiter.
- Colvin, M. E. (2005). *Baroque fictions: Revisioning the Classical in Marguerite Yourcenar*, Amsterdam.
- Coquet, J.C.I. (1984, 1985). *Le Discours et son sujet* 1-11. Paris: Klincksieck
- Courtès, J. (1976). *Introduction la sémiotique narrative et discursive*. Paris: Hachette.
- Courtès, J. (2001). La sémiotique, comprendre l'univers des signes, in J.-F. Dortier (ed.), *Le langage. Nature, histoire et usage*, 121–126, Auxerre: Editions Sciences Humaines.
- Eco, U. (1976). *A theory of semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Eco, U. (2001). *Experiences in translation*. trans. A. McEwen, Toronto Italian Studies, Toronto: University of Toronto Press.
- Eco, U. (2004). Mouse or rat? *Translation as Negotiation*. London: Phoenix.
- Eliade, M. (1969). *Le Mythe de l'éternel Retour*. Gallimard, Paris: Folio.
- Fabbri, P. (2008). *Le tournant sémiotique*. Paris: Lavoisier.
- Gaudin, C. (1997). *Marguerite Yourcenar à la Surface du Temps*. Amsterdam: Rodopi, Collection Monographique Rodopi en littérature Française contemporaine.
- Gottlieb, H. (2017). Semiotics and translation, in K. Malmkjær (ed.), *The Routledge Handbook of Translation Studies and Linguistics*, 45–63, London: Taylor & Francis.
- Greimas, A.J. (1966). *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.
- Greimas, A. J. (1983 [1966]). *Sémantique structurale*. Paris: Presses universitaires de France.
- Greimas, A. J. & J. Courtès (1986). *Sémiotique. dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, (2), Paris: Hachette
- Groupe d'Entrevernes. (1977). *Analyse sémiotique des textes*. PUF Hachette
- House, J. (2009). *Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- Jakobson, R. (1959). On linguistic aspects of translation, in R. A. Brower (ed.), *On Translation*, 232–39, Cambridge, MA: Harvard University Press
- Kıran, A.E. (1999). Günümüzde yazınsal göstergebilim. *XII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, 237-242
- Kıran, A.E. & Kıran, Z. (2000). *Yazınsal okuma süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kristeva, J. (1974). *La révolution du langage poétique. L'avant-garde à la fin du XIXème siècle*. Lautréamont et Mallarmé, Paris: Seuil

- Lederer, M. (1994). *La traduction aujourd'hui*. Paris: Hachette.
- Lotman, J. (1990). *Universe of the mind: A semiotic theory of culture*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Lotman, J. (2005). On semiosphere. *Sign Systems Studies*, 33 (1), 205–29.
- Lotman, J. (2009). *Culture and explosion*. Berlin: Walter de Gruyter
- Meydan Larousse Ekim (1992) Sabah Yayınları.
- Mossop, B. (2016). Intralingual translation: A desirable concept? *Across Languages and Cultures*, 17 (1), 1–24.
- Parret, H. (2006). *Structures sémiotiques*. Limoges: Lambert-Lucas.
- Petrilli, S. (2001). Translation. In *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*. ed. P. Cobley, 278–279. London: Routledge.
- Peyre, H. (1983). Marguerite Yourcenar: Independent, imaginative, immortal, world literature today. *Transcending Parochial National Literatures*, 57(2), 191–195.
- Seleskovitch, D. & Lederer, M. (1993). *Interpreter pour traduire*. Didier Erudition.
- Snell-Hornby, M. (2006). The turns of translation studies: *New Paradigms or Shifting Viewpoints? BTL*, Amsterdam: John Benjamins.
- Sütiste, E. (2008). Roman Jakobson and the topic of translation: Reception in academic reference works. *Sign Systems Studies*, 36 (2), 271–314.
- Toury, G. (1980). *In search of a theory of translation*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University.
- Toury, G. (1986). Translation: A cultural-semiotic perspective', in T. A. Sebeok (gen. ed.). *Encyclopedic dictionary of semiotics tome 2*, 1111–24, *Approaches to Semiotics 73*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Welby, V. L. ([1903] 1983). *What is meaning? Studies in the development of significance*. Amsterdam: John Benjamins.
- Yourcenar, M. (1963). *les Nouvelles orientales*. Paris: Gallimard.
- Yumer, H. (1992). *Doğu öyküleri*. İstanbul: Adam Yayınları
- Yücel T. (1979). *Anlatı yerlemleri*. İstanbul: Y. K.Y.
- Yücel T. (1999). *Yapısalcılık*. İstanbul: Y.K.Y.
- Zethsen, K. K. (2009). Intralingual translation: An attempt at description, *Meta*, 54 (4): 795–812

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerim ve bir çıkar çatışmam yoktur.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 24.10.2023

Kabul Tarihi: 30.05.2024

**TARIK BUĞRA'NIN OĞLUMUZ HİKÂYESİNDE
METNİN NİYETİNE HİZMET EDEN VE ESTETİK DOKUYU
OLUŞTURAN ANLATIM TEKNİKLERİ**

**Expression Techniques of Tarık Buğra in the Story of *Oğlumuz* Serving the
Intention of the Text and Creating Aesthetic Texture**

Gülsüm TARAKÇI

Dr. Öğr. Üyesi; Amasya Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı
tggulsum@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1150-981X

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının tanınmış isimlerinden olan Tarık Buğra, edebiyat dünyasında önce hikâye yazarlığıyla tanınır. Yayımlanmış ilk hikâyesi Oğlumuz adını taşır. Bir ebeveynin oğullarına duydukları sevgi ve onun için yaşadıkları endişelerin anlatıldığı hikâyede anlatılanların kurgu dünyasında görüntü ve algı düzeyine taşınması çeşitli anlatım teknikleriyle sağlanır. Bir anlatının neyi anlattığı kadar anlattığı şeyi nasıl anlattığı da önemlidir. Anlatım tekniklerinin kullanımı, anlatılan şeyin nasıl anlatıldığıyla ilgilidir ve bu teknikler yazar kadar okuru da ilgilendirir. Kurgu dünyasında okura verilmek istenen mesaj, estetik bir yapıyla sunulmalıdır ki, okur eserden bir haz alabilsin. Anlatım tekniklerinin bilinçli ve yerli yerinde kullanılması da bir esere sanat değeri kazandıran, eseri güçlü kılan unsurların başında gelir. Farklı işlevlere sahip olan her bir anlatım tekniğinin, kurgunun organik bütünlüğü içinde bir değeri ve anlamı vardır. Anlatım teknikleri, metnin estetik dokusunu oluşturur ve metnin niyetine hizmet ederler. Oğlumuz hikâyesinde anlatıcı, baba figürüyle okurun karşısına çıkan kahraman anlatıcıdır ve onun perspektifiyle sunulan hikâyede niyeti görünür kılan ve hikâyenin estetik yapısını dokuyan çeşitli anlatım teknikleri kullanılmıştır. Bu çalışmada Oğlumuz hikâyesinde kullanılan bu teknikler tespit edilmeye ve bu tekniklerin hikâye içerisindeki işlevleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Oğlumuz, anlatım teknikleri, estetik yapı, niyet.

Abstract

Tarık Buğra, one of the well-known names of the Turkish literature of the Republican period, is known in the literary world primarily for his story writing. His first published story is titled Oğlumuz (Our Son). In the story where a parent's love for their son and the concerns they experience for him are told, it is ensured that what is told is brought to the level of image and perception in the fictional world through various narrative techniques. How a narrative tells what is as important as how it tells is as important as what it tells. The use of narrative techniques is related to how what is described is told, and these techniques are of interest to the reader as well as the author. The message to be given to the reader in the world of fiction should be presented with an aesthetic structure so that the reader can get a pleasure from the work. The conscious and proper use of narrative techniques is one of the elements that give an artistic value to a work and make the work strong. Each narrative technique has its own place of use and function. These functions

have a meaning and value within the structural integrity of the fiction. Therefore, narrative techniques are important *in* building blocks that serve *the* intention and *the* aesthetic texture. In the story of *Oğlumuz* (Our Son), the narrator is the first person singular narrator who confronts the reader with the figure of the father, and in the story presented from his perspective, various narrative techniques are used that make the intention visible and weave the aesthetic structure of the story. In this study, these techniques used in the story of *Oğlumuz* (Our Son) will be determined and the functions of these techniques in the story will be tried to be determined.

Keywords: *Oğlumuz* (Our Son), narrative techniques, aesthetic structure, intention.

1. HİKÂYENİN HİKÂYESİ VE ÖZET

Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli isimlerinden olan ve daha çok romancılığıyla tanınan Tarık Buğra, Türk edebiyatında adını ilk olarak hikâye türüyle duyurur.

Tarık Buğra'nın ilk hikâye denemesi *Kekik Kokusu* adını taşır. O sırada Buğra, Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü öğrencisidir ve hocası Mehmet Kaplan kendisinden bir hikâye yazmasını ister. Hikâye, bölüm öğrencileri tarafından çıkarılan *Zeytin Dalı* adlı dergide yayımlanacaktır; ancak hikâyeyi Kaplan beğenmez ve Buğra'ya bu konuda kabiliyeti olmadığı imasıyla ona hikâye yazamayacağını söyler. Kaplan'ın tavrı ve sözü Buğra'yı çok üzse de onu bir taraftan da kamçılar ve Buğra o gece yeni bir hikâye daha yazar: *Oğlum*. Ertesi günü büyük bir heyecanla ve yeni hikâyesiyle birlikte Kaplan'ın karşısına çıkar. Kaplan, ilkinin aksine bu yeni hikâyeyi çok beğenir ve onu kendisi neşrettirmek ister. Buğra, bu teklifi kabul etmez ve hikâyeyi *Cumhuriyet* gazetesinin açtığı Yunus Nadi Hikâye Yarışması'na gönderir. Gazetede *Oğlumuz* adıyla yayımlanan hikâye ikincilik de kazanır. Böylece "Tarık Buğra'nın edebiyatımızdaki yıldızı, *Oğlumuz* hikâyesiyle birlikte parlar." (Ayvazoğlu, 1995: 48). Yıllar sonra adından söz edilen usta bir yazar olduğunda *Oğlumuz* hikâyesiyle ilgili olarak Tarık Buğra şöyle söyleyecektir:

"Hayatımın en önemli dönüm noktası, *Oğlumuz* adlı hikâyenin Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmış olmasıdır. *Oğlumuz*, kaderimin dönemeç olayıdır. *Oğlumuz* isimli hikâye benim baht dönümüdür." (Tekin, 2018: 216).

Olay örgüsü tek bir vakadan oluşan *Oğlumuz* hikâyesinde anlatıcı, I. tekil şahıs/kahraman anlatıcıdır. Hikâyede kişiler, olaylar ve durumlar hikâyenin başkışisi ve aynı zamanda anlatıcısı olan baba tarafından nakledilir. Hikâyede bir anne ve babanın son zamanlarda eve sabaha karşı gelmeye başlayan oğulları için duydukları endişe anlatılır. Anne sabaha kadar pencerenin önünde oğlunun gelmesini büyük tedirginlikler içinde bekler. Babanın duyduğu endişe anneninki kadar olmasa da o da bu durum karşısında nasıl davranacağını bilememektedir. Çocuklarının artık

büyüdüğünü ve onun da kendisine ait bir dünyası olduğunu göremeyen ebeveynin beklentileri ile zamanın getirdiği değişimler neticesinde ortaya çıkan kuşak çatışması hikâyenin temelini oluşturur. Kahraman anlatıcı konumunda olan babanın geçmiş ile hâl arasında yaptığı değerlendirmeler de hikâyeye gerçeklik duygusu kazandırır. Evlat sevgisi, çeşitli anlatım teknikleriyle ve türün sunduğu imkânlar ölçüsünde okura hissettirilir.

2. KURMACA VE ANLATIM TEKNİKLERİ

Dış dünya, yazar için işlenmeye hazır bir hammadedir. Bu hammaddeyi, gözlem gücü, bilgi birikimi ve yeteneğiyle şekillendiren yazar, yepyeni bir dünya oluşturur. Gerçek dünyadan hareketle kurgulanan bu itibari âlemde anlatılan gerçeklik, türün sunduğu imkânlar ölçüsünde okura nakledilir. Yazar, anlatıda vermek istediği mesajı kurgunun yapı taşları olarak niteleyebileceğimiz anlatıcı, kişiler, olay örgüsü, zaman ve mekân unsurlarıyla görünür kılar. Bununla birlikte bütün bu unsurların okura hangi tekniklerle sunulduğu, yani derin yapıda verilmek istenen mesajın nasıl anlatıldığı da önemlidir. Zira her sanat eserinde olduğu gibi bir anlatının da ilk gayesi, okurda estetik bir duygu uyandırmaktır. “Edebi metni ‘estetik’ kılan ve onu ‘öğretici’ diyebileceğimiz diğer metinlerden ayıran, işlediği konu (içerik) değil, içeriğin sunuluş biçimi yani anlatım teknikleridir.” (Arı, 2008: 87). Dolayısıyla “yazar, konusunu ne kadar hassas bir teknikle işlerse, yarattığı eserlerin muhtevası da o ölçüde tatmin edici olur ve anlamca zenginleşir.” (Schorer, 2010: 66).

Bir anlatının sanat değeri taşımasındaki sırrın, anlatıda kullanılan anlatım tekniklerinin zenginliğiyle birlikte bu tekniklerin yerli yerinde kullanılmasına bağlı olduğunu söyleyen Tekin, anlatım tekniklerinin bir anlatıda taşıdığı önemi de şöyle vurgular:

“Bir romanda estetik dokuyu meydana getiren, romanı roman yapan yanı, anlatım tekniklerinde aramak gerekir. Romanda kullanılan anlatım tekniklerini çekip çıkarmak mümkün olsaydı, roman, anında bir tarih, bir psikoloji veya sosyoloji kitabına dönüşebilirdi. Roman, bir dil sanatı ise, roman dilini yoğuran, biçimlendiren de anlatım teknikleridir kuşkusuz.” (Tekin, 2001: 187).

Anlatma esasına bağlı edebî metinlerde estetik dokuyu oluşturan, anlatıma güç ve derinlik kazandıran belli başlı anlatım teknikleri şunlardır: Anlatma ve gösterme teknikleri, diyalog tekniği, iç diyalog tekniği, iç monolog tekniği, bilinç akışı tekniği, tasvir tekniği, mektup tekniği, özetleme tekniği, geriye dönüş tekniği, montaj tekniği, leitmotiv tekniği, otobiyografik anlatım tekniği,.. Sazyek, sahneleme, özetleme, anlatma ve gösterme

tekniklerinin en temel anlatı yöntemleri olduğunu ve diğer tekniklerin hemen hepsinin de bu dört temel yöntemden birisine ait olduğunu söyler. (Sazyek, 2004: 104).

Her bir anlatım tekniğinin kendisine ait kullanım yeri ve işlevi vardır. Bu işlevler kurgunun yapısal bütünlüğü içerisinde bir anlam ve değer taşır. Dolayısıyla anlatım teknikleri niyete ve estetik dokuya hizmet eden önemli birer yapı taşıdır. Bu çalışmada Tarık Buğra'nın *Oğlumuz* hikâyesinde kullanılan anlatım teknikleri üzerinde durulacak, niyete ve estetik dokuya hizmet eden bu tekniklerin hikâyedeki işlevleri belirlenmeye çalışılacaktır.

3. OĞLUMUZ HİKÂYESİNDE ANLATIM TEKNİKLERİ

Oğlumuz hikâyesi bir sahnenin tasviriyle başlar:

“Karım, belirmeye başlayan pencerenin önünde oturuyordu: Bütün geceyi orada geçirmişti.” (Buğra, 2019: 21).

Hikâyenin daha başında pencere önünde sabahlayan bir anneye tanık oluruz. Fizikî olarak her hangi bir ayrıntıya yer verilmeyen bu annenin bütün geceyi pencere önünde bekleyerek geçirdiğine vurgu yapılır sadece. Onun neyi/kimi niçin beklediği belirtilmez ve bu durum okurda merak duygusu uyandırır. Böylece metnin dünyasına okur dâhil edilmiş olur. Diğer bir ifadeyle hikâye-okur bütünleşmesi daha ilk satırdan itibaren gerçekleşmiş olur.

Tasvir tekniği, anlatılarda oldukça sık kullanılan bir tekniktir. Tasvir, “genel hatlarıyla her hangi bir yer, nesne, kişi ve duyguları belli bir zaman ve uzam içerisinde anlatmaktır.” (Sağlık, 2002: 149) Yazar “tasvir yaparken hem anlatı dünyasını süsleme (dış dünyaya benzetme) amacını taşır, hem de okuyucuya bir şeyler anlatmak, açıklamak ister. Bir hedef de okuyucuyu etkilemektir. Yazar, metin içinde yer verdiği kişi, zaman, olay ve çevreye dönük tasvirlerle okuyucuyu etkilemenin, onu metnin dünyasına çekmenin yollarını arar.” (Tekin, 2001: 207-208).

Anlatıcı/baba, “*kül rengi pencerenin önünde sadece bir gölgeden ibaret*” (Buğra, 2019: 21) olarak nitelediği eşi (anne) ile yirmi küsur yıldır evli olduğuna dair ayrıntıya yer verir ve hikâyenin ilerleyen bölümlerinde de eşini “*saz benizli, kır saçlı bebeğim.*” (Buğra, 2019: 22) diyerek tasvir eder. Bu tasvirde çocuğunu sabaha kadar bekleyen endişeli bir annenin solgun yüzü ile yirmi küsur yılın yıpratmış bir anne profili okurun gözünde canlanır.

Aşağıdaki alıntıda da anlatıcının/ babanın bakış açısıyla zamanın tasviri yapılmaktadır. Bu tasvirle içinde bulunulan zaman dilimi somut olarak okura hissettirilmeye çalışılır. Aynı zamanda uykuya dalan babaya karşı zamanın akışıyla birlikte annenin devam eden bekleyişi de okura sezdirilir:

“Renksiz, sessiz ve serin kuşluk vakti: Yatağın sıcaklığı, belirsiz duygular, düşünceden kaçış... Dalmışım.” (Buğra, 2019: 21).

Mekân tasvirine de aşağıdaki örneği vermek mümkündür:

“Odası gündoğdu tarafındaydı. Pencereleri büyükçe bir bahçeye bakardı. Karşı evden kurtulmak üzere olan güneş, duvarları hafifçe pembeleştirmişti.” (Buğra, 2019: 22).

Gün doğmuş ve güneşin ilk ışıkları sabaha kadar beklenen, özellikle de annesinin gözünde hâlâ bir çocuk olan Ömer’in odasını ışıtmaya başlamıştır. Bu mekân tasviriyle beraber akan zamanın varlığı da okura hissettirilir.

Anlatma ve gösterme teknikleri de anlatı metinlerinde sıkça kullanılan tekniklerdir. Anlatma yöntemi, okurun olayları izleyebilmesi için anlatıcı tarafından okura sunulan bilgilerdir. Bunlar sadece bilgi olarak kaldıklarından anlatma tekniğinin okur üzerinde uyandırdığı etki zayıf olur. Gösterme yönteminde ise okur, kendisini olayların içinde hisseder, âna tanıklık eder, tiyatro sahnesini izler gibi yaşananların parçası olur. Bu nedenle de okur üzerindeki etkisi bu tekniğin daha fazladır. Ünal Aytür, anlatma ve gösterme tekniği arasındaki farkı şöyle açıklar:

“Anlatmada okuyucunun yüzü hikâyeyi anlatan kimseye dönüktür, onun sözlerine kulak vermektedir; göstermede ise okuyucunun gözleri hikâyeye çevrilmiştir, onu seyretmektedir. Anlatmada herhangi bir duygu yoğunluğu yaratılmaz; çünkü okuyucu olup bitenleri ikinci elden görür; olayları birinci elden gören, değerlendiren, eleştiren, yorumlayan hep anlatıcının kendisidir. Göstermede ise yazar okuyucuyu olaylar ve kişilerle baş başa bırakmış, kendisi aradan çekilmiş izlenimini uyandırır.” (1977: 24).

Temeli çok eskilere, Platon ve Aristo’ya kadar giden mimesis ve diegesis terimlerini anlatma ve gösterme tekniklerinin karşılığı olarak kullanmak mümkündür. ‘Konuşmaların ve hareketlerin doğrudan takdimi’ni mimesis, ‘olayların sözlü takdimini’ ise diegesis ifade eder. Mimesiste esas olan sözün anlatımı, diegesiste esas olan ise olayın anlatımıdır. (Dervişcemaloğlu, 2023). Okur ile anlatı kişisini aracısız karşı karşıya

getiren diyalog, iç monolog, iç diyalog ve bilinç akışı teknikleri de gösterme tekniğinin kullanım biçimleridir. (Arı, 2008: 93).

Olayların anlatımına yer verilen aşağıdaki alıntıda anlatıcı/baba, oğlunu bekleyen annenin pencerenin önünden kalktıktan sonra sırasıyla neler yaptığını anlatma tekniğiyle okura sunar. Ancak annenin her gün yaptığı anlaşılabilir eylemleri sıralamadan önce annenin sessizliğine ve çaresizliğine vurgu yapar. Geç gelen oğluna bir şey diyemeyişin sessizliği ve ne yapacağını bilemiyor oluşun çaresizliği içindedir anne. Anlatıcı, bu sessizlik ve çaresizliği annenin hareketlerine ve yürüyüşüne yansıyan ‘kabul edilmiş bir mağlubiyet’ olarak nitelendirir. Bu nitelendirmeye okur, anne yüreğinde yaşanan duygu yoğunluğunu da hisseder:

“Hareketlerinde ve yürüyüşünde, kabul edilmiş bir mağlubiyetin iç burkan sessizliği vardı. Mutfığa geçti. Onu sanki rüyada görüyordum: Mangala ve semavere kömür koydu; abdest aldı, sonra seccadesini sofaya sererek namaza durdu.” (Buğra, 2019: 21).

Anlatmaya bağlı edebî metinlerde anlatma ve gösterme tekniği iç içe kullanılabilir de. Aşağıdaki sahne bu türden bir örnek olarak verilebilir. Babanın perspektifinden sunulan bu sahnede, annenin sözlerine ve eylemlerine yansıyan endişeye, bir annenin evladına bir eş olarak da kocasına karşı duyduğu şefkate tanık oluruz.

“Yataktan birdenbire fırladım. Karım telaşlandı:

-Fazla sert davranma. Ne de olsa...

Devam edemedi. Ona baktım: Gözleri allak bullaktı. Ah benim saz benizli, kır saçlı bebeğim.

Çıkarken omuzlarıma hırkamı koydu.” (Buğra, 2019: 22).

Özetle diyebiliriz ki, anlatma tekniğinde anlatıcının bakış açısıyla okur her şeyi öğrenir ve onun verdiği bilgilerle yetinir. Gösterme tekniğinde ise anlatıcı aracı olarak ortadan kalktığından okur üzerinde gerçeklik ve inandırıcılık duygusu daha fazladır. Dolayısıyla okur, anlatının atmosferi içerisinde kendisini hisseder.

Hikâyede okuru ânın âdeti bir parçasıymış gibi yaşananlara tanık olmasını sağlayan bir diğer örnek olarak da aşağıdaki diyalog verilebilir. Bu diyalogda, eve sabahın ilk ışıklarıyla gelen oğluya ilgili olarak bir şeyler yapılması gerektiğini düşünen annenin eşiyle yaptığı konuşmaya okur aracısız ve dolaysız olarak şahit olur. Böylece hikâyede “aktarılmaya

çalışılan sahne, okuyucunun gözleri önünde canlandırılmaya çalışılır.” (Temizkan, 2014: 206).

“-Yahu...

-Ne var?

-Geldi..

-İyi ya işte..

Fakat mesele bu değildi: Karım beni kayıtsız buluyor ve üzülüyordu:

-Bir şey söylemeyecek misin; bu üçüncü oluyor... Ha yahu: Ne yapacağız?

Bilir miyim ben. Fakat ona:

-Yarın bir şeyler yaparım, diyorum. (Buğra, 2019: 21-22)

Sahneleme tekniğinin bir parçası olan, okurla anlatı kişisini doğrudan karşı karşıya getiren ve böylece okurda gerçeklik algısını pekiştiren **diyalog tekniğinin** işlevlerini Tekin şöyle açıklar:

“(…) olayın gelişiminde rol oynar; kahramanların psiko/sosyal konumlarının açıklanmasına yarar; anlatıma doğallık izlenimi verir; düşünce ve felsefelerin yansıtılmasını, etkileşimini sağlar; farklı kişilerin bir araya gelmesine, dolayısıyla farklı kültür ve konuşmaların, üslupların ortaya çıkmasına vasıta olur; metnin muhtemel ağırlığını hafifletir.” (Holman’dan aktaran Tekin, 2001: 255-256).

Hikâyede rastladığımız bir diğer anlatım tekniği de **iç monolog tekniğidir**. İç diyalog tekniğiyle benzerlik gösteren iç monolog, kişinin kendi kendisiyle yaptığı konuşma olarak tanımlanabilir. Anlatı kişinin kendisiyle yaptığı bu konuşmada, okur hikâyeye kişinin duygu, düşünce ve psikolojisiyle karşı karşıyadır. Böylece okur, anlatı kişisini daha yakından tanıma fırsatı bulur, onun duygu ve düşüncelerini, arzularını, beklentilerini, olaylar ve durumlar karşısındaki psikolojisini ilk ağızdan samimi ve gerçekçi bir tavırla öğrenir. Bilinç akımı tekniğiyle de karıştırılan bu tekniğin bilinç akımı tekniğinden nasıl ayrılabileceğini Moran şöyle açıklar:

“Bilinç akımı da roman kişinin kafasının içini okura doğrudan doğruya seyrettiren bir teknik. Şu farkla ki iç konuşma gramer bakımından düzgün, sentaks kurallarına uygun cümlelerle yapılan sessiz bir konuşmadır. Ve düşünceler arasında mantıksal bir bağ vardır. Bilinç akımında ise karakterin zihninden akıp giden düşüncelerde mantıksal bir bağ yoktur. Daha çok çağrışım ilkesine göre akarlar. Ayrıca gramer kuralları da gözetilmez. Bilinç akımında yalnız düşünceler değil, duyular, imgeler de yer alabilir

ve tam bir bilinç akımı tekniği ile okura bir sahne gibi sunulan, bilincin en karanlık, bilincin en altına yakın kesimidir” (1998: 64).

Hikâyede üçüncü kez eve sabahın ilk ışıklarıyla beraber gelen oğlu için endişelenen annenin eşine bu duruma bir çare bulunması gerektiğini söylemesi üzerine hikâyenin anlatıcısı olan baba, eşinin haklılığını kabul ederek iç dünyasında kendisiyle konuşur:

“-Yarın bir şeyler yaparım, diyorum.

Hangi yarın? Gökyüzü tatlı maviliğini bulmuştu bile. Gün, katılmak zorunda olduğumuz gün, başlıyordu. Karım haklı. Bunun üzerinde durmak lazım. Oğlum yatağına daha yeni giriyordu. Ona, bu yaptığının ümitsiz bir isyan olduğunu anlatmalıydım.” (Buğra, 2019: 22).

Eşinin yaşananlara kayıtsız kaldığını düşünerek üzülen anne, oğlunun son zamanlardaki halinin devam edeceği konusunda da endişelidir. Eşine kıyasla daha sakin görünen baba da artık oğluyla ilgili bir şeyler yapılması gerektiğini kendisine itiraf etmiştir. Karısının haklı olduğunu yüzüne söylemese de kendisi de eşinin haklılığını kabul etmiştir. Başlayan yeni günle beraber hemen oğlunu bir baba olarak karşısına alıp konuşmalıdır. Konuşmak için oğlunun odasına giden anlatıcı/baba, onu uykuda bulur.

Uyuyan oğlunun başı ucundaki sandalyeye oturan anlatıcı, yine oğlunun başı ucunda beklediği bir âna gider, geçmişe döner. Bu bölüm **geriye dönüş tekniği** ile okura sunulur. Bilindiği üzere anlatı metinlerinde zaman, gerçek hayattaki gibi kronolojik bir sırayla akmaz. Kurgu dünyasında anlatı kişisi, gerçek hayattaki gibi kimi zaman hatırlamalar yoluyla geçmişe, kimi zaman da hayallerle geleceğe taşınır. Dolayısıyla bir “kahramanın veya bir olayın geçmişi hemen romanın başında anlatılmaz. Aradan bir süre geçtikten, okuyucunun merak duygusu kamçılandıktan sonra bahse konu olan kahraman veya olayla ilgili bilgiler -geçmişe dönülerek- verilir.” (Tekin, 2001: 234). Böylece okur, kahramanın hayatı, kişiliği ya da psikolojisi hakkında bilmesi gerektiği kadarını ya anlatıcı tarafından ya da anlatı kişilerinin ağzından öğrenir.

Oğlunun başı ucunda geçmişi düşünen anlatıcı/baba, zamanın değiştiğinin de farkındadır. Artık geçmiş ile şimdi arasında çok büyük farklar vardır. Ömer, her ne kadar ailesinin gözünde hâlâ bir çocuk gibi ise de artık şimdi bir yetişkindir. Oysa bir zamanlar anne ve babasının ilgisine ve şefkatine muhtaç ve yaşananları hatırlayamayacak kadar küçük bir cocuktur o:

“İçim bir tuhaftı. Ona bakamıyordum; fakat onunla doluydum: Tıpkı, çok eskiden bir defa daha olduğu gibi. O zaman daha küçüktü; tifoya tutulmuştu, ateşi vardı, sayıklıyordu. O, şimdi bunu hatırlamaz ki...” (Buğra, 2019: 22).

Oğlunun hatırlayamayacağı ancak kendisinin unutmadığı o günlerden sonra daha da öncesine, Ömer’in doğduğu ilk güne giden anlatıcının/babanın oğlunu ilk kez kucağına alışı, onu bir müjde gibi kendi babasının kucağına verışı, oğluna nasıl bir isim vereceğine dair duyduğu heyecan da geriye dönüş tekniğiyle okura sunulur:

“Karlı bir şubat gecesi doğmuştu. Babamın kucağına verirken bir tuhaftım.. İsim ararken kama bana ne kadar boş gelmişti. Ona, ıslıl ıslıl, kâinat gibi manalı bir kelime bulmak istiyordum. Sonunda Ömer dedik. Bu da ona yakışmıştı. Onu, tarihe girmiş bütün Ömer’lerin başarı ve üstünlüklerine layık görüyordum.” (Buğra, 2019: 22-23).

Oğlunun başı ucunda geriye dönüş tekniğiyle hâlden geçmişe dönen anlatıcı/baba, oğlunun hayatındaki ilkleri de hatırlar. Aslında bu ilkler, anne ve babanın da oğullarıyla ilgili olarak yaşadıkları ilklerdir. Bu hatırlamalar eksilteli yapıyla ve **özetleme tekniği**yle okura sunulur. Özetleme tekniğinde anlatıcı bir olayı uzun uzadıya geniş bir şekilde anlatmak yerine özetleyerek geçer. Zira anlatıda “hayatı ya da olayları tüm detaylarıyla yansıtmak mümkün değildir, dolayısıyla belirli amaçlar doğrultusunda bir seçme yapmak, bazen önemli kısımları ön plana çıkarmak bazen de önemsiz yerleri es geçmek gerekmektedir.” (Dervişcemaloğlu, 2014: 162).

Aşağıdaki alıntıda geriye dönüş tekniği ile birlikte özetleme, anlatma ve iç monolog teknikleri de bir arada yer almaktadır:

“İlk gülüş.. ilk diş.. ilk kelime.. annesine doğru, genç, güzel ve mutlu annesine doğru ilk adım.

Sonra yedinci yaş.. okula götürdüğüm gün ne kadar ağlamıştı: Sanki varlığına evden başka bir ortak kabul etmek istemiyordu. Fakat bu böyleydi işte: O da her oğul gibi sokak, okul ve çarşı arasında her gün biraz daha büyüyüp gidecekti. Önlenezdi bu.

Ve on dördüncü yaş: Hıçkırıklar, iştahsızlıklar... Bize yeni bir ortak daha, ortakların en yenilmezi... Karımın mağrur telaşları ve benim ilk endişem.

Liseyi, daha sonra fakülteyi bitirdi. Bu arada, onu biraz daha iyi yaşatabilmek için, karım düğününden kalma üç beşbirliği bozdurdu... Ve o, ilk aşkın bahtsızlığı ile sarsıldı, bizi de perişan etti.” (Buğra, 2019: 23).

Bir bebeğin ilk gülüşü, ilk diş çıkarışı, ilk kelimeleri ve ilk adımları anne ve baba için unutulmaz anlardır. Aynı şekilde okula ilk gidiş, ergenliğin getirdiği hırçlıklar, gelecek kardeşi kabullenemeyiş, lise ve üniversiteden mezuniyet, ilk aşk acısı. Anlatıcı/baba, en az yirmi yıllık bir zaman dilimini gereksiz ayrıntılardan ve açıklamalardan ayıklayarak geriye dönüş ve özetleme tekniğiyle okura sunar. Böylece okur teferruatın içinde boğulmaz.

Oğlu Ömer'e ait detayları ve unutulmaz güzel günleri hatırladıktan sonra anlatıcı/baba, oğlu sanki uyumuyor da karşısında oturuyormuş ve onunla konuşuyormuş gibi içinden konuşmaya başlar. **İç diyalog tekniğinin** kullanıldığı bu bölümlerde "kişi karşılıklı konuşmaları kendi iç dünyasında temsil ettirir. Yani gerçekte karşısında kimse yoktur. Ama o var kabul eder ya da zanneder. İçinden kendi kendine konuşarak gözünün önündeki hayalî kişilerle söyleşir." (Çetin, 2015: 181).

İç diyalog tekniğine örnek teşkil eden aşağıdaki cümlelerde, hayali bir şekilde oğluya konuşan anlatıcının/babanın iç dünyasının kapıları açılır ve okur onun oğluya ilgili hâle ait duygu ve düşüncelerine vakıf olur:

"Sen bizden ayrılıverdin. Sevgimiz arttıkça sen biraz daha tedirgin oluyordun. Ben bunu anlıyordum: Sen bunda biraz da hürriyetine tecavüz buluyordun. Fakat annen..."

Ben biliyorum: Sen, artık odaların bu döşeniş tarzını, hatta bu evi beğenmiyorsun.. Uçmayı öğrenmiş bir serçe yavrusu gibi, gözün başka dallarda. Senin düşündüğün, kim bilir ne cici şeydir. Bizi misafir edeceğin odayı da unutmamışsındır; buna eminim. Bu kadarı da bize.. bana yeter. Fakat annen.. Bunu sen de seziyor, arada sırada, hatta sık sık kardeşlerini nasıl okutacağından, bizim için neler tasavvur ettiğinden bahsediyorsun. Fakat birbirimizden niçin gizleyelim; sen böyle konuşurken sesini titreten şeyde biraz vicdan burkulması ve daha çok çaresizliğin acısı yok mu?.. Ama sen bunun için üzülme, senin elinden ne gelir; hayat böyle işte, yapamazsın ki..

Ben senin içkiden ne umduğunu biliyorum; alışmayacağına da eminim. Fakat annen...

Sonra ben senin dışarıda ne aradığını, evden niçin kaçtığını da biliyorum. Belki de küçük bir orospu. Ben onlara düşman değilim; hatta.. fakat annen.. kadıncağz böyle birine kapılıvereceksin diye tir tir titriyor. Sen gecelerini böyle dışarıda geçirince, kuruntuları, ıslıl ıslıl caddeleri ve gazinoları masal mağaralarına çeviriyor.

Fakat bütün bunlara ne lüzum var; sen sanki bunları bilmiyor musun? Ben sanki bütün bu şeylerin senin kalbini nasıl sızlattığını bilmiyor muyum? Annen, ben.. sen bize bakma. Bütün budalalık bizde. Biraz hasta olmanı

bekler gibiyiz. Hâlâ bize en çok ait olduğun günlerdeki gibi kalmanı istiyoruz. Değişebileceğini aklımız almıyor. İşte, gözlerimi bir türlü yüzüne çeviremiyorum, sana bakamıyorum. Annen de böyle. Şimdi biz, seni uyandıramayız. Çünkü düşünmeğe cesaret edemedi biliyoruz ki artık senin uykun da değişti. Eskiden bizi bekler gibi uyurdun. Evet, artık uykun da değişti. Hatta asıl değişiklik uykularında oldu; sen uykularında da bizden uzaklaştın...” (Buğra, 2019: 23-24).

Anlatıcının kendi dünyasında oğlula dertleşip söyleştiği, oğluna aslında söylemek isteyip de söyleyemediği bu cümleler, yalın ve içten bir şekilde ifade edilir. Anlatıcı, samimi duygularla aslında oğlunu ne kadar sevdiğini söyler. Anlatıcı/baba iç dünyasında oğlula yaptığı bu konuşmadan sonra “*içim birdenbire ferahladı: Sanki yıllardır aradığım bir arkadaşımı bulmuştum. Islık çalmak istiyordum.*” (Buğra, 2019: 24) diyerek ve uykuda olan oğlunun kendisine benzeyen “*sert ve siyah sakallı yüzünü*” (Buğra, 2019, s.24) öperek odadan çıkar.

Anlatıcının/babanın sözleri ve tavırları oğlunun hayallerinin, beklentilerinin, duygularının değiştiğinin ve bu değişimleri anlayabildiğinin ve hatta kabul ettiğinin göstergesidir. Anlatıcının/babanın yaklaşımına karşılık annenin oğluna dair beslediği hayaller, beklentiler ve duygular ise bambaşkadır. Bu tezat, hikâyede eksilteli yapıyla dört kez tekrarlanarak vurgulanan “*Fakat annen...*” ifadesiyle okura sezdirilir. Bu ifade, metnin niyetini görünür kılan bir *leitmotiv*’tir.

Bir müzik terimi olan leitmotiv, “*kurmaca içerikte düzenli ya da düzensiz aralıklarla yinelenen davranış, söz öbeği, nesne gibi ögeler için*” (Sazyek, 2021: 217) kullanılır. “*Yazar ve şairler, leitmotiv tekniği ile öncelikle muhtevada sürekliliği sağlama amacı güderler. Eğer leitmotiv kahramana ait bir söz veya bir tavır olarak gerçekleşiyorsa, bu, o söz veya tavrın kahramanın çok belirgin bir yönünü karakterize ettiğinin işaretidir. Bunun da ötesinde leitmotiv, edebî metne simetrik ve estetik değer kazandırır.*” (Çetişli, 2014: 134).

“*Fakat annen...*” leitmotiviyle annenin oğluna duyduğu aşırı sevgi ve bu sevginin sebep olduğu aşırı korumacı olma hali vurgulanır. Bu durumun sebebi ise, annenin oğlunun artık büyüdüğünü görmemesi ya da kabullenememesidir. Bu da, hâlâ küçük gördüğü oğlunun başına bir şey geleceği vehmini doğurur. Oysa Ömer artık anne ve babasının koruyup kollamasına muhtaç bir çocuk değil, kendini koruyabilen, ayakları üzerinde durabilen bir gençtir. Baba hemcinsi olan oğlu Ömer’in içkiye alışmayacağını, bir düşkün kadına kapılmayacağını bilmekte, hatta bu durumları o yaş için doğal bile karşılamaktadır. Fakat anne böyle

düşünmemekte ve hâlâ küçük gördüğü oğlunun yanlışa kapılıvereceği endişesiyle yaşamaktadır. Bu endişelere hikâyede doğrudan yer verilmemekte, leitmotivle satır aralarında okura sezdirilmektedir. Böylece okur, anlatıcının gözünden anneyi tanıma fırsatı bulur. Ayrıca estetik dokuya hizmet eden leitmotivle gerçekliğe uygun bir aile tablosu da resmedilmiş olur.

Hikâyenin sonu da yine bir sahneyle biter:

“Çayımızı içerken karım biraz dalgındı. Ben, küçük oğlumun çayını gizlice, hiç sevmediği limonla doldurdum.” (Buğra, 2019: 24).

Kahvaltı sofrasında Ömer yoktur ve anne hâlâ düşünceli ve endişelidir. Baba ise küçük oğluya yaşayacağı güzel anları kaçırmak istemez gibidir. Hâlâ kendi dünyalarının bir parçası olduğunu bilmenin verdiği rahatlıkla küçük oğluna dair yıllar sonra geriye dönüp hatırlayacağı bir ânı ölümsüzleştirmektedir. Anne ne kadar endişe dolu ise baba o kadar neşelidir. Anne ne kadar korku içindeyse baba o kadar rahat ve sükûnet içindedir. Çünkü baba, zamanın getirdiği şartlar gereği Ömer’in artık değiştiğini ve kendisine ait bir dünyası olduğunu kabullenebilmiştir. Fakat anne...

4. SONUÇ

Tarık Buğra’nın Türk edebiyatında adının duyulmasını sağlayan ilk eseri, *Oğlumuz* adlı hikâyesidir. Tek bir vakadan oluşan hikâyenin anlatıcısı, baba rolüyle okurun karşısına çıkan kahraman anlatıcıdır. Okur, onun bakış açısıyla yaşananlara tanık olur. Bir ebeveynin son zamanlarda oğullarının tutum ve davranışlarından duydukları endişenin konu edinildiği hikâyede türün sunduğu imkânlar ölçüsünde estetik dokuya hizmet eden çeşitli anlatım teknikleri kullanılmıştır.

Bir durum hikâyesi olan *Oğlumuz*’da, olaydan çok anlatı kişilerinin ruh hallerine ve düşüncelerine yer verilir. Bunlar anlatım teknikleriyle okura sezdirilir. Gösterme ağırlıklı bir anlatımın olduğu hikâyede özellikle iç diyalog ve iç monolog teknikleriyle anlatı kişinin psikolojik derinliklerine inen okur, geriye dönüş tekniğiyle anlatıcının geçmişteki tutum ve halleriyle birlikte onun hâl ile geçmişi değerlendirişine, yaptığı mukayeselerle yine anlatı kişinin psikolojik derinliğine vakıf olur. Özetleme tekniğiyle ayrıntılardan soyutlanmış bir halde kendisine sunulduğu kadarını bilen okur, diyalog tekniğiyle de kurgudaki zaman ve mekânın bir parçası olarak âna yakinen tanıklık eder. Leitmotiv tekniğiyle ise doğrudan söylenmeyen ancak satır aralarında vurgulanan duygu ve düşünceleri sezinler.

Oğlumuz, dört sayfalık bir hikâyedir. Evlat sevgisinin vurgulandığı hikâyede mesajı görünür kılan ve estetik yapıyı oluşturan yukarıda ifade edilen anlatım teknikleri çoğu zaman bir arada kullanılmıştır. Bu durum, metne ahenkli bir bütünlük de kazandırmıştır. Denilebilir ki metnin niyetinin görünür kılınmasında anlatım teknikleri ustaca kullanılmış ve estetik yapı bu tekniklerle ilmek misali dokunmuştur.

5. SUMMARY

Tarık Buğra, one of the important names of the Turkish literature of the Republican period and better known for his novel writing, first announced his name in Turkish literature with the story genre. Tarık Buğra's first story that made his name heard in Turkish literature was his story *Oğlumuz* (Our Son).

In the story of *Our Son*, whose plot consists of a single case, the narrator is the first singular person/hero narrator. In the story, people, events and situations are narrated by the father, who is the protagonist and narrator of the story. In the story, mother and father's concern for their son, who has recently begun to come home in the early morning is dealt with. The mother waits in front of the window in the morning with great anxiety for her son to come. Although the father's anxiety is not as much as the mother's, he does not know how to act in the face of this situation. The expectations of the parent, who cannot see that his children are now growing up and that he has a world of his own, and the generational conflict that arises as a result of the values that change depending on the time form the basis of the story. The evaluations made by the father, who is the heroic narrator, between the past and the situation also give the story a sense of reality. The love of children is felt by the reader through various narrative techniques and to the extent of the possibilities offered by the genre.

The outside world is a raw material for the author, ready to be processed. The author, who shapes this raw material with his power of observation, knowledge and ability, creates a whole new world. The reality told in this fictional world, which is based on the real world, is conveyed to the reader to the extent of the possibilities offered by the genre. The author makes the message he wants to give in the narrative visible with the elements of the narrator, people, plot, time and space, which we can characterize as the building blocks of fiction. However, it is also important with which techniques all these elements are presented to the reader, that is, how the message to be given in a deep structure is explained. Because, as in every work of art, the first purpose of a narrative is to evoke an aesthetic

feeling in the reader. What makes literary text aesthetic and distinguishes it from other texts that we can call instructive is not the subject it deals with, but the way the content is presented, that is, the narrative techniques. Therefore, the more sensitive the author processes his subject, the more satisfying the content of the works he creates and the more meaningful it becomes rich.

The secret of a narrative's artistic value depends on the richness of the narrative techniques used in the narrative and the proper use of these techniques. The aspect that creates the aesthetic texture in a novel and makes the novel a novel should be looked for in the narrative techniques. If it were possible to pull out the narrative techniques used in the novel, the novel could instantly turn into a book of history, psychology, or sociology. If the novel is an art of language, it is undoubtedly the narrative techniques that knead and shape the language of the novel. The main narrative techniques that form the aesthetic texture in literary texts and give strength and depth to the narrative are: Telling and showing techniques, dialogue technique, internal dialogue technique, internal monologue technique, stream of consciousness technique, depiction technique, letter technique, summarization technique, return technique, assembly technique, leitmotiv technique, autobiographical narrative technique,...

Each narrative technique has its own place of use and function. These functions have a meaning and value within the structural integrity of the fiction. Therefore, narrative techniques are important building blocks that serve intention and aesthetic texture. In this study, the narrative techniques used in Tarık Buğra's story "Our Son" were emphasized and the functions of these techniques in the story were tried to be determined.

6. KAYNAKLAR

- Arı, Z. (2008). *Ferit Edgü'nün öykü ve romanlarında anlatım teknikleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Aytür, Ü. (1977). *Henry James ve roman sanatı*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (1995). *Tarık Buğra güneş rengi bir yığın yaprak*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Çetin, N. (2015). *Roman çözümleme yöntemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetişli, İ. (2014). *Metin tahlillerine giriş 2*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dervişcemaloğlu B. *Anlatıbiliminde (Narratology) "mimesis" ve "diegesis" kavramları*. https://www.academia.edu/441163/ANLATIB%C4%B0L%C4%B0M%C4%B0NDE_NARRATOLOGY_M%C4%B0MES%C4%B0S_ve_D%C4%B0EGES%C4%B0S_KAVRAMLARI, Erişim Tarihi: 23.10.2023.
- Dervişcemaloğlu, B. (2014). *Anlatıbilime giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Moran B. (1998), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2002). Kurmaca âlemin kurmaca sözcülerinden romanda zaman-mekân-tasvir. *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*. S.65/66/67. s.130-164.
- Sazyek, H. (2004). Romanda temel anlatım yöntemleri üzerine bir sınıflandırma çalışması. *Folklor-Edebiyat*. S.37. s.103-118.
- Sazyek, H. (2021). *Roman terimleri sözlüğü*. Ankara: Hece Yayınları.
- Schorer, M. Teknik ve öz. *Roman teorisi*. (Haz. Philip Stevick). (Çev. Sevim Kantarcıoğlu). Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Tarık, B. (1996). Oğlumuz. *Yarın diye bir şey yoktur*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tekin, M. (2001). *Roman sanatı 1 (romanın unsurları)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tekin, M. (2018). *Doğumunun yüzüncü yılında Tarık Buğra itaatsiz bir taşralının entelektüel portresi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Temizkan, M. (2014). *Yaratıcı yazma süreci (hikâye yazma)*. Ankara: Pegem Akademi.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 24.01.2024

Kabul Tarihi: 21.03.2024

CROSS-DRESSING IN CONTEMPORARY BRITISH FEMINIST THEATRE

Çağdaş Britanya Tiyatrosunda Karşı Cinsin Kıyafetlerini Giyinme

Gamze ŞENTÜRK TATAR

Assist. Prof. Dr; Munzur University,
Department of English Language and Literature,
gamzesenturktatar@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5097-7739

Çalışmanın Türü: Araştırma

Abstract

*Sex and gender are two concepts that are often unconsciously used interchangeably, but they have distinct meanings. They are crucial in understanding the gender hierarchy or the distinction between man and woman created by the patriarchal order. While sex refers to a biological difference or an innate existence based on signs such as chromosomes and genitals, gender is a socio-cultural identity subsequently acquired through social interaction. While the biology-oriented approach reduces femininity and masculinity to the body based on an essentialist approach, the socio-culturally oriented approach underlines that femininity and masculinity are culturally constructed, fluid, and changeable. The gender roles assigned to man and woman in patriarchal society bring along certain expectations based on their sexes and their society's values and beliefs about gender. The fact that both woman and man are expected to wear appropriate dress for their gender roles is the reflection of this expectation. When a man wears clothing traditionally associated with women or when a woman wears clothing traditionally associated with men, they might face ridicule or criticism because these clothing choices challenge established gender norms, and because the clothes are reminders of roles or symbols that favour social roles. Contrary to this, cross-dressing is described as an act of wearing clothes and accessories that belong to the opposite sex, and it is possible to see its examples as a deconstructive strategy in contemporary British feminist theatre. This article aims at discussing the functions of cross-dressing as a body memory in contemporary British feminist theatre over selected plays such as Caryl Churchill's plays *Cloud Nine* (1979) and *Top Girls* (1982), *Timberlake Wertenbaker's New Anatomies* (1984), and *Moira Buffini's Silence* (1999).*

Keywords: *Cross-Dressing, Cloud Nine, Top Girls, New Anatomies, Silence.*

Öz

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet, genellikle bilinçsizce birbirinin yerine kullanılan ancak farklı anlamlara sahip iki kavramdır. Bunlar, cinsiyet hiyerarşisini veya patriarkal düzen tarafından oluşturulan erkek ve kadın arasındaki ayrımı anlamak açısından son derece önemlidir. Cinsiyet kromozomlar ve üreme organları gibi işaretlere dayanan biyolojik bir farklılığa veya içsel bir varoluşa işaret ederken, toplumsal cinsiyet ise sosyal etkileşim yoluyla sonradan edinilen sosyo-kültürel bir kimliktir. Biyoloji odaklı yaklaşım, kadınlığı ve erkekliği özünde bir vücuda indirgeyerek özcü bir yaklaşıma dayanırken, sosyo-kültürel odaklı yaklaşım, kadınlık ve erkekliğin kültürel olarak inşa edildiğini, esnek ve değişken olduğunu vurgular. Patriarkal toplumda erkeğe ve kadına atanan cinsiyet rolleri, cinsiyetlerine ve toplumlarının cinsiyet hakkındaki değer ve inançlarına dayalı birtakım

*beklentileri beraberinde getirir. Kadın ve erkekte cinsiyet rollerine uygun kıyafet giyinmelerinin umulması, bu beklentinin bir yansımasıdır. Bir erkeğin geleneksel olarak kadınlarla ilişkilendirilen giysiler giymesinden veya bir kadının geleneksel olarak erkeklerle ilişkilendirilen giysiler giymesinden dolayı alay veya eleştiriyi karşılaşması muhtemeldir; çünkü bu giyim tercihleri, yerleşik cinsiyet normlarını sorgular veya giysiler, sosyal rolleri destekleyen sembollerdir. Buna karşın, karşı cinsin kıyafetlerini giyinme, karşı cinsiyete ait giysileri ve aksesuarları giyme eylemi olarak tanımlanır ve örneklerini günümüz Britanya feminist tiyatrosunda yapışökümcü bir strateji olarak görmek mümkündür. Bu makale, Caryl Churchill'in *Cloud Nine* (1979) ve *Top Girls* (1982), Timberlake Wertenbaker'ın *New Anatomies* (1984) ve Moira Buffini'nin *Silence* (1999) oyunları üzerinden günümüz Britanya feminist tiyatrosunda karşı cinsin kıyafetlerini giyinmenin bir beden hafızası/belleği olarak işlevlerini tartışmayı amaçlamaktadır.*

Anahtar Kelimeler: Karşı Cinsin Kıyafetlerini Giyinme, *Cloud Nine*, *Top Girls*, *New Anatomies*, *Silence*.

1. INTRODUCTION

The feminist movement, initiated by women in a patriarchal world to address various inequalities in social, cultural, economic, and political fields, significantly reinforces itself in the last quarter of the 20th century. Women, claiming equal rights and status with men and endeavoring to make their voices heard to the world, have struggled in both political arenas and cultural spheres. The women's liberation movement, spanning four waves, critiques the notion of biological differences determining social roles. It aims to highlight the unjust treatment of women, asserting that their individualities were disregarded within the patriarchal order. This movement seeks to proclaim to the world that women have been unfairly treated and marginalized throughout history. The struggle against the patriarchal system, which views men as powerful subjects and citizens and women as subordinates, confined to roles such as wives and mothers, became more prominently visible in literature and theatre following the advent of Second Wave Feminism in the 1960s. The late 1980s particularly stand out in this regard due to specific societal shifts and notable cultural movements. According to Elaine Aston, "by the late 1980s there was a body of feminist theatre scholarship devoted to re-visioning theatre history, theory and practice. The dramatic syllabus had begun to change as feminists took issue with those 'canonical' texts, written mostly by men, for their representation of women" (1999: 81). This period marked an important turning point in which feminist scholars actively sought to revise and reshape the dramatic curriculum, aiming to address and correct the misrepresented or limited roles of women in theatre works.

Theatre, as a social and political art form, serves as a platform for the oppressed and exploited to amplify their voices and articulate their issues. It adapts and evolves based on the political dynamics and social

conditions of each era. Throughout the 20th century, theatre has emerged as a means of addressing the problems faced by women marginalized by the patriarchal order in social, political, economic, and cultural spheres. Oppressed by the patriarchal order, women transformed theatre into a platform where they could openly express themselves, engage in discussions about their individual or collective issues, and endeavor to bring these concerns to the world's attention. They defied the entrenched conventional norms prevalent in cultural, literary, and artistic productions, thereby challenging and subverting the traditional perception of theatre. They utilized the theatre as an alternative platform, providing them with an avenue to question societal constructs and advocate for their rights and perspectives. Through their performances and creative endeavors, women aimed to bring attention to their struggles and offer a voice to their experiences within patriarchal society. The experience of womanhood, which had been narrated from a male perspective, began to be narrated from an innovative, experimental, pluralist, deconstructive, critical, and decentred perspective in accordance with the experience of womanhood, especially since the second half of the 20th century, and the problems of the women and their struggles were tried to be announced. Distinguished female playwrights like Caryl Churchill (1938-), Pam Gems (1925-), Sarah Daniels (1957-), Moira Buffini (1965-), and Timberlake Wertenbaker (1951-) initiated a feminist tradition within theatre. They disrupted the male-dominated theatrical landscape and conventional discourse by employing various feminist strategies centered on content, form, and practice in their works (Şentürk, 2020). One of these strategies involves the deconstruction of gender roles, notably through practices like cross-dressing, essentially reversing or challenging traditional gender roles. This technique creates an alienation effect on the audience, prompting them to reconsider and question societal norms related to gender. This study aims at discussing the functions of cross-dressing as a body memory in contemporary British feminist theatre over selected plays such as Caryl Churchill's plays *Cloud Nine* (1979) and *Top Girls* (1982), Timberlake Wertenbaker's *New Anatomies* (1984), and Moira Buffini's *Silence* (1999). This study aims to provide a deeper understanding of the development of British feminist theatre and women's struggle against gender roles, to reveal the close relationship between feminism and theatre, and to reveal how women's experiences can be expressed through theatre.

2. CROSS-DRESSING AS A FEMINIST STRATEGY

According to *Oxford Learner's Dictionaries*, cross-dressing is described as “the practice of wearing clothes usually worn by a person of the opposite sex” (OLD, 2023) and the term ‘transvestism’ is listed as a

synonym for this practice. It is the practice of wearing clothing, accessories, or portraying oneself in a manner traditionally associated with the opposite gender. In order to perceive the real nature of cross-dressing, it is necessary to know the distinction between sex and gender. Sex and gender are two concepts that are often misused interchangeably. These two concepts are very crucial to see the gender hierarchy and the distinction between men and women created by the patriarchal order. Sex pertains to biological characteristics or inherent attributes determined by biological indicators such as chromosomes and genitalia. In Judith Butler's words, "the category of 'sex' is, from the start, formative. (...) 'sex' not only functions as a norm, but is a part of a regulatory practice that produces the bodies it governs (...) whose regulatory force is made clear as a kind of productive power, the power to produce (...) the bodies it controls" (1993: 1). Sex establishes a categorization of individuals based on their physiological traits. On the other hand, gender is a socio-cultural identity shaped through social interactions and cultural norms. It is a multifaceted construct encompassing roles, behaviours, expectations, and identities perceived as appropriate for men and women within a given society. According to Elin Diamond,

"Gender critique refers to the words, gestures, appearances, and behaviour that dominant culture understands as indices of feminine or masculine identity. When spectators 'see' gender they are seeing (and reproducing) the cultural signs of gender, and by implication, the gender ideology of culture. Gender in fact provides a perfect illustration of ideology at work, since 'feminine' or 'masculine' behaviour usually appears to be a 'natural'-and thus fixed and unalterable-extension of biological sex" (1988: 84).

Diamond asserts that they are essentially recognizing and perpetuating the cultural symbols and norms related to gender, thereby reinforcing the prevalent gender ideologies within that culture, when people observe and perceive gender. Gender serves as a prime example of how ideology operates within society. Behaviours categorized as feminine or masculine often seem 'natural' and innate, appearing to be an inherent and unchangeable extension of an individual's biological sex. However, this perception overlooks the fact that these gendered behaviours are heavily influenced by societal norms, expectations, and cultural constructs rather than being solely determined by biology.

The clothes have become a reminder of gender roles. Gregory G. Bolich expresses that "these things [clothes] we put on become a part of us, both representing whom we experience ourselves to be and expressing how we want others to experience us. How we dress matters to us and how others

dress also interests us. If this were not true, cross-dressing would be a completely unremarkable phenomenon” (2006: 17). Clothing often carries significant symbolism and is intertwined with societal expectations regarding gender roles. Throughout history and across various cultures, clothing has been used as a tool to signify and reinforce gender identities and roles. The gendered clothing expectations can be restrictive, as they create boundaries and norms that individuals are expected to adhere to based on their gender identity. Breaking away from these norms, such as through cross-dressing that does not conform to traditional gender expectations, can challenge societal perceptions and spark discussions about the fluidity and diversity of gender expression. Paradoxically, according to Judith Lorber, our clothes usually hide gender while simultaneously making our gender visible (1994: 22). Clothes serve as a means of concealing or masking the physical attributes that might be associated with a particular gender. Clothing can obscure the body, making it challenging to discern someone’s gender based solely on their physical appearance. However, simultaneously, clothing plays a pivotal role in signalling and expressing gender identity. The choices individuals make in their attire often align with societal norms and expectations related to gender.

Cross-dressing has manifested as a phenomenon throughout diverse historical epochs and cultural contexts. Cross-dressing in theatre has been practiced for centuries. It is possible to see its practises even in ancient societies and their cultural products such as dancing and theatre, as well as in mythology, history and art. The history of cross-dressing can be traced back to the theatre of the ancient times. In Ancient theatre, male actors portrayed female roles. Cross-dressing in Ancient Greek comedies and tragedies was an inherent part of the genre’s essential conventions. Given that all actors were male during that time, portraying female roles required them to cross-dress as there were no female actors permitted on stage. According to Abbey Kayleen Elder, “female parts could not be played without some cross-dressing on the parts of the actors in Classical Greece, because all of them were adult males. They all wore masks, denoting which character they were playing at the time, and perhaps showing feminine traits, such as lighter paint, for female characters” (2015: 1). Male actors taking on multiple roles cross-dressed to portray female characters on stage. In Ancient theatre, cross-dressing served as a theatrical device that enabled actors to portray characters of the opposite sex and contributed to the artistic and dramatic aspects of the performances.

Cross-dressing was also common in medieval theatre, especially in

Europe during the Middle Ages. Similar to ancient theatre traditions, medieval performances often featured male actors taking on female roles due to social restrictions and cultural norms that prohibited women from appearing on stage. In religious performances such as mystery plays that aimed to educate the audience about religious stories and moral lessons, male actors performed female roles, such as biblical figures like Mary, mother of Jesus, or female saints. According to Katie Normington,

“The last way in which women were represented on the medieval stage was through the appearance of female characters. The women characters, though played by cross-dressed men, offered a representation of various images of womanhood. Many of these characters were of biblical origin and were influenced by the prevalent iconography which surrounded such ‘holy women’. It is important to examine the breadth of these representations in order to understand how the enactment of these plays helped to construct an image of gender” (2004: 4).

It is possible to conclude that this form of representation plays a crucial role in the formation of ideals and perceptions of women in the society. It provides us with important clues about how gender roles and social expectations were reflected at the time.

In the Renaissance period, male actors also cross-dressed to play female characters in various productions. David Cressy states that, “literary Renaissance scholars were fascinated by cross-dressing, by men wearing women’s costumes or women dressed like men” (1996: 439). Cross-dressing was most popularised in Britain during the Elizabethan and Jacobean periods. Cross-dressing, which started to come to the fore in the 1570s, reached its peak in 1606-1607 despite all the suppression efforts of King James I. By the 1620s, cross-dressing gained popularity again (Normington, 2004: 55). By performing the social roles and expectations of gender, male actors/boys aged between 12 and 21, performed their roles and all female roles on the stage in 17th and 18th centuries, Britain and the audience was accustomed to seeing boys play the parts of women. As Wichelene Wandor also asserts, “male cross-dressing in the Elizabethan era came about as a consequence of the society’s taboos on women in the theatre. Officially, women were not allowed to perform in ‘serious’ drama in England, as a result of the Christian Church’s response to the theatre” (2004: 15). Wandor highlights that the prohibition on women participating in serious drama within the English theatre led to the necessity for men to assume female roles. She stresses that this restriction was influenced by the Christian Church’s stance on theatre and its reluctance to allow women to engage in

certain types of performances.

In her article “Patterns of Crossdressing in Shakespeare’s Comedies”, Lucie Johnová underlines that cross-dressing in the Renaissance era offers important clues in terms of revealing the difference in status. She asserts that,

“From the social point of view, crossdressing in the Renaissance had an important aspect: as women were considered inferior to men and had fewer rights, crossdressing presented an important change of status. Both male and female crossdressing was a pretence, a potential threat to the order of the society. Yet if a woman pretended to be a man, she was, in fact, assuming more rights than she was entitled to, thus threatening the order more dangerously. Apart from several exceptions in the real life, it was only in fiction and carnivalesque festivities that crossdressing was allowed as a temporal escape from everyday reality” (2013: 66-65).

As Johnová implies, cross-dressing in the Renaissance era clearly reveals inferiority of women to men, because the woman, who is considered inferior to the man, gains some privileges and status when she is disguised as the opposite sex. In the Renaissance era, the idea of one subordinate to the other was common in the depiction of two genders in cross-dressing. This depiction was integral to the Renaissance perception of a hierarchical social structure and served to reinforce the division of labour based on gender roles (Howard, 1988: 423). It depicts women as second-class citizens, imperfect or incomplete men. Considering that women began to act publicly on British stage in the 1660s, its tragic nature becomes clear.

Cross-dressing appears as a recurrent theme in British playwright William Shakespeare’s theatre. There are many female characters disguised as men in Shakespeare’s plays. Shakespeare’s renowned female characters, including Portia in *The Merchant of Venice* (1598), Julia in *The Two Gentlemen of Verona* (1598), Viola in *Twelfth Night* (1599-1601), and Rosalind in *As You Like It* (1600), engage in cross-dressing within the plays for various reasons. Portia dresses as a lawyer’s apprentice to defend Antonio against Shylock, the Jewish merchant while Julia cross-dresses to act freely in a patriarchal society, and to pursue her lover. Viola cross-dresses to win Duke Orsino’s love while Rosalind cross-dresses to escape from Duke Frederick and to test Orlando’s love. All these women, who use their intelligence and capacity, are still biologically female and physically weak women. Through cross-dressing they can act as freely as men and gain certain freedoms. Shakespeare’s women disguised as men were so famous that many of his contemporaries were inspired by these women. As Peter

Berek stresses, “the heroines cross-dressed in Beaumont and Fletcher’s plays are indeed modeled after Shakespeare’s” (2004: 360). In Shakespeare’s plays, cross-dressing helps the women to bring some freedoms such as travelling, entering the male world by acting as men, controlling the action, and pursuing love. All these things show that they are not inferior to men. They have a voice, and they are active, not passive or submissive. As Juliet Dusinberre claims, for Shakespeare both men and women were equal in the world, and he did not think human nature into the masculine or the feminine. Instead, he refused to separate the world physically and psychologically, and tried to reflect human nature naturally (1996: 308).

Cross-dressing has also taken its place as an important feminist strategy and “the means to subvert gender roles by foregrounding sexual difference” (Shiller, 1999: 15) in contemporary theatre. Cross-dressing in contemporary theatre actively disrupts and challenges established gender roles and expectations, fostering a deeper exploration and representation of diverse gender identities on stage. Feminist playwrights employ cross-dressing as a theatrical strategy to reveal the fact that gender roles are culturally structured or built. As “the most important form of disguise” (Gill, 1998: 98), the aim of theatrical cross-dressing is “usually the goal of realist theater itself – to present the audience with a situation that mirrors real life” (Drouin, 2010: 25). Cross-dressing is used as a means to disrupt conventional perceptions of gender. By having characters adopt clothing and roles traditionally associated with an opposite gender, feminist playwrights aim to confront audiences with a deliberate departure from societal norms and expectations. By integrating cross-dressing into their narratives, feminist playwrights seek to create a theatrical mirror that not only entertained but also encouraged audiences to critically examine and reflect upon the societal constructs and constraints related to gender identity and roles. In doing so, they aim to provoke discussions and raise awareness about the artificiality and cultural construction of gender norms within our everyday lives. They dismantle rigid societal norms, advocating for inclusivity and a broader understanding of gender within performance and storytelling.

According to Elaine Aston, “cross-dressing, cross-gendering techniques represent a theatrically exciting way of demonstrating and de-automatising our perception of ‘naturalised’ gender sign-systems. Crossing the gender divide may expose the way in which gender is organised as an arbitrary, artificial sign-system, which, like all such systems, it is possible to disturb and to deconstruct” (1999: 74). Aston highlights that cross-dressing and cross-gender techniques serve as compelling theatrical tools that

challenge and disrupt our ingrained perception of supposedly natural gender signifiers. By crossing gender boundaries through costumes and behaviour, individuals engage in a theatrically exciting manner that reveals and destabilizes the constructed nature of gender norms. Aston suggests that these actions can uncover the fact that gender itself operates as an arbitrary and artificial system of signs. Similar to other constructed systems, gender can be disrupted and deconstructed, thereby questioning its assumed stability and fixed meanings. Through cross-dressing, individuals not only express themselves but also create a platform to challenge societal norms, encouraging a deeper understanding of the performative nature of gender and its influence on our perceptions.

It is possible to evaluate the concept of cross-dressing from the perspective of otherness. According to patriarchal system, “woman constitutes the position of object, a position of other in relation to a socially-dominant male subject; it is that ‘otherness’ which makes representation possible (the personification of male desire)” (Forte, 2002: 237). In the face of a patriarchal system that perceives women as a danger and oppresses them as an ‘other’, cross-dressing serves to tell society about the true nature of women’s otherness and to reflect on it. In this way, the woman disguised as a man can have the opportunity to look at this experience of her otherness from the outside. Likewise, a man disguised as a woman can gain a perspective on this situation by experiencing otherness. At this point, crossdressing also blurs the boundaries between male-female opposites and makes it possible to approach the opposite sex with empathy. It serves as a catalyst for characters to explore and assert their own sense of identity, despite societal expectations or constraints.

Throughout history, the female body has been determined by the male perspective, and even fashion has been shaped according to the viewpoint of the male-dominated system. In today’s world, where fashion programs are proliferating and there’s a prevailing obsession with women’s make-up and clothing, body sociology emerged in the 1980s as the body became a subject of research. There exists an ideological structuring for both women and men. However, there is a higher level of intervention in the female body, delineating a body policy that aligns dressing with cultural, political, and economic practices. Through clothing, the female body is subjected to control and surveillance. Presently, the female body is predominantly perceived as a sexual object, where gender roles are shaped by the attire imposed on individuals’ bodies. Today, there is a societal expectation where a man often assumes ownership or control over a

woman's body while also being expected to provide care for her. According to feminist theory, the body is seen as "a cultural construct which does not precede or exist naturally and unproblematically outside this construct" (Schulze, 1990: 72). Feminists challenge the notion that the body exists in a natural and fixed state independent of cultural influences. They emphasize that societal norms, beliefs, and power structures shape our understanding and perception of the body. In her book *Second Sex*, the feminist activist and existentialist philosopher Simone de Beauvoir also claims "the body is not a thing, it is a situation: it is our grasp on the world and our sketch of our project" (1949). Beauvoir emphasises that our bodies, intertwined with our materiality and selfhood, phenomenologically reveal how we interact with and experience the world. According to her, the negative relationship that women have with their bodies makes women dependent on men, and it is significant for women to make themselves a subject, because women's subjectivity is the only means that can bring about social change and eliminate the subordination to which they are subjected.

Judith Butler, gender theorist known for her significant contributions to feminist and queer theory, delves into the performative nature of gender, proposing that gender identity is constructed through repetitive acts and behaviours rather than being an inherent or stable characteristic (1993). She discusses how societal norms and expectations shape our understanding and performance of gender. Butler does not make a sharp distinction between cross-dressing and drag, and uses cross-dressing and drag synonymously by finding the support from Esther Newton asserting "appearance is an illusion" (qtd in Louise, 2016: 61). In her examination of gender as a performative act, Butler discusses various forms of gender expression, including drag performance and cross-dressing, under the broader umbrella of challenging and destabilizing conventional gender norms. She emphasizes how both drag and cross-dressing can disrupt and challenge traditional notions of gender by highlighting its constructed nature.

According to Butler, "the notion of an original or primary gender identity is often parodied within the cultural practices of drag, cross-dressing, and the sexual stylization of butch/femme identities" (2002: 174). In *Gender Trouble* (1990), Butler talks about the presence of a three-layered framework for gender identity within the context of cross-dressing in theatrical performance. This framework encompasses the anatomical sex of the performer, the gender they portray during the performance, and their inherent gender identity (2002: 175). According to her,

"part of the pleasure, the giddiness of the [drag] performance is in the

recognition of a radical contingency in the relation between sex and gender. (...) In the place of the law of heterosexual coherence, we see sex and gender denaturalized by means of a performance which avows their distinctness and dramatizes the cultural mechanism of their fabricated unity" (2002: 175).

Butler emphasizes that cross-dressing performances challenge and deconstruct the perceived naturalness of the relationship between sex and gender. These performances act as a platform that not only acknowledges but also dramatizes the cultural construct that unifies these concepts, showcasing how societal norms and expectations shape our understanding of gender and its connection to biological sex.

In her book *Carry on Understudies: Theatre and Sexual Politics*, Michelene Wandor outlines key functions associated with cross-dressing. These functions range from its potential to evoke erotic responses in both genders to serving as a functional and creative outlet for performers. Additionally, cross-dressing is seen as a symptom of suppressed creative responses and, paradoxically, as a means to contain rebellion indirectly. Wandor places emphasis on the most significant role of cross-dressing in feminist theatre. Cross-dressing in the feminist theatre is "an expression of rebellion; a form of witty subversion in which one sex impersonates the other, and by so doing shows up some of the ridiculous constraints which define femininity and masculinity" (2004: 17). Within feminist theatre, cross-dressing becomes a powerful tool employed by playwrights to challenge and critique the established sex/gender system. By having one sex impersonate the other, playwrights highlight and ridicule the societal constraints and absurdities linked to femininity and masculinity. This subversive use of cross-dressing functions as a means of questioning and undermining societal norms regarding gender, illustrating its transformative potential within feminist theatrical narratives.

Susan Guber defines cross-dressing in her article "Blessing in Disguise: Cross-Dressing as Re-dressing for Female Modernists", as "a way of ad-dressing and re-dressing the inequalities of culturally-defined categories of masculinity and femininity" (1981: 479). Cross-dressing can be seen as a way to explore the relationship between the female subject and various ideologies. The female subject is shaped not only by sex but also by a complex interplay of cultural practices and discourses involving class, religion, race, and ethnicity. The cross-dressing serves as a tool to highlight how these diverse factors intersect and influence the construction of femininity. Cross-dressing strategy helps the spectator to see their specific

and changeable conditions by informing them women's material conditions in history. It is used to break stereotyped performance acting on the stage, to raise awareness in spectator's mind, and to erase the sharp definition of distinction between men and women. It gives them a chance to display 'theatrical revolt against pre-established images that society had about women and other sexual minor groups' (Dahmani, 2019: 19).

Alisa Solomon highlights a noteworthy contrast between male-to-female cross-dressing and female-to-male cross-dressing. She proposes that "men dressed as women often engage in gender parody, while women dressed as men tend to embody and perform gender" (1993: 145). This distinction sheds light on the complexity of gender expression and societal perceptions. It suggests varying approaches to expressing gender identity, with male-to-female cross-dressing often associated with humour or parody, while female-to-male cross-dressing leans toward a more serious enactment of masculinity. According to Jean E. Howard, "in certain circumstances, cross-dressing intensifies, rather than blurs, sexual difference, sometimes by calling to attention the woman's failure to play the masculine role signified by her dress" (1998: 36). Howard sheds light on how cross-dressing, rather than challenging gender norms, sometimes amplifies them by bringing attention to the discrepancies between expected gender performances and the actual behaviour exhibited. She emphasizes the ways in which societal expectations and gender roles remain rigid and can be reinforced through non-conformity to traditional attire.

Marjorie B. Garber claims that transvestite theatre is "the symbolic on the stage". She also adds "the phenomenon of cross-dressing within theatrical representation (...) may be seen as a return to the problem of representation that underlies theater itself. Transvestite theater recognizes that all the figures on stage are impersonators. The notion that there has to be a naturalness to the sign is exactly what great theater puts in question" (1992: 39). Theatrical representations, including cross-dressing, disrupt the notion of naturalness in signs or symbols. It questions the conventional expectation that symbols or representations must align with a predetermined sense of what is 'natural' or 'normal'. Garber implies that theatre challenges and undermines the idea of fixed and inherent meanings behind appearances or signs. She suggests that great theatre does not adhere to the expectation of representing things in a natural or predetermined manner; instead, it raises questions about the authenticity and constructed nature of representations, including the performances of gender and identity. Consequently, cross-dressing in feminist theatre shows the spectator "arbitrary construction of

gender, suggesting a new vision through the political structure of gender play” (Dolan, 1992: 7).

3. UNVEILING GENDER CONSTRUCTS IN CONTEMPORARY BRITISH FEMINIST THEATRE:

Feminist theatre offers its audience a bold stage for questioning gender roles and subverting traditional norms. In particular, the works of masters such as Caryl Churchill, Timberlake Wertenbaker and Moira Buffini embrace a striking and thought-provoking sub-genre in this field, cross-dressing strategies, offering an in-depth exploration of gender identity and social norms on stage. By analysing cross-dressing tactics in contemporary feminist theatre, this study aims to examine how these tactics are used and how they reveal gender constructions in the works of Churchill, Wertenbaker and Buffini. Cross-dressing within their plays serves as a multifaceted tool, allowing these playwrights to challenge, critique, and reshape conventional notions of gender. By deconstructing and reconstructing characters’ gender identities through cross-dressing, these playwrights provide a platform to confront societal expectations and limitations imposed on individuals based on their gender.

3.1. Caryl Churchill’s *Cloud Nine* and *Top Girls*

Carly Churchill, one of the leading figures of feminist theatre in Britain, tries to make the voices of women who are forced to submit to the pressure of the patriarchal system heard and reveals the artificiality of gender roles in her works. Telling the stories of male oppression against women, Churchill wants to show that women’s place has not changed much during history. She reverses gender roles in order to break stereotyped performance acting on the stage, to erase and subvert the sharp definition of distinction between men and women. In *Cloud Nine* (1979), Churchill uses cross-dressing as “a motif to display of cross-dressed characters was implicitly a denouncement of Britain’s colonial policy and the racist mentality that characterized it” (Dahmani, 2019: 4). The playwright, who raises the problems of women in a patriarchal society with her innovative and experimental practices, uses cross-dressing in her play *Cloud Nine*. In her two-act play, Churchill explores power dynamics, colonial and sexual oppression. It displays how sexual and racial identities in Britain were oppressed by patriarchy. Churchill selects her characters such as men and women, homosexuals and heterosexuals, adolescents and adults from different backgrounds in analysing the power and sexual politics.

Churchill’s main character Clive, the colonial administrator

showcases all types of oppression: patriarchal, sexual and racial in the play. He heads himself as the father of family: “I am a father to the natives here,/ And father to my family so dear.” (Churchill, 1984: 3). Clive appears as a “symbolic father” (Silverstein, 1994: 11). In the First Act of the play, set in Africa, a British colony, during the Victorian period, Clive is introduced as status quo, patriarch, a white colonizer, and oppressor. He feels proud of himself as “[the] father to the natives here,/ And father to [his] family [...]” (Churchill, 1984: 3). He desires his wife to be a perfect housewife and an angel of the house. He desires loyalty from his wife, Betty, and expects her to adhere to traditional gender roles as a woman and fulfill the responsibilities of a mother. Betty also accepts this role by saying, “I live for Clive/The whole aim of my life/Is to be what he looks for in a wife./I am a man’s creation as you see,/And what men want is what I want to be” (Churchill, 1984: 3). Betty, as a man-made woman, does not have her own individuality. Because of his oppression, his devoted wife meets Clive’s needs and she shapes herself in terms of Clive’s desire. He desires his homosexual son Edward, playing with his sister’s doll to be like his father. Their daughter Victoria, is a mere doll. Clive, the colonial administrator, also oppresses his devoted black servant Joshua. He obeys all the rules of his oppressive master. Joshua, whom Clive desires to tame, depends on the master’s language and culture.

In Act One, the characters, under the pressure of patriarchy or imperialism, are cross-cast, because they are the products of masculine or imperialist imagination. Betty is played by male performer, Edward by female performer, and Joshua, the black slave of Clive, by white male performer in order to acquire the culture of his white master. Victoria is also performed by a dummy. Churchill’s play “takes the body as a critical si[gh]t of gender representation” (Aston, 2001: 31). She disrupts conventional gender and racial constructs, using the visibility of non-normative bodies to challenge and redefine norms within sexual and racial spheres. She “underscores the artificiality and conventionality of the characters’ sex roles” (Fitzsimmons, 1989: 41). She draws parallels between sexual repression and economic/racial oppression, as well as between male dominance and political imperialism. The cross-dressing or cross-casting highlights the tension between an expressive, experimental identity and the constraints imposed by social roles and dominant ideologies (Reinelt, 1996: 89). In the Second Act which takes place some one hundred years after the events of the First Act, each character is performed by an actor or actress of the corresponding gender, because these characters begin to rediscover their true selves. They begin to live their lives freely. For example, homosexual

Edward begins to live with Gerry. Betty leaves her husband Clive, gains her money and discovers her sexuality. As a result, each character is played by their own gender. Cathy, Lin's mischievous five-year-old daughter, is portrayed by an adult man. Despite being a girl, Cathy disrupts traditional codes of femininity, although subtle traces of gender roles can still be observed within her character. Cathy, encouraged to play with toy guns by her mother Lin, represents "the rebellion of gender images and roles that the British society used to adhere to" (Dahmani, 2019: 44).

In *Cloud Nine*, Churchill questions the dominance, control of male protagonist, Clive over his family, homosexuals and blacks. She alienates the spectator through abnormal casting in order to destroy Clive's idea. She has an emphasis that gender is historically, culturally determined by the dominant discourse by destroying linearity, traditional role casting. She disrupts and challenges established gender roles, aiming to deconstruct and subvert societal notions of gender. She disrupts the notions of gender and "invites men to play the role of women and women to play the role of the opposite sex in order to dismantle the notions of gender" (Ravari & Naidu, 2011: 159). She employs cross-dressing as "a 'gestic' reference to the illogic state of social divisions between men and women" (Badreddine, 2016). In accord with Butler's notion of drag performance, Churchill "exchanges sexual fluidity and gender dissonance, and challenges the sharp demarcations of gender and sexual categories" (Albayrak, 2009: 172). As these lines stress, Churchill encourages her spectator to reconsider traditional perceptions of gender and sexuality, advocating for a more fluid and inclusive understanding of identity expression.

In *Top Girls* (1989), Churchill also provides a platform for her female characters from different backgrounds to articulate their opinions and tell their own stories of surviving in the dominant patriarchal system. By blending characters from different time periods, she creates a platform to explore the challenges faced by women across history and in contemporary society. This technique allows Churchill to address present-day feminist concerns through the lens of historical contexts, drawing parallels and contrasts between the experiences, struggles, and achievements of women from various eras. She gives five female characters from diverse historical periods the right to have their say. Five women including Patient Griselda, Lady Nijo, Dull Gret, Isabella Bird and Pope Joan come together in a restaurant to celebrate the success of the modern-day heroine Marlene. Churchill brings these characters together in a surrealist dinner party scene in the First Act. In this act, they share their experiences, challenges, and

perspectives on womanhood, power, and societal expectations. Patient Griselda who is a fictional character from Geoffrey Chaucer's *The Clerk's Tale*, was forced to obey her husband without question. Her two children were taken away from her by his husband to test her love and loyalty for him. Lady Nijo is a thirteenth-century female character who worked as a prostitute for the Japanese Emperor and later became a Buddhist monk. Dulle Gret is the subject of Brueghel's painting, entitled "Dulle Griet". This woman, pictured wearing an apron and armour, leads a group of women to hell to fight demons. Isabella Bird, who lived between the late 19th and early 20th centuries, was a Scottish woman, travelling extensively in the later years of her life.

The cross-dressing strategy is revealed through the character Pope Joan. Churchill encourages Pope Joan to tell her narrative of dressing as a man to ascend to the papacy. Pope Joan talks about how she was able to become pope. Pope Joan was a ninth-century woman who is believed to have served as pope from 854 to 856. At the age of twelve, Joan began dressing as a man to gain access to the Athens library for her studies. Papa Joan was a woman who has had male lovers and has lived the rest of her life as a man. Joan was later elected to the papacy. She became pregnant by her chamberlain lover and gave birth to a baby during a papal ceremony, she was stoned to death. In one sense, Pope Joan uses cross-dressing as "one way to avoid your gender-bent destiny" (Whittemore, 1999). According to Safa Badreddine, in *Top Girls*, "the act of cross-dressing is put into relief through the character of Joan who lives a 'manly' life" (2016: 7), because this woman rises to the top of religious hierarchy and to have an honorary position in man's world when she is completely alienated from her female body. In other words, she sacrifices living a woman's life. *Top Girls*, reflecting ideological viewpoint toward women, leaves the spectator with a cultural diversity, because they are different from each other in terms of their ways of speaking, wearing and we can see them as embodiment of culture, history, ideology of the period when they lived. Churchill tries to show patriarchal practices that dominant ideology codes culturally, ideologically and to make the audience direct to evaluate the women's conditions during history objectively. This presentation indicates that everything is open to change, if women see ideologically structured gender roles in the society, they can change it as they have their own powers.

3.2. Timberlake Wertenbaker's *New Anatomies*

American born British playwright Timberlake Wertenbaker has also been known for her exploration of feminist themes in her plays. She focusses

on the issues of power dynamics, gender roles, language, and identity. She puts women characters who are oppressed by patriarchal system and opposes patriarchal rules at the centre of her plays. Her play *New Anatomies*, written for the Women's Theatre Group in 1981, is based on the life of the European traveller and writer Isabelle Eberhardt who dresses as a boy, and thus feels "the mental liberation in the simple physical act of cross-dressing" (Wertenbaker, 1996: vii). As "a woman in love with adventure, on a quest" (Wertenbaker, 1996: vii), Isabella cross-dresses as an Arab man. She is "dressed in a tattered Arab cloak, has no teeth and almost no hair" (Wertenbaker, 1996: 5). She is in search of a better self and freedom. She is against the oppression by acting as a man in a male costume. Thus, she breaks the distinction of sex and gender and reverses the stereotypical image of a woman by cross-dressing. She does not want to wear skirts, stay at home and do housework, behave like a woman and have children and raise them as a mother, shortly does not want to take sexual role of a woman. She dreams about traveling in the desert in Africa, joining the army and taking on adventures, going out at night alone, because she has a "non-gendered childhood utopia" (Carlson, 1989: 170), and she dreams a "genderless existence" (Carlson, 1989: 169). She also wants to take part in the Sufi sect, to become a Qadria. Through her unusual and unconventional life style, she is not a lady, instead she is a masculinized woman (McMillan, 1999: 141).

In recounting her upbringing, Isabelle expresses that she was "the sole embodiment of boyhood in the family" (Wertenbaker, 1996: 7) and portrays her brother Antoine as a person of "delicate and possessing feminine qualities" (Wertenbaker, 1996: 8). Antoine also describes her as non-gendered by stating, "Isabelle looks like all our recruits. No one would know you were a girl. Is this male or female?" (1996: 125). Isabella's unconventional representation reflects "just an outcome of her reaction to patriarchal structure and gender roles." (Evren, 2019: 46). This woman escapes the limitations of her gender by disguising herself in the freedom of men. As in a disguised man, Isabella can easily do what she cannot do as a woman. As Hedi Abdel-Jaouad denotes, "by rejecting the symbolism of her female clothing, Isabelle transgressed and broke more than a dress code; she put into question not only gender roles and functions but also their political and ideological implications" (1993: 107). By rejecting the symbols of femininity, Isabelle went beyond a mere outfit and challenged gender norms. Joanna Entwistle comments that "when it comes to clothes we are far removed from the realm of biological facts and firmly located within the realm of culture" (2000: 141). According to Entwistle, clothing is a product of cultural norms, social values, and individual expressions. Thus, cross-

dressing helps Isabelle to gain new gender, religious and cultural identities. Through cross-dressing, Isabella “(re)invent(s) her own identity” (Foster, 2007/8: 110).

Wertenbaker “subverts not only conventional androcentric definitions of ‘gender and imperialism,’ but also the ethnocentrism used to ungender colonised people and silence colonised women” (Yang, 2014: 34). In the play, which questions rigid identity politics, female characters, who dress as men for different reasons, reflect the fluid nature of identity through a change of clothes. Thus, Wertenbaker “highlight(s) the idea of traversing gender boundaries as well as the strict lines between different ethnic groups” (Evren, 2019: 45). The play is structured for a cast including five women who portray a total of eighteen different characters, encompassing both male and female roles. In the play’s “Note on the Staging”, Wertenbaker highlights that “except for the actress playing Isabelle, each actress plays a Western woman, an Arab man and a Western man” (Wertenbaker, 1996: 4).

Isabella uses cross-dressing in order to break free from the secondary position imposed on woman by patriarchal society and to get power. In the beginning, Isabella rejects domestic life. She does not adopt domestic roles and she maintains that she is “strong” (Wertenbaker, 1996: 9). She is a woman who does not fit the traditional role of womanhood. She encourages her siblings to reject all the conventional roles. Isabella, dreaming about travelling to the Sahara desert, thinks that she can escape the limitations imposed by European society on her gender by adopting a masculine identity. Verna A. Foster stresses that wearing man’s clothes as clothing and thus creating a new sexual, cultural and racial identity allowed Isabella to live among Arab men as one of their equals (2007: 111). She says “I’m not a woman. I’m Sir Mahmoud. I like men. They like me. As a boy, I mean. And I have a firm rule: no Europeans up my arse” (Wertenbaker, 1996: 40-41).

According to Foster, “[T]he best scenes in *New Anatomies* are those dealing with gender and cross-dressing, reflecting Wertenbaker’s original interests” (2007: 119). In the play, five female performers appear as cross-dressers. For example, Séverine says, “I wear male clothes so I can take my girlfriends to coffee bars without having men pester us” (Wertenbaker, 1996: 38). Crossdressing gives Séverine freedom and serves a practical purpose. Although Lydia is the only woman wearing skirts, she also dresses as a man, because she thinks that dressing like a man gives an inspiration her to write. She states, “Do you know that in order to write seriously I must dress as a man? I finally understood why: when I am dressed as a woman, like this, I find I am most concerned with the silky sound of my skirt rustling on the

floor, or I spend hours watching the lace fall over my wrist, white against white. But when I dress as a man, I simply begin to think, I get ideas” (Wertenbaker, 1996: 38). Lydia makes a traditional connection between gender identity and creativity. She reflects this patriarchal perspective when she states that when she is disguised as a woman, her attention is focussed on the texture and details of the clothes, but when she is disguised as a man, her thoughts and ideas are more formed. As a female musician, Verda wants to share her music with people, and to reject her female fan’s love; so dresses as a man. She states, “I left my hair all the way down and wore the most feminine gown I could find. And then I gave her [a fan] a good talking to. She never came back” (Wertenbaker, 1996: 38). Verda thinks that she will impress her fans by displaying a strikingly feminine image with her appearance and demeanour, but the result is disappointing. In this context, it is revealed how binding and restrictive gender is. Eugénie also cross-dresses to submit and compromise with society, to have a strong voice, to have a good chat with men. This woman, who is considered abnormal in society and by her family, is sent to travel in order to get away from people’s judgment, and cross-dressing is seen as a way of surviving for her. She says, “I have not been unhappy, but I would have liked to be useful” (Wertenbaker, 1996: 39). Eugénie is about the desire to realise one’s personal potential, whereas one’s gender is an obstacle to this. By engaging in cross-dressing, these women highlight how conventional clothing restricts them to certain roles, whereas adopting different attire expands their job opportunities. By dressing as a man, all the women can go to the public space freely and easily, and can do whatever they want. In this way, cross-dressing is seen as “a transvestite attitude violating the dressing code of the society” (Ülker Erkan, 2017: 185. Their cross-dressing refers to a recognition of male dominance and a disloyalty to their own gender. Both Isabelle and the others seek liberation from patriarchal oppression and aspire to lead gender-neutral lives. All these women highlight the existence of a socially enforced division based on sex, asserting that dressing is a construction shaped by social dynamics of sexuality. All of them create a new space for them to perform their new identities and to problematise the existing system. Marjorie Garber defines this space “space of possibility,” explaining, “transvestism is a space of possibility structuring or confounding culture; it is the disruptive element that intervenes, not just a category crisis of male and female, but the crisis of category itself” (1992: 17). As Ayça Ülker Erkan claims, “Isabelle’s transformation is different from the other women characters in the play because Isabelle not only transgresses her gender but also radically transforms religious, national and cultural identities

both by externalizing all the social impositions in her escape to the desert and by rejecting her religious and national identity in order to construct a new one” (Erkan, 2017: 180). By creating a new identity and benefitting from the advantages of this identity, Isabella challenges gender politics, even though she does not realise her dream in the end. Unlike Isabella, by dressing as men, they get male dominance, but maintain the values of patriarchy; however, their cross-dressing is only a “cosmetic, instead of a feminist awakening” (Peacock, 1991: 166).

3.3. Moira Buffini’s *Silence*

The British playwright and screenwriter Moira Buffini, described by David Greig as a “metaphysical playwright” (*TheInfoList*, 2023), is one of the founding members of the Monsterist group¹. She explores power dynamics, gender roles, societal issues, and the human condition. Buffini, supporting the struggle of women, tries to reveal the difficulties of being a woman in a patriarchal society, and allows us to understand the world from a female perspective. Her three-act black comedy *Silence* (1999), winning the Susan Smith Blackburn Award for the best play in the English language, touches on issues such as sexual identities and power politics. Buffini takes her inspiration from the medieval narrative *Le Roman de Silence*, which recounts the tale of a girl raised as a boy due to a mythical king’s decree prohibiting women from inheriting family wealth. The playwright treats the story of the Dark Ages with a contemporary sensibility. Colin MacLean describes the play as “a cross-dressing romantic comedy with lots of gender confusion; it’s about suffocating practices of early Christianity; and there’s a bit of Monty Python in there as well” (2019). The play begins around the theme of nobles’ marrying off their children for the sake of power. The story is based on the forced marriage of French Princess Ymma and 14-year-old Lord Silence of Cumbria, who was raised as a man and received her freedom, and who were exiled by the King of England, Ethelred. Ymma is a young woman who is strong, self-confident, outspoken, and outside the norms of femininity accepted by society. Ymma, raped by her brother and exiled by her father, has little say. The victimisation of Ymma as a woman by her brother and father shows us that women have been able to exist in male society for centuries on the axis of silence. Silence was raised as a man

¹ Moira Buffini defines Monsterist group as follows: “It’s our job to take people where they don’t expect to go. It’s our job to provoke, move, unsettle and inspire. It goes without saying that plays that manage to do this are big. It is possible to write them for a cast of two and perform them in a box barely bigger than a lounge but I’ve got to the point where I want to kick down the walls of these boxes. I’m sick of writing epics for epic.” In Massive Attack by David Eldridge, *The Guardian* June 27, 2005.

by her mother, the Queen of Cumbria, who did not want her to be crushed as a woman in the male-dominated world, and she tried to be strong with her silence as her name indicates. But the truth about Silence's sexual identity emerges when he finds out that she was a woman on his wedding night after she married Ymma. That night Ymma tells Silence that he has breasts and that she is a woman and that naturally he has married a woman. But at first Silence does not say that she is a woman and insists that she is a man. Silence thinks that she is a boy until that night, because her mother hides the fact that she is a girl from her and raises her as a boy in order to prevent her daughter from being oppressed in a male-dominated world and to be freer. This secret, which even Silence does not know, will change everyone's life. Ymma expresses her surprise that they both have the same gender and cannot believe that Silence has not realised this until now. Silence desires to have herself from womanhood, because she believes that women's souls are losers. Ymma praises Silence's mother of being a cunning woman because she has given Silence power and freedom to have everything.

In patriarchal society, the sharp distinction between men and women pushes women to a subordinate position and deprives them of the right to speak and make decisions. Ymma, as a woman, was subjected to oppression by both her father and her brother and was forced into marriage. Silence, on the other hand, was raised as a man, so she has primarily experienced the freedoms of being a man. After Silence confronted her own truth, the two women joined forces to protect each other, keeping silent and concealing the truth. Although she gives up her identity at the end of the play, she enjoys power and freedom as a man until she has learned her own female identity. Silence enters Ymma as a woman disguised as a maid. "Silence, who will now spend her life as a girl, and with her beloved Ymma, has given up everything she had as a man, but has found happiness with Ymma as a woman" (Korad Birkiye, 2018: 48).

The play reveals gender "as a term with psychological or cultural connotations, which means that the acquisition of sexual roles is acquired later, irrespective of the presence of physiological organs" (Korad, Birkiye, 2018: 46). Buffini explores the complexity of gender, its fluidity, and the significant role played by social and cultural factors in shaping individual identities and societal expectations. According to Melih Korukçu,

"The woman's lack of the right to have a say over her own body and her use of silence to cope with it is also supported by the conflicts of power and monotheistic religions' control over the body on the individual and her identity. (...) Although set in dark age England, this play, which has a very

strong dramatic structure, opens the question of “who am I?”, one of the oldest problems of humanity, to discussion through the question of who we are not, by refuting the assertion that the meanings attributed to the body constitute identity.”

Buffini strives to show how the patriarchal system isolates and silences women, and disrupts identity constructions. Buffini discusses body politics through *Silence*'s cross-dressing. As Butler proposes, “that the gendered body is performative suggests that it has no ontological status apart from the various acts which constitute its reality” (2002: 173). She allows us to show how clothes form our identities and explore boundaries in identity and self as well as gender.

4. CONCLUSION

Cross-dressing in contemporary British feminist theatre has been used as a deconstructive strategy to show that gender roles are culturally constructed, because clothes are used as a distinctive tool to form gender roles. Wearing the clothes of the opposite sex is used as a powerful tool to question, criticise and deconstruct gender roles. This strategy shows us how clothing is not only a means of aesthetic expression, but is also used to construct gender roles and determine power dynamics in society. Men in the patriarchal society have many opportunities and rights such as going out at night, having a voice on every subject, working one's way up, being at liberty; however, women don't have such rights. At this point, for a woman, wearing the clothes of the opposite sex brings certain freedoms to the woman dressed as a man. In *Silence* by Moira Buffini, *Top Girls* by Caryl Churchill, and *New Anatomies* by Timberlake Wertenbaker, wearing the clothes of the opposite sex created a new area of freedom for the woman and gave the woman in disguise the opportunity to speak and act freely. Each character lives the experience of the other by wearing the clothes of the opposite sex. This allows female characters to discover their inner strength and potential. On the other hand, as in Caryl Churchill's *Cloud Nine*, clothes are used to show how imposing gender codes are. In this sense, in order to reveal the cultural codes of gender, the characters in the play show the artificiality of gender roles by wearing the clothes of the opposite sex. Each playwright has tried to show the patriarchal practices coded culturally and ideologically by the dominant ideology and to show the audience the oppression of women's conditions throughout history. Each play shows how much women are restricted in patriarchal society. Each of them deciphers social roles through clothes. Through cross-dressing, the characters reveal that gender is a social construct, the power dynamics underlying these norms

and the oppression of women throughout history. This makes the audience think and at the same time provides an in-depth understanding of the struggle for social change and equality.

5. SUMMARY

Cross-dressing in the theatre has been practiced for centuries. The history of cross-dressing dates back to ancient times. In Ancient Greek comedies and tragedies, cross-dressing was a natural part of the stage. In Renaissance theatre, male actors also cross-dressed to play female characters in various productions. In the plays of William Shakespeare, the female characters were likewise played by young male actors. In contemporary British feminist theatre, cross-dressing also appears as a feminist deconstructive strategy. Playwrights use this strategy to show that gender roles are a cultural construct and that we wear these roles like clothes. Accordingly, playwrights reveal the difficulties experienced by women who are oppressed in the patriarchal order by resorting to this strategy. Women who wear men's clothes feel freer and act more comfortably in the guise of men. For example, in Timberlake Wertenbaker's *New Anatomies*, Caryl Churchill's *Top Girls* and Moira Buffini's *Silence*, women dressed in men's clothes are free to express themselves and move freely. In some cases, this strategy shows the audience how artificial and changeable the gender roles can be. For example, in Churchill's *Cloud Nine*, while those under the pressure of Clive, the representative of the patriarchal system and the imperial order, are forced to assume the gender roles determined by him, Churchill challenges that these roles are a social construction of cultural roles by having the characters played by members of the opposite sex. By using the strategy of cross-dressing, all these playwrights such as Churchill, Wertenbaker and Buffini challenge and critique the established gender system. This subversive use of cross-dressing functions as a means of questioning and undermining social norms of gender and demonstrates its transformative potential within feminist theatre narratives.

6. REFERENCES

- Abdel-Jaouad, H. (1993). Isabelle Eberhardt: Portrait of the artist as a young nomad. *Yale French Studies*, 83, Yale UP, 93-117. <https://doi.org/10.2307/2930089>, accessed: 24.01.2024.
- Albayrak, G. (2009). *Gender and sexuality in three british plays: Cloud Nine by Caryl Churchill, My Beautiful Laundrette by Hanif Kureishi & The Invention of Love by Tom Stoppard*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Middle East Technical University.
- Aston, E. (1999). *Feminist theatre practice: A handbook*. (1st Edition). London:

- Routledge.
- Aston, E. (2001). *Caryl Churchill*. (2nd Edition). Plymouth: Northcote House Publishers.
- Badreddine, S. (2016). Brecht's gestus within a Churchillian context: *Top Girls's* 'gestic' characters. *International Journal of Humanities and Social Sciences*.
- Beauvoir, S. d. (1949). *The Second Sex*. <https://www.marxists.org/reference/subject/ethics/de-beauvoir/2nd-sex/ch01.htm>.
- Berek, P. (2004). Cross-dressing, gender, and absolutism in the Beaumont and Fletcher plays. *Studies in English Literature*, 44(2), 359-377.
- Bolich, G. G. (2006). Crossdressing in context: Dress, gender, transgender and crossdressing. *Psyche's Press*, 1.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter*. London: Routledge.
- Butler, J. (2002). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. London: Routledge.
- Carlson, S. (1989). Self and sexuality: Contemporary British women playwrights and the problem of sexual identity. *Journal of Dramatic Theory and Criticism*, 157-179.
- Churchill, C. (1984). *Cloud 9*. London: Routledge
- Cressy, D. (1996). Gender trouble and cross-dressing in early modern England. *Journal of British Studies*, 35(4), 438-465.
- Dahmani, A. (2019). *Cross-dressing in Caryl Churchill's Cloud Nine (1979) and Top Girls (1982)*. [Master Thesis]. Universite Abdelhamid Ibn Badis.
- Diamond, E. (1988). Brechtian theory/feminist theory: Towards as gestic feminist criticism. *The Drama Review*, 32, 82-94.
- Dolan, J. (1992). *Gender impersonation onstage: Destroying or maintainüig the mirror of gender roles?*. L. Senelick (Ed.). in *Gender in performance: the presentation of difference in the performing arts*. (p.3-13). University Press of New England
- Drouin, J. (2010). *Cross-dressing, drag, and passing: Slippages in Shakespearean comedy*. J. C. Bulman (Ed.). in *Shakespeare re-dressed: Cross-gender casting in contemporary performance*. Associated University Presses.
- Dusinberre, J. (1996). *Shakespeare and the nature of women*. Dusinberre: Palgrave Macmillan.
- Elder, A. K. (2015). Cross-dressing in Greek drama: Ancient perspectives on gender performance. *Chancellor's Honors Program Projects*. https://trace.tennessee.edu/utk_chanhonoproj/1868.
- Eldridge, D. (2005, June 27). Massive attack. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/stage/2005/jun/27/theatre>
- Entwistle, J. (2000). *The fashioned body: Fashion, dress and modern social theory*. Blackwell, Cambridge & Malden: Polity Press.
- Evren, S. (2019). *A quest for feminine identity in Timberlake Wertenbaker's plays: New Anatomies and The Grace of Mary Traverse*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Celal Bayar Üniversitesi.
- Fitzsimmons, L. (1989). *Comp. File on Churchill*. London: Methuen Drama.

- Forte, J. K. (2002). *Women's Performance Art: Feminism And Postmodernism*. L. Goodman & J. D. Gay (Eds.). in *The Routledge Reader in Gender and Performance*. Routledge, pp. 236-241.
- Foster, V. A. (2007/08). *Reinventing Isabelle Eberhardt: Rereading Timberlake Wertenbaker's New Anatomies*. *Connotations*, 17(1), 109-128.
- Garber, M. B. (1992). *Vested interests: Cross-dressing & cultural anxiety*. London: Routledge.
- Gill, R. (1998). *Mastering Shakespeare*. Macmillan Press.
- Guber, S. (1981). Blessing in disguise: Cross-Dressing as re-dressing for female modernists. *The Massachusetts review*, 22(3).
- Howard, J. E. (1988). Crossdressing, the theatre, and gender struggle in early modern England. *Shakespeare Quarterly*, 39(4), 418-440.
- Oxford Learner's Dictionaries*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/cross-dressing#:~:text=cross%2Ddressing-,noun,Topics%20People%20in%20society2>.
- Johnová, L. (2013). Patterns of crossdressing in Shakespeare's comedies. *Charles University*, 65-69.
- Korad Birikiye, S. (2018). Kadınların tarih boyunca suskunluğuna iki örnek: *Sessizlik ve Ophelia*. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 13(1), 37-52, www.yader.org.
- Korukçu, M. *Sessizlik Oyun Broşürü*, İstanbul DT.
- Lorber, J. (1994). *Paradoxes of gender*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Louise, K. A. (2016). *Reframing drag performance: beyond theorisations of drag as subverting or upholding the status quo ('kayte')*. [Doctor of Philosophy], University of Warwick.
- MacLean, C. (2019, May 17). Silence screams #MeToo from a thousand years ago.
- McMillan, J. (1999). *France and Women, 1789-1914: Gender, Society and Politics*. Routledge.
- Moira Buffini, https://www.theinfolist.com/html/ALL/s/Moira_Buffini.html, TheInfoList, (erişim tarihi: 10.01.2024).
- Normington, Katie. *Gender and Medieval Drama*, D. S. Brewer, Cambridge, 2004.
- Peacock, K. (1991). *Radical stages: Alternative history in modern British drama*. London: Greenwood Press.
- Ravari, Z. K. & Naidu, S. (2011). Impressive Female Figures in Three Selected Plays of Caryl Churchill. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2(1), 143-165.
- Reinelt, J. (1996). *After Brecht: British Epic Theater*. University of Michigan Press.
- Schulze, L. (1990). On the Muscle. J. Gaines & C. Herzog (Ed.). in *Fabrications: Costume and the Female Body*, London: Routledge, 59-78.
- Shiller, R. S. (1999). *A critical exp'oration of cross-dressing and drag in gender performance and camp in contemporary north american drama and film*. University of Toronto.
- Silverstein, Marc. (1994). 'Make us the women we can't be': *Cloud Nine* and the Female Imaginary. *Journal of Dramatic Theory and Criticism*, 8(2), 7-22.
- Solomon, A. (1993). It's never too late to switch: Crossing towards power. L. Ferris

- (Ed.). in *Crossing the Stage: Controversies on Cross-dressing*, London: Routledge.
- Şentürk, G. (2020). Çağdaş İngiliz Tiyatrosu'nda Başvurulan Feminist Stratejiler, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 64, 311-325.
- Ülker Erkan, A. (2017). Marginalised identity in Timberlake Wertenbaker's play: *New Anatomies*. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(3), 179-194.
- Wandor, M. (2004). *Carry on Understudies: Theatre and Sexual Politics*. Routledge.
- Wertenbaker, T. (1996). *New Anatomies. Plays One*. London: Faber and Faber.
- Whittemore, K. (1999, May 26). The pope who gave birth. Salon, https://www.salon.com/1999/05/26/pope_joan/
- Yang, C. L. (2014). The white women abroad: Complicity or Resistance., L. Michael and S. Schulz (eds.), in *Unsettling whiteness*, Inter-Disciplinary Press, 33-43.

Çatışma beyanı: Makalede çıkar çatışması olmadığını ve herhangi finansal destek alınmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 12.02.2024

Kabul Tarihi: 04.04.2024

EBÛ BEKİR ES-SÛLÎ'NİN "EDEBU'L-KUTTÂB" ADLI ESERİNİN İÇERİK VE KONU ÖZELLİKLERİ

Content and Subject Features of Abû Bakr al-Şûlî's "Edebu'l-Kuttâb"

Coşkun ZEKİ

Dr. Öğr. Üyesi. Kafkas Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
coshgunzeki@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4879-7875

Çalışmanın türü: Araştırma

Öz

Orta Çağ Arap filolojisi tarihinin Türk kökenli ünlü bir şahsiyeti vardır ki hem klasik kaynaklar, hem de modern çağ araştırmacıları onun ilmi çalışmalarına geniş yer vermişlerdir. Bu ilim adamı Türk Sûlî ailesinin Abbasiler zamanında yetişmiş büyük dilcisi ve edîbi Ebû Bekir es-Sûlî'dir. Birçok tarihçi ve edebiyatçı onun soyadını es-Sûlî olarak zikretmişlerdir. Tarih, şiir ve edebiyatın yanı sıra dinî ilimlerde de geniş bilgi sahibi olan Ebû Bekir es-Sûlî edebî konularda hocası İbnü'l-Mu'tez'den etkilenmiştir. Sûlî'nin öğrencileri arasında Ebu'l-Ferec el-İşfahânî, Dârekutnî, Râzî-billâh, Seyfûddeve el-Hamdânî, Hâlidîyyân, Bağdat kadısı Ömer b. Muhammed, Merzubânî ve Ebû Bekir b. Şâdân sayılabilir. Ebû Bekir es-Sûlî Abbâsî tarihi, Arap dili ve edebiyatı ve dinî ilimler konusunda çok sayıda eser kaleme almıştır. Özellikle çağının ünlü edebiyat tarihçisi gibi tanınan, divan düzenleme ve şiir eleştirisi alanında oldukça güçlü bir yeteneğe malik olan Sûlî'nin Arap Edebiyatı'nın gelişmesindeki katkıları dikkate şayandır. Çağdaşı olan şairlerin eserlerini toplayıp tertip etmesi ve günümüze intikaline vesile olması Arap dili ve edebiyatında ona büyük itibar kazandırmıştır. Eserleri Abbâsî tarihi ile devrin dil ve edebiyatı için önemli kaynaklardır. Genel olarak onun büyük dilci ve edebiyatçı olmasının yanı sıra şiir divanı da derleyen bir kişi olduğu, bunun neticesinde onlarca şairin divanını düzenlediği ve dolayısıyla Arap Edebiyatında birçok şiiri tarihin zor zamanlarında zayıf olup gitmekten koruduğu görülür. Büyük bir düşünür olan Sûlî, Arap filolojisi alanında birçok eserlerin müellifidir. Bu eserlerinden birisi, çalışmamızın da konusu olan ve kâtip zümresinin faydalanabileceği bir niteliğe hâiz olan Edebu'l Kuttâb adlı eseridir. Eser, Sûlî'nin özellikle divandaki yazışmalar konusunda maharet ve bilgilerini göstermesi açısından mühimdir. Sûlî, bu eseri uzun zaman çalıştığı kâtiplik alanındaki tecrübesine dayanarak yazmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Filolojisi, Kâtip, Edebiyat, İnşa Sanatı, Ebû Bekir es-Sûlî, Edebu'l-Kuttâb.

Abstract

No doubt that, there was a famous Turkish origin figure in the history of medieval Arabic philology, whether it is classical sources or modern age researchers have given a wide coverage to his scholarly works. This scientist is Abu Bakr Suli, who was the great linguistic and literature of the Turkish Suli family, and was brought up during the Abbasid period. Many historians and writers have mentioned his surname as Sûlî. Abu Bakr es-Sûlî, who had extensive knowledge in history, poetry and in the literature as well as

religious sciences, was influenced by his teacher, Ibn al-Mu;tez's literary matters. Among the students of Suli are Ebul-Ferec el-Isfahani, Darekutmi, Razi-Billah, Seyfuddevle el-Hamdani, Khalidiyan, the Baghdad judge Omar b. Mohammed, Merzoubani and Abu Bakr bin Shadan. Abu Bakr es-Sûlî Abbasi wrote many scientific works on the history, on the Arabic language and literature, and religious sciences. The merits of Ebu Bekir, a well-known literary historian of his time and with very strong abilities in the field of sofa editing and poetic criticism, in the development of Arabic literature are remarkable. By collecting and systematizing the works of his contemporary poets and facilitating its transfer to the present day, he gained a great reputation in the field of Arabic language and literature. All his works are important sources for Abbasid history, language and literature of the period. In general, we see that in addition to being a great linguist and man of letters, he was also a person who compiles poetry divans, and as a result, he arranged the poets divan with them, thus protecting many poems in Arabic literature from being lost in difficult times of history. Abu Bakr Suli is also the author of many works and a great thinker in the field of Arabic philology. One of these works is Edeb;ul Kuttâb which has the feature of a book that the clerk group can easily benefit from this. It is an important work that shows Sûlî's skills and knowledge, especially about correspondence in the divan. Sûlî wrote this work based on his experience as a scribe, where he worked for a long time.

Keywords: Abu Bakr Suli, Arabic philology, Scribe, Writing Art, Literature, Edebu'l Kuttâb

1. GİRİŞ

İslâm medeniyetinin en parlak devri olan X. yüzyılda, İslâm ilim ve felsefesinde Türklerin yetiştirdiği ilim adamları büyük rol üstlenmiştir. Bu büyük zatlar içinde felsefe ve müzikte Fârâbi, ilahiyatta Ebû Mansur el-Mâturûdi, edebiyatta ise Sultekin oğlu Ebû Bekir Muhammed bin Yahya daha çok öne çıkmıştır. Milâdi 871 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen, hicri 335, miladi 947'de Basra'da vefat eden Ebû Bekir es-Sûlî, bazı kaynaklarda "Bağdadî" ismiyle tanınsa da, usta satranç oyuncusu olduğu için "Şatrançi" (es-Safedi 2000: 5 /125, İpek, 2014: 374) ve Türk Sul Tegin ailesine bağlılığı nedeniyle "es-Sûlî" nisbeleri ile de ünlüdür (Özaydın, 2009: 37/492). es-Sûlî nisbesi, kaynaklarda "Şatrançi" nisbesine nazaran daha sık geçmekte "Şatrançi" nisbesi ise karşımıza bazı kaynaklarda daha ağırlıklı olarak Amr b. Abdulaziz Ebû Hafs'ın lakabı olarak çıkmaktadır (el-Cevzi 1992: 10 / 183). Ancak Ebû Bekr es-Sûlî'nin satranç oynama becerisi darb-ı mesele dönüşmüş, biri güzel satranç oynadığı zaman:

هو يلعب مثل الصولي (O, sanki Sûlî gibi oynuyor.) denilmiştir (İbn Nedim, tarihsiz: 542). Bazı araştırmacılar, es-Sûlî'nin satrançla ilgili müstakil bir eser de kaleme aldığını yazmışlardır (Ahmed, 1984: 39).

Ünlü tarihçi İbn Nedim (öl.385/995) yazarın tam adını Muhammed b. Yahya b. Abbas es-Sûlî şeklinde vererek, onu devrin en güçlü kâtip ve âlimlerinden biri olarak kabul etmiş; Muktedir'in çocukları Râdi ve

Muktefi'nin eğitiminde rol üstendiğini, hicri 330 yıllarında yaşadığını, Basra şehrinde vefat ettiğini, birçok şairin şiirini ve özellikle Halife'nin çocuklarının şiirlerini bir divan altında topladığını yazmıştır (İbn Nedim 1997:184; İbn Sâî,2009:145) Ebû Bekir es-Sûlî yaşadığı çağın ünlü dilcileri Seâleb (öl.291/904), el-Müberred (öl.286/900) Ebu'l Abbas el-Kudaymi ve diğerlerinden dil ve edebiyata dair bilgiler almış; aynı zamanda dinî ilimlerin öğrenilmesinde de gayret sarf etmiştir. Ebu Bekir es-Sûlî güzel şiirler de kaleme almıştır ancak, onu edebiyat tarihinde meşhur eden yönü, eski şairlerin şiirlerini toplaması ve divan tertibindeki eşsiz yeteneğidir (Nicholson 1923: 297). Bu durum onun, edebiyatta, tarihte, özellikle halifeler tarihindeki engin bilgisinden kaynaklanmaktadır ki, kendisinden sonra birçok düşünür ve edebiyatçının yoluna adeta ışık tutmuştur. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (öl 356/967) ve Dârekutnî (öl.385/995) gibi edebiyatçılar ondan edebî ve tarihî rivayetlerde bulunmuşlar (İbn Saî, 2009: 145). "*Bağdat Tarihi*" adlı çok ciltli ünlü eserin yazarı Hatip el-Bağdâdî de (öl.463/1071) eserinde en az 23 yerde verdiği tarihî haberlerdeki rivayet zincirinde Ebû Bekir es-Sûlî'nin adını zikretmiştir (Bağdâdî 2002: 1/349). Tarihçi Cemalettin Ebu'l-Ferec el-Cevzi (öl.597/1201) ise kısaca "*el-Muntazam*" adlı eserinde 59 yerde bu büyük edip ve tarihçiye müracaat etmiştir (el-Cevzi, 1992: 7/299-342).

Ebû Bekir Sûlî'nin topladığı ve ortaya çıkardığı divanların bir kısmı günümüze kadar ulaşsa da bir kısmı maalesef elimizde mevcut değildir. Onun günümüze kadar ulaşan şiir mecmualarından Ebû Temmam (öl.231/846), el-Buhtûri (284/897), Ebû Nüvâs (öl 198/813), Abbas el-Ahnef (öl.192/808), İbnü'l -Mu'tez (öl.296/908), Müslüm b. el-Velid gibi büyük şairlerin divanları örnek verilebilir (Ahmed, 1984: 397). İbn Hallikân (öl.681/1282) Arap edebiyatında daha çok İbnü'r-Rûmi gibi tanınan Ebu'l-Hasan Ali b. Abbas bin Cureyc'in (öl.283/ 896) dağınık halde olan şiirlerini toplayarak onları alfabe sırasına göre düzenleyen kişinin yine Ebû Bekir es-Sûlî olduğunu vurgulamıştır. (İbn Hallikân, 1900: 3/358) Büyük edip, halife çocuklarının ve halife neslinden olan şairlerin şiirlerini de bir divan altında toplayarak bu alanda ilk adımı atmıştır. O, halife neslinden olan Ebû İshak İbrahim b. el-Mehdi, Ebû Eyyûb Süleyman b. el-Mansur, Ebû İsa b. er-Raşid, Abdullah b. el-Mu'tez, Abdullah b. Muhammed el-Emin, Ebû İsa Muhammed el-Mütevekkil gibi devlet adamı ve şairlerin şiirlerini bir divan altında toplamayı başarmıştır (Savran, 1981:135). Yazarın kaleme aldığı "*Halife Çocuklarının Şiirleri ve Onların Haberleri*" adlı eser, Arap Edebiyatının en güzel ve kıymetli edebiyat tarihi kaynakları arasındadır. Bu eserde Sûlî, onlarca devlet adamının ve onların çocuklarının şiirlerinden örnekler vermiş; edebiyat ve sanat zevklerinden bahsetmiştir. Ebu Bekir es-

Sûlî'nin bu eseri sayesinde, Uleyye bint el-Mehdî gibi önemli tarihî şahsiyetlerin şiirleri günümüze kadar ulaşabilmiştir (es-Sûlî, 1936: 3, Ayyıldız, 2023:115). Eserinin girişinde es-Sûlî şöyle yazmaktadır (es-Sûlî,1936: 3):

قد فرغنا من أشعار الخلفاء و أخبارهم. و هذه أشعار أولاد الخلفاء و أخبارهم ثم نتبعم بأشعار سائر بني العباس ثم نتبع ذلك بأشعار ولد أبي طالب ثم أشعار من بقي من بني هاشم ان شا الله.

“Halifelerin şiirlerini ve onların haberlerini toplayarak bitirdik. Bu eser Halife evlatlarının şiirlerinden ve haberlerinden bahseder. Daha sonra Allah'ın izniyle onları Benî Abbas, Ebû Talib ve diğer Benî Hâşim evlatlarının şiirleri ile devam ettireceğiz”

Ebu Bekir es-Sûlî sadece bu şiirleri ve divanları toplamakla kalmamış; edebî eleştiri alanında da kalem oynatmıştır. O, büyük şair Ebu Temmâm'ın divanına şerh de yazmış ve onun bu şerhi öğrencisi el-Merzubânî'nin (öl.384/994) *“el-Muvaşşah”* adlı eserine büyük bir kaynak teşkil etmiştir. Araştırmacılara göre Arap edebiyatında Ebû Temmâm'ın şiirlerini ilk defa bir divan altında toplayan ve onun hayatına yönelik müstakil bir kitap hazırlayan kişinin Ebû Bekir es-Sûlî olması bir gerçektir (Mahmudov, 2001:196). Yâkut el-Hamevî de (öl.626/1229) Ebû Temmâm'ın şiirlerini iki ciltte toplayan ve alfabetik olarak düzenleyen kişinin Ebû Bekir es-Sûlî olduğunu zikretmektedir (el-Hamevî 1993: 6/2798). Ebu Bekir es-Sûlî şiir üzerinde söz sahibi olmak isteyen bazı kendini beğenen edipleri eleştirmiş ve bunu *“Ahbâru Ebu Temmâm (Ebu Temmam'ın haberleri)”* adlı eserinin giriş kısmında açıkça ifade etmiştir:

“Bir beyit meydana getiremeyen, güzel bir yazı yazamayan ve şairlerin on binlerce söylediği mısralardan onunu bile ezberleyemeyen bir kişi nasıl olur da şiir tahlili ve eleştirisinde söz söylemeye cesaret eder?” (es-Sûlî,1937:10).

Ebu Bekir es-Sûlî, Arap edebiyatının iki büyük şairi Ebu Temmâm Habib b. Evs et-Tâi ve Velid b. Ubeyd b. Yahya et-Tâi el-Buhtûri'yi karşılaştırmış, onların şiirlerini incelemek gücünü kendinde bulmuş ve sonuçta Buhtûri'nin Ebû Temmam'ı izlediği ve ondan yararlandığı fikrini ileri sürmüştür. O, Ebû Temmam hakkında şöyle demiştir:

“Kim Ebû Temmâm'ın şiirlerini derinden öğrenirse, ondan sonra gelen her bir şairin ona sığındığını görür. Beşşar b. Burd'dan sonra gelen her şairin Beşşar'a sığındığı gibi.” (Savran, 1981: 203).

Kaynaklardan aldığımız bilgilere göre es-Sûlî, Temmâm'ı hem yaşadığı çağda hem de sonraki asırlarda bazen ifrata varacak şekilde tüm selef ve haleflerinden üstün tutmuştur (Mahmudov, 2001:196). Ebû Bekir es-

Sûlî, mezkûr eseri yazarak şairle ilgili birçok edebi tartışmayı sona erdirmek istemiştir. Ancak Mahmudov'a göre gerek Ebû Bekir es-Sûlî gerek Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Ebu Temmâm hakkında olan düşüncelerinde objektif olamamışlardır (Mahmudov, 2001: 196). Ebû Bekir es-Sûlî kendi yakın akrabası İbrahim b. Abbas es-Sûlî'nin ve Mûdar kabilesi şairlerinin şiirlerini de yok olmaktan kurtarmış; onları sistemleştirmiş ve günümüze kadar ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır (Safedi,2000: 5/125). İbn Hallikan devrinin büyük edip, şair ve kâtiplerinden olan İbrahim es-Sûlî'yi onun babasının amcası olarak takdim etmektedir (İbn Hallikân, 1900: 1/45). İbrahim es-Sûlî'den bahsederken Sûl adının Cürcan bölgesinden kaynaklandığını; Cürcan'ın ilk önce "Cul" daha sonra ise "Sûl" şekline dönüşebileceği ihtimalinin bulunduğunu ve edibin Türk soylu bir kalem sahibi olduğunu vurgulamıştır (İbn Hallikân 1900: 1/45). Bu Türk Sûl ailesinin birçok ferdi, özellikle de Ebû Bekir es-Sûlî bir edip ve yazar olarak birçok üstün meziyetleri kendisinde toplamıştı. Bir zamanlar Abdülhamid b. Yahya el-Kâtip (öl.132/750) yazarlara hitaben yazmış olduğu risalesinde şöyle demiştir:

"Yazarlar topluluğu! Edebiyatın sınıflarında birbirinizle yarışacaksınız; din mevzusunda fakih kimseler haline geleceksiniz. Allah'ın kitabını öğrenmeye başlayın, sonrasında farzları daha sonra ise Arapçayı pekiştirin. Zira Arapça sizin kültürünüzün dilidir. Bundan sonra yazınızı güzelleştirin. Çünkü hüsn-ü hat sizin yazınızın süsüdür. Şiirlere bakın ve o şiirlerde geçen garip kelimeleri ve onların manalarını öğrenin. Ayrıca Arap ve Acem eyyamını, sözlerini ve seyrini bilin. Çünkü bu sizin niyetinizi gerçekleştirmeniz için ortada olan çok gerekli ve apaçık bir şeydir" (Çınar, 2017: 31).

Kendisinden önce yaşamış Abdülhamid el-Kâtip'in tüm yazarlara olan bu tavsiyesini es-Sûlî'nin hayat ve ilmi faaliyetinde de net bir şekilde görmemiz mümkündür.

Ebû Bekir es-Sûlî'nin dinî ilimler alanında da eserleri mevcuttur. Malesef onların yalnızca adları bize ulaşmıştır. Onun "*Kitâbu's-Şâmil fi İlmi-l-Kur'an (Kuran ilmi hakkında kapsamlı kitap)*" "*Kitabu'l-İbâdet (İbadet)*" "*Kitâbu Ramazan (Ramazan)*" "*Kitâbu's-suâl ve'l-cevap Ramazan (Ramazana dair sual ve cevap)*" adlı eserlerinin ilim camiasında ve kaynaklarda sadece adları kayıtlıdır (Ahmed, 1984: 392; İbn Sâi, 2009: 145). Araştırma esnasında Ebû Bekir es-Sûlî'nin "*Ebû Bekir es-Sûlî'nin Hadis Cüzü*" adlı bir eserine de rastladık. Hadis cüzleri, Hadis edebiyatının bir alt türüdür (Kartal, 2021: 252). Şamile Kütüphanesinde on yedi sayfadan ibaret olarak yer alan bu risalede es-Sûlî Hz. Peygamber'in (sav) bir sıra

hadislerine ve o hadislerin rivayet zincirlerine yer vermiştir (es-Sûlî: 2002, 1/17). Edebiyat tarihçisi es-Sûlî'nin Arap filolojisi alanında kaleme aldığı "*Edebu'l-Kuttâb (Kâtiplerin edebi)*" adlı eseri ise yazı sanatının inceliklerinden bahseden ve kâtip zümresinin rahatlıkla kullanabileceği bir başucu kitabı özelliğini taşımakta ve klasik dönemde kâtiplik ve inşâ sanatı üzerine telif edilen eserler içinde önemli bir yer tutmaktadır.

2. KÂTIPLİK VE İNŞÂ SANATI ÜZERİNE YAZILAN ESERLER

Arap Edebiyatı'nda yazı sanatı (inşâ) ve kâtiplik mesleği üzerine telif edilen eserler önemli bir yere sahiptir. Bu tür eserler İslam devletlerinin bürokratik bir yapı kazanması ile birlikte görülmeye başlanan ve muhtelif devletlerde değişik isimler verilen divan kâtipliği makamının yürütülmesinde duyulan ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıktığı için bu konuda yazılan eserlerde sadece kâtiplik, yazı sanatı gibi konular değil, aynı zamanda devletin kurumsal yapısı içinde bulunan makamlar ve o makamlar arası hitap şekilleri bilgilerine de yer verilmiştir (Demirayak, 2016: 65). Bu yönü ile söz konusu kaynaklar yalnızca yazı sanatı değil, diğer zengin dil, edebiyat, tarih, kültür, devlet ve siyaset konularını da ihtiva eden kapsamlı ansiklopedilere benzemektedir. Arap Edebiyatı'nda bir tür olarak inşâ ile alakalı telif edilen eserler ya divan kâtipleri için resmi ve özel yazışmalarda örnek alınmak için derlenmiş yazı ve mektuplardan oluşan mecmualar şeklinde (Demirayak, 2016: 65) ya da kâtiplerin uymaları gereken kuralları (edebu'l-kâtip) içeren mecmualar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda yazılan eserler arasında Ebû İshak es-Sâbi'nin (öl.384/994) "*Münşeât*" ve "*Resâil*"; Ebû Bekir Cemaleddin el-Harizmi'nin (öl.383/993.) "*Resâilu'l-Harezmi*"; Abdulhamid el-Kâtib'in (öl.132/750) "*Risale ile'l-Kuttâb*"; İbn Kuteybe'nin (öl.276/889) "*Edebu'l-Kâtib*"; Ebû Musa el-Bağdâdi'nin (öl.256//869) "*Kitabu'l-Kuttâb*"; Kudâme b. Cafer'in (öl.337/948) "*el-Harac ve Sınâatu'l-Kitâbe*"; İbnu'l-Mudebbir'in (öl.279/893) "*er-Risaletu'l-Azra*"; el-Kalkaşendi'nin (öl.821/1418) "*Subhu'l-Aşa fi Sinâati'l-İnşâ*"; Mer'i b. Yusuf'un (öl.1034/1624) "*Bedî'ul-İnşâ*"sı örnek verilebilir (Demirayak, 2016: 65-73). İlave olarak Lisânuddîn el-Hatip (öl.777/1375), İbnu's-Sayrafi (öl.542/1147) Ali b. el-Hasan el-Askâlani (öl.597/1200) gibi edipler de bu alanda kalem oynatan yazarlar arasındadırlar. Bu eserler içerisinde İbn Kuteybe'nin "*Edebu'l-Kâtib*" isimli eseri sadece kâtiplik ve yazı sanatı değil, birçok edebiyat ve dil konularını ihtiva eden zengin bir kaynak olarak dikkat çekmektedir. Bu eser Abbasi halifelerinden Halife Mütevekkil'in Türk soylu veziri Ubeydullah b. Hâkan'a ithaf edilmiş ve ona takdim edilmiştir (Tüccar, 1994: 10/410). Yazar kâtiplerin doğru yazması ve

güzel konuşmasına katkıda bulunmak için eserinde “*Takvimu'l-Yed*” ve “*Takvimu'l-Lisân*” isimli ayrıca bölümler tahsis etmiştir (İbn Kuteybe, tarihsiz: 213,307). Bu esere birçok şerhler de yazılmıştır ki, bunların içerisinde Ebû Mansur b. Cuveligi’ni (öl.540/1144) ve İbn Seyyid el-Batlûsî’nin (öl. 521/ 1127) şerhleri dikkat çekicidir. Bu alanda kaleme alınan diğer bir kıymetli eser ise Kudâme b. Cafer’in (öl.337/948) “*el-Harac ve Sinâatu'l- Kitabe*” adlı eseridir. Kudâme’nin bu ünlü eserinin sekiz bölümden oluştuğu düşünülür. Maalesef ilk dört bölüm değil, son dört bölüm günümüze ulaşmıştır. Bölümleri “menzil” olarak adlandıran yazar genel olarak eserinde çeşitli devlet divanlarından, dil ve belağat meselelerinden, siyaset ve ahlak ilminden, kâtiplerin uyması gereken kurallardan ve inşâ sanatından bahsetmiştir. Ahmet b. Ali b. Ahmet el-Fazârî el-Kalkaşendî’nin (öl.821/1418) “*Subhu'l-Aşâ fi Sinâati'l-İnşâ*” isimli eseri bu alanda bize ulaşan en büyük hacimli eserdir. Eser 15 ciltten teşekkül etmiştir. Sonuncu cildi fihrist olan kaynak yaklaşık 7000 sayfadan oluşmaktadır. Bu dev kaynakta yazar bölümleri “makale” olarak adlandırmış ve bu makalelerde yazı ve inşâ divanının tarihinden, kâtiplerin özelliklerinden, coğrafya, tarih, siyaset, lakap ve künyelere, hükümdarların mektuplarına, yazışmalarına, İslam’ın meydana gelmesi ile gelişen yazı malzemeleri, posta kurumları, kütüphaneler, çeşitli devlet kurumları ve onların vazifeleri gibi hemen hemen her mevzuya değinmiştir. Burada inşâ sanatı ile ilgili son dönemlerde kaleme alınmış başka iki eser daha vardır. Bunlardan biri Ahmet b. İbrahim b. Mustafa b. Haşimî’nin (öl.1363/1943) “*Cevâhiru'l- Edeb fi Edebiyat ve İnşâ’i Luğati'l-Arab*” eseri, diğeri ise Tunuslu âlim Muhammed Tâhir b. Âşur’un (öl.1284/1868) “*Usûlu'l -İnşâ vel-Hitabe*” adlı eseridir. İki ciltten oluşan “*Cevâhiru'l-Edeb*” inşâ ilminin esasları başta olmak üzere, diğer önemli filoloji meselelerini ihtiva eder. Hâşimî, bu eserinde birçok ünlü dilci ve edibin hayat ve ilmî faaliyetlerine de değinmiştir. Ansiklopedik tarzda kaleme alınan bu eserde kelam, fıkıh, hadis, mezhepler tarihi gibi dini ilimlere ve büyük din âlimlerine tahsis edilmiş bir bölüme de rastlamamız mümkündür. Eserinin girişinde inşâ sanatının gayesinin öğrencinin kendi muradını yazılı veya sözlü şekilde en kısa ve uygun yolla anlatabilme olduğunu söyleyen (İbn Aşur, h. 1433: 47) İbn Âşur ise kitabını iki ana kısma ayırmış; ilk kısımda inşâ tarihi, faydası, üslup ve çeşitleri, yazı melekesi, söz ve mana vahdeti üzerinde durmuş; ikinci bölümde ise hitabet konularını işlemiştir. İster klasik dönem yazılmış isterse de son çağlarda bu alanda yazılmış eserler olsun, Arap Edebiyatı Tarihi’nin en güzel sayfalarından birini teşkil etmektedir. Özellikle İslam medeniyetinin gelişme asırları olan IX-X. asırlar arasında kaleme alınmış birçok nadide eser vardır. Edebiyat tarihine baktığımızda hiç şüphesiz ki, bu alanda kalem oynatmış en

büyük âlim ve ediplerden birisi de Türk soylu Ebu Bekir es-Sûlî'dir. Onun "Edebu'l-Kuttâb" adlı eseri bu alanda kaleme alınmış en değerli eserler arasındadır.

3. EBÛ BEKR ES-SÛLÎ'NİN "EDEBU'L-KUTTÂB" ADLI ESERİ ÜZERİNE

Devrin büyük edibi Ebû Bekir es-Sûlî'nin "Edebu'l-Kuttâb" adlı eseri de bu kategoriden olan eserler arasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Eserin gözden geçirilip şerh edilerek basılmasında Iraklı âlim ve araştırmacılar Muhammed Behcet el-Eseri'nin ve Seyyid Mahmut Şükri el-Âlusi'nin hizmetleri zikredilmelidir.

Ebû Bekir es-Sûlî'nin bu eserinde kâtiplerin ve kalem sahiplerinin bilmesi gerekli olan bir dizi önemli hususlar kısa ve açık bir üslupla okura sunulmuştur. Burada doğal olarak es-Sûlî, uzun zaman çalıştığı kâtiplik makamında kazandığı engin tecrübeden yararlanmıştı. Eserini üç kısma ayıran es-Sûlî kitabına "Yazının fazileti" adlı bir bölümle başlamış ve hemen girişte Kur'ân-ı Kerim'in "Alâk" suresinin ilk beş ayetini vermiştir (es-Sûlî, h. 1341: 21). Ebû Bekir es-Sûlî bu bölüme şu şekilde başlamaktadır:

"Yüce Allah kutsal kitabından ilk olarak şu ayetleri indirdi:

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ / خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ / اقْرَأْ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ / الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ /
عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

"Yaratan Rabbinin adı ile oku! O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin sonsuz kerem sahibidir." Kitaptan ilk indirilmiş şu ayetlerde Yüce Allah insanoğlunun yaratılışına dikkat çekmiş; daha sonra kendisinin sonsuz kerem, lütuf ve merhamet sahibi olduğunu vurgulamış; daha sonra ise kalemin ve yazının faziletine temas etmiştir."

Yazar burada "kalemle öğretti" ayetini açıklarken kalemle yazmayı ve kitabeti öğrettiğini, kalemsiz insan bilgisinin nakıs kalacağını ve Allah kitabının kudreti ile insanın dinî ve dünyevî birçok konulardan haberdar olacağını vurgulamıştır (es-Sûlî, h.1341: s 22). Daha sonra Sûlî, aynı bölüme yine Kur'ân-ı Kerim'in "Kalem" suresinin ilk ayetleri ile devam etmiştir:

"Nun. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına yemin olsun ki, sen Rabbinin lütfu sayesinde asla deli değilsin."

Edip bu ayetleri açıklarken Yüce Allah'ın kalemi bu ayetlerde bir daha yücelttiğini, kalemin, mürekkebin, onunla yazılanların ve yazı vasıtalarının kutsal ve önemli olduğuna dikkat çekmiştir (es-Sûlî, h.1341:22). Ebû Bekir es-Sûlî "Yazının fazileti" bölümünde "Abese"

suresinde geçen: بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ “Yüce makamlara kaldırılmış tertemiz sayfalarda seçkin ve erdemli elçilerin ellerinde” ayeti (Kuran 80/15;16) üzerinde durarak şöyle demektedir:

“Burada سفرَة kelimesi ile kastedilen kâtiplerdir. Bu kelimenin tekili سافر kelimesidir. Kâfir kelimesinin çoğulu nasıl ki, كفرَة (kefere) şeklinde geliyor, sâfir kelimesinin de çoğulu سفرَة (sefera) şeklindedir.”

Ebu Bekir es-Sûlî bu görüşünde kelimenin altında yatan anlamın kutsal metinleri yazan kâtipler olduğunu savunmaktadır (es-Sûlî, h.1341:24). Eski metinlerde kitap kelimesi daha çok yazılı şey, mektup anlamında kullanılıyor, bugün kullandığımız “kitap” anlamını Klasik Arapça’da daha çok سفر (sifrun) kelimesi taşıyordu. Bu kelimenin anlamı ile ilgili bazı müfessirler: “Yüce Allahtan Hz. Peygamber’e vahiy getiren melekler, kulların amellerin yazan melekler, kitapları okuyanlar, Kur’ânı yazan sahâbiler” gibi farklı yorumlarda bulunmuşlardır (eş-Şevkânî, h. 1414: 5/464). es-Sûlî “Yazının fazileti” bölümünü Hz. Peygamber’e isnat edilmiş iki hadis-i şerif ve bir Arap şairinden yazının fazileti ve öneminden söz açan mısralarla bitirmiştir. Allah Resulü’ne (sav) nisbet edilmiş hadisler şu şekildedir:

“Kureyş Allah’ın halkıdır. Ve onlar soylu yazarlardır” Kur’ân-ı Kerim’de يعلمهم الكتاب والحكمة “Onlara yazını ve hikmeti öğretecek” (Kuran 2/129) ayeti tefsir olunurken Ka’b el-Ehbar’dan rivayet edilmiş diğer bir hadis ise yine Kureyş’in yazı sanatında olan yeteneğinden söz etmiştir (es-Sûlî, h. 1341: 28): “Biz Kureyşi yazıda sanki yeryüzünün tuzu olan kâtipler gibi gördük.” Bu fikirden çıkan netice şu ki, yemekte tuz ne kadar önemli ise Kureyş’in yazı sanatındaki rolü bir o kadar önemlidir. Adeta onlarsız yazı sanatının hiçbir tadı tuzu yoktur.

“Yazının fazileti” bölümüne Ebu Bekir es-Sûlî yazının önemini anlatan aşağıdaki mısralarla (es- Sûlî, h.1341: 28) son vermiştir:

ان الكتابة رأس كل صناعة

و بها تتم جوامع الأعمال

“Her bir işin başı şüphesiz ki, yazıdır,
Tüm işler onunla kemâle erer.”

Ebû Bekir es-Sûlî “Yazının fazileti” kısmından hemen sonra “Arapça ilk yazan kişi hakkında ne diyorlar?” adlı küçük bir başlık açmış ve burada üç sayfa içinde çeşitli ravilerden gelen fikir ve görüşleri derlemiştir.

Ka’b el-Ehbâr’dan rivayet olunduğu üzere İbrânî, Süryani ve diğer

dillerde ilk defa yazı yazan kişi Âdem (a.s) olmuştur. O, ölümünden üç yüz yıl önce bu dillerde çamur üzerinde yazılar yazmış; onları pişirmiştir. Hz. Nûh (a.s) zamanında Yüce Allah arzı, suların esaretine verdiği bu yazılar korunmuştu. Bunların içinde Arapça'yı Yüce Allah, İsmâil'e (a.s) has kıldı ve o, Arapça'yı öğrendi (es-Sûlî, h.1341: 28). İbn Abbas'tan rivayet olduğu üzere ise ilk defa Arapça yazı yazan kişi Hz. İsmâil (a.s) olmuştur (es-Sûlî, h.1341: 28).

Abdullah b. Amr b. As ve Urve b. Zübeyr'den gelen rivayet ise şu şekildedir:

“Arap yazısını ilk defa ortaya koyan çok eski bir kavim olmuştur. Adnan oğlu kabilesine misâfir olan bu kavmin ileri gelenleri أبجد Ebcad, هوز Havvaz, حطي Hutti, سغص Sefas, كلمن Kelemen ve قرشت Kırşet adlı kişiler idi. Onlar kendi adları üzerine Arap harflerini ve yazısını inşa ettiler. Bu zaman kendi adlarında olmayan ظ غ ض ث خ ذ harflerini de eklemişler. Rivayet edilmiştir ki, onlar Medyen hükümdarları idi. Başkanları Kelemen olan bu insanlar Zille günü "يوم الظلة" Şüayb kavmi ile beraber helak olmuşlardır” (es-Sûlî, h.1341: s.29).

Bugün de Arap alfabesini teşkil eden 28 harf eski çağlarda sayılara işaret etmek için kullanılırdı. Sayıları bildiren bu harfler günümüzde kabul edilen alfabe sırası ile değil, eski zamanlarda kabul olunmuş alfabe sırası ile kullanılmaktadır ki, bunlara “Abced harfleri” denilir. Örnek olarak 1 – أ 2 – ب 3 – ج 4 – د harfleri ile gösteriliyordu (Memmedov, 2014: 74). Anlaşılmaktadır ki, Arap dünyasında “Ebcad hesabı” diye isimlendirilen bu sistem Sûlî'nin de eserinde yer verdiği bu rivayette adı geçen kişilerden birisi olan Ebcad'ın adını taşımaktadır. Ebû Bekir es-Sûlî, eserinde Arap yazısı ile ilgili yine bir başka rivayete atıfta bulunmuştur: *“İbn Cadeden rivayet olduğu üzere Arapça ilk defa yazı yazan kişiler Meramir b. Merre ve Eslem b. Derre adlı iki şahıstır. Enbar ehlinden olan bu kişiler bir araya gelerek Arap yazısını sistemleştirmeye çalıştılar. Muhacirlerden Arap yazısını kimden öğrendiniz diye sorulduğu zaman şöyle cevap vermişler: “Yazıyı Hire halkından öğrendik.” Hire halkına aynı soru sorulduğu zaman ise: “Biz Enbar ehlinden öğrendik.” cevabını vermişler ki, bu cevap da Enbar ehlinden olan bu iki şahsın Arap yazısını ilk defa yazan kişiler olma ihtimalini kuvvetli kılmaktadır” (es-Sûlî, h.1341:30).* Bu bölümü Sûlî yine sonunda Hz. İsmâil'e (a.s) bağlayarak bitirmektedir:

“Hüseyn b. Mirsed'in Muhammed b. Sellam'dan onun Yunus'tan onun ise İbn Amr'dan aktardığına göre Arapların hepsi İsmâil'in (a.s) evlatlarıdır. Fasih Arapça ilk defa konuşan kişi de odur. Fasih dediğimiz zaman Kur'an'ın indirildiği Arapça, Himyer ve Cürhum kabilelerinin Arapçası

dikkate alınmalıdır ki, bundan başkası sahih ve fasih değildir (es-Sûlî, h.1341: 31)."

"*Bismillahi'r Rahmâni'r-Rahîm*" ifadesinin aslı ve yazım tarihi" adlı bölümde ise büyük edip Sûlî, çok ilginç bilgiler aktarmaktadır. Yazar diyor ki, bir gün Ebû Halife b. Habbab el-Cumahi'den bu ifadenin yazım tarihi ile ilgili sordum. O da bazı ravilerden aldığı bilgilere dayanarak Kureyş kabilesinin cahiliye denilen çağda sadece " باسمك اللهم " (Senin adınla Allah'ım) şeklinde yazdıklarını, hatta Allah Resulü'nün de ilk önce bu şekilde kullandığını söyledi. Sonra "Hûd" suresinden وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِبِهَا وَمُرْسَلِهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ "Nûh, "Haydi gemiye binin! Yüzerken de, dururken de Allah'ın adını anın. Şüphesiz ki, Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir,dedi (Kur'ân 11/41)." ayeti indirildikten sonra Hz. Peygamber (sav) yazılarının başında بِسْمِ اللَّهِ "Allah'ın adıyla" ifadesinin yazılmasını emretti. Daha sonra "İsrâ" suresinden قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى "De ki: İster Allah diyerek, ister Rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, çünkü bütün güzel isimler O'na mahsustur (Kur'ân 17/11)." ayeti indikten sonra bu ifade "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" şeklini aldı. Sonunda "Neml" suresinde إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٍ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Mektup Süleyman'dandır, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta)dır (Kur'ân27/30)" ayeti geldi. Bundan sonra bu ifade بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" şeklinde kıyâmet gününe kadar "Tövbe" suresi hariç Kuran surelerinin başında bulundu (es-Sûlî, h.1341: 32). Sûlî daha sonra bu kutsal ifadenin şerhinde çok güzel makamlara dokunmuştur. Bu kelamın önünde قُلْ يَا مُحَمَّدُ / اقْرَأْ يَا مُحَمَّدُ "Ey Muhammed, söyle! Ey Muhammed, oku!" ifadelerinin hazf edildiğini, kelime başından düştüğünü söylüyor. Burada emir fiilin düşmesi muhatabın verilmiş mananın emir şekilli olmasını bilmesine mâni değildir. Bismillâhirrahmânirrahîm ifadesinde yer alan ب harfi-cer'i yine önde bir fiilin düşmesine, hazfına işaret etmektedir ki, bu fiil أَبْدَأُ (başlıyorum) fiilidir. Aslında bu ifade أَبْدَأُ بِسْمِ اللَّهِ وَأَقْرَأُ (başlıyorum Allah'ın adıyla ve okuyorum) dur. Çünkü melek Cibril vahyi getirdiği zaman "Ey Muhammed, oku!" diyordu. O da: "Ne okuyayım?" dediği zaman اقْرَأْ بِسْمِ اللَّهِ "Allah'ın adıyla oku!" diyordu (es-Sûlî, h.1341:32). Allah ism-i şerifinden sonra Rahmân ve Rahîm sıfatlarının açıklamasına geçen Sûlî özellikle Rahmân sıfatının sadece Allah'a ait edilebileceğinin altını çizmektedir: "Çünkü Rahîm insana da ait olabilir, ancak mübalağa formunda gelen Rahmân sıfatı ise bir deryadır, beşer bu sıfatın altında yatan anlam yükünü kaldıramaz. Hatta Allah'tan başka hiç kimse bu vasıfla nitelendirilemez, insan bu adla adlandırılmaz" diyor Sûlî (es-Sûlî, h.1341: 33).

Birçok dilci ve kıraat üstadı “bismillah” ifadesinde ¹ (elif) harfinin hafz edilmesini uygun görmüşlerse de س harfinin kelimedenden düşürülmesini hiç uygun görmemişlerdir. Bunu genel anlamın bozulmaması ile açıklamışlardır. Ancak bu ifadeden “sin” harfini düşürmek manayı bozar; yanlış anlaşılmalara sebebiyet verir. Bununla ilgili eserde yer alan bir rivayet şu şekildedir:

“Bir gün Amr b. As’ın kâtibi Râşit Halifelerden Hz. Ömer’e bir mektup yazmış ve başta بِسْمِ اللّٰهِ (bismillah) ifadesini س “sin” harfini hafz ederek بِمِ اللّٰهِ (bimallah) şeklinde yazmıştır ki, bu şekilde bu ifadenin anlamı artık Allah’ın adıyla değil, “Allah nedir veya niçindir?” gibi garip bir anlam vermektedir. Hz. Ömer bu mektubu yazanın cezalandırılmasını emretmiş; sebep nedir diye soranlara ise: “Sebep sin harfidir” cevabını vermiştir ki, bu ifade sonra bir atasözüne dönüşmüştür (es-Sûlî, h.1341:35).”

Ebû Bekir es-Sûlî “bismillah” (Allah’ın adıyla) ifadesinden sonra Arap-İslâm edebiyatında geniş çapta yayılmış diğer bir ünlü ifade olan أما بعد “emmâ bad” ifadesini açıklamış ve bu ifadenin kaynağı ile ilgili görüşlere yer vermiştir. Ziyad b. Halil ve İbrahim b. Munzir adlı ravilerin de yer aldığı rivayet zincirine dayandırarak bu ifadenin ilk defa Kab b. Lu’i adlı bir Arap tarafından kullanıldığını söylemiştir (es-Sûlî, h.1341: 36). Daha sonra diğer bir görüşe göre ise bu ifadenin Davut peygamber tarafından kullanıldığını yazmış ve bunu Kur’ân’ın “Sad” suresinde yer alan فصل الخطاب ibaresi ile açıklamıştır (Kur’ân 38/20).

وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخَطَابِ

“Onun hükümdarlığını güçlendirmiş; kendisine hikmet (peygamberlik) ve anlaşmazlıkları halletme yeteneği vermiştik”

Bu ayette Dâvûd’a (a.s) verilen “hikmet” ifadesi ile peygamberliğin, “Zebûr” un, hukuk bilgisinin veya gerçeğe uygun olan her türlü sözün kastedildiği belirtilir. Burada “anlaşmazlıkları bitiren konuşma yeteneği” diye çevirdiğimiz “fasle’l-hitâb” deyimini, sözün belâgatlı ve fesâhatli olması, konuyu uzatmadan kısa ve öz açıklama anlamını içermektedir. Ünlü tefsirci Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Kurtûbi meşhur tefsirinde “fasle’l-hitâb” deyimini açıklarken bu ifadeyi hak ve batılı birbirinden ayıran söz ve az kelamla çok derin manayı ifade eden bir icaz anlamında şerh etmiş ve Mûsa el-Eşari’ye dayanarak أما بعد ifadesini ilk defa Allah’ın peygamberlerinden olan Hz. Davud’un kullandığını savunmuştur (el-Kurtûbi, 1964: 15/164). Bu ifade bir nevi hikmeti söylemek, hakkı batıldan ayırmak niteliğinde sohbete giriş niteliğinde kullanılır. Edip birçok râvi ve tefsircinin görüşünü özetleyerek bu konuyu şu şekilde devam ettirmiştir:

“Davuda (a.s) verilmiş faslul-hitâb أما بعد (emmâ bad) ifadesidir. “Fasl’ul-hitâb” kelimesinin anlamı ise Allaha şükür, hamdü-sena, dualar ettikten, büyüklere salât ve selam gönderdikten sonra yeni sohbe geçiş sırasında iki sohbeti birbirinden ayırmak, sohbeti iki kısma bölmek demektir. أما بعد ifadesi bu iki kısmı birbirlerinden ayıran sınırı belirler”.

Burada Sultekin oğlu Ebû Bekir Hz. Peygamber’in (sav) Benû-Esed kabilesine yazdığı bir mektubu kitabında örnek olarak (Sûlî, h.1341: 38) göstermiştir:

بسم الله الرحمن الرحيم، من محمد رسول الله إلى بني أسد. سلام عليكم، فإني أحمد الله إليكم الذي لا إله إلا هو. أما بعد فلا تقربن مياه طي ولا أرضهم فإنه لا يحل لكم

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Allah’ın elçisi Muhammed’den Benî Esed kabilesine. Allah’ın selamı üzerinize olsun. Kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’a hamdolsun. Ve sonra (demek isterim ki) Tay kabilesinin topraklarına ve sularına asla yaklaşmayınız. O sizlere helal değildir.”

Mektupta da görüldüğü üzere أما بعد (daha sonrasına gelince) ifadesinin buradaki fonksiyonu mesajın birinci kısmını ikinci kısmından ayırmak ve esas söylenmek istenen fikre bir giriş yapmaktır.

Kitabın ilk bölümünün son kısmını hat sanatına, onunla ilgili büyük ilim, edebiyat, sanat ve devlet adamlarının görüşlerine, hattın güzel ve çirkin oluşuna ve bununla ilgili kendi görüşlerine ayırmıştır. Bu bölüme Abbasiler’in ünlü vezirlerinden olan Yahya b. Halit el-Bermeki’nin şu sözleri (es-Sûlî, h.1341:41) ile başlamıştır:

قال يحيى بن خالد البرمكي: " الخط صورة روحها البيان، ويدها السرعة وقدمها التسوية ، وجوارحها معرفة الفصول.

“Yahya b. Halit el-Bermekî şöyle dedi:

Hat bir sûrettir. Bu sûretin ruhu beyandır. Onun eli hız, ayağı beraberlik, diğer uzuvları ise ayrıntıları bilmektir.”

Daha sonra Sûlî, fikrini kuvvetlendirmek için eserinin aynı sayfasında Ebu Dulef’ten bu hikmeti veriyor:

وقال أبو دلف: " القلم صانع الكلام، مفرغ ما يجمعه العلم"

“Ebû Dulef diyor: Kalem kelamın kuyumcusudur. İlmin topladığı şeylere bir kalıptır.”

Daha sonra Ebû Bekir es-Sûlî okura güzel ve çirkin hatlarla ilgili bu fikirleri sunmaktadır:

"Bir hattın güzel veya çirkin oluşunun bir okurun üzerinde büyük bir etkisi

vardır. Güzel hat meçhul manalar ve adi sözler ihtiva etse bile okuru onu okumaya iter. Kötü hat ise ne kadar beyan, belağat ve hikmetler içerse bile okuru kendisinden uzaklaştırır ve onu bu faydadan mahrum bırakır. Hikmet sahipleri bir hattın zahirine değil, batınuna bakmaya gayret eder ve oradan fayda sağlar. Ancak genellikle halk zahiri üstün tutar. Bunun içindir ki, bazen büyük yazarlar ve iş adamları divanlara kötü hattı olan kişileri çekerdiler ki, onların parlak siyahlıkta olmayan mürekkeple yazdıkları yazılar halkın dikkatini çekmesin ve onlar da bazı yazılarında eleştirilerden kurtulsunlar (es-Sûlî, h.1341:42) ”.

Kitapta daha sonra yazı için uygun kalemin seçilmesine ve onun ucunun açılmasına temas edilmiştir:

”Ahmed b. İsmail b. el-Husayb diyor ki, Müslüm b. Velid el-Ensâri kalem açmanın özelliklerinden konuşurken şöyle demiştir: Kaleminin ucunu azıcık keskinleştir ki, mürekkep onunla daha güzel şekil alsın. Kalem ucunu açmak mürekkebi orda tutmaya, daha zarif şekilde yazmaya ve böylece akılları ve kalpleri kendine çevirmeye sebep olacaktır.”

İkinci bölümde yazı için kâğıt, kalem ve mürekkebin önemine dokunmuş; onların çeşit ve keyfiyeti üzerinde durmuştur. Kâğıt ile ilgili Ebu Bekir es-Sûlî şunları söylüyor: ”Araplar üzerine yazdıkları şeyi القراطاس “el-kırtâs” adlandırıyor. Çoğulu القراطيس “el-karâtîs” şeklindedir. Aynı zamanda bu eşyayı adlandırmak için مهراق/مهراقاً Mehrak (çoğul şekli Mehârik) , صحائف/صحف/صحيفة Sahîfetun (çoğul şekli Sahâif ve Suhuf) سفرا / سفارا Sefran (çoğulu Esfêran) kelimelerini kullanmışlar (es-Sûlî, h.1341:105)”. Bu sayılan kelimelerden mehrak kelimesi istisna olup diğerleri Kur’ân-ı Kerim’de zikrolunmuştur. Kur’ân bu hatırlatılmış isimleri şöyle zikrediyor:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا

“Tevrat’la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer (Kur’ân 62/5)”. Daha sonra قرطاس في كتاباً في “Biz şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik (6/7)” ve إن هذا لفي الصحف الأولى “Bunlar önceki sayfalarda vardır (Kur’ân 87/18)” ayetlerine dikkat ettiğimizde bu kelimelerin bazen kâğıt, bazen sayfa, bazen ise kitap anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Mürekkebin kalitesinden bahsederken bu maddenin “parlak bir siyahlıkta çok yumuşak ve yağlı olması maksada uygundur” ifadesini kullanmıştır (es-Sûlî, h.1341: 120).

Daha sonra Sûlî, bu bölümde imla ve inşâ konuları üzerinde durmuş; yazıda hatalar, yazı başlığı-ünvân, satırlar, yazıya başlama ve sonlandırma usûlü, çeviri ve diğer konulara değinmiştir. İkinci bölümün sonunu Hilafet

devrinde İslâm devletlerinde resmî işlerin görüşülüp karara bağlandığı meclis, resmî yazıların yazıldığı yer ve buna bağlı devlet daireleri olan Divan dairesine ve bu kelimenin kökenine ayırmıştır. O, bu kelimenin kökeninin Farsça'dan geldiğini sonradan Arapçaya geçtiğini yazmış, böylece fikirlerini tutarlı bir şekilde ispatlamaya çalışmıştır.

Ebu'l-Ayne'nin (öl.283/896) ünlü dilci Asmâi'den (öl.216/831) şöyle rivayette bulunduğunu belirtmiştir: *“Bir gün Ebû Amr'ın yanında idik. Halef el-Ahmer de bizimle birlikte idi. Bir adam Ebu Amr'a şöyle dedi: Siz divan kelimesinin ديوان deyvân, yani del harfinin fetha harekesi ile okunduğunu duyduunuz mu? Ebû Amr cevap verdi ki: “Eğer bu okunmuş caiz olursa, o zaman bu kelimenin çoğul şekli دياوين deyâvîn şeklinde olmalıdır.”* Halef el-Ahmer de (öl.180/796) bu okunuşu garip bularak razı kalmaz. Bu ilmi tartışmaya fikir bildiren Ebû Bekir es-Sûlî bunun üzerine kendi görüşünü şu şekilde açıklıyor:

قال محمد بن يحيى الصولي: والمعنى في أنه لو كان الواحد ديوان، لجمعوا دياوين، إن الياء تكون صحيحة أصلية، مثل ريجان ورياحين، فإذا قالوا: ديوان كان الياء زائدة، فإذا جمعوا *“Eğer bu kelimenin tekili “deyvan” olursa çoğulu “deyâvîn” şeklinde gelecektir. Bu durumda kelimedeki ي “ya” harfi reyhan kelimesinin çoğulu “rayahîn” de olduğu gibi asıl harflerden olacaktır. Kelime eğer divan şeklinde gelirse burada ي “ya” harfi zait, fazlalık olacaktır. Bu durumda kelimenin çoğulu د “del” harfinin fethalı okunması şartı ile “devâvîn” şeklinde olacaktır ki, bu daha doğrudur.* (Sûlî, h.1341:188)” Bu görüşe bakıldığında onun Arapça'ya ne kadar vakıf olduğu bariz şekilde görünmektedir.

Kitabın üçüncü ve son bölümü ilginç konuları ihtiva etmektedir. Bu bölümün bir kısmını deve, koyun, inek ve at gibi hayvanların yaşlarına göre, erkek ve dişi cinsine göre taşıdıkları adlara ayırmış ve Arapça'nın ne kadar zengin bir dil olduğunu gözler önüne sermiştir: *“Deve yavruladığı zaman yavrunun cinsi henüz bilinmeden taşıdığı ad سليل (selîl) veya حوار (huvâr); deve yavrusu erkekse ismi سقب (sakb) dişi ise حابل (hâbil); süten kesilince aldığı isim فصيل (fasîl); bir yılı tamam olup ikinci senesine geçtiği zaman ابن مخاض (ibn mahâd); deve üç yaşına girdiğinde ابن لبون (ibn lebûn), dişi ise ابنة لبون (ibnetu lebûn); dört yaşına gelince erkek deveye حق (hikk), dişisine ise حقة (hikka); beş yaşında erkek deve جذع (ceza'a) dişi deve ise جذعة (ceza'atu); altı yaşına ulaştığında ثني (senî) dişi cins ise ثنية (seniyye) adlarıyla adlanmaktadır. Daha çok edebî dilde erkek cinsi جمل (cemel) dişi cinsi ise ناقه (nâka) diye ezberlediğimiz isimler ise develerin ancak dokuz yaşlarına vardıklarında aldıkları isimlerdendir. Bundan sonra da yaşlı develerin birçok isimleri vardır”* (es-Sûlî, h.1341:205).” Devamında koyun,

inek ve at adlarını yaşlarına göre sıralaması ve bu zaman kendi görüşlerini sergilemesi bu büyük edibin Arap dilinin yanı sıra onların kültür ve hayat tarzlarını da tüm inceliklerine kadar bilmesinin diğer bir kanıtıdır. Bu bölümde Sûli eserinin birkaç sayfasını insan bedenine, özellikle ağız boşluğuna ayırmış, insan dişlerinin yerleşim yerlerine göre adlarını, görevlerini, kaç yıl kullanılabileceğini bir-bir anlatmaya çalışmış, bu zaman dil, damak, çene gibi organlara da temas etmiştir. (es-Sûli, h.1341:226) Yazar bununla belirli bir tıbbi bilgiye de sahip olduğunu ispatlamıştır. Daha sonra الأطعمة “Yemekler” başlıklı küçük bir bölümle karşılaşmaktayız. Burada Sûli yemek kültürüne değinmiş, Arapların çocuk dünyaya geldiği zaman verilen yemeyi الخرس (el-hars) ; doğum yapan kadına verilen yemeyi الخرسة (el-harsa) ; yolculuktan dönen kişiye verilen yemeyi النقيعة (en-naqia) ; genel ziyafet ve düğün yemeklerini الوليمة (el-valime) ; yeni bir ev yapıldıktan sonra sunulan yemeyi الوكيرة (el-vakîra) isimleri ile adlandırdıklarını zikretmiştir. (es-Sûli, h.1341: 226) Üçüncü bölümde, sayfa 238 de yer alan ذكر الحساب “Zikru'l Hisâb” başlığı altında ise matematik konularına, sade ve düzeltme sayılara, onların kullanım şekillerine değinilmiştir.

Genel olarak kitabın son bölümü ilk iki bölümden daha farklı konuları ihtiva etmektedir. Örnek olarak burada Mısır ve Sudan memleketlerine ayrılan birkaç sayfayı, bu bölgelerin fethinden sonra halkın verdiği vergiler, para meblağları gibi tarihî konuları verebiliriz. Bu ise yukarıda belirtildiği üzere kâtiplik ve inşâ sanatı ile ilgili yazılan eserlerin birçoğunun aynı zamanda devlet ve siyaset konularını da içermesindedir. Kitabın üçüncü bölümün sonlarını esas konu ile bağlamış ا elif, ء hemze, و vav ve ي ye harflerinin her birine ayrıca yer ayırarak bölümü dil ağırlıklı konularla devam ettirmiştir. Özellikle hemze ve yazım kuralları ile ilgili verdiği bilgiler dikkate şayandır. Vav و harfi ile ilgili verdiği bilgiler de dikkat çekicidir. Bu harfi açıklarken Arapça'da üç yerde okunmadan zait olarak geldiğinden bahsederek aşağıdaki örnekleri vermektedir:

"İlk önce Amr isminde bu "vav"ı görmekteyiz. Amr عمرو şeklinde yazılarak Ömer isminin yazılışından عمر sondaki vav harfi vasıtası ile farklılık gösteriyor. İkincisi bir işaret zamiri olan أولئك (onlar) kelimesinde okunmadan fazla bir harf gibi karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada da bir maksat vardır. Burada zamiri اليك kelimesinden farklı kılmak amacı olabilir. Sonuncu ise يا أُوخي ifadesidir. Türkçeye çevirisi "ey küçük kardeşim" olan bu nidada "vav" harfi yazıldığı halde okunmamaktadır. Burada da bu harf ismi küçülterek onu tasğir yaparak aziz tutma, sevgi ifade etme maksadı için vardır (es-Sûlî, h.1341: 251)".

Ebu Bekir es-Sûlî, kitabında ayrıca maksur ve memdud isimler,

idğam, ı nun harfi, onun çeşitleri ve yazım kuralları ile ilgili konulara yer vermiştir. Bu son bölümlerde Sûlî'nin bir dilci âlim gibi de parladığını görmekteyiz. İdğam için açtığı başlıkta idğamın klasik tarifini vererek iki aynı cinsli harfin birisi harekeli, diğeri sükunlu olduğu zaman birleşerek bir harf gibi şeddeli şekilde yazıldığını söylemiş, bu zaman fikirlerine مَدَّ و عَضَّ fiillerini örnek olarak göstermiştir. Kitabın sonunda eserin el yazmasının hicri 1107 yılının sonunda İbn el-Vekil el-Mulevvi adı ile meşhur olan Yusuf b. Muhammet tarafından işlenip tamamlandığı görülmektedir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmamızda ulaştığımız sonuçlar şunlardır:

1. Sultekin oğlu Ebû Bekr İslam medeniyetinin parlak devri olan onuncu asırda, bu medeniyeti temsil eden büyük Türk düşünürlerden biridir. Edip kaynaklarda Sûlî veya güzel satranç oynadığı için "Şatranç" nisbeleri ile ünlüdür. Onun büyük dilci ve edebiyatçı kişiliğinin yanı sıra hem de şiir divanı derleyen bir kişi olduğu, bunun neticesinde onlarla şairin divanını düzenlediği ve dolayısıyla Arap Edebiyatı'nda birçok şiiri tarihin zor zamanlarında zayıf olmaktan koruduğu, divanları sadece düzenlemekle kalmadığı, şairlerin şiirlerini incelediği, bazen edebî eleştirilerde bulunduğu da görülmüştür.

2. Yazarın en ünlü eserlerinden olan "Edebu'l-Kuttâb", kâtiplerin ve kalem sahiplerinin filoloji alanında araştırma yapanların adeta bir başucu kitabı olması gerektiği elde edilen sonuçlardandır. Eser giriş ve üç kısımdan oluşmaktadır. Sûlî bu eserde çok orijinal bilgiler vermiş; yazı sanatının inceliklerini uzun zaman çalıştığı kâtiplik tecrübesine dayanarak ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.

3. Eserde yazının fazileti, ilk defa olarak yazıyı kimin yazdığı, Ebcet alfabesi, bismillah ifadesinin kökeni, "emmâ bad" ifadesinin manası açıklığa kavuşturulmuş; kâğıt, kalem, mürekkep ve diğer yazı malzemelerinin önemi, imla-inşâ konuları, Arap kültürü ve hayatında çok önemli olan birçok hayvan adları ve bu adların müradifleri üzerine çok yeni leksik bilgiler, idğam, izhâr, hemzenin yazımı gibi birçok konular ve diğer meseleler orijinal şekilde işlenmiştir.

4. Eserde Sûlî'nin ansiklopedik bilgiye sahip olduğu sezilmektedir. Eserin akışında bazen tıp, tarih, siyaset, matematik, coğrafya, biyoloji, zooloji gibi ilimlerle alakalı konulara teması bu fikrimizi ispatlayıcı mahiyettedir.

5. Konuları işlerken ilmi fikirlerini rivayet zincirine dayanarak esaslı bir şekilde açıklamış, Arap şiirinden ve İslam'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve hadisten yararlanmış.

Arap filolojisi alanında kaleme alınmış en değerli eserlerden olan Ebu Bekir es-Sulî'nin "*Edebu'l-Kuttâb*" eseri başta Arap dili, Arap edebiyatı, kültürü ve belâğati olmak üzere özellikle devrin yazı sanatı ve günümüzde istifade olunan eşyaların en ince ayrıntılarına kadar birçok meseleyi ihtiva eden çok kıymetli bir eserdir. Bu kitap, bu gün bile kendi değerini, kıymetini korumakta, Arap dili, edebiyatı, genel olarak İslam medeniyeti ile ilgilenenler için eşsiz bir kaynak olma özelliğini muhafaza etmektedir.

5. SUMMARY

In the tenth century, the heyday of Islamic civilization, three great Turks represented Islamic science and philosophy. These great figures are Fârâbî, son of Uzluk in philosophy and music, Ebu Mansur el-Mâturûdi in theology, and Ebu Bekir Muhammed bin Yahya, son of Sultekin in literature. Although Abu Bakr, who was born in Baghdad (869-871) and died in Basra in 947, is known as "Baghdadi" in some sources, he is also called "Shatranchi" because he is a master chess player, and "Sûlî" because of his loyalty to the Turkish Sul Tegin family is famous. The famous historian İbn Nedim gave the author's full name as Muhammad bin Yahya bin Abbas es-Sûlî, accepted him as one of the most powerful clerks and scholars of the time, played a role in the education of the sons of the caliph, Radi and Muktafi, lived in 330, passed away in the city of Basra. He wrote that he collected the poems of many poets and especially the poems of the sons of the caliph under a divan. We see that Ebu Bekir, son of Sultekin, was one of the great Turkish thinkers who represented this civilization in the tenth century, the bright period of Islamic civilization. We see that in addition to being a great linguist and man of letters, he was also a person who compiles poetry divans, as a result of this, he arranged the poet's divan with them, thus protecting many poems in Arabic literature from being lost in difficult times of history. It is a sad fact that Suli wrote many works and even penned on religious subjects, unfortunately these works have not survived to the present day. As for "Edebul-Kuttab", which is one of the most famous works of the author, it is one of the results obtained that it should be a desktop book for the scribes and pen holders who do research in the field of philology. In this study, it means that Suli gave very original information and explained the intricacies of the art of writing in detail, based on his experience as a clerk for a long time. In the work, the virtue of writing, who wrote it for the first time, the Abjad alphabet, the origin of the bismillah expression, the meaning of the expression suck-baudu are clarified, the importance of paper, pen, ink, spelling-construction issues, many animal names that are very important in

Arab culture and life. and very new lexical information on the followers of these names, many subjects such as idgham, izhar, spelling of hemzenin and other issues were handled in a very original way. In the work, it is felt that Sûli has encyclopedic knowledge. The flow of the work sometimes touches on subjects related to sciences such as medicine, history, politics, mathematics, geography, biology and zoology, proving this idea. He benefited from the Quran and hadith while dealing with the subjects. The results and scientific findings obtained from these subjects were presented to the Turkish reader for the first time. This work of Abu Bakir Suli consists of three main parts. In the first part, the author touched upon the virtue of writing, the Abced alphabet, the first writers in Arabic, the origin of the expression bismillah, the arts of calligraphy and many other subjects. In the second part, Suli touched on the importance of paper, pen and ink for writing, and emphasized their types and qualities. As for the last part of the book, it contains many interesting topics as the third part. Abu Bakir es-Suli divided a part of this section into the names of animals such as camels, sheep, cows and horses according to their age, male and female gender, and revealed how rich a language Arabic. This valuable work, written in the field of Arabic Philology, preserves its originality even today.

6. KAYNAKLAR

- Ahmet, C. (1984). *Ebu Bekir Suli*. Kahire: Dâru'l-Meârif.
- Ayyıldız, E. (2023). 'Uleyye bint el-Mehdî'nin Hayatı ve Aşk Şiirleri. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30, 108-133.
- Çınar, M.(2017). Abdülhamid el-Kâtib'in hayatı edebi kişiliği ve yazarlara hitaben yazmış olduğu risalenin sentezli çevirisi. Sevastopol Devlet Üniversitesi, *Язык и личность в поликультурном пространстве. Издание включено в ринц Севастополь* , 31-47
- Demirayak, K. (2016). *Arap-İslam edebiyatı literatür bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yayınları.
- el-Bağdâdî, Ebu Bekir Ahmet b. Ali el-Hatîb(2002). *Tarihu Bağdat.*, thk. Beşşar İvad Marûf, 16 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami.
- el-Cevzi, Ebu'l-Ferec (1992). *el-Muntazam fi târihi umem ve'l-mulûk*. thk. Muhammet Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata, 19 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Hamevî (1993). Şehabettin Ebu Abdullah Yakut, *Mucemu'l-udeba*, thk. İhsan Abbas, 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslami.
- Kartal, A. (2021). Hadis ilminde Elkâb Edebiyatı'nın doğuşu ve gelişimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* 8/2, 250-272.
- el-Kurtûbi, Muhammet b. Ahmet. (1964). *el-Câmi li ahkâmi'l-Kurân*, thk. Ahmet el-Berdûni, İbrâhim Atfays, 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitabi'l-Mısriyye.
- es-Safedî, Salahattin Halil b. Eybek b. Abdullah (2000). *el-Vâfi bi'l-vafeyat*, thk.

- Ahmet el-Arnaut ve Turki Mustafa, 29 Cilt, Beyrut: Dâru İhyau't-Turâs.
- es-Sûlî, Ebû Bekir.(1937) *Ahbâru Ebi Temmam*. thk. Halil Muhammed Asakir, Muhammed Abduh İzam, Kahire: Metabatu Lecne.
- es-Sûlî, Ebû Bekir (2002). *Cüz min ahâdis Ebi Bekir es-Sûlî*. thk. Mahmud Abdu's-Semi, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- es-Sûlî, Ebû Bekir. (h.1341) *Edebu'l-kuttâb*, thk. Muhammed Behcet el-Eseri, Bağdat: Mektebetu'l-Arabiyye.
- es-Sûlî, Ebû Bekir (1936). *Aşâru evladu hulafa'i ve ahbâruhum*. Matbatu's-Savi.
- İbn Âşur, Muhammed Tâhir (h.1433). *Usûlu'l-inşa ve'l-hitabe*. thk. Yâsir b. Hâmid el-Matîri, Riyad: Mektebetu Dâru'l-Menhec.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsettin (1900). *Vafeyâtü'l-â'yan ve enbâü ebnâi-z-zamân*. thk: İhsan Abbas, 7 Cilt, Beyrut: Dâru's-Sadır.
- İbn Kuteybe, Ebû Abdullah Muhammed b. Müslim ed-Dineveri, (tarihsiz). *Edebu'l- Kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâli, Kahire: Muessestu'r-Risale.
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yâkub İshak b. Muhammed (1997). *Fihrist*, Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Mâriife.
- İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Yâkub İshâk b. Muhammed (tarihsiz). *Fihrist*, Kahire: Metba'tu'l-İstikâme.
- İbn Sâ'i, Tacettin (2009). *ed-Durru's-semîn fi esmâi'l-musanna'fîn*, thk. Ahmet Şevki, Muhammed Sait Hanşi, Tunus, Dâru'l-Garbi'l-İslami.
- İpek, M. Selim (2014). *Klasik dönem Arap edebiyatında nesir*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kur'an Yolu. Erişim 12 Aralık 2023. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Mahmudov, M. (2001). *Klasik Arap edebiyatı*, Bakü: İlim.
- Memmedov, A. (2014) *Arap dili*, Bakü: Zerdabi.
- Nicholson, Raynold (1923). *Literary history of the Arabs*, London: T. Fisher Unwin Ltd.
- Özaydın, A. (2009). *Ebu Beki es-Sûlî*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 37/492 İstanbul: TDV Yayınları.
- Savran, A. (1981). *Abbasiler devri edebiyatında Suliler ve Ebu Bekir es-Sûlî*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation Erzurum.
- Şevkânî, Muhammed b. Abdullah.(h.1414). *Fethu'l-kadir*, Dimaşk/Beyrut: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyip, Dâru İbn Kesir.
- Tüccar, Z.(1994), *Edebu'l-kâtib*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 10/410-411. İstanbul: TDV Yayınları.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 29.11.2023

Kabul Tarihi: 12.02.2024

ASKERİ TEKNOLOJİNİN MEDENİYET BİRİKİMİ AÇISINDAN DOĞURDUĞU ÇELİŞKİ: LOGOS VE ŞİDDET

The Contradiction Caused by Military Technology in Terms of Civilizational
Accumulation: Logos and Violence

Gökhan ABANOZ

Dr. Öğretim Üyesi, Amasya Üniversitesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler,
Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı,
gkhnabnz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8173-6559

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Teknik ve logos, çağdaş medeniyetin taşıyıcı ve inşacı iki kavramı olarak Antik Çağdan modern döneme medeniyetin taşıyıcısı iki kavram olarak önemini korumuştur. Rönesans dönemine kadar birbirinden ayrı düşünülen bu iki kavram, bu dönemden itibaren birleşik yapıda kullanılmıştır. Bacon ve Descartes'in bilgiyi ve doğayı bir güç ve tahakküm aracı olarak görmesi, teknolojinin pratik eylemin bilgisi olarak kabul edilmesinde tarihsel bir öneme sahiptir. 18. asır gibi geç bir tarihte Voltaire'nin en büyük tarihsel kaygısının steplerden Avrupa'ya yönelebilecek yeni bir Tatar istilası olması gerçekten dikkat çekicidir. Modern Batı'da bu kaygı, tekno-logos terkihiyle bedeviyet tehdidine galebe çalarak aşılmıştır. Bu kapsamda araştırmada bir yandan medeni kalınarak diğer yandan bedevi tehdidine karşı medeniyetin, bedevi yöntemi kullanarak korunmasının doğurduğu çelişki ve sorunları ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada tekno-logos terkihinin İkinci Dünya Savaşında Batı Avrupa'nın çekirdeğinde doğurduğu çelişkiler ve 1945 sonrası Batı dışı dünyada yarattığı travmaya dair bir tartışma yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Teknik, Logos, Bedevi, Hadari, Şiddet.

Abstract

Techne and logos have maintained their importance from ancient times to the modern period as two concepts that are carriers and constructors of civilization. These two concepts, which were considered separate from each other until the Renaissance period, were used in a single unified structure during this period. Bacon and Descartes' consideration of knowledge and nature as a means of power and domination has a historical significance in the acceptance of technology as knowledge of practical action. It is truly remarkable that as late as the 18th century the biggest historical phobia of Voltaire was a new Tatar invasion that could head from the steppes to Europe. In the modern West, this anxiety has been overcome by overcoming the threat of Bedouinism with the techno-logos combination. In this context, the aim of the research is to reveal the contradictions and problems that created by the use of the Bedouin method in the protection of civilization against the Bedouin threat in the West. In the research, it is discussed on the contradictions created by the combination of techno-logos in the center of Western Europe during the Second World War and the trauma it created in the non-Western world after 1945.

Keywords: Techne, Logos, Bedouin, Hadari, Violence.

1. GİRİŞ

Techne kavramı gerek sanat, mimari ve mühendislik alanları gerekse bilginin mekanik ile birleştirilerek teknoloji içerisinde faydacı yönelimiyle nesneye uygulanması olarak düşünülün her defasında farklı tarihsel görüngenü biçimleri şeklinde doğal olmayan bir alanın üretimine işaret etmektedir. Bir diğer deyişle teknik, var olmayan bir alan üreterek insan ile varlık arasındaki bağı kopardığı yahut daha iyimser bir yorumla insan ile varlık arasına fasıla koyduğu söylenebilir. Güvenlik kaygıları, Batıda erken modern çağdan itibaren teknolojinin oldukça hızlı bir şekilde gelişimine neden olmuştur. Birbirinin ardınca yapılan icat veya keşifler, ilgili asırların Batıda keşifler çağı olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Batıdaki felsefe ve bilim ayrımını veya bilim felsefesi diye bir alanın ortaya çıkışını biraz da bu hızlı ve ürkütücü gelişmeler ile birlikte düşünmek gerekir. Bilim ve felsefe denkleminin birbirine karşı birer denge unsuru olarak kendilerine münferiden saha bulması, teknolojinin bu yönüyle alakalıdır. Bu bakımdan felsefe ve bilimi birbirini tetiklemek üzere gelişen iki alan olarak değil, birbirini frenlemeleri için kurulmuş bir denklem olarak düşünmek daha anlamlı olacaktır (Abanoz, 2020, s. 43).

Bu denklemi anlamak adına Roma ve Hıristiyanlık ile beraber Batı medeniyetini oluşturan üç gelenekten birisi olan Antik çağ mirasına başvurmak anlamlı olacaktır. Bu bağlamda Antik çağda mitolojik bir figür olarak karşımıza çıkan Prometheus ve anlatısı, teknolojinin insanlık için faydaya dayalı yönü ve neden olduğu yıkıcılığı betimlemede isabetli bir örnek olacaktır. Yunan mitolojisine göre Prometheus tanrılardan ateşi çalarak insanlığa armağan etmiş ve işlediği bu cürüm sebebiyle Kaf Dağı'nda cezaya çarptırılmıştır. Bu mitsel anlatıda Prometheus'un yaşadığı dönemde insanlar, teknik beceriye ve ateşin ve onun yaşamı sürdürmeye yarayan temel gücü hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığı kabul edilmektedir. Prometheus ise göklerden çaldığı sanat ve zanaatın bilgisi ile insanlığı aydınlatarak uygarlık sürecini başlatan ve tekniği insanlığa armağan eden bir kahraman olarak sunulmaktadır (Rosmalen vd., 2022, s. 7-8). Yunan toplumunun iptidai inanışlarına dayalı mitolojik bir anlatı olmasına karşılık burada bilgi ve tekniğin ateşe benzetilmesi ve Prometheus'un ateşi çalmasından sonra cezalandırılması, eski çağlarda bilgi ve tekniğin tehlikeli bir yönünün olduğuna dair bize bir fikir vermektedir. Dolayısıyla tekniğin, kendisine yaklaşıldıkça insanı yakarken aynı zamanda daha fazla aydınlattığı için sağladığı faydasının arttığı söylenebilir (Abanoz, 2020, s. 43). Buradan hareketle tekniğin bilimi olan teknolojinin bir vasıta olarak doğada insan

yaşamını kolaylaştırıcı bir etkisi ile ön plana çıkarken diğer taraftan yabancılaştırıcı ve yıkıcı bir yapıya sahip olduğu öne sürülebilir.

Bugünkü modern Batının temellerinin atıldığı erken modern çağda ise eşyanın veya doğanın hakikatini kavramak ve buna uygun bir şekilde hareket etmek yerine onun pratik faydaya dönük yönleri üzerine odaklanma düşünce ve çabaları, tekno-logos terkinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Buna karşın iki dünya savaşının, neden olduğu yıkım ve insanın doğa üzerinde kurduğu egemenliğin çevresel felaketleri gündeme getirmesi, çağımızda teknolojinin sonuçlarına dair eleştirel değerlendirmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin Giddens'a göre bütün soyut sistemler gibi modernliğin bir ürünü olan teknoloji de tasarım veya kullanıcı hatası ihtimalleri nedeniyle yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir (Giddens, 2014, s. 149-150). Bu bakımdan soyut bir sistem bütünü olarak modernliğin ortaya çıkardığı teknolojik gelişmeler, kapitalist verimliliğe katkısı olsa da taşıdıkları risk ve tehditler ile insanlık için ekolojik ve nükleer felakete dönüşebilecek potansiyel bir tehlike oluşturmaktadır (Giddens, 2014, s. 167-168).

Bu kapsamda araştırmada, erken modern çağdan itibaren bir yandan medeni kalınarak diğer yandan bedevi güce karşı yine bedevi yöntemle nasıl karşı konulabileceğine dair soruya verilen tekno-logos cevabının 1945'te Batıda dönüştüğü çelişkiyi ve 1945 sonrası Batı dışındaki bölgelerde yarattığı travmayı ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda teknoloji kavramı, öncelikle güvenlik ile ilişkisi üzerinden İbn-i Haldun'un toplum teorisindeki taşıyıcı kavramlardan bedevi asabiyeti ve hadarilik (Haldun, 2005, s. 199) görüşüne bağlı olarak göçebe-yerleşik toplum çatışmasının şekillendirdiği olgusal bir zeminde tartışılmıştır. Teknolojinin arkeolojisi ve sonuçlarına dair bir tartışmanın yürütüldüğü araştırmada, İlkçağdan itibaren birçok göçebe kavmin istilasına uğrayan Batının, kendine yönelik meydan okumaları bertaraf edişi ise tekno-logos terkinin ve askeri teknoloji üzerinden açıklanmıştır.

2. MODERN BATIDA DÖNÜŞÜMSEL BİR OLGU OLARAK TEKNO-LOGOS

Antik Yunan, Roma hukuku ve Hıristiyanlık, modern Batının, tarihi üç unsurunu oluştururken Rönesans dönemi, Yunan kültürünün modern Batı'ya taşınmasında önemli vasıta (Tanili, 2021, s. 36-39). Techne ve logos'u ilk kez tek bir dünya görüşünde birleştiren onu insanların eserlerinde ve doğanın kendisinde evrenin yaratıcı gücü olarak görenler Antik Yunanlılardı (Skrbina, 2014, s. ix) Keza Antik çağda insan yaşamının düzeni

ve anlamına ilişkin öne çıkan logos kavramı, Yunan uygarlığından Modern Batı'ya taşınmış önemli bir kavramdır. Homeros ve Hesiodos'ta kelimenin erken farklı varyantları görülmekle (Edwin ve Minar, 1939, s. 323) beraber bu kavramın doğa felsefesi veya metafizik literatürü içinde evren ve oluşa dair ilk kullanımını Herakleitos'a aittir. (Johnstone, 2014, s. 2). Sokrates sonrası görece rasyonel felsefenin en önemli keşfi olan logos düşüncesi şiir vasıtası ile mitsel olandan kopuşu ve rasyonel olana geçişi temsil etmektedir. Genel anlamıyla logos, akıl ve dil, şeylerin temeli ve varlığın düzeni, söylem ve söylemsel akılcılık olarak tanımlanabilir. Skolastik dönemde kutsal ruh vasıtasıyla Tanrı'nın tözsel birliğini ifade eden kavram, yarı felsefi bir Hıristiyan teolojisinin kurulmasına hizmet etmiştir (Grant, 2006, s. 227).

Modern Batıda, Hıristiyanlığın sağladığı tarihsel köprüyle Antik Yunandan devralınan bu kavram, güvenlik kaygıları ile bilimsel gelişmeler ve pratik faydaya yönelik düşünölmeye başlanmıştır. Kendisine yüklenen uygarlaştırıcı misyona bağlı olarak erken modern çağa kadar bilim kavramı daha çok bilgi uğruna bilginin peşinden koşmayı ifade etmiştir. 13. asırdan itibaren bilimsel alanda faydacılığın ortaya çıkışı ve Batıda ticaret loncalarının itibar kazanması, birbirine paralellik göstermektedir. Özellikle İtalyan rönesansı bir yandan bilgi ve eylemi birleştirerek mimari ve mühendislik alanında Leonardo da Vinci (1452–1519), Michelangelo (1475–1564) gibi bilim adamlarını ortaya çıkarırken ve diğer yandan tekniğin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Batı'da tekno-logosun oluşumunda bilginin amacını eylemde eylemin nedenini bilgide bulacağına dair görüşün ortaya çıkması ve uygulamalı sanatlara ilginin artması önemli bir etmendir (Grover, 2018, s. 51).

Tarihte tekno ve logos arasındaki bilinen ilk ilişki, her türlü mimari üretimin özünde akılcı bir inşa faaliyetine dayandığını ve her tasarlama eyleminin teknolojik olduğunu ileri süren Aristoteles'e aittir (Tulley, 2008, s. 93). Bu yönüyle bilinçli bir insan yaratımı olarak ön plana çıkan teknolojinin, düşüncenin eylemde gerçekleşmesi ve somutlaşması olduğu söylenebilir. Dolayısıyla techne, pratik alana ait bir sanat ve yeteneği içermekteyken (Bunnin ve Yu, 2004, s. 679) logos, bir tür içsel anlamı, kolay görölemeyen bir şeye dair daha derin bir gerçeği ifade etmektedir (Skrbina, 2014, s. 9). Rönesans öncesi dönemde logosun bilgi konusunda bilgelik içeriğinin ön planda olmasını bu açıdan düşünmek gerekir. 15. asırdan sonra mühendislik ve tekniğe dayalı sanatın ve sanatçıların ortaya çıkması, modern teknolojinin gelişiminde yeteneğin, bilgeliğin önüne geçmesinin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Teknik anlamdaki bilgi, zanaatkarın veya bir mühendisin ürettiği ürünlerin yaratıldığı bilgiyi ima

etmektedir. Dolayısıyla teknik yoluyla üretilen ürünler, doğanın ürettiği ürünlerden ve tesadüfen üretilenlerden kasıtlı bir üretime yönelik oluşuyla farklılaşmaktadır. Bu bakımdan teknik bilgisi, araçsal bilgiyi ifade etmektedir (Tabachnick, 2004, s. 92-93).

Antik çağda *techne* ve *logos* arasında kurulan ilgi bir yana bırakılacak olursa bu kavramın birleşik olarak ilk kullanımı yine Rönesans dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde *techne*, şüphe götürmez bir şekilde logosu içermekle beraber Antik düşünce, logos'un üretim eylemini yönlendirmede yer aldığını görmezden gelmektedir. Bu bakımdan Yunan düşüncesinin *techne* ve *logos* arasında kurduğu ilişki, modern anlamda teknoloji tanımının anlaşılmasına yönlendirebilecek bağlantılar içermemektedir (Tulley, 2008, s. 96-97). Rönesans döneminde ise *technologia* teriminin içeriği, Yunanca *techne*'den farklı bir evreye taşınmıştır. Aristoteles'in sanat ve bilimlere dair sınıflandırmalarını eleştiren Fransız filozof Peter Ramus, *technologia* adını verdiği yöntemle sanat ve uygulamaya dayalı bilimleri sistematik olarak düzenlemeye dair girişimi ile Rönesans döneminde ön plana çıkmaktadır (Tulley, 2008, s. 94).

Batı'da 15. asırdan itibaren teknolojinin birleşik kullanımı ile tekniğin ve uygulamaya dayalı bilimlerin ilk kez bu kadar ön plana çıkması, kendini uygulayabileceği bir zemine kavuşmasına kabildir. Bu zemin doğaya yüklenen anlamın değişmesi ile tesis edilmiştir. Francis Bacon'un *Nova Organum* eserinde akıl ve vahiy arasına çizgi koyarak doğayı yorumlaması, bir yandan dış dünyanın nesneleştirilmesinin önü açarken diğer taraftan bunu sağlayacak yeni yöntem arayışlarını beraberinde getirmiştir. Klasik tümden gelim yöntemi yerine tümevarım yönteminin benimsenmesi, doğanın nesneleştirilmesi fikrini gündeme getirmiştir (Serjeantson, 2014, s. 681-682). Bu noktada Descartes'in *cogito ergo sum* önermesi ile zihni dış dünyadan ayırması da klasik doğa-insan ilişkisi ile çağı arasında tarihsel bir fay hattı oluşturması açısından önemlidir. Böylelikle doğa uzamlı bir şey haline gelirken insan dış dünyayı bilen etken bir özne konumuna yükselmiştir (Bumin, 2010, s. 43-44). Böylelikle teknik ve logos terkinbine dayalı pratik çalışmaların yapılabileceği nesnel ve nesneleştirilmiş zeminin, doğadan temin edilmesinin meşru zemini de oluşuyordu.

Heidegger'in tabiri ile ifade edilecek olursa doğada hiçbir şeyin kendi başına bir anlam taşımadığı, bunun yerine çerçevelemenin egemenliği altında hazır-yedek olarak her şeyin insan tarafından açığa çıkarılması ve düzenlenebilirliği ölçüsünde araçsal bir değer taşıdığı görüşü modern teknolojinin özünü oluşturmaktadır. Heidegger çerçeveleme ve açığa çıkarmayı, anlam ve işlev karşıtlığı üzerinden Ren Nehrine elektrik santrali

kurulması örneği ile betimlemektedir. Buna göre Ren hala bir nehirdir; fakat Hölderlin'in şiirindeki anlamı ile değil çerçevenilmiş işlevi ile bir nehirdir (Heidegger, 1977, s. xxix-xxx, 16-23). Dolayısıyla modern teknoloji söz konusu olduğunda techne ve logos kavram çiftinden techne, Anti Çağdaki anlamından farklı bir hüviyete bürünüyor.

Teknolojinin büründüğü bu yeni biçimlerden birisi, askeri teknoloji olarak ortaya çıkmıştır. Batı'da Rönesans dönemi boyunca sanat ve mimaride teknik gelişmeler yaşanırken 1529 ve sonraki yüzyıl boyunca Türkler, Viyana Şehri için bir tehdit oluşturmaya başlamışlardı. Bu tehdidi bertaraf etme isteği, Batıda mevcut bilgi birikimi ve Kilise öğretisi dışında bir güç ihtiyacını gündeme getirmiştir. Batı Avrupa'da Hıristiyanlığın Skolastik dönemine ait dini, siyasi ve iktisadi örüntülerin terk edilerek yeni bir yol arayışına girilmesini, biraz da bu yönüyle düşünmek gerekir. Bu bakımdan ilgili dönem Batıda Skolastik çağın dini ve kozmolojik tasavvurundan bir kopuş ile modern Avrupa'nın inşasını temsil etmekteydi. Bu modern yapıyı, ilahi yaptırımı olmayan bir siyasi sistem, ilahi onayı olmayan bir din, gizemi olmayan bir din, dogması olmayan bir ahlak düşüncesi oluşturacaktı (Hazard, 1973, s. 10).

Bu bakımdan modern Batının teşekkülünde teknolojik ilerlemenin katkısı merkezi bir öneme sahiptir. Söz gelimi, Galileo Galilei için yörünge kavramı yalnızca Güneş merkezli kozmoloji görüşünü açıklamakla sınırlı değildi. Bir matematik ve mekanik ustası olarak Galileo'nun hedefi, yüksek şiddetli top ve tüfek mermilerinin yörüngesel deformasyonunun çözüme kavuşturulmasını da kapsamaktaydı. Ayrıca Rönesans döneminde ortaya çıkan mimar-mühendislik mesleği, mevcut en gelişmiş teknolojiyi benimsemiştir. Leonardo da Vinci ve diğer mimar-mühendislerin barış sanatının yanı sıra savaş sanatını da icra ettiğini bilinmektedir (Hall, 1969, s. 16-21). Dolayısıyla Rönesans döneminde yaşanan bilimsel devrim, askeri mühendislik alanında matematiğin kale tasarımı ve istihkam mimarisinde kullanılması ile topların standart hale getirilmesi gibi gelişmeleri ortaya çıkararak Türk ve Tatar baskısı kırılabilmiştir (Gabor, 2019, s. 209).

Bir diğer deyişle tekno-logos terkihi ve onun askeri alana teşmil edilmesi oyunun kurallarını değiştirmiştir. Böylelikle tıpkı logosun "mitos" çağını sona erdirmesi gibi teknoloji de geleneksel olanın yerine, yeninin konulmasına olanak sağlamıştır. Bunun sonucunda teknoloji, Batı'nın diğer toplumlara üstünlük kurmasında önemli bir değişken haline gelmiştir. Batı merkezli düşüncede bedevi güce karşı bir yandan medeni kalınarak diğer yandan bedevi yöntem aracılığıyla medeniyetin korunması, tekno-logos ile mümkün olmuştur. Buna karşın Batı'da 20. asır tamamlanırken tekno-

logosun imkân ve sınırları değişik tarihsel görüngenü biçimi olarak kendini göstermiştir. Dolayısıyla modern Avrupa tarihinin uygarlık tarihi içindeki özgünlüğü ve başarısı biraz da her defasında kendini, zamansal ıraksaması ve mekânsal yadsımasına kabildir.

Bu yadsıma kabiliyeti zamansal anlamda çağının alem fikrinden kopmayı ve onu mekânsal düzlemde yeniden üretebilmeyi kapsamaktadır. Post modern paradigma içinden meseleye bakan sosyal bilimciler açısından bu yadsıma çağımızdan bir asır öncesine dönüşle Hegel diyalektiği içinden çekilen yok etme ve saklamanın ikisini birden içeren Aufhebung kavramına nispet edilerek aşma-trans-dönüşüm bağlamında kıymetlendirilmektedir (Hançerlioğlu, 2013, s. 114). Bu yaklaşım özellikle Jean Baudrillard'ın orijinal sonrası, mübadele, dönüşüm, gerçeklik yitimi ve sanallık konuları özelinde bugünkü global sosyal ve kültürel yapıyı açıklarken yaslandığı bir kavramdır (Baudrillard, 2018, s. 9-30). Buna karşın zamansal ıraksama ve mekânsal yadsımanın öncelikle fiziksel dünyaya nispetle düşünülmesinin bizi daha somut açıklamalara götüreceği açıktır. Bu bakımdan Hegel'den birkaç asır öncesine, keşifler çağına giderek aşma-trans ve yadsıma meselesini ilgili çağın olay ve olguları içinde değerlendirmek gerekmektedir. Dolayısıyla Avrupa'da zamansal ıraksama ve mekânsal yadsımanın temelinde Atlantik Okyanusunun Batılı denizciler tarafından geçilmesi bulunmaktadır. Günümüzde Orta Çağ ile erken modern dönem arasında bir ayırım yapılırken bu konudaki genel akademik eğilimin, 16. asırda gerçekleşen olağanüstü değişikliklere işaret etmesi, bu düşüncüyü desteklemektedir (Butters, 2014, s. 13).

Öyleyse erken modern dönemdeki değişikliklerden bir tanesi daha önce bahsedilen Rönesans hareketleriyken diğeri Coğrafi Keşiflerdir. Buna karşın Atlantik Okyanusunun ardındaki yeni dünya, Batı açısından sadece Atlantik'in doğusundaki dünya ile eşgüdüm ve eş zaman içinde fiziksel bir olgu olarak düşünülmemelidir. Bu, aynı zamanda feodal üretim ilişkilerinden sıyrılmayı ve Vatikan'a karşı Protestan Reform hareketlerinin de yardımıyla Skolastik felsefeden bir kopuşu temsil edişi bakımından yeni bir çağın başlangıcını temsil etmektedir. Bu noktada Atlantik'in geçilmesi ve Amerika'nın keşfinin, Batı düşüncesinde mekânın tıpkı geometrik bir uzam gibi bir imkân olarak her defasında yeniden üretilebileceği fikrini ortaya çıkardığı ileri sürülebilir. Bu bakımdan Batı'da malikane ve yerel pazar ölçeğindeki feodal üretim sisteminden, değişim ve para ekonomisine dayalı merkantilizme geçişte Atlantik Okyanusunun geçilmesi ve yeni dünya olarak adlandırılan Amerika bağımsız birer değişken konumundadır.

Neredeyse bir buçuk asırdan beri Atlas Okyanusu'nu aşarak Avrupa ile Amerika arasında sefer yapan deniz araçlarının genel adına transatlantik deniliyor olması, bu dönüşümün Batı uygarlığı açısından ne derece önemli olduğu konusunda bize bir fikir verebilir. Çünkü Atlantik okyanusunun geçilmesi ve ardındaki yeni dünya, kolonizasyon ve sömürgecilik faaliyetleri ile kıtalar arası ticaret ve sermaye birikimi gibi kapitalizmi hazırlayan şartların oluşması ve olgunlaşmasında önemli bir role sahiptir. Atlantik'in aşılması, 16. asırda Batıda kıta Avrupa'sına sıkışmış ekonomi-politiğin Doğunun tekelinden kurtarılması gibi varoluşsal bir sorunu çözüme taşıyan bir süreci başlatmıştır. Buna karşın 15. asrın sonlarına kadar Batıda zorlu akıntıların, sert rüzgârların hâkim olduğu okyanuslarda ve Batı Afrika kıyılarında seyredilecek gemi yapım tekniğine henüz ulaşılammıştı. Fakat bu engel üç yelkenli, hafif ve ince karavel tipi tam teçhizatlı ve keşif yolculukları için ideal gemilerin geliştirilmesi ile aşılmıştır (Casson, 1964, s. 88-90). Özellikle İspanya ve Portekiz'de hızla ilerleyen yeni gemi yapım tekniği ve okyanuslaşma faaliyetleri Batı açısından yeni bir çağ ve dünyanın başlangıcını temsil ediyordu. 1492'de Santa Maria ve Atlantik'teki yolculuğunda ona refakat eden iki gemi (Chatterton, 1909, s. 180-184, 214) oyunun zemini karalardan okyanuslara; vasıtasını ise karada ilerleyen kervanlarından yüksek bordalı gemilere çevirerek gelecek bir asırdan sonra bütün dünya açısından bağlayıcı olacak büyük bir dönüşümü başlatmıştır. Dolayısıyla modern Batı tarihinin uygarlığın birikimi içindeki özgül ağırlığını idrak etmede teknolojinin dönüştürülmesi önemli bir olgudur.

Batı'da tekno-logos terkihi, öncelikle ateşli silah gücünü ifade etmiştir. Söz gelimi 20. asırdan itibaren nükleer enerji ve kamyonların öncelikle savaş amaçlı kullanımı ve daha sonradan sırasıyla tıp ve ulaşım transfer olması örneğinde görüldüğü gibi askeri teknoloji, diğer beşerî alanları her defasında öncelemiştir (Basalla, 2013, s. 249-252). Keza günümüzde ekonomik ve ticari hayatın önemli olgularından ISO 9001 ile anılan ve üretim mallarına bir ölçü getirilmesini ifade eden standart kelimesi dahi teknolojinin öncelikle askeri boyutu ile ilgilidir. Dünyada standardizasyon çalışmalarının 1945 sonrası hız kazandığı görülmektedir. Bunun temel nedeni, savaş sırasında müttefiklerin ürettiği parça ve malzemelerin standart olmamasının yarattığı kullanma zorluğu (Küçük, 2010, s. 26-30).

3. MODERN BİR ÇELİŞKİ OLARAK MEDENİYETİN CEBRİ GÜÇ İLE KORUNMASI: LOGOS VE ŞİDDET

Avrupa'nın Avrasya bozkırları ve çöl bölgesinden gelecek göçebe istilalarına açık olması, bu bölgedeki toplumların tarih boyunca göçebe

unsurlar tarafından kendilerine yönelen bir güvenlik tehdidi ile yaşamalarına neden olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi bugünkü anlamı ile uygarlığın soy kütüğü, Akdeniz ve çevresindeki Greko-Roman mirasına hasredilmektedir. Bu mirasın sağladığı maddi birikimle Batı Avrupa’da yaşayan toplumlar, bölgeye istila girişiminde bulunan kavimlerin aksine genel olarak yerleşik ve çiftçi bir toplum özelliği göstermektedir. Bu bağlamda Batı ve onu fethetmeye çalışan kavimler arasındaki mücadelenin açılanmasında İbn-i Haldun’un toplum görüşünün taşıyıcı kavramlarından bedevi asabiyeti ve hadariliğe başvurmak faydalı olacaktır. İbn-i Haldun’a göre göçebe toplumların bir arada yaşamalarını sağlayan yazılı olmayan törel düzeyde bir takım köklü hukuk kaideleri mevcuttur. Bu kaideler, zaman içinde cemiyetin kollektif düzeni ve ilişkilerinin devamına olanak sağlamaktaydı. Keza İbn-i Haldun’un toplum görüşünde önemli bir yere sahip asabiyet kavramı, topluluktaki kan bağı ve birlik ruhu, tabiat karşısında tek başına güçsüz durumda bulunan insanın, kollektif psikolojik tepki ile oluşturduğu enerji ve eylem sayesinde yaşayabilmesine olanak sağlayan bir güç olarak tanımlanmaktadır (Gürkan, 1967, s. 232).

İbni Haldun, bedevi-hadari ayrımı üzerine temellendirdiği toplum görüşünde bedevi ve hadari aşamaları birbirine takaddüm eden iki toplumsal süreç olmakla beraber bedevi asabiyeti, yerleşik hadari toplumları açısından tarih boyunca bir yıkıma sebep olmuştur. İbni Haldun bedevi toplumların diğer toplumlara karşı bu baskın yönünü cesaretlerine ve yenebilme kabiliyetlerine bağlarken yerleşik toplumların bedeviler karşısındaki mağlubiyetlerini ise refah içinde bulunmaları ve konfor alanlarının sağladığı rahatlık ile mutluluğun onları çürütmesine bağlamaktadır (Haldun, 2005, s. 329-330). Bu noktada modern askeri teknolojinin ortaya çıkışının belli noktalarda İbn-i Haldun’un bedevi asabiyet ile hadari çelişkisinden mülhem olduğu, en azından bu ikisi arasında düşünsel bir ünsiyet bulunduğu iddia edilebilir. Bedevi asabiyetinin medeni olan toplumlara galebe çaldığını savunan İbn-i Haldun, yerleşik şehir toplumlarındaki zayıf hanedanların, üstün askeri yeteneğe ve grup dayanışmasına sahip aşiretler tarafından saldırıya uğrayarak değiştirilmeye açık olduğunu ileri sürmüştür. Bu süreçte, kabile halklarının sıkı kan bağları, karşılıklı yardım ve iş birliği karşısında, yerleşik devletlerin paralı askerliğe dayanan ordularının siyasi veya ekonomik olarak zayıf çıkar ve motivasyonları, bedevilerin, medeni şehir toplumlarına karşı üstünlük kurmalarına olanak sağlamıştır (Barfield, 1991, s. 153). İbn-i Haldun’un Mukaddime eserinde bu konudaki temel iddiası tarih boyunca taşın, elması kırdığı şeklinde özetlenebilir. Dolayısıyla İbn-i Haldun, bir medeniyetin bilim ve felsefede ileri olmasının, bedevi güç tarafından yıkıma uğramasının önünü alacak bir unsur oluşturmadığından

bedevilerin yerleşik medeni bir toplumu hakimiyeti altına alabileceğini öne sürmektedir.

İbn-i Haldun'un bedevi-medeni çatışmasına dair görüşlerinin tarih boyunca politik ve askeri olarak birçok defa gerçekleştiği görülmektedir. Orta çağ boyunca cereyan eden yerel-feodal güçlerin, merkezi otoriteyi devirdiğine veya hiç değilse bu güçlerin mutlak monarşileri sıkıntıya düşürdüğüne dair birçok örnek tarihin bize sağladığı perspektiften çıkarılabilir. Örneğin Sultan Sancar'ın göçebe Oğuzların bir isyanı neticesinde iktidarını kaybetmesi (Köymen, 1947, s. 170-172) bunun Doğudaki en bariz örneğini teşkil etmektedir. Buna karşılık ateşli silahların icadı, askeri anlamda iktidar merkezi ile göçebeler arasındaki ilişkiyi kökünden sarsarak yeni bir mecraya sokmuştur. Özellikle düzenli orduların kurularak askerliğin meslek halinde örgütlenmesi ile silahların merkezi iktidarın elinde tekelleşmesi, modern çağ öncesi, asabiyet tutkunluğunu hitama uğratan değişkenlerden biri olmuştur. Bu durum modern öncesi dönemde muğlak sınır boyları kavramının, 20. asırda keskin sınırlara dönüşmesinde önemli bir etmen olmuştur.

Söz gelimi Türkmenlerin göçebe-çoban ekonomisine dayanan yaşam tarzlarını sürdürmesi, uçsuz bucaksız otlak, su ve göç yollarının varlığı ve göçer kabilelerin bu alanlarda nispeten serbest olarak dolaşımına bağlıydı (Khazanov, 2015, s. 93-101). Buna karşın modern dönemde muğlak bir kavram olan satıhın keskin sınırlara dönüşmesi, vatandaşlık ve pasaport gibi biçimsel ve kurumsal düzenlemelerin konar-göçerlik olgusunu kesintiye uğratması göçebeliliği tarih dışına iten etmenlerden biri olmuştur. Bunun yanında vatandaşlık ve pasaport gibi modern düzenlemelerin hemen öncesinde 19. asırda dahi göçebelilik aleyhine askeri ve politik bir dönüşüm, bürokrasinin gelişimi neticesinde ortaya çıkmıştır. Örneğin 1511'de Teke yöresinde isyan çıkaran Şahkulu, İran'a Şah İsmail'e sığınırken (Kütükoğlu, 1993, s. 1-7) 19. asırda Revan valisinin Osmanlı tarafına geçmesi ve Van Beylerbeyi'nin İran tarafına geçmesi gibi bir durum, 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı'nda vaki olmamıştı. Son bahsi münferiden 16. ve 20. asır Türkiye tarihindeki klasik kabile ve aşiret yapılanmasına dayalı iki olay üzerinden açıklığa kavuşturmak tarihsel süreklilik ve sosyal gerçekliğe dayanması açısından anlamlı olacaktır. II. Beyazıt döneminde (1481-1512) Teke yöresinde başlattığı isyanı ile Anadolu'da büyük yıkıma sebep olan Şahkulu Baba Tekeli, Osmanlı karşısında yenilince yanında bulunan Türkmen kitlesi ile İran'daki Safevi Devletine sığınmıştır (Emecen, 2010, s. 284-286).

Bu olaydan dört asır sonra 1925'te merkezi yönetime karşı Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da dini ve etnik temelli bir isyan çıkaran Şeyh Said düzenli ordu birlikleri karşısında yenildiğinde İran'a kaçmak istemesine rağmen bunda muvaffak olamamış; fakat isyanda baş rolde olan bazı aşiret önderlerinin Irak sınırını aşmayı başarmıştır (Turan, 1995, s. 106-120). İsyancıların ele başlarından bir kısmının Irak'a kaçabilmelerinde, Türkiye-İran sınırının aksine o yıllarda Musul meselesinin Türkiye ve İngiltere arasında kesin bir çözüme kavuşturulamadığından Türk-İrak sınırının henüz kesinleşmemiş olmasının önemli bir etken olduğu düşünülebilir. Şeyh Said isyanının bastırılmasını takip eden bir yıl içinde 1926'da Türkiye ve İngiltere arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Türkiye-İrak sınırı kesin olarak belirlenmişti (Uçarol, 2005, s. 812). Türkiye'nin güney sınırını kesinleştirmesinde, Nesturî ve şeyh Said İsyanlarında mağlup edilen isyancıların Irak'a sığınması gibi olayların etkisinin de göz önüne alınması gerekmektedir (Turan, 1995, s. 105-106).

Benzer şekilde İlkçağdan itibaren göçebe kavimlerin istilasına uğrayan Batı uygarlığının güçlenerek kendisi dışında kalan çevre üzerinde üstünlük sağlamasında da, bedevi güce karşı medeniyeti korumak adına bedevi gücün, askeri teknoloji şeklinde yeni bir biçimde üretilmesi etkili olmuştur. Örneğin 18. asır gibi geç bir tarihte dahi aydınlanma filozoflarından Voltaire'nin en büyük tarihsel fobisinin steplerden Avrupa'ya yönelebilecek yeni bir Tatar istilası olması gerçekten dikkat çekicidir (Pocock, 2010, s. 82). Bu tarihsel fobi, Avrupa'nın kendi dışındaki ötekiye karşı tarihsel olarak derin bir güvenlik kaygısı taşıdığını göstermektedir. Modern Batı'da bu kaygının aşılması, tekno-logos terkihiyle bedeviyet tehdidinde galebe çalınmasına mukabil gerçekleşmiştir. Burada adı geçen terkihi "tekno" kısmına hasredilen ateşli silahlar, bedeviyete karşı meselenin "medenî" kısmını, yani "logosu" korumaya yönelik olarak düşünülmelidir. Antik dönem ve Aydınlanma çağına atıfla kelimenin tarihsel arkeolojisine bakıldığında logos, çağdaş medeniyet ve onu kuran ilke olarak düşünülebilir.

Dolayısıyla modern Batı deyimiyle ifade edilen tarihsel deneyim ve onun kurumsal pratikleri, bir yandan medenî kalınarak diğer yandan yine bedevi yöntemi kullanarak bedevi tehditten nasıl korunabileceğine dair cevaba dayanmaktadır. Nihayetinde bu soru, Batıda tekno-logos olarak cevaplanmıştır. Modern Batı'nın bedeviyete karşı yine onun yöntemlerinden cebri kullanarak bir cevaba yönelişinin, medenî olma durumu açısından barındırdığı çelişki ise Batı medeniyetinin "bedeviyet" gücünü kullanması için yeni bir referansa yaslanması suretiyle aşılmıştır. Zira modern Batının orta çağ mirasını reddetmesi, en azından kendini onun içinden yeniden ve

başka türlü tanımlaması, Skolastik dönemin dini referanslarını kadük hale getirmişti. Yukarıda bahsedilen çelişkiyi, demokrasi ve insan hakları gibi teorik çerçevelerin, Birleşmiş Milletler gibi kurumsal pratikler ile evrensel idealist bir zemine yaslanarak aşan modern Batı, kendine, sahip olduğu küresel askeri gücünü rahatlıkla kullanabileceği meşru bir zemin sağlıyordu.

Batı'da reform süreci ve Aydınlanma çağındaki fikir hareketleri, dini ve düşünsel; Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ise siyasi ve ekonomik olarak medeniyet tasavvuruna ait öz ve biçimde bazı değişim ve dönüşümleri ortaya çıkarmıştır. Bunun neticesi olarak modern öncesi dönemde dinsel düşünce ve fanatizmin şekillendirdiği savaşlar, 20. asırdan itibaren Batı açısından demokrasi, insan hakları, eşitlik vb. kavramlara referans ile gerekçelendirilmeye başlanmıştır. Örneğin BM'nin kararları ve NATO aracılığı ile kullanılan küresel polis gücünün kullanımı da Roma hukukundan cımbızlanarak modern döneme teşmil edilen *justum bellum* (haklı savaş) kavramı ile mümkün olmuştur. Bununla birlikte uluslararası hukuka aykırı davranan devletlere karşı askeri güç kullanımına meşruiyet zemini sağlanmıştır. Gerek bu yeni idealist ve evrensel zemini kurumsal olarak somutlamak gerekse cebri araçların kullanımının sürekliliği ve kontrolü için Birleşmiş Milletler ve NATO gibi yeni tüzel biçimler oluşturulması ile modern Batıda medeniyet, bedeviyet karşısındaki güvenlik sorununu geride bırakmış oluyordu. Böylelikle uluslararası düzenin sınırları belirlenerek küresel bir düzen nosyonu kuruluyordu (Hardt ve Negri, 2012, s. 26, 34).

Buna karşılık bu bedevil tehdidin bertaraf edilmesinde kullanılan yöntem, yaslanılan bu yeni teorik çerçeveyi 1945 yılında pratik olarak iflasın eşiğine getirdiği söylenebilir. Yani Voltaire'nin Avrupa'ya yönelecek yeni bir Tatar istilasına dair endişeleri ateşli silahların ve modern askeri örgütlenmelerin Avusturya ve Rusya'da oluşturulması ile bertaraf edilmesine (McNeill, 2015, s. 159) rağmen medeniyetin korunması için bir yandan medeni kalınarak diğer yandan bedevi gücünün nasıl durdurulacağına dair soruya, yine bedevi gücün yöntemlerinin modern şekline dayalı tekno-logos terkibi ile verilen cevap, medeniyetin kendi çekirdeği içinde ve onun muhafazası bağlamında 1945 yılında bir paradoksa dönüşmüştür. Çünkü 1945'te Kant'ın, Hegel'in ve Leibniz'in şehirleri bombalanıp yok edilirken aynı zamanda medeniyetin kurtarılıyor olması medeniyet birikimi bakımından modern bir çelişki doğurmuştur.

4. 1945 SONRASI ASKERİ TEKNOLOJİNİN BATI DIŞI BÖLGEDE NEDEN OLDUĞU ŞİDDET

Medeniyet birikimi bakımından oluŐan bu modern çeliŐkiyi, askeri teknolojinin neden olduğu deĐiŐim ve dđnüŐümlerde aramak anlamlı olacaktır. Batı'da silah teknolojisindeki geliŐmelerle savaŐın endüstrileŐmesi 1945 sonrasında güvenlik konusunda daha önce hiç olmadığı kadar deĐiŐime neden olmuŐtur. Silah teknolojisindeki geliŐmeler, savaŐların süresinin uzaması ve havacılıktaki geliŐmelere bağlı olarak savaŐ uçaklarının harplerde kullanılması sivil yerleŐim birimlerini savaŐın içinde bırakarak sivil kayıplarda daha önce olmadığı kadar artışa neden olmuŐtur (Sander, 2008, s. 121-122). SavaŐ teknolojisi ve güvenlik kavramı konusundaki deĐiŐimin etkileri merkezin çekirdeği ve merkez dıŐı çevrede olmak üzere iki Őekilde ortaya çıkmıŐtır. Merkez ačíısından düŐünüldüĐünde Batı'da, bedevi güce karŐı geliŐtirilen teknoloji terkibi ile medeniyetin korunması, 1918 ve 1945 yıllarında ilgili medeniyetin merkezinde güvenlik ačíısından büyük bir çeliŐkiye dđnüŐmüŐtür. Buna karŐın konveksiyonel silahların menzilerindeki artış, merkez dıŐı çevre üzerinde büyük bir yıkıcılığa neden olmuŐtur. İngiliz tarihçi Arnolth Toynbee, II. Dünya SavaŐı sonrasında Batı'nın kazandığı gücün büyüklüğü karŐısında tek baŐına veya grup olarak onu tehdit edebilecek bir gücün bulamadığı gibi bu çemberin dıŐında kalan insanlığın kaderi Batılı güçlerin kendi içindeki iliŐkilerinin yönüne göre belirlediğinin altını çizmiŐtir (Toynbee, 1978, s. 425). Toynbee'nin bu tespiti, Batı teknolojisinin merkez dıŐı toplumlar üzerindeki etkisini ve güvenlik algılarına yansımalarını değerlendirmek bağlamında önemlidir.

20. asrın ilk çeyreğinde yeryüzünün %85'nin Batılılarca sömürgeleŐtiriliŐi, 1918'de çevre uygarlıklara karşı galibiyet ve 1945'te HiroŐima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları Batıyı küresel kuŐatıcılıkta bir güce ulaŐtırmıŐtır (Sander, 2008, s. 187). Bu üstünlüğün uluslararası siyaset ve iktisadi ilişkilerde belirleyici olmasının yanında özerklik ve güvenlik gibi konularda da belirleyici olduğu ileri sürülebilir. Bu bakımdan 1945 sonrası Batı dışı coğrafyaların en büyük sorunu küresel askeri gücün olası müdahalesine karşı güvende olmama durumu ve güvenlik durumunun küresel aktörlerce belirlenmesidir. Bu belirleyicilik, güvenlik kavramını öncelikle ait olduğu ontolojik zeminde insandan dışarıya doğru özerk bir fenomen olmaktan ziyade tüzel kategorilerin belirlediği bir hüviyete dđnüŐerek ilgili bağlamda insanı ikincil ve edilgen bir konuma dđŐürmüŐtür.

II. Dünya Savaşı sonrası evrensel sözleŐmelere bağlı olarak kurulan ulus aşırı paydaşlıklar, demokrasi, insan hakları, kimlik ve azınlıklar gibi kavramların ön plana çıkmasını sağlamıştır. ABD'nin süper güç haline

geldiği 1990 sonrası süreçte terörizm, organize suç, nükleer silahların yayılması, küresel ısınma, ekonomik istikrarsızlıklar ve hastalıklar olarak karakterize edilebilecek yeni gelişmelerin neticesinde fiziksel sınırları aşan tehditlerin ortaya çıkışı ile devletlerin güvenliği yeni bir anlam kazanırken uluslararası toplumla bütünleşmeleri çıkarlarını korumak için elzem hale gelmiştir. Bütün bu gelişmeler güvenlik algısının devletlerin egemenlik alanlarını aştığı, ulusal ve uluslararası güvenliğin 1945 sonrası ulus aşırı kurulan paydaşlıklar ile paylaşıldığı bir uluslararası konjonktürü desteklemiştir (Calléja, 2021, s. 3). Bu yeni konjonktürde güvenlik ulusal bağlamdan küresel alana yaygınlaşırken tümel kavramlar ön plana çıkmıştır. Keza Birleşmiş Milletler ve NATO gibi ulus aşırı tüzel kategorilerin teşekkülü ile küresel şiddetin, hukuki-yasal bir zemine oturtulması, savaşı etiğe uygun hale getirilmiştir. Dolayısıyla savaş, bir taraftan güvenlik eylemi statüsüne indirgenirken diğer taraftan savaş yoluyla etik işlevleri meşru olarak yerine getirebilen yeni bir güç kutsallaştırılmıştır (Hardt ve Negri, 2012, s. 34).

Söz gelimi günümüzde küresel ısınma, nükleer tehdit, insan hakları ihlalleri ve küresel terör söylemler bir maymuncuk gibi kullanılıp gerektiğinde güvenli olmayan bölgeler ilan edilmekte ve bu bölgelere karşı askeri güç unsurlarını devreye sokmak için meşru zemin sağlanmaktadır. Örneğin Kopenhag Okulunun güvenliğe dair yaklaşımının, Jaques Derrida'nın "metnin dışında bir şey yoktur" savı içinden artalanı söylemsel, sonrası politik bir çerçevede geliştirildiği görülmektedir. Okulun güvenlilikleştirme yaklaşımında söylem, güvenlik kavramının tanımlanmasında en önemli belirleyicidir. Örneğin George W. Bush'un şer ekseni konuşmasındaki hedef aldığı İran, Irak, Kuzey Kore gibi ülkelere dair söyleminin doğru veya yanlış hesap edilmişliği değil, bu söylem üzerinden üretilecek gerçeklik inşası önemlidir (Açıkmeşe, 2011, s. 56-60). Dolayısıyla bu güvenlik yaklaşımında içerikten ziyade sunumun ön planda olduğu görülmektedir. Netice itibari ile Irak ABD ve koalisyon güçleri tarafından kitle imha silahlarına sahip olduğu gerekçesi ile işgal edilmesinden sonra hazırlan metin, bu gerekçenin içinin boş olduğunu göstermiştir. Nükleer bomba yapma konusunda ise ABD'li silah denetçilerinin başında Irak'ta çalışmalar yürüten Charles Duelfer, Irak'ın herhangi bir kitle imha silahı üretecek teknik ekip ve donanıma sahip olmadığını belirterek Saddam'ın 2003 yılında nükleer silah yapımına 1991'de olduğundan daha uzakta olduğunu açıklamasını yapmıştır (Berger, 2004).

Güvenlik meselesinin askeri teknolojiyle yerinden çıkarılması, Türk modernleşmesi ve Afganistan'ın modern dünya ile ilişkisi örnekleri

üzerinden okunduğunda özerklik karşısında askeri teknolojinin oluşturduğu determinist güvenlik durumu daha sarıh hale gelecektir. Bu iki ülkenin örnek olarak seçilmesinin nedeni ilgili ülkelerin tarihsel süreç ve mevcut konjonktürdeki özsel ayniyet ve biçimsel farklılıklarıyla alakalıdır. Öncelikle Türkiye ve Afganistan ortak tarihi geçmişe sahip, Müslüman ve Sünni ülkeler olmasına karşın Batı ile ilişkileri bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Uluslararası camiada modern bir ülke görünümü ve hüviyetine sahip Türkiye karşısında, Afganistan Batı sistemi ve normları karşısında bir Ortaçağ ülkesi durumundadır. Bu bakımdan Türkiye ve Afganistan bugünkü koşulları ve dünyadaki yerleri bakımından güvenlik meselesi etrafında karşılaştırmaya müsait iki ülkedir.

Çıkış noktası itibariyle Türk modernleşmesi, medenileşme amacından ziyade; güvenlik ve devletin bir organizasyon olarak varlığını sürdürme ihtiyacına yöneliktir. II. Mahmut yeniliklerinin temel tahrik unsuru öncelikle güvenlik tehlikesiyle alakalıdır. 1829'da Rusların Edirne'ye, 1832'de Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa ordularının Kütahya'ya kadar ilerleyişinin; Osmanlı Devleti'ni Marmara Deniz'i çevresine sıkışma tehlikesi ile karşı karşıya getirmesi, II. Mahmut'u yenileşme faaliyetlerine mecbur etmiştir. Zira devletin Rusya ve Mısır karşısındaki askeri zayıflığı nedeniyle Osmanlı, imparatorluğun parçalanması ve hanedan değişikliği tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır (Beydilli, 2003, s. 353). İşte tam bu sırada Türkiye, II. Mahmut'un başını çektiği sistemli ve istikrarlı bir dizi reform ile modernleşme sürecine girmiştir.

Tanzimat dönemi Türk modernleşmesine bakıldığında, Rus modernleşmesinden farklı olarak modernleşmeyi belirleyen temel ihtiyacın epistemolojik gerekçelerden ziyade, güvenliğe dayalı teknolojik olduğu görülmektedir. Zira Türk modernleşmesinin çağdaş eğitim kurumlarını getirmesine karşılık klasik müesseselerin varlığına dokunmamış oluşu, Batı karşısında yenik düşen bir ülkenin, galibin cebri baskısı karşısında direnç sağlamak adına askeri güvenlik ihtiyacını karşılamak için modernleştiğini göstermektedir. Nihayetinde çeperleri teknolojinin cebri gücü tarafından parçalanmış bir medeniyet, özü içerisine farklı biçimler yerleştirerek Batı uygarlığının dünyanın birçok yerinde icra ettiği askeri müdahalenin ideolojik referanslarını da anlamsız hale getirmiştir. Güvenlik kaygılı bu modernleşme hareketinin önemli yansımalarından birini siyasi, iktisadi ve toplumsal alanlarda Türkiye ve diğer İslam ülkeleri arasında oluşan bir kültürel yarılma olarak okumak gerekir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tekno-logos, Batı'da bedevi gücüne karşı bir yandan bedevi gücünü kullanarak medeniyeti korumaya diğer taraftan nasıl medeni kalınacağına dair verilen cevabı içermektedir. Fakat bu cevap, 1945 yılında Berlin'de Batı medeniyeti içinde bir çelişkiye dönüşmüştür. 1945'ten günümüze askeri teknolojideki endişe verici gelişmeler ise, medeniyet birikimi ve insanlığın geleceği açısından büyük bir tehdit durumuna gelmiştir. Bedevi tehdidine yine bedevi yöntem ile verilen tekno-logos cevabı, askeri teknoloji özelinde, her defasında güvenliğin tesisi ve barışın üretiminde olumsuz sonuçlar vererek çatışmayı ve şiddeti artırmıştır. Özellikle 11 Eylül 2001 yılından bu yana dünyada güvenli ve güvensiz bölgeler ilan etmek suretiyle uluslararası ambargo ile iktisadi yaptırımlar ve NATO vasıtasıyla başvuru alan askeri müdahale tedbirlerinin çatışma ve şiddet üzerindeki etkisini buna eklemek gerekir. Bu noktada öncelikle şu soruyu sorulmalıdır. Bu tedbirler, güvensiz ilan edilen bölgelerin daha güvenli hale gelmesine hizmet etti mi?

Bu sorunun cevabını 2001 yılını başlangıç kabul ederek dünyada ve özellikle güvensiz ilan edilen ülkelerin bulunduğu Orta Doğu özelinde aramak anlamlı olacaktır. Zira bu bölge yakın geçmişte demokratikleştirme savının ve bu savla meşrulaştırılan silahlı müdahalenin doğrudan muhatabı haline gelmiştir. 1966 yılında kurulan küresel ihtilaflar, barış ve güvenlik konusunda bilimsel araştırmalar yapan saygın kuruluşlardan Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünün (SIPRI) yaptığı araştırmalar, askeri müdahalelerin bölgeyi daha güvenli hale getirmediğini göstermektedir. Enstitünün araştırmalarına göre Orta Doğu dünya ölçeğinde silahlanma harcamalarındaki artışın en net şekilde görülebildiği bir bölgedir. Örneğin 2012 yılında Libya'ya yapılan NATO müdahalesi sonucunda komşu ülke Cezayir'in silahlanma artış oranının %44 olduğu görülmektedir (Stocholm International Peace Research Institute, 2012). Yine SIPRI tarafından hazırlanan rapora göre 2018'de askeri harcamalardaki oransal artışın olduğu ülkeler Orta Doğu ülkeleridir. Bu artışta Suudi Arabistan'ın silaha büyük yatırım yapması ve düşen petrol fiyatlarına rağmen ülkelerin içinde bulunduğu rekabet ve silahlı çatışma ortamının büyük etkisi olduğu belirtilmektedir (Stocholm International Peace Research Institute, 2018).

Dolayısıyla güvensiz ilan edilen ülkelere yönelik insan hakları ihlalleri, silahlanma, demokratikleştirme gibi çağdaş referanslarla yapılan askeri müdahaleler, bölgede savaş suçları ve insana karşı işlenen suçların artarak bölgenin daha güvensiz hale gelmesine neden olmuştur. Ulus ve devlet aşırı örgütlenmelerin güvenlik kavramsallaştırması bağlamında başvurduğu askeri teknolojiye dayalı yöntemlerin amaca hizmet etmeyişi,

bazı açılardan değerlendirilebilir. Kanaatimizce bunlardan en önemlisi, güvenlik tanımlamasının teorik açmazları ile ilgilidir. Özneler arası bir inşa süreci olan güven ve güvenliğin, söyleme dayalı menfi algılarla terkip edilmesi ve ötekiye dair olumsuzlamadan başlatılması, güven ve güvenli olan nedir sorusunu bir soruna dönüştürerek Batı dışı çevrede kaygı ve tepki yaratmaktadır. Bu manzara ve onun değişimine yönelik çözümler, öncelikle politik ve etik olarak iki cihetten temellendirilebilir. Bu iki cihet ise modern öncesi dönemin etik ve politika düşüncesine nispet ve nihayet çağdaş bir yorumlama ile tek cihette toplanabilir. Bu kapsamda öncelikle politikanın etik bağlam içinde her türlü ben ve öteki tanımlamasının baskın belirleyiciliği dışında toplumu önceleyen bir öte alana ihtiyacı olduğunu belirtmek gerekir. Klasik felsefede siyasetin, teorik bilimlerde tasnif edilerek ahlak ile ilişkisi içinde değerlendirilmesi bu noktada tarihsel bir tutamak olarak önemlidir. Sokrates öncesi felsefede dış dünyaya yöneltilen ilgi, Sokrates ile insana ve ahlaki meselelere yöneltilmesi (Cevizci, 2015, s. 57) dolayısıyla dış dünyaya ait epistemolojik nesnellik, yerini etik bir kavramsallaştırmaya bırakmıştır.

Ahlakın insanın erdemli olmasına dair amacı ile politikanın toplumsal erdemi hedef edinmesi dolayısıyla Aristoteles'te pratik bilimlerde içerisinde tasnif edilen politika ve ahlak birbirine koşut tek bir bilim içinde düşünülmüştür. Politikayı ahlak olarak ele alan ve ahlakın politika ile doruğa ulaştığını belirten Aristoteles'e göre her ikisinin nihai gayesi, birey ve toplumun mutluluğudur (Barker, 1906, s. 247-249). Politika ile ahlakın birbirine bağlı olarak düşünülmesi İslam felsefesi açısından da değişmeden devam ettiği görülmektedir. Klasik dönem İslam düşünce tarihinin önemli filozoflarından Farabi, ideal devletin özelliklerini betimlediği Madina al Fadıla isimli kitabında siyasetin nihai gayesini toplumun mutluluğu olarak tanımlamıştır (Farabi, 2021, s. 98).

Descartes'in cogito önermesinin, ben ve öteki ayrımındaki belirleyiciliği, birçok açıdan olduğu gibi politik düşüncede de bir kırılma noktasına neden olmuştur. Zira Descartes'in düşünce ile uzamı, tözde aynı olan birbirinden ayrı biçimler olarak açıklamasıyla ortaya çıkan ben, (Descartes, 2007, s. 89) kendini dış dünyadan ayırdıkça gerek doğa gerekse doğadaki kendi dışındaki her şey ile arasına mesafe koymuştur. Buradan hareketle modern dünyadaki çelişkilerin çözümsüzlük içinde çatışmaya dönüşmesinde Descartes'in nesnelliliği epistemik alanda ve ben ile öteki ayrımında kurgulamasının önemli bir etken olduğu ileri sürülebilir. Descartes'in açtığı cogito/ben evleğinden devam eden Spinoza, Ethica'sında, ben iyiden, bize yararlı olduğuna kesinlikle inandığım şeyi anlayacağım diye

belirtmektedir. Dolayısıyla Spinoza'da moral boyut, varlık boyutundan ayrı, onu aşan bir boyut olmadığı gibi erdem ve güç eşdeğer terimler olarak yer aldığından Spinoza'nın siyaset felsefesi moral bir temeline sahip değildir (Bumin, 2010, s. 53, 75).

Bu bakımdan güvenlik ve özerkliğe dair çağdaş sorunları, öncelikle modern siyaset felsefesini, belirleyen teorik çerçeve açısından düşünmek gerekmektedir. Çünkü ben ve öteki ayrımına dayanan bu teorik çerçeve, moral temelden yoksunluğu ve hak nosyonunu, güç ile özdeşleştirilmesi noktasında önemli sorunlara kaynaklık etmektedir. Bu konudaki sorunların çözümü ise nesnelliğin epistemik çerçeveden ahlaki düzleme çekilerek bu ahlaki düzlemin politikaya teşmil edilmesi ile aşılabilir. Bu amaçla ahlaki yargının gayesini oluşturan erdem, her durumda ve koşulda dış dünyada bilfiil hale getirilmesi için öznenin yadsınarak ben ve öteki ayrımının başka bir olumlamada feda edilmesi gerekmektedir. Bu yadsıma ve yeni olumlamanın gerçekleşmesi, medeniyet ve insanlık açısından bir imkân alanı yaratabilir. Aksi halde özne, tarihsel bir inşa olarak kendini öteki üzerinden oluşturduğu bir yabancılaşma algısı bağlamında ortaya çıkardığından özne açısından insanı var oluşu bakımından sevmek söz konusu değildir. Bu sebeple özne, ancak empati gibi yine öteki algısının belirleyiciliğinde suni bir tutum geliştirmektedir. Bu suni tutum insanın ihtiyaçları karşısında yine bir içsel motivasyon olarak iyi olma beklentisini, en iyimser yaklaşımla ahlaki bir istenç halinden bilincin koşullandırılmasıyla ortaya çıkan bir zorunluluk derekesine indirmektedir.

Bu haliyle ahlak, bir gerçeklik ve örgütlü etik bir kodlama olmasına karşılık erdem mesabesinde ontolojik bir güdülenmeye denk gelmemektedir. Çünkü burada iyilik yapma edimi, etik yasalığa sahip bir belirlenim olmakla beraber insanın kendinde karşılıksız doğal bir kullanım değeri taşımadığı gibi yalnızca gizil bir değişim aracı mesabesinde dir. Modern felsefedeki ahlak teoremi, bu problemi bilinç ve onun haricindeki dış dünya ile bunun bir ürünü olan öteki üçlemesi ekseninde kendini gösteren etik kavramında cemiyet hayatı ve mesleki mensubiyet içerisinde örgütsel bir vasıtaya dönüşmeyi başarmıştır. Fakat bu etik kodlar ontolojik bir aidiyet hüviyetine yükselememiştir. Öyleyse askeri teknolojinin medeniyet ve insanlık karşısında şiddet ve tehdit bağlamında oluşturduğu çelişkiyi ortadan kaldırmak için gereken yeni bir ahlak estetiğidir. Bu ahlak estetiği, politika ile birey ve toplumu kuşatarak bir yandan istenç özgürlüğünü muhafaza ederken diğer yandan dış dünya ve öteki duvarında engellenmeden iyiliği herhangi bir cebri vasıtanın iyeliğinde tekelleştirmeyen ontolojik zeminde

inşa edilmelidir. Bu zemine dair tartışmaysa politika ve ahlakı, birey ve toplum açısından kıymetlendirecek başka araştırmaların konusudur.

6. SUMMARY

In terms of the geographical historical trajectory of philosophy, in terms of the geographical historical trajectory of philosophy, logos comes from the Greek word, logos which means narrative, science and law. The word technique comes from the Greek root tékhnē, meaning art and craft. Techne and logos have maintained their importance in the West from ancient times to the modern period as two concepts that are carriers and constructors of contemporary civilization. These two concepts, which were considered separate from each other until the Renaissance period, are also important in terms of ending nomadic invasions in the West. Under the first heading explanations are given regarding the concept of techne and logos, which was inherited from the philosophical and scientific accumulation of the Greek civilization, on which the modern West is based in cultural, political and intellectual fields. On the other hand under this heading, the transformational restructuring of technology from the military to the economic field since the 16th and 17th centuries, which are called the age of discoveries in the West, has been mentioned. In addition, the meaning given to the words technique and knowledge in Ancient Greece and throughout the Medieval and the change in mentality on these subjects after the Renaissance are explained. Because during the Renaissance, a rhetoric in which the purpose of knowledge was structured in action and the reason for action was structured in knowledge, revealed technological development in the West and paved the way for Western civilization to dominate other societies. Form the Medieval to Early Modern Period concept of security has been considered on a factual basis shaped by the conflict of nomadic-sedentary society in history, in the light of the Bedouin Asabiyyah and Hadari contradiction in Ibn Khaldun's theory of society. Correspondingly under the next heading, it is explained that the techno-logo combination, which was given to the question of how to protect civilization against Bedouin power by using the Bedouin method in the early modern period, redefined the perception of security. In the study, the contradictions that this combination caused in the core of Western Europe during the Second World War and the trauma which was created on security in the passive periphery countries on a global scale after 1945 were revealed. Despite that, after the Second World War, there was no power left that could pose a threat to Western civilization, individually or as a group, and the fate of humanity outside the West was determined by the direction of relations between Western powers. Especially

the dissolution of the USSR in the early 1990s ended the bipolar political balance in the world, and the institutional categories and values of Western civilization reached a global prevalence. The emergence of Western civilization as a power with no alternative has moved security approaches from the national context to the global area and universal concepts by taking the institutional structure and values of the West as a reference. The foregrounding of universal concepts in security, the formation of transnational legal categories such as the United Nations and NATO, global violence was placed on a legal basis and war was made ethical. In this way on the one hand, war has been reduced to the status of a security act, and on the other hand, a new power that can legitimately fulfill its ethical functions through war has been sanctified. Depending on this the understanding of politics shaped by global violence has caused the logo, the founding principle of civilization, be relegated to the secondary plan. In the final analysis, ethical and moral suggestions are included regarding the solution of the problems caused by the use of technology in the military field.

7. KAYNAKLAR

- Abanoz, G. (2020). Bir tavassut olarak akıl ve bir taazzuv olarak akıl farikasında yeni bir ontoloji denemesi. *İlesam*, 26, 39-53.
- Açıkmeşe, S. (2011) Algı mı, söylem mi? Kopenhag okulu ve yeni klasik gerçekçilikte güvenlik tehditleri. *Uluslararası İlişkiler*, 8(30), 43-73.
- Köymen, M. A. (1947). Büyük Selçuklu imparatorluğunda Oğuz isyanı 1153. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5 (2). 159-173.
- Barfield, T. J. (1991). Tribe and state relations: The inner Asian perspective. P. Khoury and J. Kostiner (Ed.). *In tribes and state formation in the middle east*, (s. 153-185). Berkeley: University of California.
- Barker, E. (1906). *The political thought of plato and aristotle*. London: Methuen and Company.
- Basalla, G. (2013). *Teknolojinin evrimi*. C. Soydemir (Çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2018). *İmkânsız takas*. A. Sönmezay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beydilli, K. (2003). II. Mahmut. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 27, s. 352-357), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Borger, J. (2004). *There were no weapons of mass destruction in iraq*, The Guardian, Erişim adresi: [Hhttps://www.theguardian.com/world/2004/oct/07/usa.iraq1](https://www.theguardian.com/world/2004/oct/07/usa.iraq1)
- Bumin, T. (2010). *Tartışılan modernlik: Spinoza ve Descartes*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bunnin, N. & Yu, J. (2004). *The blackwell dictionary of western phisophy*. Blackwel Publishing.

- Butters, H. (2014). Europe in 1500. B. Kümin (Ed.). *In The European World 1500-1800* (s. 13-22), Londra and Newyork: Routledge.
- Casson, L. (1964). *Illustrated history of ships ve boats*. Newyork: Doubleday & Company, INC.
- Chatterton, E. K. (1909). *Sailing ships: The story of their development from earliest times to the present day*. Sidgwick & Jackson, Ltd.
- Calléja, L. (2021). Transnational terrorism: A threat to global security. *E-journal of International Relations*, 12(1), 1-12.
- Cevizci, A. (2015). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Descartes, R. (2007). *Felsefenin ilkeleri*. M. Akın (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Edwin, L. & Minar, J. R. (1939). The Logos of Heraclitus. *Classical Philology*, 34(4), 323-341.
- Emecen, F. (2010), Şahkulu. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (C. 38, s. 284-286). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Farabi, (2021). *İdeal devlet*, A. Arslan (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gabor, A. (2019). *Osmanlı'da strateji ve askeri güç*. M. F. Çalışır (Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Giddens, A. (2014). Modernliğin sonuçları. E. Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Gürkan, Ü. (1967). Hukuk sosyolojisi açısından İbni haldun. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1), 223-246.
- Grant, R. G. (2006). Apologists. D. M. Borchert (Ed.). *In Encyclopedia of Philosophy* (s. 227-229). Michigan: Thomson & Gale.
- Grover, R. B. (2018). The relationship between science and technology and evolution in methods of knowledge production. *Indian Journal of History of Science*, 54(1) 50-68.
- Haldun, İ. (2005). *Mukaddime*. S. Ulubey (Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hall, A. R. (1969). Science, technology, and warfare 1400-1700. M. D. Wrigh & L. J. Paszek (Ed.). *In Science, Technology, and Warfare* (s. 3-24), Washington: Government Printing Office.
- Hardt, M. & Negri, A. (2012). *İmparatorluk*. A. Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hazard, P. (1973). *The european mind 1680-1715*, M. Levis (Çev.). Middlesex: Penguin Books
- Hançerlioğlu, O. (2013). *Felsefe ansiklopedisi*. (Cilt. 2). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Heidegger, M. (1977). *The Question of concerning technology and other essay*. Newyork: Harper & Row, Publishers, Inc.
- Johnstone, M. A. (2014). On 'Logos' in Heraclitus. *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 47, 1-2.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. Ö. Suveren (Çev.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

- Küçük, O. (2010). *Kalite kontrol ve kalite güvence sistemleri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- McNeill, W. (2015). *Avrupa tarihinin oluşumu*. Y. Kaplan (Çev.). İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- Pocock, J. G. A. (2010). Kendi tarihleri içinde bazı avrupalar. A. Pagden (Ed.). *Avrupa fikri* içinde (s. 70-88), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rosmalen, J., Gulik, M., Rosmalen, B. & Gulik, T. (2022). *Prometheus and the liver through art and medicine*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sander, O. (2008). *Siyasi tarih*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Skrbina, D. (2014). *The metaphysics of technology*. New York: Routledge.
- Serjeantson, R. (2014). Francis Bacon and the “Interpretation of nature” in the late renaissance. *Isis*, 105(4), 681-705.
- Stocholm International Peace Research Institute (2012). *World military spending levels out after 13 years of increases, says SIPRI*. <https://www.sipri.org/media/press-release/2012/world-military-spending-levels-out-after-13-years-increases-says-sipri?fbclid=IwAR1TkU-VNEVCuOFxW3uXuPvH5cyME5DQoA2qAYk7wXyHiv2DS-813HTPXU4> adresinden edinilmiştir.
- Stocholm International Peace Research Institute (2018). *Global military spending remains high at \$1.7 trillion*. https://www.sipri.org/media/press-release/2018/global-military-spending-remains-high-17-trillion?fbclid=IwAR0RkzIbIZ1XgseOTpl9_fnYBZana8vVjyJrQr18Es-NUIbYe-QeunPGv1E adresinden edinilmiştir.
- Tabachnick, D. E. (2004). Techne, technology and tragedy. *Society for Philosophy and Technology Quarterly Electronic Journal*, 7(3), 91-111.
- Tanili, S. (2021). *Uygurlik tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Toynbee, A. (1978). *Tarih bilinci*. İstanbul: Bateş Yayınları.
- Tulley, R. J. (2008). Is there techne in my logos? On the origins and evolution of the ideographic term—technology. *The International Journal Of Technology, Knowledge And Society*, 4(1), 93-104.
- Turan, Ş. (1995). *Türk devrim tarihi* (C. 3). Ankara: Bilgi Yayınları.
- Uçarol, R. (2005). *Siyasi tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der Yayınları.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 23.01.2024

Kabul Tarihi: 21.03.2024

GRAFİK TASARIMDA YARATIMIN DİJİTAL EVRİMİ: TRANSHÜMANİZM VE YAPAY ZEKÂ

Digital Evolution of Creation in Graphic Design: Transhumanism and
Artificial Intelligence

Uğur ARTUT

Yüksek Lisans Öğrencisi; İnönü Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Tasarım Anasanat Dalı
ugurartt@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-4374-5617

Sevta KANAT

Doç. Dr.; İnönü Üniversitesi,
Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi,
Grafik Tasarım Bölümü
sevta.kanat@inonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-9182-0244

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

İnsan zekâsının, tasarlanarak bilişsel yeteneklerinin artırılması düşüncesi, Antik Yunan kadar eskiye dayanan bir tartışmanın ürünüdür. Bu düşünceleri merkezine alan transhümanizm felsefesi, insanın teknolojiyi içselleştirerek kendi potansiyelini aşması; daha güçlü, daha zeki ve daha sağlıklı, bir birey ve toplumun inşasını savunan post-modern bir entelektüel harekettir. Algoritmik sistemlere dayalı yapay öğrenme modelleri ve yapay zekâ kavramı, insan zihninin bilişsel yeteneklerini "arttırma" konusunda fayda sağlayabilecek gelişimi, son zamanlarda göstermektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Alanla ilgili literatür taraması yapılarak birçok güncel modeller incelenmiş ve karşılaştırmalar yapılarak bir değerlendirme ortaya çıkarılmıştır. Transhümanizm ve yapay zekâ, arasındaki temel bağlantı noktalarından hareketle, grafik tasarım alanlarına etkisini incelemiştir. Yapay zekâ modelleri, tasarımcı ile etkileşimi sonucunda günümüzün tüketim hızını yakalayabilecek, hızlı grafik ürünler üretirken; tasarımın aşamalarında kullanılan farklı modellerin nasıl yarar sağlayabileceğinden bahsedilmiştir. İnsan ve makine zekâsının ortak üretimi ile ortaya çıkmış grafik tasarımları; "Nutella" etiket tasarımları, "Netflix" için kişiselleştirilmiş afiş tasarımları, "Alibaba Luban" ticari banner tasarımları, "The Economist" dergisinin kapak tasarımı ve "Ülker, Albeni" ambalaj tasarımı gibi güncel grafik ürünler üzerinden örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Grafik Tasarım, Yapay Zekâ, Transhümanizm, Tasarımcı, Algoritma.

Abstract

The idea of enhancing human intelligence by designing and augmenting cognitive abilities dates back to ancient times, as far as Ancient Greece. The philosophy of transhumanism, which centers around these ideas, is a post-modern intellectual movement advocating for the construction of a stronger, smarter, and healthier individual and society by internalizing technology. The development of algorithmic systems and the concept of artificial intelligence shows recent advancements that could contribute to enhancing the cognitive capabilities of

the human mind. In this study, qualitative research methods were employed. A literature review was conducted, examining various contemporary models and making comparisons to derive an evaluation. Exploring the fundamental connections between transhumanism and artificial intelligence, the research investigated their impact on the field of graphic design. It delved into how artificial intelligence models, through interaction with designers, can generate fast graphic products that align with the current pace of consumption. The study also discussed how different models used in various stages of design can be beneficial. Examples of graphic designs arising from the collaborative production of human and machine intelligence were illustrated through contemporary graphic products such as "Nutella" label designs, personalized posters for "Netflix", commercial banner designs for "Alibaba Luban", cover designs for "The Economist" magazine and packaging desing for "Ulker, Albeni".

Keywords: *Graphic Design, Artificial Intelligence, Transhumanism, Designer, Algorithm.*

1. GİRİŞ

Bilgisayar bilimi, 20. yüzyıl boyunca hızla gelişmiş olsa da, temelleri Antik Çağ medeniyetlerine, özellikle de Sümerler, Çin ve Yunan gibi toplumlarda görülen "abaküs" gibi erken dönem hesap araçlarına dayanmaktadır. 17. yüzyılda Blaise Pascal'ın "Pascaline" ve Gottfried Wilhelm Leibniz'in "Stepped Reckoner" olarak bilinen mekanik hesap makineleri gibi icatlar, bilgisayar teknolojisinin gelişmesi için önemli katkılarda bulunmuştur.

Grafik tasarım tarihine baktığımızda, modern bilgisayarın gelişiminden önce; el ile gerçekleştirilen ve geleneksel çoğaltım tekniklerini kullanan bir plastik sanat formu olarak öne çıktığını görebiliriz. Elde üretilen tasarımların çoğaltılması, manuel işlemlerle gerçekleştirilen ve genellikle kağıt, kumaş veya diğer malzemeler üzerine uygulanan tekniklere dayanıyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısı ile beraber elektronik bilgisayarın yükselişi, dijital alanları geliştirerek grafik tasarımı, günümüz konumuna getirmiştir.

Gelişen bilgi ağı ve teknolojileri, modern görsel iletişim disiplinlerinde dönüştürücü bir etki yaratmıştır. Bu dönüşüm, grafik tasarımcı ve görsel iletişimin alıcısı olan tüketicinin de bakış açısını değiştirmiştir. Algoritmik sistemler ile geliştirilen yapay zekâ ve makine öğrenme sistemleri, yeni yüzyılda görsel iletişimin merkezinde problem çözen kişi olarak tanımlanan tasarımcıya, yardımcı bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, tasarımcı-makine etkileşiminden ortaya çıkan tasarım öğeleri, post modernizm ile gelişen transhümanist düşünceler ile örtüşmektedir. Makine tarafından alınan algoritmik kararlar, estetik tercihler ve kullanıcı deneyimleri tasarım süreçlerine entegre edilmektedir. Bu çalışmada, tasarımcı ve makine etkileşiminin günümüz tasarım pratikleri üzerindeki etkileri ele alınarak,

transhümanist düşüncelerin tasarım dünyasındaki yansımaları güncel örnekler ile incelenmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Transhümanizm kavramının oluşmaya başladığı, 1957 yılından günümüze kadar olan süreci makine ve yapay öğrenme sistemleri üzerinden ele almaktadır. Bu sistemlerin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan; insan ve makinenin ortak üretimini, grafik tasarım ve tasarımcının geleceği, ortaya çıkan etik sorunları ve transhümanizm hareketinin benimsediği, üstün insan yaratma düşüncesini analiz etmek bakımından önemli bir perspektif sunmaktadır.

1.2. Yöntem

Çalışma kapsamında literatür taraması yapılarak, ilgili bilimsel çalışmalar incelenmiştir. Nitel verilerden yola çıkarak, tasarımcı ve onun değişen rolünü inceleyen betimsel bir araştırmadır. Konu ile ilgili bilgisayar programları incelenerek, transhümanizm, grafik tasarım ve makine öğrenimi alanlarını kapsayacak bir şekilde güncel üretim yöntemlerine odaklanılmıştır. İlk olarak, transhümanizm kavramının tarihsel gelişimi ele alınmış ve insanın doğasını aşma isteği sonucunda ortaya çıkan, yapay zekâ ve makine öğrenim sistemleri incelenmiştir. Grafik tasarımın, dijital alanların gelişmesi ile beraber günümüz teknolojik sistemlere nasıl adapte olduğu; güncel makine öğrenim modelleri üzerinden örneklendirilmiştir. Ardından transhümanist perspektiften hareketle, insan ve makinenin ortak yaratıcılığı ile ortaya çıkmış; *Alibaba Luban* banner motoru, *Netflix* öneri motoru, *Nutella Unica* etiket projesi, *The Economist* dergisi kapak tasarımı ve *Ülker, Albeni* Ambalaj tasarımı gibi güncel grafik tasarım öğeleri ile örneklendirilmiştir.

2. TRANSHÜMANİZM VE YAPAY ZEKÂ

En temel anlamıyla transhümanizm, “insanın, fiziksel ve bilişsel yeteneklerini yükseltmek, hastalıkları yok etmek, insan ömrünü uzatmak ve hatta ölümsüzlüğünü sağlayabilmek için teknolojiden faydalanılması gerektiğini savunan düşünce biçimidir” (Karağuz, 2020: 53). İnsan bedeninin teknoloji ile birlikte “samimi” bir ilişki içerisinde kalarak insanın teknolojiyi içselleştirmesini savunur. Bu birliktelik sayesinde, insan bedeni ve zihni radikal olarak güçlenirken; bu birleşim yalnızca biyolojik olarak değil, aynı zamanda kültürel değişimini de temsil eder. Teknoloji yardımıyla, insan doğasını mükemmelleştirip kapasitesini artırırken, bir yandan “teknolojik konforu” vurgulayan ve siber yaşamı inşa etmeyi hedefleyen evrimci bir süreçtir (Dağ, 2019: 153-155). Homo Sapiens’in bilim sayesinde Posthuman’a

(insanötesi) geçişinde bir ara form olarak görülen transhüman, hem yeni bir insan hemde kendi evriminin mühendisliğini yapabilen bir süper-insandır (Gilebbi, 2020: 3). Bu hareket insan zekasını, fiziksel ve psikolojik yeteneklerini geliştirerek, teknoloji aracılığıyla olumlu yönde ilerleme sürecini değerlendiren, kurgulayan ve model oluşturan bir yaklaşıma sahiptir.

Transhümanizm, bir yaşam felsefesi olarak karşımıza çıkan, entelektüel ve kültürel bir harekettir. Onu tanımlarken; inanç, ibadet ve doğaüstü düşünce biçimlerine karşı çıkan, bunun yerine akıl, bilim, teknolojik ilerleme ve mevcut yaşamımızdaki varoluşun değerini vurgulayan, etik ve pratik sonuçları olan bir dünya görüşü olarak tanımlarız. Bu terim, tam olarak günümüzdeki anlamına ulaşmadan önce birden fazla kez türetilmiştir. 1312’de Dante Alighieri tarafından yazılan “İlahi Komedyası” eserinde, insanın ötesine geçmek anlamına gelen “transumanare” terimi kullanılır, ancak bu kullanım dini ve spiritüel niteliktedir. T.S. Eliot’un 1935 tarihli “The Cocktail Party” adlı eserinde geçen “transhumanized” ifadesi ise, teknolojinin aracılığıyla insanın dönüşümünden ziyade “aydınlanma” ile ilgili bir ifadedir. Günümüz kullanımına en yakın hali, Julian Huxley’in 1957 tarihli “New Bottles For New Wine” adlı kitabında “Transhumanism” başlığı altında, kısa bir bölüm olarak ele alınmıştır. Huxley bu kavramı “insanın doğası gereği, yeni olanakları gerçekleştirmek için kendisini aşması” anlamında kullanmıştır (More & Vita-More, 2013: 3-8).

İnsanoğlunun kendi mantık ve zekasına yönelik şüphesi beraberinde onu daha iyi bir konuma getirme isteğini doğurmuştur. Bu istek çerçevesinde ortaya çıkan “transhümanizm” tanımı, hümanizmden kaynaklanır ve insanı merkeze alan bilimlere saygı duyarken, bilim ve teknolojinin (bilgisayar bilimi, yapay zekâ, vb.) ilerlemesinden kaynaklanacak olan insan doğasındaki bilişsel değişimleri tanır ve öngörür. İnsanın teknolojiyi içselleştirerek birlikteliğini ifade eden transhümanizm tanımının aksine “posthuman” terimi ise hümanizmden kaynaklanmaz ve insanı merkezden çıkaran, insandan öte antropolojik¹ bir mutasyon olarak yeni “insanüstü” bir türün var olmasına ifade eder (Toraldo & Toraldo, 2019; Gilebbi, 2020). Kısaca, transhümanizm insanı potansiyelinin ötesinde geliştirmeyi hedeflerken, posthümanizm insanın sınırlarını aşarak, yeni bir varlık haline getirecek evrimsel aşamayı ifade eder.

Teknoloji aracılığıyla insanın ötesine geçmek; her zaman insanın merkezde olduğu veya insanın diğer varlıklara kıyasla üstün ve önemli olduğunu savunan “antroposantrizm” düşüncelerle örtüşmez. Transhümanizm

¹ Antropoloji: Geçmişten günümüze insanın; kültürel, sosyal ve biyolojik özelliklerini inceler.

kavramı altında; hayali, kurgu veya somut siberetik² organizmaların dönüşümü ile hibrid³ insan ve makine kimliğinden bahsetmek mümkündür. Transhümanizm ile ilgili bu tartışmaların başında yapay zekâ gelmektedir. Teknoloji ile birleşen insan zihni, kapasitesini genişleterek bilişsel yeteneklerini büyük oranda geliştirebilir. Edebiyat, sinema ve video oyunları gibi bilim kurgu temellerine inşa edilmiş bir çok yapıt bu konuya yer vermektedir. Frankenstein: ya da Modern Prometheus (Mary Shelley, 1818), Neuromancer (William Gibson, 1984) gibi edebi eserlerde, Transcendence (Wally Pfister, 2014), The Creator (Gareth Edwards, 2023) gibi filmlerde, Detroit: Become Human (Quantic Dream, 2020), Cyberpunk 2077 (CD PROJEKT RED, 2020) gibi video oyunlarında, transhümanizm temasından bahsedilebilir. Bu yapımların ortak özelliklerinden birisi, transhümanizm konusunu; bu kavramı, güncel anlamına en yakın haliyle ilk kez kullanan, J. Huxley'in, ütopyik yaklaşımının aksine distopik bir yaklaşım içerisinde olmasıdır. Whitby'e (2005: 22) göre; "Her ne kadar yapay zekâ temalı bilim kurgu yapıtları transhümanist sürece katkıda bulunmuş olsa da, yapay zekâ çalışmalarının günümüzde olduğu konumdan daha fazla ilerleme kaydettiği düşüncesi; yapay zekâ teknolojilerinin insansı görülmelerine sebep olmuştur" (akt: Dağ, 2018: 94).

Zekâ, bir bireyin dışardan gelen uyaranları yorumlandığı, düşünme, öğrenme, problem çözme, kavrama ve karar verme gibi bilişsel yeteneklerini ve kapasitesini ifade eder. Bu kapasite, bilgiyi anlama, deneyimlerden öğrenme, soyut düşünme, mantıklı çıkarımlar yapma, hafıza kullanımı ve çeşitli zihinsel aktiviteleri yürütme gibi geniş bir yelpazeyi kapsar (Bümen, 2004). Zekâ, bireyin çevresine uyum sağlama ve değişikliklere tepki verme yeteneğiyle de ilişkilidir. Geleneksel yaklaşımda ölçüm araçlarıyla değerlendirilmeye çalışılır ve ölçülebilir olarak ele alınsa da, Piaget ile başlayan farklı yaklaşımlar ile zekânın test yöntemi ile puanlandırılmayacak şekilde; sabit olmadığını, sürekli değişerek kendini yenileme gücünün bulunduğu da ifade edilir. Bu yüzden zekânın tam kapsamlı tanımı karmaşıktır ve farklı uzmanlık alanlarında çeşitli perspektiflere sahiptir.

Yapay zekâ ise makineler tarafından, insanların akılcı davranışlarını taklit eden bir süreci ifade eder. Bilgisayarlar veya bilgisayar kontrolündeki makineler, insanlara özgü yüksek zihinsel süreçleri gerçekleştirebilen

² Siberetik: Yapay ya da biyolojik tüm karmaşık sistemlerin denetlenmesi ve yönetilmesini inceleyen bilim dalıdır. Konu aldığı sistemler, mekanik, fiziksel, biyolojik, düşünsel ve sosyal olabilir.

³ Hibrid: farklı özelliklere sahip iki veya daha fazla unsurun bir araya gelmesini ifade eden terim.

yeteneklere sahiptir. Anlam çıkarma, akıl yürütme gibi karmaşık bilişsel görevleri başarabilirler (Deveci, 2022; akt: Özdemir, 2022). Bu özellikler, genellikle sezgisel programlama olarak adlandırılır ve yapay zekâyı, “karmaşık problemleri çözebilen akıllı programlar olarak” değerlendirmemize sebep olur. Zekânın yapay olması fikri, Yunan mitolojisi kadar eski olmasına ve fantastik bilim kurgunun sıklıkla başvurduğu bir tema olmasına rağmen, neredeyse son iki nesildir ciddi bir bilim olarak ele alınıyor (Haugeland, 1997: 3). Bilgisayar bilimi için yapay zekâ, doğal zekânın taklidini hedefleyen bir kuram olarak değerlendirilir ve bu alandaki çalışmalar, yapay zekânın nasıl simüle edilebileceği üzerine odaklanmaktadır.

Bilgisayar bilimi ve yapay zekânın temelinde gelişen algoritma, belirli bir problemi çözmek veya belirli bir görevi yerine getirmek için tasarlanan, sonlu, belirleyici ve etkili bir yöntemdir. Yani algoritmalar, bir dizi adımı içeren ve belirli bir sonuca ulaşmak için tasarlanan talimatlar bütünüdür (Erickson, 2019: 1).

“Bilgisayar biliminin öncüsü ve yapay zekâ kavramının kurucusu olarak değerlendirilen Alan Turing, 1936 yılında, bilgisayar biliminin önemli bir eşiği olarak kabul edilen ‘Hesaplanabilir Sayılar: Karar Verme Probleminin bir Uygulaması’ adlı makalesini yayımlamıştır” (Ballı, 2020: 281). Teorik ve matematiksel temellere dayanan bu makine için “makine” tanımı yanıltıcı olabilir. Turing bu sanal makine ile her türlü matematiksel hesabın yapılabileceğini iddia ediyordu. Turing makineleri, matematiksel hesaplamaların sınırlarını tanımlamak için kullanılır ve bilgisayar biliminde; algoritmaların çalışma prensiplerini anlamak için kullanılan soyut bir araçtır.

Turing tarafından 1950 yılında kaleme aldığı “Makinaların İşleyişi ve Zekâ” adlı makalesinde ise “Turing Testi” olarak bilinen, bir makinenin zeki olup olmadığını test edecek teorik bir deney fikri ortaya atılmıştır. Bu testte makine gerçek bir insan ile soru cevap biçiminde karşılıklı bir iletişim içine girmektedir. Makine soru sormakta olan gerçek insanın konuşma sonrasında karşısında bir insan olduğuna ikna olması ile birlikte makinenin insan kadar zeki olduğu sonucu elde edilmektedir. Araştırmacılar makine zekasının oluşturulmasında bu testi geçerli bir kriter olarak almakta ve çalışmalarında bu testi geçebilecek sistemleri geliştirmek için gayret göstermektedirler (Artut, 2019; Arslan, 2020; Ergün, Gönüllü ve Sezer, 2022).

Makine ve insan düellosu, özellikle satranç oyununda uzun bir geçmişe sahiptir. Birkaç hileli otomatdan sonra, elektronik bilgisayarların gelişimi ile kapsamlı bir şekilde satranç oynayan makinelerden bahsetmek mümkün olmuştur. Satranç oyununun programlanması matematiksel açıdan

basit olsa da, stratejik olarak karmaşık bir sisteme sahiptir. Oyunun kurallarını öğrenmek hızlı bir şekilde yapılabilirken, ileriye dönük hamleleri görebilmek, stratejiler oluşturmak gibi zorlu kararları makineye aktarmak oldukça karmaşıktır. 1958'de araştırmacılar, günde bir milyondan fazla işlem yapabilen sayısal bir bilgisayar yardımıyla, satranç oyununu kapsamlı bir biçimde oynayabilen bir bilgisayar programı hazırladı. Ancak bu program, hataları öğrenip bu hatalardan kaçınmayı henüz başaramadığı için, bir oyunu kaybederse tekrar aynı şekilde kaybetmeye devam etmekteydi. İnsanlar tarafından zekâ ile özdeşleştirilen satranç oyununu insanlardan daha iyi oynayabilecek birçok yazılım geliştirilmeye devam etti. Bu mücadelenin en büyük adımlarından biri, dünya şampiyonu Garry Kasparov ile IBM'in *Deep Blue* (Derin Mavi) bilgisayarı arasında gerçekleşti. Deep Blue, 1996'da bir maçta Kasparov'u yenmeyi başardı (Karabulut, 2021; Ballı, 2020; Kopuz, 2022). Ancak toplamda Kasparov 4-2'lik bir skorla kazandı (Görsel 1). 1997'de geliştirilen Deep Blue, mikroişlemci sayısını artırarak saniyede 200 milyon satranç hamlesi hesaplayabiliyordu. Bu, normal bir insanın kapasitesinin otuzda biri kadar, yani saniyede üç milyon işlem yapabilen bir gücü ifade ediyor. Satranç algoritmaları, kaba kuvvet matematiksel yapısına dayandığı için, Deep Blue insanlık tarihinde bir dünya şampiyonunu yenebilen ilk makine olarak kayda geçmiştir. Ancak bu zafer sonucundan hareketle, Deep Blue'nin bir insan tarafından tasarlandığı unutmamalıdır. "Kasparov'un yenilgisi, Deep Blue'yi dünyanın en zeki varlığı haline getirmemeli, çünkü insan zekâsı sadece satranç oyunuyla sınırlı değildir" (Artut, 2019: 769-771).

Görsel 1: Dünya Satranç Şampiyonu Garry Kasparov Deep Blue'ya karşı hamlesini düşünüyor, 13 Şubat 1996. [URL-1]

Bununla beraber zaman içinde gelişen algoritmik sistemler ile makine zekâsı insanlardan bağımsız bir şekilde karmaşık görevleri yerine getirebilmektedir. Günümüzde makine öğrenimi ve yapay zekâ gibi kavramlar; onu insan zekâsı ile eşdeğer hatta onun ötesinde, adından çokça bahsedilen bir fenomen konumuna getirmiştir. Yapay zekânın birçok alanda ve endüstride, öncü teknolojilerden biri olarak dünyanın geleceği ile ilişkilendirilirken, bir yandan gelecekte insanlara zarar verebilecek bir teknoloji olduğuna dair farklı bakış açıları da mevcuttur.

3. GRAFİK TASARIM İÇİN YAPAY ZEKÂ

Yapay zekâ, disiplinler arası ve çok yönlü bir çalışma alanı sağladığı için, matematik, bilgisayar bilimi, dil bilimi, psikoloji, sanat, tasarım gibi birçok farklı alanlarda kullanılmaktadır. Kendisine verilen görsel veri setlerini, algoritma ile analiz ederek görsel çıktılar oluşturabilir. Bunu da, insan zekâsı ile ilişkilendirilen; öğrenme, akıl yürütme ve algı gibi üç ana hedef üzerinden yapmaktadır. Geliştirilen güncel teknikler ile beraber, problem analizi, planlama, doğal dil işleme, robotik, makine öğrenimi gibi çeşitli alt dallar oluşmuştur. Bu gelişmeler yapay zekâ alanının, işgücü verimliliği, maliyet azaltma, hızlı üretim ve yeni iş talepleri üzerindeki potansiyelini geliştirmektedir. Bu değişim ise hem üretimi olan tasarımcının, hem de tüketici olan toplumun yaşam tarzlarını değiştirmektedir (Rezk, 2023). Yeni yüzyılın insanlarını derinden etkileyen faktörlerden biri de kavramların ve görsellerin sosyal medya gibi yeni medya platformlarında önemli bir rol oynamasıdır. Bilgi ağı teknolojilerinin gelişmesi sayesinde, insanların bilgiye eşit erişim imkanları güçlenmiştir. Toplumun gelişimi ve ilerleyişi, bireylerin estetik anlayışlarını ve beğeni düzeylerini yükseltmiştir. Bu gelişimle birlikte, doğru bir estetik ve iletişim dengesine sahip görsel iletişim tasarımlarına olan ihtiyaç artmıştır (Güngör, 2022: 145).

Yapay zekâ ise, günümüz dünyasını ve bilimi etkisi altına alarak, insan yaratıcılığının bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve yine insanın yaratıcılığını etkileyen bir araca dönüşmüştür. Algoritmik sistemler ile üretilen tasarımlarda, yapay zekânın tasarımcı kimliğinden bahsetmek zordur. Çünkü, insan faktörünün daha fazla yer aldığı bu sistemlerde, yapay zekâ genellikle yardımcı bir araç olarak görev yapmaktadır. Becer'e (2018) göre; "yaratıcı kişi, üzerinde çalıştığı kavramı görselleştirmek ya da ona yeni bir biçim kazandırmak için algı ve sezgiye dayalı birikimini devreye sokar" (s.45).

Bu tanıma daha yakın olan sistemlerden biri, GAN (Generative Adversarial Networks) yani "Üretken Çekişmeli Ağlardır". GAN sistemi, bir

tasarımcı gibi problem çözen, öğrenmeye çalışan ve benzersiz çıktılar üretebilen yapay sinir ağlarıdır.

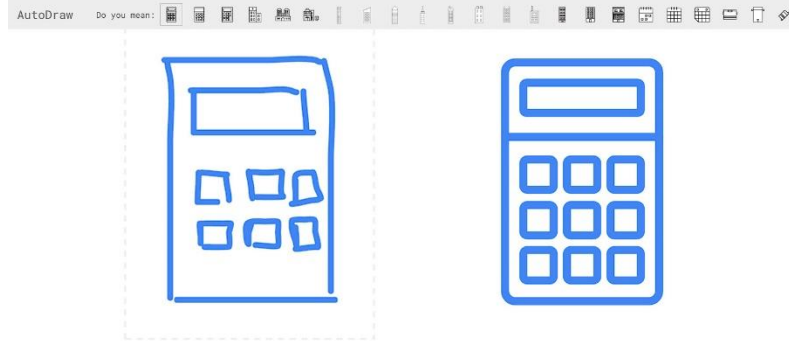
GAN sisteminin odak noktası, başta görüntü olmak üzere müzik ve diğer bir çok alanda benzersiz veri setleri oluşturmaktır. Sistem temel olarak görsel bir veri seti ve farklı amaçlarla çalışan iki yapay sinir ağından oluşur. “Üretici” ve “çekişmeli” diye adlandırılan bu yapay sinir ağlarından birisi sahte veriler üretirken, bu veriler asıl veri seti ile karşılaştırılıp doğrulanmaya çalışır. Üretici ağ, ürettiği görselleri çekişmeli ağdan gelen geri bildirimler ile tekrar geliştirilip sunar. Bu işlem çekişmeli ağın, üretici ağdan gelen verilerin tam olarak sahte olduğunu ayırt edemediğinde sonlanır. Böylece insan yapımı ve benzersiz görüntüler elde edilmiş olur (Hui, 2018). Günümüzde “Derin Evrişimli Üretken Çekişmeli Ağlar” DCGAN olarak tanımlanmaktadır. GAN sisteminin bir sonraki adımı olarak değerlendirilmektedir. Ancak sistem çökmeleri ve eğitiminin zorluğu nedeniyle henüz akademik bir popülariteye ulaşmamıştır. GAN’a oranla eldeki veri setlerini kullanarak yeni görüntüler oluştururken özellikle video gibi alanlarda bir sonraki görüntüyü tahmin edebilme yeteneğine sahiptir. Burada makinenin gelişen “sezgisel” yeteneklerinden bahsetmek mümkündür (Shahzadi, 2023).

Makine ve tasarımcı etkileşimiyle üretilen, grafik tasarım öğelerine geçmeden önce üretim öncesi kullanılabilen yapay zekâ modellerinden bahsetmek gerekir; problemlerin tanınması için önemli olan bu süreci pre-produksiyon diye tanımlayabiliriz. Bu süreçte “doğal dil işleme” özelliklerine sahip yapay zekâ modelleri kullanılabilir. Google AI tarafından geliştirilen *BARD* ve OpenAI tarafından geliştirilen *GPT* gibi sistemler, bir tasarımın üretilmeden önce ilgili örnekleri üzerinden metinsel analiz yapabilir, söz konusu markanın çalıştığı sektör ile ilgili tarihçe çıkarabilir, hatta tasarımcı ve müşteri arasında hızlı bir bilgi alışverişini sağlayacak “brief” bile hazırlayabilir. Doğal dil işleme modelleri grafik tasarımcılar için özellikle metinsel içerikli çalışmalarda kullanılıyor olsa da son güncellemeler ile beraber “görselden metine” modelleyebilen bir döneme girmiştir. Bu özelliği ile yapay zekâ grafikleri okuyup öğrenerek analiz çıkarabilir. Bunda özellikle OpenAI tarafından, *Microsoft Azure AI* bilgisayarları üzerinde eğitilen *GPT-4* modelinin payı büyüktür. Adı geçen her iki sohbet botu da her geçen gün kendini eğiterek gelişmekte ve cevap verme yeteneğini ilerlettiği görülmektedir.

Problemi tanımlamak için kullanılan yapay zekâ sistemlerinden sonra, doğrudan tasarıma dahil edilebilen modellerden bahsedilebilir. Produksiyon diye tanımlayabileceğimiz bu süreç, tasarımcı ve makinenin ortak yaratımının ürünüdür. Yardımcı araçlara örnek olarak aşağıda belirtilen sistemler kullanılabilir.

3.1. AutoDraw

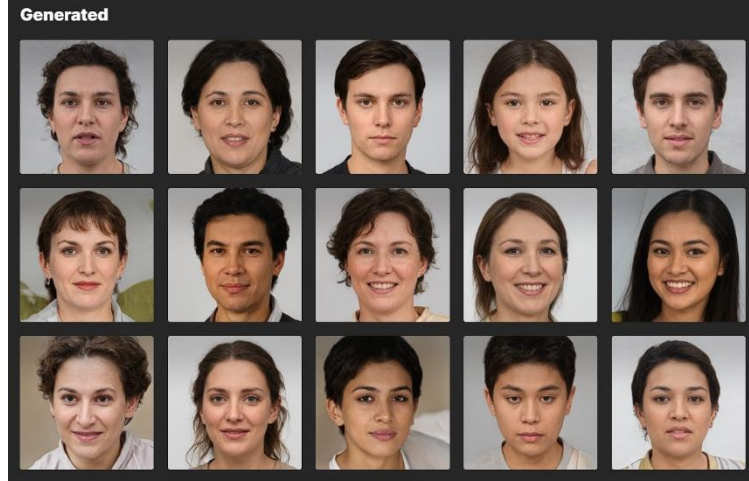
Google tarafından geliştirilen *AutoDraw*, makine öğrenimi ve tasarımcı arasındaki bir işbirliğinin ürünüdür. Bir çok farklı tasarımcı, illüstratör ve sanatçı tarafından halka açık kullanıma sunulmuş bir çok çizim bulunmaktadır. Çizimlerin çoğu, New York'ta bulunan Selman Design tasarım stüdyosu tarafından oluşturuldu. AutoDraw basit eskiz çizimleri üzerinden yüzlerce çizimi tahmin edebilmek için çizim tanıma ve öneri yapma sürecinde önceden eğitilmiş bir modeli temel alır. Kullanıcı, belirli bir nesneyi çizmeye başladığı andan itibaren çizimi anlamaya çalışır ve benzer veri kümesi içerisinde, bu çizimle ilgili önerileri bulur ve kullanıcıya sunar (Görsel 2). İkon, logo, piktogram gibi bir çok görseli hızlı bir şekilde kullanıcıya sunabilir.

Görsel 2: *AutoDraw* ile çizilerek oluşturulmuş bir örnek.
(Araştırmacılar [URL-2] kullanarak oluşturdu.)

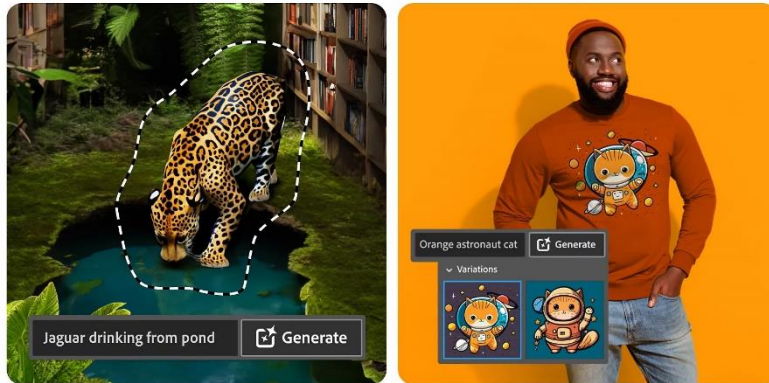
3.2. Generated Photos

GAN modelini kullanan sistem binlerce gerçekçi insan portrelerini anonim olarak oluşturabiliyor (Görsel 3). Rastgele örnekler üreten ve bu örnekleri gerçek verilere benzeyecek şekilde eğitilen iki aşdan oluşan bir yapay zekâ modeli türüdür. Oluşturulan fotoğraflar, aslında gerçek dünyadan alınmış fotoğraflar değildir, ancak gerçek dünyadaki insanların genel özelliklerini ve örüntülerini yansıtan yeni, benzer görünümlü portrelerdir. Bu portreler ile; web tasarımları (geçici profil resimleri, bannerlar), reklam kampanyaları, afişler, broşürler, illüstrasyonlar, dijital oyun karakterleri, animasyon, 3D modelleme, sanal ve artırılmış gerçeklik projelerinde referans olarak yararlanılabilmektedir.

Görsel 3: *Generated Photos* ile oluşturulmuş yapay portreler. [URL-3]

3.3. Adobe Sensei

Görsel 4: (Solda) Photoshop, (Sağda) Illustrator içerisinde yer alan "üretken dolgu" özelliğine prompt örneği. [URL-4]

Grafik tasarım sektöründe önemli bir yeri olan Adobe firmasının geliştirdiği, *Adobe Sensei GenAI* adlı sistemdir. Sistem içinde geliştirilen makine öğrenimi ve yapay zekâ modellerine sahip araçlar, Photoshop, Illustrator, After Effects, Premiere Pro, Lighroom gibi programların içinde bulunur veya ayrı bir eklenti olarak kullanılabilir. *Generative Fill*: 1 Kasım 2023 itibari ile Photoshop ve Illustrator programlarının tam sürümlerinin içine entegre edilen "Üretken Dolgu" aracıdır (Görsel 4). Photoshop içinde bulunan araç ile bir görüntüye veya katmana, rastgele veya desenli bir dolgu yapmayı sağlar, Illustrator içinde ise benzersiz vektörel grafikler oluşturur. Ayrıca

görüntü veya katman içerisinde seçilen alanını metinsel (prompt⁴) girdi üzerinden, benzersiz bir görüntü ile doldurabilir.

3.4. Khroma.co

Grafik tasarımda önemli bir yeri olan renkler, görsel iletişimin temel unsurlarından biridir. Duyguları ifade etmek, dikkat çekmek, marka kimliğini öne çıkarmak veya tasarımın genel estetiğini şekillendirmek gibi bir dizi önemli görevi üstlenebilir. Tasarımcıya yardımcı olmak amacıyla George Hastings tarafından geliştirilen *Khroma.co*, benzersiz renk paletleri oluşturabilen bir web sitesidir. Henüz beta sürümünde olan site başlangıçta kullanıcıdan 50 adet renk seçmesini ister ve bu renkler yapay zekâ tarafından işlenerek, sınırsız ve kişiselleştirilmiş renk paletleri sunar. Tipografi için, zemin ve yazı için renk kombinasyonları oluşturabileceği gibi; afiş veya illüstrasyon gibi çalışmalar için ikili renk kombinasyonları sunabilir. Ayrıca, kişiselleştirilmiş gradient, fotoğraf-soyut renklendirme veya hiyerarşik renk paletleri (hangi rengin, hangi oranda kullanılacağı belirten paletler) gibi öneriler sunabilir (Görsel 5).

Görsel 5: *Khroma.co* üzerinden üretilmiş kişiselleştirilmiş renk kombinasyonları, soldan sırayla; Type, Poster, Gradient, Image, Palette sekmelerinin çıktıları. (Araştırmacılar [URL-5] kullanarak oluşturdu.)

3.5. Midjourney

San Francisco merkezli bağımsız bir araştırma laboratuvarı olan *Midjourney* üretken bir yapay zekâ hizmetidir. David Holz tarafından yönetilen sistem, 12 Temmuz 2022 tarihinde açık beta sürümüne geçiş yaparak açık kullanıma sunulmuştur. *Discord* programı üzerinden bot komutlarını kullanarak benzersiz görüntüler üretmektedir. Bu model bir görüntü ile onu tanımlayan metin arasındaki ilişkiyi öğrenme prensibi ile çalışır.

⁴ Prompt: Doğal dil işleme ve yapay zekâ gibi sistemlerde, kullanıcının belirli bir görevi gerçekleştirmek için verdiği komut, soru veya istek biçimindeki metinsel talimattır.

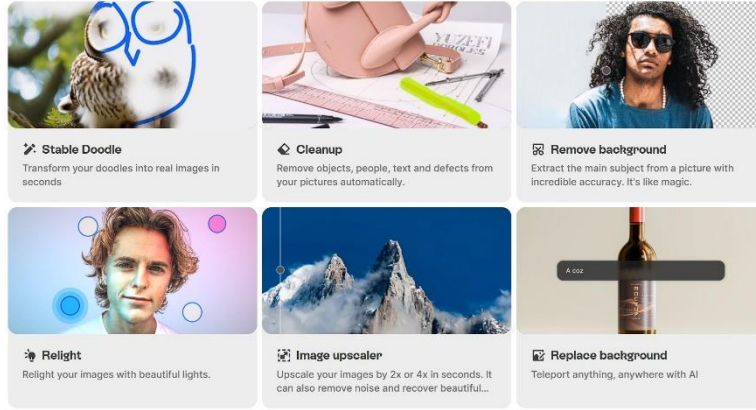
Görsel 6: Midjourney “şeker temalı tipografi” prompt örneği.
(Araştırmacılar [URL-6] kullanarak oluşturdu.)

Midjourney’ye metinsel (prompt) istemler ile verilen bot komutları, mesaj olarak gönderildiğinde sistem mesajı aldığı andan itibaren görüntüyü işlemeye başlayarak bir çıktı sunar. Bu çıktılar difüzyon adı verilen bir sistem ile oluşturulurlar; temelde veri setinden öğrendiği görsel verileri kullanarak önce bir resme gürültü ekleyerek onu pikselleştirir, bu karmaşık görüntü ardında gürültü sürecini tersine çeviren bir kurtarma sürecine girer ve bu gürültü azaltma defalarca tekrarlanır. Bunun sonucunda, metinsel istemden hareketle gerçekçi görüntüler oluşturulur. İllüstrasyon gibi bir çok grafik tasarım unsuru için yaratıcı prototipler oluşturabilir (Görsel 6). Ayrıca yeni gelen “pan” özelliği ile bir görüntüyü istenilen yönde yeniden üreterek genişletebilir. Web sitesindeki ifadeyle; “yeni düşünce ortamlarını keşfetmeyi ve insan türünün hayal gücünü genişletmeyi amaçlamaktadır” (Hughes, 2023).

3.6. Clipdrop.co

Midjourney benzeri bir başka yapay zekâ olan Stable Diffusion’un geliştiricileri tarafından kullanıma sunulan web sitesidir. *Stability AI* isimli şirket, 2021 yılında açık kaynak kodlu ilk yapay zekâ sistemlerini hayata geçirdikleri zamandan bu yana, dünya genelinde 200.000’den fazla araştırmacı, geliştirici, tasarımcı ve yaratıcılardan oluşan bir topluluğa

dönüşmüştür. Makine öğrenimi için, Amazon Web Services ortaklığı ile dünyanın en hızlı ve en güçlü bilgisayarlarından biri olan Ezra-1 UltraCluster'i kullanmaktadır. Şirketin geliştirdiği *Clipdrop.co* ise kendi içinde; Stable Diffusion XL, Uncrop (görüntüyü akıllı doldurma), Reimagine XL (bir görüntünün farklı varyasyonlarını oluşturma), Stable Doodle (basit bir eskiz üzerinden gerçekçi görüntüler üretme), Cleanup (akıllı nesne temizleme), Remove Background (arkaplanı temizleme, dekupe), Relight (görüntüyü yeniden ışıklandırma), Image Upscaler (görüntü boyutunu büyütme), Replace Background (arkaplan değiştirme), Text Remover (görüntüden yazı temizleme), Sky Replacer (gökyüzü değiştirme) gibi araçları barındıran bir web sitesidir (Görsel 7).

Görsel 7: *Clipdrop* arayüzünde bulunan araçların birkaçı. [URL-7]

Görsel iletişim tasarımı sürecinde kullanılabilecek bir çok yapay zekâ aracı, tasarımcı ile etkileşim halindedir. Bu araçlar görüntü, dil, kod, ses, video, 3D modelleme, içerik, tasarım, biyoteknoloji ve diğer bir çok tasarım alanında yaratıcı sonuçlar üreterek yardımcı olabilir. Her üretim türüne ve aşamasına göre farklı araçların yanı sıra, üretimden sonra tasarım analizini yapabilen yapay zekâ sistemleri de mevcuttur. Bu tür sistemler genellikle tasarım öğelerini, renkleri, kompozisyonu ve genel estetiği değerlendirirken, kullanıcı geri bildirimlerini analiz ederek tasarımların etkileşimini ve kullanıcı deneyimini ölçebilir. Ancak, bu tür sistemlerin değerlendirmeleri genellikle öznel olabilir ve insan gözlemleriyle tamamen örtüşmez. Günümüzde yapay zekânın, tasarımda yaratıcılık ve estetik değerleri tamamen anlama veya takdir etme yeteneği sınırlıdır.

4. İNSAN TASARIMCI VE MAKİNEİN ORTAK YARATIMI OLAN GRAFİK ÜRÜNLER

4.1. Nutella “Unica” Etiket Tasarımları

Geleneksel ambalaj ve etiket tasarımının aksine, tek tip değil “biricik olan” 7 milyon farklı ve benzersiz ambalaj etiketi tasarlamak için geliştirilen algoritma projesidir (Görsel 8). *Nutella* markasının sahibi olan *Ferrero* ve *Ogilvy & Mather* reklam ajansının işbirliği ile İtalya’da gelişen projedir. Projede soyut grafik üsluba sahip her biri benzersiz etiketler tasarlaması için algoritma yoluyla makine eğitilmiş ve doğrudan etiket üretim bandına entegre edilmiştir. Makine ve insan ortaklığı ile tasarlanan kavanoz etiketleri, ajansın ifadesiyle; “Nutella’nın her bir müşterisi kadar özel ve etkileyici olabileceğini düşünüyoruz” şeklinde tanımlanmıştır. İtalya’da bir reklam kampanyası olarak yürütülen ambalaj tasarımları sayesinde, üretilen 7 milyon kavanoz Nutella, bir ay içinde tükenmiştir (Aouf, 2017).

Görsel 8: *Nutella Unica* algoritma projesi kapsamında üretilen etiket tasarımları. [URL-8]

4.2. The Economist Kapak Tasarımı

Yapay zekâ ve insan tasarımcının birlikte oluşturduğu bir başka örnek ise *The Economist* dergisinin 11 Haziran 2022 sayısı için tasarlanan kapak tasarımıdır. Londra merkezli ve haftalık olarak yayımlanan derginin, 11 Haziran sayısında kapağı “AI’S NEW FRONTER” (Yapay Zekanın Yeni Sınırı) başlığı ile yayımlanmıştır. Kapak tasarımında yer alan illüstrasyon ise, daha önce bahsettiğimiz bir yapay zekâ modeli olan Midjourney ile insan ortaklığının bir üreimidir (Görsel 9).

The Economist tarafından, tasarımcıya bildirilmek üzere hazırlanan “what do robots dream of” (robotlar ne hayal eder) brief cümlesi, prompt olarak bu yapay zekâ botuna verilmiştir. Ardından “art deco”, “seyahat posterleri

tarzı” gibi prompt istemleri ile neredeyse 250 kez daha komut verilmiş ve 1000’e yakın görüntü elde edilmiştir. En son Midjourney’e “yapay zekânın yeni sınırını” bir dergi kapağı olarak tasarlaması istenmiş (Görsel 10), ancak çıktının tam olarak bir insan tasarımcının sezgisel becerilerine sahip olmadığı değerlendirilmiştir. Bu yüzden; denemeler ile makine tarafından üretilen bir illüstrasyon seçilmiş ve insan tasarımcı tarafından editöryal bir süreçten geçirilerek bir kapak tasarımına dönüştürülerek yayımlanmıştır (The Economist, 2022).

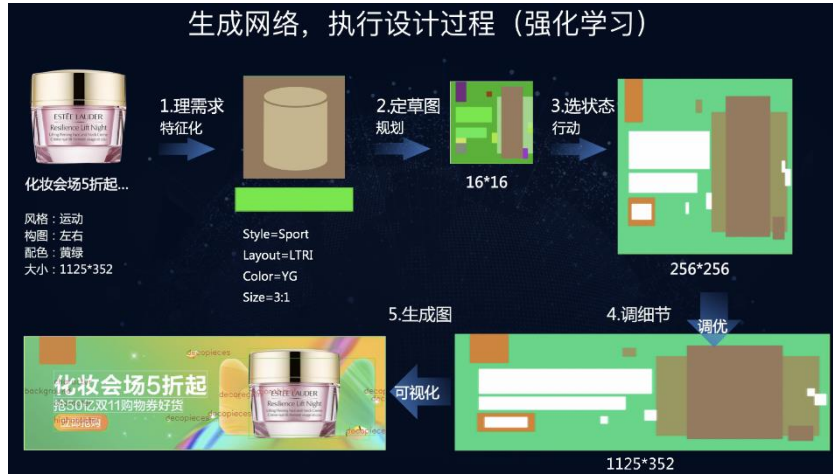
Görsel 9 (sol): *The Economist* dergisi için insan ve makinenin ortak yarattığı kapak tasarımı. [URL-9]

Görsel 10 (sağ): Sadece prompt verilerek yapay zekânın yarattığı 4 kapak tasarımı. [URL-10]

4.3. Alibaba “Luban” Banner Tasarım

Alibaba Cloud kurumsal ekibi tarafından gerçekleştirilen, yapay zekâ tabanlı grafik tasarım aracıdır. Şirket bünyesinde bulunan online ticaret platformlarında, satıcılar için hızlı banner oluşturarak online vitrinlerini geliştirmeye yardımcı olur. Bunu, satış için hazırlanan bir ürünün fotoğrafının analizi ile gerçekleştirir (Görsel 11). Kullanıcının belirlediği bir tasarım stili üzerinden resmi düzenler, renk paletini ayarlar ve genel kompozisyonu tasarlar. Luban’ın algoritması sayesinde şeffaf veya tam ekran banner tasarımları üretebilir. Şirketin ifadesi; “yapay zekâ teknolojisi sayesinde kullanıcılara yüzlerce çözüm sunarken aynı zamanda 8.000 farklı banner tasarımı saniyeler içinde üretebilir” şeklindedir. 2018 yılında gerçekleşen “Alibaba Double 11 Shopping Festival” sırasında Luban, yaklaşık 200.000

işletme/satıcı için toplamda 6 milyon adet banner tasarlamıştır (Alibaba Clouder, 2018). Özellikle *Tmall* ve *Taobao* satış platformunda yer alan çoğu banner, afiş ve promosyon görselleri Luban tarafından tasarlanmıştır.

Görsel 11: Alibaba, *Luban* yapay zekâ aracının tasarım süreci diyagramı. [URL-11]

4.4. Netflix

Kişiselleştirilmiş afiş tasarımı konusunda en popüler örneklerden birisi olan yapay zekâ algoritmasıdır. *Netflix* platformu içerisinde yer alan yapımlar için, kişiselleştirilmiş afişler tasarlayarak kullanıcılarına önerir. Her bir üyesinin, beğeni düzeyine uygun afiş ve banner tasarımları yapabilmek amacıyla kurulan sistemde; kullanıcının önceki film ve dizi tercihlerinden yararlanılmaktadır. Örneğin; bir çok John Travolta filmi veya dram, suç kategorisinde film izlemiş bir kullanıcı için öneri yaparken, afişte John Travolta'yı ve film içinde dram ve suç işaret edecek bir sahnesini temel alarak, tipografi ve kompozisyonu da kullanıcıya göre kişiselleştirmektedir (Görsel 12).

Görsel 12: *Netflix* tarafından geliştirilen, afiş tasarım ve öneri motorunun tasarım prensibini gösteren basit bir diyagram. [URL-12]

Kullanıcının “estetik anlayışını” analiz edebilmek için; oyuncu tercihi, yönetmen, renk, yapıım türü, yapıım yılı, dizinin hangi bölümü, ülkesi, saat, haftanın hangi günü ve kullandığı cihaz türü gibi birçok veriden yola çıkarak, sinyal toplamaya çalışan algoritma sürecine “veri keşfi” adı verilmektedir. Her bir film için sayısız alternatif afiş tasarlayabilen sistem, kullanıcının sonraki tercihlerinden geri dönüşleri analiz ederek, kendini eğitmeye devam etmektedir (Netflix TechBlog, 2017). Benzer özelliğe sahip bir başka sistem ise *Spotify* müzik platformu tarafından, kişiselleştirilmiş albüm kapağı tasarımlarında kullanılmaktadır.

4.5. Ülker Albeni Ambalaj Tasarımı

Görsel 13: (solda) “heyecanlı”, (sağda) “trendy”, (altta) “eğlenceli” komut istemi ile yapay zekânın ürettiği Albeni ambalaj tasarımları [URL-13]

Türkiye’de ticari amaçlı üretilen ilk yapay zekâ grafik örneklerinden biri olan *Albeni* ambalaj tasarımları 2023 yılı son çeyreğinde karşımıza çıkıyor. *Ülker* markasına ait olan *Albeni* atıştırmalıkları için üretilen ambalaj tasarımları; yapay zekâ ve insanın ortak üretiminin bir sonucu olarak karşımıza çıkıyor. *STANDBY CREATIVE GROUP* tarafından yürütülen proje, hedef kitlesinin üzerinden markayı tanımlayan “heyecanlı”, “eğlenceli” ve “trendy” gibi 3 kelime üzerine odaklanıyor. Daha sonra bu 3 farklı kelime yapay zekâyâ bir prompt (sufle) olarak verilerek 3 farklı ambalaj tasarımı ortaya çıkarması sağlanmış (Görsel 13).

8-22 Eylül 2023 arasında yürütülen kampanyada yeni nesil ambalaj tasarımları online bir satış platformu olan *Getir* üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca bu ambalajları satın alan kişilere bir hediye çekilişi ve anket sorusu kampanyaya dahil edilmiştir. Anket sonucunda en çok oy alan yapay zekâ ambalaj tasarımı; markanın yeni ambalaj tasarımı olarak belirlenecek ve Türkiye genelinde markanın yeni tasarımı olacaktır (Gülırmak, 2023). Yapay zekâ-insan etkileşimi ile ortaya çıkan bu grafik tasarım öğeleri, transhümanizmin işaret ettiği; yapay ve doğal zekânın, insan doğasını ve düşünme biçimini etkileyebilmesi için birleşmesi gerektiğini savunan düşünceler ile örtüşmektedir.

5. SONUÇ

Yapay zekânın günümüzde mevcut konumundan daha ileri bir seviyede olduğu izlenimi vardır. Bu fenomenin, pazarlama stratejilerinde bilinçli bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu düşünce biçimi yapay zekâ ve makine öğrenme sistemlerine bir fayda sağlamamaktadır. Her teknolojik gelişme için geçerli olan "doğru yöntemle fayda, yanlış yöntemle zarar" verebileceği düşüncesi günümüz yapay zeka tartışmalarının da bir parçasıdır. Örneklendirdiğimiz tüm yapay zekâ modelleri ve grafik tasarımda makine üretimleri bağlamında, bu teknolojinin şu an için hâlâ insan tasarımcının "sezgisel" seçimleri olmadan tek başına bir sonuca ulaşamamasıdır. Henüz kendi "bilinç" düzeyini kazanamayan bu algoritmik sistemler, bir insanın müdahalesine ihtiyaç duymaktadır. İnsan bilinci ve makinelerin problem çözme becerisi birleşince, transhümanizm felsefesinin savunduğu "üst-insan" yani bir "üst-tasarımcı" ortaya çıkmaktadır. İnsan tasarımcının rolü, promptlar aracılığıyla "tasarımı ifade edebilme" yeteneğine odaklanma eğilimindedir. Bu bağlamda, entelektüel bir tasarım ve sanat anlayışının kullanımı gerekmektedir.

Bu gelişmelerin hataları azaltma, insan görevlerinin verimli kullanımı, zamandan kazanma gibi avantajlarının yanı sıra, göz ardı edilemeyecek dezavantajları da bulunmaktadır. Bunların başında nitelikli iş kayıpları, etik sorunlar ve sahiplik gibi konular gelmektedir. Yapay zekâ üretimleri, yaratıcı alanlarda çalışan bir çok departman çalışanın iş imkânlarını tehlikeye sokmaktadır. Ayrıca, bu sistemlerin makine derin öğrenim sürecinde hangi etik değerlere uyup uymadığı, özellikle "kişisel verilerin korunumu" gibi konularda belirsizdir. Tartışmalardan biri de "sahiplik" konusudur. Yapay zekâ tarafından üretilen çıktılar; öğrenme sürecinde kullanılan "görsel kaynak veya verilerin, sahibine mi?", prompt yardımı ile üretimi gerçekleştiren "kullanıcı/tasarımcıya mı?", yoksa yapay zekâ modelini geliştiren "mühendise mi?" aittir gibi sorular, bu tartışmaların merkezindedir.

Transhümanizm kavramının kurucularından biri olarak kabul edilen Huxley'in, geleceği ütöoik bir biçimde kurgulayan düşüncelerine karşı, distöoik bakış açıları da bulunmaktadır. Francis Fukuyama tarafından 1989 yılında yayımlanan "The End Of History" (Tarihin Sonu) adlı makalesi, geleceğin distöoik olacağı fikrini savunan düşüncelerdendir. Yaratıcı alanlardaki değişimin kaçınılmaz olduğu böyle bir dijital ortamda, bu gelişmeleri görmezden gelmek ve önyargı oluşturmak; insan ve makinenin ortak yeteneklerini keşfetmenin önünü kapatabilir. Doğru kullanımı ile insan makineyi eğitirken, makine de insanı eğiterek yeni düşünme biçimlerinin gelişmesini sağlayabilir.

6. SUMMARY

The phenomenon of artificial intelligence, sometimes deliberately used in marketing strategies to create the impression that it is more advanced than its current state, is observed. However, this mindset does not contribute positively to artificial intelligence and machine learning systems. It can be argued that, as with any technological advancement, "benefit with the right method, harm with the wrong method" is applicable. Despite the various artificial intelligence models and machine-generated designs in graphic design that we have exemplified, the technology still cannot reach a conclusion without the "intuitive" choices of a human designer. These algorithmic systems, which have not yet acquired their own "consciousness," still require human intervention. When human consciousness and machine problem-solving abilities come together, the philosophy of transhumanism gives rise to the concept of a "super-human" or a "super-designer". The role of the human designer tends to focus on the ability to "express design" through prompts. In this context, the use of an intellectual understanding of design and art is necessary.

These developments, along with their advantages such as error reduction, efficient use of human tasks, and time savings, also come with significant disadvantages that cannot be overlooked. Among these are qualified job losses, ethical issues, and ownership concerns. The production of artificial intelligence endangers the job opportunities of many employees working in creative fields. Additionally, the ethical values of these systems during the machine's deep learning process, especially in issues like "protection of personal data," remain uncertain. Ownership is one of the debates in this context. Questions such as "to whom do the outputs generated by artificial intelligence belong?" whether to the "owner of visual sources or data used in the learning process," to the "user/designer using prompts," or to the "engineer developing the artificial intelligence model" are central to these discussions.

A founder of the concept of transhumanism, Huxley, presented utopian thoughts about the future, while there are also dystopian perspectives. Francis Fukuyama's 1989 article "The End of History" suggests the idea that the future will be dystopian. In a digital environment where changes in creative fields are inevitable, ignoring these developments and forming biases can hinder the exploration of the joint capabilities of humans and machines. With proper use, training machines while machines educate humans can lead to the development of new ways of thinking.

7. KAYNAKLAR

- Alibaba Clouder. (2018, Aralık 19). Alibaba luban: AI-based graphic design tool. *AlibabaCloud Blog*: https://www.alibabacloud.com/blog/alibaba-luban-ai-based-graphic-design-tool_594294 (Erişim: 09.11.2023)
- Aouf, R. S. (2017, Haziran 1). Algorithm designs seven million different jars of Nutella. *Dezeen*: <https://www.dezeen.com/2017/06/01/algorithm-seven-million-different-jars-nutella-packaging-design/> (Erişim: 03.11.2023)
- Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zeka uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-80.
- Artut, S. (2019). Yapay zekâ olgusunun güncel sanat çalışmalarındaki açılımları, *İnsan&İnsan*, 6(22), 767-783.
- Ballı, Ö. (2020). Yapay zekâ ve sanat uygulamaları üzerine güncel bir değerlendirme, *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (26), 277-306.
- Becer, E. (2018). *İletişim ve grafik tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Bümen, N. T. (2004). *Okullarda çoklu zeka kuramı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Dağ, A. (2018). Sinema ve romanda transhümanizm: "Blade Runner" filmi ve "Neuromancer" roman örneği, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları dergisi*, (11), 89-98.
- Dağ, A. (2019). Yaratılışa müdahale ve yeni bir evrimci neo-darwinist bir yaklaşım olarak transhümanizm, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 153-168.
- Deveci, M. (2022). Yapay zeka uygulamalarının sanat ve tasarım alanlarına yansımaları, *Vankulu Sosyal araştırmalar Dergisi*, (9), 119-140.
- Erickson, J. (2019). *Algorithms*. Independently published.
- Ergün, A. T., Gönüllü, A. B. & Sezer, N. (2022). Logo tasarımının yapay zekâ ile üretimi, *İdil Dergisi* (91), 389-399.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history. *The National Interest*, (16), 3-18.
- Gilebbi, M. (2020). Posthuman/transhuman. An inquiry into Gabriele Salvatores' Nirvana, *The Italianist*, 40(2), 1-10.
- Gülirmak, T. (2023, Eylül 11). Ülker'den sektörde ilk: Yapay zekayla ambalaj tasarımı. *BrandMap*: <https://www.brandmap.com.tr/post/%C3%BCIker-den-sekt%C3%B6rde-ilk-yapay-zekayla-ambalaj-tasar%C4%B1m%C4%B1> (Erişim: 22.01.2024)

- Güngör, A. (2022). Yeni medya'dan transmedya'ya illüstrasyon ve oyun tasarımında periferi, *Akdeniz Sanat*, 16(29), 139-163.
- Haugeland, J. (1997). *Mind design II philosophy psychology artificial intelligence*. Cambridge: mit press.
- Hui, J. (2018, Haziran 19). GAN — What is generative adversarial networks GAN? *Medium*: <https://jonathan-hui.medium.com/gan-whats-generativeadversarial-networks-and-its-application-f39ed278ef09> adresinden alındı. (Erişim: 30.10.2023)
- Hughes, A. (2023, Temmuz 11). Midjourney: The gothic AI image generator challenging the art industry. *BBC Science Focus*: <https://www.sciencefocus.com/future-technology/midjourney> (Erişim: 02.11.2023)
- Karabulut, B. (2021). Yapay zeka bağlamında yaratıcılık ve görsel tasarımın geleceği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(79), 1517-1539.
- Karağuz, A. M. (2020). Cennetten kovulan insanın cenneti yeniden inşa uğraşı: Transhümanizm, *Türk Dili*, 821, 52-59.
- Kopuz, M. A. (2022). Grafik tasarımın geleceğinde yapay zekâ programları (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- More, M., & Vita-More, N. (Eds.). (2013). *The transhumanist reader: Classical and contemporary essays on the science, technology, and philosophy of the human future*. John Wiley & Sons
- Netflix Technology Blog, (2017, Aralık 07). Artwork personalization at Netflix. *Medium*: <https://netflixtechblog.com/artwork-personalization-c589f074ad76> (Erişim: 03.11.2023)
- Özdemir, A. (2022). Yapay zekânın grafik tasarıma ve tasarımcıya etkisi, *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 628-637.
- Rezk, S. M. M. (2023). The role of artificial intelligence in graphic design. *Journal of Art, Design and Music*, 2(1), 1.
- Shahzadi, N. (2023, Haziran 24). Deep class generative adversarial networks (DCGANs). *Medium*: <https://medium.com/@nimrashahzadisa064/deep-class-generative-adversarial-networks-dcgans-2b5441d731b> (Erişim: 05.11.2023)
- The Economist, (2022, Haziran 11). How a computer designed this week's cover. *The Economist*: <https://www.economist.com/news/2022/06/11/how-a-computer-designed-this-weeks-cover> (Erişim: 04.11.2023)
- Toraldo, M. & Toraldo, D. M. (2019). Trans-human and post-human, s. A Challenge for the Human and Philosophical Sciences. *Open Journal of Philosophy*, (9), 54-61.
- Whitby, B. (2005). *Yapay zekâ*, Çiğdem Karabağlı (Çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

7.1. Görsel Kaynaklar

- [URL-1]. <https://www.forbes.com/sites/davidewalt/2011/05/03/kasparov-vs-deep-blue/?sh=2c77207e30f8> [Erişim Tarihi: 03.11.2023]

- [URL-2]. <https://www.autodraw.com/> [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-3]. <https://generated.photos/faces/> [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-4]. <https://www.adobe.com/tr/creativecloud/features.html> [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-5]. <https://www.khroma.co/generator> [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-6]. <https://www.midjourney.com/home> [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-7]. <https://clipdrop.co/relight> [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-8]. https://www.alibabacloud.com/blog/alibaba-luban-ai-based-graphic-design-tool_594294 [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-9]. <https://www.economist.com/news/2022/06/11/how-a-computer-designed-this-weeks-cover> [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-10]. <https://www.economist.com/news/2022/06/11/how-a-computer-designed-this-weeks-cover> [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-11]. https://www.alibabacloud.com/blog/alibaba-luban-ai-based-graphic-design-tool_594294 [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-12]. <https://netflixtechblog.com/artwork-personalization-c589f074ad76> [Erişim Tarihi: 03.11.2023]
- [URL-13]. <https://www.youtube.com/watch?v=qAOzh9GFu4Q> [Erişim Tarihi: 21.01.2024]

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır. Varsa kurum veya kişiler belirtilir.

Katkı Oranı Beyanı: Uğur ARTUT %60; Sevtao KANAT %40.

Gönderim Tarihi: 12.09.2023

Kabul Tarihi: 31.05.2024

GÜNÜMÜZ SANATINDA SÜREÇ - MEKÂN BAĞLAMINDA BİR OLGU OLARAK YEMEK

Food as a Phenomenon in the Context of Process - Space in Today's Art

İpek ŞENEL ÖZAYTEN

Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi,
Resim Bölümü, Resim Anasanat Dalı,
ipeksenell@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3091-4180

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Günümüzde sanatçılar mekânsal deneyim, malzeme kullanımı ve sanatsal öneri sunma bağlamında izleyici ile iletişim kurabildiği bir ortamda, kendi yörüngesini belirlemektedir. Görme olduğu kadar tatma, koklama, dokunma, işitme duyumuzu da harekete geçiren enstalasyon (yerleştirme), performans gibi mekânsal yaklaşımlar, geleneksel sanat üretim ve sunum pratiklerinde görülen, sadece görsel açıdan oluşan / oluşturulan eski mekân algısından çok farklıdır. Özellikle ilişkisel sanat argümanları olan dialog, etkileşim, işbirliği, katılım yoluyla sanatçılar, geleneksel olmayan malzeme yaklaşımıyla oluşan ve izleyiciye 'çerçeve'yle ya da bir alanla sınırlı olmayan bir ortam sunmaktadır. Gündelik hayat pratiklerinden olan yemek, sanatta süreç ve mekân dinamiklerini içinde barındıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada günlük hayattan bir kesit olan yemeğin sanatta mekânsal bir form olarak algılanmasını sağlayan Daniel Spoerri "Tableau-Piège / Masa" (1963), Rirkrit Tiravanija "Untitled / İsimsiz" (1992), Mürteza Fidan ve Stüdyosu "Ambivalans Sofra" (2006) adlı çağdaş sanat örneklerine yer verilip bu örneklerdeki temel ihtiyaç olan yemek üretimi / sunumu üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Sanatsal üretim ve sergileme mekânındaki görünüm ile sanatçının çalışmasındaki yemek teması; biçimsel amaçları, uygulamaları ve malzeme tercihleri arasındaki ilişkilerle birlikte incelenecektir. Çalışmanın sonuç ve bulgular kısmında örneklerden yola çıkarak ilişkisel estetik ve yemek olgusu üzerinden benzerlikler ve farklılıklar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yemek, Eat Art, İlişkisel sanat, Enstalasyon, Performans

Abstract

Today, artists determine their own trajectory in an environment where they can communicate with the audience in the context of spatial experience, use of materials and offering artistic suggestions. Spatial approaches such as installation and performance, which activate our sense of taste, smell, touch and hearing as well as sight, are very different from the old perception of space that is created only visually, seen in traditional art production and presentation practices. Particularly through dialogue, interaction, collaboration and participation, which are the arguments of relational art, artists offer the audience an environment that is created with a non-traditional material approach and is not limited to a 'frame' or a field. Food, one of the daily life practices, appears as a phenomenon that includes process and space dynamics in art. In this work, Daniel Spoerri "Tableau-Piège / Table" (1963), Rirkrit Tiravanija "Untitled" (1992), Mürteza Fidan and his Studio "Ambivalence Table" (2006), which enable food, which is a slice of daily life, to

be perceived as a spatial form in art. Contemporary art examples will be included and an evaluation will be made based on the food production / presentation, which is the basic need in these examples. The appearance in the artistic production and exhibition space and the food theme in the artist's work; It will be examined together with the relationships between their formal purposes, applications and material preferences. In the results and findings section of the study, similarities and differences will be evaluated based on examples and the phenomenon of relational aesthetics and food.

Keywords: Food, Eat Art, Relational Aesthetic, Installation, Performance

1. GİRİŞ

Yemek kavramı, Antik Çağlardan beri plastik sanatların konusu olmakla birlikte, bu çalışmada 1960 sonrası yemeğin temsil ilişkilerinden çok, sanatta değişen algılar bağlamında malzeme, mekan ilişkileri doğrultusunda yemek temasına bakılacaktır. Ancak yemek temasını sanatta bir olgu olarak ele almak için sanat tarihinde özellikle Avandardizm sonrası gündelik hayat pratikleri ile sanat arasındaki bağlara dikkat etmek gerekmektedir. 68 hareketleri sanatın işlevine dair yeni soruları gündeme getirmiş, aynı yıllarda ortaya çıkan Minimalizm akımı, duyu ve düşünce anlatımını merkeze alan modernist sanatın temsil biçimlerine karşı bir tepki olarak doğmuştur. Bu sebeple Minimalizm'in sanat nesnesinin salt nesne olma özelliğine odaklanmak gerekmektedir. Minimalist sanatçıların nesne ile mekân düzenlemesi sayesinde izleyiciye sundukları teatral ortam; galeri, izleyici ve sanatçı ilişkileri üçgeninde kırılmaların oluşmasına sebep olmuştur. Sanat eleştirmeni Michael Fried'e göre minimal eserin izleyici ile karşılaşması üzerinden fiziksel bir eylem olan "bakma" gerçekleşir. Burada sanat formuna fiziksel anlamda yaklaşım, izleyicinin eserle karşılaşmasını bir gösteriye indirgemektedir. Malzeme resminin yüzeyden yere mekânsal bir konumlama safhasına taşınması Minimalizm sonrasında 1967'de İtalya'da Arte Povera'yla gerçekleşmiştir. Buna göre sanat yapıtının yerine geçen su, kumaş, ağaç, yemek gibi organik malzemeler ve buharlaşma, küflenme, yanma gibi fiziksel ya da kimyasal değişimler sergileme mekânında kavramsal bir bütünlük oluşturmuş, yeni bir enstalasyon pratiği gündeme getirilmiştir.

Sanat eleştirmeni Rosalind Krauss, 1979'da sanatın bu genişleyen alanını şöyle tarif etmiştir: "iki ucunda TV monitörleri olan dar koridorlar; doğa yürüyüşlerini belgeleyen büyük fotoğraflar; sıradan odalara olağandışı açılarla yerleştirilen aynalar; çölün zeminine çizilen geçici çizgiler." Ancak 68 kuşağı Situasyonistlerden sonra İlişkisel Estetik kuramını ortaya atan Nicolas Bourriaud'a göre doksan kuşağı sanatçılar için sorun artık, sanatın sınırlarını genişletmek değil, küreselleşen toplum alanında sanatın direnme kapasitesini görebilmek olmuştur. Bu bağlamda hayatın içindeki üç boyutlu

parçaları film, enstalasyon, video,..vb gibi etkileşime ve iletişime açık deneysel platformlarda birleştirerek izleyiciyi de aktif hale getirmişlerdir. Burada izleyici yerine geçen katılımcı ve sanatçı eksenine algılanan bir mekân söz konusudur. Fakat bu duruma eleştiri getiren Claire Bishop'a göre ise günümüzde sanatçının üretimleriyle kendini ayrıcalıklı ve farklı gösteren bir birey olmaması gerekir. Sanatçıyı izleyici değil katılımcı olarak konumlandırmıştır. Sanatçı, yeri geldiğinde durum ortağı olabilen, sanat yapıtı olarak ürettiği şeyi uzun vadeli bir projeye dayandıran kişi olmalıdır. Günümüzde bu tip önermeleri dikkate alan sanatçı; eserini ve katılımcıyı sanat ortamında oluşturduğu yeni protokollere davet etmektedir. Toplumsal sorunlara yeni formlar aracılığıyla çözüm aramaktadır.

2. SÜREÇ VE MEKÂN BAĞLAMINDA SANATIN BİR FORMU OLARAK YEMEK

2.1. Daniel Spoerri

1960'ta, Paris'te manifestosu imzalanan "Nouveau Réalisme / Yeni Gerçekçilik" hareketinin kurucularından, Eat Art adını verdiği sanat yaklaşımıyla Daniel Spoerri, yemek, çalışma masası veya bit pazarı standı gibi günlük hayat pratiklerindeki durumlardan geriye kalanları dikey bir tabloya yerleştirdiği "tuzak resimleri" "tableaux piège" ile tanınır. Sanatçı bunu yaparken, tıpkı bir fareyi kapana kısıtırıncasına "piège" ile gerçeklikten bir parça yakalar. Ona göre "tuzağın kapanmasına" izin vermek, günlük nesnelere kendiliğinden hallerinde, gerçek zamanında, "tam o anda" yakalamaktır. Daniel Spoerri, Yves Klein, Jean Tinguely'nin de aralarında bulunduğu Yeni gerçekçilik akımının "sanat hayattır; hayat sanattır!" mottosundan anlaşıldığı gibi sanatçılar, eserlerinde hayatın gerçekliğine yaklaşmak istemişlerdir. Bu noktada performans, yerleştirme, obje sanatı gibi multimedya araçlarını da kullanarak sadece boyasal alanda resim uygulamalarını içeren Soyut Dışavurumculuğuna karşı durmuşlardır.

Spoerri, sanat nesnesini seçtiği mekâna ait argümanlarla deneyimlemeye teşvik eden tavrıyla öne çıkmaktadır. 1963'te Paris'te 'Restoran Galerisi J. adlı performansında bir akşam yemeği hazırlamıştır. Sanat eleştirmenleri garson olarak rol almış, tabakta müşterilere "sanat" sunarak müşterilerden yemeği anlamlandırmalarını istemiştir. Spoerri, bu yemek performansında sanat eleştirmeninin sanatı tüketicilere ulaştırması ve onlara eser hakkında yeme içme ihtiyacı gibi olan sanatta anlam aramanın mantıksız olduğu fikrinden hareket etmiştir. Sanat ve gastronomiyi birleştirdiği bu geçici restoranda iki hafta boyunca "Şef Daniel" ile 30 kişilik kavramsal ziyafetler düzenlemiştir. Her akşamın sonunda seçtiği bir masayı

resim tuzaklarından birine dönüştürmüştür (Schirn, 2021). Daha sonra Düsseldorf'ta Yiyecek Sanatı Galerisi'nde (Eat Art Gallery) kendisinin ve başka sanatçıların yiyecek ve içeceklerin resim yüzeyine yapıştırarak oluşturdukları yapıtlar sergilenmiştir. Spoerri için yeme - içme eylemleri yaşam döngüsünün bir parçasıdır. Eat Art adını verdiği sanatı, buluntu nesnelere oluşur ve süreç sanatını kapsar. Bu anlamda yapıtın hem mekâna özgü bir nitelik taşıması hem de performans olması dikkat çekmektedir (Şenel, 2016). Onun için zamandaki sabit an, yaşam ve ölüm, çürüme ve reenkarnasyonu kapsayan tüm döngünün yalnızca bir yönüdür. Spoerri'nin çalışmalarındaki ana temalardan biri, (yeme) alışkanlıklarının sorgulanmasıdır. Yiyecek türlerini yabancılaştırarak, duyuşsal algıları ve gelenekleri sorgular (Giardino, 2023).

Şekil 1. Daniel Spoerri, "La Repas Hongrois, Tableau-Piège" (Macar Yemeği, Tuzak - Masa), Boyanmış Mukavva üzerine Asemblaj, 103 x 205 x 33 cm, Paris, 1963

Spoerri 60'larda yapmış olduğu yemek performanslarında mutfak ve sanatsal gelenekleri sorgulamış, yemeğin sosyo-kültürel yönlerini vurgulamış ve misafirler arasındaki tat kavramlarına meydan okumuştur. "Yenilebilir veya yenilebilir görünen her şeyin" sanatsal keşfi için "Eat Art" kavramı altında sanatsal çalışmalarını oluşturmuştur. Bu durum, Spoerri'nin yemeğin kültürel önemine, beslenmeye ve aynı zamanda varoluşsal bir süreç olan yemek yeme eylemine olan ilgisinin kanıtıdır. Obje sanatını uygulayan Spoerri, sanatın toplum için önemini vurgulamak için, sanatı, yemeklerin hazırlanmasında kullanılan tuz ve bibere benzetmiştir. 1963'te orijinal haliyle üçe iki metre olan kendi baharat rafını sergilemiştir. Spoerri'nin çalışmalarında beslenmenin yapı taşı olarak kabul edilen yumurta ve ekmeğin ayrı bir rolü vardır. 1961'de Kopenhag'daki "Grocery Store" sergisinde çöp, çivi ve kırık camlarla doldurulmuş seksen taze top ekmeği pişirmiş ve ardından bunları bir katalog halinde ziyaretçilere

dağıtmıştır. “Catalogue Tabou / Katalog Tabu” adını verdiği bu çalışma, eleştirmenler tarafından gıda israfı üzerine bir yorum olarak düşünülmüştür. Ekmek teması, Spoerri'nin 1970 yılındaki çalışmalarında, bu kez sanatçının hamurla doldurup fırınladığı ayakkabı veya daktilo gibi gündelik nesnelere biçiminde yeniden ortaya çıkmıştır. 1966 yılında Yunanistan'ın Sými adasına yerleşip Gastronomi Günlüğü adlı kitabı yazarak sanatsal pratiğini teorik alana taşımıştır. Tüketim zevkine uzakta yaşadığı yerde, gündelik nesnelere şiirselliğini, yaşamlara eşlik etme biçimlerini, ilişkileri ve gelenekleri keşfetmiştir. O tarihlerden itibaren Spoerri'nin amacı, artık sadece durumları resim tuzaklarında olduğu gibi o anı yakalamak değil, antropolojik yaklaşımla ve enstalasyon pratiği ile onları yeniden anlatmak, kurmak olacaktır. Tarihçi Marie-Louise Plessen ile işbirliğinin ürünü olan “Guide des fontaines Sacrées de Bretagne” adlı antropolojik araştırmaları içeren kitap bu duruma bir örnektir. 2020 yılında Paris'te Galeri Anne Barrault'da sergilenen Spoerri'nin çalışmaları için yazan Fransız sanat tarihçisi Déborah Laks'a göre Spoerri'nin “1970'lerden başlayarak düzenlediği ziyafetler, yemek kadar paylaşılan öğünler etrafında kurulan ilişkilerle ilgili bir deneyimler tiyatrosu haline gelmiştir” (Futurefair, 2023).

Daniel Spoerri için objelerini sergilediği bölge / alan tanımı çok önemlidir: “Benim sanatım, eğer buna sanat diyebilirsiniz, bu nesnelere kendi bölgemi oluşturmak için nasıl kullanacağımı keşfetmekti (...) Objeler bir kez duvara tutturulduktan veya duvara monte edildikten sonra ipucu haline geldiler, geçmişe, başka yere, ötekine işaret ettiler” şeklinde ifade eder (A.g.e 2023). Sanatçı eserlerinde objelerle oluşturduğu psikocoğrafyalara giderek / izleyiciyi de götürerek, yerlerin ve tarihlerin ötesine geçen durumları kurguladığı “bölgesine” dahil etmiştir. Objelerin coğrafyası, onun belirlediği mekânı, mekân ise insanı oluşturmaktadır.

2.2. Rirkrit Tiravanija

1960'lı yıllarda günlük yaşam pratiklerinden doğan verilerin sanat alanında kullanılıp deneysel performanslara uygulandığı Fluxus estetiğine yakın çalışmalar, 1990'larda da karşımıza çıkmaktadır. Ancak yapıtta anlam üretirken ortaya çıkan sanatsal form “sanat devrimci olmalı bu sebeple sel gibi akışta olmak gerek” mottosuyla hareket eden Fluxus yaklaşımından farklıdır. Sanat eleştirmeni Bourriaud, bu farklılığı “Post-Prodüksiyon” adlı kitabında şöyle açıklar: “Sanatsal soru artık “Nasıl yeni olan bir şey ortaya çıkarabiliriz?” değil; Elimizdekilerle nasıl bir şey yapabiliriz?”dir” 90'larda sanatçıların yapıt üretirken amaçları 60'lardaki temel sorun olan “sanatın sınırlarını sorgulamak” değil, “sanatın kullanım olanağını aramak”

olmuştur (Bourriaud, 2018, ss. 28-29). Sanat üretiminin uygulama biçimi, disiplini değişmiştir. Ahşap, çamur, boş tuval gibi malzemeleri mükemmel bir biçime dönüştürmek, sıfırdan ortaya yeni bir form yaratmak yerine, günlük yaşantımızı çevreleyen nesnelere, var olan durumları, kültürel kodları yeniden işlevsel hale getirmek, onları programlamak ve verilerden faydalanmak sanatın yeni formu olmuştur. Buradaki sanat disiplininin dönüşümü, aslında toplumsal dönüşümün bir parçasıdır. 60'lardan itibaren kolektif sanat hareketleriyle yakın ilişki içinde olan "İlişkisel Sanat" olarak adlandırılan bu form pratikleri sayesinde toplumun iletişimsizlik, ötekileştirme, yabancılaşma gibi sorunlarına sanatçılar toplumuyla beraber çözüm aramışlardır.

Örneğin Tayland'lı bir diplomatın oğlu olan sanatçı Rirkrit Tiravanija çalışmalarında etnik grupların etkileşimini, birbirleriyle olan kültür alışverişini sanat ortamına taşımıştır. 1992 yılında Manhattan'da 303 Gallery'de galerinin arka odalarının içeriğini sergi alanına taşıyarak "Untitled (İsimsiz)" adlı sanat işini sergilemiş ve boş ofisi geçici bir mutfağa dönüştürerek Tayland usulü sebze köri hazırlamış ve isteyen herkese bu yemeği ücretsiz olarak servis etmiştir. Sanatçı sadece yemek pişirmemiş aynı zamanda çağdaş sanat hakkında gelenlerle sohbet etmiştir. Bu çalışma ilk bakışta 60'lı yıllarda rastlanan performans niteliğinde görünse de, Bourriaud bunu performans-form olarak değerlendirir (A.g.e. 29). Sanatçının amacı, sanatın sınırlarını sorgulama işlevini üstlenen formları kullanmak olmuştur. Sergileme alanının işlevine dair soru sormuş, izleyicileri gözlemci rolünden çıkarıp katılımcı olmaya davet etmiştir.

Şekil 2. Rirkrit Tiravanija, Untitled, İsimsiz, 1992/2007.

Tiravinija bu çalışmasında günlük hayatın verilerden faydalanarak sanat alanında katılımcılara yeni bir kullanım alanı açmıştır. Her ne kadar kendisi aşçı, katılımcılar da davetliler görünümünde olsa da aşçılardan farklı olarak katılımcıları yemeğin pişme sürecine dahil etmekte, kendi kültürünü temsil eden yemekleri tattırmaktadır. Sanatçı yaptığı bu etkinliği “Sanat yapıyorum yemek değil!” “Ben bir sanatçıyım, aşçı değil!” ve “kendi sanatını pişiren aşçı” olarak tanımlayarak sanatın üretim sürecine davetlileri dahil etmektedir (Hürriyet, 2010). Bu çalışmadan da anlaşıldığı gibi yemek yemek sadece temel biyolojik bir gereksinim değildir. Aynı zamanda toplumların kültürel, ekonomik, coğrafi özelliklerini de yansıtır. Kültürel değerler, misafirperverlik, paylaşım, birliktelik, küreselleşme göçebelik gibi temalara değinen sanatçı, burada aşçı rolünü üstlenerek toplumun kendi arasında kaynaşmasına izin veren, diyaloga dayalı bir ortamı sanat alanına taşımıştır. Doğu ve Batı’nın merkezde bir arada buluşmasına zemin tutmanın önemine vurgu yapan Tiravinija, aynı zamanda eserin anlamının kişiye ve zamana göre değişebilirliğine dikkat çekmektedir.

Etkileşimli bir ortamda harekete ve sunuma dayalı performansları törensel bir nitelik de kazanmaktadır. Örneğin Tiravinija’nın 1993’te mekan açarak evsizleri New York’taki sergisine çorba içmeye davet etmesi, Thai kültüründeki Buda rahiplerinin insanların hediyelerini kabul etmelerine benzetilebilir. Güç sembolü olarak da bilinen yemek ritüeli, Tiravinija’nın bu cömert yaklaşımıyla tüm bilindik önyargılardan sıyrılır. Herkese açık olan bu alan, bizi, sanat formunun ne ve nasıl olabileceğine dair devrimci nitelikte bir düşünceye yöneltmektedir: Buradaki sanat eseri dediğimiz şeyin, sanatçının kültürüne ait bir formun kullanım alanını değiştirerek, kurgulayarak ya da sunduğu yemek ve yarattığı atmosferle yersizyurtsuzluk, geçici topluluklar kavramlarını bir araya getirerek kimliğimizin, ulusal kültürümüzün nereye gidersek gidelim bir bavul eşyası gibi olduğu fikridir (Bourriaud, 2018: 76). Bu noktadan hareketle, Michel Maffesoli’ye göre sanat, ‘karşılaşma durumlarının ’bütünü içinde kendine özgü toplumsallık, bağlar, empati ve paylaşım üretildiği yer olmaktadır (Akt. Bourriaud, 2005, s. 24). Katılım ile birlikte ortaya yeni bir kolektif bilinç alanı açılmaktadır. Fransız sosyolog Durkheim’a göre ‘kolektif bilinç’, bir toplumda var olan kişilerin ortak olan fikirleri, duyguları ve inançlarıdır. Toplumun ortak kültürel mirasıdır. Alman Wundt kolektif bilinci dil bağlamında inceler. (Arkonaç, 2010: 103-114) İsviçreli Psikanalist Jung’a göre ise kolektif bilinç, insanın evrensel olarak kalıplaşmış davranış biçimleridir. Genetik olarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Kısaca, Durkheim kolektif fenomenleri din odaklı, Wundt dil odaklı, Jung da davranış odaklı inceler.

Sanatçı ise, toplumdaki pek çok soruna sanat aracılığıyla çözüm aramanın zeminini ancak bu tür bir bütüncül ilişkisel formlarla mümkün olabileceğini, alternatif yeni bir kolektif bilinç alanı açılabileceğini göstermektedir.

2.3. Mürteza Fidan ve Stüdyosu

1990'larda Türkiye'deki sanat ortamına baktığımızda İstanbul bienalleri ile birlikte katılımcı, ilişkisel sanat faaliyetlerine uluslararası anlamda yakın zamanlarda başlandığı görülür. 1995'te René Block'un küratörlüğünü üstlendiği 4. İstanbul Bienali'nde Sarkis'in "Pilav ve Tartışma Yeri" adlı enstalasyon ve performans çalışması, yemek formuna çoklu disiplinler yaklaşımıyla Tiravanija ile benzerlikler göstermektedir. Bu çalışmanın ana fikri, toplumsal statü ve güç unsuru olabilen yemek daveti olgusuna Anadolu'nun mütevazı ve geleneksel yemeği olan pilav yapımı ile yemek ritüeline dikkati çekmek olmuştur. Gündelik hayatı sürdürme faaliyeti olarak yemek; sanat kurumu olan İstanbul Modern ortamında izleyeni, izleneni / katılanı ve yemeği yapanı kurulan sohbetler eşliğinde bir arada tutmuştur. Yapılan bu ziyafet ve misafirlik etkinliğinde toplumsal birliktelik ve bireysel memnuniyet ilişkilerine zemin tutan sanat formu tam anlamıyla bütüncül sanat formu anlamına gelen "*Gesamtkunstwerk*" örneğidir. (Annepçioğlu, 2019, s. 370).

Türkiye'de deneysel, ilişkisel ve katılımcı sanat eğitimi faaliyetlerine baktığımızda ise bunu benimseyen ve destekleyen okullardan birinin ön plana çıktığı görülür. Bauhaus Okulunu örnek alan deneysel, çoklu disiplinler ve katılımcı sanat eğitimi anlayışıyla diğer okullardan farklı olan 1955 yılında kurulan eski adıyla "Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu" ekolünün en belirleyici özellikleri uygulamaya yönelik olması ve yerel kültüre dayalı verilerin sanatta kullanılmasıdır (Aliçavuşoğlu, 2011, ss. 21-34). 1982 yılı itibarıyla adı "Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi" olarak değişen kuruma, 90'lı yıllardan itibaren kavramsal, deneysel, küratöryel pratikleri akademi-sanat-hayat üçgenine dahil etmesiyle bilinen, örneğin Almanya'daki Fluxus sergilerine öğrencileri ile katılan Resim Bölümü öğretim üyelerinden Kadri Özyayten¹, kurumdan ayrılınca Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümündeki ders atölyesini Mürteza Fidan'a devretmiştir. Akademisyen ve sanatçı kimliğinin yanı sıra Siemens Sanat, Sinopale Bienali gibi önemli pek çok sanat faaliyetlerin

¹Kadri Özyayten hakkındaki bu bilgiye 3 Ekim - 30 Kasım tarihleri arasında 2019'da Milli Reasürans Sanat Galerisi'nde düzenlenen Kadri Özyayten'nin "Kelebek Etkisi" sergi kataloğu için Evrim Altuğ'un hazırladığı röportaj sorusunu yanıtlayan Küratör Beral Madra'nın sözlerinden ulaşılmıştır. (Madra, 2019: 45)

küratörlüğünü yapmış olan Fidan, 2006 yılında bu atölyede lisans, yüksek lisans ve sanatta yeterlilik öğrencilerinin katılımıyla “Ambivalans Sofrası” projesini yönetmiştir.

Şekil 4. Mürteza Fidan, “Ambivalans Sofrası”. Performans ve Enstalasyon Aşaması 2006

Performans ve Enstalasyon formunda iki aşamalı pratiği olan bu proje için atölyede karartılmış bir ortam hazırlanmıştır. Ortaya kurulu şık bir masada mumlarla, gümüş çatal, kaşık, bıçaklarla, tabakların içleri yenilebilir ve yenilemez nesnelere doludur. Arkada duvara yansıtılan görüntüler Peter Greenaway’ın “*Aşçı, hırsız, Karısı ve Aşığı*” (1989) adlı filminin yemek sahnelerinden oluşmaktadır. Performans aşaması Mürteza Fidan ve sanatta yeterlilik öğrencileri Ahmet Albayrak, Halil İlideniz, Duriye Kozlu, Veli Mert, Şükran Mertcan, Didem Özışık, Burcunur Sanal, Çağrı Saray, Sümer Sayın ve İrem Tok katılımı ile gerçekleşmiştir. 1,5 saat süren performans esnasında katılımcı olan sanatta yeterlilik öğrencileri Ambivalans konusunu tartışarak yemek yemekte, konuşmaları lisans öğrencisi Sümer Sayın daktilo etmekte ve aynı zamanda fakültenin Sinema - TV bölümü öğretim üyeleri ve öğrencileri ortamı kaydetmektedir. Bu süre içinde kullanım mekânı olan atölye, kapalı tutulmuş ve davetlilere dış koridorda ekranla canlı yayın olarak gösterilmiştir. Mürteza Fidan eser bildirisinde çalışmayı şöyle tanımlamaktadır:

“Ambivalans Projesi, gündelik yaşamın bizatihi kendisini referans alan kodlardan yola çıkmaktadır. Bu proje, yenilebilir olanla olmayanı aynı dizge içine taşıyarak, nesne - eylem karşıtlığı oluşturarak bugünün sanatının problematikleri ve yarattığı çift değerlilik - çift kutupluluk üzerinden multi disiplinler bir yapıda oluşturulmuş performanstır” (Fidan, 2006).

Irak Savaşı'nın etkisinin sürdüğü yıllarda yapılan bu performansta katılımcılar kendi sanat nesnelərini hazırlayıp sundukları bir sofraya çevresinde yerlerine oturmuştur. Tabaklarındaki ironik sanat nesnelərini öğrenciler ve Mürteza Fidan üretmiştir. Örneğin Fidan'ın hazırladığı tabakta kelepçeli sosisler, şık gümüş tabaklarda ortaya hazırlanmış peynir, üzüm, yoğurt - pekmez ikilisi gibi “yenilebilen” nesnelər varken Düriye Kozlu'nun hazırladığı tabakta çivili et, pembe peluş kılıf içinde tabanca, Şükran Mertcan'ın tabağında “gelin tavuk” adını verdiği ters oturmuş tüllü incili çiğ tavuk, Veli Mert'in tabağında tersine dönen ve sadece iki kez doğruyu gösteren saat, Çağrı Saray'ın tabağında kan dolu kadeh gibi “yenilemez” nesnelər vardır. Duvara yansıtılan filmde kaba bir adam olan hırsız, onun adamları ve karısı her gün bir restoranda şatafatlı bir sofraya oturmaktadırlar. Hırsızın sofraya etrafındaki konuşmaları aşağılayıcı, alaycı olmakla birlikte karısı sık sık masadan kalkıp mutfak kısmında aşçının da göz yummasıyla birlikte eşini aşığı ile aldatmaktadır. En sonunda hırsız, karısının aşığını aşçıya pişittirip yamyamca bir sofraya kurdurur. Davetliler dehşet içindedir. Filmde dünyevi zevklerin yenilir yutulur bir halde sofrada sunulması ile yapılan bu performans kavramsal ve görsel, işitsel, tatsal, kokusal, dokunsal algılar açılarından benzerlikler göstermektedir. Örneğin Düriye Kozlu kendi çalışmasının bağlamını o dönemde devam etmekte olan Irak'taki savaşı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin demokrasi söylemi üzerine kurarken şöyle devam etmektedir: *“benim çalışmam gümüş bir tabak içinde kürdanla yenilen aparatifler gibi hazırlanmış çiğ etlere geçirilen çivilerden oluşmaktaydı. Sanat tarihinde İsa'nın etine, Chaim Soutin'e olduğu kadar savaşımlara ki sözde demokrasi adına ve özgürlük için yok edilen bedenlere, hayatlara yapılan bir göndermeydi.”* (Kozlu, 2023)² Performans esnasında süslü ve alaycı sözlerin altında yatan şiddetin etkisini yansıtan bu görkemli sofraya, eş zamanlı olarak gösterilen Greenaway'ın barok resmi etkisindeki yemek sahneleri ile aynı frekansı yakalamıştır. *“Masada yanan mum ışığı ile filmin atmosferinde yönetmenin yansıttığı ışık birbirine geçmiştir. Performanstan geriye kalanlar mezar, kalıntı, mozole etkisindedir”* (Mert, 2023)³. Sadece görsel olarak değil, fiziksel, işitsel, koku, tat duyularını da harekete geçiren, çelişik duyguları (ambivalans) aynı anda yaşatan bu performansın sonunda yenilip yenilemeyenler, tıpkı Greenaway'ın filminin sonundaki sahnede yer alan ceset, kadavra gibi masa örtüsüyle toplanıp kılıflanırlar. İkinci aşama olan Enstalasyon aşamasında ise atölyenin kapısı davetlilere açılır. Atölye içinde büyük bir masanın artıkları masa örtüsüyle

² Prof. Düriye Kozlu'nun konu ile ilgili yazılı notlarından yararlanılmıştır. Erişim tarihi: 15.09.2023

³ Veli Mert ile 06.09.2023 tarihinde yapılan sözlü görüşmeden notlar alınmıştır.

paketlenmiş öylece durmaktadır. Yenilenlerin ve yenilemeyenlerin kokusu zaman geçtikçe leş etkisindedir. Her şey tıpkı politikacıların küresel sermayenin ve medyanın savaşlar, ekonomik krizler, ötekileştirilen kimlik sorunları gibi gerçekler karşısında yarattıkları post truth⁴ etkiyi topluma bir yemek gibi sunmaları ve yine toplumun bunu sindirmesini beklmeleri gibidir.

Burada ilk kez sanat eğitimi veren bir kurum içinde günlük hayat pratiklerinden olan yemek, uygulamalı atölye dersi projesi kapsamında öğrencilerin sanat nesnesi üretmesiyle ve bu nesnelere aracılığıyla sergiyi izleyenlere eleştirel bir bakış açısı sunmalarıyla sanat - hayat çizgisine ulaşmıştır. Saray'a göre:

“ Projenin sanat eğitimi açısından en büyük özelliği; güncel sanat alanı için uygulanması zor, riskli, fakat zamanın ruhunu taşıyan, çok katmanlı ve öğrencileri katılımcıya dönüştüren; kolektif çalışma pratiği sunan ve profesyonel anlamda nitelikli ve özgün bir proje olmasıydı. Bu bağlamda bir sanatçı adayının, herhangi bir akademik hiyerarşi olmaksızın, kolektif ruhla bir projeyi bir arada oluşturma sürecinin uygulandığı Ambivalans Yemeği, eğitim programının bir parçası ve bir atölye çalışması olmasının yanısıra, Türkiye'deki güncel sanat alanına üretim pratiği bağlamında öneriler sunan ve öğrencilerin birer sanatçı olarak yetişmeleri konusunda bir projenin tüm aşamalarını deneyimleyerek katkılar sağlayan bir pratiğe dönüşmüştür” (Saray, 2017).

Yenilikçi, çoklu disiplinler bir yapı içinde öğrenciler birbirleriyle kendiliğinden oluşan sohbet ortamı içinde bir beden olarak hareket etmiştir. Bir atölyeyi paylaşma duygusunu güçlendiren şeyin etkileşim, deneyim alanı açma, teatral açıdan bir görme biçimi yaratma olduğunu deneyimlemişlerdir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1960'tan günümüze sanat örneklerine bakıldığında sanatın sokağa, hayata, evlere taşması; zaman ve mekânın algılanmasında farklı ve yeni düşünme biçimlerini oluşturmaya devam etmektedir. Gündelik hayat pratiklerimizden olan yemek de tıpkı sanat yapıtı gibi zaman ve mekânın bir parçası haline dönüşerek sanatçının ele aldığı kavramla hayat - sanat arasındaki geçişi temsil etmektedir. Çalışmada verilen örnekler doğrultusunda yemek olgusunun çok katmanlı yapısı içinde toplumsal,

⁴ Post truth kavramı, “Nesnel gerçeklerin kamuoyunu şekillendirmede duygu ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkili olduğu koşullarla ilgili veya bunları ifade eden olarak tanımlanan bir sıfattır.” (Oxford Languages, 2016)

politik, kültürel, ekonomik durumlara ve sorunlara işaret ederek alternatif çözüm yolları aramaktadır.

Bu noktada, ilişkisel sanat üretimi olan yemek ve gündelik hayat pratiklerinden olan yemek arasında benzer özellikler olduğunu söylemek şu açılardan mümkün olabilir:

1) Hem yemek hem de sanat üretimi tepkiseldir; üreten / tüketen ve izleyen / katılan arasındaki ilişki, haz ilkesine dayanan beğeni olgusu üzerine temellenir.

2) Yemek ve sanat üretimi yaratıcı süreçlerden oluşur. Bu süreçler kısaca bir fikri ya da nesneyi ortaya koyarken oluşan karşılaşmayı, karşılaşmanın dilini (mekân ve malzeme) ve bağlanma süreçlerini kapsar.

3) Sanat eserleri ve yemek tarifleri birbirini taklit edebilir ve birbiriyle uyum sağlayabilir. Antik dönemde mimesis, Post-modern dönem ve sonrasında “pastiş” ve “parodi terimleri” ile sanatta yapılan taklidi tanımlayıp, sınıflandırabilirken geleneksel yemek tariflerinde de “taklit yemekler” başlığı altında taklidin mümkün olduğunu görebiliyoruz (Shâh, 2021, ss. 116-125).

4) Sanat ve yemek sunumunun sosyal bir yönü vardır. Her ikisinin de sunulduğu ortamlarda kendiliğinden gelişen ya da öncesinde düzenlenmiş konuşmalar, dialoglar ve etkileşim gerçekleştirilir.

5) Yemeğin hem fiziksel hem de sanatsal amaç açısından benzerlikleri ve farklılıkları vardır. Yemeğe her gün tüketilen gıda olarak bakıldığında sağlıklı koşullarda onu tüketmek gerekir. Geriye kalanlar zamanla çöp olabilmektedir. Oysa sanatsal amaç taşıdığına yemeği uygun koşullarda korumak ya da sürekli çürümesine izin vermek gerekebilir. Sanat ve estetiğin yemek gibi gündelik eylemlerle sıradanlaştırılması ve sanatın deneyim olarak pazarlanması, yemeğin pazarlama stratejilerini akla getirmektedir.

4. SUMMARY

When we look at the examples of art from 1960 to the present, we see that art has spread to the streets, to life, to homes; It continues to create different and new ways of thinking in the perception of time and space. Food, one of our daily life practices, becomes a part of time and space, just like a work of art, and represents the transition between life and art with the concept handled by the artist. In line with the examples given in the study, it looks for alternative solutions by pointing out social, political, cultural and

economic situations and problems within the multi-layered structure of the food phenomenon. At this point, it is possible to say that there are similar characteristics between food, which is a relational art production, and food, which is a daily life practice, in terms of the following:

1) Both food and art production are reactive; the relationship between the producer/consumer and the viewer/participant is based on the phenomenon of taste, which is based on the pleasure principle.

2) Food and art production consists of creative processes. These processes briefly include the encounter that occurs when presenting an idea or object, the language of the encounter (space and material) and attachment processes.

3) Artworks and recipes can imitate and match each other. While we can define and classify imitation in art with the terms mimesis in the ancient period, "pastiche" and "parody" in the Post-modern period and later, we can see that imitation is possible in traditional recipes under the title of "imitation dishes" (Shâh, 2021, pp. 116-125).

4) There is a social aspect to art and food presentation. In environments where both are offered, spontaneous or pre-arranged conversations, dialogues and interactions take place.

5) Food has similarities and differences in terms of both physical and artistic purpose. When food is viewed as food consumed every day, it should be consumed under healthy conditions. What remains may become garbage over time. However, when it has an artistic purpose, it may be necessary to preserve the food in appropriate conditions or allow it to rot constantly. The trivialization of art and aesthetics through daily actions such as eating and the marketing of art as experience brings to mind the marketing strategies of food.

5. KAYNAKLAR

Kitap

Aliçavuşoğlu, E. (2011). *Bauhaus: Modernleşmenin tasarımı*. İletişim.

Arkonacı, S. (2010). Kollektif bilinç / kolektif temsiller: Wundt ile Durkheim.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi 3.Dizi 21.Sayı
2010/2 S/103-114

Bourriaud, N. (2018). *Post-produksiyon*. (Çev. N. Saybaşılı) Bağlam.

Bourriaud, N. (2005). *İlişkisel estetik*. (Çev. S. Özen) Bağlam.

Fidan, M. (2006). *Ambivalans sofrası eser bildiri metni*.

Ibn Mubârak Shâh, (2021). *Sultan's feast a fifteen-century Egyptian Cookbook*. Saqi Books.

Madra, B. (2019). *Kadri Özyayten kelebek etkisi milli reasürans*

Plessen M. & Spoerri D. (2004). *Guide des fontaines Sacrées de Bretagne*. J. M. Place (Ed.)

Şenel, İ. (2016). Günümüz sanatında değişen mekânsal algılar ve yeni malzeme estetiği. *Dokuz Eylül Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir

Online Kaynak

Annepcioğlu, H. (2019). Gesamtkunstwerk Kavramı ve Sarkis Üzerine Bir İnceleme. <https://openaccess.mku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12483/2986/KaracaliAnnepcioglu,Hulya2019.pdf?sequence=1>

Futurefair, (2023). Happy BIRTHDAY MR Spoerri! Galerie ANNE BARRAULT. <https://archive.futurefairs.com/journal-posts-2/daniel-spoerri-galerie-anne-barrault>

Giardino, (2023). Daniel Spoerri. <https://www.danielspoerri.org/giardino/artist-daniel-spoerri/>

Hürriyet, (2010). Sanatı Pişiren Bir Aşçıyım. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/sanati-pisiren-bir-asciyim-16330664>

Oxford Languages, (2016). Araştırma: Yılın Kelimesi Post-Truth Nedir?. <https://teyit.org/teyitpedia/yilin-kelimesi-post-truth-nedir>

Saray, Ç. (2017). Ambivalans Yemeği. <https://exchangesinarteducation.com/csaray/>

Schirn, (2021). From Studio To Dining Table: Daniel Spoerri. https://www.schirn.de/en/magazine/whats_cooking/from_studio_to_dining_table_daniel_spoerri/

Film

Greenaway, P. (Yönetmen) ve Kasander, K. (Yapımcı) (1989). *Aşçı, Hırsız, Karısı ve Aşığı*.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 28.01.2024

Kabul Tarihi: 30.05.2024

KASAS SURESİNDEKİ KIRAAT FARKLILIKLARI VE MEÂLLERE YANSIMASI

Differences in the Recitation in the Sûrat Al-Qaşaş and their Reflections on the Translation

Metin ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi; Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi,
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı
mccetin@agri.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6414-5469

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Kur'an'ın okunuşuyla ilgili ihtilafları, telaffuz ve eda keyfiyetlerini nakledenlere isnat ederek bilmek kıraat ilminin temelini oluşturmaktadır. Kur'an'ın farklı kıraatlerle okunmasının en temel sebebi ise yedi harf ruhsatı olarak görülmektedir. Mana zenginliği ve ilmi derinlik kaynağı olarak değerlendirilen farklı kıraatlerin meâllerde göz ardı edilmesi, kimi manaların okuyucuya aktarılamamasına ve anlam zenginliğinin ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Bu araştırmanın konusu kıraat-ı aşere bağlamında Kasas suresindeki ferşî farklılıkların meâllere yansıtıp yansımadığının tespit edilmesidir. Bu surenin seçilmesinde özel bir sebep bulunmamaktadır. Söz konusu suredeki ferşî farklılıkların meâllere yansıtıp yansımadığı geniş bir meâl taraması yapmak suretiyle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespit için öncelikle, suredeki ferşî kıraat farklılıklarının hangi ayetlerde meydana geldiği ortaya konmuş; daha sonra da bu kıraat farklılıklarının hüccetleri üzerinde durulmuştur. Akabinde tefsirlerinde kıraat farklılıklarına yer veren ve yorumlarını kıraat farklılıklarını göz önünde bulundurarak yapan müfessirlerin eserlerine başvurulmuştur. Bu kaynak taramasından sonra suredeki kıraat farklılıkları çeşitli meâller bazında tetkik edilmiştir. Bu tetkik neticesinde suredeki kıraat farklılıklarının bazı füllerin sülâsi veya if'âl babında okunmasından, bazı füllerin malum-meçhul, müzekker-müennes, merfû-meczûm okunmasından; bazen isim veya ism-i fâil okunmasından, bazen aynı kelimenin farklı lehçelerdeki kullanım biçiminden, bazen kelimedeki isbat-hazifle ilgili bazen de kelimenin gaib veya muhatab sigasıyla okunmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Netice itibarıyla bazı kıraatlerin, ayetlerin anlamını etkileyip değiştirdiği ortaya konmuş, bu anlam değişikliğinin de kimi meâllere yansıdığı görülmüştür. Kimi meâllerin ise kıraat farklılıklarını gözemedikleri malum olan ilk kıraati tercih ettikleri müşahede edilmiştir. Bazı meâllerde ise kıraat farklılığı kaygısından daha ziyade, meramı doğru ifade edebilmek için Türkçedeki en uygun kelime tercih edilme yoluna gidilmiştir. Doyurucu bir meâl çalışması için farklı kıraatlerin metin içinde veya dipnotta gösterilmesinin yararlı olacağı kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Kıraat, Kıraat farklılıkları, Kasas Suresi

Abstract

Knowing the disagreements about the recitation of the Quran, pronunciation and mannerisms by attributing them to those who narrate them, constitutes the basis of the science of recitation. The main reason why the Quran is read with different recitations is seen as the permission of seven letters. Ignoring different recitations in translations, which are considered as sources of richness of meaning and scientific depth, causes some

meanings not to be conveyed to the reader and the richness of meaning to disappear. The subject of this research is to determine whether the substantive differences in the Sūrat al-Qaṣaṣ are reflected in the translations in the context of recitation. There is no special reason for choosing this sura. An attempt has been made to determine whether the substantive differences in the Sūrat in question are reflected in the meanings by conducting an extensive translation search. For this determination, first, it was revealed in which verses the differences in the grammatical recitation of the sura occurred; Then, the proofs of these recitation differences were emphasized. Subsequently, the works of commentators who included recitation differences in their tafsir and made their interpretations by taking recitation differences into consideration were consulted. After this source scanning, the differences in recitation in the Sūrat were examined based on various translations. As a result of this examination, the differences in the recitation in the Sūrat are due to the reading of some verbs in the triple or if'al section, and the reading of some verbs as known-unknown, masculine-feminine, merfū-meczūm; It has been determined that sometimes it is due to the reading of the noun or noun, sometimes it is due to the way the same word is used in different dialects, sometimes it is related to the proof-hiding in the word, and sometimes it is due to the reading of the word with the meaning of the missing or interlocutor. As a result, it has been revealed that some recitations affect and change the meaning of the verses, and this change in meaning is reflected in some translations. It has been observed that some translations do not consider the differences in recitation and prefer the first recitation. In some translations, the most appropriate word in Turkish was preferred to express the meaning correctly, rather than out of concern for differences in recitation. It was concluded that it would be useful to show different recitations in the text or in footnotes for a satisfactory translation study.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Recitation, Recitation Differences, Sūrat al-Qaṣaṣ

1. GİRİŞ

Kasas suresindeki kıraat farklılıklarını ele almadan önce kısaca kıraat ilminin serencamından bahsetmekte fayda mülâhaza edilmektedir. Bilindiği gibi kıraat sözlükte “قرأ” fiil kökünden semaî mastar olup okumak ve tilavet etmek anlamına gelmektedir (Râgıb el-İsfahânî, 1991, s. 401, 402; İbn Manzûr, 1993, s. 1/128). Terim olarak ise “Kur’ân kelimelerinin eda keyfiyetini ve bu kelimelerdeki ihtilafı ravilerine nispet ederek bildiren bir ilimdir” şeklindeki tarifi genel kabul görmektedir (İbnü’l-Cezerî, 1999, s. 3; Temel, 2018, s. 102). Hz. Peygamber ve o günkü Arap toplumunun ümmî olmaları, yazıya yeterince vakıf olmamaları, okuma ve yazmayı bilenlerin sayısının çok az olması, vahyedilen Kur’ân’ın belleklerde muhafaza edilmesini zorunlu kılmaktaydı (Zürkânî, 1988, s. 1/240; Dağ, 2011, s. 25, 26). Kıraat da şifahi bir ilim olup işitmeye dayanmaktadır bu açıdan bu ilmin tamamen nakle yani rivayete dayandığı görülmektedir. Bundan dolayı kıraatler, kıraat imamlarından, kendinden önceki kıraat imamları kanalı ile Hz. Peygamber’e ulaşan bir isnatla nakledilmiştir (Çetin, Kıraatların Tefsire Etkisi, 2020, s. 91, 92; Ünal, 2019, s. 31-34). Dolayısıyla bu nakiller belleklerde hıfzedilmiş ve şifahi bir öğretim yoluyla yani sema ve arz yoluyla aktarılmıştır. Kıraat ilmi ile ilgili eserlerin hicrî 70 ve 80’li yıllara

kadar gitmesi ve büyük kıraat alimlerinin çoğunun tâbiûndan olması bu ilmin erken dönemlerde tedvin edildiğini ortaya koymaktadır (Birişik, 2018, s. 73-75). Erken dönemde kıraat ilminin tedvin edilmesi, Kur'ân'ın korunması ve günümüze sağlam bir şekilde gelmesi açısından büyük yarar sağlamıştır. Bilindiği gibi Cebrâil Aleyhisselam yüce Allah'tan aldığı bilgiyi (ayet/ayetler/sure) Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla aktarmaktaydı. Hz. Peygamber ise gelen vahiy erkek ve kadınlara ayrı ayrı okumakta, gerektiğinde inen vahiy hakkında detaylı açıklama yapmaktaydı. Ayrıca Hz. Peygamber namazlarda nazil olan sureleri okumak suretiyle de Kur'ân kıraatini sahabeye öğretmekteydi (Nebil Muhammed, 2021, s. 83-106). Böylece çeşitli yollarla sahabenin, Hz. Peygamber'in Kur'ân kıraatini elde ettiği görülmektedir. Sahabeden sonra gelen nesil olan Tâbiûn da Hz. Peygamber'in kıraatini sahabeden öğrenmiştir. Sahabe ve tabiûnun elde ettiği Kur'ân kıraatleri, yüksek oranda aynı olmakla beraber kıraatler arasında bazı farkların da olduğu görülmektedir. Kaynaklarda kıraatlerdeki bu farklılıkların en temel sebebinin yedi harf ruhsatı olduğu ifade edilmektedir (Çetin, 2013, s. 41-207). Ayrıca ilk dönem Arap yazısının yeterli olmayışı ve hatt-ı Osmanî'nin teaddüdü gibi durumların da kıraat farklılıklarına sebep teşkil ettiği de belirtilmekteyse de bu görüş kabul görmemiş ve tenkit edilmiştir (Karaçam, 1991, s. 19-42; Ünal, 2019, s. 99-147). Bilindiği gibi kıraatlerdeki farklılıklar usûlî ve ferşî farklılıklar olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Usûlî farklılıklar telaffuzla ilgili olup manaya etki etmemektedir. Ferşî farklılıklar ise nahiv yani gramer farklılıkları olup manaya etki etmektedir. Gramer ihtilafları ise fiil, isim, harf ve kelimelerdeki kip farklılığını kapsamaktadır. Kıraat farklılıklarının ilk müfessirlerden itibaren Kur'ân tefsirinde kullanıldığı bunun da tefsir ilmi açısından bir zenginlik olduğu görülmektedir. Bu kıraatlerin bazen ayetin manasını açıkladığı, bazen ayetin anlamını genişlettiği bazen de ayetteki kapalılığı giderdiği görülmektedir. Ayrıca kıraatlerin bazen âmm lafızları tahsis, mutlak lafızları takyit ve mücmel lafızları tebyin ettiği de müşahade edilmektedir. Yine kıraatlerin malum-meçhul, iltifât sanatı ile ilgili olması, haber ve inşâ şeklinde tezahür etmesi, fiilin kök itibari ile başka bir fiil olarak okunması ile fiillerin sülasi ve mezid kalıplarla okunması gibi hususlardan kaynaklandığı görülmektedir.¹

Bu araştırmada tefsir açısından zenginlik ve ilmi derinlik kaynağı olarak görülen kıraat farklılıklarının Türkçe meâllere yansıyor yansımadığı

¹ Geniş bilgi ve örnekler için: İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1995), 13-128; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, (İstanbul: Hacıveviszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 241-401.

konusu ele alınmıştır. Araştırma Kasas suresi² ile sınırlı tutulmuş olup surenin seçilmesinde özel bir sebep bulunmamaktadır. Öncelikle suredeki kıraat farklılıkları, alandaki temel kaynaklar taranmak suretiyle tespit edilmiş daha sonra ise bu kıraatlerin farklı okunma sebeplerini açıklayan kıraat hüccetleri üzerinde durulmuştur. Surede, anlam üzerinde etkisinin bulunup bulunmadığına bakılmaksızın bütün ferşî ihtilaflar üzerinde durulmuş, farklı kıraatlerin hüccetleri irdelenmiş ve bazı tefsirler bağlamında tefsire yansımaları ortaya konmuştur. Ayetlerin manası üzerinde etkisi olmayan usûlî ihtilaflara ise değinilmemiştir. Daha sonra ise kıraat-ı aşere imamlarının kıraatlerinin meâllere yansıtıp yansıtmadığı çeşitli meâller bağlamında araştırılmıştır.

Seçilen bu meâllerden bazılarının birebir tercüme bazılarının tefsiri meâl bazılarının ise yeni yaklaşımlar doğrultusunda yazılmış meâller olmasına dikkat edilerek, cumhuriyetin ilk döneminden günümüze kadara yazılan meâller olmasına özen gösterildi. Kıraat farklılığı bulunan ayetlerin Arapçası verilmiş, söz konusu ayetlerin meâlleri ise diyanet işleri başkanlığının meâlinden verilmiştir. Yapılan bu çalışmayla kıraat farklılıkları, hüccetleri ve bu farklılıkların meâllere yansımaları hususuna küçük bir katkı sunulmak istenmiştir. Zira kıraat farklılıklarının, Kur'ân tercümelerinde ana metin içinde olmasa bile dipnot vb. yerlerde mutlaka değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Kasas suresi özelinde böyle bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Fakat kıraat farklılıklarının tefsir ve meâllere yansımaları ve etkisi üzerine birçok çalışma yapıldığı görülmüştür.³

² Mekke döneminde inmiştir. 88 ayettir. Sûre, adını 25. âyette geçen “el-Kasas” kelimesinden almıştır. Kasas, kıssalar anlamında olup Kur'an'da geçen kıssa ve olaylar için kullanılır. Surede başlıca Hz. Mûsâ'nın çocukluğunu, peygamber oluşunu, Musevîleri Mısır'dan çıkarmasını ve Firavun ile ordusunun boğulmasını kapsayan süreç anlatılmaktadır. Ayrıca küfre saplanıp maddî servet ve kudrete bel bağlamanın kötü akıbetini vurgulamak üzere Kârûn kıssasına yer verilmektedir (Karaman vd., Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 2020, s. 4/212)

³ Bazı örnek çalışmalar için bk. Halis Albayrak, “Kıraat Sorunu”, *Dini Araştırmalar*, Ankara, 2001, C.4, S.11; Abdurrahman Çetin, “Kur'an'ın Farklı Yorumlanmasında Kıraatların Rolü”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara, 2001, C.37, S.4; İbn Aşur, “Kıraatlar Hakkında Bir Değerlendirme”, Çev. Necdet Çağır, *AÜİFD*, Erzurum, 2000, S.16; Emin Aşıkutlu, “Kıraat İlminin Temellendirilmesinde Ahruf-i Seb'a Hadisi: Tahric, Tahlil ve Değerlendirme”, *Kur'an Araştırmaları-IV*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002; Süleyman Ateş, “Kıraatlarda Tevatür Meselesi”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-IV*, İstanbul, 2002; Harun Ögmüş, “Kur'an'ın Sihhati Bağlamında Kıraat Farklılıklarının Değerlendirilmesi”, *MÜİFD*, İstanbul, 2010, C.39, S. 2; Yavuz, Fırat, “Kıraat İlmî ve Tarikler”, *EÜİFD*, Kayseri, 2011, C.13, S. 2; Abdulhamit Birşık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa, 2014; *Hacı Önen, Kıraat Farklılıklarının Meâllere Yansımaları: Hasan Basri Çantay ve Kur'an Yolu Meâlleri Örneği*, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 54, s.153-163, 2017; Yakup YÜKSEL “Kıraat Farklılıklarının Meâllere Yansıtılması Sorunu (İsra ve Kehf Sûreleri Örneği)” *Ekev Akademi Dergisi* Yıl:20 Sayı: 66, 2019; Metin Çetin, Zümer Sûresi'ndeki Kıraat İhtilafları ve Tefsire Etkisi, *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Aralık 2021 (9), s.38-63; Ömer Özbek, Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı:39 Yıl: 2015/2 (163-181 S.).

2. KASAS SURESİNDEKİ KIRAAT FARKLILIKLARI

2.1. Kasas Suresi 6. Ayet

Suredeki bazı kıraat farklılıkları fiil kalıplarındaki ihtilaflardan kaynaklanmaktadır. Aynı fiili bazı kıraat imamları bir kalıpta okurken diğer kıraat imamları da farklı bir kalıpta okuyabilmektedir. Bu farklı kalıplardaki okumalar da ayetin manasının değişmesine neden olmaktadır. Örneğin bu surenin 6. ayetinde böyle bir durum söz konusudur. *“Yeryüzünde onları kudret sahibi kılalım ve onların eliyle Firavun’a, Hâmân’a ve ordularına, çekinegeldikleri şeyleri göstereyim.”* (Altuntaş vd., 2004, s. 425). Bu ayetteki *وَنُورِي فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مَا كَانُوا يَكْفُرُونَ* ve *وَنُورِي فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا* kelimelerindeki fiilin “yâ” veya “nûn” harfiyle okunması ile ayetteki isimlerin merfû veya mansûb okunması hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Kıraat imamlarından Hamza b. Habib (ö. 156/773), Ali b. Hamza el-Kisâî ve Halef b. Hişâm (ö. 229/844) *وَنُورِي فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا* şeklinde fiili “yâ” harfi ile isimleri de merfû okumuşlardır. Bu imamlar fiili sülasi fiil kalıbında okumuşlardır. Diğer kıraat imamları Nâfi’ b. Abdürrahman (ö. 169/785), Abdullah İbn Kesîr (ö. 120/738), Âsım b. Behdele (ö. 127/745), Abdullah b. Âmir (ö. 118/736), Ebû Amr b. el-Alâ’ (ö. 154/771), Ebû Ca’fer Yezîd b. el-Ka’ka’ (ö. 130/747-48) ve Yakub el-Hadramî (ö. 205/821) ise fiili ayette geçtiği gibi “nûn” harfiyle isimleri de mansûb okumuşlardır. Böylece bu imamlar da söz konusu fiili if’âl kalıbında okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 492; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 170; İbnü’l-Cezerî, ts., s. 2/341).

Bu ayetteki kıraat farklılıklarının hüccetlerine bakıldığında çeşitli sebeplerden dolayı kıraat ihtilaflarının meydana geldiği görülmektedir. Söz konusu ayetteki fiili (نُرِي) “nûn” ve isimleri nasb ile okuyanlar fiili yine aynı surenin 4. ayetindeki (وَنُرِي) fiiline atfederek kelamın aynı yol üzere çoğul kiple devam etmesi gerektiğini ifade etmiş olmuşturlar. Böylece bu fiilden sonra gelen isimler de geçişli fiil ile naspedilmiş olmuşturlar. Fiilin bu durumu da haber cümlesi olmaktadır. Bundan dolayı da söz konusu fiilin fâili “Allah” olduğu için de diğer isimler de mansûb olmaktadır. İkinci okuyuşu tercih edenlere göre ise fiil “vâv” harfi ile başladığı için bu haber değil inşâ cümlesidir. Buna göre bu ayet kendisinden önce gelen ayete bağlı olmayıp yeni bir cümlenin başlangıcını oluşturmaktadır. Bundan dolayı da söz konusu fiil sülasi muzari fiil olarak gelmiştir. Böylece fiildeki “yâ” harfiyle firavundan haber verip fiili ona nispet ettiği için diğer isimler de merfû yani fâil konumuna gelmişlerdir. (İbn Hâleveyh, 2000, s. 276; Ezherî, 1991, s. 2/249; İbn Zencele, ts., s. 542; Ebû Ali el-Fârisî, 1993, s. 5/411, 412). Bu ikinci okuyuşa göre ayetin anlamı şu şekilde olmaktadır:

“Yeryüzünde onları kudret sahibi kılalım ve böylece Firavun, Hâmân ve orduları, çekinegeldikleri şeyleri görsünler.” Buna göre if’âl babındaki birinci kıraat “Biz göstermek istedik” manasını ifade ederken sülasi babtaki ikinci kıraat ise “Kendileri görsünler.” manasını ifade etmektedir.

Söz konusu ayetle ilgili meâllere bakıldığında birinci okuyuşun tercümede tercih edildiği görülmektedir. Bu meâllerde fiilin fâili Allah olarak yer almakta ve genelde “Firavuna, Hâmân’a ve ordularına çekinip korktukları şeyi gösterelim” şeklinde tercüme edilmektedir. (Bilmen, ts., s. 387; Feyizli, 2017, s. 385; Kandemir vd., 2014, s. 2/1336; Öztürk M. , 2013, s. 529; Yılmaz, 2015, s. 165). Meâllerde yukarıda ifade edilen üç kıraat imamının farklı okuyuşlarının verilmediği görülmektedir ki bu da kıraat farklılıklarının meâllere yansıtılmasındaki sorunlara delalet etmektedir. Müfessir Zemahşerî (öl. 538/1144) (وَيَرَى) kıraatinin, Firavun, Hâmân ve ordularının İsrâiloğullarından yana çekinmekte oldukları şeyi, yani mülk ve saltanatlarının elden gidişini, İsrâiloğullarından doğacak bir çocuğun eliyle helâk oluşlarını, “bizzat kendilerinin görmeleri” anlamını öne çıkarttığını ifade etmektedir (Zemahşerî, 1986, s. 3/393). Taberî ise (öl. 310/923) bu ayetteki kıraat farklılıklarını belirttikten sonra iki kıraat farklılığının yakın anlamlı olduğunu her ikisinin de sahih olduğunu zira kıraat imamlarının her ikisini de okuduklarını ifade etmektedir (Taberî, 2000, s. 19/519). Netice itibariyle ayetin anlamını değiştiren ve okuyucuya farklı bir pencere açan ikinci kıraatin de dipnotta belirtilmesi daha uygun olacaktır.

2.2. Kasas Suresi 8. Ayet

Suredeki kimi kıraat farklılığı mastarın meydana geldiği fiil kalıbından kaynaklanmaktadır. فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزْنًا “Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı.” (Altuntaş vd., 2004, s. 426). Bu ayetteki (وَحَزْنًا) kelimesinin okunuşunda ihtilaf bulunmaktadır. Kıraat imamlarından Hamza, Kisâi ve Halef bu kelimeyi “hâ” harfini dammeli ve “zây” harfini de sakın olarak okumuş diğer imamlar ise ayette geçtiği gibi her iki harfi de fethalı olarak okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 492; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 171; İbnü'l-Cezerî, ts., s. 2/341). Ayette geçtiği gibi okuyanlar bu fiili حَزَنٌ حَزْنًا babına göre yani sülasi olarak okumuşlardır. Diğerleri ise söz konusu fiili يحزن حُزْنًا şeklinde if’âl babında okumuşlardır. Bu fiilin if’âl babındaki mastarı إحزاناً şeklinde gelmemekte حُزْنًا şeklinde gelmektedir (İbn Hâleveyh, 2000, s. 116). Buna göre ilk bab “Onda sıkıntı meydana getirdi.” anlamında iken, if’âl babı ise “Onu üzdü ve hüzünlü kıldı.” anlamına gelmektedir. Zira حُزْنٌ daha ziyade üzüntüyü ifade ederken حَزْنٌ ise daha çok dert ve sıkıntı anlamını ifade etmektedir (İbn Manzûr, 1993, s. 13/112). Halil

b. Ahmed'in (öl. 175/791) ifade ettiğine göre bu kelime mansûb olduğu zaman fethalı, merfû veya meksûr olduğu zaman dammeli olarak gelmektedir (Ferâhîdî, 1998, s. 3/160, 161). Yukarıdaki bilgilere göre bu kelimenin üzme ile kişide dert ve sıkıntı oluşturmak gibi anlamları vardır. Firavun ailesi Hz. Mûsâ'yı nehirde, küçük bir sandığın içinde bulmuş, onu alıp sevinçle saraylarına götürmüşlerdi. Bu ayet ise Hz. Mûsâ'nın ileride onlar için bir mutluluk sebebi olmayacağını aksine onların düşmanı olacağını onları üzecek, dert ve tasa sahibi yapacak birisi olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında dert, sıkıntı, üzüntü ve tasası olan insanları doğal olarak mahzun olur üzümler. Bundan dolayı, fiil kalıpları farklı olsa bile, her iki kıraatin yakın anlamlı olduğu görülmektedir (Taberî, 2000, s. 19/524).

Söz konusu ayetin tercümesiyle ilgili meâllere bakıldığı zaman kelimenin iki anlamından birinin tercih edildiği, her iki anlamın bir arada kullanılmadığı görülmektedir. Bazı meâllerde “Bir düşman ve bir tasa olacaktı.” şeklinde kelimenin üzüntü ve tasa anlamı vurgulanmıştır (Yazır, 2013, s. 409; Çantay, 1980, s. 2/689; Esed, 1999, s. 2/782; Öztürk Y. N., 1998, s. 352; Sadak, ts., s. 385). Bazı meâllerde ise “Bir düşman ve başlarına dert olsun.” şeklinde kelimenin dert ve sıkıntı manası vurgulanmıştır (Koçyiğit, ts., s. 385; Ateş, 2021, s. 233; Kandemir vd., 2014, s. 2/1338; Çakır, 2010, s. 387). Meâllerde söz konusu kelimenin hem üzüntü hem de dert anlamının birlikte kullanılmaması kıraat farklılığının melâllere tam yansımadağına delalet etmektedir.

2.3. Kasas Suresi 23. Ayet

Kasas suresi 23. ayette de fiil kalıbına bağlı olarak kıraat farklılığı meydana gelmiştir. *قَالْنَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصَدِّرَ الرَّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ* “Onlar, “Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız. Babamız ise çok yaşlı bir adamdır” dediler.” (Altuntaş vd., 2004, s. 427). Bu ayetteki (يُصَدِّرُ) kelimesinde ihtilaf bulunmaktadır. Kıraat imamlarından Ebû Cafer, Ebû Amr ve İbnü Âmir bu kelimedeki “yâ” harfini fethalı, “dâl” harfini ise dammeli olarak (يُصَدِّرُ) şeklinde okumuşlardır. Bu okumaya göre bu imamlar söz konusu fiili sülasi fiil babında okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise ayette geçtiği şekilde “yâ” harfini dammeli, “dâl” harfini kesralı okumuşlardır ki bu imamlar da fiili if’âl babında okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 492; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 171; İbnü'l-Cezerî, ts., s. 2/341). Söz konusu fiili damme ile okuyanlara göre fâil bellidir fakat mef’ûl eksiktir, bu da bir mef’ûlu gerektirmektedir. Bundan dolayı aslında bu ifade *حَتَّى يُصَدِّرَ الرَّعَاءَ مَوَاشِيَهُمْ* şeklindedir. Yani “Çobanlar hayvanlarını sulayıp çıkarana kadar.” Buna göre fâil “çobanlar” mef’ûl ise “hayvanlar” olmaktadır. Fethalı

okuyanlara göre ise bu fiil geçişli olmayan bir fiil olması nedeniyle fâil kişinin kendisidir. Buna göre fail suyun başına giden ve dönmesi gereken kişinin kendisidir (İbn Hâleveyh, 2000, s. 276; Ezherî, 1991, s. 2/250). Bu açıklamalara göre يَصْنُرُ kıraatinde anlam “Çobanların kendileri su kaynağından ayrıldıktan sonra.” demektir. يُصْنِرُ kıraatinde ise “Çobanlar hayvanlarını su kaynağından alıp gittikten sonra.” manası hakimdir (İbn Zencele, ts., s. 543; Ebû Şâme, ts., s. 633).

Bazı meâller birinci kıraati tercih etmiş ve “Çobanların hayvanlarını suladıktan sonra hayvanlarını alıp oradan uzaklaşmaları” manası üzerinde durmuştur (Yazır, 2013, s. 410; Çantay, 1980, s. 2/692; Okuyan, 2021, s. 387; Esed, 1999, s. 2/786; Ateş, 2021, s. 234). Bazı meâllerde ise ikinci kıraat tercih edilmiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun (1886-1978) ikinci kıraati tercih ettiği görülmektedir. Zira o bu pasajı şöyle tercüme etmektedir: “Kadınlar dediler: “Çobanlar çekilip gitsinler ki biz de hayvanlarımızı suvaralım.” (Baltacıoğlu, 1957, s. 322). Yine onun gibi bu kıraati tercih edenler de bulunmaktadır (Koçyiğit, ts., s. 387; Öztürk Y. N., 1998, s. 354; Kandemir vd., 2014, s. 2/1342; Kısa, 2020, s. 491). Bu tercümede çobanların uzaklaşmaları ön plana çıkarılmış, çobanların hayvanlarını sulamaları ve sonrasında hayvanlarını alıp oradan ayrılmaları manası ise ötelenmiştir.

2.4. Kasas Suresi 29. Ayet

Kıraat farklılıklarının bir sebebi de aynı kelimenin farklı lehçelerdeki yansımalarıyla meydana gelmektedir. قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ “Ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm ” dedi.” (Altuntaş vd., 2004, s. 428). Bu ayette geçen جَذْوَةٍ kelimesinin okunuşunda ihtilaf bulunmaktadır. İmam Nâfi’, Ebû Cafer, İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî ve Yakub el-Hadramî kelimedeki “Cîm” harfini kesra ile جَذْوَةٍ; İmam Âsım söz konusu ayette geçtiği gibi fetha, Hamza ve Halef ise damme ile جَذْوَةٍ şeklinde okumuştur (İbn Mücâhid, 1980, s. 493; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 171; İbnü'l-Cezerî, ts., s. 2/341). Bu kelimenin farklı hareketlerle okunması dildeki çeşitliliği göstermekte ve herbir okumanın karşılığı dilde bulunmaktadır (İbn Hâleveyh, 2000, s. 277; Ezherî, 1991, s. 2/251). Bununla beraber bazı ilim ehlinin, aralarında ince nüanslar olduğunu ifade ettikleri de görülmektedir. Buna göre “cezve” bir parça kor, “cuzve” cemre “cizve” ise şule demektir (İbn Zencele, ts., s. 544; Dimyâtî, 2006, s. 435; Taberî, 2000, s. 19/571, 572; Şevkânî, 1993, s. 4/196).

Meâllerde ise “Cezvetün” kelimesi çeşitli şekillerde tercüme

edilmiştir. Bazıları “kor, kor parçası veya bir parça kor” olarak (Gölpınarlı, 2017; Okuyan, 2021, s. 388), bazıları köz, köz parçası olarak (Tekin, 2015, s. 390; Kısa, 2020, s. 492; İslamoğlu, 2008, s. 2/760), bazıları tutuşmuş bir odun olarak (Esed, 1999, s. 2/787; Bayraklı, 2007, s. 182), bazıları “bir parça ateş” olarak (Çantay, 1980, s. 2/694; Karaman vd., Kur’an Yolu Meâli, 2020, s. 420). çevirmişlerdir. Bunlar yakın anlamlı kelimeler olmakla beraber mütercimlerin manayı en iyi ifade edecek anlamı seçmek için gayret gösterdikleri görülmektedir.

2.5. Kasas Suresi 32. Ayet

Bazen bir ayette birden fazla kıraat farklılığı bulunabilir. Bu ayette de iki farklı kıraat farklılığı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi aynı kelimenin farklı lehçelerdeki kullanım biçiminden kaynaklanmaktadır. اسئلك يدك في جيبك تخرج بيضاء من غير سوء وامنم إليك جناحك من الرهب فدائك بزهانان من ربك إلى فرعون وملية إهم كانوا قومًا فاسقين “Elini koynuna sok. Bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir hâlde çıksın. Korkudan açılan kolunu kendine çek. İşte bunlar, Firavun ve ileri gelen adamlarına (göstermen için) Rabbin tarafından (sana verilen) iki delildir. Çünkü onlar fasık bir kavimdirler.” (Altuntaş vd., 2004, s. 428). Bu ayetteki (الرهب) kelimesinin okunuşunda ihtilaf bulunmaktadır. Nâfi’, Ebû Cafer, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yakub el-Hadramî “râ” ve “hâ” harflerini fetha ile (الرهب) şeklinde okumuştur. Ebû Bekr Şu’be b. Ayyâş’ın (ö. 193/809) rivayetine göre imam Âsım, İbnü Âmir, Hamza ve Kisâî “râ” harfini dammeli, “hâ” harfini ise sakin olarak (الرهب) şeklinde okumuştur. İbn Hübeyre (ö. 560/1165) İmam Âsım’ın, Hafs b. Süleyman (ö. 180/796) rivayetinde “râ” ve “hâ” harfini fethalı (الرهب) şeklinde okuduğunu ifade etmiştir. Kıraat âlimleri bunun yanlış olduğunu, imam Âsım’ın kelimenin “râ” harfini fethalı “hâ” harfini ise sakin olarak (الرهب) şeklinde okuduğunu bildirmektedirler (İbn Mücâhid, 1980, s. 493; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 171; İbnü’l-Cezerî, ts., s. 2/341). Bu kelimedeki farklı okumaların dildeki çeşitlilikler olup manayı değiştirmedeği üçünün de (الفرع) yani korkmak manasını ifade ettiği görülmektedir (İbn Hâleveyh, 2000, s. 277). Bazılarına göre ise (الرهب) kelimesi (الكم) yani kol, yen, kılıf ve giysi kolu anlamına gelmektedir. Bu anlamda Araplar’ın أعطني ما في رهبتك ifadesinde bu anlamı kastettiği belirtilmektedir. Buna göre وامنم إليك جناحك من الرهب وامنم إليك يدك وأخرجها من الرهب “Korkudan açılan kolunu kendine çek.” ifadesi “Elini kımından çıkart ve kendine doğru çek.” anlamına gelmektedir. Zira Hz. Mûsâ esasını aldığıında eli koynundaydı, bundan dolayı kendisinden elini koynundan çıkarması istendi (Beğavî, 1997, s. 6/207; Şevkânî, 1993, s. 4/179).

Meâllerde bu kelimeye genel olarak “korku” manasının verildiği görülmektedir (Yazır, 2013, s. 411; Çantay, 1980, s. 2/694). Bazıları ise Hz. Mûsâ’nın yaşadığı şok durumunu daha iyi ifade etmek için kelimeyi “dehşet” olarak tercüme etmişlerdir (Bulaç, 2015, s. 392; Akgül, 2022). Bu kelimenin farklı okuyuşları aynı manayı ifade etmektedir. Bu açıdan kişi hangi kıraati okursa doğru okumuş sayılmaktadır (Taberî, 2000, s. 19/575). Meâllere bakıldığında bu kelimenin kol, elbisenin kını, kılıf, yen veya giysi kolu anlamına gelen (الْكُمُّ) şeklinde çevrilmediği görülmektedir.

Bu ayette kelimenin türediği kök hususunda bir kıraat farklılığı bulunmaktadır. Bu da ayette geçen (فَدَانِكَ) kelimesindeki “nûn” harfinin tahfif yani şeddesiz veya teşdid yani şeddeli olarak okunup okunmamasıyla ilgilidir. İbn Kesîr ve Ebû Amr (فَدَانِكَ) şeklinde “nûn” harfini şeddeli okumuşlardır. Ali b. Nasr, Ebû Amr’ın hem tahfif hem de teşdid ile okuduğunu rivayet etmiştir. Diğer kıraat imamları ise (فَدَانِكَ) şeklinde tahfif ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 493; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 171; İbnü’l-Cezerî, ts., s. 2/248). Kelimedeki “nûn” harfini teşdid yani şeddeli olarak okuyanlara bu kelime (ذَلِكَ) kelimesinin tesniyesidir. Buna göre (فَدَانِكَ) ifadesinin aslı (ذَان لَكَ) yani “Bu ikisi senindir.” Burada “lâm” harfi “nûn” harfine kalbedilmiş ve idğamlı olarak (ذَانِكَ) şeklinde okunmuştur. Tahfif okuyanlara göre ise bu kelime (ذَلِكَ) kelimesinin tesniyesidir. Bu kelimedeki “nûn” harfi tesineyeye delalet etmesi için kullanılmıştır. Bundan dolayı da “nûn” harfi tahfifli okunmuştur. Kelimenin sonundaki “kef” harfi ise hitap için olup irapta mahalli bulunmaktadır (İbn Hâleveyh, 2000, s. 121; Ezherî, 1991, s. 2/251; İbn Âşûr, 1984, s. 20/115).

Meâllere bakıldığında kelimenin tahfif veya teşdid ile okunmasının çevirilerde etkin olmadığı, kelimenin genelde “Bu ikisi veya bu iki şey” diye çevrildiği görülmektedir (Yazır, 2013, s. 411; Çantay, 1980, s. 2/694; Karaman vd., Kur’an Yolu Meâli, 2020, s. 409; Yakıt, 2023). Bazıları ise söz konusu kelimeyi, kelime tesniye olduğu halde “Bunlar” şeklinde çoğul olarak tercüme etmişlerdir (Akgül, 2022; Bulaç, 2015, s. 392; Ateş, 2021, s. 235; Süleymaniye Vakfı). Söz konusu kelime tesniye (İkil) olduğu halde üç ve sonrasını ifade eden “Bunlar” şeklinde çoğul olarak tercüme edilmesi de tercümelerde dilin özelliklerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.

2.6. Kasas Suresi 34. Ayet

Bu ayette iki kelimedeki kıraat farklılığı bulunmaktadır. Birincisi kıraat farklılığı aynı kelimenin farklı lehçelerdeki kullanımından kaynaklanmaktadır. وَأَجِي هَارُونَ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسَلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي إِنِّي أَخَافُ

أَنَّ يُكذِّبُونَ “Kardeşim Hârûn’un dili benimkinden daha düzgündür. Onu da benimle, beni doğrulayan bir yardımcı olarak gönder. Çünkü ben, onların beni yalanlamalarından korkuyorum. (Altuntaş vd., 2004, s. 429). Bu ayetteki (رُدَّءًا) kelimesinin okunuşunda ihtilaf vardır. Nâfi’ ve Ebû Cafer bu kelimeyi (رَدًا) şeklinde “dâl” harfini fethalı ve hemzesiz okumuştur. Diğerleri ise ayette geçtiği gibi hemzenin tahkiki ve dal harfinin teskini ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 494; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 171; İbnü’l-Cezerî, ts., s. 1/414). Hemzenin tahkiki ile okuyanlar sözü aslına getirdiler ki bu sözün aslı manası (العَوْنُ) yani yardım demektir. Tahfif ile okuyanlar ise hemzenin harekesini dal harfine nakledip harekeleyerek okumuşlar, hemzeyi de tahfif için leyyin okumuşlardır (İbn Hâleveyh, 2000, s. 278; Ezherî, 1991, s. 2/252; İbn Aşûr, 1984, s. 20/116). Ferşî bir ihtilaf olmasına rağmen bu iki okumanın manayı değiştirmedeği görülmektedir ki meâllerde bu kelime genel olarak “yardımcı” olarak çevirilmiştir (Yazır, 2013, s. 411; Çantay, 1980, s. 2/694; Okuyan, 2021, s. 388; Esed, 1999, s. 2/787). Bazı meâllerde ise kelimenin “destek” manası tercih edilmiştir (Akgül, 2022)

İkinci kıraat farklılığının sebebi ise fiilin merfû veya meczûm okunmasıdır. Bu açıdan söz konusu ayette geçen (يُصَدِّقُنِي) kelimesinin okunuşunda ihtilaf bulunmaktadır. Âsım ve Hamza kelimedeki “kâf” harfini dammeli olarak (يُصَدِّقُنِي) şeklinde; diğerleri ise (يُصَدِّقُنِي) şeklinde “kâf” harfini sakini olarak okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 494; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 171; İbnü’l-Cezerî, ts., s. 2/341). Kâf harfini sakini olarak okuyanlara göre bu şekilde olması cümledeki talebin cevabı olması açısından daha uygundur. Diğerleri ise kâf harfini ref’ ile okumuşlardır. Onların bu şekilde okumasında iki vecih vardır. Birincisi, nekreyi ifade etmesi için sıfat olması ikincisi ise (فَأَرْسَلَهُ) kelimesindeki (الهاء) zamirinden dolayı hal olma durumudur (İbn Hâleveyh, 2000, s. 234, 235, 278; Dimyâtî, 2006, s. 436; Taberî, 2000, s. 19/568). Buna göre ayette geçen (رُدَّءًا يُصَدِّقُنِي) ifadesi birinci kıraate göre şu manaya gelmektedir: فَارْسَلَهُ مَعِيَ رَدَّءًا مِنْ صَفْتِهِ يَصَدِّقُنِي “Onu beni tasdik etmesi için yardımcı olarak gönder” bu okuyuşta sıfat özelliği vurgulanmıştır; ikinci kıraate göre ise فَارْسَلَهُ، فَإِنَّكَ إِذَا أَرْسَلْتَهُ صَدِّقُنِي “Onu gönder, zira onu gönderirsen o da beni tasdik eder” manasına gelmektedir bu okuyuşta ise haber özelliği vurgulanmıştır (Taberî, 2000, s. 19/578).

Meâllerde bu kelimenin “beni doğrulayan” veya “beni tasdik eden” şeklindeki birinci okuyuşun tercih edildiği görülmektedir (Yazır, 2013, s. 411; Çantay, 1980, s. 2/694; Okuyan, 2021, s. 388; Ateş, 2021, s. 235; Koçyiğit, ts., s. 388). Meâllerde hal olarak yer alan ikinci kıraate yer verilmemesi kıraatlerin meâl çalışmalarında gözardı edildiğini

göstermektedir.

2.7. Kasas Suresi 37. Ayet

Bu ayette iki kelimedeki kıraat ihtilafı vardır. Birinci kıraat farklılığı kelimedeki isbat ve hazifle ilgilidir. وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ “Mûsâ, “Katundan kimin hidayet getirdiğini ve bu yurdun (güzel) sonucunun kimin olacağını Rabbim daha iyi bilir. Doğrusu zalimler kurtuluşa eremezler” dedi.” (Altuntaş vd., 2004, s. 429). Bu ayetin başında yer alan (وَقَالَ) kelimesinin “vâv” harfiyle okunup okunmaması hususunda ihtilaf vardır. Sadece Mekke kıraat imamı olan İbn Kesîr bu kelimeyi başında “vâv” olmadan (قَالَ) şeklinde okumuştur. Mekke ehlinin Mushaflarında da bu kelime bu şekilde yer almaktadır. Diğer kıraat imamları ise ayette geçtiği gibi bu kelimeyi “vâv” ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 494; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 171; İbnü’l-Cezerî, ts., s. 2/341). Müfessir Zemahşerî, İbn Kesîr’in bu kıraatini beğenmekte ve şöyle demektedir: “Bu güzel bir okuyuştur; çünkü getirilen bu açık mucizelere onların “uydurulmuş sihir” demelerine mukabil, bu bağlam, Mûsâ’nın onlara ne cevap verdiğinin sorulup araştırıldığı yerdir. Vâv’lı okuyuşun açıklaması ise “Onlar şöyle dediler, Mûsâ da böyle dedi.” şeklindedir; iyi gözlem yapan biri bu sözle diğer söz arasında bir mukayese yapar; birinin doğru, diğerinin yanlış olduğunu kavrar. Zira varlıklar zıtlarıyla anlaşılır (Zemahşerî, 1986, s. 3/412). “Vâv” harfinin ispatı ile okuyanlar daha önce geçen sözlerin devamı niteliğinde olduğunu göstermektedir. “Vâv” harfinin hazfî ile okuyanlar ise Hz. Mûsâ’nın sözlerini onların sözlerinden ayırmaktadır (İbn Hâleveyh, 2000, s. 278).

Meâllerde ise genelde İbn Kesîr’in kıraatine yer verilmediği ve “Mûsâ şöyle dedi, Mûsâ dedi ki” şeklinde tercüme edildiği görülmektedir (Yazır, 2013, s. 411; Karaman vd., Kur’an Yolu Meâli, 2020, s. 409; Hayrât, 2012, s. 389; Baltacıoğlu, 1957, s. 324). Bazı meâllerde yer alan “Buna karşılık Mûsâ” (Kısa, 2020, s. 493), “Mûsâ ise şöyle demişti” (Okuyan, 2021, s. 389) gibi ifadelerin İbn Kesîr’in kıraatine daha yakın olduğu görülmektedir. Zira Zemahşerî’nin de ifade ettiği gibi bu çeviri “Onlar şöyle dedi, Mûsâ’da şöyle dedi” anlam örgüsünü daha iyi ifade etmektedir.

Bu ayetteki diğer kıraat farklılığı ise kelimenin müzekker veya müennes okunmasıyla ilgilidir. Bu açıdan söz konusu ayette yer alan (تَكُونُ) kelimesinde ihtilaf bulunmaktadır. Hamza ve Kisâî bu kelimeyi “yâ” harfi ile (يَكُونُ) şeklinde okumuşlar, diğer kıraat imamları ise ayette geçtiği “tâ” harfiyle okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 490; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 171). Kelimeyi “yâ” harfiyle okuyanlar manayı önceleyip (يَكُونُ) kelimesini

aynı ayette geçen (عَاقِبَةُ الدَّارِ) ifadesinin ismi olarak görmüş bu şekilde de isim ile fiil arasını ayırmış ve (عَاقِبَةُ) kelimesindeki tâ'nın hakiki müenneslik ta'sı olmadığını ifade etmişlerdir. Söz konusu kelimeyi “Tâ” harfiyle okuyanlar ise (عَاقِبَةُ) kelimesindeki müenneslik tâ'sını dikkate almışlardır (İbn Zencele, ts., s. 546; Şevkânî, 1993, s. 4/200; İbn Âşûr, 1984, s. 20/121). Bu tarz kıraatlerin anlama çok etkisi olmadığı için bazı âlimler sadece farklı okumalara dikkat çekmekle yetinmişlerdir (Zemaşerî, 1986, s. 3/412; İbnü'l-Cevzî, 2001, s. 3/384).

Meâllerde akıbet kelimesine vurgu yapanlar kelimenin ayetteki kullanılış biçimi olan تَكُونُ şeklini dikkate almışlardır. Bu meâllerde “Hayırlı akıbetin kime nasip olacağı” (Yazır, 2013, s. 411), “Yurdun akıbeti kimin olacağı” (Çantay, 1980, s. 2/694; Bilmen, ts., s. 391). Mahmut Kısa meâlinde ise “Kimin mutlu sona ulaşmayı hak ettiği” şeklinde bir anlam verilmek suretiyle mekândan ziyade bireye vurgu yapılmıştır (Kısa, 2020, s. 493). İsmail Yakıt'ın meâlinde de “Sonunda kimin mutlu olacağı” şeklindeki mana da bireye dikkat çekmektedir (Yakıt, 2023).

2.8. Kasas Suresi 39. Ayet

Bu ayette yer alan kıraat farklılığı fiilin malum veya meçhul okunmasından kaynaklanmaktadır. *وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ* “O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar.” (Altuntaş vd., 2004, s. 429). Bu ayette (يُرْجَعُونَ) kelimesinde ihtilaf bulunmaktadır. Bu kelimeyi Nâfi’, Hamza ve Kisâî “yâ” harfini fetha “cîm” harfini ise kesra ile (يُرْجَعُونَ) şeklinde okumuşlar, diğerleri ise (يُرْجَعُونَ) şeklinde okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 494; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 171). Kelimedeki “yâ” harfi dammeli okununca fiil meçhul hale gelmektedir. Buna göre burada geri döndürülmek manası vardır ki bu da fâilin melekler olduğuna delalet etmektedir. Diğer kıraatte ise fâil, olayı bizzat yaşayan yani ölümden sonra dirilenler olmaktadır (İbn Hâleveyh, 2000, s. 278; Şevkânî, 1993, s. 4/200; İbn Âşûr, 1984, s. 20/125).

Meâllerde genel olarak “Bize döndürülmeyeceklerini zannediyorlardı.” şeklinde ayette yer alan birinci kıraatin tercih edildiği görülmektedir (Yazır, 2013, s. 411; Çantay, 1980, s. 2/695; Bilmen, ts., s. 391; Baltacıoğlu, 1957, s. 324). Bazı meâllerde ise ikinci kıraatin tercih edilerek cümledeki fâillerin bizzat Firavun ve ordusu gibi isimler yapıldığı ve “Bize dönmeyeceklerini sandılar.” şeklinde tercüme edildiği görülmektedir (Yüksel, 2003, s. 338; Kısa, 2020, s. 494; Çakır, 2010, s. 391; Esed, 1999, s. 2/789).

2.9. Kasas Suresi 48. Ayet

Bu ayetteki kıraat farklılığı kelimenin isim veya ism-i fail olarak okunmasından kaynaklanmaktadır. فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَى أَوْلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُمْ كَافِرُونَ “Onlara katımızdan gerçek gelince, “Mûsâ’ya verilen (mucize)lerin benzeri niçin buna da verilmedi” dediler. Onlar daha önce Mûsâ’ya verilen (mucize)leri inkâr etmemişler miydi? Onlar, “İki sihirbaz birbirlerine destek oluyor” dediler. “Biz hepsini inkâr ediyoruz” dediler.” (Altuntaş vd., 2004, s. 429). Bu ayetteki (سِحْرَانِ) kelimesinin okunuşunda ihtilaf vardır. Bu kelimeyi imam Âsım, Hamza ve Kisâî “Hâ” harfinden önce elif olmaksızın “سِحْرَانِ” şeklinde, diğerleri ise kelimeyi “Sîn” harfinden önce elif ile “ساجرانِ” şeklinde okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 495; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 172; İbnü’l-Cezerî, ts., s. 2/341, 342). Kelimeyi elif harfinin ispatıyla okuyanlara göre bu ifadeyle Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed (sav) kastedilmiştir. Zira söz konusu ayette geçen (تَظَاهَرَا) fiili “İki kişinin birbirini desteklemesi” manasında insana atfedilmiştir. Kelimeyi elif harfinin hazfiyle okuyanlara göre ise bununla kastedilen Tevrat ve Kur’an’dır (İbn Hâleveyh, 2000, s. 278; İbn Zencele, ts., s. 547; Ebû Şâme, ts., s. 634). İbn Zencele bağlam açısından değerlendirildiğinde ikinci görüşün daha doğru olduğu kanaatini paylaşmakta İbn Abbâs (ö. 68/687-88), İkrime (ö. 105/723) ve Katade’nin (ö. 117/735) de bu kelimeyi iki kitap yani Kur’an ve Tevrat olarak tevil ettiklerini belirtmektedir. (İbn Zencele, ts., s. 547). Tefsirlerde iki sihir veya iki sihirbaz olarak kimlerin veya nelerin kastedildiğine dair görüşler oldukça fazladır (Taberî, 2000, s. 19/588-590; Râzî, 1999, s. 24/606).

Söz konusu kelime bazı meâllerde herhangi bir şeye atfedilmeden sadece “iki sihir” şeklinde çevrilmiştir (Yazır, 2013, s. 412; Çantay, 1980, s. 2/697; Karaman vd., Kur’an Yolu Meâli, 2020, s. 411). Bazılarında Kur’an ve Tevrat kastedilerek iki kitap şeklinde çevrilmiştir (Tekin, 2015, s. 392; Hayrât, 2012, s. 390; Kısa, 2020, s. 495; Çakır, 2010, s. 392). Bazılarında ise iki büyücü şeklinde tercüme edilmiştir (Baltacıoğlu, 1957, s. 325; Okuyan, 2021, s. 390; Öztürk Y. N., 1998, s. 357). Meâllerde iki sihir, iki kitap veya iki büyücü gibi ifadeler müphem kaldığı için mütercimler bu kapalılığı dipnotta veya metin içinde açıklama yapmak suretiyle kapalılığı gidermeye çalışmışlardır (Karaman vd., Kur’an Yolu Meâli, 2020, s. 411; Kısa, 2020, s. 495).

Ayetteki kapalılığı giderme adına dipnotta verilen bilgi hem ayetin anlaşılması hem de diğer kıraatin manasının da meâle yansımaları açısından olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

2.10. Kasas Suresi 57. Ayet

Bu ayetteki kıraat farklılığı kelimenin müzekker veya müennes okunmasıyla ilgilidir. وَقَالُوا إِنْ تَتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نَتَّخِطْفَ مِنْ أَرْضِنَا أَوْلَمْ نُؤْمِكُنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا. “Onlar, “Sizinle doğru yolu tutarsak, kendi yurdumuzdan koparılıp çıkarılırız” dediler. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, saygın ve güvenli bir yere yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.” (Altuntaş vd., 2004, s. 431). Bu ayetteki (يُجَبَى) kelimesinin okunuşunda ihtilaf edilmiştir. Nâfi’ ve Ebû Cafer bu kelimeyi (يُجَبَى) şeklinde “tâ” ile okumuş diğerleri ise “yâ” ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 495; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 172; İbnü’l-Cezerî, ts., s. 2/42). Kelimeyi “tâ” harfiyle okuyanlar ثَمَرَاتُ kelimesinin müennesliğinden dolayı böyle okumuşlardır. “Yâ” harfiyle okuyanlar her şeyi kapsayabilmesi, (يُجَبَى) fiili ile (ثمرات) kelimesi arasındaki ilişkinin kesilmesi ve (ثمرات) kelimesinin hakiki müennes olmadığını beyan için böyle okumuşlardır (Ezherî, 1991, s. 2/254; Şevkânî, 1993, s. 4/207). Ayrıca (إِلَيْهِ) kelimesindeki muzaf iley durumunu gözetmeleri de onların kelimeyi (يُجَبَى) şeklinde okumalarını gerektirmektedir (İbn Âşûr, 1984, s. 20/150).

Meâllerde bu pasaj genel olarak “Her şeyin ürünlerinin toplanıp getirilmesi” şeklinde karşılık bulmaktadır (Yazır, 2013, s. 413; Çantay, 1980, s. 2/699; Ateş, 2021, s. 236). Aslında Mekke tarımsal ürünlerin yetişmesi için uygun olmayan bir yerdir. Mekke daha çok ticaret şehri olarak bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında Mehmet Çakır’ın “Her türlü ürünün akışını sağlayarak” (Çakır, 2010, s. 393) şeklindeki tercümesinin daha uygun olduğu ifade edilebilir. Ticaret sebebiyle Mekke’ye sürekli kervanların gelmesi de bu anlama delalet etmektedir. Yine Tuncer Namlı’nın çevirisi de bu anlamı dikkate sunmaktadır: “Öyle ki her türlü ürün bizim tarafımızdan bir rızık olarak oraya akıtılmaktadır” (Namlı, 2018, s. 274). Bu ayetlerde tarıma elverişsiz bir yerde yaşayan Mekkelilerin bütün ihtiyaçlarının karşılandığı, bütün ürünlerin buraya akışının sağlandığı bildirilmektedir. Bu açıdan ikinci kıraatin kelimelerdeki manayı daha iyi ifade ettiği söylenebilir.

2.11. Kasas Suresi 60. Ayet

Bu ayetteki kıraat farklılığı kelimenin gaib veya muhatab sigasıyla okunmasından kaynaklanmaktadır. وَمَا أَوْتَيْنَاكَ مِنَ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ “(Dünyalık olarak) size verilen her şey, dünya hayatının geçimliği ve süsüdür. Allah’ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?” (Altuntaş vd., 2004, s. 432). Bu

ayetteki تَعْقِلُونَ kelimesinin okunuşunda ihtilaf vardır. Sadece Ebû Amr kelimeyi hem “tâ” ile hem de “yâ” ile okumuştur. Diğer kıraat imamları ise “tâ” ile okumuşlardır (İbn Mücâhid, 1980, s. 495; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 172). İbnü'l-Cezerî kelimenin anlamı açısından iki vechin de sahih olduğunu ifade etmektedir (İbnü'l-Cezerî, ts., s. 2/342). Zemaşşerî fiilin يَعْقِلُونَ şeklinde yani “Hâlâ, akıllarını başlarına almayacaklar mı?” meâlinde de okunduğunu bu okumanın öğüt alma açısından daha etkili olduğuna dikkat çekmiştir (Zemaşşerî, 1986, s. 3/425). İbn Âşûr'a (1879-1973) göre bu ayette iltifat sanatı vardır. Ona göre yüce Allah sözün yönünü bir anda değiştirerek üslup farklılığı meydana getirerek Müslümanların hayret edilecek hallerine dikkat çekmiştir (İbn Âşûr, 1984, s. 20/154). Buna göre أَفَلَا يَعْقِلُونَ kıraatinde anlam şöyle olmaktadır: “Ey Muhammed! Onlara de ki: “Size verilen her şey, dünya hayatının geçimliği ve süsüdür. Allah'ın katındaki ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır.” “Hala akıllarını kullanmayacaklar mı?” (İbn Zencele, ts., s. 548) Şevkânî ve Kurtubî ise söz konusu ayette yer alan وَمَا أُوْتِيْتُمْ ibaresinden dolayı hitap açısından ilk kıraatin yani تَعْقِلُونَ kıraatinin tercihe şayan olduğunu ifade etmektedirler (Şevkânî, 1993, s. 4/209; Kurtubî, 1964, s. 13/302).

Meâllerde, ayette geçtiği gibi muhatap kalıbı dikkate alınarak tercüme yapıldığı görülmektedir. “Hâlâ buna aklınız ermeyecek mi?” (Yazır, 2013, s. 413), “Hâlâ akıllanmayacak mısınız?” (Çantay, 1980, s. 2/699). “Artık akıl erdiremez misiniz?” (Bilmen, ts., s. 394). “Aklınızı kullanmıyor musunuz?” (Namlı, 2018, s. 274). Bazı tercümelerde ise “Anlamaz mısınız? Anlamayacak mısınız? Anlamıyor musunuz?” şeklinde akıl kelimesi kullanılmadan mana verildiği görülmektedir (Atalay; Said; Yüksel, 2003, s. 340). Kelimeyi diğer kıraat imamlarından farklı okuyan Ebû Amr'ın أَفَلَا يَعْقِلُونَ “Hala akıllanmayacaklar mı?” kıraatinin meâllerde yer almadığı tespit edilmiştir.

2.12. Kasas Suresi 80. Ayet

Bu ayetteki kıraat farklılığının sebebi fiilin malum veya meçhul olarak okunmasıdır. وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيُكَانُّ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ “Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, “Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızık bol verir ve (dilediğine) kısarmış. Allah, bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler iflah olmayacak” demeye başladılar.” (Altuntaş vd., 2004, s. 434). Bu ayetteki لَخَسَفَ بِنَا kelimesinde ihtilaf vardır. Yakub el-Hadramî ve Hafis rivayetinde imam Âsım kelimeyi بِنَا لَخَسَفَ şeklinde “Hâ” harfini fethalı olarak, diğer kıraat imamları ve Ebû Bekr Şu'be rivayetinde İmam Âsım “Hâ” harfini dammeli

olarak لَخَسِفَ بِنَا şeklinde okumuştur (İbn Mücâhid, 1980, s. 495; Ebû Amr ed-Dânî, 2016, s. 172; İbnü'l-Cezerî, ts., s. 2/342). Birinci kıraatte kelime لَخَسِفَ بِنَا şeklinde okunursa fiil malum, fiilin fâili de Allah olmaktadır. Fiil لَخَسِفَ بِنَا şeklinde okunursa fiil meçhul, fâil ise belirsiz olmaktadır (İbn Hâleveyh, 2000, s. 279; Ezherî, 1991, s. 2/255). Zemaşşerî لَخَسِفَ بِنَا fiilinin لَخَسِفَ بِنَا şeklinde malum okunduğunu bu okumda da zamirin Allah'a raci olduğunu ifade etmek suretiyle fiilin meçhul halini tercih ettiğini bildirmektedir (Zemaşşerî, 1986, s. 3/435). Ebû Hâtim es-Sicistânî (öl. 255/869) فَخَسَفْنَا بِهِ وَبَدَارَهُ الْأَرْضُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا ve “Allah, bize lütfetmiş olmasaydı” ayetlerinde Allah isminin fiile yakın olmasından dolayı ona izafe edilmesinin daha uygun olduğunu ifade ederek لَخَسِفَ بِنَا kıraatini tercih etmiştir (Kurtubî, 1964, s. 13/319).

Meâllerde ise daha meşhur olan meçhul kıraatin terk edilip fiilin malum halinin tercih edildiği görülmektedir. Söz konusu kelime bazı meâllerde “Bizi de yerin dibine geçirirdi.” (Yazır, 2013, s. 415; Tekin, 2015, s. 396; Bayraklı, 2007, s. 188; Karaman vd., Kur’an Yolu Meâli, 2020, s. 414; Esed, 1999, s. 2/800; Öztürk M. , 2013). Bazı meâllerde ise “Bizi de yere batırırdı.” şeklinde yer almaktadır (Çantay, 1980, s. 2/703; Bilmen, ts., s. 396; Ateş, 2021, s. 238; Yüksel, 2003, s. 342). Meâllerde meşhur kıraatte yar alan “Biz de yerin dibine geçirilirdik.” veya “Biz de yerin dibine batırılırdık” şeklinde bir çeviri olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum da farklı kıraatlerin meâllere yansıtılmasındaki problemlerin varlığına işaret etmektedir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yüce Allah Hz. Peygamber’i Kur’an’ı okumak ve içeriğini tebliğ etmekle yükümlü kılmıştır. Bu açıdan Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle sahabeye Kur’an’ı okumuş, öğretmiş ve onların yanlış okuyuşlarını düzeltmiştir. Toplumdaki insanların eğitim ve kültür seviyeleri bir olmadığı için kıraat hususunda ortaya çıkabilecek bazı problemlere karşın Hz. Peygamber döneminde yerdî harf ruhsatının verildiği görülmektedir. Bu ruhsattan dolayı da Kur’an kelimelerinde farklı okumalar ortaya çıkmıştır ki bu farklı okumalara kıraat ihtilafları denmektedir. Özellikle bazı tefsir kitaplarında kıraat farklılıkları ve hüccetlerinin geniş bir şekilde işlendiği ve tefsir edilen ayetlerin manasına etki edip ortaya konmaya çalışılmıştır. Buna karşın kıraat farklılıklarının meâllere yansıtılmasında çeşitli sıkıntılar olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada Kasas suresindeki kıraat farklılıkları, bu farklılıkların hüccetleri ve bu farklılıkların meâllere yansiyip yansımadağı hususları

incelenmiştir. Kasas suresinde yukarıda belirtildiği gibi on iki ayette kıraat farklılığı bulunmaktadır. Suredeki kıraat farklılıklarının bazılarının fiillerin sülasi veya if'âl babında okunmasından, bazı fiillerin malum-meçhul, müzekker-müennes, merfû-meczûm okunmasından; bazılarının isim veya ism-i fail olarak okunmasından, bazılarının aynı kelimenin farklı lehçelerdeki kullanım biçiminden, bazılarının kelimedeki isbat-hazifle ilgili bazılarının da kelimenin gaib veya muhatab sigasıyla okunmasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu açıdan bir kıraatte özne konumunda olan bir kelimenin diğer bir kıraatte nesne konumunda olduğu, bir kıraate göre gaib durumunda olan bir varlığın başka bir kıraate göre muhatab durumunda olduğu, bir kıraate göre sıfat olan bir kelimenin diğer bir kıraatte hal olduğu görülmüştür.

Kıraatların hüccetlerini yani kıraat farklılıklarının nedenlerini tespit etmeye yönelik kaynak eserlere bakıldığında bu sebeplerin detaylı bir biçimde Arap dili ve grameri kurallarına göre açıklandığı görülmektedir. Bu hüccetlerin bilinmesi, kıraat farklılıklarının nedenlerinin anlaşılmasına büyük katkı sağlamaktadır.

Bütün bu bulgular Kur'an meâllerinde titiz olunması gerektiğini ve farklı kıraatlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu açıdan ayetteki kıraat farklılığının parantez içinde veya dipnotta gösterilmesi söz konusu ayetin kavranmasına katkıda bulunacaktır. Meâli yazan kişinin farklı kıraatlerden kaynaklanan anlam farkına işaret etmesi ise meâl için bir zenginlik olduğu gibi okuyucu için de ek bir bilgi kaynağı olacaktır.

Araştırmada, yapılan çoğu meâl çalışmalarında genellikle birinci kıraati ifade eden ilk anlamın verildiği diğer kıraatin ise anlamının verilmediği görülmektedir. Bununla beraber bazı meâllerde bilerek veya bilmeyerek diğer kıraatlerin ifade ettiği manaların verildiği de görülmektedir. Bunun da ayetin bağlamı çerçevesinde günümüz Türkçesinde en iyi karşılığı verme hassasiyetinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

4. SUMMARY

Sûrat al-Qaşaş, grammatical difference, translation

Knowing the differences in the recitation of the Quran, pronunciation and mannerisms by attributing them to those who narrate them, constitutes the basis of the science of recitation. The Quran was read with different recitations due to its seven letters. It is certain that these recitations are not ijihad. The conditions accepted by scholars are that it

must reach the Prophet with an authentic document, that the calligraphy must be in accordance with the official Quran calligraphy, even if only by discretion, and that it must comply with the rules of Arabic grammar, even if only in one way. In authentic hadith books, the same Sūrats are recited with different recitations. It is seen that the Prophet also confirmed that different readings are correct. In addition, it is also an agreed upon view that the science of recitation is based entirely on narration, that is, narration, and that ijthihad on this subject is not possible. In addition, there is no evidence that one recitation is superior to other recitations. When viewed from this perspective, it becomes clear that all the different recitations that are authentic are the Quran. For this reason, these recitations must be taken into consideration and emphasized in tafsir, Islamic law and translation studies. As a matter of fact, when we look at the books of tafsir and Islamic law, it is observed that sensitivity is shown in this regard and that recitations are accepted as a great source of wealth. Translation studies depicting the translation of the Quran into another language are considered a useful activity in terms of correct understanding of the Quran, even if it does not fully reflect the content of the verses. In this research, it was examined whether the differences in recitation were reflected in the translations. Differences in recitation are examined under two main headings in terms of whether they affect the meaning or not. The first of these is the procedural differences that do not affect the meaning, which the Qur'an disputes about in terms of movement, sound, pronunciation of letters and manners. In this article, these phonetic differences, which do not affect the meaning of the recitation aspects, will not be focused on. The second is the individual differences that affect the meaning, which is generally what is meant by recitation differences. Grammatical differences include syntax that is, grammatical differences in the word. The subject of this research is the differences in grammatical recitation in the Sūrat al-Qaṣaṣ. There is no special reason for choosing this Sūrat. The substantive differences in the Sūrat were examined regardless of whether they affected the meaning or not. In order to better understand the subject, the proofs of individual differences were also emphasized. After these two issues were explained, it was tried to determine whether these differences were reflected in the translations by conducting an extensive translation review. Care was taken to ensure that some of these selected translations were literal translations, some were interpretations, and some were written in line with new approaches, and that

they were translations written from the first period of the republic to the present day. For this determination, basic works that bring together the differences in recitation and basic sources explaining the proofs of recitation were consulted. In addition, the reflections of the differences in recitation in the Sūrat in the commentaries and the perspectives of the commentators were also analyzed. In the last stage, the differences in recitation in the Sūrat were examined on the basis of various meanings. As a result of this examination, the differences in the recitation in the Sūrat are due to the reading of some verbs in the triple or if'al section, and the reading of some verbs as known-unknown, masculine-feminine, merfû-meczûm; It has been determined that sometimes it is due to the reading of the noun or noun, sometimes it is due to the way the same word is used in different dialects, sometimes it is related to the proof-hiding in the word, and sometimes it is due to the reading of the word with the meaning of the missing or interlocutor. It has been determined that the number of substantive differences disputed by the recitation imams in the Sūrat al-Qaşş is twelve. The reasons for the differences in recitation in the Sūrat are briefly as follows: Differences that occur with the reciting of the muzari (present tense) verb as merfû, mansûb or majzûm in relation to the 'râb of the tense verb. One of the signs of appropriateness and harmony in the verb sentence in Arabic is undoubtedly the harmony between the verb and the agent. There must be verb-perpetrator harmony in terms of aspects such as masculine-feminine, singularity-plurality. It is seen that the recitation imams sometimes disagree on these issues, and there are examples of this in this Sūrat. There are also recitations in the Sūrat that are controversial regarding the known or unknown reading of the verb. There are differences in recitation due to the reading of some words as nouns or nouns. Again, it seems that some disagreements in this Sūrat arise from verb patterns. Additionally, whether some words are adjectives or cases has been a matter of controversy. There are no disputes regarding letters in this Sūrat. As a result, it has been revealed that some recitations affect and change the meaning of the verses, and this change in meaning is reflected in some meanings. It has been observed that some translations do not take into account the differences in recitation and prefer the first recitation. In some translations, the most appropriate word in Turkish was preferred in order to express the meaning correctly, rather than out of concern for differences in recitation. It was

concluded that it would be useful to show different recitations in the text or in footnotes for a satisfactory translation study.

5. KAYNAKLAR

- Akgül, A. (2022). *Rabbani yaklaşım ve anlayışımızla Yüce Kur'an'ın manası ve mesajı*. İstanbul: Furkan Neşriyat.
- Altuntaş vd. (2004). *Kur'an-ı Kerim meâli* (6 b.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Atalay, B. (tarih yok). *Kur'an tercümesi: Tanrı kitabı*. Mart 15, 2023 tarihinde <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=28&ayet=60> adresinden alındı
- Ateş, S. (2021). *Kur'an-ı Kerim'in yüce mealı*. Ankara: Hayat Yayınları.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1957). *Kur'an*. Ankara: Yıldız Matbaacılık.
- Bayraklı, B. (2007). *Yeni bir anlayışın ışığında Kur'an mealı*. İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Beğavî, H. b. (1997). *Me'âlimü't-tenzil* (Cilt 6). Riyâd: Dâru Tayyibe.
- Bilmen, Ö. N. (ts.). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Birişik, A. (2018). *Kıraat ilmi ve tarihi*. Bursa: Emin Yayınları.
- Bulaç, A. (2015). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe anlamı*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Çakır, M. (2010). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Çantay, H. B. (1980). *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (11 b., Cilt 2). İstanbul: Mürşid Çantay.
- Çetin, A. (2013). *Kur'an-ı Kerim'in idrildiği yedi harf ve kıraatler* (3 b.). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Çetin, A. (2020). *Kıraatların tefsire etkisi*. İstanbul: Ensar.
- Dağ, M. (2011). *Geleneksel kıraat algısına eleştirel bir yaklaşım*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Dimyâtî. (2006). *İthâfû fuzâlá'î'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiye.
- Ebû Ali el-Fârisî. (1993). *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a* (Cilt 5). Şam: Dârü'l-Me'mûn.
- Ebû Amr ed-Dânî. (2016). *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Ebû Şâme. (ts.). *İbrâzü'l-me'ânî min Hırzi'l-emânî fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Beyrut: Dârü'l Kütübi'l İlmiyye.
- Esed, M. (1999). *Kur'an mesajı meal-tefsir* (5 b., Cilt 2). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ezherî. (1991). *Kitâbü Me'âni'l-kırâ'ât* (Cilt 2). Riyad: Câmîatü'l-Melik Suûd.
- Ferâhidî. (1998). *Kitâbü'l-'ayn* (Cilt 3). Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Feyizli, H. (2017). *Feyzü'l-Furkân Kur'an-Kerîm ve tefsirli mealı* (2 b.). İstanbul: Server Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2017). *Kur'an-ı Kerim ve mealı*. Konya: Elif Kitabevi.
- Hayrât. (2012). *Kur'an-ı Kerim ve muhtasar kelime meâli*. İstanbul: Hayrât Neşriyat.
- İbn Âşûr, M.-T. (1984). *et-Taḥrîr ve't-tenvîr, (Tunus: Dâru't Tunusiye, 1984)*. (Cilt 20). Tunus: Dâru't Tunusiye.

- İbn Hâleveyh. (2000). *el-Hüccce fi'l-kırâ'âti's-seb'*. Beyrut: Dâru's-Şurûk.
- İbn Manzûr, E.-F. (1993). *Lisânü'l-'Arab* (Cilt 1). Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Mücâhid, E.-A. (1980). *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât* (Cilt 1). (Ş. Dayf, Dü.) Kahire: Dâru'l-Meârif.
- İbn Zencele. (ts.). *Hüccet'l-kırâ'ât*. b.y.: Dârü'r-Risâle.
- İbnü'l-Cevzî , E.-F. (2001). *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* (Cilt 3). Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî. (1999). *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye.
- İbnü'l-Cezerî. (ts.). *En-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr* (Cilt 2). Kahire: el-Matbaatu'l-Ticareti'l-Kübra.
- İslamoğlu, M. (2008). *Hayat kitabı Kur'an gerekçeli meal-tefsir* (Cilt 2). İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Kandemir vd. (2014). *Ayet ve hadislerle açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali* (4 b., Cilt 2). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Karaçam, İ. (1991). *Kur'an-ı Kerim'in faziletleri ve okunma kaideleri*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.
- Karaman vd. (2020). *Kur'an yolu meâlî* (8 b.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Karaman vd. (2020). *Kur'an yolu Türkçe meal ve tefsir* (Cilt 4). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kısa, M. (2020). *Kur'an-ı Kerim ve kısa açıklamalı mealî*. Konya: Armağan Kitaplar.
- Koçyiğit, T. (ts.). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe meâlî*. Ankara: Kılıç Kitabevi.
- Kurtubî, M. (1964). *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an* (3 b., Cilt 13). Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- Namlı, T. (2018). *Kur'an aydınlığı - kronolojik Kur'an mealî*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Nebil Muhammed, İ. (2021). *Kıraat ilmi (doğuşu gelişmesi ve islami ilimlere etkisi)*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Okuyan, M. (2021). *Kur'an meal-tefsir* (4 b.). İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, M. (2013). *Kur'an-ı Kerim mealî anlam ve yorum merkezli çeviri* (4 b.). İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Öztürk, Y. N. (1998). *Kur'an-ı Kerim mealî (Türkçe Çeviri)*. İstanbul: Yeni Boyut.
- Râgıb el-İsfahânî, E.-K. (1991). *el-Müfredât fi'ğaribi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- Râzî, E. (1999). *Mefâtihu'l-ğayb* (3 b., Cilt 24). Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l Arabî.
- Sadak, B. (ts.). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlatımı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Said, C. (tarih yok). *Türkçe Kur'an*. Mart 15, 2023 tarihinde <https://www.kuranmealı.com/AyetKarsilastırma.php?sure=28&ayet=60> adresinden alındı
- Süleymaniye Vakfı. (tarih yok). *Süleymaniye Vakfı mealî*. Mart 13, 2023 tarihinde <https://www.suleymaniyevakfımealı.com/Meal/Kasas.htm> adresinden alındı
- Şevkânî. (1993). *Fethu'l-kadîr* (Cilt 4). Şam: Dâru İbn Kesîr.
- Taberî. (2000). *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an* (Cilt 19). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

- Tekin, A. (2015). *Kur'ân'ın anlaşılmasına doğru lügatli tefsiri meâl* (9 b.). İstanbul: Kelâm Yayınları.
- Temel, N. (2018). *Kıraat ve tecvîd ıstılahları*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.
- Ünal, M. (2019). *Kur'an'ın anlaşılmasında kıraat farklılıklarının rolü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Yakıt, İ. (2023). *Kur'an-ı Hakîm meâli semantik analizli açıklamalı ve yorumlu* (3 b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yazır, M. H. (2013). *Hak Dini Kur'an dili meali* (3 b.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, H. (2015). *Nüzul sırasına göre necm necm Kur'ân'ın Türkçe meâli* (4 b.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Yüksel, E. (2003). *Mesaj Kur'an çevirisi* (3 b.). İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Zemahşerî, E. (1986). *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (3 b., Cilt 3). Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî.
- Zürkânî, M. (1988). *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Cilt 1). Kahire: Matbaatü İsa'l-Bâbi'l-Halebi.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 17.12.2023

Kabul Tarihi: 05.03.2024

KIYAMET GÜNÜ AMELLERİN SORGULANMAYACAĞINI VE TARTILMAYACAĞINI HABER VEREN AYETLERDE GÖRÜLEN İŞKÂL

The Problem Observed in the Verses Informing that Deeds Will not be
Questioned or Weighed on the Day of Judgment

Mukadder Arif YÜKSEL

Dr. Öğretim Üyesi; Ardahan Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
mukadderarifyuksel@ardahan.edu.tr

ORCID ID: 0000 0003 4962 4212

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz: Biz bu çalışmada Müşkilü'l-Kur'an bağlamında anlamında işkâl tespiti yapılan "Suçlulara günahları sorulmayacak." mealindeki ayetleri ve "Kıyamet günü onlar için terazi kurmayız." mealindeki ayeti, ayetlerin bağlamı ve tefsir kaynaklarında bu ayetlerle ilgili zikredilen rivayetler çerçevesinde açıklığa kavuşturmayı amaçladık. Yapığımız incelemede, kıyamet günü 'suçlulara günahlarının sorulmayacağı' beyanıyla, işlenen suçların sabit olması ve Allah tarafından zaten biliniyor olması sebebiyle, suç ve suçlu tespiti yapılmayacağı, suçlulardan ayrıca günahın işlenişiyile ilgili bir açıklama istenmeyeceği ve bu konuda hiçbir mazeret kabul edilmeyeceği, amellerin tartılmayacağı beyanıyla da kötü işlerin Allah katında hiçbir kıymetinin olmadığı ve hesaba katmaya değer bulunmadığı hususunun kastedildiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, ayet, işkâl, soru, mîzân

Abstract: In this study, we aimed to clarify the verses with the meaning "The guilty will not be questioned about their sins." and the verse with the meaning "We will not set up scales for them on the Day of Judgment.", the meaning of which was determined to be işkâl in the context of Mushkil al-Quran, within the context of the verses and the narrations about these verses in the tafsir sources. In our examination, we also find that on the day of judgment, "criminals will not be asked about their sins", with the statement that since the crimes committed are proven and already known by God, there will be no detection of crimes and culprits, the criminals will not be asked for an explanation about the commission of the sin, no excuses will be accepted in this regard, and deeds will not be weighed. It is understood that what is meant is that bad deeds have no value in the sight of God and are not worth taking into account.

Keywords: Qur'an, Verse, Ishqal, Question, Trial balance

1. GİRİŞ

Kur'an'ın doğru anlaşılmasında, ayetlerin bağlamına dikkat edilmesi, lafzın delalet ettiği anlamın ve nüzul sebeplerinin tespiti, benzer konulardaki diğer ayetlerle bütünlük içinde ele alınması ve konuyla ilgili rivayetlerle birlikte yorumlanması önem arz etmektedir. Bazı ayetlerin müphem, mücmel veya müteşabih olması sebebiyle anlama zorluğu yaşanmakta, bazı kelimelerin mecazî anlamda kullanılması, lafızların delalet

ettiği anlamın ve zamirlerin merciinin tespiti detaylı bir çalışmayı gerektirmekte, metnin yüzeysel okunması ise yanlış anlamalara ve çelişki vehmine yol açabilmektedir. Kur'an'ın nüzul ortamından ve ayetlerin bağlamından kopuk bir şekilde okunması, ayetleri anlamlandırmada Ulûmu'l-Kur'an'ın dikkate alınmaması birçok soruna yol açmaktadır. İslam tarihinde ortaya çıkan bazı itikâdî mezheplerin, kendi doktrinlerini temellendirmek için bazı ayetleri bağlamından kopararak istedikleri anlamı yükleyebildikleri görülmüştür. İslam dinine muhalif olan bazı kişi ve zümreler de İslam'ın kutsal kitabı Kur'an'ı eleştirmek için onda açık aramakta, birbiriyle çelişkili gibi görünen ayetleri seçerek kendi ideolojileri doğrultusunda istismar etmektedirler. İslam dinine muhalif yayınlarda ve sosyal medyada bunun çokça örneğine rastlamak mümkündür. Bu sebeple İslam'a karşı önyargılı olanların argümanlarını çürütmek için çelişki vehmine yol açan ayetlerin açıklığa kavuşturulması önem arz etmektedir.

Kasas sûresi 78. ve Rahmân sûresi 39. ayetlerde suçlulara günahlarının sorulmayacağı, Kehf sûresi 105. ayette ise suçluların amellerinin tartılmayacağı beyan edilmektedir. Oysa Kur'an-ı Kerim'de, dünya hayatının sona ermesinden sonra ahiret sürecinde bütün insanların mahşer meydanında toplanacakları (bk. el-Bakara 2/203; el-Kehf 18/47; Meryem 19/85-86); Yâsîn 36/32; Kâf 50/44), herkesin dünyada yapmaması gerektiği (haram) halde yaptığı veya yapması gerektiği (vücûp) halde yapmadığı işler sebebiyle hesaba çekileceğini haber veren onlarca ayet mevcuttur (bk. el-Bakara 2/281, İbrâhîm 14/41; 284; el-Hicr 15/92; en-Nahl 16/56; el-Enbiyâ 21/1, 13, 47; es-Saffât 37/24; en-Nebe 78/27; el-Gâşiye 88/26). Bazı ayetlerde kıyamet gününde suçlulara günahlarının sorulmayacağından (bk. el-Kasas 28/78; er-Rahmân 55/39), bazı ayetlerde ise sorulacağından bahsedilmesi (bk. el-Bakara 2/284; el-Hicr 15/92) bir ayette kötü amellerin tartılmayacağından (bk. el-Kehf 18/105), başka bir ayette ise tartılacağından bahsedilmesi (bk. el-Enbiyâ 21/47; el-Arâf 7/8-9) işkâl olarak değerlendirilmekte (İbn Kuteybe, 1393/1973, 65,66; Nisaburî, 2014, 118; Şankıtî, 1412/ 1991, 553; Candan, 2012, 370), işkâlin ortadan kaldırılması için de ilmî usullere göre çalışma yapılması tefsir araştırmacılarının görevleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada tefsir kaynaklarında ve Müşkilü'l-Kur'an kitaplarında işkâl tespiti yapılan ve anlamı üzerinde ihtilaf edilen "Kıyamet gününde suçlulara günahının sorulmayacağını ve amellerinin tartılmayacağını" beyan eden ayetler, "suçlulardan hesap sorulacağını ve amellerin tartılacağını" beyan eden ayetlerle karşılaştırılarak ve tefsir kaynaklarında konuyla ilgili yer alan rivayetler ve yorumlar sentezlenerek, ayetlerin bir anlam bütünlüğü sağlayacak şekilde yorumlanması ve çelişki vehminin ortadan kaldırılması

amaçlanmaktadır.

Ahîret hayatı, *haşr*, *maşer*, *hesap*, *mizan*, *cennet* ve *cehennem* konulu çok sayıda akademik çalışma mevcuttur fakat kıyamet günü mahşerde amellerin tartılacağı ve tartılmayacağı, herkese hesap sorulacağı ve sorulmayacağını beyan eden ayetler arasında işkâli gidererek makul açıklama yapan bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu çalışmada söz konusu hususları açıklığa kavuşturarak alana katkı yapılması amaçlanmıştır.

2. KIYAMET GÜNÜ MAHŞERDE YAPILACAK MUHAKEME

Kıyamet gününde bazı suçlulara günahlarının sorulmaması ve amellerinin tartıya değer bulunmaması hususuna girmeden önce konuya zemin hazırlaması bakımından kıyamet günü mahşerde yapılacak muhakeme ve karar sürecine dair Kur'an'da verilen bilgilerin özetle sunulması yararlı olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde Allah'a imandan sonra ahirete iman gereği birlikte zikredilmekte (bk. el-Bakara 2/62, 177; en-Nisâ 4/39, 59, 162; et-Tevbe 9/18, 19, 44; Mücadele 58/22), *ahîret hayatı*, *ba's*, *haşr*, *kıyamet günü*, *maşer yeri*, *hesap*, *mîzân*, *sırat*, *cennet* ve *cehennemle* ilgili geniş bilgiler yer almaktadır. Allah, kıyamet gününde insanları dünyada yaptıkları işler sebebiyle hesaba çekeceğini (bk. el-Gâşiye 88/25, 26), hiç kimseye haksızlık yapmadan hak ettiği karşılığı tam olarak kendilerine vereceğini (bk. el-Bakara 2/281), hesap gününün yaklaşmakta olduğunu (bk. el-Enbiyâ 21/1) bildirerek kullarını uyarmakta ve insanları iyi işler yapmaya teşvik etmektedir. İnsanların söylediği her söz ve yapmış olduğu iyi ve kötü her fiil kayıt altına alınmakta ve bu kayıtlara "amel defteri" denilmektedir. Kur'an'da, herkesin sağında ve solunda görevli olarak bulunan "Kirâmen Kâtibîn" isimli melekler tarafından insanların yaptığı ve söylediği her şeyin amel defterine yazıldığı bilgisine yer verilmektedir. (bk. el-İnfîtâr 82/10, 11, 12; en-Nebe 78/29; el-Kamer 54/52-53; Kâf 50/16, 17, 18). Mahşer meydanında amel defterlerinin herkese dağıtılarak, "*Kitabını oku, bugün hesap görücü olarak sen kendine yetersin.*" (el-İsrâ 17/14) denilecek olması, kıyamet gününde yapılacak muhakemenin dünyada yapılan muhakemelerden farklı bir şekilde yapılacağına işaret etmektedir. Kur'an'da mahşer günü inkârcılara ve günahkârlara amel defteri arkadan (bk. el-İnşikâk 84/10) ve solundan verileceği, onların bedbaht olacakları (bk. Vâkıa 56/9), "*Keşke kitabım bana verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim, keşke ölümüm her şeyi bitirseydi.*" (el-Hâkka 69/25, 26, 27) diyecekleri, amel defterini sağından alanların ise mutlu olacakları ve hesaplarının da kolay

görülebileceği (bk. Vâkıa 56/8; el-Hâkka 69/19, 20; el-İnşikâk 84/7, 8), “Doğrusu ben bu hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum.” (el-Hâkka 69/19, 20) diyerek sonuçtan hoşnut olacakları, amel defterini okumaya başlayanların “Vay halimize, bu nasıl bir kitap?! Büyük küçük hiçbir şey bırakmadan hepsini saymış.” (el-Kehf 18/49) diyerek şaşıracakları haber verilmektedir.

Her bireyin yaşantısına dair melekler tarafından kaydedilen kimi için bir sabıka kaydı, kimi için de bir iftihar belgesi mesabesinde olan amel defterine dair Kur’an’da verilen bilgilere göre, her şey şüpheye mahal bırakmayacak şekilde detaylı olarak kaydedilmektedir (bk. ez-Zuhuruf 43/80; Kâf 50/16, 17). Amel defterinin fiziki bir kitaptan ziyade kişinin azalarını ve içinde yaşadığı coğrafyayı da içine alan çok yönlü bir mahiyete sahip olduğu yorumları yapılmaktadır. İşlenen suçların tespitinin meleklerin kaydı, suçu işleyen organların itirafı, üzerinde yaşadığı yeryüzünün ve peygamberin şahitliği ve Allah’ın yapılanları haber vermesi gibi farklı şekillerde olacağı anlaşılmaktadır (Çelik, 2011, 90).

Günümüzde teknolojinin geldiği düzeyi dikkate alarak amel defterinin mahiyeti hakkında bir öngöründe bulunacak olursak, bu kayıtların sesli ve görüntülü video kaydı, hatta şu anda bilinmeyen daha ileri bir teknolojiye göre muhafaza edilen veriler olabileceği, insanların tablet bilgisayardaki dosyalara dokunarak verileri okuması veya izlemesi gibi dünyada yapmış oldukları işlerin kaydını izleyebileceği bir mekanizmaya benzer bir nesne olabileceği söylenebilir. Kur’an’ın beyanına göre, mahşerde herkesin amel defterini (kişisel veri kaynağı) okuyarak durumunu anlayacağı, günahkârların muhakemesi esnasında şahitlerin, hatta kendi organlarının (el, göz, kulak, ayak) aleyhine şahitlik edeceği (bk. Fussilet 41/20), kâfirlerin yüzlerinin kara, Müslümanların yüzlerinin ise imanı ve aldığı abdestin bir eseri olarak parlak olacağı, böylece herkesin durumunun görünüşlerinden belli olacağı anlaşılmaktadır (İbnu’l-Cevzî, 1443/2021, 12/494). Ahiret hayatından bahseden ayetlerde konuşacak hali ve ileri sürececek bir mazereti kalmayan insanın, durumuna bakarak kendini hesaba çekeceği ve kendisi hakkında hükmü yine kendisinin vereceği belirtilmektedir (Duman, 2020, 2/1252).

Her insanda farklı düzeylerde gelecek kaygısı vardır. İnsanlar, gelecekte nasıl bir hayat yaşayacaklarını, nelerle karşılaşacaklarını bugüne kıyasla gelecekte daha iyi bir durumda olup olmayacaklarını merak ederler. Bu sebeple de her türlü ihtimali düşünerek yaşayanlar kazançlarının tamamını harcamazlar, tedbir olarak kazançlarının bir miktarını zor zamanlarda kullanmak için tasarruf yaparlar. Kendi geleceklerini güvenceye

almak için gelir getiren yatırımlar, bir ömre sığmayan projeler yaparlar. Çeşitli risklere karşı sigorta yaptırırlar. Oysa ahiret hayatı insanların kaygı duydukları gelecekte daha yakındır. İnsanoğlunun merak ettiği, zaman zaman kaygı duyduğu geleceği yaşaması belirsiz iken ahirete er ya da geç geç etmesi kesindir. Kulunun her halini bilen Allah da insandaki gelecek kaygısını ahirete yönlendirmekte, belirsiz olanla gereğinden fazla meşgul olmaktansa kesin olanla daha fazla ilgilenmesini, ibadet yaparak ahirete yatırım yapmasını istemekte ve tercih edeceği yaşam tarzına göre ahirette elde edeceği ödül veya cezayı haber vererek onları uyarmaktadır.

3. SUÇLULARA GÜNAHLARININ SORULMAYACAK OLMASI

Kur'an'da iki yerde 'kıyamet gününde suçlulara günahlarının sorulmayacağı' beyan edilmektedir (bk. el-Kasas 28/78; er-Rahmân 55/39). Kasas sûresi 78. ayetin son cümlesinde (وَلَا يُسْئَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ) "Suçlulara günahları sorulmayacak" buyrulmakta, "O gün ne bir insana ne de bir cinne günahından sorulmaz." (er-Rahmân 55/39) mealindeki ayet de aynı anlamı ifade etmektedir. Müfessirler her iki ayeti de benzer rivayetlerle yorumlamışlar, bu ayetlerin başta Hicr sûresinin (فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ) "Senin Rabbinin hakkı için biz onların hepsine soracağız." (el-Hicr 15/92) mealindeki ayet olmak üzere mahşerde hesap sorulacağını haber veren diğer ayetlerle (bk. el-Bakara 2/281, 284; İbrâhîm 14/41; en-Nahl 16/56; el-Enbiyâ 21/1, 13, 47; es-Saffât 37/24; en-Nebe 78/27) aralarında işkâl olduğunu ve okurun aklında istifhamlar oluşabileceğini öngörerek makul açıklamalar yapmışlardır. Üzerinde çalıştığımız ayetlerle ilgili tefsir kaynaklarında kayda değer bulduğumuz yorumlardan bir kısmı özetle şöyledir:

İbn Kuteybe (öl. 276/889), Zemahşerî (öl. 538/1144) ve Râzî (öl. 606/1210), kıyamet günü yapılacak sorgulama hakkındaki ayetlerin tefsirinde, hesap gününün çok uzun olduğunu, hesap sorulan ve sorulamayan safhaların bulunduğunu belirterek, bu süreçte önce hesap sorulacağını, hüküm verildikten sonra suçluların ağızlarının mühürleneceğini, ellerinin ve ayaklarının bağlanacağını, organların suçlarını itiraf edeceğini ifade etmektedirler (İbn Kuteybe, 1973, 66; Zemahşerî, 1998, 6/15; Râzî, 1981, 25/17). İlk dönem müfessirlerden olması ve müşkil ayetler üzerinde yoğunlaşmış olması sebebiyle İbn Kuteybe'nin bu ayetlerle ilgili naklettiği rivayetler ve yaptığı yorumlar önem taşımaktadır. İbn Kuteybe, müşkil ayetler arasında zikrettiği Kasas sûresi 78. ayetin tefsirinde, mahşer yerinde insanların karşılaşacağı durumları haber veren ayetleri meâlen zikrederek özetle şöyle demektedir:

“Kıyamet günü kendilerine sorulan ve sorulmayan kimseler olacaktır. Çünkü onlar günahlarıyla yüzleşirler ve hesaba çekilirler. Sorgulama bitince ve deliller sabit olunca söz biter, bazılarının yüzü kararır, bazının ise yüzleri ağarır. Her iki grubun durumu yüzlerinden belli olur. Amel defterlerinin dağıtılması aşamasında defterini sağından alanlar Cennet’e, solundan alanlar Cehennem’e gider. Bazılarına hesap sorulmaması hakkındaki ayet, İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre o günde hesap sorulmayan bir safhaya işaret etmektedir. Hesap görüldükten sonra bazı kişi ve gruplar birbirini suçlayarak ve “Bu durum senin yüzünden oldu.” diyerek birbirleriyle tartışırlar. Allah onlara “*Huzurumda tartışmayın, daha önce sizi uyar mıştım.*” (Kâf 50/28) der. Hüküm verilince insanların ağızları mühürlenir, elleri ve ayakları bağlanır, artık konuşamazlar. (İbn Kuteybe 1973, 65, 66).”

Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), Kasas sûresi 78. ayetin, geçmişte helak olmuş ümmetlerle ilgili olduğunu ve bu ümmete, azaba uğratılmış olan geçmiş milletlerin günahının sorulmayacağını bildirildiğini ifade ederek ayetin anlamını önce geçmiş milletlere tahsis etmekte sonra da günahın sorulmaması hususunu genelleştirerek “Allah onların kötü amellerini bildiği için günahlarını sorma gereği duymayacak.” demektedir (Mukâtil, 2002, 3/356). Üzerinde çalıştığımız ayetlerden Kasas sûresi 78. ayet, servetiyle büyüklük taslayan ve Hz. Mûsa’nın yakını olan Kârûn’un durumundan ve kötü akıbetinden bahseden ayetler grubu içinde yer almakta ve ayetin başında Kârûn’un “*Bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim.*” dediği belirtilmektedir. Kârûn, kendisini yaratan ve zenginliği bahşeden Allah’ı unutan ve servetine güvenerek şırmış olan bir zengin idi. O, servetini kendi bilgisi ve emeğiyle elde ettiğini düşünüyordu. Kur’an’da Kârûn’un, nimetin gerçek sahibine karşı nankörlük etmesi sebebiyle yerin dibine batırıldığı haber verilmektedir (bk. el-Kasas 28/76-81). Bu ayet bağlamıyla birlikte ve Mukâtil b. Süleyman’ın yorumu da dikkate alındığında, ahirette günahlarından dolayı hesabı sorulmayacak olanların Kârûn ve benzerleri gibi küfrü ve isyanı aşikâr olan sembol isimler olduğu ortaya çıkmaktadır.

Taberî (öl. 310/923), Katâde (öl. 117/735)’nin Kasas sûresi 78. ayetin son cümlesi hakkında “Onlar hesapsız cehenneme gireceklerdir.” dediğini nakletmekte ve sorgu meleklerinin günahkârları morarmış kara yüzlerinden tanıyacağını, bu sebeple de herhangi bir şey sorma gereği duymayacağını belirtmektedir. (Taberî, 2001, 18/327).

İmam Mâtürîdî (öl. 333/944), Rahmân sûresinin 39. ayetini, yani kimseye bir başkasının günahı sorulmaz, nasıl yaptığı değil de niçin yaptığı

sorulur, başkasını saptıran birine saptırmış olması sorulur, sapanın sapması sorulmaz, sapanı da niçin saptığı sorulur, kâfirlerin yüzünde günahların alametleri belli olduğu için ayrıca onlara günah hakkında bilgi almak için soru sorma gereği duyulmaz, şeklinde yorumlamakta, günahkârlar hakkında meleklerle de sorulmayacağını, çünkü meleklerin onları yüzlerinden tanıyacıklarını belirtmektedir (Mâtürîdî, 2005, 14/276).

Mâverdî'nin (öl. 450/1058) bu iki ayetle ilgili çeşitli kaynaklardan derleyerek kaydettiği anlaşılan rivayetler maddeler halinde şöyledir:

1. Katâde, sorgulama önce olur, sonra yaptıkları işler sebebiyle ağızları mühürlenir, elleri ayakları bağlanır, konuşamazlar, demektir.
2. İbn Abbas, “Şöyle şöyle yaptınız mı?” şeklinde onlardan detaylı bilgi istenmez, demektir.
3. Yine İbn Abbas'tan (öl. 68/887) gelen bir rivayete göre bu ayet, onlar kendi dertlerinin telaşına düştüğü için birbirilerine bir şey soramazlar, anlamına gelmektedir.
4. Mücahid (öl. 103/721) ve Ferrâ (öl. 207/822), melekler onları simalarından tanır, dolayısıyla onlara bir şey sormazlar, demektir.
5. Onlara “Niçin inanmadınız?” şeklinde bir soruya cevap almak için soru sorulmaz (Mâverdî, t.y., 4/268, 5/436).

Zemahşerî bu ayetin tefsirinde “Eğer bu ayet Hicr sûresi 92. ayete ters düşmektedir dersen.” şeklinde bir itiraz cümlesi takdir ederek muhtemel itirazı kendi üslubu ile şöyle cevaplamaktadır: Ahiret günü uzundur, onda çeşitli aşamalar vardır, bir aşamada sorgu yapılır, sonraki aşamada sorulmaz. Ya da günahı ortaya çıkması için değil de azarlamak için sorulur (Zemahşerî, 1998, 6/516).

Râzî de bu ayetle ilgili olarak “Yani Allah günahkârları cezalandıracağı zaman onlara işledikleri günahın keyfiyetini ve kemiyetini sorma gereği duymayacaktır, çünkü Allah bunu bilmektedir.” demekte “*Rabbine and olsun ki onların hepsini sorgulayacağız.*” (el-Hicr 15/92) mealindeki ayetle bu ayet arasındaki tearuzu gidermek için şu yorumu yapmaktadır: “Günahların sorulmaması ile sorgulanması ayrı zamanlarda gerçekleşmemektedir.” (Râzî, 1981, 25/17) Rahmân sûresi 39. ayetin tefsirinde ise “Günahkâr sen misin ya da başkası mı?” ya da “Nasıl günah işledin?” diye bilgi almak için soru sorulmaz, “Niçin günah işledin?” şeklinde azarlamak için sorulur, çünkü onlar yüzlerinden tanınacaktır demekte, devamında gelen “*Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.*” (er-Rahmân 55/41) mealindeki ayette de bu hususa işaret edildiğini ifade etmekte, ayrıca bu

ayetin günahkârlardan kendi durumlarını kurtarmak için fidye istenmeyeceği şeklinde de yorumlandığını belirtmektedir (Râzî, 1981, 29/119).

İbn Âşûr (öl. 1979) da Kasas sûresi 78. ayetin, insanların başlarına gelecek şeylere karşı bir uyarı olduğunu, sorunun hakiki anlamda olmasının da mümkün olduğunu ifade etmekte, “Allah suçlulara cezadan önce ne suç işlediğini sormaz, çünkü elçileriyle onlara hayrı ve şerri bildirmiş ve onlara süre tanımıştır.” demektedir (İbn Âşûr, 1984, 20/182). Eserlerine atfı yaptığımız müfessirlerin üzerinde durduğumuz ayetlerin tefsirinde, suçluların durumu yüzlerinden belli olacağı için kendilerine “Nasıl yaptın?” şeklinde değil de “Niçin yaptın?” şeklinde azarlamak için sorulacağı yorumu üzerinde ittifak ettikleri görülmektedir.

Kur’an’da kâfirlerin hesaba çekilmeyeceğini beyan eden ayetler olduğu gibi hadis kaynaklarında Müslümanlardan yetmiş bin kişinin hesaba çekilmeden doğrudan Cennet’e gideceğini haber veren hadisler de mevcuttur (İbn Mâce, 1982, Zühd 34). Bu tür rivayetlerde farklı rakamların zikredilmesi, sayının çokluktan kinaye olduğu anlamına gelmektedir (Görmez, M. vd. 2014, 7/617). Müslümanlardan bir kısmının hesaba çekilmemesi, kıyamet günü hesap verme aşamasında durumları iyi olması sebebiyle hiçbir sıkıntı yaşamayacakları ve bu aşamayı kolaylıkla geçecekleri şeklinde yorumlanabilir.

Rahmân sûresi 31. ayette (سَنَفَرُّكُمْ أَيُّهُ التَّقْلَانِ) “Sizin için de (hesap sorma) vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık.” (er-Rahmân 55/31) buyrulmakta ve bu sûrenin 45. ayetine kadar ahirette mahşer gününde ve sonrasında yaşanacaklardan bahsedilmektedir. Bu ayetin (سَنَفَرُّكُمْ) ibaresine tefsirlerde “size yöneleceğiz, muhakeme edeceğiz, hesap soracağız.” anlamı verilmekte ve bunun bir tehdit olduğu ifade edilmektedir (Mukâtil, 2002, 4/199). Zemahşerî bu ibarede, istiare yöntemiyle dünya hayatı sona erince size sıra gelecek, hesap sorulacak denilmek istendiğini belirtmektedir (Zemahşerî, 1998, 6/516). Dolayısıyla her halükârda ahirette herkesin yaptıklarıyla karşılaşması söz konusu olacaktır. Bu sûrenin 39. ayetinde (فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ) “O gün ne insana ne de cinne günahı sorulmaz.” buyrulmakta devamındaki ayet ise adeta niçin hesap sorulmayacağını açıklamaktadır: (يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ) “Günahkârlar yüzlerinden tanınırlar.” Müfessirler üzerinde durduğumuz ayetleri (bk. el-Kasas 28/78 ve er-Rahmân 55/39) Rahmân sûresi 41. Ayet bağlamında açıklamışlar, ahirette ‘günahının hesabı sorulmayacak olanlar’ ibaresiyle, durumu yüzüne yansımış, akıbeti netleşmiş ve haklarında kesin karar verilmiş olan kimselerin kastedildiğini belirtmişler, hesap sormama durumunun hesabın görülmesinden sonra, soru sorulmayan bir aşamayla

ilgili olabileceği ihtimaline de yer vermişlerdir. (İbn Kuteybe, 1973, 66; Râzî, 1981, 29/119; Zühaylî, 2009, 5/502).

Müfessirler, müşkil addettikleri bu ayetlerin, kıyamet günü suçluların günahlardan sorumlu tutulmayacakları anlamına gelmediğini belirterek, “Hesap sorulmayacak.” mealindeki ayeti işlenen suçun aşikâr, delillerin de sabit olması sebebiyle suçu kimin işlediğine dair bir araştırma ve suçun nasıl işlendiğine yönelik bir tahkikat yapılmayacağı şeklinde de yorumlamışlar, böylece bu ayetlerle hesabın sorulacağını haber veren ayetler arasında bir anlam bütünlüğü sağlamaya çalışmışlardır (Taberî, 2001, 18/327; Zemahşerî, 1998, 4/524; Râzî, 1981, 25/17; Kurtubî, 1427/2007, 16/321; İbn Âşûr, 1984, 20/182). Tefsir kaynaklarında konuyla ilgili yaptığımız atıflar ve alıntılarda da görüldüğü gibi Kasas 78. ve Rahmân 39. ayet çerçevesinde müfessirlerin birbirine benzer yorumlar yaptıkları, çeşitli ihtimallerden bahsettikleri ve net bir kanaat belirtmekten imtina ettikleri görülmektedir. Amel defterinde her şer şeyin kayıtlı olması, organların suçu itiraf etmesi, yeryüzünün ve meleklerin şahitliğiyle suçun sabit olması sebebiyle sorgulamaya gerek kalmaması da söz konusudur.

4. MÎZÂN

Ölçmek ve tartmak anlamına gelen ve *vezn* kökünden türeyen *mîzân* kelimesi, tartı aleti, ağırlık ve adâlet anlamlarına gelmektedir. Çoğulu *mevâzîndir* (İsfahânî, 1986, 819; Zebidî, 2001, 36/250; İbn Manzûr, 1993, 13/446-447). *el-Vezn*, ölçü, değer/kıymet anlamındadır. Araplar, önem vermedikleri biri hakkında *ما لفلان عندنا وزن* (Filanın bizim yanımızda bir kıymeti yoktur.) derler. *Mîzân*ın amel defteri anlamında olduğu da söylenmektedir. Mücâhid (öl. 103/721) *el-vezn* “Adaletle hüküm vermektir.”, Süddî de (öl. 127/745) “Amellerin tartılmasıdır.” demektedirler. (Herûvî, 1999, 1996). Kur’an’da *vezn/mevâzîn* kelimeleri kıyamet gününde sevap ve günahların ölçülmesi ve adaletle hüküm verilmesi anlamında kullanılmaktadır (bk. el-A’râf 7/8-9; el-Kehf 18/105; el-Enbiyâ 21/47; el-Mü’minûn 23/102, 103; el-Kâria’ 101/6, 8).

Kur’an’da bahsi geçen *mîzân*la ilgili müfessirler arasında iki görüş ortaya çıkmıştır: Çoğunluğun da benimsediği ilk görüşe göre *mîzân*dan kasıt, bir dili ve iki kefesi olan tartı aletidir. Mücahid, Dahhâk (öl. 64/684) ve A’meş’in (öl. 148/765) benimsediği ikinci görüşe göre ise *mîzân* adaletten kinayedir. Mu’tezile de “Araz olan şey tartılamaz” diyerek ikinci görüşü tercih etmektedir. Taberî, Mâtüridî, Zemahşerî, Âlûsî (öl. 1270/1854), İbn Âşûr vd. bazı müfessirlerin, ikinci görüşü tercih ederek yorum yaptıkları ve *mîzâna* Allah’ın mutlak adaleti anlamını verdikleri görülmektedir.

Müfessirlerin çoğunluğu hesap gününde yaşanacak olanları Kur'an'da bu konuda verilen bilgileri derleyerek yorumlamakta, "Mizanın ne olduğunu en iyi Allah bilir." diyerek keyfiyeti hakkında fazla yorum yapmaktan imtina etmektedirler (Taberî, 2001, 10/69; Mâtürîdî, 2005, 9/288; Zemahşerî, 1998, 2/425; İbn Âşûr, 1984, 8/29; Ateş, t.y. 3/313).

Ahirette herkes için ortak bir *mîzân* kurulacağını savunanlar olduğu gibi herkes için hatta her tür amel için ayrı ayrı *mîzân*lar kurulacağını söyleyen müfessirler de vardır (Kurtubî, 2007, 157; Yazır, 2008, 157). Ahirette hesabın seri bir şekilde yapılacak olması (bk. el-Bakara 2/202, Âl-i İmrân 3/199), milyarlarca insanın aynı anda hesabının görülmesi, muhakeme ve hüküm verme işleminin bilinen yargılama usullerinden farklı bir şekilde yapılacağını göstermektedir. Mâtürîdî, dünyada muhakeme şahitlere, düşünmeye ve müzakereye ihtiyaç duyulduğu için uzun sürer, Allah bunlara gerek duymaz, her türlü bilgi O'nun katında saklıdır, dolayısıyla Allah "Allah, hesabı hızlıdır." (İbrahim 14/51) demektedir (Mâtürîdî, 2006, 529). Amellerin tartılması konusundaki temsili anlatımlara bakıldığında bunun ahirette adil yargılamanın ve tecelli edecek ilâhî adaletin müşahhaslaştırılmış bir ifadesi olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'da terazi kurulacağını haber veren Enbiyâ sûresi 47. ayette (وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ) "Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Hiç kimseye bir haksızlık edilmez. (Yaptığı iş) bir hardal tanesi kadar da olsa onu getiririz. Hesap görücü olarak biz yeteriz." (el-Enbiyâ 21/47). A'râf sûresinde de (وَالْوِزْنَ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ) "O gün tartı haktır (Hakkaniyete uygundur). Kimin tartısı ağır gelirse işte onlar kurtulanlardandır. Kimin de tartıları hafif gelirse işte onlar ayetlerimize haksızlık etmelerinden dolayı ziyana uğrayanlardandır." (el-A'râf 7/8, 9, Ayrıca bk. el-Zilzâl 99/7, 8) buyrulmaktadır.

Zeccâc (öl. 311/923), *mîzân*, tartı aleti, adalet ve amel defteri olarak üç türlü anlaşıldığını, tartı aleti anlamını verenlerin görüşünün ise sahih rivayetlere dayandığını belirtmektedir (Zeccâc, 1988, 2/319). Taberî de "O gün tartı haktır." ayetinde geçen *vezn* kelimesinin muhakeme, *hak* kelimesinin ise adalet anlamına geldiğini, Allah'ın kullarının iyi ve kötü amellerini bu *mizânda* tartacağını ifade etmektedir (Taberî, 2001, 10/69-70). "Tartıları ağır gelenler." ibaresinde tartı kelimesi iyilikler (*hasenât*) olarak da yorumlanmıştır (Taberî, 2001, 10/69). Bu yorum tartı (*mevâzîn*) kelimesinin mecazî anlamda kullanıldığını göstermektedir. Mâverdî ve Zemahşerî bu ayetin tefsirinde *mizâna* gerçek ve mecazî anlam yükleyenlerin görüşünü zikrederek *mîzânın* adil yargılama ve adaletle hüküm vermekten ibaret olduğunu söyleyenlerin görüşlerini ön plana çıkarmaktadırlar

(Mâverdi, t.y., 2/201; Zemaşerî, 1998, 2/425).

İmam Mâtürîdî, *mîzâna* adalet, ölçü ve miktar anlamlarını vermektedir. O, “*O gün tartı haktır.*” (el-A‘râf 7/8) ayetinin tefsirinde, “Müslümanların imanı hariç yaptığı iyilikler ve kötülükler karşılaştırılır. Kusurları görmezden gelinir, iyilikleri ise en güzel şekilde kabul edilir. Kâfirlerin de küfür ve şirkleri hariç yaptıkları iyilikler ve kötülükler karşılaştırılır. İyilikleri, dünyada elde ettiği nimetlere karşılık sayılır, iyiliklerinin ahirette bir karşılığını göremezler, küfür ve kötülüklerinin karşılığını da olarak azap görürler.” (Mâtürîdî, 2005, 5/294) demektedir. Bu konuda diğer müfessirlerin görüşlerini de zikretmekte fakat bunların isabetli olmadığını belirtmektedir. Mâtürîdî “*Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız.*” (el-Enbiyâ 21/47) mealindeki ayetin tefsirinde de *el-mevâzîn* kelimesinin *kıst* anlamında kullanıldığını, *kıst* kelimesinin de adalet anlamına geldiğini ifade etmekte, ayette geçen *miskâl zerre* (hardal tanesi) kadar ibaresiyle de tane ve miktarın kastedilmediğini, bunun temsili bir anlatım olduğunu, her fiilin değerlendirileceğini, Allah’ın hesaba çekmesinin onu meşgul etmeyeceğini, ahiretteki yargılamanın dünyadaki yargılamaya benzemediğini beyan etmektedir (Mâtürîdî, 2005, 9/288). Mâtürîdî’nin erken dönemde *mîzânı* gerçek bir nesne değil de adaletten kinaye olarak görmesi ve bunu iyi ve kötü amellerin karşılaştırılması olarak açıklaması dikkat çekicidir. İyi işlere takdir edilen sevapların ve kötü işlere takdir edilen günahların bir cisim olmaması, dolayısıyla soyut olması, bunları ölçecek aletin (*mîzân*) de soyut olabileceğini akla getirmektedir. *Mizân* kelimesinin geçtiği ayetlerde herkes için ayrı ayrı tartılardan (*mevâzîn*) bahsedilmesi de bu yorumları teyit etmektedir.

5. AMELLERİ MİZÂNDAN TARTILMAYACAK OLANLAR

Kur’an’da, ahirette amellerin mizanda tartılacağından bahseden ayetler olduğu gibi (bk. el-A‘râf 7/8-9; el-Enbiyâ 21/47) tartılmayacağından bahseden bir ayet de mevcuttur (bk. el-Kehf 18/105). Yüzeysel okumada işkâl olarak değerlendirilen bu ayetlerde ne denilmek istendiği ancak detaylı bir incelemede anlaşılacaktır. Kehf sûresinde amelleri kabul edilmeyen ve amelleri tartılmayacak olanların ahiretteki durumu şöyle anlatılmaktadır:

(أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا)

“İşleri yönünden en büyük kayba uğrayan kimseleri size haber vereyim mi? Onlar güzel işler yaptıklarını sandıkları halde dünyada yaptıkları işler boşa gitmiştir. İşte onlar Rablerinin ayetlerini ve O’na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir. Kıyamet günü onlar için terazi kurmayız.” (el-Kehf 18/103, 104, 105).

Bu ayetlerde kâfirlerin inkârları sebebiyle gayretlerinin Allah katında bir değeri olmadığı, yararlı olan işlerine de bir değer verilmediğinden amellerinin tartılmasına gerek görülmeceği belirtilmektedir (Herûvî, 1999, 1997; İbnü'l-Cevzî, 2023, 9/147). Allah'ın ayetlerini ve ahiret gününü inkâr edenlerin işleri görünüşte (mârûf) iyi olsa bile niyetlerinin halis olmaması ve işlerini dünyevî bir menfaat karşılığında yapmaları, elde etmeyi umdukları menfaat ortadan kalkınca da yapmakta oldukları iyi işlerden vaz geçmeleri sebebiyle Allah katında bir değer ifade etmemekte ve iyi iş için sarf ettikleri emekleri boşa gitmektedir. Hz. Peygamber'in "Ameller niyetlere göredir." (Buhârî, 1982, İman, 15) hadisi de bu gerçeğe işaret etmektedir. Bu ayetlerden, amellerin tartıya değer görülmesi için imanın ön şart olduğu da anlaşılmaktadır. Müfessirler, teraziye konulmayacak kadar önemsiz ve manen değersiz olan söz ve eylemlerin tartılmadığını, bu ayetlerde geçen terazi metaforunun sembolik anlam taşıdığını, "amellerin tartılmayacağı" beyanı ile yapılan işlerin mecaz ve istiare yoluyla değersizliğine işaret edildiğini, insanların kıyamet sahnesini daha kolay anlamaları için temsili anlatım cihetine gidildiğini belirtmektedirler (Kurtubî, 2007, 13/394; İbn Âşûr, 1984, 16/48; Ateş, t.y. 6/464)

Hiz. Peygamber 'amellerin tartılmayacağı' ayetinin tefsiri babında "Kıyamet gününde bir adam gelir, kocamandır, şişmandır ama Allah indinde sinek kadar bir ağırlığı yoktur. İsterseniz 'Onlar için bir tartı koymayız.' ayetini okuyunuz." (Buhârî, Tefsir, 18/6; Müslim, Münâfikûn, 18) buyurmuş, bazı insanların fiziki ağırlığına karşın manen bir değerleri olmadığını beyan etmiştir. Türkçe'de de bir insanın kişiliğine veya konumuna gönderme yapılarak ağır veya hafif nitelemesi yapılmaktadır. İsteddiği sonucu elde etmek için olaya odaklanan kimselere de "ağırlığını koydu", bir işi yapabilme becerisine sahip olmayanlara da "O bu işe hafif gelir." denilmektedir. Bu tür nitelemelerle o kişinin beden ağırlığı değil, etkili ya da etkisiz bir kişi olduğu kastedilir. Kâfirlerin işlerinin boşa gitmesini de bu zaviyeden değerlendirmek mümkündür.

Kur'an'da kâfirlerin, müşriklerin ve münafıkların yaptığı iyi işlerin de Allah katında değersiz olduğunu ve amellerinin boşa gittiğini bildiren çok sayıda ayet bulunmaktadır. (bk. el-Bakara 2/217; Âl-i İmrân 3/22; el-Mâide 5/5, 53; el-En'âm 6/88; el-A'râf 7/147; et-Tevbe 9/17, 69; Hûd 11/16; ez-Zümer 39/65; Muhammed 47/9, 28, 32) Hucurât sûresinde Müslümanlara da Hiz. Peygamberin yanında seslerini yükseltmeleri ve saygısızca davranmaları halinde amellerinin boşa gideceği yönünde bir uyarı yapılmaktadır (bk. el-Hucurât 49/3).

Taberî, *mizânda* sadece salih amellerin tartılacağını (Taberî, 2001, 15/429) Zemahşerî ve Râzî ise inkârcıların amellerinin Allah katında hiçbir kıymetinin olmadığı için tartılmayacağını, terazinin itaat ve günahların oranını belirlemek, mü'minlerin günah ve sevabını tartmak için kurulacağını ifade etmektedirler (Zemahşeri, 1998, 3/618; Râzî, 1981, 21/175).

Metafizik alana ait olan ahiret âlemi ile tabî dünya âleminin olgu ve olayları nitelik ve nicelik bakımından birbirinden tamamen farklı olduğundan ve bunları birebir eşleştirerek açıklamak mümkün olmadığından Kur'an'da mücerret olguların ifadesinde yer yer temsili anlatım yönteminin kullanıldığı bilinmektedir. Temsili anlatım, insanın idrak edemeyeceği olguların, istiare yoluyla insanlar tarafından bilinen şeylere benzetilerek ve algı düzeyine indirgenerek anlatılmasıdır. Tüccar bir toplum olan Mekkelilere teraziden bahsedilmesi, ahiretle ilgili ayetlerde görülen adalet vurgusu, kul haklarına riayet etmeyen ve verdikleri kararlarda adaleti gözetmeyen insanlara hem mesaj hem de ikaz mahiyetindedir (Conkor, 2020, 123, 137). Ahiret âleminin dünyadan farklı bir yer yüzeyine ve göğe sahip olacak olması (bk. İbrâhim 14/48) dünya ile ahiret âlemlerinin farklı mahiyetlerde olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ahirete ait olayları ve işlemleri dünyadaki olgu ve olaylarla birebir aynı saymak isabetli olmaz (Toprak, 2020, 212). Ayrıca ahirette insanların ve cinlerin dünyada olduğu gibi cüz'i iradeye ve iş yapma inisiyatifine sahip olamamaları, orada takdir ve hükümün tamamen Allah'a ait olması (bk. et-Tîn 95/8) da iki âlem arasında karşılaştırma yaparak kesin bir sonuç çıkarılmasına imkân vermemektedir. Bu sebeple ahiret âlemine ait bilgiler, "muğayyebat" kapsamında olduğundan, hakikati tam olarak bilinemediğinden ve olduğu gibi anlatılamadığından dünya âlemine benzetilerek tasvir edilmekte ve anlaşılır hale getirilmektedir.

Müfessirlerden bir kısmı tartı kelimesinin mecazî olduğunu bununla, amellerin hakkaniyetle değerlendirilmesinin ve adaletle hüküm verilmesinin kastedildiğini söylese de çoğunluk bunun hakiki olabileceğini ifade etmiştir (Zeccâc, 1988, 2/319; Taberî, 2001, 10/69-70; Mâtürîdî, 2005, 5/294; Râzî, 1981/28, 29). Maşer gününde amelleri ölçecek olan tartının (*mizân*) gerçek olduğu kabul edilse bile milyarlarca insanın milyonlarca fiilini kısa sürede tartacak başka bir âleme ait olan bir aletin keyfiyetini bilmek, bu konuda detaylı bilgi verilmediği için mümkün görülmemektedir.

İman Allah katında bir değer ölçüsü, küfür ise değersizlik sebebidir. Yukarıda Kehf sûresi 105. ayetten tefsirinde de değindiğimiz gibi aslında insan ilk soruda ya kazanacak ya da kaybedecektir. Şayet Allah katında sahîh ve makbul bir imana sahipse günahkâr olsa da bir şekilde cennete

girmesi mümkün olacaktır. Öte yandan imanı yoksa ya da sahih bir imana sahip değilse diğer amelleri onu kurtarmaya yetmeyecektir. Dolayısıyla imanı olmayanların amellerini tartmak için tekrar bir terazi kurmaya gerek kalmayacağını söylemek mümkündür.

İçinde tartı (*vezn*) geçen ayetleri bir anlam bütünlüğü sağlayacak şekilde ele alındığında, ahirette amellerin tartılmayacak olmasıyla kâfirlerin yaptığı işlerin değersiz olması ve sıfır hükmünde olduğu için değerlendirmeye alınmayacağı, amellerin tartılacak olmasıyla da mü'minlerin sevap ve günahlarının değerlendirmeye tabi tutulacağı, herkese hak ettiği karşılığın verileceği ve ilâhî adaletin tam olarak tecelli edeceğine istiare yoluyla vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu ayetleri, yukarıda ele alınan Kasas sûresi 78. ve Rahmân sûresi 39. ayetlerde birlikte mütalaa edildiğinde ise ahirette hüküm verildikten sonra sonuca itiraz etmeye, müzakereye ve tekrar muhakemeye mahal olmadığı, suçluların zaten konuşamayacak bir halde oldukları, hızlı bir yargılama sürecinden sonra hükmün kesinleşmesini müteakip mükâfat ve ceza sürecinin başlatılacağına kastedildiği söylenebilir. Allah'ın kıyamet gününde sorgulaması, sorması ya da sormaması, amellerin tartılması ya da tartılmaması ve son tahlilde hüküm vermesi sürecine dair Kur'an'da yer alan bilgilerin insan idrakine uygun bir şekilde ifade edilerek sunulduğu anlaşılmaktadır.

6. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kur'an'da, bireyler açısından ölümle, dünya hayatı açısından kıyametin kopmasıyla başlayan ahiret âleminde *kıyamet günü*, *ba's*, *haşr*, *hesap günü*, *mizân*, *sırat* gibi aşamalardan bahsedilmekte, Allah tarafından ödüllendirilmeyi hak eden salih kulların Cennet'e, cezayı hak eden mücrimlerin ise Cehennem'e gidecekleri haber verilmektedir. Kur'an'da birçok yerde hesap ve mizandan bahsedildiği halde iki ayette (bk. el-Kasas 28/78; er-Rahmân 55/39) kıyamet gününde günahkârlara sorulmayacağı, bir ayette de amellerinin tartılmayacağı hususundan bahsedilmesi çelişki vehmine yol açmaktadır. Ayetler arasında çelişki olduğu iddialarını başta Kur'an reddetmektedir: "*Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok ihtilaf bulurlardı.*" (en-Nisâ 4/82). Fakat farklı durum ve bağlamlarda ifade edilen ve farklı manalara gelen bazı ayetler yüzeysel okumada çelişkili gibi görünebilmektedir.

Kur'an'da ilâhî mesajlar, ortalama bir insanın idrak düzeyine indirgenerek ifade edilmektedir. Ayetlerde kullanılan *teşbih*, *telmih*, *istiâre*, *mecaz*, *kinaye* gibi edebi sanatların, ilâhî mesajın daha iyi anlaşılması ve zihinlerde kalıcı olması amacını taşıdığı söylenebilir. Bir insan, kendisine

hainlik eden birine, bir seferinde “bunun hesabını vereceksin” dediği halde başka bir seferde muhatapla ilgili gerekeni yaptığını düşünerek ya da onu aşağılamak için “seninle konuşacak bir şey yok, konu kapanmıştır, artık muhatabım değilsin.” dediği vakidir. Bu ikinci yaklaşım bir af değil, onu ademe mahkûm etmektir. İhanete uğrayan kişi, “hesaplaşma” ifadesiyle muhatabı tehdit ederken, muhatap almamakla ona değer vermediğini ortaya koymuş olmaktadır. Üzerinde çalıştığımız ayetlerde de bu meyanda insanlara, temsili anlatımla dünyada işlenecek suçları önleme, ahirette de gelebilecek itirazların önünü alma amacına matuf mesajlar verildiği, anlaşılmaktadır.

Kur’an’da kıyamet gününde herkese hesap sorulacağından bahseden ayetlerde, herkesin dünyada yaptığı işlerden sorumlu olduğu, sonunda hesap vereceği ve karşılığını göreceği hususlarından bahsedilmekte, böylece insanlar kötü akıbetle karşılaşmamaları için uyarılmaktadır. Suçlulara günahının sorulmayacağına beyan eden ayetler üzerinde yaptığımız çalışmada, suçlulara günahlarının keyfiyeti hakkında soru sorma gereği duyulmayacağına, suç ya da suçlu tespiti yapılmayacağına, suçun aşikâr olması sebebiyle hükmün kolayca verileceğine işaret edildiği görülmektedir.

Suçlulara günahının sorulmayacak olması, suçu işleyen faile suçüstü yapıldığında ya da suçlu suçunu itiraf ettiğinde, itiraf etmese bile inkâr edecek bir durumda olmadığında hüküm verecek hâkimin işinin kolaylaşmasına, suçu ispat için delil toplama, tanıkları dinleme gibi yargısal süreçlere gerek duyulmamasına benzetmek mümkündür.

Kıyamet gününde bazı günahkârlar için terazi kurulmayacağına beyan eden Kehf sûresi 105. ayet üzerinde yaptığımız çalışmada ise Allah’ı, ahiret gününü, Allah’ın ayetlerini inkâr eden ve Kârûn gibi serveti ile büyüklenerek nankörlük yapan kimselerin yapmış olduğu iyi işlerin Allah katında hiçbir kıymet-i harbiyesinin olmadığına ve ahirette de hiçbir işe yaramayacağına işaret edildiği görülmektedir. *Mizânda* amellerin tartılacağına haber veren ayetlerin muhtevasına baktığımızda da dünyada yapılan işlerin hakkaniyetle değerlendirileceğine, mahkeme-i kübrada adaletle hüküm verileceğine ve ilâhî adaletin tam olarak tecelli edeceğine temas edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla üzerinde durduğumuz ayetlerde, herhangi bir çelişki söz konusu değildir.

Ahiret âlemi dünya âleminde ontolojik olarak tamamen farklıdır, ahirete ait bilgiler muğayyebatın konusudur ve bu konudaki bilgimiz ayetler ve hadislerdeki beyanlardan ibarettir. Bu sebeple kıyamet ve ahirete dair nesne, olgu ve olayları verilen bilgiler çerçevesinde ve teşbih yoluyla kısmen

izah etmek mümkün olmaktadır. Sonuç itibarıyla Allah'ın kıyamet günü cezalandırmada adil, ödüllendirmede lütüfkâr davranacağını ve hiç kimseye haksızlık yapmayacağını bildirmek için Kur'an'da yargı metaforunu kullandığını söylemek mümkündür.

7. SUMMARY

When some verses in the Holy Quran are read only from the text, there seems to be a contradiction between them and other verses on similar subjects, and the illusion of contradiction arises in the mind. It is stated in two places in the Quran that "on the day of judgment, criminals will not be asked about their sins." In the last sentence of the 78th verse of Qasas Surah, it is said that "And the criminals will not be held accountable for their sins" (al-Qasas 28/78) while it is also expressed similarly in (er-Rahman 55/39) that "On that day, neither a human nor a jinn will be asked about their sins".

Commentators foresee the problem by predicting that both verses do not coincide primarily with the verse (al-Hijr 15/92) of Surah al-Hijr, which is interpreted as "For the sake of your God, we will question them all.", and other verses which inform that there will be a reckoning on the day of judgment (see for example al-Baqara 2/281, Ibrahim 14/41; 284 etc.), and that there is suspicion in the verse, and by anticipating that the reader might feel resentful, they made comments aimed at solving the problem. Commentators have made comments to solve the problem, foreseeing that the reader may feel resentment in their minds. Likewise, when the verse (al-Anbiyâ 21/47) with the meaning "We set up the scales of justice for the Judgment Day." is compared with the verse (al-Kahf 18/105) in the meaning "We will not set up scales for them on the Day of Judgment, it is seen that there is a situation of concern between them. The verses that are difficult to understand due to *ishqal* are examined according to the methods of the science of *Mushkil al-Quran*, and any illusions that may arise are eliminated by explaining the meanings and contexts that the verses indicate. In this study, we aimed to clarify the verses with the meaning "The guilty will not be questioned about their sins." and the verse with the meaning "We will not set up scales for them on the Day of Judgment.", the meaning of which was determined to be *ishqâl* in the context of *Mushkil al-Quran*, within the context of the verses and the narrations about these verses in the *tafsir* sources. Commentators have also interpreted these verses, which they consider difficult, to mean that the criminals will not be held responsible for their sins on the Day of Judgment, and that since the crime committed is obvious and the evidence is solid, there will be no investigation into who committed the crime and how the crime was committed. They tried to

provide a unity of meaning between the verses.

The nature of the instrument by which deeds will be weighed in the afterlife is also discussed in tafsir sources. Two views have emerged among commentators regarding *mizân* (trial balance) mentioned in the Quran: According to the first view, which is adopted by the majority, what is meant by *mizân* is a weighing instrument with a tongue and two pans. According to the second view adopted by Mujahid, Dahhâk and A'mesh, *mizân* is an allusion to justice. Mu'tazila also prefers the second view. The second view of Tabari (d. 310/923), Maturidi (d. 333/944), Zamakhshari (d. 538/1144), Âlûsî (d. 1270/1854), İbn Âşûr (d. 1973) and some other commentators It is seen that they interpret it by preference and give the meaning of *mizân* to God's absolute justice. The majority of commentators interpret what will happen on the day of judgment by compiling the information given in the Quran on this subject and say, "God knows what *mizân* is best." They refrain from commenting further on its quality (Taberi, 2001, 10/69; Mâtürîdî, 2005, 9/288; Zemahşerî, 1998, 2/425; İbn Âşûr, 1984, 8/29; Ateş, n.d. 3/313). While there are those who advocate that a common *mizân* will be established for everyone, there are also commentators who say that separate *mizâns* will be established for everyone and even for each type of deed (Kurtubi, 2007, 157; Yazır, 2008, 157). The fact that the accounts will be made quickly in the afterlife (See al-Baqara 2/202, Al-i Imran 3/199) and the fact that billions of people are held accountable at the same time show that the trial and judgment process will be done in a different way from the known judicial procedures. When we look at the representative expressions on the weighing of deeds, it is understood that this is a concrete expression of fair judgment and divine justice that will be manifested in the afterlife.

In our analysis, we also find that on the day of judgment, "criminals will not be asked about their sins", with the statement that since the crimes committed are proven and already known by God, there will be no detection of crimes and culprits, the criminals will not be asked for an explanation about the commission of the sin, no excuses will be accepted in this regard, and deeds will not be weighed. It is understood that what is meant is that bad deeds have no value in the sight of God and are not worth taking into account. It is understood that what is meant is that bad deeds have no value in the sight of Allah and are not worth taking into account. The world of the hereafter is ontologically completely different from the world of this world. We can say that God uses the metaphor of judgment in the world to explain the unknown with the known in the Quran.

8. KAYNAKLAR

- Âlûsî, Ş. M. (t.y.). *Rûhu'l-meânî*. Beyrût: İhyâu't-Türâsi'l-Arabî.
- Ateş, S. (t.y.). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar.
- Buhârî, M. (1982). *el-Câmiu's-sahih*. İstanbul: Çağrı.
- Candan, A. (2012). *Kur'an Okurken Zihne Takılan Ayetler*. İstanbul: Düşün.
- Conkor, B. (2020). Hakikati ve Mahiyeti Açısından Kur'an'da Adalet Terazileri. *Dini Araştırmalar Dergisi* 23(57), 117-142.
- Çelik, H. (2011). Kur'an'da Amel Defteri ve Amellerin Tespiti. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, 88-132.
- Duman, Z. (2020). *Beyânu'l-hak*. Ankara: Fecir.
- Görmez, M. vd. *Hadislerle İslam*. ed. Mehmet Emin vd. Özafşar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Herûvî, E. (1999). *el-Garibeyn fi'l-Kur'âni ve'l-hadis*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Riyâd: Mektebe Nizâr Mustafa el-Bâz.
- İsfahânî, R. (1986). *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. İstanbul: Dâru Kahraman.
- İbn Âşûr, M. T. (1984) *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunûsiyye.
- İbnü'l-Cevzî, C. A. (1443/2021). *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. İstanbul: ed-Dâru'ş-Şâmiyye.
- İbn Kuteybe, M. (1973). *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*. thk. Seyit Ahmet Sakr. B.y.: Y.y.
- İbn Mâce, M. (1982). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı.
- İbn Manzûr, C. (1414/1993). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadr.
- Kurtubî, M (1427/2007). *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. ed. Abdullah b. Abdullah el-Hüseyn et-Türkî. 24. Basım. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle,
- Mâturîdî, M. (2005). *Te'vilâtu'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. İstanbul: Dâru'l-Mîzân.
- Mâverî, M. (t.y). *en-Nüket ve'l-uyun*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Mukâtil b. S. (2002). *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Beyrût: Müessesetu't-Târihu'l-Arabî.
- Nisabûrî, M. (2014). *Kur'an'da Müşkil Ayetler*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr,
- Şankitî, M. (1991). *Def'u ibhâmi'l-idturâb an âyi'l-kitâb*. Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye.
- Taberî, M. (2001). *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dâru Hicr.
- Toprak, S. (2020). Mîzân, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt. 30, s. 211-212. Ankara: TDV.
- Yazır, M. H. (2008). *Hak Dini Kur'an Dili*. Sad. Sıtkı Güllü. İstanbul: Huzur.
- Zebîdî, M. A. (1422/ 2001). *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Kuveyt: et-Türâsu'l-Arabî.
- Zeccâc, İ. (1988). *Meâni'l-Kurân ve irâbuhû*. thk. Abdülcelil Abduh Şibli. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb.
- Zemahşerî, M. (1998). *el-Keşşâf an hakâiki gavâmîdî't-tenzîl*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Zühaylî, V. (2009), *et-Tefsîru'l-munîr*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 05.01.2024

Kabul Tarihi: 08.02.2024

MUHAFAZAKÂRLIĞIN MODERN MÜDAFAASI: KIZILCIK ŞERBETİ

The Modern Defense of Conservatism: TV Series “Kızılık Şerbeti”

Yaşar ÖZTÜRK

Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
Pazarlama ve Halkla İlişkiler Bölümü
yasarozturk@ardahan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8606-2728

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Kızılık Şerbeti birbirine farklı zıt dindar ve seküler iki aileyi konu almaktadır. Dindar muhafazakâr kesimin hayat tarzını olumsuz yönde gösterdiği yönünde eleştirilen film Show TV’de yayınlanmaktadır. Kızılık Şerbeti dizisi sekülerizm ile dindarlık arasındaki tartışmaları kutuplaştırıcı bir dille anlatan bir film olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’nin Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi ile başlayan ve Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren modernleşme çabaları doğrultusunda gerçekleştirilen seküler uygulamalar sürekli olarak tartışılmıştır. Batı menşeli uygulamaların hayatın her alanında yer etmesi ve dinin uhrevi bir alana doğru itilmesi neticesinde modern ile geleneksel arasında dışlayıcı ikili ayrımlar baş göstermeye başlamıştır. Kızılık Şerbeti’nde dinin taşıyıcısı olan kurumların başında gelen aile kurumunun sekülerleşme “aile kutsallığının” zayıflatılması ve bununla birlikte modernleşme sürecindeki gerilimler anlatılmaktadır. Medeni, çağdaş, geri kalmışlık, bağnazlık gibi kelimelerin sıkça kullanıldığı dizi toplumsal kutuplaşmayı tetikleyici unsurlar barındırdığı görülmektedir. Filmdeki ayrılıkçı söylemlerin tespit edilmesi bağlamında eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Modernleşme, Kimlik, Muhafazakârlık, Aile, Kızılık Şerbeti

Abstract

Kızılık Şerbeti TV series about two opposing religious and secular families. The film, which is criticized for showing the lifestyle of the religious conservative segment in a negative way, is broadcast on Show TV. Kızılık Şerbeti TV series appears as a film that explains the debates between secularism and religiosity in a polarizing language. Turkey in the Ottoman Empire Second Constitutional Era which started with the Constitutional Monarchy and were carried out in line with modernization efforts since the foundation of the Republic, have been constantly discussed. As a result of Western practices taking hold in every aspect of life and pushing religion towards an otherworldly sphere, exclusionary binary distinctions between modern and traditional began to emerge. In Kızılık Şerbeti, the secularization of the family institution, which is one of the primary institutions that carry religion, and the weakening of the "family sanctity" and the tensions in the modernization process are explained. It is seen that the series, in which words such as civilized, contemporary, backwardness and bigotry are frequently used, contains elements that trigger social polarization. The method of critical discourse analysis was used in the context of identify polarized discourses in the film.

Keywords: Modernizm, İkimlik, Konservatizm, Aile, Kızılık Şerbeti

1. GİRİŞ

Farklı inanç, kültür ve kimliklerin bir arada yaşadığı bir toplumda yaşamaktayız. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupa’da meydana gelen köklü değişimler ve bu değişimlere ayak uyduran kesimler ile mevcut düzeni korumak isteyen kesimler arasında bir gerilim alanı oluşmuştur. “Din” ve “gelenek” olgusu tartışmalarının karşıtını “modernlik” olgusu oluşturmaktadır. Gelenek, muhafazakârlar tarafından “bilgi ve bilgelik kaynağı” olarak “muhafazakarlığı temel referansı” olarak görülmektedir (Erdoğan, 2006, s. 5). Gelenek tradition “toplumda değerler ve kurumların en ağır değişen ve eski toplum devirlerini yenilerine bağlamaya yarayan sosyal miras” (Ülken, 1969, s. 115) anlamında kullanılırken sosyoloji disiplininde gelenek *traditum* “intikal/tevarüs eden şey” olarak anlaşılmaktadır (Karaaslan, 2021, s. 886). Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılın başlarında İslahat (yenileşme) hareketi başta askeri alandaki değişimler olmak üzere; sosyal, kültürel, din ve dini kurumlar üzerinde etkisini göstermeye başlamıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte gerçekleştirilen bir dizi inkılaplar neticesinde dinin sosyal ve siyasal alandaki rolü değişime uğramıştır.

Batı’da yeniliğin ve toplumdaki değişimin karşılığı olarak ifade edilen modernleşme kelimesi, gelenekselin hâkim olduğu toplumlar nezdinde eskiyi ötelediği düşünülerek olumsuz bir anlam yüklenmiştir (Erdem, 2020, s. 94).

Türkiye’de özellikle 1980 sonrası dönemde muhafazakâr kesim, dini kamusal hayattan ve modern benlik tanımlarından dışlayan Batılı seküler modernlik tarzına karşı çıkmıştır (Göle, 2012, s. 12). Antonio Giddens (2005, s. 512) *Sosyoloji Sözlüğü* isimli kitabında muhafazakarlığı *conservatism*, “korumak, ya da olduğu gibi muhafaza” etmek şeklinde tanımlamıştır.

Modernite, sürekli yineleme/yenileme döngüsü içerisinde sınırsız ihtiyaçların yaratılması ve karşılanması temelinde oluşturulmuş bir sistem olarak, toplumda var olan geleneklerle ve değerlerle çatışma halindedir. Bu haliyle modernite yeni ideolojiler üreterek; muhafazakârlık olarak gördüğü değerler sistemini dışarı iterek kendisinde sürekli bir meşrutiyet alanı oluşturur (Sezer, 2014, s. 162).

Bu çalışma dindar muhafazakâr kesimin hayat tarzını olumsuz yönde gösterdiği gerekçesiyle eleştirilen Kızılılık Şerbeti filminin modernite ve muhafazakârlık bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır.

2. TÜRK MODERNLEŞMESİNE BİR BAKIŞ

Türk modernleşme tarihi Osmanlı devletinin son dönemlerinde özellikle Tanzimat Dönemi ile şekillenmeye başlamış, Cumhuriyet dönemi ile devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nden kopuş olarak değerlendirilen modernleşmeyi Osmanlı Devletinden bağımsız olarak ele almak imkansızdır. Avrupa'da sanayi alanındaki hızlı ilerleyiş ve buna bağlı olarak burjuvazinin yükselmesi dönemine denk gelen modernleşme, Türk dilinde "gelenekselin zıttı" olarak tanımlanmaktadır. Eski ile yeni arasındaki gerilimin merkezinde bulunan modernleşme, devletin bir yandan yeniliklere uyum sağlamasını zorunlu kılarken diğer yandan mevcut yapıyı yeniliklere karşı korumak zorunda bırakmıştır (Çelik, 2010, s. 31).

Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde Batılılaşmaya olan ilgi nispeten düşük olmuştur. Niyazi Berkes'in deyişiyle kendilerini "iki denizin, iki kıtanın, iki dinin efendisi" olmaya aday gören Osmanlı Devleti, Kanuni Süleyman döneminde Hristiyanlık Avrupası'nın kendisinden endişe ettiği bir imparatorluk olmuştur (Berkes, 2008, s. 35). Gerileme dönemiyle birlikte donanmanın daha güçlü bir hale dönüştürülmesi elzem görülmüş ve bu sebeple Batının bir "model" olarak izlenmesinin gerekli olduğunu düşünülmüştü (Mardin, 1991, s. 11). Özellikle 17. yüzyılın sonlarına doğru başlayan askeri yenilgiler, "cihan imparatorluğunun" eski gücünü kazanması için askeri teknik ve taktiklerin Avrupalı devletlerden alınması zorunluğunu ortaya çıkarmıştır (Köker, 1999, s. 125). Osmanlı Devleti'ni yeniden diriltme çabası Berkes'e göre (2008, s. 73) iki fikir etrafından şekillenmişti: "Bunların biri, devlet gücünü desteklemek gerektiği, ötekisi ise bunun gerçekleşmesi için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın zorunlu olduğu fikriydi."

Osmanlı Devleti'nin reform politikası uygulamaları Tanzimat Dönemi ile başlamıştır. Dönemler genel olarak şu şekilde sıralanmaktadır (Mardin, 1992, s. 53):

- Sultan II. Mahmud Dönemi (1808-1839)
- Abdülmecid Dönemi (1839-1861)
- Sultan II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)
- Jön Türkler Dönemi (1908-1918)

Halil İnalcık'a (1990, s. 30) göre Türk modernleşme hareketinin gecikmesinin birkaç sebebi vardır:

- Farklı kültürlere sahip bir imparatorluk olması: Osmanlı devletinin geniş cemaatsel özerkliğe imkân sağlayan bir yapıda olması buna

bağlı olarak sosyo-kültürel ve dini açıdan çoğulcu bir sistemi benimsemesi ve bu grupları bir arada tutması zorlu görünüyordu.

- Ortak sadakatin devletin temelini oluşturması: Yasalara ve törelere mutlak bağlılık düzeni sağlamak için çok önemliydi.
- İslam dinin değişmez kanunu: İslam hukuku/fıkıh yapısı vahiy kaynaklıdır. Tek kanun/hüküm koyucu Allah'tır.
- Sultan ve halifeliğin en yüksek merteye olması: Ruhani bir otorite olarak görülen sultan ve halifelik diğer bir deyişle patrimonial monarşi rejimi devleti bir arada tutmak için önemliydi.

Niyazi Berkes, Osmanlı devletinin düzenini teokratik olarak tanımlamanın eksik ve yetersiz olduğunu söyler ve teokratik yapıya en uygun "ahiret ekonomisi" ile "öteki dünya" söylemleri ile mali gelir elde eden Katolik Roma Papalık devleti olduğunu belirtir (Berkes, 2008, s. 25). Berkes'e göre (2008, s. 27) Osmanlı Devleti feodal veya teokratik bir yapının aksine, "siyasaca Doğu despotizmi, dince Sünni halife geleneğidir." Doğu despotizmi Aristoteles'in "köle sahibi efendi" anlamına gelen "despot" sözcüğü Grek dışı doğulu kavimlerde "devletin adı" olarak kullanılmıştır (Berkes, 2008, s. 25).

İlk reform belgeleri Müslüman bir devlet adamı ve Hristiyan bir subay arasında yazıldığı düşünülen ve "Takrir" olarak adlandırılan bir yazı da görülmüştür. Yazıda Müslüman Osmanlı rejimindeki İslam Şeriatının kuvvetli inancı üzerinde durulur ve Müslümanların Hristiyan Avrupa'sındaki askeri alanında yeniliklere ayak uydurması gerektiği vurgulanır (Berkes, 2008, s. 45). Bu belgenin Osmanlı-Türk Batılılaşma hareketinin öncüsü olarak kabul edilen III. Selim'e Ebu Bekir Ratıp Efendi tarafından sunulduğu belirtilmiştir (İnalçık, 1990, s. 34).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın mimarı olarak bilinen Mustafa Reşid Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin bekası idari yapının modernleşmesiyle mümkündü. Avrupa Devletler Topluluğuna girmenin Batılılaşma hareketini başlatacağını düşünen Reşid Paşanın reform hareketlerini uygulamada başarısızlığa uğramasının iki ana nedeni vardı (İnalçık, 1990, s. 40):

İlk olarak halk, Osmanlı Devleti'nde devam eden iktisadi buhranın Batılı devletler eliyle gerçekleştirildiğini düşünmekteydi. Bu düşüncelerinde bir şekilde haklıydılar çünkü kapitülasyonlar neticesinde Avrupa ülkeleri imparatorluk içerisindeki Türk pazarlarını ele geçirerek yerli sanayiye mahvetmeye başlamıştı.

İkincisi; Batılılaşma hareketinden hoşnut olmayan kesimin Reşid Paşa'nın, Sultan Abdülmecid'in gücünü arkasına alarak bir şekilde bu gücü suiistimal ettiklerini öne sürmekteydi. Tanzimat Döneminde Batılılaşma hareketi bir düalizm içerisindeydi. Sultanın gücünü tebaaya dayatmak isteyen bürokrat kesim Batılılaşma hareketine ayak uydurarak modern tekniklerin sanayileşme alanında kullanılmasını istemekteydi; aynı zamanda "şeriat, dini mahkemeler ve dini mekteplerin" faaliyetlerine devam etmelerini istiyordu (İnalçık, 1990, s. 41). Osmanlı Devleti'nde eğitim, hukuk ve sosyal yaşamda Batılılaşma adına yenilikler gerçekleştirilirken; geleneksel ve modern arasında sıkışan dönemin kadınlarından Avrupalı tarzda bir yaşam tarzı benimsemeleri istenmiştir.

Nilüfer Göle'ye göre Doğu ve Batı arasındaki karşıtlığın ana öznesini kadının toplumdaki yeri oluşturmuştur. Bu durumun günümüz toplumlarında da aynı şekilde işlediğini belirten Göle, İslamcı hareketlerin Batı dünyasına karşı koymak ve farkları ortaya çıkarmak adına kadını ön plana koymaktadır (Göle, 2011, s. 43). Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma dönemine girdiği dönemde Batıların Osmanlı kadınlarının tasavvur edilmesini Seniha Sultan şu şekilde eleştirmiştir (Göle, 2011, s. 43):

Bizim hakkımızda akla hayale gelmeyecek şeyler uyduruyorlar. Ne ehemmiyeti var? Bizim esir olduğumuzu, diri diri odalara kapatıldığımızı, kafes içinde yaşadığımızı, neredeyse zincirlere bağlı olduğumuzu ve tepeden turnağa kadar silahlı, vahşi zenci, başka köleler tarafından göz altında tutulduğumuzu, bunların zaman zaman bizleri torbalara koyup denize attığını sanıyorlar. Bizim, birbirine rakip sayısız zevceler topluluğu halinde yaşadığımızı, her Türk kocasının kendisine mahsus bir haremi bulunduğunu, yani en azından sekiz, on karısı olduğunu sanıyorlar.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında özellikle tek partili dönemde toplumsal yapının millet temelinde yeniden oluşturulması amaçlanmaktaydı. Modernleşme ekseninde gerçekleştirilen çalışmalarla şunlar amaçlanmaktaydı (Özçelik, 2019, s. 320):

1. Modernliğin Batılılaşma temelinde gerçekleştirmek.
2. Toplumun tüm katmanlarına nüfuz edecek şekilde topyekûn bir değişimi sağlamak.
3. Halkın rıza göstermediği zamanlarda elit-kadro tarafından yukarıdan gerçekleştirilecek olan etkiyle dönüşümü sağlamak.

3. MODERNİZM BAĞLAMINDA AİLENİN DÖNÜŞÜMÜ

Toplumsal yaşamın temelini oluşturan aile; dini ve ahlaki değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan bir müessesidir. Aile kurumu

akrabalık bağı ile bağlanmış, çocuğun yetiştirilmesi için sorumluluk alan iki yetişkinin oluşturduğu bir yapıdır (Giddens, 2006, s. 206).

Sanayi ve kentleşme döneminde dayanışma ve manevi destek sağlama işlevini koruyan aile ekonomik evriminin neticesinde üretim birimi olmaktan çıkmıştır. Sanayi devrimi ile aile kurumunda değişikliklere sebebiyet veren gelişmeler yaşanmıştır (Tolan, 1990, s. 239):

- Sanayi üretimin kentlerde yoğunlaşması sonucu kırdan kent göçün başlaması.
- Emek gücünün ücretli hale gelmesi.
- İş gücüne katılan kadın sayısının artması.
- Kadın haklarının genişlemesi.
- Bireyci çözümlerin artması.

Türkiye’de modernleşme süreçlerinin hızlı bir şekilde gerçekleşmesine rağmen Türk toplumunda gelenek, görenek ve dinsel tutum açısından varlığını muhafaza etmeye çalışan kurumların başında aile gelmektedir (Kılıç, 2013, s. 170).

II. Meşrutiyet döneminde Türk aile yapısının modernleşmesi üzerine geliştirilen fikir akımları ve siyasi girişimleri baskısı bir hayli artmıştır. Sadece siyasi fikir olarak kalmayan faaliyetler yazar ve düşünürler tarafından dile getirilmekteydi. Ziya Gökalp yazarlığının ilk dönemlerinde kaleme aldığı “*İbiş Dayı*” adlı eserinde evlilik düzenini yererek yeni hareketlerini desteklemekteydi (Ortaylı, 2009, s. 131)

Meşrutiyet döneminde ailenin modernleşmesini destekleyenler kadar karşı çıkanlar ve mevcut değerlerin korunması gerektiğini düşünen Mehmet Akif Ersoy gibi muhafazakârlar da vardı. Ersoy, ailenin önemini her ikisi kesiminde anlamadığını bu kesimlerin bir tarafını “cahil yığımları” diğer kesimini ise “Baticılar” oluşturduğunu belirtmiştir (Kılıç, 2013, s. 176).

Modernizm bağlamında aile kurumu ele alındığında modernitenin tarihine ve gelişim sürecine bakılması önem arz etmektedir. Modernite, Latince *modernus* Hristiyanlık döneminin Pagan döneminden çok farklı bir özelliğe sahip olduğunu belirtmek için kullanılmıştır (Çiğdem, 1997, s. 65). Alman tarihçilerin 1500 yılından günümüz modern dünyasına kadar olan zaman dilimini açıklamak üzere oluşturdukları ve *Neuzeit* (yeni çağ) modernite kavramı “akıl düzeninin insan türü için asli olduğu ilkesinin beyan edildiği Aydınlanma dönemine kadar” götürülebilir (Çiğdem, 1997, s. 66).

Alain Touraine modernliğin salt olaylara bağlı olarak

gerçekleşmeyeceğini akılcılaştırma ekseninde ele alınması gerektiği vurgular:

Her şeyden önce kendisini, bir kutsal vahiye ya da ulusal bir öze uygun olarak örgütlemek ve bu yönde eyleme geçmek isteyen bir toplumu modern olarak nitelemek olanaksızdır (Touraine, 2002, s. 23)

Modernlik bunalımında entelektüellerin rolüne değinen Touraine entelektüelleri şu sözlerle eleştirir:

Tanrı adına söz alan papazlardan sonra, entelektüeller de akıl ve tarih adına konuşular. Dünya çapında kamu alanı dev bir biçimde genişlediğinde, totalitarizmler eskinin, kaba ama sınırlı despotlukların yerini aldıklarında, bir yandan kitle hareketleri Örgütlenip, aynı zamanda da kalabalıklar seslerini duyurduğunda, entelektüeller, tıpkı eski papazlar gibi, oligarşik iktidarlarının anahtarını ellerinden kaçırdılar (Touraine, 2002, s. 180).

Charles Tylor'a göre günümüz uygarlığının gelişme gösterirken bu gelişmenin vaat ettiği akılla aydınlanmış ve özgürleşmiş bireyin yerini çöküş yaşayan birey almıştır. Tylor, modern topluma ilişkin endişelerin ve kafa karışıklarını modern ahlak düzeyi bağlamında 3 başlık altında sınıflandırır (Tylor, 2011, s. 9-11):

1. Modern dünyanın kazanımı "bireycilik": Modern insan kendi yaşam tarzını seçme hakkına sahiptir. Ancak modernite öncesi kendisini düzenin bir parçası olarak gören insan "büyük varoluş zinciri"nden koparak amaçsızlık girdabı girmiş bir şekilde yaşamdan tat almamaya başlar.

2. Yüksek erdemini yerini "araçsal akıl" almıştır: Bireyin yaşamını belirleyen ve bireyden istenen, "maksimum verimlilik"tir. Birey, kendisi için değil toplumun çıkarlarına hizmet ederek kendisi aslında başkalarına yarar sağlamakla görevli düzenin bir aracı konumundadır.

3. Özgürlük kaybı: Modern bireyler modernlik öncesinde irade çerçevesinde tecelli eden ilişkilerin yerini önceden belirlenmiş hiyerarşik temelli ilişkiler almıştır. "Kendi içine kapalı" bireyler bu şekilde katılımın az olduğu bir yapıda yabancılaşır ve özgürlük yitimi meydana gelir.

Kendisinin ahlaki gelişmişliğin ve medeniyetin tek temsilcisi olarak gören Batı, ötekisini kendisine benzetme çabasıyla sınırlı kalmayıp kendisini imrenilen ve özlem duyulan bir yapı olarak göstermektedir. Coğrafi olarak medeniyetler Avrupa'ya ne kadar uzaksa Batı modernitesine göre hiyerarşik olarak işgal konumuna daha fazla düşmektedir (Yumul, 2003, s. 17-19).

1990'lar ve 2000'li yıllarda tüm dünyada yaşanan liberalliğin ve

modernliğin yükselişi muhafazakâr aile yapısını etkilemiş “yeni muhafazakâr aile” yapısını ortaya çıkarmıştır (Kılıç, 2013, s. 178). Yeni muhafazakâr aile geleneği ve modernliği aynı pota içerisinde eritmek suretiyle hem kamusal alanda hem de özel alanda etkileşim kurmaktadır.

4. KADININ TARİHTEKİ KİMLİK DÖNÜŞÜMÜ

Kimlik sorunu çok boyutlu bir yapı ihtiva ettiği için sadece sosyal bilimlerle sınırlı olmayan interdisipliner bir olgudur. Bu sorunun temelinde de “aidiyet” sorunu vardır. Birey doğduğu kültür birikimi içinde şekillenirken bu döngü aslında statik bir yapı ihtiva etmez, dinamik bir yapıyı içerir. Yani kişi tüm kimliklerinden ayrı bir kimlik inşa edebilmektedir. Ahmet Ülvî Türkbağ kültür bloğunun statik yapıda olmadığı şu sözlerle pekiştirir:

Kültür blokları da kendi dışlarındaki diğer kültür bloklarından farklarıyla, ayrıldıkları noktalarla kendilerini ortaya koyarlar. Ancak burada özen gösterilmesi gereken nokta, reddedilecek 'öteki'nin daima kimlikle birlikte bulunduğu ve 'öteki' ne ölçüde varsa ve belirginse kimliğin de o ölçüde belirginleştiğidir. Özetle, 'ben' ancak 'öteki' ile var olabilirim. Çünkü ben, o olmayanı. Bu durum hem bireysel hem de grupsal kimliklerde geçerlidir. Örneğin 'ben erkeğim' ifadesi 'kadın olmayan' olarak beni belirliyor ya da İngiliz'im ifadesi Türk, Fransız vb. diğer tüm ulusal kimlikleri reddederek beni belirliyor (Türkbağ, 2003, s. 211).

Mehmet Kılıçbay, kimlik kelimesinin kurgulama ve zorunlu bir mensubiyet içerdiği için farklılıkları yok saydığını ve içerisinde iki çelişkiyi barındırdığına dikkat çeker:

Kimlik kavramı hem varoluşunu borçlu olduğu hem de bu varlığı sürekli sakatlayan iki ana paradoksun kaskacındadır. Bu paradokslardan birincisi kavramın adından ve bu adın nominal-tarihsel arka planından kaynaklanmaktadır. Batı dillerinde Latince'nin idem (aynı) kökünden türetilen identity kelimesi bir özdeşliği, aynılığı ifade etmektedir. Türkçe'deki kimlik ise, kim, yani "kimliklerden(sin)?" sorusundan üremiş, zorunlu bir mensubiyet işaretidir. Demek ki kavram, ana işareti ve yönelişi itibarıyla tercih küresi içinde yer almayan bir mensubiyeti, bir aidiyeti, bir çoklukla aynışmayı göstermektedir. Bu açıdan bir ayrışma değil, bir aynışma göstergesidir. Ve işte paradoks tam buradadır, kimlik bireysel bir talep olmak zorundadır, çünkü bireyi tarif etmeyen bir şey, onun mensubiyetini de tanımlayamaz (Kılıçbay, 2003, s. 155).

Muhafazakarlığın İslami ahlak standartlığın korunması bakımından ele alındığında özel-kamusal ayrımı büyük bir önem ihtiva eder. Bu önem daha çok kadın ve mahremiyeti üzerinde yoğunlaşır. Ancak modernlik ve

gelenek arasında kriz yaşayan örtülü genç aktörler ve İslami aktörler kentsel ortamın dışlayıcı ve yalnızlaştırıcı etkilerine karşı gündelik hayatta yeni kültürel ortaklıklar yaratmaktadırlar (Kömeçoğlu, 2003, s. 53).

Türk seküler eliti tarihsel perspektifte Batıya karşı karmaşık duygular beslemektedir. Bir yandan kuşku ve güvensizlik duymakta diğer yandan teknolojik üstünlüğünden dolayı gıpta etmekte ama aynı zamanda buna paralel olarak kıskançlık duymaktadır (İnaç, 2003, s. 186).

19. yüzyıl Avrupası'nda kadınların her alandan modernleşmesi için gerekli yasalar düzenlemeler yapılırken İngiltere'de kadına atfedilen rol çok farklıydı. İngiliz Kraliçesi Victoria tarafından hazırlanan "Victoryen Reform Kampanyaları" reformlardan ziyade hem eş hem de ana olan kadın ev işlerini yürütmek ve eşini yüceltmekle yükümlü olduğun söylemekteydi (Demir, 2009, s. 15).

"Modern kadın", "geleneksel kadın" tiplerini ülkemiz özelinde her zaman tartışmalı bir alan olmuştur. Modernliğin en önemli ölçütleri biri olarak görülen kadın iş gücüne faal olarak katılması aslında geleneksel aile bağlarının korunmasına da katkı sağlamaktadır. Ücretli çalışan kadın çocukların bakımı genellikle ailenin en yaşlı kadını veya bu konuda müsait başka akrabalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu şekilde incelendiğinde kadın bir şekilde modernleşme ölçütü karşılarken diğer taraftan geleneksel aile bağlarını korumak zorundadır. Ayşe Durakbaşa bu diyalektiği şu şekilde açıklar:

Kadınlar açısından toplumsal yapının elverişsizliği koşullarında, modernliğin dışlamayı hedeflediği mekanizmaların tekrar kendini çoğaltabildikleri nasıl yaşan bir gerçekse, yüksek eğitilmiş ve çalışmakta olan tesettür içindeki kadınların belki diğer tesettürlü kadınlarında kimliklerinin oluşum sürecinde "ayrı uçları birleştirme çabası" da bir o kadar gündemde görünüyor" (Durakbaşa, 2013, s. 41)

"Çağdaş kadın prototipi" ile uygunluk göstermeyen "Çağdaş kadın" "İslamcı kadın" kutuplaştırması içerisinde gerilimler yaşayan muhafazakâr kesim modernleşme sürecinde kendine alternatif bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu gerilimler Türkiye'de özellikle 90 yıllarda değişik açılardan yaklaşmıştır (Durakbaşa, 2013, s. 50-51):

Bunlardan ilki; kapanma eyleminin geleneksel kodların bir sonucu olarak gerçekleştirildiği "geri kalmışlığın" tezahürü olarak ortaya çıktığı yaklaşımdır. 1990'lı yıllarda üniversiteye başı kapalı olarak girmeye çalışan ve kamusal hayata katılmak isteyen gençlerin sorun yaşadığı ortamda Bülent Ecevit ve Deniz Baykal direkt olarak tesettürlü kadınlar için olmasa da

gençlerin bu sorunlarına çözüm için birtakım söylemler üretmişlerdir. Ancak yine bu dönemde din duyarlılığı bulunan ve Millî görüş tabanından gelen Fazilet Partisi'nin amaçlarıyla, sosyal demokratların seçmen kitlesi arasında bir çakışma söz konusu olmuştur.

İkinci yaklaşım ise tesettürü İslami gericiliğin başlıca ögesi olarak gören “irticanın simgesi türban” şeklinde tanımlayan yaklaşımdır. “Çağdaş Türk Kadını” imgesi karşısında tesettürlü kadınları bir “kâbus” olarak gören bu yaklaşımda kadının kapanması kendi iradesi ile değil; yakın çevresinin (koca, kardeş, akraba) dayatmasıyla gerçekleştiğini öne süre bir yaklaşımdır.

Üçüncü yaklaşım ise; diğer iki yaklaşıma kıyasla karşılıklı anlayış kavramını benimseyen ve günümüzde geçerliliği daha fazla olan yaklaşımdır.

Osmanlı döneminde giyim kuşam alanındaki çağdaşlaşma hareketlerine ilk olarak saray erkânı ve soylular grubuna mensup olan kişiler ayak uydurmaya başlamıştır. Kıyafet ıslahından hoşnut olmayan halk bu konuda radikal kararlar alan II. Mahmut'a “*Gavur Padişah*” ismi vermiştir (Aysal, 2011, s. 7).

Batılılaşma hareketinin destekleyen reformistlerle mevcut İslami yapıyı korumak isteyen muhafazakârlar için tartışmalar kılıf/kıyafet ekseninde “ulusal/dinsel, “namus ve iffet gibi cinsel töreler üzerinde olmuştur (Durakbaşa, 2013, s. 69). Ayşe Durakbaşa, Osmanlılarda giyim kuşam üzerine yapılan çalışmaların nadir olduğuna dikkat çeker ve bu konuda yapılmış nadir sosyal çalışmalardan birinin Nuray Mert'e ait olduğunu dile getirir. Mert, Osmanlı kadınlarının Batılılaşma sürecinde kılıf kıyafet anlayışlarında seçkin bir anlayışın benimsendiğini, “ferace” ve “yaşmak”ın reforma uğradığını ve Batılılaşmanın simgesi haline gelen şemsiye ve eldiven gibi aksesuarların kullanımının artmaya başladığını dile getirir (Durakbaşa, 2013, s. 70).

Meşrutiyet Dönemi, 1908 sonrası saray eşrafının ve üst tabakanın Avrupa modasına uyması eleştiriliyor ve milli değerlerin korunması gerektiği savunuluyordu. Kurtuluş Savaşı'nda önemli rol oynayan ve milli-manevi değerlere verdiği önemle bilinen Halide Edip Adıvar, yerelliğin önemine vurgu yapmaktadır.

Milletlerin kendi kültürlerini ve benliklerini muhafaza etmek şartıyla, manevi kıymetlere, maddi ve mekanik kudretler kadar yer vermek; herhangi ideoloji salgını ile insan münasebetlerinin, iç nizamlarının altüst olmasına mâni olmak. İşte ancak bu yoldaki tekâmül Garp medeniyeti adını taşımaya layıktır (Adıvar, 2009, s.3).

Kadının kamusal alan faaliyet göstermesi, on sekizinci yüzyıldan itibaren Batılılaşma hareketiyle birlikte bir yandan da “kamusal alan-özel alan” ikililiği Türkiye’de karşılığı mahrem/namahrem ayrımı şeklinde olmuştur. Modernleşme paradigması içerisinde kamusal alan özel alanın içine nüfuz eder ve yayılır. İslamcı kadınlar ise özel alan ve kamusal alan ayrımına yapmadan daha doğrusu “Batılı” normlara uyum göstermek ihtiyacı hissetmeksizin “inanç ve tevhide” kavramından ortaya çıkan bir duruş sergilerler. Ancak modern kesim giyim konusunda “Tesettür içindeki kadın imajı kamusal alanda "kendi içine kapanmış" bir bedeni imgeler şeklinde düşündür (Durakbaşa, 2013, s. 121-123).

5. YÖNTEM

Bu çalışmada muhafazakâr bir ailenin seküler bir aile ile ilgili başta inanç olmak üzere; baş örtüsü, cinsiyet ve gündelik hayat pratikleri açısından yaşadığı gerilimlerin ve farklılıkların izleyiciye Kızıl Şerbeti filmi üzerinden ne şekilde aktırıldığını açıklamak üzere nitel araştırma ve yorumlamacı yöntemlerden birisi olan eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Araştırmayı sınırlamak amacıyla dizide kutuplaştırmayı derinleştirici söylemlerin sıklıkla yer aldığı bölümler incelenmeye tabii tutulmuştur.

İdeolojilerin toplumsal grupların fikirler, siyasi ve dini düşünceler ile ilgili olduğunu dile getiren Teun A. van Dijk, “ideolojileri bir grubun üyelerinin köklü inançları” şeklinde tanımlamıştır (Van Dijk, 2015, s. 17). Köken olarak Fransızcadan alınan söylem kelimesi bir “üst dil” terimi olarak kullanılmıştır. Yabancı literatürde özellikle İngilizcede “discourse” olarak kullanılan kelimenin Türkçe karşılığı olarak “beyan” kelimesi olarak kullanılması düşünülmüştür (Elbirlik, 2015, s. 15). Söylem kendi içerisinde anlamlarla yüklüdür. Bunlar; “düzanlam” (dilici) ve “yananlam” (dildışı)dır. Düzanlam kişinin ilk anda zihinde oluşan ve herkes tarafından bilinen anlamı eden söylemler iken; yananlam ise göstergenin sosyal, kültürel ve ideolojik ilişkiler içerisinde nasıl temsil edildiğini gösterir (Doyuran, 2018, s. 303). Eleştirel söylem analizinde bir filmde veya romanda söylemlerle, sahnelerdeki mekân seçimi, kullanılan her şeyi içermektedir.

Ruth Wodak ve Micheal Meyer eleştirel söylem analizinin en önemli ögesini oluşturan dilin önemine vurgu yapmaktadır (Wodak & Meyer, 2001, s. 6):

- Dil sosyal bir olgudur.
- Bireylerin yanı sıra kurumların ve sosyal grupların da dili kullanarak sistematik yollarla ifade edilen belirli anlamları ve değerleri vardır.

- Metinler dilin ilgili birimleridir.
- Okuyucular ve dinleyiciler metin ilişkilendirme süreçlerinde pasif alıcılar değildirler.
- Bilim dili ile kurum dili arasında benzerlikler vardır.

Eleştirel söylem analizi metni kendi çerçevesini incelemek yerine o metni oluşturan hâkim sınıfın görüş ve ideolojilerinin ne olduğunu öğrenmek için gerçekleştirilen bir eleştirel bir tavrın ifadesidir (Çakır, 2014, s. 82).

Söylem türlerinde bunların üreten kişi veya grupların sıkça kullandığı teknik ve taktikler bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok kullanılanların başında öne çıkarma (foregrounding) ve geri plana atma (backgrounding) yöntemleridir (Çakır, 2014, s. 81).

Eleştirel söylem çözümlemesi dilin kavramsallaştırmasını odak noktasında aldığı ve daha net bir şekilde eleştirel dil çözümlemesini sosyal bilimlerde konumlandığı için “eleştirel dilbilim” üzerine kurulmuştur (Fairclough ve Graham, 2015, s. 150).

Söylem analizi, yazılı ve sözlü metinlerin yapısını ve biçiminin nasıl oluşturulduğunu göstermeyi amaçlayan “metinsel-dökümanter” bir analiz yöntemidir (Balcı, 2015, s. 194).

Ali Balcı, eleştirel söylem analizinin söylemi bakış açısına göre tanımlamakta ve bir bütün olarak algılanması gerektiğini vurgulamaktadır (Balcı, 2015, s. 194-195):

...Bu tür söylem: eleştirel bakış, radikal öznellik ve yönetim, örgüt stratejisi ve girişimcilik söylemleri ile kimlik kavramları ve örgütsel metinlerin analizini konu edinir. Bu yaklaşım, söylemi biçimlendiren/şekillendiren unsurları geniş bir açıyla inceler; örgütleri eleştirel açıdan dile dayalı mücadelenin sürdürüldüğü yerler olarak görür.

6. BULGULAR

Kızılıcak Şerbeti Ekim 2022 yılında Show TV’de yönetmenliğini Hakan Kırkavaç tarafından gerçekleştirilerek gösterime girmiştir. Dizi dindar ve seküler iki ailenin çocukları Fatih ile Doğa’nın arkadaşlık kurmalarıyla başlayan ve daha sonra Doğa’nın hamile kalması sonucu evlenmeleriyle devam eden aile içi ilişkileri, ötekileştirmeleri, çatışmaları ve gerilimleri konu etmektedir. Dizide Fatih’in ailesi geleneksel ve dindar kimliğe sahip, ekonomik olarak üst sınıf yaşam standartlarına sahipken; Doğa’nın ailesi modern-seküler bir karaktere sahip klasik bir orta sınıf aileyi temsil etmektedir. YouTube kanalında resmi hesabı bulunan dizinin 1,15 milyon abonesi olduğu görülmektedir. Kanalın hakkında kısmında dizi ile

ilgili Şu kısa bilgi verilmiştir:

Kızılıcık Şerbeti, farklı kültürlere sahip iki ailenin çocukları Doğa (Sıla Türkoğlu) ve Fatih'in (Doğukan Güngör), yıldırım nikahıyla evlenmesinin ardından gelişen çarpıcı olayları konu alıyor. Dizinin oyuncu kadrosunda ayrıca; Feyza Civelek, Ceren Yalazoğlu Karakoç, Emrah Altıntoprak, Feray Darıcı, Selin Türkmen, zlem akar, Oral zer, Rahimcan Kapkap, Serkan Tınmaz ve Tuana Gizem Uzunlar gibi isimler rol alıyor https://www.youtube.com/@kizilicikserbetidizi.

Dizinin hikayesi Doğan'ın Fatih ile bir araya geldiği bir kafede Doğan'ın mide bulantısı Őikayetinin olması ve bunu gören Fatih'in kız arkadaşının hamile olduğunu düşünerek heyecanlanmasını ile başlar. Bundan sonraki süreçte Doğa'nın Fatih'i ailesi ile tanıŐtırması ve sonrasında ailelerin tanıŐmasıyla başlayan süreçte farklı düŐüncelere sahip ailelerin gündelik hayat pratikleri olmak üzere; inanış, kıyafet tercihleri ve selamlama olmak üzere birçok konuda yaşanan gerilimlerin kutuplaştırıcı bir söylemle anlatıldığı görülmektedir.

Kızılıcık Şerbeti dizisi; örtünmenin pratiğinin kamusal alandaki yeri, muhafazakr kesimin gündelik hayat pratikleri ve cinsiyetçi söylem olmak üzere üç alt başlık altında analiz edilecektir.

6.1. rtnmenin Pratiğinin Kamusal Alandaki Yeri

Başörtüsü meselesi Türkiye gündeminde güncelliği yıllardır koruyan temel meselelerden biri olmuştur. Kızılıcık Şerbeti dizisinin özellikle yayınlanan ilk bölümlerinde Kızılıcım Hanım başörtüsü karŐıtı olduğunu açıkça belli eden cmler kurmakta ve baŐrtlleri "gerici, bağnaz" Şeklinde itham etmektedir.

Dizin 1. bölümünde Kızılıcım Hanım küçük kızı imen ile alışveriş yapmak için bir mağazaya girer. Alışveriş yaptığı sırada başı kapalı iki hanımefendinin de alışveriş yaptığı görülür. Başı kapalı hanımefendilerden birisi yanlıŐlıkla Kızılıcım hanıma çarpar ve hemen ardından özür diler. Kızılıcım sinirli bir Şekilde, "bunlarda her yerde" Şeklinde bir cmler kurar. Tesettrl kadınlara yönelik olarak gösterdiği tepkiye kızan kızı imen, "anne sen ırkçı mısın?" diye sorduktan sonra devamında imen, "sana ne kadının baŐındakine inanmıŐ bağlamış sana ne" diye tepki gösterirken Kızılıcım, "bunlar işte gösteriŐ peşinde koÇan Őekilci insanlar, ben bu ŐekilciliĖe karŐıyım" diye cevap verir (Kızılıcık Şerbeti 1. Bölüm)

Nilüfer Göle, Melez Desenler adlı kitabında (2000, s. 174) "rtnme Müslüman kimliğin, ama aynı zamanda coğrafi kültürel farklılıkların

hatırlatıcısı durumundadır” şeklindeki sözleriyle Müslüman kadının örtünerek “kadın ve erkek arasındaki ahlaki yasakları ve mahrem alanın dokunulmazlığını hatırlattığını” belirtir (2000, s. 129). İslam kültürünün asli pratiklerinden birisi olan başörtüsünü dini bir sembol olarak değerlendirdiğimizde sembol kavramını açıklamak gerekir.

Binlerce yıllık geçmişe sahip olan sembol kavramı Yunanca, “sözleşme, simge, nişan, kimlik anlamına gelen *symbolon* dan” geldiği kabul edilmektedir (Kızıl, 2018, s. 329). Sembolün mitik yönüne vurgu yapan Sadık Kılıç’a göre “Sembol, müphemiyet içinde, görülmeyen bir realiteyi yansıtan bir simge ya da maddi bir nesnedir. Bu bakımdan, müşahede olunamayan ve esrarlı bir olgu hakkında bize çok net olmayan bir duygu, his ve izlenim vermektedir” (Kılıçtan (1995) akt. Kızıl, 2018, s. 331). Türkiye’de kamusal alanda kadının nasıl bir görünüm sergilediği ve idealize edilmiş giyim tarzlarının neler olduğu konusu İslamcı/laik kutuplaşmasının temelini oluşturmuştur (Azak, 2013, s.93).

Kıvılcım Hanımın başörtülü kadınlara karşı ön yargılı olduğunu yansıtan ifadeler kızı Doğa’nın Fatih’i kendisiyle tanıştırdığı sahnede geçen diyaloglarda da görülmektedir. Kıvılcım hanımın Fatih’e ne işle meşgulünüz sorusu üzerine, “*otellerimiz ve kaplıcalarımız*” var diye cevap verir. Fatih’in cevabı üzerine anneanne Sönmez Hanım, kaplıcaları çok sevdiğini ve geçmişte çoğu kez gittiğini belirtir. Bu sırada Kıvılcım Hanım küçümseyici bir tavırla, “*Aman anne o zamanki kaplıcalarla şimdiki bir mi. Kitlesi tamamen değişti. Kafası kapalılar var, dolaşıyorlar oralarda*” şeklinde cevap verir (Kıvılcık Şerbeti, 1. Bölüm).

6.2. Muhafazakâr Kesimin Gündelik Hayat Pratikleri

Kıvılcık Şerbeti dizisinde geleneksel Türk kültürünü ve sosyal yaşamını gündelik hayat içerisinde yansıtan el öpme, ayakkabıların çıkartılarak eve girilmesi alışkanlıklarına ilişkin önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Fatih’in Doğa’nın ailesiyle tanışmak için evlerini ziyareti sırasında, kapıyı açan Kıvılcım Hanıma, “*ayakkabılarımı çıkarıyor muyum*” sorusuna alaycı bir tavırla cevap veren Kıvılcım Hanım, yok “*canım içeriye gir gerek yok*” der. (Kıvılcık Şerbeti 1. Bölüm). Yine dizinin ilk bölümünde Fatih’in ailesi Doğa’nın ailesiyle tanışmak için Doğa’nın evine misafir olurlar. Kapıyı açan Kıvılcım karşısında Fatih’in annesini, kız kardeşini ve yengesini başı kapalı olduğunca şaşırır ve yüzündeki ifadesine bakıldığında tepki gösterdiği görülür. Ailenin, Kıvılcım ve ailesini görünce selamünaleyküm diyerek selamlaması ve eve girmeden önce ayakkabılarını çıkarması Doğa’nın ailesi tarafından şaşkınlıkla karşılanır. Şaşkınlığını

gizlemeyen Kıvılcım Hanım kahve pişirme bahanesiyle mutfığa gider ve Doğa'ya "sen aklını mı kaçırdın mı?" diye sorar. Doğa'nın "yoo, hayır" şeklinde cevap vermesi üzerine Kıvılcım Hanım kızgın bir ses tonuyla "içerdeki insanların ne olduğunun farkında mısın" sorusuyla muhafazakâr aileyi ayırıştırıcı bir cevap verir. (Kızılıcak Şerbeti 1. Bölüm).

"Araştırılmayan, sorgulanmayan ve üzerinde düşünülmemen bir hayat yaşanmaya değmez" der Sokrates (Sokrates'ten akt. Özkan, 2019, s. 5). Gündelik gün içinde rastgele yapıp ettiklerimizden oluşmamaktadır. İçerisinde kalıplanmış davranışların diğer bir ifadeyle aile içi ilişkiler, kültürel ve dini değerlerin içerisinde yer aldığı kendi iç dinamikleri olan bir süreçtir.

Gündelik hayat sosyolojisini ele alan düşünürlerden Emile Durkheim, gündelik hayatın kuşatıcılığına vurgu yaparak, bireysel bilinçlerin dışında yer alan ve zorlayıcı olgulardan oluşan yerleşik uygulamalara ve toplumsal akımlara uyması şeklinde yorumlar. Burada asıl vurgulanan stereotip kalıplar içerisinde gündelik hayat nesnel bir şekilde kendini sürekli tekrarlar (Gofman, 2018, s. 34).

Durkheim, toplumsal yapının nihai amacı uzlaşma (konsensüs) yoluyla toplumsal düzenin oluşturulması ve sürdürülmesi olduğunu söyler. Durkheim'e göre toplumsal normlar ve değerler sistemi bireylerin rızasından bağımsız bir şekilde "kollektif temsiller" yoluyla kendinden bağımsız olarak kendini üretir (Benett, 2018, s. 12)

Henri Lefebvre'de gündelik hayatın toplumsal sınıflara göre ayrılan toplumsal bir ürün olduğuna dikkat çeker:

Gündelik hayat, geri beslemenin toplumsal yeri olarak tanımlanır. Küçümşenen ancak hayati önemde olan bu yerin iki görünümü vardır: O artakalan (düşünülebilen ve toplumsal pratikten çıkarılabilen, belirlenmiş ve ayrılmış tüm etkinliklerden artakalan) şeydir; ayrıca, toplumsal bütünün ürünüdür (Lefebvre, 2007, s. 44).

Max Weber ise Emile Durkheim'dan farklı düşünerek bireyler yapıp ettikleriyle gündelik hayatı yani toplumsal yapıyı etkilediğini savunur (Şahin, 2020, s. 281). Gündelik hayat sosyolojisinin içerisinde varoluşçu sosyolojiden; sembolik etkileşimciliğe kadar bir geniş bir mikro perspektife sahip bir olgudur. Bu sosyolojinin öncüsü olarak Alfred Shultz gelmektedir.

Eric Goffman, Günlük Yaşamın Benliği kitabında kişinin gündelik hayatta bir rol üslendiği ve bu rolün kişinin ayrılmaz bir parçası haline geldiğine dikkat çeker:

"Kişi" (person) sözcüğünün ilk anlamının "maske" olması büyük olasılıkla basit bir tarihsel rastlantı değildir. Daha ziyade herkesin her zaman ve her yerde, az çok farkında olarak belli bir rolü oynadığı gerçeğinin kabulüdür bu Biz birbirimizi bu roller içinde tanırız; bu rollerde kendimizi tanırız (Goffman, 2014, s. 31).

Kişinin kendi gündelik hayatta ifade ederken iki tür işaret sistemi faaliyetleriyle mümkün olmaktadır. Bunlar; "verdiği izlenim ve yaydığı izlenimdir". Kişinin sözlü imgeler ve onların yerine geçen şeyleri içerir kişi bu simgeleri "yalnızca kendisinin ve başkalarının bu simgelere yükledikleri anlamları iletmek için" kullanmaktadır. Yaydığı izlenim ise; "gözlemcilerin fail hakkında bulgu sağlayabileceği beklentisiyle değerlendirilen çok çeşitli eylemleri" içermektedir (Goffman, 2014, s. 16).

Pierre Bourdieu, *The Logic Of The Practice* kitabında, habitüsün bireylerin davranışlarına etki ederek toplumsal pozisyona uygun yaşam biçimlerinin oluşmasına ve devamlılığın sağlanmasına etki ettiğini söyler (Bourdieu, 1980, s. 53). Bourdieu'nün habitus kavramı, "insanların belirli kültürler veya alt kültür içerisinde yaşamaları sonucunda zihinlerinde sahip oldukları temel bilgi stokunu anlatır" (Palabıyık, 2020, s. 8).

Gündelik hayatta sosyal gerçekliğin inşa edildiği ve sürekli döngü içinde olduğu yer habitüstür. "Çünkü belirli bir alanla ilişkili olan habitus, alanın nesnel koşulları üzerinden üretilir/yapılandırılır ve alanı yeniden üretir/yapılandırır" (Yücedağ, 2020, s. 144).

Gündelik hayatta yaşanan olaylar kültürel farklılaşma ve toplumsal tabakalaşmada kendini göstermektedir:

...Cumhuriyetçi seçkinler ve İslamcılar arasındaki iktidar kavgasının habitus, kültürel kodlar ve hayat tarzları arasında vuku bulduğunu iddia ediyoruz. Bir başka deyişle, hayat tarzları sorunu, moda, eğilimler ve bireysel seçimler arasında önemsiz bir husus olmayıp, sosyal tabakalaşmanın, iktidarın ve öznelerin çok daha karmaşık ilişkilerini ifade etmektedir (Göle, 2011, s. 104).

Dizinin 5. bölümünde Fatih'le evlenen ve Fatih'in ailesiyle aynı evde yaşamaya başlayan Doğa'nın parkta bulduğu bir köpeği evde beslemek istediği görülür. Bu duruma sinirlenen Nursema ile Doğa arasında şu diyalog geçer:

Nursema: Yani olmaz. Bu evde namaz kılınıyor. Namaz kılınan eve köpek mi girermiş. Salyalarını akıtacak. Necis kılacak her yeri. Her şeye susuyoruz sesimizi çıkarmıyoruz ama bu kadarı da fazla. Biraz saygı. Sen bizimle aynı evde yaşıyorsun dini vecibelerini yerini getirmiyor olabilirsin

ama bize saygı göstermek zorundasın.

Doğa: Sokaktaki aç kalmış bir köpeği eve getirmek saygısızlık mı? Müslümanlık iyilikten geçmiyor muydu? Bu diyaloga kayın peder de “*bu evde bir tane akıllı yok*” şeklinde tepki gösterir (Kızılıcak Şerbeti 5. Bölüm).

İnsanları evde hayvan beslemeye iten farklı amiller vardır. Bunlar; “yalnızlık, çocuk sevgisi, tedavi, eğlence ve statü” saikleri olabilmektedir (Baysa, 2021, s. 257). Evde köpek besleme/barındırmanın rivayetlere göre mümkün olup olmadığı konusunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır (Yücel, 2014, s. 2161). Türk kültüründe evde evcil hayvan besleme konusunda farklı görüşler olmakla birlikte hayvanlara gösterilen sevgi ve merhamet süreklilik göstermektedir. Dizide eve alınmayan köpeğin bahçede beslenmesi ve ardından bahçeden kaçarak yoldan geçen aracın altında kalarak ölmesi, muhafazakâr Ünal ailesinin hayvanlar konusunda hassas olmadığı, modern aile kızı Doğa’nın ve ailesinin ise hayvanseverlik mefhumu ile ilgi çok daha hassas bir tutum sergiledikleri izlenimi verilmeye çalışılmıştır.

6.3. Cinsiyetçi Söylemler

Kızılıcak Şerbeti dizinde inceleme yapılan bölümlerin tümünde cinsiyetçi söylemleri yansıtan sahnelerin olduğu görülmektedir.

Modern toplumlarda kimlik, bireyin kendisini toplumsal yapı içerisinde konumlandırmak başvurduğu temel bir kavramdır. Bu süreçte kimliğin ana belirleyicileri; “ulus, etnisite, sosyal sınıf, topluluk, toplumsal cinsiyet ve cinsiyetler” olarak sıralanabilir. Erkeklik modernizm düzeninde “olumlu/pozitif” kavramlar üzerinde tanımlanırken; kadınlık fiziksel ve duygusal olarak zayıflık, “negatif ve olumsuz” kavramlar üzerinde açıklanmaktadır (Akca ve Tönel, 2011, s. 12).

Eleştirel erkeklik çalışmaları, kadına atfedilen roller olmak üzere; cinsellik, sosyalizasyon gibi konulara odaklanmaktadır. Eleştirel erkeklik çalışmaları üç dalgada ele alınmıştır (Akca ve Tönel, 2011, s. 23):

Birinci dalgada erkeklik rolüne ve toplumsal cinsiyet bağlamında erkeğin nasıl güçlendirildiğine odaklanılmaktadır. Kontrol ve güç oluşturmaya odaklı erkeğin ataerkil toplum yapısı içerisinde sosyalizasyona vurgu yapılmaktadır.

İkinci dalgada erkeğin cinsiyet rolünün değişmez olduğu düşüncesi terk edilmeye başlanmıştır. Profeminist çerçevede erkeklik çalışmalarının ciddi bir şekilde sorgulanmaya başlandığı bu dönemde erkek tahakkümü

temel tartışma konusunu oluşturmuştur.

Üçüncü dalgada ise hegemonik erkek düşüncesinin terk edilerek madun erkek düşüncesinin benimsenmeye başlandığı bir dönemdir. Bu dönemde kadınlık çalışmaları post yapısalcı teori açısından incelenmektedir.

Dizide kadına ve erkeğe yüklenen roller ve kalıplar açısından bakıldığında Doğa ile Fatih arasında sosyal bir çatışma yaşandığı görülmektedir. Muhafazakâr kesim tarafından benimsenen “kadınlık normları” ile modern kesimin benimsediği kadın normları farklılık göstermektedir. Dizinin 5. Bölümünde Fatih ile evlenen Doğa’nın kız arkadaşlarıyla çıkma isteği üzerine Fatih “*kız kıza yemek mi? Sen evli olduğunı unuttun galiba. Evli bir kadının gece çıkması ve kız kıza çıkması hiç hoş değil*” diyerek karşı çıkar. Bunun üzerine Doğa “*dün erkek erkeğe yemeğe çıktın*” diyerek kızgınlığını belirtir. Buna karşılık Fatih “*ama ben erkeğim*” bunun üzerine Doğa’da kızgın bir ses tonuyla “*ben kadın olduğum için mi çıkamıyorum*” diye sorar. Burada seküler-muhafazakâr karşıtlığının abartıldığı bir şekilde işlendiği görülmektedir. Kamusal alan-özel alan kutuplaştırmasının Doğa üzerinden derinleştirildiği görülmektedir. Hegemonik erkekliğin “*erilliğin, dişilik üzerindeki tahakkümünü devam ettirmesine yardım eden belirli/hâkim bir erkeklik kurgusu ya da biçimi*” (Lusher ve Robins’ten akt Türk, 2011: 163) şeklinde tanımlanmaktadır. Dini hayat tarzlarının hegemonik erkeklik üzerinden olumsuz gösterilmesi ve kadının sadece erkeğin güdümündeki gündelik hayat pratikleri sürdürmesi göstermesi bakımından dizinin özellikle ilk bölümlerinde seküler hayat tarzının özgür, muhafazakâr hayat tarzının ise özellikle kadınlar için konformist bir yapıda olduğu vurgulanmaktadır. Yine aynı bölümde hamile olan Doğa kontrol, kayınvalidesi ve annesi ile doktora gider. Klinikte herkesin kadın ve başı kapalı olduğunu gören Kıvılcım Hanım “*burada herkes kapalı hemşire kapalı, doktor kapalı, hastalar kapalı. Kızım kaçınıcı yüzyılda yaşıyoruz, kadın doktora getirmek ne demek anlamıyorum*” diyerek sinirlenir. Annesini yatıştırmaya çalışan Doğa, annesine yüksek sesle bunu durumu dile getirmemesini ister. Bunun üzerine Kıvılcım, “*kızım sen böyle sessiz kaldıkça ilerde seni de kapatmaya çalışacak bunlar anlamıyor musun? Biraz akıllı ol*” şeklinde konuşur (Kıvılcık Şerbeti 5. Bölüm). Burada tesettürlü kadınların ötekileştirilmesi ve örtünme pratiğinin maksadının olumsuzlaştırılmış ve dışarıdan dayatılan bir eylemin sonucunda gerçekleştiriliyor şeklinde bir algı oluşturduğu gözlemlenmektedir. Fatih’in amcası Ömer’in dini öğretileri bakımından daha akışkan bir tutum sergilediği görülmektedir. Kıvılcım’ın doktor meselesini anlatırken “*kızım Doğa’yı kaybedemem*” şeklinde bir cümle kurması üzerine Ömer,

“kapanmayı kastediyorsun bizim kimse kimseyi zorla kapatamaz diyor. “Kıvılcım bu kadar karamsar olma burada sadece farklı düşüncede insanlar var kötü düşünen insanlar yok” şeklinde konuşur. (Kızılıcık Şerbeti 5. Bölüm).

Filmin 9. bölümünde Fatih ile Doğa'nın, Fatih'in arkadaşı İlhan ve eşiyle bir mekânda yemek yediği görülür. Yemek sırasında iki kadının yanlarından geçmesi üzerine İlhan'ın “bana bak Fatih arada sırada buraya yalnız gelmemiz gerekiyor” der. Doğa'nın sinirlenmesi üzerine Fatih'in arkadaşı “kıзма yengelim. Göz zinası...Yoksa bizde yamuk olmaz yani” der ve ardından “kadınlara dönüp, kırkınıza geldiğinizde iki 20'likle (çıtırla) bozdururuz ama ona göre” şeklinde kadınları aşağılayıcı bir cümle kurar. Burada yaratılan kadın temsili pasif görülen, aldatılmayı sindiren bir profil şeklinde gösterildiği anlaşılmaktadır.

7. SONUÇ

Lacan, toplumsal bir varlık olan bireyin kimliğinin oluşmasında en önemli evrenin “ayna” evresi olduğu söyler. Ayna evresi sayesinde birey, kişiliğine uygun benlikleri ve rolleri keşfeder. Modern zamanda ise kimlik olgusu değişim ve dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Kimlik duygusu kişinin kendini ötekilerden farklı olduğunu göstermek, toplum nezdinde değer ve onay kazanmak gibi öğeleri modernitenin etkisiyle bünyesinde barındırmaktadır (İmançer, 2003, s. 234). Küreselleşme etnisite, inanç sistemi ve roller için stereotipler oluşturarak “sosyal düzenleme sistemi”ni devreye sokmakta ve bunun neticesinde günümüz kimliklerin melezleşmesine neden olmaktadır. Kızılıcık Şerbeti yayın hayatına başladığı dönemde özellikle ilk bölümlerinde muhafazakâr-seküler kutuplaştırmasını arttırdığı görülmektedir. Gericici-çağdaş gibi kavramlarının sıkça kullanıldığı dizide kadınların rolünün sadece özel alanla sınırlı olduğu ve kendilerine daha fazla sorumluluk yüklenirken; erkeğin kamusal ve özel alanda her istediğini “özgürce” yapabilme üstünlüğüne sahip olduğu şeklinde aktarıldığı görülmüştür. Türkiye’de muhafazakâr ve seküler geriliminin ana aktörü olan kadının batı tarzı kıyafet giymesi ve dini sembollerden arınmış bir şekilde örtünmemiş olması modernleşmenin sembolü olarak görülür (Libal'den akt. Akboğa, 2020, s. 85). Dizinin 15. bölümünde Nursema'dan hoşlanan Umut'un anne ile evde oturdukları görülür. Umut, Nursema'dan annesine bahseder ancak baş örtülü olduğunu söylemez. Bu sırada kapı çalar ve Umut'un annesi kapıyı açar ve Nursema'yı başı kapalı olduğu için temizlikçi zannederek “Buyur kızım buyur. Umut hiç söylemedi bugün temizlik olduğunu. Çıkar kızım üstünü başını. Malzemeler banyoda. Umut 3 gündür hasta. Evini içini mikroplar sarmıştır güzelce sil emi kızım” şeklinde

konuşur. Baş örtülü kadınları ötekileştiren ve “gündelikçi temizlikçi” olarak gösteren bu sahnenin baş örtülü kadınların ev dışına çıkması ve kamusal hayata aktif katılması konusundaki ayrışmayı derinleştirdiği görülmektedir. Dizinin 17. bölümünde misafirlere ikram edilen kolonyanın alkollü olup olmadığının sorulması üzerine “*içiniz rahat olsun, biz alkolsüz kolonya sipariş etmiştik ama gelemedi henüz. Ama bunun da alkolünü sıfırladık. Tuz bastık içine yani. Rahat rahat dökün*” şeklinde konuşulması dindar insanların gündelik hayatta aşırılığa kaçan bir tutuculuklarının olduğu izlenimi yaratılmaya çalışıldığı görülmektedir. Dindarlık, mensubu olunan dine ait inanç ve ibadetlerin içselleştirilerek gündelik yaşamda bu faaliyetlerle meşgul olma düzeyidir (Yıldız, 2001, s. 23). Dizinin ilerleyen bölümlerinde ayrışma ve kutuplaştırmayı derinleştiren sahnelerin ve genelleştirmenin yerini toplumsal hassasiyetleri gözeten sahneler almış olsa da dizinin 43. bölümünde Abdullah Ünal’ın dünürünün kız kardeşi Alev Arslan’a gönlünü kaptırdığını eşi Pembe’ye açıklaması üzerine, Pembe Hanım, “Yaw madem gönlün kaydı, hevesini alsaydın, niye dillendiriyorsun sen bunu. Herkes nasıl yapıyorsa sende öyle yapsaydın” şeklinde konuşur. Muhafazakâr kadını belli kalıplara indirgeyerek aldatılmayı sineye çekmesi buna karşın muhafazakâr erkeğin aldatmasının meşru kılınması şeklinde açıklanabilecek bu sahne dini değerlere ve aile kurumuna olumsuz yönde etki edebileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak seküler-dindar, modern-geleneksel gibi zıtlıklar üzerine kurulan ve yayınlandığı günden itibaren gündemden düşmeyen Kızılıcık Şerbeti dizisinde genellemeler ve kutuplaştırıcı söylemler neticesinde toplumsal hassasiyetler ve ortak değerler konusunda tartışma ürettiği görülmektedir.

8. SUMMARY

This study examines Kızılıcık Şerbeti TV series, which is criticized for showing the lifestyle of the religious conservative segment in a negative way. It is observed that during the initial episodes of the publication of "Kızılıcık Şerbeti," there was an increased polarization between conservative and secular viewpoints. In the series where terms like reactionary-modern are frequently used, it is depicted that women's roles are confined mainly to the private sphere, burdened with more responsibilities, while men are portrayed as being able to act "freely" in both public and private domains. In Turkey, the woman, who is a primary actor in the conservative and secular tension, is perceived as a symbol of modernization when she dresses in a Western style and does not cover herself with religious symbols (as cited in Libal. Akboğa, 2020, p. 85). In the 15th episode of the series, a scene shows Umut and his mother sitting at home, where Umut expresses his fondness for

Nursema to his mother. However, he does not mention that Nursema wears a headscarf. Meanwhile, there's a knock on the door, and Umut's mother opens it, mistaking Nursema for a cleaning lady because her head is uncovered. She says, "Come in, my dear, come in. Umut never told me there would be cleaning today. Take off your coat and scarf. The cleaning supplies are in the bathroom. Umut has been sick for three days, and germs must have taken over the house. Make sure to clean it thoroughly, ok my dear?" This scene, portraying women with headscarves as "daily cleaning ladies," appears to deepen the division regarding the participation of women wearing headscarves in public life. In the 17th episode of the series, when asked whether the cologne served to guests contains alcohol, it is replied, "Don't worry, we ordered non-alcoholic cologne, but it hasn't arrived yet. However, we've neutralized its alcohol content by adding salt. Feel free to use it." This conversation seems to attempt to create an impression that devout individuals exhibit an excessive conservatism in everyday life. Devoutness refers to the level of internalizing beliefs and practices specific to the religion one belongs to, engaging in these activities in daily life (Yıldız, 2001, p. 23). In the subsequent episodes of the series, although scenes that deepen division, polarization, and generalization give way to scenes that consider societal sensitivities, in the 43rd episode of the series, when Abdullah Ünal reveals to his wife Pembe that he has fallen for Alev Arslan, his brother-in-law's sister, Pembe responds, "Oh, if you had feelings for her, you should have satisfied your desire. Why are you voicing this out? You should have acted as everyone else does." This scene, which can be interpreted as reducing the conservative woman to certain stereotypes and accepting deceit, while legitimizing the infidelity of the conservative man, is believed to negatively impact religious values and the institution of the family. In conclusion, the series "Kızılılık Şerbeti," which revolves around contrasts like secular-devout and modern-traditional, has continuously sparked debates on societal sensitivities and shared values due to its generalizations and polarizing narratives since its inception.

9. KAYNAKLAR

- Adivar, H. A. (2009). *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan tesirleri*. İstanbul: Can Yayınları
- Akboğa, S. (2020). Türkiye siyasî ve toplumsal hayatında başörtüsünün değişen anlamları. *Liberal Düşünce Dergisi* (25) 98, 83-101.
- Akca, E. B. & Tönel, E. (2011). Erkek(lik) çalışmalarına teorik bir çerçeve: Feminist çalışmalardan hegemonik erkeklığe. İlker Erdoğan (Ed.) *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil* içinde (ss.11-40). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

- Aysal, N. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e giyim ve kuşamda çağdaşlaşma hareketleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (22) 3, 3-32.
- Azak, U. (2013). İslami radyolar ve türbanlı spikerler. *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri Nilüfer Göle* içinde (ss.93-110). İstanbul: Metis Yayınları.
- Balcı, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Başkan, B. (2009). Başörtüsü sorunu ve meşrulaştıramayan yasakçılık. *Liberal Düşünce*, (14) 55, 109-134.
- Baysa, H. (2021). Ev ve süs hayvanı edinme saiklerinin fıkhi açıdan tahlili. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 38, 235-262.
- Benett, A. (2018). *Kültür ve gündelik hayat* (Çev: Nagehan Tokdoğan, Burcu Şenel, Umut Yener Kara). Ankara: Phoenix Kitap
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (Y. Hazırlayan Ahmet Kuyaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Bourdieu, P. (1980) *The logic of practice*. (Çev: Richard Nice). Londra: Stanford University Press.
- Çakır, A. (2014). *Söylem analizi demek istiyorsun*. Konya: Palet Yayınları
- Çiğdem, A. (1997). *Bir imkân olarak modernite*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Demir, A. A. (1998). *Bir Viktorya dönemi romanı: The warden*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Doyuran, L. (2018). Medyatik bir çalışma alanı olarak eleştirel söylem çözümlemesi (Televizyon Dizileri Örneğinde). *Erciyes İletişim Dergisi*. (5) 4, 301-323
- Durakbaşa, A. (2013). Türkiye'de kimlik siyasetleri üzerine. Aynur İlyasoğlu (Ed.) *Örtülü Kimlik İslamcı Kimliğinin Oluşum Ögeleri* içinde (ss. 33-42). İstanbul: Metis Yayınları
- Elbirlik, T. (2015). *Söylem kuramı ve XVI. yüzyıl siyasetnamelerinde söylem analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- Erdem, M. Y. (2020). Gelenek ile modern arasında sıkışmış Stephen Dedalus ve Ahmet Cemil. *Türk Dili Dergisi*. 69 (819).
- Erdoğan, Mustafa (2006). Muhafazakarlık ana temalar. *Liberal Düşünce Dergisi* 34, 5-9.
- Fairclough, N. & Graham, P. (2015) Eleştirel söylem çözümlemesi olarak marx: eleştirel yöntemin yaratılışı ve küresel sermayenin eleştirisi ile bağlantısı. Barış Çoban, Zeynep Özarslan, (Ed.) *Söylem ve İdeoloji*. İstanbul: Su Yayınları.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji sözlüğü* (Çev: Osman Akinhay ve Derya Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Giddens, A. (2006). *Sociology*. Cambridge: Politi Press.
- Gofman, A. (2018). Tradition, morality and solidarity in Durkheim's theory. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. 39 (1), 25-39.
- Göle, N. (2011). *Modern mahrem medeniyet ve örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları
- Göle, N. (2012). *Seküler ve dinsel: Aşınan sınırlar*. İstanbul: Metis Yayınları
- Groffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu*. İstanbul: Metis Yayınları
- İmançer, D. (2003). Çağdaş kimliğin yapılanma süreci ve televizyon. *Doğu Batı*

- Dergisi (Kimlikler)* içinde . (ss. 233-252). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnaç, H. (2003). Avrupa birliği entegrasyonu sürecinde Türkiye'nin kimlik problemleri. *Doğu Batı Düşünce Dergisi (Kimlikler)* içinde (ss. 185-208). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnalçık, Halil (1990). Osmanlı toplum yapısının evrimi. *Türkiye Günlüğü*, Sayı:11, Yaz 1990.
- Karaaslan, E. (2021). Geleneğin modern müdafaası: Bir modernlik söylemi eleştirisi. *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (3), 883-906.
- Kılıç, A. F. (2013). Türkiye'de "yeni muhafazakâr aile"nin ortaya çıkış süreci Sakarya örneği. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. (9) 36.
- Kılıçbay, M. (2002). Kimlikler okyanusu. *Doğu Batı Düşünce Dergisi (Kimlikler)* içinde, (ss.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kızıl, H. (2018). Dini sembolizm üzerine. Ahmet Gül (Ed.). *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2 (20).
- Köker, L. (1999). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Kömeçoğlu, U. (2003). Örtünme pratiği ve toplumsal cinsiyete ilişkin mekânsal bir etnografi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi (Kimlikler)* içinde (ss. 37-73). 6 (23). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern dünyada gündelik hayat*. (Çev: Işın Gürbüz). İstanbul: Metin Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *Türkiye'de din ve toplumsal değişme Bediüzzaman Said Nursi olayı*. (Çev: Metin Çulhaoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2009). *Osmanlı toplumunda aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Özkan, F. (2019). Sokrates ve Platon felsefesinde insan sorunu. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 1-20.
- Palabıyık, A. (2020). Pierre Bourdieu sosyolojisinde habitus sermaye ve alan üzerine. M. Yavuz Alptekin (Ed.). *Habitus Toplumbilim Dergisi* içinde (ss. 121-141). 1 (1).
- Sezer, A. O. (2014). Modernlik ve muhafazakârlık. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 10(40), 161-170.
- Şahin, M. M. (2020). Max Weber'de modernlik, karizma ve gündelik hayat. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 278-303.
- Tolan, B. (1990). Geleneksel aileden çağdaş aile yapısına doğru. *Aile Yazıları* 2 içinde (493-505). Ankara: Başbakanlık Aile Arş. Kur. Bşk. Yayınları.
- Tourainne, A. (2002). *Modernliğin eleştirisi*. (Çev: Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türk, H. Bahadır (2011). Hegemonik erkek(lik) ve kültürel temsil: 'Çirkin Kral, Kurtlar Vadisi'nde yürüyor. İlker Erdoğan (Ed.). *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil* içinde (ss. 163-211). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Türkbağ, A. Ü. (2003). Kimlik, hukuk ve adalet sorunu. *Doğu Batı Düşünce Dergisi (Kimlikler)*. 6 (23).
- Tylor, C. (2011). *Modernliğin sıkıntıları* (Çev. Uğur Canbilen). İstanbul: Ayrıntı

Yayımları.

Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Van Dijk, T. (2015). Söylem ve ideoloji çokalanlı bir yaklaşım. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan (Ed.) *Söylem ve İdeoloji* içinde (ss. 15-100). İstanbul: Su Yayımları.

Wodak, R & Meyer, M. (2001). *Methods are critical discourse analysis*. İngiltere: Sage Publications.

Yıldız, Murat (2001). Dindarlığın tanımı ve boyutları üzerine psikolojik bir çalışma. *Tabula Rasa Felsefe&Teoloji* içinde (ss. 19-42). 1 (1).

Yumrul, A. (2003). Araf'ta kalanlar. *Doğu Batı Düşünce Dergisi (Kimlikler)* içinde (ss. 11-21). 6 (23). Ankara: Doğu Batı Yayımları.

Yücedağ, İ. (2020). Habitus'tan "mutatlaştırma"ya toplumsalın inşası. M. Yavuz Alptekin (Ed.). *Habitus Toplum Bilim Dergisi* içinde (ss. 137-160). 1 (1).

Yücel, E. (2014). Köpeklerle ilgili rivayetlere genel bakış. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. (9) 5, 2141-2163.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 07.12.2023

Kabul Tarihi: 05.03.2024

OKUL BİNASINDAN MÜZEYE: KORUMA- YENİDEN İŞLEVLENDİRME ÖRNEĞİ OLARAK MUŞ MÜZESİ

From School Building to Museum: Muş Museum as an Example of
Conservation-Refunctioning

Hatice ENGİN

Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
sanattarihi90@gmail.com

ORCID ID:0000-0002-7796-1171

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Yeniden işlevlendirme yöntemi, Avrupa'da XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında sarayların müze fonksiyonu kazanması ile yaygın bir hale dönüşmüştür. O dönemlerde yalnızca belli bir kitleye hitap eden müzeler, sarayların dönüşümüyle beraber halkın her kesimine ulaşmaya başlamıştır. Türkiye'de ise müzeciliğin temelleri, tarihi değere sahip olan Aya İrini Kilisesi'nin müze olarak açılması ile atılmıştır. Böylece Türkiye'deki ilk müze örneği, tarihi bir yapının yeniden dönüşümü ile sağlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde ise tarihi yapıların yoğun bir şekilde müze olarak işlev kazanması söz konusuydu. Özellikle tarihi ve mimari dokusuyla ön plana çıkmış olan Ayasofya, Kariye Kilisesi, Topkapı Sarayı, Konya Mevlana Türbesi ve Dergâhı gibi anıtlar müze işlevi kazanmıştır. 2000'li yıllardan günümüze ise Anadolu'da yer alan çok sayıda tarihi yapı, müze olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla tarihi değere sahip binaların hem korunması hem de kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından, müze işlevinin çok fazla tercih edilen bir yöntem olduğunu söylemek mümkündür. Zira yeni bir müze binası inşa etme yerine hem binadan tasarruf etmek hem de kent kültürüne ait maddi- manevi kültürel unsurların, tarihi binalarda yok olmadan koruma altına alma düşüncesi ön plandadır. Söz konusu çalışmada da Muş kentinde yer alan ve Cumhuriyet Dönemi'ne ait tarihi okulun müzeye dönüşüm süreci ele alınmıştır. Dönüşümü sağlanan okulun, tarihi ve mimari dokusunun korunmak istenmesinin yanında Muş yöresine bir müze kazandırma amacı taşıdığı yapılan araştırma sonucu ortaya çıkmıştır. Bu anlamda köklü tarihi bir geçmişe sahip olan Muş'un, somut ve somut olmayan kültürel mirasının, okul binası içerisinde nasıl yer edindiği, yapı-müze ilişkisi üzerinden giderek konunun daha anlaşılır kılınması sağlanmıştır. Ayrıca bölgede yeni açılan bir müze olması hasebiyle Muş tarihine, kültürüne, sosyolojik yapısına sunduğu katkılara yer verilmesi çalışmanın bir diğer amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Yeniden İşlevlendirme, Tarihi Yapı, Dönüşüm, Müze, Muş Müzesi.

Abstract

The re-functionalization method was used in Europe in the 16th and 18th centuries. It became common between the centuries when palaces gained the function of museums. Museums, which only appealed to a certain audience at that time, began to reach all segments of the public with the transformation of the palaces. In Turkey, the foundations of museology were laid with the opening of the historical Hagia Irene Church as a museum. Thus, the first example of a museum in Turkey was created by the recycling of a historical building. During the Republican Period, historical buildings frequently functioned as museums. Monuments such as Hagia Sophia, Chora Church, Topkapı Palace, Konya

Mevlana Tomb and Lodge, which stand out with their historical and architectural texture, have become museums. Since the 2000s, many historical buildings in Anatolia have been used as museums. Therefore, it is possible to say that the museum function is a highly preferred method in terms of both the protection of historical buildings and the sustainability of cultural heritage. Because, instead of building a new museum building, the priority is to save money on the building and to protect the material and spiritual cultural elements of the urban culture before they disappear in historical buildings. In this study, the transformation process of the historical school from the Republican Era, located in the city of Muş, into a museum was discussed. As a result of the research, it was revealed that the transformed school not only wanted to preserve its historical and architectural texture, but also aimed to bring a museum to the Muş region. In this sense, how the tangible and intangible cultural heritage of Muş, which has a deep-rooted historical past, took its place in the school building and the relationship between the building and the museum have been made more understandable. In addition, since it is a newly opened museum in the region, another aim of the study is to include its contributions to the history, culture and sociological structure of Muş.

Keywords: *Re-functionalization, Historical Building, Transformation, Museum, Muş Museum.*

1. GİRİŞ

1.1.Tarihi Binaların Müze Olarak Yeniden İşlevlendirilmesi

Bir kentin içinde barındırdığı mimari anıtlar, kültürel kimliğin geçmişteki somut delilleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Madran, 2000: s.81). Tarihi yapılar, inşa edildiği dönemin sosyal, kültürel, ekonomik, mimari anlayış ve estetik durumu hakkında önemli ipuçları verdikleri için kentler açısından oldukça değerlidirler. Zira tarihi anıtlar, şehirlerin ve dünya genelindeki toplulukların kültürel kimliklerinin sergilendiği mekânlar olma özelliği taşırlar (Mehr, 2019: s. 920). Ancak mimari yapılar, tarihsel süreç boyunca geçirmiş oldukları deprem, yangın, savaş ve daha birçok nedenden dolayı yok olmakta veya bununla yüz yüze kalabilmektedir (İslamoğlu, 2018: s.512). Bundan dolayı kültürel mirasın korunması ve yeniden canlandırılması kapsamında tarihi yapılara yeni işlevler verilmektedir (Koçan, 2011: s.131). Bu yapılar çoğu zaman kendi fonksiyonlarını kaybettikleri için günümüz ihtiyaçları doğrultusunda yeniden işlevlendirilmek zorundadırlar (Eyüboğlu & Büyükçam, 2022: s.729). Örneğin çarşıya dönüşümü sağlanan hamamlar, yurt işlevi verilen medreseler, müze olarak kullanılan saraylar, konaklar, eğitim ve kamu yapıları, kıışlalar, kilise ve daha birçok yapı türünü bu anlamda sıralamak mümkündür (İslamoğlu, 2018: s. 512). Dolayısıyla işlev değişikliği tarihi yapıların çevresel, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerini içeren farklı nedenlerden dolayı özgün işlevini yerine getirememesi sonucunda, gerekli müdahaleler yapılarak yeniden kullanılmasının önünü açmaktadır. Yeniden işlevlendirme yöntemi, bir nevi yapıyı tekrar ayağa kaldırma şekli olarak da nitelendirilebilir (Aydın & Şahin, 2018: s. 65). Bunun yanı sıra tarihi

yapılar, sürdürülebilir bir işlev kazanmanın yanında birer taş yığını olmaktan kurtulabilmektedirler(Saraç & Tanrısever, 2018: s.154). Böylece ilk kullanıldığı fonksiyondan uzaklaşan tarihi binaya, yeniden bir uyarlama yapılabilmektedir (Ahunbay, 2018: s.97).

Tarihi binaların koruma altına alınması gerektiği düşüncesinin temelleri ise 1787 yılında Fransız Devrimi'nden sonra yıkılmış olan yapıların yeniden onarılmaya başlanması ile atılmıştır. Bu dönemde ilk defa “restorasyon” kelimesinin kullanıldığı bir eser hazırlanmıştır. Restorasyonlar ile ilgili görüşlerini bildiren İtalyan mimar Gustavo Giovannovi, özgün işlevini kaybetmiş tarihi binaların kimliklerini koruyarak yeni işlev verilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Giovanovi'nin görüşleri, 1931 yılında Atina'da imzalanan “Atina Tüzüğünde”, aynı yıl içerisinde ise İtalya'da “Casta del Restauro'da” yasal hale getirilmiştir. 1964 yılında hazırlanan “Venedik Tüzüğü'nde” tarihi yapıların korunması konusu gündeme getirilmiştir. Böylece işlevlendirme kavramı, 1985 tarihli “Avrupa Mimari Mirasın Korunma Sözleşmesinde” yer almış ve 1999 tarihinde de ICOMOS “Geleneksel Mimari Miras Tüzüğünde” bulunarak geniş bir sahada yayılmaya başlamıştır (Aydın & Şahin, 2018: s. 65).

Türkiye'de ise tarihi yapıların dönüşümü ile alakalı yasal düzenlemeler, Kültür Tabiat Varlıklarını Koruma ve koruma kurullarının yönetmeliklerinde yer almaktadır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma hakkındaki kanun, 1987 tarih ve 18113 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır. Korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının tespit ve tescili hakkındaki yönetmelik, 1987 tarihli ve 19660 sayılı gazetede yer almıştır. Ayrıca bu eserlerin yenilenerek korunması gerektiği 2005 tarihli ve 25866 sayılı resmi gazetede yayımlanmıştır¹

Tarihi binaların müzeye dönüşüm serüvenine baktığımızda ise Avrupa'da XVI. yüzyılda başta saraylar olmak üzere dini yapılar ve Roma Dönemi yapılarının, yoğun bir şekilde müzelere dönüştürüldüğü gözlenir. Bu yeniden işlevlendirme anlayışı, müzelerin gelişmesinde önemli bir adım niteliğindedir. XVIII. yüzyılla birlikte kraliyet koleksiyonları, yerini artık modern müzelere bırakmıştır. Bu dönem “müzeler çağı” olarak da

¹ <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/18389,yenilenerek-korunmasi-ve-yasatilarak-kullanilmasi> (Erişim Tarihi 10.12.2023).
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18113.pdf>
<https://teftis.ktb.gov.tr/TR,14452/yipranan-tarihi-%20ve-kulturel-tasinmaz-varliklarin-yenile-.html>(Erişim Tarihi 10.12.2023).

adlandırılmış ve Avrupa'nın belli başlı kentlerinde, dönüşümü sağlanan binalar, müze olarak açılmıştır. Bunun en önemli örneği ise ilk halk müzesi olarak 1793 yılında açılan ve bir saray yapısı olan Louvre Müzesi olmuştur. Bunun yanı sıra Vatikan Müzesi, Ufizzi gibi önemli yapılar, müze olarak yeniden işlevlendirilmiştir (Milojkovic & Nikolic, 2012: s. 71). Özellikle kraliyet koleksiyonlarını içerisinde barındıran saray yapılarının daha sonra müzelere evrilmesi, tarihi yapıların dokusunu korumaya yönelik iken teşhir ettiği eserler ile bir bütünlük kurması zamanla önemli bir hale dönüşmüştür (Buyurgan & Öztürk, 2021: s. 425).

Türkiye'de tarihi binaların müzeye dönüştürülmesi ile ilgili sürece baktığımızda; Osmanlı Dönemi'nden itibaren tarihi binalara, müze işlevi verildiği anlaşılmaktadır. Silah deposu olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi, 1846 yılında dönemin sadrazamı Ahmet Fethi Paşa tarafından müzeye dönüştürülmüştür. Sultan Abdülmecid Dönemi'nde Aya İrini Kilisesi, silah deposu olarak kullanımına devam edilmiş ve ganimet olarak ele geçen çok sayıda silah ve kazılardan gelen eserler nedeniyle müzede artık yer daralmaya başlamıştır. Daha sonrasında müzede eser sayısının artması üzerine sergide yer alan malzemelerin, Çinili Köşk'e taşınması gündeme gelmiştir (Engin, 2023:284). 1880 yılında Çinli Köşk restore edilerek Müze-i Hümayun olarak açılmıştır. Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun'a müdür olarak tayin edilmesiyle, yabancı müze müdürlerinin devri bitmiş ve Türk müzeciliğinde yeni bir dönem başlamıştır. Osman Hamdi Bey müzedeki eserlerin tasnifi, yeniden düzenlenmesi ve eski eserlerle ilgili yayınlamış olduğu nizamnamelerle, müzeciliğin her yönden gelişmesi için önemli adımlar atmıştır (Gerçek, 1999:95). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde ilk müzenin temelleri, tarihi bir yapının müzeye dönüşümü ile atılmış ve Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü ile gelişme kaydetmiştir (Yücel, 1999: s.31). Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise tarihi yapıların yoğun bir şekilde müzeye dönüşümünün gerçekleştiği anlaşılmaktadır. İlk örneklerden biri Topkapı Sarayı olmuştur. İşlevini kaybeden saray, Bakanlar Kurulu'nun kararı ile 1924 yılında müze olarak işlev kazanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında müze olarak açılan saray yapıları dışında dini niteliğe sahip binalara da rastlanmaktadır. İlk kullanım amacından farklı olarak yeniden işlev kazandırılan yapı Konya Mevlana Türbesi ve Dergâhı olmuştur. Yapı topluluğu, 1926 yılında müze olarak hizmete açılmıştır (Madran & Önal, 2000: s. 178). Bu dönemin diğer bir önemli eseri Ayasofya olmuştur. M. Kemal'in 1929 yılında Ayasofya'yı ziyareti esnasında yapının oldukça bakımsız olduğuna tanıklık etmesi üzerine Ayasofya, vakıflardan alınarak Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı bir kurum olmasına karar verilmiştir. Ayasofya 1930-1935 yılları arasında birtakım restorasyon çalışmaları

geçirmiş ve 1947 yılında bakanlar kurulu kararıyla müzeye dönüştürülmüştür.² Ayrıca Ayasofya'ya bağlı olan Kariye Kilisesi de müze olarak kullanımına karar verilmiştir. (Alparslan & Alparslan, 2019: s. 32).

XX. yüzyılın sonlarından itibaren birçok ükede uygulanan yeniden işlevlendirme yöntemi, Anadolu'da da 2000'li yıllarda ivme kazanmıştır. Anadolu'da dönüşümü sağlanan müzelerin sayısı, bölgeler açısından da farklılık göstermektedir. Marmara, Ege, İç Anadolu gibi bölgelerde müze sayısı fazla iken Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da bu sayı diğer bölgelere nazaran daha sınırlı kalmaktadır (Engin, 2023: 370). Ancak tüm bölgelerde tarihi binaların yoğun bir şekilde müze olarak yeniden işlev kazandığını söylemek mümkündür. Bölgeler arasındaki müze yoğunluğundaki farklılığının birden çok sebebi bulunmaktadır. Bunlar arasında ekonomik sebepler, turizm hareketliliği, nüfus yoğunluğu ve kültür politikaları belirtilebilir. Ancak yeniden işlevlendirme politikalarının temelinde, yeni bir müze binası yerine var olan yapının restore edilerek kullanımının daha az maliyetli olması, tarihi binanın korunması ve halka ait maddi-manevi kültürel değerlerin bir bina içerisinde sergilenmesi gibi nedenler yer almaktadır. Müze olarak işlevlendirilen yapıların ise daha çok kışla, kilise, kamu binası, medrese, sivil mimari ve eğitim yapılarından oluştuğu anlaşılmaktadır. İzmir Etnografya Müzesi; XIX. yüzyıla ait bir hastane binasından, Kayseri Milli Mücadele Müzesi; 1903 yılında inşa edilen eğitim kurumundan, Ordu Müzesi; XIX. yüzyıla ait bir konaktan, Tunceli Müzesi; 1937 yılında inşa edilen kışla binasından, Diyarbakır Arkeoloji Müzesi; XIX yüzyılda inşa edilmiş adliye binası ve kışla yapılarından, Bursa Kent Müzesi; 1926 yılına ait adliye binasından, Adana Etnografya Müzesi; 1845 yılında inşa edilmiş kilise yapısından müzeye dönüşümleri sağlanan yalnızca birkaç örnek arasındadır. Bu anlamda özgün işlevini yerine getiremeyen yapılar, birer müze alanı olarak kullanıma açılmaktadır. Böylece atıl durumdaki binalar, müzeye dönüşerek hem tarihi hem de mimari dokusunu koruyabildiği gibi halka ait kültürel unsurları sergileyebilmektedir. Dolayısıyla yeniden işlevlendirme yöntemi, hem ulusal hem de uluslararası ölçekte önemli bir koruma yöntemi olarak önem kazanmaktadır. Müze işlevi verilen tarihi yapıların; kültürel sosyal, toplumsal ve kentsel zenginlikleri koruma altına almasıyla, kültürel mirasın

² Ayasofya, 1947'den 2020 yılına kadar "müze" işlevine sahip iken 10 Temmuz 2020 tarihinde itibaren "cami" olarak yeniden işlev kazanmıştır. Ayasofya Camiinin Yönetiminin 22/6/1965 Tarihli ve 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanununun 35 inci Maddesi Gereğince Diyanet İşleri Başkanlığına Devredilerek İbadete Açılması Hakkındaki Karar://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.resmigazete.gov.tr//2020/07/20200710M1-1.pdf (Erişim Tarihi 10.01.2024).

sürdürülebilirliği sağlanarak bu mekanlar birer cazibe merkezine dönüşebilmektedir (Buyurgan & Öztürk, 2021: s. 426).

Söz konusu çalışmada ise Cumhuriyet Dönemi'ne ait Muş Atatürk İlkokulu'nun müzeye dönüşüm süreci ele alınmıştır. Yapı, 2021 yılında, kentin ilk müzesi olarak açılmıştır. Fakat Muş tarihçesiyle, kültürel mirasıyla önemli bir yerleşim alanı olmasına rağmen kentin bir müzeye kavuşması oldukça geç bir dönemde gerçekleşebilmiştir. Bu bağlamda Muş Müzesi hem bir eğitim yapısından dönüşümü sağlandığı için hem de kentin ilk müzesi olmasından dolayı önem arz etmektedir. Müze, ilk bölümde tarihçesiyle, mimari özellikleriyle ve sergileme anlayışıyla detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise müzenin önemi dile getirildikten sonra gelecekteki nesillere sürdürülebilir bir kültürel mirasın bırakılması için neler yapılması gerektiği üzerine birtakım önerilerin sunulmasına gayret edilmiştir.

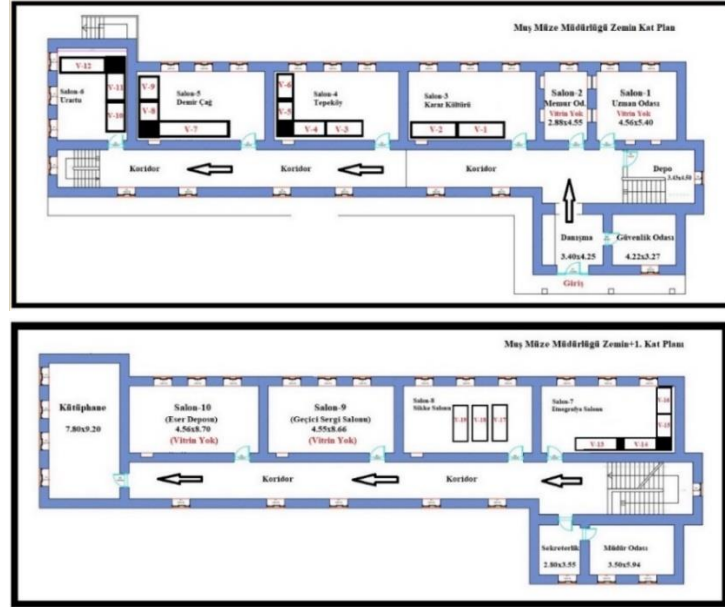
2. MUŞ ATATÜRK İLKOKULUNUN MÜZE OLARAK YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ

2.1. Müze Binasının Tarihçesi ve Mimari Özellikleri

Müze binası, Muş merkezde Kültür Mahallesi'nde yer alan, belediye binasının karşısında yer almaktadır. Tarihi bina, eğimli bir arazi üzerinde konumlandırılmıştır. Yapının bulunduğu alanda, Muş İl Özel İdaresi mülkiyetinde 4.757.00 m² alanın batısında Atatürk Bulvarı, kuzeyinde Bankalar Caddesi, Güneyinde PTT Caddesi ve Doğusunda ise 81 ada, 1 nolu parselde tescilli Hava Şehitliği bulunmaktadır. Binanın kuzeyinde ise tek katlı eski anaokulu yer almaktadır. Okulun yapımına, Muş Valisi Tevfik Sırrı Gür³ döneminde başlanılmıştır. Müze binası ilk olarak 1937 yılında Atatürk İlkokulu olarak inşa edilmiştir (San, 1947:s. 38). Bina, uzun yıllar boyunca eğitim kurumu olarak kullanılmıştır. Ancak yapı, Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma kurulunun 27.06.1990 tarihli ve 864 sayılı kararı ile taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmiştir (Gökçe, 2020: s. 80). 2020 yılında ise Valilik tarafından müze olarak kurulması için bina, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne tahsis edilmiştir. Tarihi bina, Bakanlığın ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün kararı ile 03/08/2021 tarihinde müze olarak açılışı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca müzeye bağlı Malazgirt Müzesi de 1071 Malazgirt Savaşını resmeden minyatürlerle ziyaretçilere kapılarını açmıştır.

³ Tevfik Sırrı Gür, 1937-1942 yılları arasında Muş Valisi olarak görev yapmıştır. Vali Gür, Muş'un kalkınabilmesi için çok sayıda kamu ve eğitim yapılarının inşa edilmesini sağlamıştır (Yuca, 2015: s.7-8).

Bina, kuzey güney doğrultuda dikdörtgen plana sahip ve bodrum + iki katlı olarak inşa edilmiştir (plan 1-2)⁴

Müzenin I ve II. kat Planı (Müze Müdürlüğü Arşivi)

İki katlı bina, yığma yapı tekniğiyle ve moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Yapının örtü sistemi ise kırma çatıdır (Foto 1-2). Binanın cephelerine yerleştirilmiş olan pencereler ise dikdörtgen formu ve çoğunluğu güney cephede yer almaktadır.

Foto 1-2 Binanın Kuzeydoğu ve Batı Cephelerinden Görünümü (H. Engin)

⁴ Yapının (müze) plan ve mimari özellikleri hakkında genel bilgileri bizimle paylaşan müze müdürü, Sayın Yunus GÜRLER Bey'e teşekkür ederiz.

Kuzey-güney doğrultuda uzanan yapının giriş kısmı, binanın kuzeydoğu cephesinden sağlanmaktadır. Giriş bölümü üç bölümlü, dışa taşkın ve saçakla örtülüdür (Foto 3-4).

Foto 3-4. Okul Binasının Giriş Bölümü- Kuzeydoğu Cephesi (H. Engin).

Yapıda kullanılan taş malzeme dışında giriş bölümünde ve özellikle iç mekânda ahşap malzemenin yoğun bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Foto 5). Binada gerçekleştirilen restorasyonlar sonucunda özellikle iç mekânda birtakım değişikliklerin yapıldığı görülmektedir.

Foto 5. Atatürk İlkokulu (H. Engin).

Foto 6-7. Atatürk İlkokulu koridor ve teşhir salonundan bir görünüm 2022 (H. Engin)

Özellikle tavan kısımlarının ahşap malzeme ile yenilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca sergi salonlarının duvar yüzeylerinde, zeminlerde ve ışıklandırmada değişimler söz konusudur. Bunun yanı sıra binanın içerisinde yer alan odalar (sınıflar) müzeye uygun olacak şekilde sergileme salonları olarak yeniden düzenlenmiştir (6-7).

2.2. Müzenin Teşhir Tanzim Düzeni

1937 yılında bir eğitim kurumu olarak inşa edilen bina, geçirmiş olduğu restorasyonlardan sonra 2021’de müze olarak yeniden fonksiyon kazanmıştır. Müzede; Tunç Çağı, Demir Çağı, Roma, Helenistik, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait eserler sergilenmektedir. Teşhirdeki eserler; kazı, satın alma, müsadere ve bağış yoluyla müzeye kazandırılmıştır.

Binanın I. katında danışma, güvenlik odası ve altı adet teşhir salonu bulunmaktadır. Salonlarda arkeolojik eserlere yer verilmiştir. Özellikle Muş ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen buluntuların sergilendiği anlaşılmaktadır. II. katta ise müdür odası, sekreterlik, kütüphane ve dört adet salon bulunmaktadır. Bu salonlarda ise etnografik eserler teşhir edilmektedir.

Sergi için ayrılan salonlara klasik tarzda cam vitrinler yerleştirilmiştir. Vitrinlerde ise eserleri doğru şekilde aydınlatacak ışıklandırmaya ve bilgilendirme amaçlı metinlere/levhalara yer verilmiştir.

Vitrinler, siyah renkli iken eserlerin arka fonunda ise beyaz renk kullanılmıştır. Böylece eserin ön plana çıkması sağlanmıştır. Bunun yanı sıra tüm salonlar aynı renkte ve belli bir düzende olmasına dikkat edilmiştir.

Müzenin I. katında yer verilen arkeolojik eserlere ayrılan salonlarda; Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç/Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı (Urartu), Helenistik, dönem şeklinde kronolojik bir düzen takip edilmiştir. Pişmiş toprak heykeller, adak levhaları, mezar taşları ve taş vakfiyeler sergide yerini almıştır.

Salonlar Karaz Kültürü, Tepeköy, Demir Çağ ve Urartu salonları şeklinde oluşturulmuştur. Bu salonların ilkinde Karaz kültürü Erken Tunç Çağına ait pişmiş topraktan çanak çömlekler, kutsal ocak parçası, Orta Tunç Çağına ait seramikler arasında pişmiş topraktan eserler mevcuttur (Foto 8).

Foto 8. Orta Tunç Çağı Seramikleri / Pişmiş topraktan Çanak- Çömlekler (H. Engin)

Tepeköy Höyüğü Kurtarma Kazısında ele geçen eserler arasında; pişmiş topraktan idol, ağırşaklar, ağırlık aletleri, kandiller, kapaklar, figürün, oyuncak araba tekerleği, taş malzemeden yapılmış ezgi taşı (öğütme, ezme taşı), kemikten bız, boynuz, delici aletler, kesici aletler yer almaktadır.

Bunun yanı sıra minyatür kaplar, güğümler, çanak- çömlek, yayvan ağızlı çanak, süzgeçli kaplar gibi mutfak araç gereçleri, süs iğnesi, mızrak, el baltası, boncuklar, yüzükler, gözyaşı şişeleri, kolye, bilezik, barutluk gibi süs ve takılar, savaş aletleri sergilenmektedir (Foto 9).⁵

Foto 9. Tepeköy Höyüğünden Çıkarılan Eserler (H. Engin).

⁵ Muş ve çevresinde yapılan Arkeolojik Yüze Araştırmaları ve kazılar için daha geniş bilgiye bkz. Aynur Özfirat (1999), 1999 Yılı Muş İli Yüze Araştırması: Tunç ve Demir Çağları, 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı, İzmir. Biber ve Çavuşoğlu (2013), "2010 Yılı Muş- Malazgirt Arkeolojik Yüze Araştırması" 30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Çorum. Hanifi Biber (2015), 2012-2014 Yılları Muş İli Arkeolojik Yüze Araştırma Sonuçları Toplantısı, Erzurum.

Foto 10. Demir Çağ Seramikleri / kadın ve erkek heykelleri (H. Engin)

Demir Çağ seramikleri arasında ise pişmiş topraktan yapılmış çanak çömlekler, kadın ve erkek heykelleri, minyatür kaplar yer almaktadır (Foto 10).

Müzedede Urartu Dönemi'ne ait salonda sergilenen eser grubu arasında ise saray seramikleri, sadaklar, adak levhaları, bilezik, kemer parçaları, ayna, süs iğnesi, pausbent, fibula, tek kulplu testi, libasyon kabı, küp, yonca ağızlı testi, kandil, çanak gibi çeşitli malzemeler dışında mutfak araç gereçleri ve takı-aksesuarlar bulunmaktadır ⁶ (Foto 11-12).

Foto 11. Urartu Saray Seramik örnekleri (H. Engin)

⁶Kalkolitik Çağ'dan itibaren Muş coğrafyasında, Mezopotamya kökenli Halaf ve Uruk kültürüne ait buluntuların ele geçirilmesi ve Urartular Dönemi'nde bölgenin Urme/Ulme, Ulmeri/Qulmeri ismiyle anılması, bölgenin tarihçesini Menua Dönemi'ne kadar götürmektedir (Tiryaki, 2019: s. 96-97)

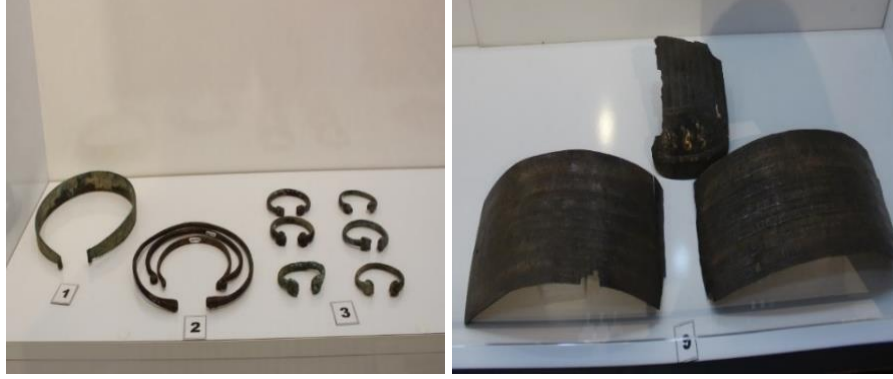

Foto 12. Urartu Salonu / Takı- Bilezikler/ Kemer Parçaları (H. Engin)

Müzenin II. katında ise etnografya salonu, sikke salonu, geçici sergi salonları, Sultan Alparslan- Malazgirt Savaşı salonu, bir çocuk eğitim alanı ve depo bulunmaktadır.

Etnografik eserlerin sergilendiği salonlarda daha çok XVIII. ve XIX. yüzyıl Osmanlı Dönemi'ne ait eserler bulunmaktadır. Bu eserler arasında kadın takıları, sikke, dokuma ve günlük kullanım araçlarından oluşan eser grupları teşhir edilmektedir. İlk salonda taş eserler, vitrinlerde ise gümüş, ahşap, bakır, pirinç malzemeden yapılmış kılıç, barutluk, yağdanlık, piştov, tabanca, semaverler, lüle, ağızlık, tabaka, kahve öğütücü, şifa tasları, keşkül, ibrik, leğen, vazo, divit, şamdan, mum makası, ibrik, maşrapa, gerdanlık, küpe, muskalar, kemer tokaları, tepelik, bilezik, takunya sergilenmektedir. Anlaşılabileceği üzere vitrinlerde silahlar, kadın takı ve aksesuarları, günlük kullanım malzemeleri, şifa tasları, keşkül gibi dini niteliğe sahip çeşitli eserler sergilenmektedir (Foto 13-14).

Foto 13. Etnografya Salonu /Semaverlerden Detay (H. Engin)

Foto 14. Etnografya Salonundan Detay H.(Engin)

Sikkelerin teşhir edildiği salonda ise farklı dönemlere ait çeşitli sikkeler masa şeklindeki vitrin içerisinde teşhir edilmektedir. Sikkeler, bölgede hüküm kurmuş önemli devletlere ait olup kentin siyasi tarihi hakkında önemli ipuçları elde etmeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla sikkelerin bu anlamda oldukça kıymetli etnografik eserler arasında yer aldığı söylenebilir. Sultan Alparslan ve Malazgirt salonunda ise Malazgirt Savaşı ve Sultan Alparslan'a ait bilgilendirici panolar ve görseller, çeşitli nitelikte etnografik eserlerin bir arada sergilendiği görülmektedir (Foto 15-17).

Foto 15-16. Sikke Salonu ve Sultan Alparslan Salonu (H. Engin)

Sultan Alparslan, 1071'de Malazgirt'te Bizans güçlerine karşı kazanmış olduğu zafer neticesinde Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır (Hillenbrand,2007: s. 19-20).⁷ Türk tarihi açısından önemli olan Malazgirt

⁷ Coğrafi ve stratejik konumundan dolayı kent, egemenliği altına girdiği devletlerde sık sık idari değişiklik yaşamıştır(Tuncel, 2020: s.31). Ayrıca kazanılan zaferle beraber Malazgirt Savaşı, İslam dünyasında büyük bir yankı uyandırmıştır (Sevim, 1971: s.94).

Zaferi'nin müzeye yansıtılması oldukça önemli bir detaydır. Ayrıca müzede çocuk atölyesine yer verilmiştir. Muş Milli Eğitim Müdürlüğü ile yapılan protokoller sonucunda okullar ile müzenin işbirliği içerisinde bulunarak çocukların burayı ziyaret ederek farklı eğitim-drama etkinlikleri düzenlenmesi sağlanmıştır.

Foto 17. Çocuk Eğitim Atölyesi- Kütüphane (H. Engin)

3. SONUÇ

Kültürel mirasın önemli bir parçasını oluşturan tarihi binalar, yapıldığı dönemin kent dokusu, mimari özellikleri, toplumun sosyal ve ekonomik durumuna ilişkin hem fiziksel olarak hem de kültürel anlamda önemli sayılabilecek veriler barındırmaktadır. Kültürel mirasın önemli bir bölümünü oluşturan tarihi anıtlar, çeşitli sebeplerden dolayı zaman içerisinde yok olmakta veya ayakta kalabilenler özgün işlevini yerine getirememektedir. Dolayısıyla işlevini yitirmiş veya yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan tarihi binaların korunması için bir araç olarak “yeniden işlevlendirme” yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem, yapıların koruma altına alınarak kaybolmalarının önüne geçilmesinin yanı sıra yeni bir bina elde etme uygulamasını da içermektedir. 2000’li yıllardan günümüze ise ülkemizde çok sayıda medrese, kilise, kışla, hastane, okul ve konak yapılarının müzeye dönüştürüldüğü görülmektedir. Özellikle konak, medrese ve kışla binalarını

dönüşümünün yoğun olduğu ancak eğitim yapılarının diğer tarihi binalara nazaran dönüşümlerinin daha azınlıkta kaldığı ifade edilebilir.

Söz konusu çalışmada ele alınan Muş Müzesi, Cumhuriyet Dönemi'ne ait ilkokuldan müzeye dönüştürülmüş önemli bir örnektir. Yeniden işlevlendirme yöntemiyle Muş'un kültürel mirasının korunması ve sürekliliğini sağlamaya yönelik atılmış bir adım sayılabilir. Bu açıdan halka ait maddi-manevi kültürel miras, tarihi mekân içerisinde koruma altına alınarak yapının sürdürülebilir bir işlev kazanması sağlanmıştır. Dolayısıyla tarihi bina müzeye dönüştürülerek bir nevi geçmişin izlerinin yok olmadan geleceğe taşınması gibi önemli bir misyonu da yüklenmiş vaziyettedir.

Cumhuriyet Dönemi'ne ait okul binasının dış cepheleri ve iç mekânı, yörenin mimari dokusuna uygun olacak şekilde restore edilerek yapıya müze fonksiyonu kazandırılmıştır. Yapının dış cephelerine çok fazla müdahale edilmediği yalnızca giriş bölümünde ahşap malzeme kullanılarak yenilendiği anlaşılmaktadır. Binanın iç mekânında ısıtma ve ışıklandırmanın yanı sıra, duvar yüzeyleri, tavan ve zeminde gerçekleştirilen yenilemeler neticesinde söz konusu mekân, müze yapısı için uygun hale getirilmiştir. Ancak yapının mimari dokusuna çok fazla müdahale edilmediği ifade edilebilir. Yalnızca iç mekânda özellikle sınıfların genel bir düzenlemeye tabi tutularak teşhir ve tanzime uygun olacak şekilde yeniden düzenlenerek sergi salonlarına dönüştürüldüğü söylenebilir. Müzenin teşhir düzenine bakıldığında ise Muş kenti için yeni bir müze olmasına karşın müzenin ilerleyen zamanlarda daha fazla geliştirilmesi beklenmektedir. Buna istinaden müze ile alakalı birkaç öneri sunmak gerekirse;

-Müzedeki sergilenen arkeolojik eserlerden bölgenin siyasi, sosyal, dini ve kültürel yapısını öğrenmek mümkündür. Ancak sergilenen etnografik eserlerin müzede daha sınırlı bir teşhir alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin el sanatları ürünleri, halı-kilim örnekleri, yöresel kadın erkek kıyafetleri, mutfak araç gereçleri, somut olmayan kültürel unsurlardan düşünkine, çeyiz geleneğine ait unsurların müzede daha fazla yer edinmesi sağlanabilir. Bu anlamda Muş ve çevresinden elde edilecek eserler ile müze, etnografik malzeme açısından zenginleştirilebilir.

-Müzeye daha fazla ziyaretçi kazandırmak için müzenin sosyal platformlarda tanıtılması gereklidir. Müze her kesime ulaşabilmeli ve hitap edebilmelidir. Özellikle okul çağındaki çocukların müzede daha fazla zaman geçirmeleri ve kültürel mirasa aşına olmaları için çeşitli aktivitelere yer verilebilir.

-Ayrıca somut olmayan kültürel mirasın yeniden yaşatılarak müzeleştirilmesi sağlanmalıdır. Müzede Muş yöresine ait geleneksel yemekler, çeşitli el sanatları ve zanaatların; görseller, maketler ve teknolojiyen faydalanarak canlı ve görselliğin ön planda olduğu sunumlara yer verilmesi sağlanmalıdır. Bu açıdan interaktif uygulamalar ve sanal gerçeklik uygulamaları sayesinde müzenin, gençler ve çocuklar için daha eğlenceli ve öğretici bir alana dönüşmesi mümkündür.

Muş Müzesi'nin, kent belleğini koruması ve bunu geleceğe taşıyarak yaşatması konusunda önemli bir kurum olduğunu bir kez daha belirtmek gerekmektedir. Müze, Muş'un kent dokusunu, tarihini, sosyal ve kültürel yapısına ışık tutması açısından bu anlamda oldukça önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla müze, toplum-kent ilişkisi, sosyolojik yapı, kültürel ve sosyal yapı içerisinde bir bütün şeklinde düşünülmelidir. Zira müzenin yalnızca eser sergileyen bir kurum değil aynı zamanda insanı merkeze alan ve topluma ayna tutan tarihi bir hafıza mekânı olduğu da unutulmamalıdır. Muş Müzesinin bu anlamda topluma ışık tutması açısından önemli kuruluş olduğu ve geleceğe daha zengin ve sürdürülebilir bir miras bırakacağı kanaatindeyiz.

4. SUMMARY

Architectural monuments, which constitute an important part of the cultural heritage, disappear over time due to various reasons, or those that survive cannot fulfill their original function. For this reason, the "refunctionalization" method is used as a tool to protect historical structures that have lost their function or are idle. With this method, which has been widely applied throughout history, the sustainability of buildings is ensured by giving the functions of hospitals, dormitories, cafes, hotels and especially museums to buildings such as inns, baths, mosques, churches, madrasahs, mansions and barracks. It is understood that in our country, it is mostly preferred to give museum functions to historical buildings. The biggest aim here is to protect the historical building as well as to ensure that all material and spiritual cultural elements belonging to the public are included in the historical places. However, the refunctioning method applied to buildings of historical value often brings up some problems. Generally, these problems include; The physical condition of the historical building designed as a museum building, the lack of a suitable interior space for the exhibition of works, and the lack of restoration to reflect the urban texture can be listed among the main problems. In addition, due to insufficient space, it is often seen that only the identities of historical buildings are prioritized and the display arrangement of the exhibited works is inadequate. However, when we look at these problems in general, it is possible to say that historical buildings

in our country are intensively reused as museums. Thus, historical buildings can be turned into exhibition areas.

The scope of the study in question is the Muş Museum. The Muş Museum, which constitutes the subject, was photographed and documented after being visited on site. General information about the building was obtained from the museum directorate and necessary units and recorded. In the first part of the study, a brief history of the transformation of historical buildings into museums in Europe and Turkey is mentioned. In the second chapter, the history, architectural texture and cultural structure of Muş are briefly discussed before introducing the main topic. Thus, it was tried to shed light on the issue of to what extent the cultural heritage reflecting the city identity is reflected in the museum. In the third part, which constitutes our subject, the school building, which has re-functioned as a museum; Its physical structure, architectural features and display arrangement are discussed under subheadings. In the study, it was aimed to bring to the agenda the current situation of museology in the region by discussing the transformation process of the school into a museum and its re-evaluation as a museum. In addition to being a newly opened museum in the region, efforts have been made to emphasize its contribution to the city memory. After expressing the importance of this memory place, which will reflect the tangible and intangible cultural heritage of the region, some suggestions were tried to be presented on how the museum could further improve itself in the future.

5. KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z.(2018). *Tarihi çevre koruma restorasyon*. Yem Yayınları, İstanbul.
- Alparslan, C. & Alparslan Ö. (2019). *Bir mirasın yönetim merkezi olarak müze*. Gazi Kitapevi, Ankara.
- Aydın, A. & Şahin, Ö. (2018). Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi: Isparta Aya Ishotya (Yorgi) kilisesinin gül müzesine dönüşümü. *TÜBA- KED*, 17, 63-75.
- Biber, H. & Çavuşoğlu, R. (2013). 2010 yılı Muş-Malazgirt arkeolojik yüzey araştırması. *30. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Çorum.
- Biber, H. (2015). 2012-2014 yılları Muş ili arkeolojik yüzey araştırması. *Yüzey Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Erzurum.
- Buyurgan, S. & Büke Öztürk, G. (2021). Yeniden işlevlendirilen kültürel mirasın korunması kapsamında Söğüt Ertuğrul Gazi müzesi, *Ulakbilge*, 58, 424-435.
- Engin, H. (2023). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Müzeciliğin Son Dönemdeki Durumu Üzerine Genel Bir Bakış, *Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu*, Bitlis, 365-374.
- Engin, H. (2023). Nostaljinin Yaşatıldığı Bir Müze: Malatya Radyo- Gramofon Müzesi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,(33). 282-297.

- Eyüpoğlu, H. & Büyükçam, S. (2022). Sosyal sürdürülebilirliğin yeniden işlevlendirilen tarihi yapılar üzerinden okunması: Samsun örneği, *Journal of Humanities and Tourism Research*, 12 (14), 728-739.
- Gerçek, F. (1999). *Türk Müzeciliği*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökçe, S. (2020). *Muş kent merkezinde Erken Cumhuriyet dönemi kamu yapıları*. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hillendbrand, C.(2007). *Malazgirt muharebesi, Türklerin efsanevi İslam'ın simgesi*. Alfa Basın Yayınevi, İstanbul.
- İslamoğlu, Ö. (2018). Tarihi yapıların yeniden kullanılmasında yapı işlev uyumu: Rize müzesi örneği. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 7 (5),12-31.
- Koçan, N. (2011). Tarihi mekânlarda kültürel dönüşüm: Uşak tarihi tren garı örneği. *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. 11 (2), 130-137.
- Kurak Açıcı, F. & Konakoğlu, Z. (2019). Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi: Trabzon mimaralar odası örneği, *Ç.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (2), 214-224.
- Madran, B. & Önal, Ş. (2000). Yerellikten küreselliğe uzanan çizgide tarihin çok paylaşımlı vitrinleri: Müzeler ve sunumlar. *Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme Tarih Kongresi*, Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Madran, E. (2000). Kent belleğinin oluşumunda yapılar, kaynaklar ve yorumlar. *Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme Tarih Kongresi*, Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Mehr, S. (2019). Analysis of 19 th. and 20 th century conservation key theories in relation to contemporary adaptive reuse of heritage buildings. *Heritage*, 2, 920-937.
- Mikojkovic, A. & Nolic, M. (2012). Museum architecture and conversion from paradigm to institutionalization of anti- museum. *Facta Universitatis Architecture and Civil Engineering*, 10, 69-83.
- Özfirat, A. (1999), 1999 yılı Muş ili yüzey araştırması: Tunç ve Demir çağları. 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, İzmir.
- San, S. (1947). *Dün ve bugün Muş*, Erciyes Matbaası. Kayseri.
- Saraç, Ö. & Tanrısever, C. (2018). Kastamonu'da yeniden işlevlendirilen tarihi yapıların sürdürülebilirliğe etki eden çekicilik faktörleri. *Turizm Araştırmalar Dergisi*, C.29, S.2, 151-163.
- Sevim, A. (1971). *Malazgirt meydan savaşı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Tuncel, M. (2020). Muş. *DİA*, 31, 368-369, Ankara.
- Tiryaki, S. (2019). Eski çağda Muş. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 75-114.
- Yuca, İ. S. (2015). Cumhuriyet'in kent modernleşmesine bir örnek: Vali Tevfik Sırrı Gür'un Muş'taki faaliyetleri (1937-1943). *Türk İslam Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 79-95.
- Yücel, E. (1999). *Türkiye'de müzecilik*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 08.01.2024

Kabul Tarihi: 05.03.2024

TURİST REHBERLİĞİ ARAŞTIRMALARININ BİBLİYOMETRİK VE GÖRSELLEŞTİRİLMİŞ İNCELEMESİ

Bibliometric and Visualized Review of Tourist Guiding Research

Neşe ÇULLU KAYGISIZ

Doç. Dr.; Aksaray Üniversitesi, Turizm Fakültesi
nesecullu@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2738-1205

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bibliyometrik çalışmalar alanın önemini, gelişim eğilimini, gelecekte hangi konuların ne ölçüde çalışılması gerektiğini göstermesi ve alanın gelişimine yol göstermesi açısından değerlidir. Bibliyometrik analiz kullanılan bu çalışmada, turist rehberliği ile ilgili 1984 ve 2023 yılları arasında yayınlanan 1027 çalışmanın kapsamlı, sistematik ve görsel bir özeti sunulmakta ve böylece turist rehberliği alanıyla ilgili araştırmaların başlangıcından bu yana bu alandaki araştırmaların durumu ve eğilimleri dikkate alınmaktadır. Aynı zamanda gelecekteki araştırma gündemine ve turist rehberliği gelişimini ilerletmeye ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Bu çalışmada analizde kullanılan literatürün olabildiğince kapsamlı ve kaliteli olmasını sağlamak için literatür verilerinin kaynağı olarak WoS veri tabanı seçilmiştir. Bibliyometrik ağları oluşturmak ve görselleştirmek için ise VOSviewer programından faydalanılmıştır. Araştırma sonucunda en fazla makalenin 2021 yılında yazıldığı, en çok kullanılan anahtar kelimenin tur rehberi olduğu, en fazla atıf alan ülkenin ABD olduğu, en fazla atıf alan yazarın Wolfram Burgard olduğu, en fazla atıf alan eserin ise robot tur rehberleri ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca turist rehberliği ile ilgili makalelerin çoğunluğunun sosyal bilimler alanından sonra bilgisayar bilimi alanında olduğu belirlenmiştir. Bu makale turist rehberliğine ilişkin teorik ve pratik araştırmaları teşvik etmek için araştırmacılara çeşitli bilgiler sağlamaktadır. Araştırmanın, bu alanda çalışacak araştırmacılara yol göstermesi ve alanın entelektüel görünümünü sağlaması açısından önemli etkilere sahip olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turist Rehberliği, Bibliyometri, VOSviewer

Abstract

Bibliometric studies are valuable in terms of showing the importance of the field, its development trend, which subjects should be studied in the future and to what extent, and guiding the development of the field. In this research using bibliometric analysis, a comprehensive, systematic and visual summary of 1027 studies on tourist guiding published between 1984 and 2023 is presented, thus taking into account the status and trends of research in this field since the beginning of research in the field of tourist guiding. It also provides insights into the future research agenda and advancing tourist guide development. In order to ensure that the literature used in the analysis in this study is as comprehensive and high-quality as possible, the WoS database was chosen as the source of the literature data. In the study, VOSviewer program was used to create and visualize bibliometric networks. As a result of the research, it was determined that the most articles were written in 2021, the most used keyword was tour guide, the country with the most citations was the USA, the most cited author was Wolfram Burgard, and the most cited work was about robot tour guides. In addition, it was determined that the majority of articles on tourist guiding

were in the field of computer science after social sciences. This article provides various information to researchers to promote theoretical and practical research on tourist guiding. The research has important effects in terms of guiding researchers who will work in this field and providing the intellectual view of the field.

Keywords: Tourist Guidance, Bibliometric, VOSviewer

1. GİRİŞ

Teknolojinin ilerlemesi, artan refah seviyesi gibi birçok gelişme turizm talebi artırmıştır. Özellikle uluslararası seyahatlerin artması turist rehberine olan ihtiyacın da artmasını sağlamıştır. Buna paralel olarak turist rehberliği ile ilgili akademik araştırmalarda da artış görülmektedir (Zengin ve Atasoy, 2021). Bu artışın sebebi; üniversite sayılarının ve akademisyen sayılarının artması ve teknolojinin ilerlemesi ile açıklanabilir.

Sayılan sebeplerden ötürü kongre sayıları artmakta, bilimsel çalışmalar yayınlanabilmekte ve farklı kurumlarda çalışan akademisyenler daha kolay işbirliği yapabilmektedir. Bunların sonucunda, turizm rehberliği alanına özgü kongreler yapılmaya, bilimsel dergiler çıkarılmaya ve lisansüstü programlar açılmaya başlanmıştır. Gelişen bu olaylar, turist rehberliği ile ilgili araştırmaların sayısal olarak artışını sağlamıştır (Çokışler, 2021).

Turist rehberliğinin önemli bir alan haline gelmesi, turist rehberinin sektördeki konumu, günümüzün değişen turist istek ve beklentileri gibi nedenler turist rehberliği ile ilgili yapılacak bilimsel çalışmaların alanyazına kazandırılması zorunluluğunu gündeme getirmektedir (Çapar, Toksöz ve Dönmez, 2018). Turist rehberliği ile ilgili çalışmalarda, daha önce yapılan çalışmaların incelenmesi, çeşitli kriterlerle bu çalışmaların çözümlenmesi hem turist rehberlerine hem de bu alanda akademik çalışma yapacak akademisyenlere yol gösterici düşünceler göstermesi bakımından önemlidir (Örnek ve Karamustafa, 2020).

Belirli bir alanın gelişimini göstermek, sonraki araştırmacılara yol haritası oluşturmak açısından pek çok alanda bibliyometri tekniğinden faydalanılmaktadır (Aydın, 2017: 24). Başka bir deyişle akademik araştırmaların bilimsel olarak ilerleyişinin ortaya konulmasında bibliyometriden yararlanılmaktadır. Bibliyometri çalışmaları bilimsel bir alanın gelişim düzeyini ve mevcut durumunu anlayabilmek için oldukça önemlidir. Bu çalışmada da turist rehberliği ile ilgili alanın mevcut durumunu, gelişimini ve eğilimini görebilmek amacıyla bibliyometri analizinden faydalanılmıştır. Çalışmada öncelikle turist rehberliği alanındaki bibliyometrik çalışmalara yer verilmiş daha sonra ise araştırmanın yöntem bulgular ve sonuç kısımları sunulmuştur.

2. TURİST REHBERLİĞİ ALANINDAKİ BİBLİYOMETRİK ÇALIŞMALAR

Bir bilim dalıyla ilgili önceden yapılan araştırmaların profilini belirlemeyi amaçlayan bibliyometrik analiz, bilimsel bilginin düzenli bir şekilde ilerleyişini göstermekte ve bu süreçteki yoğunlaşmayı ve eksiklikleri tespit etmek bakımından oldukça önemli bir araştırma türüdür (Kaygalak Çelebi ve Kırklar Can, 2019). İlgili alanyazın incelendiğinde turist rehberliği ile ilgili yapılan çeşitli bibliyometrik çalışmalara rastlanmıştır. Bu konudaki ilk çalışmada Şahin ve Acun (2015), 1990-2015 yılları arasında ulusal turizm kongresinde sunulan turist rehberliği ile ilgili 22 bildiriye bibliyometrik açıdan incelemişlerdir. Araştırma sonucunda bildirilerde en fazla çalışılan konunun turist rehberliği eğitimi üzerine olduğu, turist rehberliği ile ilgili en fazla bildiri yapan yazarların Balıkesir Üniversitesinde çalıştığı ortaya çıkmıştır.

Turist rehberliği çalışmalarının bibliyometrik analiz ile incelendiği çalışmalardan bazıları sadece tezlere odaklanmıştır. Bu çalışmalardan Özsoy ve Çokal (2018), 1989-2018 yılları arasında yazılan 77 lisansüstü tez çalışmalarının genel profilini ortaya koymak için bibliyometrik analizden faydalanmışlardır. Araştırma sonucunda en fazla tezin 2015-2016 yıllarında yayımlandığı, en fazla katkının Balıkesir Üniversitesi tarafından yapıldığı ve en fazla nicel yöntemler kullanıldığı belirlenmiştir.

Arıkan Saltık, (2020), 1989-2018 yılları arasında yazılmış 94 lisansüstü tezin bibliyometrik profilini ortaya çıkarmayı amaçladığı çalışmasında, turist rehberliği konulu lisansüstü tez sayısının 2010 yılından itibaren artış gösterdiğini, 28 üniversitede bu alanda tez yazıldığını, tezlerde yöntem olarak çoğunlukla nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığını ve genel olarak verilerin anket tekniği ile toplandığını tespit etmiştir. Turizm rehberliği alanındaki lisansüstü tezlerin bibliyometrik değerlendirmeye tabi tutulduğu bir çalışma da Örnek ve Karamustafa (2020) tarafından yapılmıştır. Yazarlar çalışmalarında 18'i doktora tezi, 105'i yüksek lisans tezi olmak üzere toplam 123 lisansüstü tezi çeşitli parametreler çerçevesinde incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda incelenen araştırmalarda yöntem olarak nicel yöntemlerin daha çok tercih edildiği, araştırma konularının ise turist rehberlerinin rolleri ve fonksiyonları, turist rehberlerinin mesleki yeterlilikleri, rehberlerin mesleki sorunları ve turist rehberliği eğitimi üzerine olduğu ortaya çıkmıştır. Turist rehberliği ile ilgili bibliyometrik çalışmalardan tezlere odaklanan Zengin ve Atasoy (2021), turizm rehberliği alanındaki 1989-2019 yılları arasında yapılan 87 lisansüstü tezi bibliyometrik çerçevede incelemişlerdir. Araştırma sonucunda 2015 yılı sonrasında turizm rehberliği ile ilgili tezlerin sayısında artış olduğunu belirtmişlerdir. Alımanoğlu ve

Çolakoğlu (2021) tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye'deki üniversitelerde turizm rehberliği alanında 1998-2018 yılları arasında yapılmış 53 lisansüstü tez çalışması çeşitli bibliyometrik özellikler çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma sonucunda 2015 yılından itibaren turist rehberliği ile ilgili tezlerin sayısında artış olduğu ve yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerine göre daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Çapar, Toksöz ve Dönmez (2018) ise, daha kapsamlı bir inceleme yaparak turist rehberliği ile ilgili yapılan ulusal ve uluslararası tezleri, ulusal makaleleri, 35 uluslararası turizm dergisinde yayınlanan uluslararası makaleleri, Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongrelerinde sunulan bildirileri ve 2018 Nisan ayında düzenlenen Balıkesir Turizm Rehberliği Kongresi'nde sunulan bildirileri incelemişlerdir. Araştırma sonucunda en fazla çalışılan konuların; rol, eğitim, hizmet ve meslek olduğu görülmüştür. Kaygalak Çelebi ve Kırlar Can (2019), turizm alanında yayın yapan etki faktörü en yüksek 5 dergide, 1980-2019 yılları arasında yer alan turizm rehberliği ile ilgili araştırma makalelerini bibliyometrik analizi ile incelemişlerdir. Araştırma sonucunda turizm rehberliği ile ilgili ilk yayının 1980 yılında yapıldığını, araştırma kapsamındaki dergilerde 75 çalışmanın yayımlandığı ve turizm rehberliği alanında en fazla Annals of Tourism Research ve Tourism Management dergilerinde makale yayımlandığı görülmüştür. Gazelci ve Gazelci (2021), turist rehberliği ile ilgili yapmış oldukları bibliyometri çalışmasında farklı bir kısıtlama getirerek turist rehberliği meslek kanunu çıktıktan sonra yapılan ulusal makale ve lisansüstü tezleri incelemişlerdir. Çalışmalarında 92 makale, 91 lisansüstü teze ulaşmışlar ve en fazla yayının 2019 yılında yapıldığı sonucuna varmışlardır. Çoşişler (2021), Türkiye'de turizm rehberliği ile ilgili yapılan akademik çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemiştir. Araştırma sonucunda toplam 751 çalışmaya ulaşılmış ve 2010 yılından sonra çalışma sayısında önemli bir artış olduğu tespit edilmiştir. Karagöz ve Gürge (2021), turist rehberliği ile ilgili Web of Science ve Scopus veri tabanlarından elde ettikleri 245 araştırma makalesini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, turist rehberliği alanında yapılan çalışmaların arttığı ve konuyla ilgilenen yazarların giderek arttığı belirlenmiştir.

Gökdemir ve Göç (2021) ise turist rehberliği ile ilgili çalışmalarını daraltarak, turist rehberliği ve teknoloji konulu 21 çalışmayı bibliyometrik olarak incelemişlerdir. Turist rehberliği ve teknoloji konulu ilk çalışmanın 2009 yılında yapıldığı ve son yıllarda çalışma sayısında artış olduğunu saptamışlardır. Ayrıca, yapılan araştırmaların çoğunda nitel araştırma yöntemlerinden faydalandığı belirtilmiştir. Çamlıbel (2022), 1984-2022

yılları arasında turizm rehberliği alanında yayınlanan uluslararası makaleleri bibliyometrik analizi ile incelemiştir. Araştırma sonucunda makalelerin çoğunda nitel araştırma yönteminin kullanıldığı, 2010 yılından sonra makalelerin sayısında artış olduğu, iki yazarlı makalelerin diğerlerine göre çok sayıda olduğu belirlenmiştir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada ilgili literatürdeki çalışmalar incelenerek bir araştırma tasarımı benimsenmiş ve bibliyometrik analiz yapılmıştır. Bibliyometrik analiz, araştırmacıya bir alandaki birbiriyle alakalı çalışmalar ve bu çalışmaların haritalanması konusunda yol göstererek, bir alandaki bilgiyi geliştirmeyi amaçlamaktadır (Işık, vd., 2022). Bir alanla ilgili mevcut çalışma bulguları, gelecekteki araştırmaları planlamak için kilit noktalar oluşturabileceğinden önemli görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, bibliyometrik analiz aracılığıyla turist rehberliği alanındaki araştırmalara genel bir bakış sunmak, bu alandaki mevcut durum, alandaki ilerleme ve eğilimlerin görselleştirilmesi ve ağ analizleriyle ilişkilerin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Bibliyometrik analizlerin sonuçlarının görselleştirilmesinde ve haritalanmasında bibliyometrik bağlantıları oluşturmak ve görselleştirmek için kullanılan bir program olan (Van Eck ve Waltman, 2017: 1054) VOSviewer programı kullanılmıştır. VOSviewer, bibliyometrik verileri analiz edebilen ve karmaşık seçenekleri kullanarak sonuçları görselleştirebilen güvenilir bir programdır (Khanra, vd., 2021). Bu program ile, bibliyometrik veri setleri içinde belirlenen kriterlere göre kümeler oluşturulmakta ve kümeler arasındaki bağlantılar ile ağ, yoğunluk ve eğilim haritaları oluşturulmaktadır. Bibliyometrik ağların görsel olarak birbirleriyle ilişkilerini şekil ve renklerle sunan (Akgöl ve Ayazlar, 2021: 1375) VOSviewer programının avantajlarından biri de görsel sunumu yüksek kalitede sunmasıdır (Ongun, 2023).

Web Of Science (WoS) veri tabanı, farklı disiplinlerde en yaygın kullanılan veri tabanlarından biridir ve farklı türde bilimsel literatürü içermektedir (Işık, vd., 2022). WoS veri tabanında sosyal bilimler alanı ile ilgili çok sayıda saygın dergi bulunması ve analiz açısından araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamasından dolayı bibliyometrik çalışmalarda yoğun olarak kullanılmaktadır (Demir ve Erigüç, 2018). Bu nedenle, bu çalışmada analizde kullanılan literatürün olabildiğince kapsamlı ve kaliteli olmasını sağlamak için literatür verilerinin kaynağı olarak WoS veri tabanı seçilmiştir. WoS veri tabanında tarama yapılırken "Tourist guide, tourist guiding tourist

guides, tour guide, tour guiding, tour guides” anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

Tablo 1: Araştırma Kriterleri

Araştırma Kelimesi	Turist Rehberliği, Tur Rehberliği
Kategori	Konu
Konu Alanı	Tümü
Doküman Türü	Makale
Yıl	Tümü
Dil	İngilizce
Araştırma Tarihi	14.11.2023

WoS veri tabanında 14.11.2023 tarihinde tarama yapılmıştır. Tarama yapılırken Tablo 1’deki kriterler uygulanmıştır. Tarama sonucunda turist rehberliği ile ilgili olarak ilk etapta 1801 çalışmaya ulaşılmıştır. Daha sonra araştırma kriteri olarak sadece İngilizce dili seçilmiş ve çalışma sayısı 1629, doküman türü olarak makale seçildiğinde ise sayı 1027 olarak belirlenmiştir.

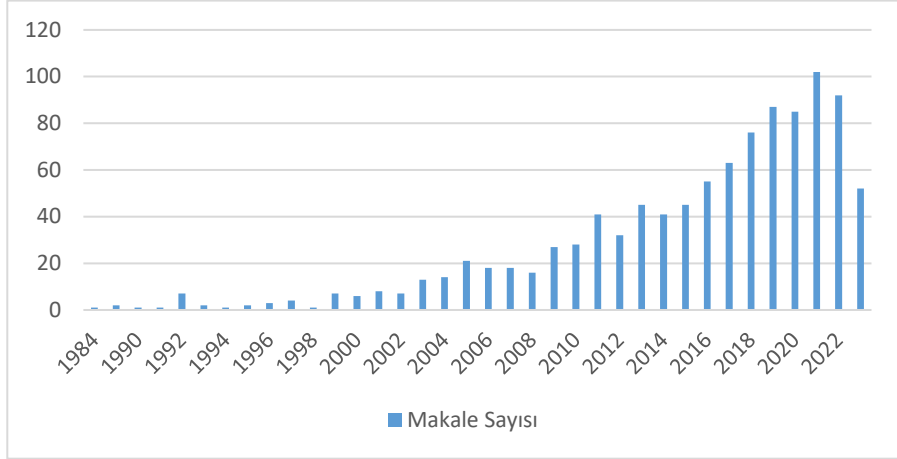
- Bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:
- Makalelerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
 - Yazarların ortak yazarlık ağ yapısı nasıldır?
 - En fazla kullanılan anahtar kelimeler hangileridir?
 - Anahtar kelimelerin ortak kullanım ağ yapısı nasıldır?
 - En fazla atıf alan ülkeler hangileridir?
 - En fazla atıf alan ülkelerin ağ yapısı nasıldır?
 - En fazla atıf alan makaleler hangileridir?
 - En fazla atıf alan makalelerin ağ yapısı nasıldır?

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde bibliyometrik analizler sonucunda edinilen bulgulara yer almaktadır.

4.1. Yıllara Göre Makale Sayısı

WoS veri tabanından elde edilen veriler doğrultusunda Şekil 1 oluşturulmuştur. Şekil 1’de yer alan 1027 makale incelendiğinde ilk makalenin 1984 yılında yapıldığı, 2003 yılına kadar makale sayısının tek haneli olduğu, 2003 yılından sonra makale sayısında artış olduğu gözlenmiştir. En fazla yayının ise 2021 yılında yapıldığı görülmektedir. Bu durum turizmin gelişmesine bağlı olarak son yıllarda turist rehberliğine verilen değerin de arttığını göstermektedir.

Şekil 1: Yıllara Göre Makale Sayısı

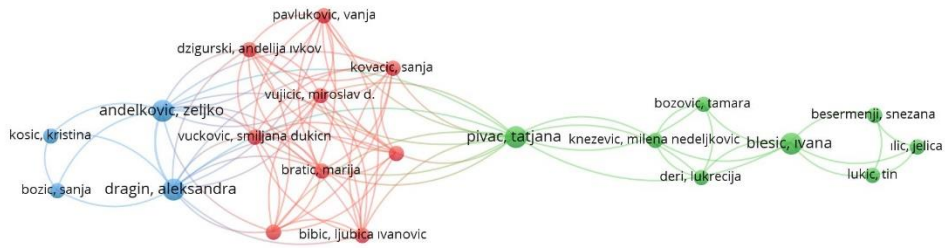
4.2. Ortak Yazarlık Ağ Analizi

Şekil 2’de yazarların işbirliğine dayalı ağ analizi verilmiştir. En fazla iş birliği yapan yazarların belirlenmesi için minimum 1 makale ve e 1 alıntı kriter olarak belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda 3 küme 21 isim ve 88 bağlantı ortaya çıkmıştır. En çok atıf alan yazarların (Burgard 1595, Fox 1584 ve Thrun 1584) ve en çok eser üreten yazarların (Weiler 23 makale, Black 14 makale ve Burgard 6 makale) en bağlantılı yazarlar olmadığı görülmektedir.

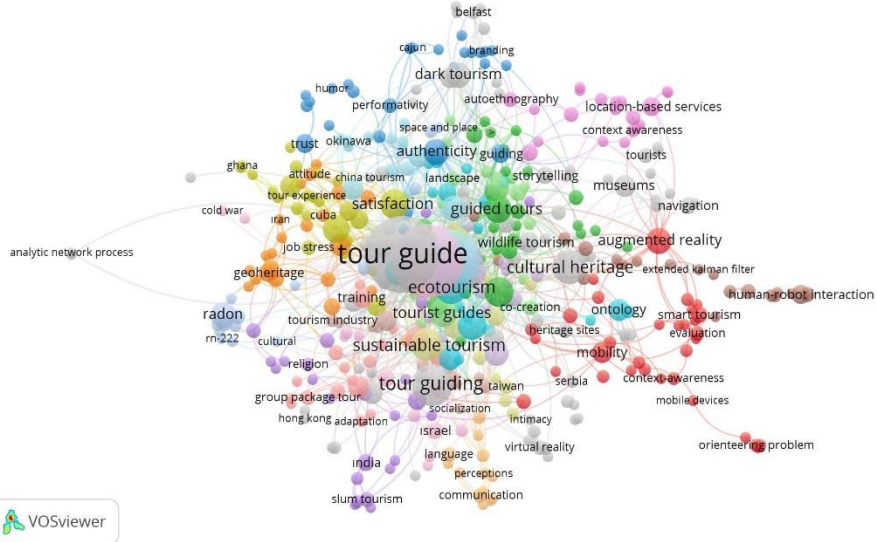
4.3. Anahtar Sözcük Analizi

Şekil 3’te 1984-2023 yılları arasında WoS veri tabanında turist rehberliği kapsamında yayınlanmış olan makalelerde en az 2 kez kullanılmış olan anahtar kelimelerin aynı makalede ortak kullanımlarının ağ analizi gösterilmektedir. Şekil 3’te yer alan görselin oluşumunda karmaşık bağlantıları sadeleştirmek adına bir anahtar kelimenin en az 2 kez kullanılmış olması koşulu konmuştur.

Turist rehberliği alanında yapılan yayınlarda en fazla kullanılan anahtar sözcükler incelendiğinde 212 tekrar ile tur rehberi, 72 tekrar ile turizm, 29 tekrar ile turist rehberliği kelimeleri görülmektedir. Şekilde görüldüğü üzere en fazla kullanılan anahtar kelime en büyük dairesel merkeze sahiptir. Minimum 2 defa kullanılan ve aralarında bağlantı bulunan 443 birim ile yapılan analiz neticesinde toplam 27 küme, 1670 bağlantı ve 1916 toplam bağlantı gücü olduğu görülmektedir.

Şekil 2: Ortak Yazarlık Ağ Analizi

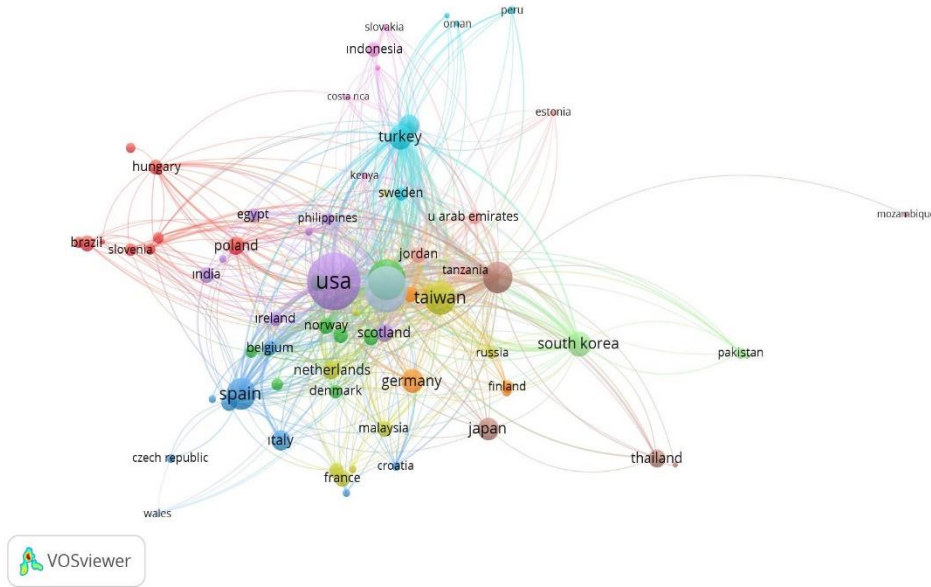

Şekil 3: En Sık Kullanılan Anahtar Kelimelerin Ortak Kullanım Ağ Analizi

4.4. Ülkelerin Atıf Analizi

Yayınların ülkelerin aldıkları atıflara dair ağ haritası oluşturabilmek için bir ülke tarafından en az 1 yayın ve 1 alıntı koşulunu sağlayan aralarında bağlantı bulunan 72 birim üzerinden analiz yapılmıştır. 13 küme, 638 bağlantı ve 2860 toplam bağlantı gücü ile turizm rehberliği alanında en fazla atıf alan ülkelerin, VOSviewer programı kullanılarak ülkelerin atıf ağı analizi oluşturulmuştur. Şekil 4 incelendiğinde, ülkelerin birbiri ile yakın ilişkiler içinde olduğu ve farklı renklerde birden fazla kümelenme olduğu ve en güçlü bağlantıya sahip ülkenin ABD olduğu görülmektedir. Ülkelere göre atıf sayıları incelendiğinde 13 küme oluştuğu görülmektedir. Şekil 4'deki ülke atıf ağı analizine göre en fazla alıntı yapılan ülkeler ABD (5083 alıntı), Çin (2251 alıntı) ve İngiltere (1987 alıntı) şeklinde sıralanmaktadır. Söz konusu bu ülkeler toplam bağlantı gücü açısından ilk üç sırada yer almaktadır. Türkiye 395 atıf ile 14. sıradadır.

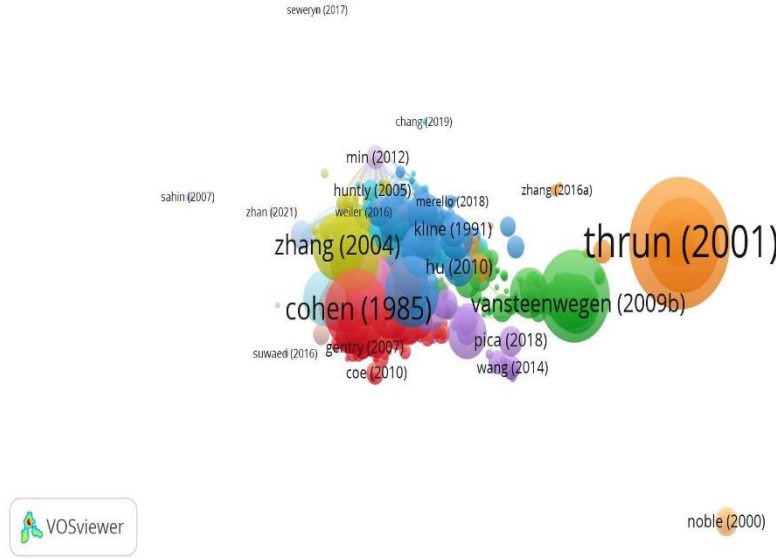
Yayın sayısı olarak ise sıralama ABD (177 eser), Çin (116 eser) ve İngiltere (88 eser) şeklindedir. Türkiye 35 yayın ile 8. sıradadır. Bu ülkelerin, turizm rehberliği alanına daha fazla ağırlık verdikleri ve çalışma sayılarıyla da bu durumu gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 4: Ülkelerin Atıf Ağ Analizi

4.5. Eserlerin Bibliyografik Eşleşme Analizi

“Birbirinden bağımsız iki kaynak tarafından alıntılanmış ortak bir esere atıf yapılmasına” bibliyografik eşleşme denir (Dirik, Eryılmaz ve Erhan, 2023). En az 1 atıf alma koşulunu sağlayan aralarında ilişki olan 713 eser ile yapılan analiz sonucunda 17 küme, 30400 bağlantı ve 63429 toplam bağlantı gücü elde edilmiştir. Şekil 5 incelendiğinde, yayınların birbiri ile yakın ilişkiler içinde olduğu ve farklı renklerde birden fazla kümelenme olduğu ve en güçlü bağlantıya sahip yayının Thrun (2001) olduğu görülmektedir. En çok bibliyografik eşleşme olan yayınlar 984 alıntı ile Thrun (2001), 518 alıntı ile Fox (1999), 486 alıntı ile Abowd (1997) ve 387 alıntı ile Cohen (1985) şeklindedir. Toplam bağlantı gücünün en yüksek olduğu eserler ise Poudel (2013), Min (2012), Caber (2019) ve Hwang (2019) olmuştur.

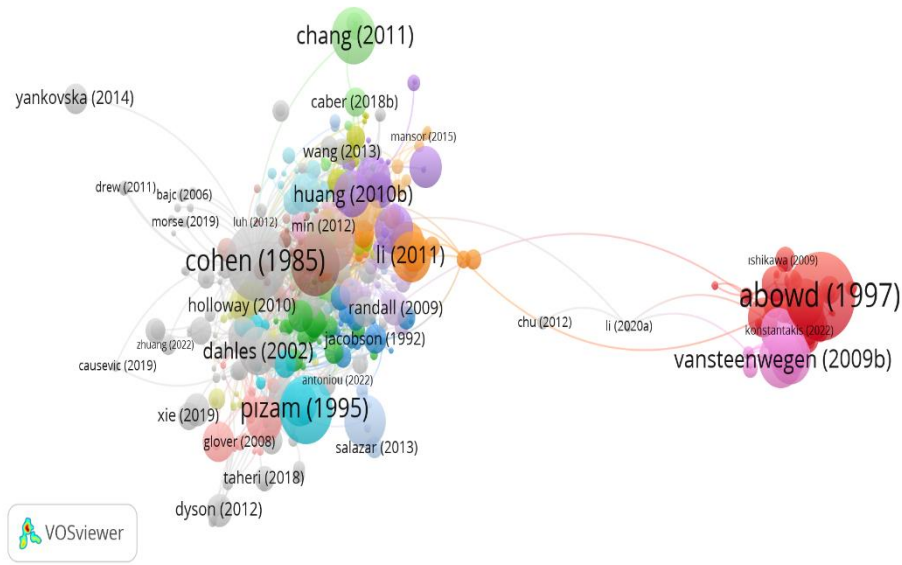

Şekil 5: Eserlerin Bibliyografik Eşleşme Ağ Analizi

4.6. Eserlerin Atıf Analizi

Eserlerin atıf ağ analizini tespit etmek üzere en az 1 atıf koşulunu sağlayan eserler üzerinden ağ analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda 441 birim, 31 küme ve 1675 bağlantı tespit edilmiştir. En fazla atıf alan eserler 984 alıntı ile Thrun (2001), 518 alıntı ile Fox (1999), 486 alıntı ile Abowd (1997), 387 alıntı ile Cohen (1985) ve 291 alıntı ile Pızam (1995) olmuştur. En fazla bağlantı 149 bağlantı ile Cohen (1985), 105 bağlantı ile Ap (2001), 69 bağlantı ile Zhang (2004), 69 bağlantı ile Dahles (2002) ve 61 bağlantı ile Huang

(2010) olmuştur. Şekil 6 incelendiğinde, farklı renklerde birden fazla kümelenme olduğu ve en güçlü bağlantıya sahip yayının Cohen (1985) olduğu görülmektedir.

Şekil 6: Eserlerin Atıf Ağ Analizi

5. SONUÇ

Bibliyometrik analizin belirli bir araştırma alanındaki ilerlemeyi ve boşlukları haritalamak için önemli olduğu düşünülmektedir (Ülker, Ülker ve Karamustafa, 2023). Bu çalışmada turist rehberliğine ilişkin önceki literatürün görsel ve derinlemesine bir incelemesini yapmak için bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Çalışma kapsamında Wos'tan elde edilen veriler, yıllara göre, en çok kullanılan kelimelere göre, en fazla atıf alan eserlere göre, en üretken yazarlara göre, en fazla atıf alan ülkelere göre ve ortak yazarlığa göre değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda en fazla eserin 2021 yılında üretildiği ve 2011 yılından sonra makale sayısında artış olduğu görülmektedir. En fazla kullanılan anahtar kelimenin tur rehberi olduğu ortaya çıkmıştır. Yabancı yazında turist rehberi ifadesinden ziyade tur rehberi kavramının daha çok tercih edildiği görülmektedir. En fazla atıf alan ülke ABD olmuştur. En fazla atıf alan yazar Wolfram Burgard olarak tespit edilmiştir. Burgard'ın, turist rehberliği ile ilişkili 6 yayını bulunmaktadır. Yazarın bu yayınları ise toplam 1595 atıf almıştır. Çalışma konuları müzelerde robot tur rehberleri üzerinedir.

En fazla atıf alan eser, Thrun, S. vd. (2001) tarafından yapılan “Robust Monte Carlo localization for mobile robots” isimli çalışmadır. Çalışma 2001 yılında “Artificial Intelligence” isimli dergide yayınlanmıştır. Çalışmanın konusu robot tur rehberleri üzerinedir. Çalışma WoS’ta toplam 984 atıf alarak turist rehberliği ile ilgili en fazla atıf alan çalışma olmuştur. En fazla eser üreten yazar ise 23 makale ile Betty Weiler olarak tespit edilmiştir. Yazarın hem tek isimli hem de ortak yazarlı çalışmaları bulunmaktadır. Turist rehberliği ile ilgili çalışmalarından ilki 2006 yılında, sonuncusu ise 2023 yılında yayınlanmıştır. Yazar 2006 yılından sonra her yıl turist rehberliği ile ilgili yayın yapmıştır. Yazarın en fazla atıf alan çalışması (99 atıf) 2015 yılında yayınlanan “Effects of Interpretive Guiding Outcomes on Tourist Satisfaction and Behavioral Intention” isimli makaledir. Yazarın çalıştığı konular ise tur rehberlerinin rolleri, performansı ve etik üzerinedir.

WoS’tan elde edilen bir veri de makalelerin çalışma alanları ile ilgili bilgilerdir. Turist rehberliği ile ilgili makalelerin çoğunluğu beklenildiği gibi sosyal bilimler alanındadır. Burada şaşırtıcı olan bilgi, makalelerin sosyal bilimlerde sonra en fazla bilgisayar bilimi alanında olmasıdır. Bilgisayar bilimi alanında yayınlanan çalışmalar incelendiğinde, bu çalışmaların çoğunun mobil turist rehberliği ile ilgili olduğu görülmüştür. Bunun sebebi teknolojinin hızla gelişmesi ve bütün alanlarda olduğu gibi turist rehberliği alanında da uygulanmaya başlanması olarak görülmektedir. Ayrıca turist rehberliği ile ilgili güncel konuları belirlemek için, 2023 yılında yayınlanan (52 makale) makaleler incelenmiştir. Bu makalelerin çalışma konularına bakıldığında turist rehberinin performansı, çevresel farkındalığı, eğitimi, rolleri ve kişilik özellikleri üzerine olduğu görülmüştür.

Araştırma sonucunda son yıllarda turist rehberliği ile ilgili yayınların arttığı görülmüştür. Ayrıca en fazla atıf alan yazarların eserleri ve en fazla atıf alan eser incelendiğinde robot turist rehberleri ile ilgili makaleler olduğu görülmektedir. Konuyla ilgilenen araştırmacılara turist rehberi ve teknoloji ile ilgili alanlara yönelmeleri önerilmektedir. Bu bibliyometrik çalışma turist rehberliği ile ilgili bütün alanları ele alarak hazırlanmıştır. Daha sonra araştırma yapacaklara bir öneri de turist rehberliği ve teknoloji ile ilgili çalışmaların incelenmesi olacaktır.

6. SUMMARY

Many developments, such as technological developments and increasing welfare levels, have increased the demand for tourism. Especially the increase in international travel has increased the need for tourist guides. In parallel with this, there is an increase in academic research on tourist guiding.

In studies on tourist guidance, examining previous studies and analyzing these studies with various criteria is important in terms of providing guiding thoughts for both tourist guides and academics who will conduct academic studies in this field.

Bibliometrics techniques are used in many fields to show the development of a particular field and to create a road map for subsequent researchers. Bibliometric studies are very important to understand the development level and current status of a scientific field. In this study, bibliometric analysis was used to see the current status, development and trend of the field of tourist guiding. VOSviewer, a program used to create and visualize bibliometric links, was used to visualize and map the results of bibliometric analyses. In order to ensure that the literature used in the analysis in the study was as comprehensive and of high quality as possible, the WoS database was chosen as the source of the literature data.

Within the scope of the study, the data obtained from Wos were evaluated according to years, most used words, most cited works, most productive authors, most cited countries and joint authorship. As a result of the research, it is seen that the most works were produced in 2021 and there was an increase in the number of articles after 2011. It turned out that the most used keyword was tour guide. It is seen that the concept of tour guide is more preferred in foreign literature rather than the expression tourist guide. The country with the most citations was the USA. The most cited author was determined to be Wolfram Burgard. The most cited work is Thrun, S. et al. (2001) titled "Robust Monte Carlo localization for mobile robots".

As a result of the research, it was seen that publications about tourist guiding have increased in recent years. Additionally, when the works of the most cited authors and the most cited works are examined, it is seen that there are articles about robot tourist guides. Researchers interested in the subject are recommended to focus on tourist guide and technology-related fields. This bibliometric study was prepared by considering all areas related to tourist guidance. Another suggestion for those who will do further research is to examine studies on tourist guidance and technology.

7. KAYNAKLAR

- Akgöl, Y. & Ayazlar, G. (2021). Turizm ve festival ilişkisine yönelik araştırmaların bibliyometrik haritalandırılması (1975-2020), *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2): 1369-1387.
- Alimanoğlu, Ç. & Çolakoğlu, Ü. (2021). Türkiye'deki turizm rehberliği konulu lisansüstü tez çalışmalarının bibliyometrik profili, *Journal of Travel and*

- Tourism Research*, 18, 51-67.
- Arıkan Saltık, I. (2020). Turist rehberliği konulu ulusal lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili (1989-2018), *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 45-69.
- Aydın, B. (2017). Yükseköğretim kurulu tez merkezinde (yöktez) yiyecek içecek işletmeciliği alanında kayıtlı bulunan tezlerin bibliyometrik analizi, *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 2(1), 23-38.
- Chen, S., Tian, D., Law, R., & Zhang, M. (2022). Bibliometric and visualized review of smart tourism research, *International Journal of Tourism Research*, 24(2), 298-307.
- Çamlıbel, Z. (2022). Turizm rehberliği alanında yayınlanan uluslararası makalelerin bibliyometrik analizi: 1984-2022, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10 (3), 2047-2068.
- Çapar, G., Toksöz, D. & Dönmez, B. (2018). Turizm rehberliği alanında yapılan akademik çalışmaların incelenmesi, *Turist Rehberliği Dergisi*, 1(2), 57-73.
- Çokışler, N. (2021). Türkiye’de turizm rehberliği alanyazınının mevcut durumu: Bibliyometrik bir analiz (1980-2020), *Turizm Akademik Dergisi*, 8 (2), 1-13.
- Demir, H. & Erigüç, G. (2018). Bibliyometrik bir analiz ile yönetim düşünce sisteminin incelenmesi, *İş ve İnsan Dergisi*, 5 (2), 91-114.
- Dirik, D., Eryılmaz, İ. & Erhan, T. (2023). Post-truth kavramı üzerine yapılan çalışmaların vosviewer ile bibliyometrik analizi, *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), 164-188.
- Gazelci, S. C. & Gazelci, M. (2021). Meslek kanunu sonrasında turist rehberliğinin akademik çalışmalara yansımaları: bibliyometrik bir analiz, *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 161-176.
- Gökdemir, S. & Göç, A.C. (2021). Türkiye’de turist rehberliği alanında yapılan teknoloji konulu çalışmaların bibliyometrik analiz ile belirlenmesi, *Sivas İnterdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 35-49.
- Huang, S., Weiler, B., & Assaker, G. (2015). Effects of interpretive guiding outcomes on tourist satisfaction and behavioral intention, *Journal of Travel Research*, 54(3), 344-358.
- Isık, C., Aydın, E., Dogru, T., Rehman, A., Sirakaya-Turk, E. & Karagöz, D. (2022). Innovation research in tourism and hospitality field: A bibliometric and visualization Analysis. *Sustainability*, 14, 7889.
- Karagöz, D. & Gürge, M. (2021). Turist rehberliği bilgisinin sistematik analizi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(4): 2522-2541.
- Kaygalak Çelebi, S. & Kırlar Can, B. (2019). Turizm rehberliği alanında yapılan makalelerin bibliyometrik analizi, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3(2), 213-223.
- Khanra, S., Dhir, A., Kaur, P. & M`antym`aki, M. (2021). Bibliometric analysis and literature review of ecotourism: toward sustainable development, *Tourism Management Perspectives* 37, 1-15.

- Ongun, U. (2023). Kırsal turizm ve kırsal kalkınma yayınlarının vosviewer ile bibliyometrik analizi, *Journal of Tourism Inteligence and Smartness*, 6(2), 79-97.
- Örnek, N. & Karamustafa, K. (2020). Turist rehberliği alanındaki lisansüstü tezlerin bibliyometrik analiz ile değerlendirilmesi (1989-2019), *Turist Rehberliği Dergisi*, 3(2), 115-138.
- Özsoy, A. & Çokal, Z. (2018). Türkiye’de turist rehberliği alanında yayımlanmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi (1989-2018), 2nd International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress, 09-11 November 2018, Cappadocia.
- Şahin, S. & Acun, A. (2015). Turist rehberliği alanının bibliyometrik profili (Ulusal turizm kongreleri bildirileri), *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(34), 213-234.
- Thrun, S., Fox, D., Burgard, W. & Dellaert, F. (2001). Robust Monte Carlo localization for mobile robots, *Artificial Intelligence* 128, 99–141.
- Ülker, P., Ülker, M. & Karamustafa, K. (2023). Bibliometric analysis of bibliometric studies in the field of tourism and hospitality, *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 6(2), 2023, 797-818.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using citnetexplorer and vosviewer. *Scientometrics*, 111(2), 1053–1070.
- Zengin, B. & Atasoy, B. (2021). Turizm rehberliği alanındaki lisansüstü tezlerin bibliyometrik çerçevesi, *Alanya Akademik Bakış*, 5(1), 143-160.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 07.12.2023

Kabul Tarihi: 05.03.2024

KAS DİSMORFİSİ MERCEK ALTINDA: SINIFLANDIRMADAN YENİ İLİŞKİLENDİRMELERE

Muscle Dysmorphia in the Spotlight; from Classification to New Associations

Metin ÇINAROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi; İstanbul Nişantaşı Üniversitesi
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Psikoloji Bölümü

metin.cinaroglu@nisantasi.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6342-3949

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

In recent years, the realm of mental health has seen the rising prominence of muscle dysmorphia, a condition marked by an individual's excessive and sometimes distressing fixation on their perceived lack of muscular development. This fixation often overshadows the individual's actual physical appearance and can significantly interfere with their daily life and well-being. Despite the increasing recognition of its prevalence, muscle dysmorphia's exact place within the broader spectrum of psychological disorders remains debated among scholars. It shares noticeable traits with conditions like body dysmorphic disorder, eating disorders, and obsessive-compulsive disorders. Nevertheless, its unique characteristics warrant distinct attention and investigation. This analytical review delves deep into the latest research efforts that aim to associate new terms and understandings with muscle dysmorphia. With the evolving landscape of mental health discourse, there's an integration of broader concepts like body image perceptions, societal objectification, and elements of narcissism into the interpretation of muscle dysmorphia. These emerging viewpoints not only enrich the debate around its classification but also enhance our understanding of the diverse facets of this condition. While there's substantial empirical data linking muscle dysmorphia with body dysmorphic and eating disorders, its connections to obsessive-compulsive and certain personality disorders need further robust exploration. To truly grasp the intricacies and the multifaceted relationships of muscle dysmorphia, there's an urgent call for rigorous randomized clinical controlled trials that can shed light on this evolving concern in mental health.

Keywords: / Muscle dysmorphia, Body dysmorphic disorder, Objectification, Narcissism, Eating disorders

Abstract

Son yıllarda, zihinsel sağlık alanında, bireyin algılanan kas gelişimindeki yetersizliği üzerine aşırı ve bazen rahatsız edici bir şekilde odaklanmasıyla tanımlanan kas dismorfi hastalığının yükselen bir önemi olduğunu görmekteyiz. Bu takıntı, bireyin gerçek fiziksel görünümünü genellikle gölgede bırakmakta ve günlük yaşama önemli ölçüde negatif etki edebilmektedir. Bu ruh sağlığı sorunu giderek yaygınlaşmasına ve artan tanınırlığına rağmen, kas dismorfinin psikolojik bozukluklar geniş spektrumu içindeki tam yeri, bilim insanları arasında tartışma konusudur. Beden dismorfik bozukluk, yeme bozuklukları ve obsesif-kompulsif bozukluklar gibi ruhsal hastalıklarla belirgin özellikler paylaşmaktadır. Bununla birlikte, benzersiz özellikleri, ayrıca dikkat ve araştırmayı hak etmektedir. Bu analitik inceleme, kas dismorfi ile yeni terimler ve anlayışlar arasında ilişki kurmayı

amaçlayan son araştırma çabalarını derinlemesine tartışmaktadır. Çalışmada, zihinsel sağlık söyleminin evrilen manzarasıyla, beden imajı algıları, toplumsal dayatılan imgeler ve narsisizm unsurları gibi daha geniş kavramların kas dismorfi yorumuna entegrasyonu söz konusudur. Bu ortaya çıkan görüşler, sınıflandırma etrafındaki tartışmayı zenginleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda bu durumun çeşitli yönlerini anlamamızı da sağlıyor. Kas dismorfi ile beden dismorfik ve yeme bozuklukları arasında önemli miktarda ampirik veri bulunsa da, obsesif-kompulsif ve belirli kişilik bozukluklarına olan bağlantıları daha etkili bir şekilde araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Kas dismorfinin ayrıntılarına ve çok yönlü ilişkilerine bilimsel kanıtlarla hakim olmak için, bu ruh sağlığı konusundaki evrilen endişeyi aydınlatabilecek randomize klinik kontrollü araştırmalara olan ihtiyaç elzemdir.

Anahtar Kelimeler: Kas dismorfisi, Beden dismorfik bozukluk, Nesneleştirme, Narsisizm, Yeme bozuklukları.

1. INTRODUCTION

Muscle dysmorphia, once a niche topic in the world of mental health, has swiftly emerged as a significant concern in contemporary society. As the relentless pursuit of physical perfection intensifies, propelled by social media and societal expectations, an increasing number of individuals find themselves tormented by the belief that their musculature is inadequate, irrespective of how developed it might truly be. This condition, while bearing resemblance to other psychological disorders, stands out due to its distinct nuances and its entanglement with the modern era's emphasis on appearance. While experts have yet to reach a consensus on its exact classification, the implications of muscle dysmorphia are undeniable. This paper aims to shed light on the complexities of muscle dysmorphia, its classification, and its ties to other psychological conditions. Through a meticulous examination of recent research, we hope to provide a clearer understanding of this emerging concern, paving the way for better diagnosis, prevention, and treatment methods.

1.1. Why is it important to do this review?

This review holds paramount importance in the realm of mental health research due to the intricate nature of Muscle Dysmorphia (MD) and its associations with various disorders, including Body Dysmorphic Disorder (BDD), Eating Disorders (ED), Obsessive Compulsive Disorder (OCD), and Personality Disorders (PD). By delving into these multifaceted connections, this study aims to provide a comprehensive understanding of MD that spans across diverse fields such as clinical psychology, psychiatry, biology, physiology, and sociology. The significance of this comprehensive exploration lies in its potential to refine diagnostic criteria, enabling healthcare professionals to make more accurate assessments. Moreover, this detailed understanding is instrumental in developing nuanced and tailored

treatment approaches, addressing not only the physical symptoms but also the psychological and sociological factors at play. Additionally, this review introduces novel concepts such as "objectification" and "narcissism," offering fresh perspectives that can lead to innovative research avenues and therapeutic interventions. By shedding light on these intricate relationships, this review contributes significantly to the evolving discourse on MD, fostering awareness, understanding, and empathy in both clinical and societal contexts.

1.2. Muscle dysmorphia and Anabolic, androgenic steroid abuse

Muscle dysmorphia (Muscle dysmorphia is a psychological disorder characterized by an obsessive preoccupation with the idea that one's body is not sufficiently muscular or lean) and the abuse of Anabolic Androgenic Steroids (AAS) are intrinsically linked, given their impact on the human body and behaviour. AAS, primarily testosterone and its synthetic derivatives, function to increase protein synthesis and amplify male secondary sex characteristics. However, chronic AAS use is affiliated with a plethora of health issues ranging from hepatic to neurologic disorders, and increased mortality rates (Pope, H., Kanayama & Hudson, 2012; Kanayama, H.G., Hudson & Pope, 2008). The dangers of AAS abuse, such as cardiomyopathy, aggression, and significant mood disorders, are well documented (Thiblin et al., 2015; Kanayama, Hudson, Pope & H., 2008; Pope et al., 2014). In the United States of America (USA), it's estimated that nearly 2.9% to 4% of the general population has used AAS at some point in their lives, a figure which startlingly overshadows heroin abuse rates (Pope, H.G., Kanayama, J., & Hudson 2014). An estimated 23% to 57% of AAS users are believed to develop an AAS dependency (Kanayama, Pope, H., Hudson & J., 2001).

The motivations driving AAS use notably differ from other substances. For AAS, the primary incentives are enhancing physical appearance and performance rather than achieving intoxication (Parkinson & Evans, 2006; Cohen et al., 2007). The main motivations include improving muscle mass, augmenting strength, and achieving an ideal body image, as evidenced by studies on men who use AAS (Ip, et al., 2011; Cohen et al., 2007). The negative self-perception of one's body is a major risk factor for AAS abuse (Riciardelli & McCabe, 2004; Kanayama et al., 2006; Cafri et al., 2006; Van den Berg et al., 2007; Field et al., 2014). Moreover, motivations such as achieving greater muscularity or reducing body fat are prevalent among users (Cafri et al., 2006; Jampel et al., 2016; Cohen et al., 2007; Ip et al., 2011).

Several theories in social psychology suggest that men might turn to AAS due to an internalized disruption of body image ideals (Parent & Moradi, 2011; McCreary et al., 2007). This internalization can cause individuals to feel ashamed, potentially leading them to eating disorders or obsessive exercising, culminating in muscle dysmorphia. Research with male bodybuilders and weightlifters has shown a direct correlation between increased symptoms of muscle dysmorphia, eating disorders, and AAS abuse (Pope et al., 2012). This intricate relationship between body image perception, muscle dysmorphia, and AAS abuse underscores the critical need for awareness and interventions.

1.3. Classification of MD

Muscle dysmorphia (MD) poses a significant challenge in diagnosis due to its complex interplay with various psychological disorders. Initially described as a condition where individuals perceive themselves as undersized or frail despite having a normal or even muscular physique (Pope et al., 2005), MD's repercussions include heightened rates of depression and suicidal tendencies, often aggravated by the use of Performance Enhancing Drugs (PEDs) like Anabolic Androgenic Steroids (AAS) (Mosley, 2009; Pope et al., 2005). The motivations behind PED use extend beyond body image concerns and can encompass desires to augment libido, sex drive, and overall psychological well-being (Cohen et al., 2007).

The classification of MD remains a subject of debate among researchers. While some propose it as part of BDD (Hudson and Pope, 1993), questions persist about whether it fits under BDD, OCD, or ED categories (Maida & Armstrong, 2005; Jones & Morgan, 2010; Murray et al., 2010; Pope et al., 2005; Pope et al., 1997). The American Psychiatric Association (APA, 2013) defines BDD as a disorder characterized by an obsession with perceived flaws, leading to functional impairments. MD has been used as a specifier under BDD in DSM-5, emphasizing disruptions in social and professional life due to strict diets, high-volume training, anxiety-driven behaviors related to body visibility, and persistent engagement in these behaviors despite awareness of their negative consequences.

Additionally, MD's connection with strict diet, clean nutrition, and rigorous exercise resembles aspects of EDs like anorexia nervosa and bulimia nervosa (Olivardia et al., 1995; Mangweth et al., 2001). However, MD primarily focuses on achieving an idealized muscular physique rather than weight loss. While some researchers suggest classifying MD as an addiction due to behavioral patterns, robust evidence supporting this

categorization is lacking (Demetrovics & Griffiths, 2012). The intricate nature of MD, entwined with body image concerns, psychological well-being, and obsessive behaviors, underscores the complexity of its classification and emphasizes the need for ongoing research in this field.

1.4. MD and Body Image

BD is a multidimensional construct encompassing perceptions, thoughts, and emotions about one's physical appearance. Within this framework, MD represents a distinctive form of body image disorder, characterized by an overwhelming fixation on muscularity. Individuals grappling with MD incessantly fear being too thin or inadequately muscular, compelling them to engage in extreme and often detrimental behaviors to achieve their perceived ideal physique. This relentless pursuit manifests in stringent dietary regimens, high-volume training sessions, and anxiety-driven behaviors concerning body visibility. The intricate relationship between MD and body image becomes evident in the profound disruptions it inflicts upon individuals' lives. These disruptions extend beyond the physical realm, permeating their social interactions, professional engagements, and overall psychological well-being. The persistency of these behaviors, despite the individuals' awareness of their adverse consequences, underscores the intricate interplay between body perception and mental health, highlighting the urgent need for comprehensive research and nuanced understanding in this domain.

1.5. MD and Objectification

The concept of objectification has become a vital perspective in deciphering the motives and psychological intricacies of MD in men. Initially applied to analyze female body image concerns, objectification theory has found profound relevance in the context of male body image issues, especially concerning MD. Objectification, as elucidated by Roberts and Frederickson (1997), involves the interpretation of idealized body images and their sexual objectification, linking them to eating disorders and body perception problems (Moradi, Dirks, & Matteson, 2005; Frederickson et al., 1998; Calogero, Davis, & Thompson, 2005).

Research has delved deeply into how societal ideals of men's physique, perpetuated by media and social interactions, are intertwined with MD. Studies conducted by Morrison, Morrison, and Hopkins (2003) and Leit, Gray, and Pope (2002) have revealed positive correlations between societal ideals of male physique and MD. Objectification theory, as explored by Strelan and Hargreaves (2005), has been instrumental in understanding

the relationship between workout motives and body esteem. Their findings indicated a negative correlation between body image and body esteem with excessive workout and proper diet among individuals dealing with MD.

Furthermore, objectification theory has illuminated the link between MD, eating disorders, and depression. Calogero (2009) established connections between objectification experiences, body image concerns, and eating disorders. Tiggemann and Kuring (2004) similarly found associations between objectification and depression, emphasizing the detrimental impact of objectifying experiences across diverse ethnicities and genders (Hebl, King, & Lin, 2004).

The influence of media in shaping body ideals cannot be overstated. Extensive research has explored the intricate relationship between media, body ideals, and their consequences, encompassing MD, BDD, and EDs. Studies by Grabe et al. (2008), Boroughs, Cafri, and Thompson (2005), and Schooler and Ward (2006) have delved into the impact of media-induced body ideals on individuals, leading to heightened anxiety and depression when these ideals remain unattainable. Comparisons with idealized images result in negative body esteem, significantly contributing to problematic situations such as MD, BDD, and EDs (Frith & Gleeson, 2004; Grieve et al., 2005; Ridgeway & Tylka, 2005; Leit, Pope, & Gray, 2001; Lorenzen, Grieve, & Thomas, 2004; Morrison et al., 2003).

By acknowledging the harmful impact of objectification experiences and media-induced body ideals, interventions can be crafted to mitigate the negative consequences, fostering healthier body image perceptions and enhanced psychological well-being among individuals vulnerable to MD and related disorders.

1.6. MD and Obsessive-Compulsive Behavior

MD and OCB represent two distinct yet intertwined psychological phenomena. MD, characterized by an obsessive preoccupation with one's perceived lack of muscularity despite a well-developed physique, shares common ground with OCB in its manifestation of repetitive, intrusive, and distressing thoughts and behaviors. This intersection between MD and OCB reveals a complex interplay, shedding light on the psychological intricacies underlying both conditions.

At its core, MD involves persistent and distressing thoughts related to body image, leading individuals to engage in compulsive behaviors such as excessive exercise, strict dietary regimens, and the use of performance-

enhancing substances. These behaviors, akin to rituals in OCB, are performed in response to obsessive concerns about body size and shape. Individuals with MD often spend significant time fixating on perceived flaws, engaging in rituals to alleviate distress, mirroring the cyclical pattern observed in OCB.

Furthermore, the obsessive nature of MD often leads to ritualized behaviors that individuals feel compelled to perform to mitigate anxiety and insecurity. This mirrors the ritualistic actions undertaken by individuals with OCB to reduce distress caused by intrusive thoughts. The repetitive nature of these behaviors, whether excessive exercising or compulsive washing, points to a shared underlying mechanism involving anxiety regulation.

Moreover, individuals with MD may exhibit perfectionism, a trait commonly associated with OCB. The relentless pursuit of an idealized muscular physique in MD aligns with the perfectionistic tendencies observed in individuals with OCB, where unrealistic standards drive compulsive actions. This overlap in perfectionism intensifies the connection between MD and OCB, amplifying the psychological distress experienced by individuals struggling with these conditions.

The intricate relationship between MD and OCB emphasizes the importance of comprehensive assessment and tailored interventions. Mental health professionals must recognize the coexistence of these disorders, addressing both the body image concerns in MD and the obsessive-compulsive patterns in OCB. Integrated therapeutic approaches, combining cognitive-behavioral techniques, exposure therapy, and mindfulness-based interventions, can provide individuals with the necessary tools to manage intrusive thoughts, compulsive behaviors, and body image disturbances.

In summary, the convergence of Muscle Dysmorphia and Obsessive-Compulsive Behavior illuminates a complex interplay rooted in obsessive thoughts, compulsive rituals, and perfectionistic tendencies. Understanding this intersection not only enhances our grasp of these disorders but also informs the development of targeted interventions, fostering holistic well-being for individuals navigating the challenges of MD and OCB.

1.7. MD and Narcissism

MD and its intertwining with narcissism presents a compelling avenue for academic inquiry. At the crux of this investigation lies the manner in which interpersonal nuances of narcissism drive or influence the motives behind MD. The pursuit of a perfect physique, deeply embedded in

the psyche of those with MD, often intersects with narcissistic tendencies, more notably the grandiose and vulnerable facets (Dryer et al., 2016).

Narcissism, not merely a personality trait but an interpersonal stance, governs the self-perceptions and attitudes of individuals regarding their bodies and the symptoms of MD they manifest. Such narcissistic attitudes might radiate with magnificence or be tainted with hostility (Miller & Campbell, 2008). The literature on the nexus between MD and narcissism has been a tapestry of varying outcomes. While some research accentuates the positive correlations between MD and narcissism, specifically emphasizing the role of vulnerable narcissism, others like the findings of Collis et al. (2016) contend that there is an absence of any significant linkage, which could be attributed to the differential methodologies employed in assessing narcissism.

The dichotomy of grandiose and vulnerable narcissism offers insightful perspectives in the realm of MD. The former, grandiose narcissism, paints a portrait of an individual steeped in feelings of dominance and an inflated self-worth, epitomized by the belief, "I stand above the rest." On the other hand, vulnerable narcissism, characterized by fragile self-worth and a predisposition to negative emotions, often leads individuals down the path of comparison, feeling that "others possess a muscular edge over me" (Miller et al., 2011).

The shadows of vulnerable narcissism also extend to other disorders. A notable example is Bulimia nervosa, characterized by a cycle of binge eating followed by purging. There's a resonance between the behavioral patterns seen in MD, marked by binge eating and subsequent purging, and the manifestations of vulnerable narcissism, weaving a complex narrative of body image, narcissism, and disordered eating (Maples et al., 2011; Murray et al., 2012).

Delving deep into the intricate relationship between MD and narcissism, it becomes evident that the journey towards understanding MD is as much about unraveling the body's physical obsessions as it is about understanding the underlying psychological and narcissistic currents. Recognizing these layers is instrumental in crafting therapeutic interventions tailored to the unique challenges faced by those grappling with MD.

1.8. Future Research Directions

As this review has elucidated, MD is a multifaceted condition that intersects with a range of psychological constructs, including but not limited to BDD, ED, OCD, PD, the phenomena of objectification and narcissism, and the

abuse of AAS. Each of these constructs provides a unique lens through which MD can be understood, studied, and treated. However, the integration of these diverse perspectives into a cohesive framework remains a challenge and an opportunity for future research.

The intricate web of relationships between MD and these constructs suggests that MD cannot be fully comprehended in isolation. Future studies should aim to develop integrative models that consider the psychological, physiological, sociological, and cultural dimensions of MD. Such models could offer a more comprehensive understanding of the etiology, progression, and manifestation of MD, facilitating the development of more effective, holistic treatment approaches.

Moreover, the interplay between MD and constructs such as narcissism and objectification, especially in the context of societal and media influences, warrants further exploration. Research could investigate how cultural shifts and technological advancements influence the prevalence and expression of MD and related disorders. Additionally, longitudinal studies examining the progression of MD in relation to changes in societal norms and technology use could provide valuable insights into the condition's dynamics.

Investigating the potential for cross-disorder interventions that address common underlying factors such as body dissatisfaction, perfectionism, and compulsive behaviors could also be fruitful. For example, strategies effective in treating aspects of ED or OCD might be adapted for individuals with MD, emphasizing the need for interdisciplinary approaches in research and treatment.

2. CONCLUSION

MD has steadily carved a niche in academic research, igniting discussions around its definition, origins, and underlying determinants. This intricate disorder, manifesting across diverse spheres such as physical, psychological, social, and occupational, has been challenging to categorize definitively. The academic landscape is divided, with some scholars positioning MD alongside eating disorders, while others correlate it with substance abuse patterns, especially concerning ASS-PED consumption. Further complicating the classification, some researchers align MD with BDD or obsessive-compulsive tendencies.

The aim of this comprehensive review was to illuminate the multifarious concepts that define and characterize MD, focusing primarily on its categorization and inherent traits. The breadth and depth of MD are increasingly evident, as its ties with phenomena such as ASS addiction, reverse bulimia nervosa, and the societal and digital pressure to attain the 'perfect physique' come to the fore. The interplay between vulnerable narcissism and MD underscores the psychological facets of the disorder.

Theoretical models, such as Griffiths' body image framework and Roberts and Frederickson's objectification theory, coupled with examinations of narcissistic traits, have broadened the discourse. These paradigms offer profound insights into MD's categorization and distinct attributes, suggesting an evolutionary understanding of the disorder with facets still under the veil.

To encapsulate, MD emerges as a complex, multidimensional entity demanding thorough investigation. The continual evolution of our comprehension of MD underscores the pressing need for meticulous, clinically controlled studies, especially pertaining to its links with obsessive-compulsive and personality disorders. It's through this rigorous academic pursuit that we can truly fathom MD's nuances, paving the way for comprehensive therapeutic strategies benefiting those impacted.

3. SUMMARY

MD is an increasingly recognized mental health concern characterized by an individual's preoccupation with the notion that their muscle size is inadequate. This condition is a manifestation of body image distortion and often overlaps with other psychological issues such as BDD, ED, and OCD.

The issue of MD is intricately linked with the misuse of AAS, which are often abused not for the purpose of intoxication but rather to enhance one's physical appearance. This misuse can lead to serious health complications, including dependency. The motivations behind AAS use are frequently rooted in the desire to increase muscle mass and achieve a particular body image that is often idealized.

Classifying MD is a subject of debate due to its similarities with BDD, ED, and OCD. APA has categorized MD under the umbrella of BDD in the DSM-5, emphasizing the significant disruption it causes in social and occupational settings.

MD is a severe body image disorder where affected individuals often engage in extreme and potentially harmful behaviors in the pursuit of an idealized body shape. This suggests a profound underlying issue with self-perception and body image.

The societal phenomenon of objectification, particularly pertaining to males, is vital in understanding MD. This concept draws a connection between societal standards, media representations of the male body, and the resulting body image disturbances.

Furthermore, MD displays characteristics akin to OCB, as evidenced by persistent thoughts and actions directed towards attaining a specific physical form. This resemblance points to the necessity of an integrated treatment approach that addresses these compulsive behaviors.

The association of MD with vulnerable narcissism is also noteworthy, providing insight into the psychological motivations fueling the disorder. Narcissistic traits may intensify the severity of MD, thereby influencing the approach to treatment and management.

In conclusion, MD is a complex, multifaceted condition that demands further exploration, particularly in its classification and the interrelations with other psychological disorders. A thorough understanding of its various dimensions is essential for devising effective interventions and therapies that can address both the psychological and behavioral aspects of this disorder.

4. REFERENCES

- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders – Text revision* (Fifth ed.). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Boroughs, M., Cafri, G. & Thompson, J. K. (2005). Male body depilation: Prevalence and associated features of body hair removal. *Sex Roles*, 52, 637–644.
- Cafri, G., Van den Berg, P. & Thompson, J.K., (2006). Pursuit of muscularity in adolescent boys: relations among biopsychosocial variables and clinical outcomes. *J. Clin. Child. Adolesc. Psychol.* 35, 283–291, http://dx.doi.org/10.1207/s15374424jccp3502_12.
- Calogero, R. M. (2009). Objectification processes and disordered eating in British women and men. *Journal of Health Psychology*, 14, 394–402.
- Calogero, R. M., Davis, W. N. & Thompson, J. K. (2005). The role of self-objectification in the experience of women with eating disorders. *Sex Roles*, 52, 43–50.
- Cohen, J., Cohen, P., West, S.G. & Aiken, L.S. (2003). *Applied Multiple Regression/Correlation Analysis for the Behavioral Sciences*, third edition. Routledge, New York.
- Cohen, J., Collins, R., Darkes, J. & Gwartney, D. (2007). A league of their own: Demographics, motivations and patterns of use of 1,955 male adult non-medical anabolic steroid users in the United States. *Journal of the International Society of Sports Nutrition*, 4, 12–26.

- Cohen, J., Collins, R., Darkes, J. & Gwartney, D. (2007). A league of their own: demographics, motivations and patterns of use of 1, 955 male adult non-medical anabolic steroid users in the United States. *J. Int. Soc. Sports Nutr.* 4, 12, <http://dx.doi.org/10.1186/1550-2783-4-12>.
- Collis, N., Lewis, V. & Crisp, D. (2016). When is buff enough? The effect of body attitudes and narcissistic traits on muscle dysmorphia. *Journal of Men's Studies*, 24(2), 213–225. <https://doi.org/10.1177/1060826516641097>
- Dryer, R., Farr, M., Hiramatsu, I. & Quinton, S. (2016). The role of sociocultural influences on symptoms of muscle dysmorphia and eating disorders in men, and the mediating effects of perfectionism. *Behavioral Medicine*, 42(3), 174–182. <https://doi.org/10.1080/08964289.2015.1122570>
- Frederickson, B. L. & Roberts, T. A. (1997). Objectification theory: Toward understanding women's lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 173–206.
- Frederickson, B. L., Roberts, T. A., Noll, S. M., Quinn, D. M. & Twenge, J. M. (1998). That swimsuit becomes you: Sex differences in self-objectification, restrained eating, and math performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 269–294.
- Frith, H. & Gleeson, K. (2004). Clothing and embodiment: Men managing body image and appearance. *Psychology of Men and Masculinity*, 5, 40–48.
- Grabe, S., Ward, L. M. & Hyde, J. S. (2008). The role of the media in body image concerns among women: A meta-analysis of experimental and correlational studies. *Psychological Bulletin*, 143, 460–476.
- Grieve, F. G., Truba, N. & Bowersox, S. (2009). Etiology, assessment, and treatment of muscle dysmorphia. *Journal of Cognitive Psychotherapy*. 23, 306–314.
- Grieve, F., Newton, C., Kelley, L., Miller, R. & Kerr, N. (2005). The preferred male body shapes of college men and women. *Individual Differences Research*, 3, 188–192.
- Griffiths, M. D. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, 10, 191–197.
- Hebl, M. R., King, E. B. & Lin, J. (2004). The swimsuit becomes us all: Ethnicity, gender, and vulnerability to self-objectification. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 1322–1331.
- Ip, E.J., Arnett, M.J., Tenerowicz, M.J. & Perry, P.J. (2011). The anabolic 500 survey: characteristics of male users versus nonusers of anabolic-androgenic steroids for strength training. *Pharmacotherapy* 31, 757–766, <http://dx.doi.org/10.1592/phco.31.8.757>.
- Jampel, J.D., Murray, S.B., Griffiths, S. & Blashill, A.J. (2016). Self-perceived weight and anabolic steroids misuse among US adolescent boys. *J. Adolesc.*

- Health* 58, 397–402, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jadolhealth.2015.10.003>.
- Jones, W. & Morgan, J. (2010). Eating disorders in men: A review of the literature. *Journal of Public Mental Health*, 9, 23–31.
- Kanayama, G., Barry, S., Hudson, J.I., Pope Jr. & H.G. (2006). Body image and attitudes towards male roles in anabolic- androgenic steroids users. *Am. J. Psychol.* 163, 697–703.
- Kanayama, G., Brower, K.J., Wood, R.I., Hudson, J.I. & Pope Jr., H.G. (2009). Anabolic androgenic steroid dependence: an emerging disorder. *Addiction* 104, 1966–1978, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1360-0443.2009.02734.x>.
- Kanayama, G., Hudson, J.I., Pope Jr., H.G., 2008. Long-term psychiatric and medical consequences of anabolic-androgenic steroid abuse: a looming public health concern? *Drug Alcohol Depend.* 98, 1–12, <http://dx.doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2008.05.004>.
- Kanayama, G., Pope Jr., H.G. & Hudson, J. I. (2001). ‘Body image’ drugs: a growing psychosomatic problem. *Psychother. Psychosom.* 70, 61–65, <http://dx.doi.org/10.1159/000056228>.
- Leit, R. A., Gray, J. & Pope, H. G., Jr. (2002). The media’s representation of the ideal male body: A cause for muscle dysmorphia? *International Journal of Eating Disorders*, 31, 334–338.
- Leit, R. A., Pope, H. G., Jr. & Gray, J. (2001). Cultural expectations of muscularity in men: The evolution of Playgirl centerfolds. *International Journal of Eating Disorders*, 29, 90–93.
- Lorenzen, L., Grieve, F. & Thomas, A. (2004). Exposure to muscular male models decreases men’s body satisfaction. *Sex Roles*, 51, 743–748.
- Maida, D. M. & Armstrong, S. L. (2005). The classification of muscle dysmorphia. *International Journal of Men’s Health*, 4, 73–91.
- Mangweth, B., Pope, H. G., Jr., Kemmler, G., Ebenbichler, C., Hausmann, A., De Col, C., Kreutner, B., Kinzl, J. & Biebl, W. (2001). Body image and psychopathology in male bodybuilders. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 70, 38–43.
- Maples, J., Collins, B., Miller, J. D., Fischer, S. & Seibert, A. (2011). Differences between grandiose and vulnerable narcissism and bulimic symptoms in young women. *Eating Behaviors*, 12, 83–85. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2010.10.001>
- McCabe, M. P. & Ricciardelli, L. A. (2004). Weight and Shape Concerns of Boys and Men. Field, C. B. & Barros, V. R. (Eds.). (2014). *Climate change 2014–Impacts, adaptation and vulnerability: Regional aspects*. Cambridge University Press.
- McCreary, D.R., Hildebrandt, T.B., Heinberg, L.J., Boroughs, M. & Thompson,

- J.K., (2007). A review of body image influences on men's fitness goals and supplement use. *Am. J. Mens Health* 1, 307–316, <http://dx.doi.org/10.1177/1557988306309408>.
- Miller, J. D. & Campbell, W. K. (2008). Comparing clinical and social-personality conceptualizations of narcissism. *Journal of Personality*, 76, 449–476. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00492.x>
- Miller, J. D., Hoffman, B. J., Gaughan, E. T., Gentile, B., Maples, J. & Keith Campbell, W. (2011). Grandiose and vulnerable narcissism: A nomological network analysis. *Journal of Personality*, 79, 1013–1042. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00711.x>
- Moradi, B., Dirks, D. & Matteson, A. (2005). Roles of sexual objectification experiences and internalization of standards of beauty in eating disorder symptomatology: A test and extension of objectification theory. *Journal of Counseling Psychology*, 52, 420–428.
- Morrison, T., Morrison, M. & Hopkins, C. (2003). Striving for bodily perfection? An exploration of the drive for muscularity in Canadian men. *Psychology of Men and Masculinity*, 4, 111–120.
- Mosley, P. E. (2009). Bigorexia: Bodybuilding and muscle dysmorphia. *European Eating Disorders Review*, 17, 191–198.
- Murray, S. B., Maguire, S., Russell, J. & Touyz, S. W. (2012). The emotional regulatory features of bulimic episodes and compulsive exercise in muscle dysmorphia: A case report. *European Eating Disorders Review*, 20, 68–73. <https://doi.org/10.1002/erv.1088>
- Murray, S. B., Rieger, E., Touyz, S. W. & De la Garza Garcia, Y. (2010). Muscle dysmorphia and the DSM-V conundrum: Where does it belong? *International Journal of Eating Disorders*, 43, 483–491.
- Murray, S. B., Rieger, E., Touyz, S. W. & De la Garza García, Lic, Y. (2010). Muscle dysmorphia and the DSM-V conundrum: Where does it belong? A review paper. *International Journal of Eating Disorders*, 43, 483–491.
- Olivardia, R., Pope, H. G., Jr., Mangweth, B. & Hudson, J. I. (1995). Eating disorders in college men. *American Journal of Psychiatry*, 152, 1279–1285.
- Parent, M.C. & Moradi, B. (2011). His biceps become him: a test of objectification theory's application to drive for muscularity and propensity for steroid use in college men. *J. Couns. Psychol.* 58, 246–256, <http://dx.doi.org/10.1037/a0021398>.
- Parkinson, A.B. & Evans, N.A. (2006). Anabolic androgenic steroids: a survey of 500 users. *Med. Sci. Sport Exer.* 38, 644–651.
- Pope Jr., H.G., Kanayama, G., Athey, A., Ryan, E., Hudson, J.I. & Baggish, A. (2014). The lifetime prevalence of anabolic-androgenic steroid use and

- dependence in Americans: current estimates. *Am. J. Addiction* 23, 371–373, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1521-0391.2013.12118x>.
- Pope Jr., H.G.H., Kanayama, G. & Hudson, J.I. (2012). Risk factors for illicit anabolic-androgenic steroid use in male weightlifters: a cross-sectional cohort study. *Biol. Psychiatry* 71, 254–261, <http://dx.doi.org/10.1016/j.biopsych.2011.06.024>.
- Pope, C. G., Pope, H. G., Menard, W., Fay, C., Olivardia, R. & Phillips, K. A. (2005). Clinical features of muscle dysmorphia among males with body dysmorphic disorder. *Body image*, 2, 395–400.
- Pope, H. G., Jr., Gruber, A. J., Choi, P., Olivardia, R. & Phillips, K. A. (1997). Muscle dysmorphia. An underrecognised form of body dysmorphic disorder. *Psychosomatics*, 38, 548–557.
- Pope, H. G., Jr., Katz, D. L. & Hudson, J. I. (1993). Anorexia nervosa and “reverse anorexia” among 108 male body- builders. *Comprehensive Psychiatry*, 34, 406–409.
- Ridgeway, R. & Tylka, T. (2005). College men’s perceptions of ideal body composition and shape. *Psychology of Men and Masculinity*, 6, 209–220.
- Roberts, T. A. & Fredrickson, B. L. (1997). Objectification theory. *Psychology of women quarterly*, 21, 173–206.
- Schooler, D. & Ward, L. M. (2006). Average Joes: Men’s relationships with media, real bodies, and sexuality. *Psychology of Men and Masculinity*, 7, 27–41.
- Strelan, P. & Hargreaves, D. (2005). Reasons for exercise and body esteem: Men’s response to self-objectification. *Sex Roles*, 53, 495–503.
- Thiblin, I., Garmo, H., Garle, M., Holmberg, L., Byberg, L. et al., (2015). Anabolic steroids and cardiovascular risk: a national population-based cohort study. *Drug Alcohol Depend.* 152, 87–92, <http://dx.doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2015.04.013>.
- Tiggemann, M. & Kuring, J. K. (2004). The role of body objectification in disordered eating and depressed mood. *British Journal of Clinical Psychology*, 43, 299–311.
- Van den Berg, P., Paxton, S.J., Keery, H., Wall, M. & Nuemark-Sztainer, D. (2007). Body dissatisfaction and body comparison with media images in males and females. *Body Image* 4, 257–268, <http://dx.doi.org/10.1016/j.bodyim.2007.04.003>.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkim bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 23.10.2023

Kabul Tarihi: 05.03.2024

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE GÖÇMENLERE YÖNELİK OLUMSUZ TUTUMUN, EMPATİ VE GELECEK KAYGISI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Negative Attitudes Towards Immigrants in University Students
in Terms of Empathy and Future Anxiety

İlker AKTÜRK

Doktora Öğrencisi; İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
illkerakturk@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9626-3275

Burak ACAR

Dr.; Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
acarburak.tr@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4765-3319

Hakan KARAMAN

Arş. Gör.; İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
karamannhakann@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5729-6012

Orhan KOÇAK

Prof. Dr.; İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
orhan.kocak@iuc.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0281-8805

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinde göçmenlere yönelik olumsuz tutum yan etkilerinin incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, gelecek kaygısı ve empatinin göçmenlere yönelik olumsuz tutumu nasıl etkilediği araştırılmıştır. Araştırma nicel yöntemler kullanılarak yapılmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak, 656 üniversite öğrencisine ulaşılmıştır. Araştırmada, Üniversite Öğrencileri İçin Gelecek Kaygısı Ölçeği, Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği ve Toronto Empati Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklerden elde edilen veriler, çok boyutlu regresyon analizi ile analiz edilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda, Toronto Empati Ölçeği'nden alınan puanlar ile Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği'nden alınan puanlar arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği'nden alınan puanlar ile Gelecek Kaygısı Ölçeği'nden alınan puanlar arasında ise pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Regresyon analizi için empati, gelecek kaygısı, cinsiyet, eğitim durumu ve göçmenlerin ülkemizdeki istihdama negatif yönde katkı yaptığı düşüncesi gibi değişkenlerden oluşan değişkenlerinden oluşan bir model kurulmuştur. Yapılan analiz sonucunda, modelin anlamlı sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu bağlamda, katılımcıların eğitim düzeyi ve empatik tutumları arttıkça göçmenlere yönelik olumsuz tutumları azalma

göstermektedir. Katılımcıların gelecek kaygıları arttıkça ve göçmenlerin ülkemizdeki istihdama negatif katkı sağladığı düşüncesi arttıkça göçmenlere yönelik olumsuz tutum artış göstermektedir. Sonuçlar cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Kadınların göçmenlere yönelik daha az olumsuz tutumlar içerisinde olduğu görülmüştür. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, göçmenlere yönelik olumsuz tutumun azaltılması için empatik becerilere ve göç konusunda daha fazla yer veren müfredat programlarına ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Katılımcıların gelecek kaygıları, yalnızca içsel bir süreçten değil, sosyal ve politik etkenlerden de etkilendiği ve makro değişkenlere müdahale edilebilmesinin zorluğu değerlendirildiğinde, katılımcıların kaygı, korku gibi içsel uyaranlarla birlikte yaşamlarına devam edebilmelerini sağlayacak beceriler edinmeleri, göçmenlere yönelik

Anahtar Kelimeler: Göçmen, Üniversite, Öğrenci, Tutum, Gelecek

Abstract

In this study, we tried to examine the side effects of negative attitudes towards immigrants in university students. In this context, it was investigated how future anxiety and empathy affect negative attitudes towards immigrants. The research was conducted using quantitative methods. Using snowball sampling method, 656 university students were reached. Future Anxiety Scale for University Students, Negative Attitudes Towards Immigrants Scale and Toronto Empathy Scale were used in the study. The data obtained from the scales were analyzed by multidimensional regression analysis. In line with the data obtained, there is a significant negative relationship between the scores obtained from the Toronto Empathy Scale and the scores obtained from the Negative Attitudes Towards Immigrants Scale. There is a significant positive correlation between the scores obtained from the Negative Attitude Towards Immigrants Scale and the scores obtained from the Future Anxiety Scale. For regression analysis, a model consisting of variables such as empathy, future anxiety, gender, educational status and the idea that immigrants contribute negatively to employment in our country was established. As a result of the analysis, it was observed that the model yielded significant results. In this context, as the educational level and empathic attitudes of the participants increase, their negative attitudes towards immigrants decrease. As the future concerns of the participants increase and the opinion that immigrants contribute negatively to employment in our country increases.

Keywords: Migrant, University, Student, Attitude, Future

1. GİRİŞ

En genel tanımıyla göç, insanların ekonomik, sosyal, siyasi ve doğal nedenlerden dolayı coğrafi olarak yer değiştirmeleri demektir. Bu anlamda bireysel veya kitlesel olarak, gönüllü veya zorunlu olarak, ulusal sınırlar içinde kalarak veya sınırları aşarak yerleşim yerinde yaşanan değişimdir. Bu değişim süreci fiziksel açıdan coğrafi bir değişim gibi görünse de göçmenler göç ettikleri topluma dini ve kültürel değerlerini de beraberinde götürmektedir (Adıgüzel, 2016). Dolayısıyla hareketliliğin yaşandığı toplumlarda göçmenlerin getirdiği değerler ile hâkim değerler arasındaki çatışma ve uyumsuzluğun getirdiği çeşitli sosyal sorunlar yaşanmaktadır.

Çok katmanlı bir olgu olarak göç, günümüzde multidisipliner çalışmaların yoğunlaştığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla göç olgusunu anlamaya ilişkin farklı disiplinlerden beslenen teoriler geliştirilmiştir. Bu teoriler geliştirilirken göçün nedeni, göçe konu olan bölgeler arasındaki coğrafi uzaklık, göç edilen yerde geçirilecek süre, göç edilen yerin siyasi ve sosyoekonomik koşulları, göç edilen yerin etnik ve kültürel yapısı, göçmenlerin kişisel özellikleri gibi pek çok değişken öne çıkarılmıştır (Özcan, 2017). Bu anlamda literatürde göç konusunda ilk kapsamlı çalışmayı yaptığı kabul edilen Ravenstein'a göre göç olgusu ekonomik, sosyal ve siyasi koşullar kapsamında değerlendirilmektedir (Grigg, 1977). Buna göre göç yönü sosyoekonomik açıdan zayıf olan bölgeden daha cazip ve iyi fırsatlar sunan bölgeye doğru olmaktadır. Bu sürecin temel unsuru ekonomik nedenler olmakla birlikte çevresel faktörler, eğitim imkanları ve göçmenlerin varış bölgesindeki ekonomik güçleri gibi etkenler de önemli değişkenlerdir (Topbaş, 2007).

Yine bir diğer teorisyen Lee (1969) ise göçmenlerden ziyade göç olgusuna odaklanmış; hem yaşanan yerde hem de göç edilecek itici ve çekici (pull-push) faktörlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Lee'ye göre itici ve çekici faktörler çoğu zaman için herkes için geçerli olan faktörlerdir. Yani bireylerin çıkış ve varış noktalarındaki olumlu ve olumsuz unsurlar göç hareketini belirlerken bu unsurların niteliği bireylerin kişisel niteliklerinden bağımsız olan unsurlardır (Çağlayan, 2006). Önemli bir diğer teorisyen Peterson (1958) ise itme-çekme unsurlarını göz ardı etmemekle birlikte bireysel ve sosyal faktörleri de göç hareketi içinde belirleyici unsurlar kabul etmiştir. Bu anlamda itme-çekme unsurlarının göç hareketinin kendi dinamiği bağlamında değişkenlik gösterebileceğini, bireylerin göç etme istekleri, kişisel özellikleri ve sınıfsal farklılıklarının da ayırıcı unsurlar olarak değerlendirilebileceğini ifade etmiştir (Özcan, 2017).

İlgili teorilerden de görüldüğü üzere göç olgusu bireysel özellikler, sosyoekonomik koşullar, siyasi ve ekonomik konjonktür ve etnisite gibi alanlarla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla bu sürecin baş aktörleri olan göçmenlerin ve göç alan toplumun, göçe uyum sürecine ilişkin çok çeşitli alanlarda ilerleme kaydetmesi beklenmektedir. Zira insan yaşamına ilişkin bu kadar köklü bir değişim hareketinin çeşitli sorunları içermesi kaçınılmazdır (Tuzcu ve Bademli, 2014). Göçmenler başta din, dil, kültür ve gelenek gibi köklü alanlarda kendi değerlerine büyük oranda ya da tamamen yabancı bir değerler sistemi içinde yaşamak durumunda kalmaktadırlar (Aksoy, 2012). Bu süreçte göçmenlerin sahip oldukları psikososyal ve ekonomik kaynaklarda kayıp yaşanması göçmenleri sosyoekonomik risklere daha açık

hale getirmekte ve topluma entegrasyonlarını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla göçmenler aile parçalanması, rol kaybı, işsizlik, güvencesiz istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişememe, toplumsal damgalanma ve dışlanma, suç ve madde bağımlılığı ve eşlik eden psikolojik sorunlar gibi çok çeşitli alanlarda risklerle birlikte yaşama zorunluluğunu hissetmektedirler (Kirkcaldy ve ark., 2006; Hiott ve ark., 2008; Aksoy, 2012; Yaman, 2013; Adıgüzel, 2016). Bu sorunların yanında toplum tarafından da yabancı düşmanlığı, ayrımcılık ve ırkçılık gibi olumsuz tutumlara maruz kalabilmekte; toplumdaki yerleşik kesimin yaşadığı ekonomik ve sosyal sorunların “kaynağı” olarak görülerek “günah keçisi” ilan edilebilmektedirler (Göker ve Keskin, 2015). Genellikle işsizlik, kötü ve güvencesiz çalışma koşulları, dilencilik, asayiş bozma, yerel halka zarar verme gibi alanlarla anılarak olumsuz tutumlara maruz kalabilmektedirler (Güney ve Konak, 2016).

Literatürde göçmenlere yönelik olumsuz tutumla ilişkili olan önemli kavramlardan birisi empatidir. Yapılan çalışmalarda empati üzerine çok çeşitli tanımlar türetilmiş olmakla birlikte içerdiği psikososyal dinamikler nedeniyle bu konuda bir ittifak sağlamanın zorluğu itiraf edilen bir husustur (Walter, 2012). Yaygın kabul edilen tanımların birinde empati en temelde diğer insanların duygusal durumlarını dolaylı yollardan deneyimleme eğilimi ve becerisi olarak tanımlanmaktadır (Albiero ve ark., 2009). Bu becerinin duygusal ve bilişsel olarak iki ana boyutu bulunmaktadır. Duygusal empati bir kişinin algılanan duygu durumuna ilişkin o kişiye yönelik açığa çıkan duygusal durumla karakterize edilmesidir.

Bilişsel empati ise karşı taraftaki kişinin duygusal durumunu anlama/hissetme gerekliliğinin ötesinde onun duygu ve düşüncelerini anlama yeteneği olarak ifade edilmektedir (Plieger ve ark., 2022). Bu anlamda empati, benzer ve tanıdık olarak algılanan kişilere yönelik daha yüksek düzeyde sergilenenirken tanıdık olmayan, benzerlik kurulamayan bireylere yönelik daha düşük düzeyde sergilenmektedir (Chiao ve Mathur, 2010; Miralles ve ark., 2019).

Dolayısıyla göçmenlere ilişkin olarak empati kavramı, göçmenlere yönelik olumsuz, dışlayıcı ve düşmanca tutumların sergilenmesiyle yakından ilişkilidir (Plieger ve ark., 2022). Karşı tarafın duygu ve deneyimlerini anlamaya yönelik bir eğilimi ifade eden empati, göçmenlerin yaşadıkları zorlukları ve sahip oldukları psikolojiyi daha iyi anlamaya yardımcı olduğundan, bireylerin kendi çıkarlarıyla çatışsa bile göçmenlere yönelik olumsuz tutumların sergilenmesini azaltıcı bir unsur olduğu aktarılmaktadır (Pagotto ve ark., 2010; Sirin ve ark., 2017). Diğer yandan empatinin düşük

olduğu ilişkilerde göçmenleri tehdit unsuru olarak görme, göçmenlere yönelik düşmanca ve saldırgan davranışlar sergilemenin daha yüksek düzeylerde olduğu ifade edilebilir (Unkelbach ve ark., 2008; Bruneau ve ark., 2018).

Göçmen ve sığınmacıların karşı karşıya kaldıkları zorlukların ve ötekileştirmenin daha iyi anlaşılabilmesi ve doğru mücadele biçimleri ortaya konulabilmesi için yerel halkın bu konudaki düşüncelerini de yakından anlamak oldukça önemlidir. 2021 yılında gerçekleştirilen Suriye Barometresi çalışmasına göre yerli halk ile özellikle Suriyeli sığınmacıların duygusal olarak birbirlerinden uzaklaştıklarını ifade etmekte ve yerli halk bunun en temel nedeni olarak Suriyelilerin gelecekte işlerini ellerinden almaları, ülkedeki suç oranını artırmaları, kamu hizmetlerini aksatmaları, sosyal kimlik sorunları yaratmalarını görmektedir (Erdoğan, 2022).

Sonuç olarak özellikle Suriye iç savaşından sonra ülkemize gelen sığınmacılarla ilişkiler her iki toplum içinde pozitif seyretmiş fakat devam eden süreçte yukarıda bahsedilen nedenlerden kaynaklı olarak misafirlik söyleminin yeniden düşün(dürül)mesiyle birlikte algılarda negatif yönde bir değişim yaşanmıştır (Çoban ve Gülerce, 2023). Özellikle ülkemizde iktisadi kaygıların en yoğun olduğu kesim üniversite öğrencileridir.

Üniversite öğrencilerinin iktisadi kaygılarının içerisinde göçmen ve sığınmacılara bağlı nedenler ne kadar yer aldığı merak edilmektedir. Bununla birlikte eğitim düzeyi yüksek olduğu düşünülen üniversite öğrencilerinin göçmen ve sığınmacılık konusundaki farkındalığının ve empatik düzeylerinin gelecek kaygılarını ne yönde etkilediği de merak edilen bir diğer husustur. Dolayısıyla bu araştırma ile üniversite öğrencilerinde göçmenlere yönelik olumsuz tutumun empatik tutum ve gelecek kaygısı tarafından nasıl yordandığı ve değişkenler arasında nasıl bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

2. YÖNTEM

Örneklem

Çalışmanın örneklemini Türkiye’de yer alan devlet ve vakıf üniversitelerinde okuyan 656 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Tablo 1’de örnekleme ait sosyodemografik veriler yer almaktadır. Örnekleme ulaşabilmek adına kartopu örnekleme yöntemi kullanılmış ve üniversitelerde görev yapan öğretim üyeleri aracılığı ile katılımcılara ulaşılmıştır. Araştırmanın verileri 2023 yılının ocak ve haziran ayları arasında toplanmıştır.

Tablo 1. Demografik Özelliklere Ait Betimsel Değerler

Değişken	Kategoriler	f	%
Cinsiyet	Kadın	533	81.2
	Erkek	123	18.8
Medeni Durumu	Evli	14	2.1
	Bekar (Boşanmış dahil)	641	97.7
Eğitim Durumu	Ön Lisans	122	18.6
	Lisans	454	69.2
	Lisansüstü	80	12.2
Ailenin Ekonomik Durumu	Düşük	98	15.0
	Orta	457	69.7
	İyi	101	15.4
Yaş	21.30±2.79 (min-mak: 17-49)		

Katılımcıların %81.2'si kadınlardan, %18.8'i erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %97.7'si bekar olup yaş ortalaması 21.30±2.79'dur. Katılımcıların %18.6'sı ön lisans, %69.2'si lisans ve %12.2'si lisansüstü mezundur. Katılımcıların %15'i ailesinin gelir durumunu düşük, %69.7'si orta, %15.4'ü iyi olarak tanımlamıştır.

Veri Toplama Araçları

Toronto Empati Ölçeği

Toronto Empati Ölçeği, Spreng, Kinnon, Mar ve Levine tarafından 2009 yılında bireylerin empati düzeylerini belirlemek için geliştirilmiş bir likert tipi ölçektir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Totan, Doğan ve Sapmaz tarafından 2012 yılında yapılmıştır. Ölçek tek boyutlu olup 13 maddeden oluşur ve 5'li likert (1-hiç uygun değil, 5-tamamen uygun) olarak değerlendirilir. Ölçeğin 8 tanesi (1, 3, 5, 7, 8, 9, 11, 12) ters maddedir. Ölçekten alınan en düşük puan 13, en yüksek puan ise 65'dir. Yüksek puanlar empati düzeyinin yüksek olduğu anlamına gelir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması sırasında yapı geçerliği için doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ve uyum indeksi değerlerine bakılmıştır. Bu analiz sonucu, uyum indeksi değerlerinin yeterli düzeyde olduğu ve orijinal formun faktör yapısının Türk örneğinde (698 üniversite öğrencisi) doğrulandığı görülmüştür ($\chi^2= 234.67$, $df= 64$, $\chi^2/df= 3.67$, $NFI= .91$, $GFI= .94$, $RFI= .90$, $IFI= .94$, $CFI= .94$, $RMSEA= .07$, $RMR= .05$). Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .79 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada ise Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .66 olarak bulunmuştur.

Üniversite Öğrencilerinde Gelecek Kaygısı Ölçeği

Üniversite Öğrencilerinde Gelecek Kaygısı Ölçeği, Geylani, Giriş ve Yıldız tarafından 2022 yılında geliştirilen bir ölçektir. Ölçek iki faktörden oluşur: "Gelecek Korkusu" ve "Gelecekte Umutsuzluk" (2, 4, 6, 8, 10 ve 12 numaralı maddeleri içeren). Ölçeğin 19 maddesi vardır ve tüm ölçek için Cronbach's α değeri 0.91, ilk faktör için Cronbach's α değeri 0.95 ve ikinci faktör için Cronbach's α değeri 0.88'dir. Ölçeğin 2, 4, 6, 8, 10 ve 12. maddeleri ters puanlanır. Ölçeğin değerlendirilmesi için 5'li likert tipi olarak tasarlandığında "Hiçbir Zaman", "Nadiren", "Bazen", "Sıklıkla", "Her Zaman" şeklinde bir kesme değeri yoktur. Ölçeğe verilen puanlar arttıkça gelecek kaygısı da artar, azaldıkça gelecek kaygısı da azalır. Bu çalışmada ölçeğin toplam puanı kullanılmıştır. Orijinal çalışmada tüm ölçek için Cronbach's α değeri 0.91 iken, bu çalışmada da Cronbach's α değeri 0.91 olarak bulunmuştur.

Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği

"Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği" (Varela ve ark., 2013), Günay ve arkadaşları (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek, tek faktörlü bir yapıya sahiptir ve toplam 12 maddeden oluşur. Ölçek, 5'li Likert tipindedir ve katılımcıların "Kesinlikle katılmıyorum (1)", "Katılmıyorum (2)", "Kararsızım (3)", "Katılıyorum (4)" ve "Kesinlikle katılıyorum (5)" gibi ifadeler arasından en uygun olanı seçmelerini ister. Ölçeğin skorunun hesaplanması, her bir madde için verilen puanların toplanmasıyla elde edilir. Ölçeğin minimum puanı 12, maksimum puanı ise 60'tır. Ölçeğin yüksek puanı, göçmenlere yönelik olumsuz tutumun yüksek olduğunu gösterir. Ölçeğin Cronbach's alpha güvenirlik katsayısı .81 olarak hesaplanmıştır (Günay ve ark., 2019). Bu çalışmada, güvenirlik katsayısı .85 olarak hesaplanmıştır.

Sosyodemografik Bilgi Formu

Katılımcıların sosyodemografik bilgilerini tespit edebilmek ve ilgili olanların analiz edilebilmesi için araştırmacılar tarafından hazırlanan form 11 sorudan oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi, "SPSS 22.0 for Windows" programı ile yapıldı. Kategorik değişkenler için yüzde ve sayı değerleri, interval değişkenler için ise ortalama, standart sapma ve değişim aralığı değerleri hesaplanmıştır. Araştırmada kullanılan Empati Ölçeği, Gelecek Kaygısı Ölçeği ve Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği puanlarına yönelik normallik

dağılımı Kolmogorov Smirnov Testi ve Shapiro-Wilk Testi ile değerlendirildiğinde, tüm ölçeklerde toplam puanlarının normal dağılım gösterdiği bulunmuştur ($.05 < p$). Bu bağlamda veri seti yapısının çoklu normal dağılım değerlerinin parametrik çözümler için uygun olduğu söylenebilir. Katılımcıların göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi için doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir. Analize dâhil edilen bağımlı ve bağımsız değişkenler Tablo 1’de yer almaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada birtakım sınırlılıklar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, örneklemdaki cinsiyet dağılımıdır. Araştırmanın sosyodemografik verilerine göre, katılımcıların önemli bir kısmı kadınlardan oluşmaktadır. Bu durum, elde edilen sonuçların her iki cinsiyet grubuna da genellenebilir olma özelliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Bununla beraber, bir diğer sınırlılık, araştırma verilerinden elde edilen sonuçların, üniversite öğrencileri dışında farklı bir örneklem grubu üzerinde aynı sonuçları gösterip göstermeyeceğini bilmemektedir.

Nitekim, modelde yer alan eğitim ve gelecek kaygısı başlıkları, üniversite öğrencilerinde diğer örnekleme gruplarından farklı bir şekilde seyredebilir. Buna ek olarak, öğrencilerin göçmenlere yönelik tutumlarının, ailelerinin ve öğrencilerin kendisinin siyasi olarak konumlandıkları noktanın dikkate alınmasının gerekli olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışma, bu sınırlılıklar dâhilinde anlamlı sonuçlar vermektedir.

Tablo 2. Modelde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler

Bağımlı Değişken	Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği	İnterval
Bağımsız Değişken	Cinsiyet	Kategorik (0: Erkek, 1: Kadın)
	Eğitim Durumu	Kategorik (0: Ön lisans, 1: Diğer Kategoriler)
	Göçmenlerin İstihdam Konusunda Yerli Halka Sorun Çıkarma Durumları	Kategorik (0: Evet, 1: Hayır)
	Empati Ölçeği	İnterval
	Gelecek Kaygısı Ölçeği	İnterval

3. BULGULAR

Bu kısımda öncelikle katılımcıların tanımlayıcı özelliklerinin betimsel olarak ortaya konulabilmesi için betimleyici istatistiklere yer verilmiştir. Sonrasında katılımcıların göçmenlere yönelik olumsuz tutumlarını etkileyen faktörleri değerlendirmek üzere doğrusal regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Katılımcıların en geniş bölümünü lisans eğitimi alanlar oluşturmaktadır. Genel olarak, katılımcıların ailelerinin ekonomik durumu orta düzey olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların ortalama yaşı 21,30 olarak bulunmuştur. Bu yaş ortalaması ile birlikte değerlendirildiğinde, katılımcıların daha çok lisans eğitimlerinin son dönemlerinde veya sınıflarında oldukları düşünülmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği, Empati Ölçeği ve Gelecek Kaygısı Ölçeği puan analizlerine Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Uygulanan Ölçekleri Alt Boyut ve Toplam Puanları için Betimsel Değerler

Puanlar	n	\bar{x}	ss	Çarpıklık	Basıklık
Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği	656	3.42	.66	-.078	-.171
Empati Ölçeği	656	4.19	.46	-.657	1.457
Gelecek Kaygısı Ölçeği	656	3.02	.74	-.042	-.085
-Gelecek Korkusu	656	3.22	.84	-.022	-.295
-Gelecekte Umutsuzluk	656	2.51	.82	.252	-.011

Araştırmaya katılan bireylerin Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği toplam puan ortalaması $3.42 \pm .66$; Empati Ölçeği toplam puan ortalaması $4.19 \pm .46$; Gelecek Kaygısı Ölçeği toplam puan ortalaması $3.02 \pm .74$ olarak bulunmuştur. Buradan hareketle katılımcıların göçmenlere yönelik tutumlarının, empati düzeylerinin ve gelecek kaygılarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Gelecek Kaygısı Ölçeği'nin "Gelecek Korkusu" alt boyutundan alınan puanların ortalaması $3.22 \pm .84$; "Gelecekte Umutsuzluk" alt boyutundan alınan puanların ortalaması $2.51 \pm .82$ olarak bulunmuştur (Tablo 3). Ayrıca tüm ölçekler için alınan puanların basıklık ve çarpıklık değerlerinin çoklu normallik dağılımı için gereken asgari değer aralığında (± 1.96) olduğu bulunmuştur (Ho, 2014).

Katılımcıların empati ölçeği ve gelecek kaygısı ölçeği puanlarına

göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum ölçeği puanlarının karşılaştırılması için gerçekleştirilen korelasyonlar analizi sonuçlarına ilişkin veriler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların Empati Ölçeği ve Gelecek Kaygısı Ölçeği Puanlarına Göre Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği Puanlarının Karşılaştırılması

		Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği
Empati Ölçeği	r	-.143
	p	.000
Gelecek Kaygısı Ölçeği	r	.240
	p	.000

Katılımcıların Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği puanları ile Empati Ölçeği'nden aldıkları puanlar arasında negatif yönde ($r=-.143$; $p=.000$); Gelecek Kaygısı Ölçeği'nden aldıkları puanlar arasında negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=.240$; $p=.000$). Empati Ölçeği'nden alınan puan arttıkça ve Gelecek Kaygısı Ölçeği'nden alınan puan azaldıkça Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutum Ölçeği'nden alınan puan azalmaktadır.

Katılımcıların göçmenlere yönelik olumsuz tutumlarını belirleyen faktörlerin, doğrusal regresyon katsayıları ile analizi Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Göçmenlere Yönelik Olumsuz Tutumlarını Etkileyen Faktörler

Bağımsız Değişkenler	Beta	Std Beta	SE	t	p
Sabit	4.788		.252	18.984	
Cinsiyet	-.185	-.110	.060	-3.084	.002
Eğitim Durumu	-.233	-.138	.059	-3.943	.000
Göçmenlerin İstihdam Konusunda Yerli Halka Sorun Çıkarma Durumları	-.611	-.338	.063	-9.688	.000
Empati Ölçeği	-.152	-.106	.050	-3.026	.003
Gelecek Kaygısı Ölçeği	.167	.188	.031	5.351	.000
F				38.505	
p				.000	
R ²				.223	

Modelde yer alan değişkenlerden cinsiyet, eğitim durumu,

göçmenlerin istihdam konusunda yerli halka sorun çıkarma durumları, empati düzeyleri ve gelecek kaygısı düzeyleri ile göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanları arasında kurulan model istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=38.505$; $p=.000$; $R^2=.223$). Katılımcıların cinsiyet, eğitim durumu, göçmenlerin istihdam konusunda yerli halka sorun çıkarma durumları, empati düzeyleri ve gelecek kaygısı düzeyleri göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanlarını istatistiksel olarak etkileyen birer faktör olarak bulunmuştur. Tablo 4'te, katılımcıların göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanlarını etkileyen değişkenlerin, doğrusal regresyon analizi sonucu elde edilen beta (β) ve standart beta katsayılarına (std. β) yer verilmektedir.

Modelde yer alan değişkenleri kullanarak, katılımcıların göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanlarının açıklanabilme düzeyi %22.3 olarak bulunmuştur. Bu açıklama yapılırken ortaya çıkması olası hata payı .58 puandır. Tablo 4'te yer alan model incelendiğinde:

-Katılımcıların cinsiyetlerine göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanları değerlendirildiğinde; erkeklere göre kadınların göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanlarının .185 puan daha az olduğu bulunmuştur ($\beta: -.185$; $p=.002$). Kadınların göçmenlere yönelik olumsuz tutumları erkeklere göre daha düşük seviyededir.

-Katılımcıların eğitim durumlarına göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanları değerlendirildiğinde; ön lisans mezunlarına göre eğitim seviyesi daha yüksek olan bireylerin göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanlarının .233 puan daha az olduğu bulunmuştur ($\beta: -.233$; $p=.000$). Katılımcıların eğitim seviyeleri arttıkça göçmenlere yönelik olumsuz tutumları olumlu yönde değişmektedir. Dolayısıyla katılımcıların eğitim seviyelerindeki artışın, göçmenlere yönelik olumsuz tutumları azalttığını görülmektedir.

-Katılımcıların göçmenlerin istihdam konusunda yerli halka sorun çıkarma durumlarına göre göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanları değerlendirildiğinde; göçmenlerin istihdam konusunda yerli halka sorun çıkardığını düşünen bireylere göre sorun çıkarmadığını düşünen bireylerin göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanlarının .611 puan daha düşük olduğu bulunmuştur ($\beta: -.611$; $p=.000$). Göçmenlerin istihdam konusunda yerli halka sorun çıkardığını düşünen bireylerin göçmenlere yönelik olumsuz tutumları diğer bireylere göre daha yüksek seviyededir.

-Katılımcıların Empati Ölçeği puanlarındaki 1 birimlik artış, göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanlarını .152 puan azaltmaktadır ($\beta: -.152$; $p=.003$). Katılımcıların empati düzeyleri arttıkça göçmenlere yönelik

olumsuz tutumları olumlu yönde değişmektedir. Dolayısıyla katılımcıların empati düzeylerindeki artışın, göçmenlere yönelik olumsuz tutumu azalttığını anlaşılmaktadır.

-Katılımcıların Gelecek Kaygısı Ölçeği puanlarındaki 1 birimlik artış, göçmenlere yönelik olumsuz tutum puanlarını .167 puan artırmaktadır (β : .167; $p=.000$). Katılımcıların gelecek kaygısı düzeyleri arttıkça göçmenlere yönelik olumsuz tutumları olumsuz yönde değişmektedir. Dolayısıyla katılımcıların kaygı düzeyleri arttıkça, göçmenlere yönelik olumsuz tutumların da arttığı görülmektedir.

Buradan hareketle göçmenlere yönelik olumsuz tutumlarını etkileyen en önemli faktörler; katılımcıların göçmenlerin istihdam konusunda yerli halka sorun çıkarma durumlarına ilişkin görüşleri ve eğitim durumlarıdır (sırasıyla B: -.611; B: .233).

4. TARTIŞMA

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısı ve empatik tutumunun göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanların karşılaştırılmasında, empati ölçeğinden alınan puanın göçmenlere yönelik olumsuz tutum ölçeğinden alınan puan ile negatif yönde anlamlı bir ilişki sergilediği görülmektedir. Nitekim, Hürriyetoğlu (2019) tarafından yapılan çalışmada, empatinin göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde değiştirici bir etkisi olabileceği ortaya koyulmuştur. Bir başka çalışmada ise empatik tutum geliştirmenin, göçmenlere yönelik olumsuz tutumları besleyecek ön yargılardan kurtulmayı sağladığını ve daha olumlu tutumları pekiştirdiğini ortaya koymaktadır (Aykaç ve Aykaç, 2019). Gelecek kaygısı ölçeğinden alınan puan ise, göçmenlere yönelik olumsuz tutum ölçeğinden alınan puanla pozitif yönde anlamlı bir ilişki sergilemektedir. Bunun sonucu olarak, empatinin göçmenlere yönelik olumsuz tutum üzerinde azaltıcı bir etki yapabilme potansiyeline sahip olduğu ancak gelecek kaygısının göçmenlere yönelik olumsuz tutumu artırıcı bir potansiyele sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Empati, bir başkasının yerine koyma ve bir başkasının çektiği zorlukları anlama yetisi olarak tanımlanabilir. Bu özellikler, göçmenlerin çeşitli zorluklarla ülkemize geldiği durumlarda, onları anlayarak olumsuz tutumları azaltıcı bir etki yapabilir (Çiftçi, 2018). Diğer taraftan, gelecek kaygısının artması, gelecekle ilgili umutsuzluk ve korku yaratabileceğinden, göçmenlere yönelik olumsuz tutumu artırıcı bir etki yapabilir.

Araştırma kapsamında, cinsiyet, eğitim durumu, göçmenlerin istihdam konusundaki yerli halka sorun çıkarma durumları, empatik tutum

ve gelecek kaygısı gibi faktörlerin, göçmenlere yönelik olumsuz tutumu etkileyip etkilemediği ve hangi derecede etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, modele dâhil edilen tüm faktörler, göçmenlere yönelik olumsuz tutumu etkileyen birer faktör olarak değerlendirilebilir.

Cinsiyet, önemli bir ayırıcı faktördür ve kadınların erkeklere göre göçmenlerle olumsuz tutumları daha azdır. Bu durum, kadınların empatik düzeyinin daha yüksek olması (Akgün ve Çetin, 2018) ile açıklanabilir. Ancak literatürdeki diğer araştırmalara bakıldığında göçmenlere yönelik olumsuz tutumda cinsiyet, anlamlı bir faktör olarak kendini göstermemektedir (Kaya, 2019; Parsak ve Saraç, 2021; Şengül, 2022). Bu durum, çalışmamızdaki kadın katılımcı sayısının, erkek katılımcı sayısından daha yüksek sayıda olması ile açıklanabilir.

Eğitim durumu da önemli bir faktördür ve yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin göçmenlere yönelik olumsuz tutumlarının daha az olduğu görülmüştür. Bu durum, yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin daha fazla empatik tutuma sahip olmaları ile açıklanabilir (Kışlak ve Çabukça, 2002; Öztürk ve Yılmaz, 2021). Ayrıca, göçmenlerin istihdam konusundaki yerli halka sorun çıkarma durumları da göçmenlere yönelik olumsuz tutumları etkileyebilir. Örneğin, eğer göçmenlerin istihdamı, yerli halk tarafından istihdam endişesi ile karşılanırsa, halkın göçmenlere yönelik olumsuz tutumları artabilir (Kağnıcı, 2017)

Modelin en güçlü faktörü, katılımcıların göçmenlerin istihdam konusunda yerli halka sorun çıkarma durumları hakkındaki düşünceleridir. Göçmenlerin istihdam konusunda yerli halka sorun çıkardıklarını düşünen bireyler, bunu düşünmeyen bireylere göre daha fazla derecede göçmenlere yönelik olumsuz tutuma sahiptir. Bu durum, üniversite öğrencileri ve gelecek kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyerek açıklanabilir. Öte yandan, üniversite öğrencilerinin gelecek kaygısını tetikleyen en önemli faktör, genellikle istihdam problemidir. Nitekim, toplumda göçmenleri sosyoekonomik bir tehdit olarak görme eğiliminin olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Köse ve ark., 2018).

Göçmenlerin ülkedeki istihdam olanaklarını işgal ettiği ve yerli halkın göçmenlere kıyasla iş bulma durumlarının daha zor olduğu düşüncesi, gelecekte iş bulma kaygısı ile birlikte ele alınabilecek bir yapı oluşturabilir. Ancak Şen ve Keskin (2019) tarafından yapılan çalışmada, üniversite öğrencilerinin iş bulma kaygısı ve göçmenlere yönelik olumsuz tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmacılar bu durumu, göçmenlerin daha ziyade kalifiye olmayan işlerde çalışması sebebiyle

üniversite öğrencilerine istihdam açısından bir tehdit oluşturmayacağı düşüncesinin tetiklediğini düşünmektedirler. Buna karşılık farklı araştırmasında ise yerli halkın yaşadığı ekonomik zorluklar ve istihdam noktasında karşı karşıya kaldıkları problemlerin sığınmacılara karşı duyulan öfke ve tepkinin en temel sebeplerinden birisi olduğu tespit edilmiştir (Doğan ve Ünal, 2021; Çoban ve Gülerce, 2023)

Çalışmamızda, gelecek kaygısı ve olumsuz tutum arasında anlamlı bir ilişkinin açığa çıkmasının sebebi, gelecek kaygısının yalnızca iş kaygısı ile ilişkili olmamasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak, göçmenlerin istihdam durumlarının yerel halka sorun çıkarma potansiyeli bulunduğunu düşünen katılımcılar, araştırmadan farklı olarak, sadece kendileri için değil, genel olarak toplumsal bir kaygıdan bahsetmişlerdir. Bu nedenle, göçmenlere yönelik olumsuz tutum ile istihdam edilme kaygısı arasında bir ilişki olabilir. Bu konu, gelecek araştırmalar için önemli bir çalışma konusu olarak önerilmektedir.

Bu çalışma empati ve gelecek kaygısının, üniversite öğrencileri arasında göçmenlere yönelik olumsuz tutumlar üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Empatinin, olumsuz tutumlar üzerinde azaltıcı, gelecek kaygısının ise artırıcı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Modeldeki en güçlü faktör, olumsuz tutumlar üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olan göçmenlerin yerel halk için istihdam açısından sorunlara neden olduğu algısıdır. Cinsiyet, eğitim durumu ve istihdam rekabeti algısı da göçmenlere yönelik olumsuz tutumlarda rol oynamıştır. Bu bulgular, empatiyi artırmanın ve gelecek kaygısını azaltmanın üniversite öğrencileri arasında göçmenlere yönelik olumsuz tutumları azaltmada etkili olabileceğini göstermektedir.

Ayrıca bu çalışma, göçmenlere yönelik olumsuz tutumlara katkıda bulunan çeşitli faktörlerin yanı sıra bu tutumların ele alınabileceği potansiyel yolları anlamının önemini vurgulamaktadır. Daha ileri araştırmalar, üniversite öğrencileri arasında empatiyi teşvik etmenin ve gelecek kaygısını azaltmanın yollarını keşfedebilir ve bu müdahalelerin göçmenlere yönelik olumsuz tutumlar üzerindeki uzun vadeli etkisini inceleyebilir. Bu konuların ele alınmasıyla, göçmenler ve diğer azınlık grupları için daha kapsayıcı ve kabul edici bir toplum yaratmak mümkün olabilir. Bu çalışmadaki örneklemin çoğunlukla orta düzeyde ekonomik statüye sahip kadın lisans öğrencilerinden oluştuğunu ve bulguların diğer popülasyonlara genellenemeyebileceğini belirtmek gerekir. Gelecekteki araştırmalar, bu bulguların diğer popülasyonlarda geçerli olup olmadığını belirlemek için daha çeşitli bir örnekleme empati ve gelecek kaygısının göçmenlere yönelik

olumsuz tutumlar üzerindeki etkisini inceleyebilir.

5. SUMMARY

In its most general definition, migration is the geographical relocation of people due to economic, social, political and natural reasons. In this sense, it is an individual or mass, voluntary or compulsory change in the place of settlement, staying within national borders or crossing borders. Therefore, in societies where mobility is experienced, there are various social problems caused by the conflict and incompatibility between the values brought by immigrants and the dominant values. Therefore, the concept of empathy in relation to migrants is closely related to negative, exclusionary and hostile attitudes towards migrants (Pliger et al., 2022). Since empathy, which refers to a tendency to understand the feelings and experiences of the other party, helps to better understand the difficulties experienced by migrants and their psychology, it is reported to be a factor that reduces the display of negative attitudes towards migrants even if it conflicts with individuals' own interests (Pagotto et al., 2010; Şirin et al., 2017). On the other hand, it can be stated that in relationships where empathy is low, seeing immigrants as a threat and exhibiting hostile and aggressive behaviors towards immigrants are at higher levels (Unkelbach et al., 2008; Bruneau et al., 2018). In this study, it is aimed to determine how negative attitudes towards immigrants in university students are predicted by empathic attitude and future anxiety and what kind of a relationship exists between the variables. The sample of the study consists of 656 university students studying in state and foundation universities in Turkey. Table 1 shows the sociodemographic data of the sample. In order to reach the sample, snowball sampling method was used and the participants were reached through faculty members working in universities. The research was conducted using quantitative methods. Using the snowball sampling method, 656 university students were reached. Future Anxiety Scale for University Students, Negative Attitude Towards Immigrants Scale and Toronto Empathy Scale were used in the study. The data obtained from the scales were analyzed by multidimensional regression analysis. The data were analyzed with the "SPSS 22.0 for Windows" program. Percentage and number values were calculated for categorical variables and mean, standard deviation and range of change values were calculated for interval variables. In the comparison of the participants' scores from the scales, it is seen that the score obtained from the empathy scale exhibits a significant negative relationship with the score obtained from the scale of negative attitudes towards immigrants. On the other hand, the score obtained from the

future anxiety scale shows a significant positive relationship with the score obtained from the negative attitude towards immigrants scale. As a result, it is concluded that empathy has the potential to have a decreasing effect on negative attitude towards immigrants, but future anxiety has the potential to increase negative attitude towards immigrants. Within the scope of the research, it has been tried to determine whether and to what extent factors such as gender, educational status, whether immigrants cause problems for locals in terms of employment, empathetic attitude and future anxiety affect negative attitudes towards immigrants. In this context, all factors included in the model can be considered as factors affecting negative attitudes towards immigrants. Gender is an important discriminating factor and women have less negative attitudes towards migrants than men. The strongest factor of the model is the respondents' opinions on whether immigrants cause problems for locals in terms of employment. Individuals who think that immigrants cause problems for the locals in terms of employment have more negative attitudes towards immigrants than those who do not think so.

6. KAYNAKLAR

- Albiero, P., Matricardi, G., Speltri, D. & Toso, D. (2009). The assessment of empathy in adolescence: A contribution to the Italian validation of the "Basic Empathy Scale". *Journal Of Adolescence*, 32(2), 393-408.
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Akgün, R. & Çetin, H. (2018). Üniversite öğrencilerinin iletişim becerilerinin ve empati düzeylerinin belirlenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3).
- Aksoy Z. (2012). Uluslararası göç ve kültürlerarası iletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 292-303.
- Aykaç, M. & Aykaç, N. (2019). Yaratıcı drama temelli etkinliklerin kültürlerarası duyarlılık ve göçmen algısı üzerine etkisi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 14(1), 73-98.
- Bruneau, E., Kteily, N. & Laustsen, L. (2018). The unique effects of blatant dehumanization on attitudes and behavior towards Muslim refugees during the European 'refugee crisis' across four countries. *European Journal of Social Psychology*, 48(5), 645-662.
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67-91.
- Chiao, J. Y. & Mathur, V. A. (2010). Intergroup empathy: how does race affect empathic neural responses?. *Current Biology*, 20(11).
- Çiftçi, H. (2018). Türkiye cumhuriyeti vatandaşlarının Suriyeli sığınmacılara yönelik tutum, algı ve empatik eğilimlerinin analizi. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 7(3).
- Çoban, B. & Gülerce, H. (2023). Zorunlu göç sürecinde sığınmacılar ve yerel üniversite öğrencilerinin ilk karşılaşma deneyimleri. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 4(1), 01-18. doi:10.52108/2757-5942.4.1.1

- Doğan, F. & Ünal, S. (2021). Suriyeli göçmenlere yönelik ayrımcı, dışlayıcı söylem ve eylemlerin meşrulaştırıcı kaynakları: Mardin ili örneği. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 2(3), 14-40. doi:10.52108/2757-5942.2.3.2
- Erdoğan, M. M. (2022). Syrians barometer 2021: A framework for achieving social cohesion with Syrians in Türkiye. Retrieved February 18, 2023, from <https://www.unhcr.org/tr/wpcontent/uploads/sites/14/2023/01/SB-2021-TR-MME-FINAL-19-Ocak-2023.pdf>
- Geylani, M. & Çiriş Yıldız, C. (2022). Üniversite öğrencilerinde gelecek kaygısı ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1), doi: 10.33715/inonusaglik.1011330
- Göker, G. & Keskin, S. (2015). Haber medyası ve mülteciler: Suriyeli mülteciler Türk yazılı basınındaki temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 41, 229-256.
- Grigg, D. B. (1977). E.G. ravenstein and the 'laws of migration', *Journal of Historical Geography*, 3(1), 41-42.
- Günay, G., Ersoy, A.F., Aydın Boylu, A. & Kılıç, C. (2016). Göçmenlere yönelik olumsuz tutum ölçeğinin türkçe geçerlilik güvenilirliği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4); 1827-1843.
- Güney, Ü. & Konak, N. (2016). Bolu'da Suriyeli ve Iraklı sığınmacılar: Milliyetçilik, erillik ve vatandaşlık temelinde öteki algısı. *Alternatif Politika Dergisi*, 8(3), 505-535.
- Hiott A.E., Grzywacz J.G., Davis S.W., Quandt S.A. & Arcury T.A., (2008). Migrant farmworker stress: mental health implications. *J Rural Health*, (24), 32-39.
- Hürriyetoğlu, H. (2019). Gruplar arası tehdit ve empatinin suriyeli göçmenlere yönelik açık ve örtük tutumlar üzerindeki etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kağnıcı, D.Y. (2017). Suriyeli mülteci çocukların kültürel uyum sürecinde okul psikolojik danışmanlarına düşen rol ve sorumluluklar. *İlköğretim Online*, 16 (4), 1768-1776. DOI: 10.17051/ilkonline.2017.342990
- Kaya, Ö.S. (2019). Does the perception of multiculturalism and altruism affect the attitude towards Syrians? A Study from the perspective of teacher candidates. *SDU International Journal of Educational Studies*, 6(2), 86-100. Doi: 10.33710/sduijes.612077
- Kışlak, Ş. T. & Çabukça, F. (2002). Empati ve demografik değişkenlerin evlilik uyumu ile ilişkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 5(5).
- Kirkcaldy, B., Wittig, U., Furnham, A., Merbach, M., & Siefen, R. G. (2006). Health and migration. Psychosocial determinants. *Bundesgesundheitsblatt, Gesundheitsforschung, Gesundheitsschutz*, 49(9), 873-883.
- Köse, A. M., Sunata, U. & Deniz, E. (2018). Sosyal baskınlık yönelimi ve empatinin Suriyeli sığınmacıların tehdit olarak algılanması ile ilişkileri: Çankaya ve Altındağ örnekleriyle bir yapısal eşitlik modeli. *Sosyal Politika Çalışmaları*

- Dergisi*, 18(40/2), 283-314.
- Miralles, A., Raymond, M. & Lecointre, G. (2019). Empathy and compassion toward other species decrease with evolutionary divergence time. *Scientific reports*, 9(1), 1-8.
- Özcan, E. D. E. (2017). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2(4), 183-215.
- Öztürk, M. S. & Yılmaz, N. (2021). Gençlerde empati düzeyi ve yaşam tatmini arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Third Sector Social Economic Review*, 56(1), 495-506.
- Pagotto, L., Voci, A. & Maculan, V. (2010). The effectiveness of intergroup contact at work: Mediators and moderators of hospital workers' prejudice towards immigrants. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 20(4), 317-330.
- Parsak, B. & Saraç, L. (2021). Beden eğitimi öğretmenlerinin göçmenlere yönelik tutumu. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 1105-1120.
- Peterson, W. (1958) A general typology of migration, C.J. Jansen (der.) Readings in the Sociology of Migration (First Edition) içinde, Britain: Pergamon Press Ltd., 49-69.
- Plieger, T., Marx, S., von Gagern, E., Bode, S. & Reuter, M. (2022). The negative impact of xenophobia on compassion with suffering out-group members is attenuated by trait empathy. *Scientific Reports*, 12(1).
- Sirin, C. V., Valentino, N. A. & Villalobos, J. D. (2017). The social causes and political consequences of group empathy. *Political Psychology*, 38(3), 427-448.
- Spreng, R. N., McKinnon, M. C., Mar, R. A. & Levine, B. (2009). The Toronto empathy questionnaire: scale development and initial validation of a factor-analytic solution to multiple empathy measures. *Journal of Personality Assessment*, 91(1), 62-71
- Şen, G. & Keskin, H. Ş. (2019). Türkiye'deki kamu yönetimi öğrencilerinin Suriyeli sığınmacılara ilişkin tutumları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1958-1974.
- Şengül, F. N. (2022). Türkiye'de yaşayan göçmenlere yönelik tutumlar: üniversite öğrencileri örneği. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 5 (2) , 120-140 . Doi: 10.38004/Sobad.1145410
- Topbaş, F. (2007) İç Göçün Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Model Çalışması: 2000 -Türkiye Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Totan, T., Dogan, T. & Sapmaz, F. (2012). The toronto empathy questionnaire: evaluation of psychometric properties among turkish university students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 46, 179-198.
- Tuzcu, A. & Bademli, K. (2014). Göçün psikososyal boyutu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(1), 56-66.
- Unkelbach, C., Forgas, J. P. & Denson, T. F. (2008). The turban effect: The influence of Muslim headgear and induced affect on aggressive responses

in the shooter bias paradigm. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(5), 1409-1413.

Walter, H. (2012). Social cognitive neuroscience of empathy: Concepts, circuits, and genes. *Emotion Review*, 4(1), 9-17.

Yaman, Ö.M, (2013). *Apaçi gençlik gençlerin toplumsal davranış ve yönelimleri: istanbul'da "apaçi" altkültür grupları üzerine nitel bir çalışma*. İstanbul: Açılım Kitap.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Doktorant İlker AKTÜRK %25; Arş. Gör. Hakan KARAMAN %25; Dr. Burak ACAR %25; Prof. Dr. Orhan KOÇAK %25.

Gönderim Tarihi: 06.01.2024

Kabul Tarihi: 03.06.2024

ESNAF VERSUS ZİNCİR MARKET
Ardahan İli Örneğinde Esnafın Zincir Marketlere Yönelik Algısı
Üzerine Bir Alan Araştırması¹

Craft Versus Chain Market a Field Research on Craftmen's Perceptions
Towards Chain Markets in the Ardahan Province Sample

İhsan KURTBAŞ

Doç. Dr.; Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
ihankurtbas@ardahan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5828-6887

Onur AKÇAKAYA

Doç. Dr.; Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
onurakcakaya@ardahan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7328-5380

Mustafa Caner TİMUR

Doç. Dr.; Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İktisat Bölümü
mustafacanertimur@ardahan.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3259-8495

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Bu çalışmanın temel argümanı, neoliberalizmin hâkim olduğu modern zamanlarda, Türkiye genelinde esnafın, ulusal zincir marketlere karşı yaşanan rekabetten kaynaklı olarak büyük sorunlarla baş etmek durumunda kaldığı; bu rekabetin taşra özelliği gösteren yerlerde daha yıkıcı etkilere sebep olduğu yönündedir. Bu argümandan hareketle bu çalışmanın amacı, esnaf ve ulusal zincir marketler arasındaki rekabetin doğasını analiz ederek; esnafın sorunlarını ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerini incelemektir. Bu kapsamda Ardahan il ve ilçe merkezlerinde, nitel ve nicel verilerin birlikte kullanıldığı nicel ağırlıklı karma yöntemle alan araştırması yapılmıştır. Elde edilen veriler; esnafın, büyük bütçeli, kurumsal zincir marketler karşısında önemli zorluklarla mücadele etmek durumunda kaldığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Esnaf, Bakkal, Zincir Marke

Abstract

The main argument of this study is that in modern times dominated by neoliberalism, tradesmen throughout Türkiye have to deal with major problems arising from the

¹ Bu çalışma, Ardahan Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından (2021-004 Nolu Proje kapsamında) desteklenmiş olup proje yürütücülüğünü Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ yapmıştır.

Bu çalışmanın özeti, 13-15 Kasım 2023 tarihleri arasında, Valletta-Malta'da düzenlenen "VII. International Applied Social Sciences Congress (C-IASOS-2023)" adlı sempozyumda sözlü bildiri şeklinde sunulmuştur.

competition against national chain markets. The argument is that this competition causes more destructive effects in places with provincial characteristics. Based on this argument, the aim of this study is to analyze the nature of competition between tradesmen, and national chain markets; to examine the problems of tradesmen, and provide solution suggestions for these problems. In this context, field research was conducted in Ardahan province and district centers with a quantitative-oriented mixed method in which qualitative and quantitative data were used together. The data obtained has revealed that tradesmen are struggling with great difficulties in big budget, corporate-chain markets.

Keywords: Craft, Grocery Store, Chain Market

1. GİRİŞ

Son yıllarda sayıları gittikçe artan ve uygun fiyatları, yaygın tedarik ağı, genişletilmiş ürün gamı, büyük fizikî imkânları, yüksek bütçeli kurumsal yapılarıyla toplumun farklı kesimlerine hitap eden zincir marketler, giyimden kozmetiğe, unlu mamullerden kırtasiye ürünlerine, gıdadan motorlu taşıtlara, balık ürünlerinden nalbur malzemelerine kadar neredeyse her sektörden ürünün yer aldığı hibrit bir pazar görüntüsü vermektedir. Bununla beraber zincir marketlerin son dönemlerde şehirlerde mahalle aralarına, hatta taşrada köylere kadar yaygınlaşmasıyla başta esnaf olmak üzere küçük ölçekli işletmeler bir var-oluş/yok-oluş mücadelesine girmişlerdir. Ayrıca esnafılık, birtakım yanlış kamu politikaları, mali krizler, yetersiz pazarlama ve promosyon uygulamaları, adaletsiz vergi sistemi gibi yapısal sebeplerle her geçen gün kan kaybetmektedirler.

Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlüğü'nde (2024) “küçük sermaye ve zanaat sahibi” şeklinde tanımlanan esnaf(lık)ın² tarihsel kökleri ticaretin başladığı ilkel zamanlara kadar uzanmaktadır. Türkiye’de sadece ekonomik ve ticari açıdan değil; sosyal ve kültürel bakımından da oldukça büyük öneme sahip esnafılık, işsizliğin azaltılması, göçün durdurulması, istihdamın artırılması, sosyal yaşamın canlandırılması, böylelikle refahın iyileştirilerek bölgesel kalkınmışlık farklarının asgariye indirilmesi açısından elzem öneme sahiptir.

Bu çalışmanın temel argümanı, neoliberalizmin hâkim olduğu modern zamanlarda, esnafların Türkiye genelinde ulusal zincir marketlere karşı yaşanan rekabetten kaynaklı olarak büyük sorunlarla baş etmek durumunda kaldığı; bu rekabetin gelişmemiş yerlerde yıkıcı etkilere sahip

² Esnaf en genel anlamıyla, sanayileşmenin ve teknolojinin imkânlarından çok fazla faydalanmadan geleneksel yöntemlerle ve beden gücüyle iş yaparak gelir elde eden ve çalışan sayısı 10’dan az olan mikro işletmelere verilen isimdir. 5362 Sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanununun 3. maddesinin a bendinde esnaf ve sanatkarlar şu şekilde tanımlanmaktadır (ticaret.gov.tr, 2005): a) Esnaf ve Sanatkar meslek kollarına dâhil olan; b) Ekonomik faaliyetini bedeni çalışmasına dayandıran; c) Elde ettiği gelir, tacir ya da sanayici sıfatını kazandıracak düzeyde olmayan; d) Basit usulde vergilendirilen veya vergiden muaf tutulan; e) İşletme usulü defter tutmakla yükümlü meslek ve sanat sahibi kişilerdir.

olduğu yönündedir. Bu açıdan Ardahan gibi küçük/orta ölçekli illerdeki esnafların erimesi bölgesel kalkınmışlık açısından büyük sorun oluşturduğu gibi, ilin ekonomisi, sosyolojisi ve kültürel dinamikleri bakımından da telafisi mümkün olmayacak handikaplar yaratabilmektedir. Bu argümandan hareketle bu çalışmanın amacı, esnafların, zincir marketlerle olan rekabetten nasıl etkilendiğini araştırarak; esnafların sorunlarını ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerini incelemektir.

Bu kapsamda Ardahan il ve ilçe merkezlerinde, içinde açık ve kapalı uçlu soruların yer aldığı ‘Tam Yapılandırılmış Görüşme Formu’ kullanılarak alan araştırması yapılmıştır. Çalışma, ilki “teorik çerçeve ve literatür taraması”, diğeri “alan araştırması” olmak üzere iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm olan teorik çerçeve ve literatür taraması başlığı altında, ekonomide devletin değişen rolüne kısaca değindikten sonra, Türkiye’de esnaflık ve perakende sektörlerinin gelişim serencamından bahsedilerek zincir marketlerin durumu anlatılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü olan alan araştırması ise metodolojik hususlar ile verilerin analizi ve yorumlanması kısımlarından oluşmaktadır.

2. TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümü üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda devletin ekonomide değişen rolüne dair kısa bir değerlendirme yapılırken, ikinci ve üçüncü kısımlarda Türkiye’de esnaflık ve perakendecilik sektörünün tarihsel gelişimi anlatılarak esnaf ve zincir marketlerin durum analizine yer verilmiştir.

2.1. Ekonomide Devletin Değişen Rolü Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

İktisadi gelişmeler incelenirken en az iktisadi gelişmenin tarihsel, sosyolojik, siyasal ve kültürel boyutları kadar devlet, piyasa ve firma gibi temel aktörlerin de analiz kapsamına alınması önemlidir (Demir, 2003, s. 28). Belli kurallar dâhilinde devlete ekonomide ihtiyaç duyulabileceğini ilk ifade eden Neo-Klasik yaklaşıma göre³ devletin aktif olarak bulunmadığı

³ Neoklasik ve Keynesyen iktisatçılar tarafından ortaya atılan devletin piyasalara müdahale ederek ekonomik dengeyi sağlaması ve piyasanın yarattığı olumsuz sonuçları ortadan kaldırma fikri, II. Dünya Savaşı’na kadar etkin olmuştur. Sonrasında sosyal devlet fonksiyonlarını fazlaca ön plana çıkaran ve aşırı büyüyen kamu ekonomisi yeni sorunların kaynağı hâline gelmiştir. Kamu tercihi teorisi literatüründe “devletin başarısızlığı” olarak adlandırılan bu durum “piyasa başarısızlığı” teorisine alternatif bir yaklaşım olarak geliştirilmiştir (Aktan ve Dileyici, 2007, ss. 69–73). 1970’li yıllarla birlikte Keynesyen yaklaşım yerini küreselleşme ve özgürlük gibi iddiaları olan neoliberal politikalara bırakmaya başlamıştır (Can, 2005, s. 15). Bireyi önceleyen ve “kualsız kapitalizm” olarak da adlandırılan bu yaklaşım, sınırlara ve herhangi bir kurala tabi olmadan genişleme imkânı tanımıştır (Aydın, 2013, s. 142).

tam rekabet varsayımlarının geçerli olduğu piyasalarda, piyasa bazı durumlarda tek başına kaynak dağılımında etkinliği gerçekleştirmekte yeterli olamamaktadır (Nazım Öztürk, 2005, s. 117). Neoliberal yaklaşımda bütünleşme büyük önem arz etmektedir. Bunu gerçekleştirebilmesi için devlet tarafından tesis edilen korumacı duvarların yıkılması ve piyasa ekonomisinin işlerlik kazanması gerekmektedir (Güler, 2016, s. 84). ‘Yükselen dalga bütün gemileri yuzdürür’ veya ‘yukarıdaki zenginleşme aşağıya da damlar’ yaklaşımıyla neoliberal teori, yoksulluğun ortadan kaldırılmasının en iyi yolunun serbest piyasa ekonomisinden geçtiğini öne sürmüştür (Harvey, 2015, s. 73). Buna karşın devletin faaliyet alanını genişleterek, piyasaya yönelmesinin olumsuz yanları da bulunmaktadır. Öncelikle kâr amacının ikincil plana atılarak fayda amacının ön plana çıktığı durumlarda, kaynak israfı ve bütçe açıkları meydana gelebilmektedir (Timur, 2019, ss. 39–40). Bu kapsamda devletin ekonomik hayatın neresinde, nasıl ve ne kadar olacağı-olabileceği sorunsalı oldukça önem taşımaktadır.

1980’li yıllardan itibaren dünyaya hâkim olmaya başlayan neoliberal yaklaşımlar neticesinde Türkiye’nin de aralarında yer aldığı birçok az gelişmiş ülkede “minimal devlet” modelinden “düzenleyici devlet” modeline geçiş gerçekleştirilmiştir. Devlet ve piyasa ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini öngören reformlara göre devletin rolünü ve fonksiyonlarını gerçekleştirecek kamu örgütlenmelerinin tekrar yapılanması hedeflenmiştir (Ataay, 2008, s. 46).⁴ Bu çerçevede siyasi ve toplumsal yapı üzerinde sermayenin etkinliğini arttırmaya yönelik politik bir tasarı olarak tanımlanması mümkün olan Neoliberalizmin temel araçlarından birisi de özelleştirme olmuştur. Türkiye’de 1980’li yıllarda başlayan ve 2000’li yılların başında hız kazanan liberalleşme ve devletin sınırlandırılması yaklaşımı nedeniyle kamu sektörüne ait Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) büyük oranda özelleştirilmiş ve etkinliğini yitirmiştir. Böylelikle devletin piyasaya doğrudan müdahale edebilme, ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarını düzenleyerek piyasa fiyatlarını tüketici lehine düzenleyebilme ve doğan fiyat artışlarını önleyebilme imkânı ortadan kalkmıştır (Çöloğlu, 1983, s. 311).

Türkiye’nin de içinde yer aldığı liberal-ekonomik sistemin parçası olan ülkelerde, yeni ekonomi-politik içinde fırsatlar yaratmış olsa da uygulamaya konulan neoliberal politikalar az gelişmiş ülkelerde başka

⁴ Söz konusu bu yeni yaklaşımlar yeni kamu yönetimi (Dunleavy ve Hood, 1994), piyasa temelli kamu yönetimi (Lan ve Rosenbloom, 1992), girişimci hükümet (Osborne ve Gaebler, 1992), yeni kamu hizmeti (Denhardt ve Denhardt, 2000) gibi yeni kavramsallaştırmaları beraberinde getirmiştir. Bu yeni yaklaşımlar devlette ve kamu hizmetlerinde köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiştir (Hughes, 1994; Pollitt, 1990; Ridley F. F, 1996; Walsh, 1995).

sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dünya pazarlarından pay almak için serbest ticarete açılan bu ülkeler; son tahlilde kalkınma yardımı ve ihracattan elde ettikleri gelirlere çok daha fazlasını borç alarak kapitalist ülkelere aktarmıştır. Günümüzde az gelişmiş ülkelerin çok az bir kısmı bu süreçten faydalanabilmiştir (Nazım Öztürk, 2005, s. 135). Ayrıca devletin piyasalardan aktif olarak çekilerek ve büyük oranda gözlemci konumuna geldiği bu durumda perakende sektörü de olmak üzere birçok alanda fiyat ve üretim mekanizması piyasa inisiyatifine terk edilmiştir. Aşağıda Türkiye’de esnaflık ve perakendecilik sektörünün gelişimi anlatılmıştır.

2.2. Türkiye’de Esnaflık Sektörünün Gelişimi

Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “Kazanç amacıyla yürütülen alım-satım etkinliği” şeklinde tanımlanan ticaret olgusu; tarih öncesi çağlardan günümüze kadar toplumları çok yönlü olarak etkileyen ve şekillendiren temel unsurlardan biri olmuştur. Tarih boyunca birbirlerinin ihtiyaçlarını gidermeye çalışan topluluklar, bir taraftan da ekonomik kaygıların ötesinde sosyolojik ve kültürel etkileşimler sağlayarak uygarlıkların gelişmesine katkı sağlamıştır.

Türk iktisadî hayatında 13. yüzyılda Anadolu’da kurulmuş olan Ahilik teşkilatı, esnaflık değerlerini ve kurallarını Türk kültürüne ve Kur’an’a, Peygamberin sünnetine dayandırmaktaydı. Teşkilata girecek olan kimse ilk önce Fütüvvetname’de belirtilen dini ve ahlaki normlara uymak zorundaydı. Bu kurallar genel olarak doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, arkadaşlarına nasihat etme, onları doğru yola sevk etme, affedici olma ve bencil olmamak olarak sıralanabilir (N Öztürk, 2015, s. 4).

Osmanlı devletinin kuruluşunda önemli roller üstlenen ve yükseliş döneminde altın çağını yaşayan ahilik teşkilatlanması 15. yüzyılın sonlarına doğru askeri, siyasi ve idari fonksiyonlarından uzaklaşarak sosyal ve ekonomik işlevleri daha belirgin bir yapıya dönüşmüştür. 18. yüzyıldan itibaren ise ahiliğin özüne sadık kalınarak “esnaf birlikleri” (gedik/lonca) devreye sokulmuştur (...) Cumhuriyetin ilk yıllarında ise, uygulanan devletçi politikalar, esnaf teşkilatlarını tamamen devletin kontrolüne almış ve kökü ahiliğe dayanan esnaf teşkilatlanmalarının yapısında büyük değişimlere yol açmıştır. Zamanın ruhuna ayak uydurmakta zorlanan bu teşkilatlar, 20. yüzyılın başlarında çıkarılan kanunlarla tamamen kaldırılmıştır (Gökbel, 2007; Küçükkuşurlu, 2018).

Günümüzde ahilik kurumu fiilen geçerliliğini yitirmiş olsa da organizasyon yapısı ve modern işlevi 5362 Sayılı Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşu Kanunu kapsamında, Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar

Konfederasyonu ve alt teşkilatları tarafından sürdürülmektedir (Yaman, 2019, s. 27). Aşağıdaki tabloda, Türkiye genelinde TRA-2 Bölgesi ve seçilmiş bazı illere ait esnaf, işyeri ve oda bilgileri yer almaktadır.

İL	Esnaf Sayısı	İşyeri Sayısı	İlin Nüfusu	Esnaf/Nüfus	Oda Sayısı
İstanbul	274.304	285.954	15.840.900	1,73%	156
Ankara	119.143	126.615	5.747.325	2,07%	111
İzmir	136.101	150.200	4.425.789	3,08%	128
Kars	5.834	6.139	281.077	2,08%	16
İğdir	3.944	4.076	203.159	1,94%	7
Ardahan	2.615	2.805	94.932	2,75%	3
Ağrı	7.720	8.162	524.644	1,47%	12
Türkiye Toplamı	2.218.078	2.428.297	84.680.273	2,62%	2.992

Kaynak: (Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Sicil Gazetesi İstatistikleri, 2024)

Türkiye’de 2023 yılının yarısı itibariyle toplam 2.218.078 esnaf olup işyeri sayısı 2.428.297’dir. Bu bağlamda esnaf nüfusunun ülke nüfusuna oranı %2,62’dir. Ülke genelinde toplam oda sayısı ise 2.992’dir. Ülke genelinde seçilmiş ülkelerdeki sayılara bakıldığında, ülkede en fazla esnaf 274.304 ile İstanbul’da olurken, Ankara ilindeki esnaf sayısı 119.143, İzmir ilindeki esnaf sayısı 136.101, Kars ilindeki esnaf sayısı 5.834 olurken, araştırmanın yapıldığı Ardahan ilinde ise toplamda 2.615 adet esnaf bulunmaktadır. Toplam esnaf sayısının toplam nüfusa oranına bakıldığında ise Türkiye genelinde en yüksek oran %4,46 ile Artvin olurken, en düşük oran ise, %1,15 ile Şırnak’a aittir. Bunun yanı sıra İzmir’de esnaf sayısının toplam nüfusa oranı %3,08, İstanbul’da %1,73 ve Ankara’da %2,07 iken Ardahan’da ise bu oran %2,75’tir.

2.3. Türkiye’de Perakendecilik Sektörünün Gelişimi ve Zincir Marketlerin Durumu

Türkiye’de Avrupa’ya kıyasla endüstrileşme atılımları ve kitlesel üretim daha geç başladığı için modern anlamdaki perakende sektörünün başlangıcı da geç olmuştur. Anadolu’nun ilk hipermarketi sayılabilecek kervansaraylar ve kapalı çarşılarından sonra 19. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan gelişmelerin etkisiyle bonmarşeler ve pasajlar açılmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra da bir döneme damga vuran Sümerbank mağazaları yaygınlaşmaya başlamıştır. 1930 yılında düzenlenen ‘Belediye Kanunu’ ile belediyeler Tanzim Satış Mağazaları açma yetkisi tanınmış ve 1950’li yılların başında ilk mağazalar açılmaya başlanmıştır (Tuzcuoğlu, 1999, s. 7). Bunun yanında Sümerbank ve Etibank gibi bir takım kamu kurumları da kendi personeline yönelik olarak ucuz ürün sağlamak amacıyla çeşitli malların bulunduğu kendi kooperatiflerini kurmaya yönelmiştir

(Avşaroğlu, 2004, s. 124).

İstanbul'da, 1954 yılında artan nüfus ve fiyatlar arası dengesizlik karşısında İstanbul Belediyesi bir karar alarak Türkiye'de İsviçre Migros benzeri bir müessesenin kuruluşunu kararlaştırmıştır.⁵ 1956'da ilk ulusal zincir market olma özelliği taşıyan GİMA A.Ş.'nin açılması ile tüketicinin temel gıda maddelerine ucuz bir şekilde ulaşması hedeflenmiştir (İ. Öztürk, 2006, s. 71). 1960'lı yıllarda perakende sektörünün diğer önemli oyuncularını ise tüketici kooperatifleri, kamu personeli yardımlaşma sandıkları ve belediyeler tarafından kurulan marketler olmuştur.

Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) tarafından 1963 yılında kurulan ve 1998 yılında Migros'a devredilen 'Ordu Pazarları' bu birliklerin en önemlilerinden birisi olmuştur. 1952 yılında kurulan benzer bir yapılanma olan Polisi Bakım ve Yardım Sandığı (POLSAN) da üyelerine 'Polis Kantinleri' aracılığıyla maliyetine ürün ulaştırmayı amaç edinmiştir (Şengül, 2018, s. 41).

1970'li yıllara gelindiğinde pek çok orta büyüklükteki bakkalın süper markete dönüşmeye çabaladığı görülmektedir. Bunun yanında belediyeler karaborsayı engellemek, tüketiciye ürün tedarik etmek ve kazanç sağlamak amacıyla satış mağazaları kurmaya yönelmiştir. 1973 yılında İzmir'de döneminin en modern perakende örneklerinden birisi olan Tanzim Satış (TANSA) mağazası halka ucuz et ve kömür tedarik etmek amacıyla kurulmuştur. 1976 yılında Konak ilçesinde ilk mağazasını açan TANSA, 1986 yılına gelindiğinde diğer iştirakleri ile birleşerek TANSAS ismini almıştır (Pala ve Saygı, 2004, s. 21). 1980'lerin sonlarına doğru batı dünyasına ait alışveriş anlayışının gelişmeye başlaması ile Galeria İstanbul Ataköy'de 1988 yılında hizmet vermeye başlamıştır.

1990'lara girildiğinde ise Türkiye'de Metro (1990), Carrefour (1991) Spar (1994), Kipa (1995), Dia (1999) gibi uluslararası firmalar sektöre giriş yapmış, ayrıca ŞOK (1995) ve BİM (1995) gibi marketler kurulmuştur (Gürman, 2006, s. 203). 2000'li yıllarda ise A101 Yeni Mağazacılık A.Ş gibi yeni mağazalar pazara dâhil olmuş ve birleşmeler, satın almalar yoluyla uluslararası ölçekte rekabet edebilecek firmalar ortaya çıkmıştır.

Günümüze gelindiğinde perakende sektöründe varlık gösteren firmaların oldukça vahşi bir büyüme stratejisi izlediği görülmektedir. 2022 yılı rakamlarına göre mevcut şube sayıları on binlerle ifade edilen perakende

⁵ Bkz. <https://www.migroskurumsal.com/hakkimizda/tarihcemiz>.

zincirlerinden BİM 919, Şok 1.034 ve A101'de 1000'den fazla şube açarak yüksek oranlı bir büyüme sergilemişlerdir.⁶ Migros ve BİM mağazaları Türkiye dışında aynı zamanda yurtdışında da varlık göstermektedir. Ayrıca Seç ve Ekomini marketlerinin her biri Türkiye genelinde iki binden fazla mağazaya sahiptir.

COVID-19 Pandemisi sonrasında Getir, İstegelsin, Migros Hemen, Sanal Market, A101 Kapıda ve Cepte Şok gibi internet ve mobil satış ağlarını güçlendiren birçok firma artık müşteriyi sadece şubede karşılamak yerine ürünü müşteriye doğrudan ulaştıracak yatırımları hayata geçirmiştir.

Bunun yanında bazı mağazalar Migros Money Kart, A101 Hadi, CarrefourSA Kart ve Şok Win gibi sadakat uygulamaları aracılığıyla da müşterilerine kişiye özel kampanyalar sunarak satışlarını arttırmayı hedeflemiştir. Ayrıca haftanın belli günlerine özel uyguladıkları kampanyalarla da başta ev hanımları ve emekliler olmak üzere kampanyalara duyarlı birçok müşteriyi de mağazalara çekmeyi başarmaktadırlar. Zincir marketlerin şube sayıları, personel sayıları ve ortalama personel sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Marketin Adı	Şube Sayısı	Personel Sayısı	Personel Sayısı/Şube
A101	~12.000+*	~70.000*	~5.8*
BİM	10.370	79.809	7.7
ŞOK	10.281	45.293	4.4
Migros	2.908	45.303	15.5
CarrefourSA	895	10.663	11.9

* Tahmini Değerleri İfade Etmektedir

Kaynak: (BİM KAP, 2023; BİM Kurumsal, 2024); (MİGROS KAP, 2023; MİGROS Kurumsal, 2024); (A-101 Kurumsal, 2024); (ŞOK KAP, 2023; ŞOK Kurumsal, 2024); (Carrefour A.S., 2023; Carreforsa Kurumsal, 2024)

Tablo 2'de yer verildiği üzere, 2022 yılı itibarıyla, A101 firması 12.000'den fazla şubede 70.000 civarında personel çalıştırırken; BİM firması 10.370 şubede 79.809 personel, ŞOK firması 10.281 şubede 45.293 personel, Migros 2.908 şubede 45.303 personel ve CarrefourSA 895 şubede 10.663 personel çalıştırmaktadır. Buna çerçevede ulusal zincir marketler arasında şube sayısı en fazla olan zincir market A-100 ve personel sayısı en fazla olan zincir market BİM olurken; şube sayısına oranla en fazla personel çalıştıran zincir marketler Migros ve CarrefourSA'dır. Bunun en önemli sebebi A101, BİM ve ŞOK mağazalarının, Migros ve CarreforuSA'ya oranla, fizikî büyüklük açısından, ekseriyetle, daha küçük alanlı olmasıdır.

⁶ Adı geçen zincir marketlerin şube sayıları, kurumsal internet sitelerinden ve KAP (Kamu Aydınlatma Platformu) adreslerinden derlenmiş ve kaynakçada belirtilmiştir.

Tablo 3: Zincir Marketlerin Net Dönem (Bin TL) (Kâr/Zarar) ⁷

Mağaza Adı	2021 Net Kârı	2022 Net Kârı	Değişim
ŞOK	318.923	2.379.833	%634
Migros	358.881	2.570.283	%617
Bizim	82.267	278.376	%239
BİM	2.950.710	8.158.851	%176
CarrefourSA	-430.492	-186.832	%57

Kaynak: (BİM KAP, 2023; BİM Kurumsal, 2024); (MİGROS KAP, 2023; MİGROS Kurumsal, 2024); (ŞOK KAP, 2023; ŞOK Kurumsal, 2024); (Carrefour A.Ş., 2023; Carrefoursa Kurumsal, 2024); (BİZİM Kurumsal, 2024).

Ulusal zincir marketlerin net kârlarına bakıldığında, 2022 yılı itibariyle, açık ara, en fazla net kârı, 8.158.851.000 TL ile BİM yaparken; onu 2.570.283.000 TL ile Migros ve 2.379.833.000 TL ile ŞOK market takip etmiştir. CarrefourSA ise bir önceki yıla göre net kârını arttırmış olsa da 2022 yılı itibariyle -186.832.000 TL zarar etmiştir.

Enflasyonist etkilerin yoğun bir şekilde hissedildiği 2021 ve 2022 yıllarına ait zincir marketlerin bilançoları değerlendirildiğinde nominal olarak önemli bir artış gözlemlenmektedir. Bilançolarını en çok arttıran market firmaların başında ŞOK ve Migros gelmektedir. Doğru varlık yönetimi neticesinde esas faaliyetler dışındaki finansman gelirlerindeki artışının yanı sıra şube sayılarının sürekli artması bilanço artırımının en önemli sebepleri arasındadır.

Deloitte'nin Perakendenin Küresel Güçleri 2022 Raporu'na (Global Powers of Retailing-(2022)) göre, dünyanın en hızlı büyüyen perakende şirketleri arasında A101 ilk beş firma arasında yer almaktadır. Bir başka örnek ise ŞOK markettir. Firma 2015 yılından itibaren günlük ortalama 3 adet şube açmaktadır. Elde edilen verilere göre "2015 yılında 699 adet, 2016'da 1.000 adet, 2017'de 1.100 adet, 2018'de 1.000 adet, 2019'da 851 adet, 2020'de 930 adet ve 2021'de 1.102 adet, 2022'de 1.034" (ŞOK Kurumsal, 2024) yeni Şok mağazası açılmıştır.

Tablo 4: Firmaların Şube Başına Yıllık Ortalama Kârları (Bin TL) (2022)

Mağaza Adı	Net Kâr/Şube Sayısı	Net Kâr/Personel Sayısı
BİM	786.7	102.2
Migros	883.8	55.34
Şok	231.4	52.54
CarrefourSA	-208.7	-17.52

Kaynak: *Yazarlar tarafından bilanço verileri üzerinden hesaplanmıştır.* (BİM KAP, 2023; BİM Kurumsal, 2024); (MİGROS KAP, 2023; MİGROS Kurumsal, 2024); (ŞOK KAP, 2023; ŞOK Kurumsal, 2024); (Carrefour A.Ş., 2023; Carrefoursa Kurumsal, 2024).

Şube bazından en yüksek verimliliği Migros mağazaları göstermektedir. Şube başına yıllık ortalama 883.8 bin TL kâr elde

⁷ Ulusal zincir marketlerden A101, borsada işlem görmediği için KAP verilerine (Kamu Aydınlatma Platformu) ulaşılabilmiştir.

etmektedir. En düşük verimlilik ise personel başına yıllık -17.52 bin TL ile zaten zarar eden CarrefourSA mağazaları tarafında gerçekleşmektedir. Personel başına kârlılığın en yüksek olduğu mağaza ise yıllık 102.2 bin TL ile BİM mağazaları tarafından gerçekleştirilmiştir.

3. ALAN ARAŞTIRMASI

Çalışmanın alan araştırması bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi araştırmanın metodolojisi ve ikincisi ise alan araştırması verilerinin analizi ve yorumlanması kısımlarıdır. Bu başlık altında alan araştırmasının kapsamı, amacı, önemi ve yönetimi gibi metodolojik konular anlatıldıktan sonra, araştırmadan elde edilen veriler analiz edilerek yorumlanmıştır.

3.1. Araştırmanın Problemi

Geçmişten günümüze esnaflar, buldukları yörenin ekonomik ve ticari işleyişinin önemli bir parçası olduğu gibi, işsizlikten göçe, bölgesel kalkınmışlıktan nüfusa kadar birçok toplumsal konunun başat unsurlarından biri olagelmıştır. Bu kapsamda esnaf ve esnaflığın sosyal ve kültürel açıdan da birçok olumlu yanı vardır. Nitekim “mahalleli ve aynı zamanda müşteriler için güven duyulan” kişiler olan esnaflık, “düşük sermaye gerektirdiği için ticarete atılmak isteyenler için en ulaşılabilir mesleklerden birisi konumundadır” (Yeniceli, 2017, s. 49). Bununla beraber, esnaflıkla özdeşleşen “veresiye kültürü” sayesinde sabit geliri olmayan kimselerin içinden geçtikleri dar zamanları aşmada önemli bir rolü yerine getirdikleri gerçeği de esnafların göz ardı edilmemesi gereken özellikleri arasındadır. Bu sayede esnaflar, bir tahliye vanası vazifesi görerek, yaşanabilecek kaotik ve trajik toplumsal olayları önlemede mütevazı da olsa, bir etki ortaya koymaktadır.

Öte yandan geniş tedarik ağı ve fiziksel büyüklüğüne bağlı olarak sahip olduğu depolama imkânları sayesinde ellerinde bulunan malı piyasa fiyatına veya ucuza satabilme avantajına⁸ (Kocatürk, 2021, s. 256) sahip olan zincir marketler sundukları otopark imkânıyla, birçok tüketici için cazip konuma gelmektedir. Özellikle ev hanımlarının ve gençlerin sosyalleşmek veya gezmek amacıyla da kullandığı bu alanlar günümüz popüler kültüründe farklı amaçlarla ve yoğun olarak kullanılan mekânlara dönüşmüşlerdir. Bu marketler belirli periyotlarla sunulan indirim katalogları yardımıyla da

⁸ 2022 yılının ilk üç çeyreği sonu itibarıyla, satış maliyeti 100 lira olan bir ürünü BİM 122 liraya; ŞOK 131,5 liraya; Migros 133,4 liraya ve CarrefourSA 134,5 liraya satmıştır. Aradaki fark ise net kâr değil; brüt kârdır. BİM için bu oran 2019’un aynı döneminde 121,2; 2020’de 122; 2021 yılında ise 123 oldu. 2022’de 122’ye düşmüştür. Migros ve CarrefourSA 2022 ile 2019 arasında az bir düşüş olmuştur (euronews, 2022).

müşterilerinin merakını canlı tutarak ilgi çekmeyi başarmaktadırlar.

Profesyonel kadrosuyla teknolojiye ve diğer gelişmelere de hızla adapte kabiliyetine sahip olan bu marketler, internetten satış ve eve teslim gibi seçenekleri de geliştirerek müşterilerine kolaylık sunmaktadırlar. Çıkardıkları sadakat kartları ve müşteri bilgilerini işleyerek kişiye özel indirimler sunabilmeleri de müşteri sadakati açısından oldukça işlevsel olmuştur. Ayrıca bazı süpermarketlerin müşterilerine sunduğu statü ve imaj da müşteriler açısından bir cazibe vesilesine dönüşmüştür. Bunlara ilaveten tedarik koşulları, topluca ve kitlesel teminden kaynaklı olarak düşük maliyetli alımlar, pazarlama stratejisi ve reklam imkânları, organizasyon kabiliyeti, piyasa hâkimiyeti ve fiyat gibi birçok bakımdan üstün konumda olan bu zincir marketlerle, esnafın başa çıkabilmesi neredeyse imkânsız hâl almaktadır.

Bu çerçevede, kadim esnaflık kültürü özellikle son yıllarda popülerliği ve sayıları gittikçe artan zincir marketler karşısında yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Uygulanan birtakım yanlış kamu politikaları, mali krizler, yetersiz pazarlama ve mesleki bilgi eksikliği, yanlış vergi sistemi, kanunî düzenlemelerdeki eksiklikler gibi farklı sebepler, esnaflığın günbegün güç kaybetmesine sebep olmaktadır. Özellikle kentleşme ve modernleşmenin artmasıyla, semtlerin ucuz dükkânlarında dar gelirlili ailelere ve mahalle çocuklarına hitap eden esnaf, sofistike olmayan ürünlerin satıldığı pazarlara dönüşmüştür. Bununla beraber kentleşme, sanayileşme ve modernleşme arttıkça yaşanan kentsel dönüşümde, artan dükkân fiyatları ve kira oranlarını karşılayabilecek mali imkânlar olmadığından, esnaf bu dönüşümden olumsuz etkilenerek işlek alanların dışına itilmişlerdir.

Bununla beraber zincir marketler, kredi kartı kullanım alışkanlığının ve imkânlarının yaygınlaşması, uygun fiyat, kalite standardı, garanti imkânı gibi birçok açıdan avantajlı durumdadırlar. Bu çerçevede son dönemlerde neredeyse her mahalleye, köye şube açmak suretiyle kontrolsüz büyüyen zincir marketlerle rekabet edememenin yarattığı sorunlarla baş etmek durumunda kalan esnafın büyük bir çoğunluğu, mütevazı mekânlarında, varlık-yokluk mücadelesi vermektedirler. Türkiye’de yapılan araştırmalara⁹

⁹ Bunlardan bazıları, Zincir marketler ve küçük esnaf arasındaki rekabet günümüzün popüler konuları arasında yer almakla birlikte akademik düzeyde bu alanda yapılan bazı ampirik çalışmaların varlığından söz edilebilir (Akyurt, 2020; Aydemir ve Ateş, 2011; Bağcı, 2018; Baykul ve Dulupçu, 2009; Candemir, 2010; İncekara, 2017; Vurgun, 2018; Yıldız, Gavcar ve Kavacık, 2013). Bu alanda yapılan diğer birtakım çalışmalar ise rekabetten daha çok mevcut sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerileri üretilmesine odaklanmıştır. Literatür çalışmaları incelendiğinde çalışmaların tamamının üzerinde uzlaşıya vardığı en önemli husus, esnaf ve esnaflığın önemini ortaya koyan niteliktedir. Bu nedenle esnaflık kültürünün sürdürülmesi sosyal, ekonomik ve kültürel nedenlerle büyük önem arz etmektedir.

rağmen, esnaf ve zincir marketler arasındaki rekabet farklı yönleriyle ele alınıp analiz edilmeye muhtaçtır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışma kapsamında, Ardahan il ve ilçe merkezlerinde faaliyet gösteren ve esnaf tanımına uyan kimselerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Ardahan ili oluşturmaktadır. Çalışmada kapsamında, Ardahan il ve ilçe merkezlerinden faaliyet gösteren, gıdadan, kırtasiyeye; giyimden nalbura kadar her alandan esnafla görüşmeler yapılmıştır.

3.3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Ardahan ili örneğinde, esnafların zincir marketlerle olan rekabetten nasıl etkilendiğini araştırmak; buradan hareketle esnafların durumunu, temel sorunlarını irdeleyerek tespit edilen sorunlara ilişkin çözüm önerilerini ortaya koymaktır. Ardahan ilinde bu minvalde herhangi bir çalışmanın daha önce yapılmamış olması; ayrıca Türkiye genelinde hem il hem de ilçe merkezlerinin aynı anda çalışıldığı benzeri kapsam, yöntem ve amaçla başka çalışma bulunmaması gibi hususlar bu çalışmanın özgün değerleri arasındadır.

3.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel (kalitatif) ve nicel (kantitatif) verilerin birlikte kullanıldığı, nicel ağırlıklı karma yöntem¹⁰ kullanılmıştır. Karma yöntem araştırmalarında kalitatif ve kantitatif yöntemlerin yaklaşımları, teknik ve uygulamaları tek bir çalışmada birleştirilerek, nicel ve nitel yöntemlerin güçlü yönlerine yaklaşıp, zayıf yönlerinden kaçınılmak hedeflenmektedir.

Araştırmada “Tam Yapılandırılmış Görüşme Formu” kullanılmıştır. Soru formunda, toplam 44 soru yer almıştır. Bunlardan 32 tanesi kapalı uçlu, 12 tanesi ise açık uçludur. Araştırmanın örneklemini, Ardahan il ve ilçelerinde faaliyet gösteren her sektörden esnaflardan Rastgele- Basit Seçkisiz Rastgele-Random Örneklem Tekniği ile belirlenmiş kimseler oluşturmuştur.

Bu çerçevede Ardahan il ve ilçe merkezlerinde “ana kütlenin özelliklerini %5 hata payı ve %95 güven düzeyinde tespit etmek üzere, en az 384 kişi ile görüşme yapılması” (Anderson, 1990), amaçlanmıştır. Bu çerçevede toplam 500 kişiye anket uygulanmış ve bu anketlerden 391 tanesi

¹⁰ Creswell ve Clark’a (2011) göre karma yöntem araştırmaları, bir araştırma problemini anlamak için yapılan çalışmada nicel ve nitel yöntemlere dayalı olarak verileri toplama, analiz etme ve harmanlama işlemi olarak tanımlanabilir.

değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen veriler SPSS 18 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

3.5. Araştırmanın Analizi ve Verilerin Yorumlanması

Araştırma verilerinin analizi ve yorumlanması yapılırken, araştırmanın amacı ve hedefleri göz önünde bulundurularak veriler 6 başlık altında ele alınarak analiz edilmiştir. Bunlardan birincisi katılımcı esnafın sosyo-demografik özellikleri, ikincisi araştırmaya katılan esnafın sahibi olduğu işletme yapısı ve mahiyeti ile ilgili hususlar, üçüncüsü esnafın mesleğe yönelim motivasyonu ve iş doyumunu, dördüncüsü esnafın uyguladığı pazarlama stratejisi, beşincisi esnafın müşteri portföyü ve altıncısı ise esnafın zincir marketlere ve zincir marketlerle aralarındaki rekabete ilişkin tutumlarıdır.

3.5.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Tablo 5: Sosyo-Demografik Göstergeler					
Tablo 5.1: Cinsiyet			Tablo 5.2: Yaş		
	f	%		f	%
Kadın	107	27,6	18-24 Yaş	92	24,0
Erkek	280	72,4	25-44 Yaş	126	32,9
Toplam	387	100	45-64 Yaş	129	33,7
			65 Yaş ve Üstü	36	9,4
			Toplam	383	100
Tablo 5.3: Eğitim Durumu			Tablo 5.4: Araştırmaya Katılan Esnafın İşletmelerinin Olduğu Yer		
	f	%		f	%
Okur-Yazar değil	4	1,0	Ardahan Merkez	236	60,5
Okur-yazar ama bir okul bitirmemiş	16	4,2	Çıldır	59	15,1
İlkokul -Ortaokul	83	21,7	Damal	10	2,6
Lise	144	37,7	Göle	33	8,5
Ön lisans ve lisans	119	31,2	Hanak	31	7,9
Lisansüstü	16	4,2	Posof	21	5,4
Toplam	382	100	Toplam	390	100

Katılımcıların %72,4'ü erkek, %27,6'sı kadın olup örnekleme oluşturan her dört kişiden neredeyse üçü erkektir. Bunun en önemli sebebi, yörede esnaflık yapanların çok büyük bir çoğunluğunun erkeklerden oluşmasıdır. Yaş yapısı bakımından, katılımcıların büyük bir çoğunluğu 25-64 yaş aralığındadır. Ankete katılanlardan yaklaşık olarak her on kişiden biri 65 yaş ve üstü olup, diğer yaş aralığındakilere göre 65 yaş ve üstü oldukça azdır.

Yaş grupları içinde çoğunlukta olan kesim lise mezunları iken, onu ön lisans ve lisans ile ilkokul ve ortaokul mezunları izlemiştir. Okuryazar olmayanların oranı ise yalnızca %1 kadardır. Bununla beraber, araştırmaya katılan esnafın %60,5'i Ardahan Merkez'den iken; %15,1'i Çıldır, %8,5'i

Göle, %7,9'u Hanak, %5,4'ü Posof ve %2,6'sı ise Damal ilçesindedir.

3.5.2. Katılımcı Esnafın İşletme Yapısı ve Mahiyetiyle Bağlantılı Hususlar

Tablo 6: Katılımcı Esnafın İşletme Yapısı ve Mahiyeti					
Tablo 6.1: Araştırmaya Katılan Esnafın İşletme Sahiplik Durumu			Tablo 6.2: Araştırmaya Katılan Esnafın Sahip Olduğu İşletmenin Mülkiyet Durumu		
	f	%		f	%
Şahıs işletmesi	308	80,2	Sahibiyim	205	52,7
Aile Şirketi	72	18,8	Kiracısuyim	166	42,7
Yerli veya Yabancı Ortaklı	4	1,0	Sadece İşletmecisuyim	18	4,6
Toplam	384	100	Toplam	389	100
Tablo 6.3: Araştırmaya Katılan Esnafın Herhangi Bir Meslek Kuruluşuna Üyelik Durumu			Tablo 6.4: Araştırmaya Katılan ve Bir Meslek Kuruluşuna Üye Olan Esnafın Bağlı Olduğu Kuruluş Bilgisi		
	f	%		f	%
Evet	269	69,5	Esnaf ve Sanatkârlar Odası	244	75,8
Hayır	118	30,5	Ticaret ve Sanayi Odası	78	24,2
Toplam	387	100	Toplam	322	100
Tablo 6.5: Katılımcıların Esnaflık Yaptıkları Süre			Tablo 6.6: Katılımcıların Sahip Oldukları İşletmenin Metrekare Cinsinden Büyüklüğü		
	f	%		f	%
1 yıldan az	21	5,4	30 m ² 'den az	45	11,7
1-4 yıl	87	22,4	30m ² – 69m ²	164	42,5
5-14	103	26,5	70m ² – 119m ²	130	33,7
15 yıl ve daha fazla	178	45,8	120 m ² ve daha fazla	47	12,2
Toplam	389	100	Toplam	386	100
Tablo 6.7: Araştırmaya Katılan Esnafın Sahip Oldukları İşletmede Ücretli Çalışan Durumu			Tablo 6.8: Katılımcıların Faaliyet Gösterdikleri Sektör		
	f	%		f	%
Yok	196	50,3	Gıda	187	48,1
1 kişi	98	25,1	Giyim	54	13,9
2 – 5 kişi	75	19,2	Kırtasiye	40	10,3
6 ve daha fazla	21	5,4	Nalburiye	39	10,0
Toplam	390	100	Diğer	69	17,7
			Toplam	389	100

Tablo 6'da yer verildiği üzere, araştırmaya katılan esnafın işletme yapısı, esnaflık yapısıyla ilgili hususlara bakıldığında, katılımcıların %80,2'si şahıs işletmesi işletmekte iken; %18,8'ininki ise aile işletmesidir. Yerli ve yabancı ortaklı işletme sahibi esnafın oranı ise, yalnızca %1'dir. Katılımcıların yarısından fazlası olan %52,7'si çalıştığı dükkânın sahibi, %42,5'i ise kiracıyken; %4,6'sı ise işletmecisidir.

Araştırmaya katılan esnafın %69,5'i gibi büyük bir çoğunluğunun kayıtlı olduğu bir meslek kuruluşu bulunmakta iken; %30,5'inin ise kayıtlı olduğu bir kuruluş yoktur. Meslek kuruluşlarına kayıtlı olanların, %75,8'i Esnaf ve Sanatkârlar Odası'na, %24,2'si ise Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlıdır. Katılımcıların %45,8'i 15 yıl ve daha fazla zamandan beri esnaflık yapanlardan oluşmaktadır. Buna göre katılımcıların neredeyse yarıya yakını 15 yıl ve daha fazla süredir esnaflık yapan kimselerden oluşurken, 1 yıldan

daha az süredir esnaflık yapanların oranı oldukça düşüktür.

Katılımcıların %42,5'inin dükkânı 30m² – 69m², %33,7'sinin dükkânı 70m² – 119m², %12,2'sinin dükkânı 120 m² ve daha fazla iken, %11,7'sinin dükkânı ise 30 m²'den daha azdır. Bununla beraber görüşme yapılan esnafın yaklaşık yarısının (%50,3) hiçbir ücretli çalışmanı yokken; %25,1'inde 1 kişi, %19,2'sinde 2-5 kişi, %5,4'ünde 6 ve daha fazla kişi çalışmaktadır. Katılımcıların yaklaşık yarıya yakını (%48,1) gıda sektöründe çalışanlardan oluşurken, %13,9'u giyim, %10,3'ü kırtasiye, %10'u nalburiye ve %17,7'si ise diğer sektörlerde esnaflık yapmaktadırlar.

3.5.2.1. Sosyo-Demografik Faktörler ile Tablo 6'daki Değişkenler (Esnafın İşletme Yapısı, Mahiyeti ve İmkanları) Arasındaki İlişki¹¹

Cinsiyet açısından kadınları çok büyük bir çoğunluğu çalıştığı işletmenin kiracısı veya işletmecisiyken (%62,8); erkeklerin çok büyük bir oranı ise sahibidir (%58,2). Yaş faktörüne bakıldığında, yaş arttıkça dikkat çekici bir oranda çalıştığı dükkânın sahibi olanların oranı da artmaktadır. Buna mukabil olarak yaş aralığı düştükçe, bulunduğu dükkânın kiracısı olanlar ile sadece işletmecisi olanların oranı da düşmektedir.

Cinsiyet bakımından, 4 yıldan daha az süredir esnaflık yapan kadın oranı erkeklerden fazla iken, 5 yıl ve üzeri esnaflık yapanlar arasında erkeklerin oranı kadınlara göre daha fazladır. Öyle ki; 15 yıl ve üzeri esnaflık yapan erkeklerin oranı %54,1 iken; kadınların oranı %22,6'dır. Bu durum son dönemlerde kadınların esnaflık mesleğine daha fazla yönelmeye başladığının bir göstergesidir.

Yaş ile araştırmaya katılan esnafın meslek yaşı arasında anlamlı bir ilişki vardır. Nitekim, yaş aralığı azaldıkça meslek yaşı düşmekte, yaş aralığı arttıkça meslek yaşı artmaktadır. Burada yaş kırılımı özellikle 15 yaş ve üstü çalışanlar ile altı çalışanlarda görülmektedir.¹² Bu durum, iki hususun göstergesidir. Birincisi, esnaflık nispeten istikrarlı bir meslektir. Zira 1 yıldan az süredir esnaflık yapan 45-64 yaş aralığındakilerin oranı

¹¹ Çalışmada, alan tahsisini ekonomik kullanarak yer kazanabilmek amacıyla, değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çapraz tablolara (Çapraz tablo, belirlenen değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla kullanılan bir analiz tekniğidir) ayrıca yer verilmeyerek, anlamlı bulgularına (χ^2) $P: 0,01 < 0,05$ olduğunda) dair analizleri ortaya konulmuştur.

¹² Örneğin 18-24 yaş aralığındakilerin %15,4'ü, 25-44 yaş aralığındakilerin %21,6'sı, 45-64 yaş aralığındakilerin %27,9'u, 65 yaş ve üstündekilerin %11,4'ü 1-4 yaş arası yıldır esnaflıkla uğraşırken; 18-24 yaş aralığındakilerin %22'si, 25-44 yaş aralığındakilerin %37,6'sı, 45-64 yaş aralığındakilerin %62,8'i, 65 yaş ve üstündekilerin %77,8'i 15 yıldan fazla süredir esnaflık yapmaktadır.

%16,7'iken, 15 yıldan uzun süredir esnaflık yapanların oranı %46'dır. Bu sonuç, esnaflığın erken yaşlarda başlanan ve istikrar arz eden bir meslek dalı olduğunu göstermektedir. İkincisi, son dönemlerde gençlerde esnaflığa yönelme eğiliminde artış vardır. Nitekim, 18-24 yaş aralığındakilerin %62,6'ı dört (4) yıldan az süredir esnaflık yaparken, 65 yaş üstündekilerden 4 yıldır esnaflık yapanların oranı %11,2'dir.

Cinsiyet ile faaliyet gösterilen sektör arasındaki ilişkiye bakıldığında, nalburiyede çalışanların %84,2'si, gıda sektöründe çalışanların %78,4'ü, kırtasiye sektöründe çalışanların %64,1'ü erkektir. Öte yandan giyim sektöründe çalışanların %57,4'ü kadın, %42,6'sı ise erkektir. Buna göre erkekler daha çok nalburiye, gıda, kırtasiye sektöründe yoğunlaşırken, giyim sektöründe çalışan kadın oranı erkeklere göre daha fazladır.

Yaş açısından bakıldığında, 45-64 yaş aralığındakilerin büyük çoğunluğu gıda sektöründe çalışırken en az faaliyet gösterdikleri sektör giyim sektörüdür. 65 yaş üstündekilerin ise, %55,6'si gıda, %16,7'si nalburiye, %11,1'i giyim, %2,8'i kırtasiye sektöründe çalışırken, %13,9'u diğer sektörlerde faaliyet yürütmektedir. 65 yaş üstünde kırtasiye sektöründe çalışanların oldukça düşük oranda olduğu görülmektedir. Buna göre, çalışılan sektörler yaş arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Yaş ve çalışılan sektör arasındaki ilişkiye sektör açısından bakıldığında gıda sektöründe çalışanların yoğunluklu çalışma yaşı 25-64 yaş aralığı olup bu yaş aralığı kırıma noktasıdır. Kırtasiye sektöründe ağırlıklı çalışma yaşı 18-24 ila 45-64 yaş aralığı olup bu sektörde 65 yaş ve üstü çalışanların oranı oldukça düşüktür. Giyim sektöründe çalışanlarla yaş arasında bariz bir anlamlı farklılık vardır. Nitekim, giyim sektöründe yaş aralığı arttıkça çalışan oranı düşmektedir. Buna göre giyim sektörü daha çok genç yaştakilerin yaptığı bir sektör olarak öne çıkmaktadır. Nalburda çalışanlarda ise, 65 yaş ve üstü istisna olmak üzere, yaş aralığı arttıkça, nalburda çalışanların oranı da artmaktadır.

Eğitim durumuna bakıldığında, kırtasiye sektöründe okuryazar olmayıp da çalışan kimse yoktur. Kırtasiye sektöründe çalışanlarla eğitim seviyesi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Zira, eğitim düzeyi arttıkça kırtasiye sektöründe çalışanların oranı da artmıştır.¹³ Okuryazar olmayanlardan ürün çeşitliliği yoğun olan ve analitik muhakeme gerektiren kırtasiye ve nalburiye gibi sektörlerinde çalışan ise hiç yoktur.

¹³ Nitekim kırtasiye sektöründe çalışanların %63,1 gibi büyük bir oranı önlisans ve üstü eğitim seviyesindedir. Okur-yazar olmayanların %50'si gıda sektöründe, %50'si ise giyim sektöründe çalışmaktadır.

3.5.3. Katılımcı Esnafın Mesleğe Yönelim Motivasyonları ve İş Doyumuna Dair Hususlar

Tablo 7: Katılımcı Esnafın Mesleğe Yönelim Motivasyonları ve İş Doyumu					
Tablo 7.1: Araştırmaya Katılan Esnafın, Mesleği Seçme Nedeni			Tablo 7.2: Araştırmaya Katılan Esnafın, Meslekleriyle İlgili En Çok Rahatsızlık Duydukları Husus		
	f	%		f	%
Aile mesleği	130	33,5	Stres	79	20,6
İş bulamamak	119	30,7	Riskler, belirsizlikler	64	16,7
Daha çok para kazanma isteği	59	15,2	Sabit bir gelirim olmaması	61	15,9
Rastlantı	38	9,8	Rekabet kaygısı	59	15,4
Üniversite eğitimin sebebiyle	14	3,6	İş yükü	49	12,8
Diğer	28	7,2	Tatil olmaması	41	10,7
Toplam	388	100	Bu mesleği sevmemek	12	3,1
			Diğer	18	4,7
			Toplam	383	100
Tablo 7.3: Araştırmaya Katılan Esnafın, Meslekleriyle İlgili Gelecek Planları					
	f	%		f	%
İşi büyütmek	126	32,7			
İşi devam ettirmek	114	29,6			
İşi bırakmak	86	22,3			
İşi değiştirmek	41	10,6			
Diğer	18	4,7			
Toplam	385	100			

Araştırmaya katılan esnafın %33,5'i aile mesleği olduğu için, %30,7'si iş bulamadığı için, %15,2'si daha fazla para kazanmak için, %9,8'i rastlantı sonucu, %3,6'sı üniversite mesleği nedeniyle esnaflık mesleğini seçtiğini ifade ederken; %7,2'si ise diğer sebeplerle esnaflık yapmaktadır. Buna göre aile mesleği olduğu için esnaflığa yönelenler çoğunlukta olmakla birlikte, yaklaşık her on esnaftan dördü iş bulamadığı ve rastlantı sonucu esnaflığa yöneldiğini belirtmiştir. Bu durum, oldukça manidardır. Zira daha fazla para kazanmak esnaflığa yönelenlerin oranı yalnızca %15,2 iken; geri kalan önemli bir çoğunluk daha edilgen ve mecburî faktörlerin tesiriyle esnaflığı seçmişlerdir.

Araştırmaya katılan esnafın %20,6'sı yaptıkları işle ilgili öncelikli olarak stresten, %16,7'si riskler ve belirsizliklerden, %15,9' sabit bir gelirin olmamasından, %15,4'ü rekabet kaygısından, %12,8'i iş yükünden, %10,7'si tatil olmamasından, %3,1'i yaptığı işi sevmemesinden kaynaklı olarak rahatsızlık duyarken, %4,7'si ise diğer sebeplerle icra ettiği işten memnun değildirler. Buna göre esnafın sırasıyla, stres, risk ve belirsizlikler, sabit gelirin olmaması, rekabet kaygısı, iş yükü, tatil olmaması, mesleği sevmemesi gerekçesiyle yaptığı işten rahatsızlık duymaktadırlar. Araştırmaya katılanlara meslekleriyle ilgili en çok rahatsızlık duydukları hususun ne olduğuna yönelik bir soru yöneltilmiştir. Nitel olarak yöneltilen bu soruya, katılımcılar, mesleki itibarın düşüklüğü, dar geliri (sorunlu) müşterilerle baş etme durumunda kalınması, borç yükü, tatil yapamamak,

personel yetersizliği, maliyetlerin yüksekliği, sabit gelirin olmaması, belirsizlik, haksız rekabet, gelecek kaygısı, güvencesizlik, yeteri kadar kazanamamak, yorgunluk, uzun çalışma süreleri, zincir marketlerin çokluğu, zamlar, işin ağırlığı, enflasyon, ekonomik kriz, alım gücünün düşüklüğü, internet alışverişinin artması ve göç gibi sosyal, ekonomik ve psikolojik temalarda tasnif edilebilecek yanıtlar verdikleri görülmektedir.

Araştırmaya katılan esnafın %32,7'si işi büyütmek, %29,6'sı işi devam ettirmek istediğini belirtirken, %22,3'ü işi bırakmak, %10,6'sı ise işi değiştirmek istediğini ifade etmiştir. Buna göre katılımcıların %52,3'ü işi büyütmek ve işi devam ettirmek isterken; %32,9 gibi dikkat çekici bir çoğunluğu işi bırakmak veya işi değiştirmek istemektedir. Bu durum, esnafın oldukça büyük bir darboğaz, iş doyumu eksikliği ve memnuniyetsizlik içinde olduğunu göstermektedir.

3.5.3.1. Sosyo-Demografik Faktörler ile Araştırmaya Katılan Esnafın Mesleği Seçme Nedeni Arasındaki İlişki

Cinsiyet ile esnafılığı seçme sebebi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Şöyle ki; üniversite eğitimi sebebiyle, rastlantı sonucu ve iş bulamadığı için esnaflığa yönelen kadın oranı erkeklerden fazla iken; aile mesleğini sürdürmek gerekçesiyle esnaf olan erkeklerin oranı kadınlardan daha fazladır. Alan araştırmasından elde edilen verilere göre, kadınlar, erkeklerden daha fazla oranda iş bulamadığı için esnaflığa yönelmektedir. Buna göre, kadınların yaklaşık olarak yarısı sadece iş bulamadığı için ve rastlantı sonucu esnaflık yapmaktadır.

Yaş ve esnaflık mesleğine yönelim sebebi arasındaki ilişkiye bakıldığında, yaş aralığı düştükçe, üniversite eğitiminin bir gereği olarak esnaflığı seçtiğini söyleyenler artmaktadır. Öte yandan, yaş aralığı arttıkça, aile mesleği olduğu için esnaflık mesleğine yöneldiğini ifade edenlerin oranı yükselmektedir. Eğitim durumu ile esnaflığa yönelim sebebi arasındaki ilişkiye bakıldığında, aritmetik olarak artmamakla birlikte eğitim düzeyi arttıkça, aile mesleği olması nedeniyle, rastlantı sonucu ve iş bulamadığı için esnaflık mesleğine yönelenlerin oranı da artmıştır.

3.5.3.2. Katılımcı Esnafın Faaliyet Gösterdiği Sektör ile Mesleği Seçme Motivasyonu Arasındaki İlişki

Sektörel açıdan bakıldığında ilk dikkati çeken konu, mesleği seçme sebepleri arasında aile mesleği olduğu için esnaflığa yönelme faktörünün önemli bir yer tuttuğudur. Bu bağlamda nalbur işi yapanlar arasında aile mesleği olduğu için bu sektöre yönelenlerin oranı (%43,6) oldukça fazladır.

Öte yandan kırtasiye mesleğini seçenlerin, sektöre yönelmesine sebep olan temel etken ise iş bulamama hususu olup, kırtasiye mesleği seçenlerde aile mesleği olduğu için kırtasiyecilik yapanların oranı yalnızca %12,8'dir.

Sektörel açıdan dikkat çeken ikinci bir konu, esnaflığa yönelmede "iş bulamama" faktörünün önemli bir yer tuttuğu hususudur. Nitekim, gıda sektöründe iş bulamama (%35,3) etkeni ikinci önemli faktör olup, kırtasiyecilikte birinci (%33,3), giyimde (%28,3) ve nalburiye de ise üçüncü (%20,5) önemli etkindir.

Üçüncü önemli konu ise 'daha fazla para kazanmak' veya 'üniversite eğitimi sebebiyle' esnaflığa yönelim motivasyonlarının, düşük bir öneme sahip olmasıdır. Keza gıda sektöründekilerin %13,9'u, kırtasiye sektöründekilerin %7,7'si, giyim sektöründekilerin %22,6'sı ve nalbur sektöründekilerin %20,5'i 'daha fazla para kazanmak için' esnaflığı tercih etmişlerdir. Bu bağlamda sektörel açıdan, daha fazla para kazanma arzusunun en etkin olduğu sektörler nalbur ve giyim sektörleriyken, gıda ve kırtasiye sektörlerinde bu faktörün etkisi daha azdır.

3.5.3.3. Sosyo-Demografik Faktörler ile Araştırmaya Katılan Esnafın Meslekleriyle İlgili En Çok Rahatsızlık Duydukları Husus Arasındaki İlişki

Cinsiyet açısından bakıldığında araştırmaya katılan her üç kadından yaklaşık olarak biri esnaflık mesleğinin stresinden rahatsızlık duyduğunu ifade ederken, onu sabit gelirin olmaması, riskler ve belirsizlikler, iş yükü, rekabet kaygısı, tatil olmaması ve mesleği sevmeme hususu takip etmiştir. Erkekler açısından ise en fazla rahatsızlık duyulan husus riskler ve belirsizliklerin fazlalığı etkeni olup, bu faktörü rekabet kaygısı, stres, sabit gelirin olmaması, iş yükü, tatil olmaması ve mesleği sevmeme gibi sorunlar takip etmiştir.

3.5.3.4. Katılımcı Esnafın İşletmelerinin Bulunduğu Yer ile Meslekleriyle İlgili En Çok Rahatsızlık Duydukları Husus Arasındaki İlişki

Ardahan merkezdeki esnafın, meslekleriyle ilgili en önemli üç sorunu, öncelik sırasına göre, stres, sabit bir gelirin olmaması, riskler ve belirsizliklerdir. Çıldır'daki esnafın yaptıkları işle ilgili en fazla rahatsızlık duyduğu ilk üç sorun, rekabet kaygısı, riskler ve belirsizlikler ile iş stresi; Damal esnafının öncelikli üç sorunu, rekabet kaygısı, iş yükü ve stres; Göle'deki esnafın öncelikli üç sorunu ise, mesleğin sabit bir gelirin olmaması, stres ile mesleki riskler ve belirsizlikler; Hanak esnafının

öncelikli mustarip olduğu üç sorun, rekabet kaygısı, sabit bir gelirin olmaması, riskler ve belirsizlikler iken; Posof esnafının öncelikli üç sorunu ise, stres, riskler ve belirsizlikler ile sabit bir gelirin olmamasıdır.

Genel duruma bakıldığında Ardahan il genelinde esnafın öncelikli öne çıkan sorunları şu şekildedir. Birincisi, Ardahan il merkezinde öncelikli sorun stres iken, ilçelerde rekabet kaygısıdır. İkincisi, ilçelerde öne çıkan rekabet kaygısının yanı sıra risk ve belirsizlikler sorunu da dikkat çekici şekilde öne çıkmaktadır. Bu durum, esnafılığı geleceği, iş doyumunu ve meslek saygınlığı açısından bir sorun teşkil etmektedir. Üçüncüsü, il ve ilçelerde en az dile getirilen sorunlardan ilki mesleği sevmeme, diğeri ise tatil olmaması hususudur. Bu bağlamda esnafılığın bir meslek olarak sevilmemesi sorunu oldukça düşük olup esas sorunları stres, riskler ve belirsizlikler, stres ve rekabet kaygısı gibi unsurlardır. Bu durum, esnafın içinde bulunduğu ekonomik ve ticari durumun bir tezahürüdür. Nitekim, esnaflar bir yandan zincir marketlerin yarattığı rekabet kaygısı ile başa çıkarken, diğeri yandan birçok sorunun birlikte oluşturduğu yapısal sıkıntıların yarattığı riskler, belirsizliklerle baş etmek durumundadır. Bu bağlamda, bütün bu etkenlerin esnaf üzerinde ciddi bir stres baskısı oluşturduğu söylenebilir.

3.5.3.5. Sosyo-Demografik Faktörler ile Araştırmaya Katılan Esnafın Meslekleriyle İlgili Gelecek Planları Arasındaki İlişki

Cinsiyet bakımından, işi devam ettirmek ve işi bırakmak isteyen erkek oranı kadınlardan daha fazladır. İş değiştirmek isteyen kadın ve erkek oranı ise birbirine çok yakındır. Öte yandan esnaflık mesleğinde kadınlar daha istikrarlı bir görüntü arz etmektedir. Erkeklerin ise önemli bir oranı ya işi bırakmak ya da değiştirmek istemektedirler. Yaş açısından, yaş arttıkça işe devam etmek isteyenlerin oranı artmakta, işi büyütmek ve işi değiştirmek isteyenlerin oranı çapıcı şekilde düşmektedir. Bu çerçevede genç yaşta kişiler daha çok işini büyütmeyi ve değiştirmeyi düşünürken, ileri yaşta kişiler işini devam ettirmeyi isteyenlerin oranı yüksektir.

3.5.4. Pazarlama Stratejisi ve Bağlantılı Hususlar

Esnaf ve zincir market denkleminde, esnafın zincir marketlerle rekabet edebilecek adil koşulların yer almaması konusu kritik önemi haiz bir konudur. Görüşmecilere göre bu durumun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, vergi sistemi dâhil olmak üzere, esnafların kurumsal firmalarla baş etmesini imkân sağlayacak adil ve rekabetçi yapısal-hukuksal düzenlemelerin olmamasıdır. Konuyla alakalı olarak lise mezunu, erkek bir katılımcı “Eşit şartlarda rekabet edemiyoruz. Çünkü alım gücü eşit değil. Vergisi, mal alımı, her koşulda bizden daha güçlüler.” şeklinde konuşarak,

zincir marketlerle esnaf arasında yaşanan rekabette vergi adaletsizliğinin önemli bir yer tuttuğuna dikkat çekmiştir. Keza, uygulanan vergiler küçük ölçekli işletmeler ve zincir marketlere herhangi bir farklılık gözetmeksizin uygulanmaktadır.

İkincisi, zincir marketlerin esnaf kuruluşlarına nazaran büyük bütçeli, yaygın tedarik ağına sahip, kendine has reklam ve promosyon imkânı olan büyük ölçekli kurumlarla rekabet edememelerinden kaynaklı olan yapısal konulardır. Konuyla alakalı olarak lisans mezunu kadın bir görüşmeci, “Eşit rekabet etmiyorum onların imkânları daha fazla ve reklam/promosyon gibi yollar aracılığıyla tercih imkânlarını daha da artırıyorlar, diyerek zincir marketler karşısında esnafın rekabet gücünün oldukça zayıf kaldığından bahsetmişlerdir.

Üçüncüsü ise zincir marketlerin yaygın ve kapsamlı subeleşmesinden kaynaklı olarak toptan ve sürüme dayalı mal alım-satımlarına bağlı olarak ürün fiyatlarının son derece düşük olmasıdır. Bu noktada zincir marketler yer yer mal ve ürünleri kaynağından, tarlasından, birinci üreticisinden doğrudan ve toptan alabilmek suretiyle maliyetleri olabildiğinde düşürebilmektedir. Bu durum esnafın, zincir marketlerle rekabetini daha da zorlaştırmaktadır. Konuyla alakalı olarak ilkökul mezunu erkek katılımcı, aracı, halci ve diğer tedarikçileri kastederek, “bize gelinceye kadar elden ele geçiyor, onların ürünleri toptan gelirken, daha uzuz oluyor” diyerek sözü edilen sorundan bahsetmiştir.

Pazarlamanın birçok aşamasında olduğu gibi esnaflar açısından sermaye kısıtlılığı ve lojistik sorunlar da önemli meselelerdir. Zira, Ardahan gibi kış mevsiminin soğuk ve uzun olduğu yerlerde, iklim şartlarından etkilenen manav ürünleri gibi malların lojistiği ve saklanması gibi birçok konu belli bir maliyet gerektirdiğinden, esnafların altyapı, bina, tesis, soğuk hava deposu, araç ve personel gibi konularda imkânları zincir marketlere göre daha zayıf ve yetersizdir. Bu durum adil ve eşitlikçi rekabet şartlarını olumsuz etkilemektedir.

Yapılan alan araştırmasında, nitel görüşmelerden ortaya çıkan bir başka husus ise, esnaf ve zincir market rekabetinde önemli bir konu olarak, bölgesel sermayenin il sınırları içinde kalması meselesidir. Bu konuda lise mezunu erkek bir katılımcı, “zincir marketlerin kapatılmasını istiyorum; şehrimin parası dışarı gidiyor” diyerek, zincir marketlerle yapılan alış-verişin, şehrin öz-parasal birikiminin dışarıya aktığına vurgu yapmıştır. Bu bakış açısı son derece manidardır. Zira yerelde faaliyet gösteren ulusal ölçekli işletmelerin merkezleri ülkenin başka bölgelerindedir. Bu durumun,

yerel ekonominin gelişmesi ve bölgesel kalkınma önünde önemli bir engel teşkil edebileceği söylenebilir. Nitekim, esnafların kazandığı sermayeyi şehir sınırları içinde değerlendirip değerlendirmeyeceğinin garantisi olmamakla birlikte, bölgesel kalkınma, bölgesel refah, göçün önlenmesi, yapılaşma, istihdamın artırılması ve göçün azaltılması gibi hususlar bakımından oldukça önem taşımaktadır.

3.5.4.1. Katılımcı Esnafın Müşteri Memnuniyetine Verdikleri Önem

Tablo 8: Katılımcı Esnafın Müşteri Çekmek İçin Yaptıkları Faaliyetler					
Tablo 8.1: Katılımcıların Artan Rekabet Ortamında Müşterilerini Kaybetmemek İçin Bir Faaliyette Bulunup Bulunmadıkları Hususu			Tablo 8.2: (Cevabınız Evet ise) Müşterilerini Kaybetmemek İçin Çaba Gösteren Katılımcıların Yaptıkları Faaliyetler		
	f	%		f	%
Evet	247	64,5	Ürün çeşitliliğini artırma	97	30,3
Hayır	136	35,5	Açılış ve kapanış saatleri ile ilgili düzenleme	61	19,1
<i>Toplam</i>	<i>383</i>	<i>100</i>	Promosyonlu ürün sayısını artırma	52	16,3
			Reklam	47	14,7
			Reyon ve raf düzenleme	18	5,6
			Diğer	45	14,1
			<i>Toplam</i>	<i>320</i>	<i>100</i>

Katılımcıların %64,5'i artan rekabet ortamında, müşteri kaybetmemek ve/veya kazanmak için bir faaliyet içinde olduğunu ifade ederken, %35,5'i herhangi bir çaba sarf etmemektedir. Burada müşteri kaybetmemek ve/veya kazanmak için herhangi bir faaliyet içinde olmayan esnafın oranının oldukça yüksek olması dikkat çekmektedir. Bir faaliyette bulunduğu ifade eden katılımcıların %30,3'ü zincir marketlerin sayılarının artmasıyla, oluşan yoğun rekabet ortamında müşterilerini kaybetmemek için ürün çeşitliliğini arttırdığını, %19,1'i açılış ve kapanış saatlerinde ayarlama yoluna gittiklerini, %16,3'ü promosyonlu ürün sayısını arttırdığını, %14,1'i reklam yaptığını/yaptırdığını, %5,6'sı reyon ve raf düzenine özen gösterdiğini ifade ederken; %14,1'i ise diğer faaliyetlerde bulunduğunu belirtmiştir.

Araştırmaya katılan esnaflar, müşterilerini kaybetmemek ve bir bakıma zincir marketlere karşı ayakta kalabilmek için birtakım özelliklerini avantaja çevirmenin yollarına bakmaktadır. Bu avantajların bir kısmı zincir marketlerin müşterilerine sağlamadığı ya da sağlayamadığı uygulamalardan ibarettir. Küçük ölçekli işletme sahipleri tarafından müşterilere bu bağlamda sunulan avantajların başında, veresiye alışveriş seçeneğinin sunulması gelmektedir. Günümüzde zincir marketler ya da kurumsallaşmış firmalar tarafından müşterilere sunulmayan bu seçenek özellikle dar gelirli olarak nitelendirilebilecek vatandaşlar tarafından cazip bulunan bir alternatif olarak

değerlendirilmektedir.

Bununla beraber, alan araştırmasından elde edilen verilere göre, esnaf, başta coğrafi işaretli olmak üzere, yerel/bölgesel ürünlerin satışına yönelerek de rekabet üstünlüğü elde etmeye çalışmaktadır. Ayrıca nitel görüşmelerden elde edilen sonuçlar, uzun zamandır aynı yerde faaliyet göstermenin de esnafın satışları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bir görüşmeci satışlarının yeterli düzeyde gerçekleşmesini veresiye satış yapmasına ve işletmesinin uzun süredir aynı yerde faaliyet göstermesine bağlamaktadır. Esnafın müşterileri elde tutmak için uyguladığı stratejilerden birisi de müşterilere güler yüz göstermek olduğu görülmektedir. Müşterilerle güler yüz temelinde kurulan ilişkiler, onların alışveriş devamlılığını sağlamaya yönelik bir girişim mahiyetinde değerlendirilebilir.

3.5.4.2. Katılımcı Esnafın Sosyal Medyadan Faydalanma Durumu

Günümüzde, başta sosyal medya olmak üzere iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesi, pazarlamanın tüm zamanlardan daha fazla devingen ve değişken bir hâl almasını sağlamıştır. Esnafın reklam, promosyon ve satış ağırlıklı olarak ticari ve ekonomik saiklerle sosyal medya medyayı kullanması faktörü, zincir marketlerle rekabette önemli bir etken olabilir.

Tablo 9: Katılımcı Esnafın Sosyal Medya Kullanım Durumu ve Amacı					
Tablo 9.1: Katılımcı Esnafın Sosyal Medya Kullanıp Kullanmama Durumu			Tablo 9.2: Katılımcı Esnafın Sosyal Medya Kullanım Sebebi		
	<i>f</i>	<i>%</i>		<i>f</i>	<i>%</i>
Evet	293	76,3	Ticaret-Ekonomi	102	29,8
Hayır	91	23,7	Gündemi takip etmek veya gündem oluşturmak	95	27,8
<i>Toplam</i>	<i>384</i>	<i>100</i>	Eğlenmek, serbest zaman geçirmek, gündelik hayatın stresinden kurtulmak	80	23,4
			Siyaset	13	3,8
			Birilerini takip etmek için veya birileri tarafından takip edilmek için	3	,9
			Eğitim	2	,6
			Diğer	47	13,7
			<i>Toplam</i>	<i>342</i>	<i>100</i>
Tablo 9.3: Katılımcı Esnafın Sosyal Medya Hesapları Üzerinden Ticari İçerikli İletilerini Paylaşma Durumu					
	<i>f</i>	<i>%</i>			
Evet	153	41,7			
Hayır	214	58,3			
<i>Toplam</i>	<i>367</i>	<i>100</i>			

Sosyal medya kullananların oranı, kullanmayanların neredeyse üç katını oluşturmaktadır. Bununla beraber alan araştırmasından elde edilen bir sonuca göre, sosyal medya kullanan esnafın sosyal medya kullanım amaçları arasında ekonomik ve ticari gayelerin çok büyük bir yer tuttuğudur. Buna

göre, yaklaşık olarak her üç esnaftan biri (%29,8), sosyal medyayı öncelikli olarak ticari ve ekonomik amaçlarla kullanmaktadır. Katılımcıların %58,3'ü sosyal medya aracılığı ile promosyon ve indirimlerden haberdar etmek gibi ticari içerikli paylaşımlarda bulunmadığını ifade ederken; %41,7'si ise sosyal medya vasıtasıyla ekonomik ve ticari içerikli paylaşımlarda bulunduğunu belirtmiştir.

3.5.4.3. Katılımcı Esnafın Müşteri Memnuniyeti Uygulamaları

Tablo 10: Katılımcı Esnafın Müşteri Çekme Faaliyetleri					
Tablo 10.1: Katılımcıların Veresiye Verme Durumu			Tablo 10.2: Katılımcıların Fiyat İndirimi Yapmak Gibi Promosyon Faaliyetleri Yapma Durumu		
	f	%		f	%
Evet	252	65,5	Evet	223	58,5
Hayır	133	34,5	Hayır	158	41,5
Toplam	385	100	Toplam	381	100
Tablo 10.3: Katılımcıların Satın Alınan Ürünleri Eve Teslim Hizmeti Verme Durumu			Tablo 10.4: Katılımcıların Ürün İadesi Sunma Olanığı		
	f	%		f	%
Evet	142	37,1	Evet	279	72,5
Hayır	241	62,9	Hayır	106	27,5
Toplam	383	100	Toplam	385	100
10.5: Katılımcıların Kredi Kartı ile Satış Yapma Durumu					
	f	%		f	%
Evet	322	83,6			
Hayır	63	16,4			
Toplam	385	100			

Katılımcıların %65,5'i veresiye satış yaptığını belirtirken, %34,5'i ise veresiye ürün vermediğini ifade etmiştir. Bakıldığında kurumsal zincir marketler, hiçbir şekilde veresiye vermediği gibi, katı bir tutum olarak ödeme yapılmayan ürünü market dışına da bırakmamaktadırlar. Bununla beraber, günümüzde esnaf için veresiye uygulaması, zincir marketlerle mücadele edilmesi için bir ilişki yöntemi olma özelliği de taşımaktadır. Bilhassa yakın ve yüz yüze (birincil) ilişkilerin hâkim olduğu yerlerde, veresiye kültürü esnaf ile vatandaş arasında kazan-kazan anlayışına hizmet eden bir yaklaşım tarzıdır.

Katılımcıların %58,5'i fiyat indirimi gibi promosyon çalışması yaparak ucuz ürün sattığını ifade ederken, %41,5'i ise promosyon faaliyetlerine girişmemektedir. Buna göre araştırmaya katılan her iki katılımcıdan biri, promosyon uygulamasına başvurmuştur. Bunda kuşkusuz, zincir marketler başta olmak üzere rakip faktörlerin rolü ve önemi büyüktür. Dolayısıyla günümüzde esnaf, etrafındaki gelişmeler ve dinamiklerden azade ve izole bir şekilde pazarlama ve satış etkinliğinin bir parçası değildir. Bilakis proaktif bir şekilde, rakiplerine göre konum belirleyen ve rekabete uymak için çaba sarf eden bir taraftır.

Katılımcıların %62,9'u, müşterilerine gerektiği durumlarda eve teslim hizmeti verirken, %37,1'i ise böyle bir hizmet şekli sunmamaktadır. Buna göre yukarıda ifade edildiği üzere, günümüzde esnafın rekabet şartlarının da etkisiyle, müşteriye memnuniyetini tesis etmek üzere ekstra birtakım uygulama ve pratiklere başvurmaktadır. Günümüzde zincir marketler, belli bir fiyatın üzerindeki ürünlerde ve ustalık gerektiren birtakım kuruluşlarda satış sonrası destek vermek suretiyle müşteriye hizmet verebilmektedir.

Katılımcıların %72,5'i müşteriye iade olanağı sunarken, %27,5'i ise iade almadıklarını ifade etmiştir. İade imkânı müşteri memnuniyeti açısından oldukça önemli bir unsur olup, yasalarla güvence altına alınmıştır. Bakıldığında Ardahan'da zincir marketler dışındaki esnafın iade olanakları geniş bir yer tutmaktadır. Ayrıca, katılımcıların %83,6'sı müşteriye kredi kartı ile satın alma imkânı sunarken, %16,4'ü kredi kartı ile satış yapmamaktadır.

3.5.5. Esnafın Müşteri Portföyü

Tablo 11: Katılımcı Esnafın Müşteri Portföyü ve Müşteri Profili					
Tablo 11.1: Katılımcıların Müşteri Portföyü			Tablo 11.2: Katılımcıların Çoğunluklu Müşteri Portföyünü Oluşturan Toplumsal Kesim		
	f	%		f	%
Eş-dost akraba	32	8,3	Mahalle halkı	90	23,4
Mahalleden ve yakın çevreden	101	26,3	Kendi çevrem, akrabalarım	73	19,0
Her yerden	251	65,4	Öğrenci	45	11,7
Toplam	384	100	Memurlar	17	4,4
			Askerler	11	2,9
			Diğer	149	38,7
			Toplam	385	100

Katılımcıların %65,4'ünün müşterisi belli bir sosyolojik bağlam veya çevreden değil, her yerdendir. Bununla beraber, araştırmaya katılan esnafın %26,3'ü mahalle ve yakın çevreden, %8,3'ü ise eş-dost-akraba kesiminden oluşmaktadır. Buna göre esnafın yaklaşık olarak %35'i gibi kayda değer bir oranının müşteri portföyü, eş, dost, akraba ile mahalle ve yakın çevreden oluşmaktadır. Bu durum, yöredeki esnafın müşteri portföyünde birincil ilişkilerin hâlâ önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Katılımcıların %23,4'ü günlük gelen müşterilerinin mahalle halkı olduğunu ifade ederken; %19'unun müşterisi kendi çevresi ve akrabaları; %11,7'sinin öğrenciler, %4,4'ünün memurlar; %2,9'unun askerlerdir. Katılımcıların %38,7'sinin müşterileri ise bunların dışında diğer kesimlerden oluşmaktadır. Burada dikkat çeken husus, esnaftan alış-veriş yapan yaklaşık olarak her iki kişiden biri, mahalle halkından ve esnafın kendi çevresi, akrabaları ve bilhassa öğrencilerden oluşmaktadır. Bu kesimlere

bakıldığında, veresiye alışveriş ve yakın ilişkilerin esnafın müşteri portföyünde önemli etkenler olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede, günümüzde esnaflık açısından, ikili ilişkiler ve akrabalık bağı gibi ahabalık kültürünün belirleyici özelliğini sürdürdüğü söylenebilir. Konuyla alakalı olarak ilkökul mezunu erkek bir görüşmeci, *“Herkes istediği yerlerden alışveriş yapabilir; lakin bizden veresiye alırken; zincir marketlerden nakit alıyorlar ve bu benim zoruma gidiyor ister istemez küsüyorum”* diyerek sözü edilen beklenti ve akabindeki kırgınlıklardan söz etmiştir. Benzer şekilde başka bir görüşmecilerden bazıları ise, *“Evet, etkiliyor esnaftan borç veresiye alan akrabalarım borcunu ödemeyip zincir marketten alışveriş yapıyorlar”* (Erkek, lise); *“Sürekli zincir marketlerden alışveriş yaparlarsa akraba ilişkilerimiz sarsılabilir”* (Kadın, Lise). *“herkesin özgür iradesi...; ama (beni bırakıp zincir marketlerden alış-veriş yapanlara) bir daha satmam veresiye de vermem”* (Kadın, Lise), diyerek mahallelilerden belli bir beklenti içinde olduklarını belirtmişlerdir.

3.5.6. Esnafın Zincir Markete İlişkin Tutumu ve Rekabet Kültürü

Çalışmanın nitel kısmından elde edilen veriler bağlamında, esnafın zincir marketleri kendilerinin varlığına kast eden bir rakip olarak değerlendirmekle birlikte, sistemin doğal bir parçası olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Zira, nicel verilerle bulgulandığı üzere, araştırmaya katılan esnafın önemli bir oranı zincir marketlerden alış-veriş yapmaktadır. Bu bağlamda esnaf ve zincir market rekabetinde esnafın bir kısmı zincir marketlerin varlığını zamanın ruhuna uygun olarak makul ve doğal bir tezahür olarak görmektedirler. Alan araştırmasında nitel görüşme yapılan ve zincir marketlere çeki-düzen verilmesi gerektiğini düşünen katılımcıların beklentileri, iki farklı bağlamda ele alınıp değerlendirilebilir.

Bunlardan *birincisi*, bilhassa küçük yörelerde/yerlerde zincir marketlerin kapatılması veya açılmaması yönündedir. Özellikle belli nüfusun altındaki yerlerde zincir marketlerin açılmaması, açık olanların sayılarının ise en iyi ihtimalle sayılarının arttırılmaması gerektiği belirtilmiştir. Bu konuda lise mezunu erkek bir görüşmeci *“ 2000 nüfusun altındaki yerlerde kısıtlama getirmeleri fazla şube açmamaları ve sattıkları ürünlerin kısıtlamaları”* gerektiğini belirtmiştir. Nüfus konusunda farklı fikirler ortaya çıkmış, örneğin bazı katılımcılar bu sınırın 8.000 olmasını gerektiğini ifade etmiştir. Sınırlandırılma yönündeki talepler arasında sayılarının kısıtlanmasının yanı sıra, ürün gamı ve çeşitliliğinin daraltılması gibi ihtimaller de çokça dile getirilmiştir.

İkincisi, açık olan zincir marketlerin sayılarının ve ürün gamının/çeşitliliğinin sınırlandırılması yönündedir. Bu şekilde düşünen esnaf katılımcılar, konuya daha ılımlı ve gerçekçi yaklaşmakta, zincir marketlerin kapatılmasının mümkün olmadığını, ancak ya sayılarının azaltılmasını veya zincir marketlerde satılan ürün gamının ve çeşitliliğinin sınırlandırılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Örneğin lise mezunu, kadın bir esnaf, “*zincir marketlerin kapatılmasının mümkün olmadığını bildiklerini; ancak satılan ürün çeşitliliğinde azaltım yapıldığı takdirde, sorunların büyük çoğunluğunun çözüleceğini*” ifade etmişlerdir. Bu bakış açısı, neoliberalizmin ana akım ekonomik paradigma olduğu günümüz dünyasında esnafın sisteme mündemiç, rasyonel talep ve beklenti geliştirebildiklerinin bir göstergesi olarak okunabilir. Bu bağlamda lisans mezunu erkek bir görüşmeci ise şunları söylemiştir:

“Evet, kesinlikle sayısının azaltılması ve kontrol altında tutularak serbest ekonomi piyasasına ve sosyal kültürel yapıya zarar vermemesi için kontrol edilmeli. Ayrıca toplumda ekonomik yapının getirisi olduğu gibi zararlarının da geri dönülmez boyutlara ulaşmadan müdahale edilmesi gerekmektedir. Daha açıkçası toplumda esnaf kültürünün yok olmaması mecburidir”

Türkiye’de esnaf/esnaflık sadece ekonomik/ticari işlevleri hasebiyle değil; milli/dini değerlerin önemli bir parçası olarak işbirliği, dayanışma ve yardımlaşma kültürünün temel bir yapı taşı olması sebebiyle de ehemmiyet taşımaktadır. Aşağıdaki tabloda, katılımcı esnafın zincir markete dair tutumları ve rekabet algılarına ilişkin veriler yer almaktadır.

Tablo 12: Katılımcı Esnafın Rakip Konumlandırması ile Zincir Marketlere Yönelik Tutum ve Algıları					
Tablo 12.1: Katılımcıların Öncelikli Rakipleri (Rakip olarak gördükleri öncelikli taraflar)			Tablo 12.2: Katılımcıların Ulusal/Küresel Pazarda Satışı Yapılan Ürünleri, Zincir Marketler Gibi Rakipleriyle Eşit Şartlarda Temin Etme Durumu		
	<i>f</i>	<i>%</i>		<i>f</i>	<i>%</i>
Bulduğum yerde benle aynı ürünü satan esnaf (Diğer bakkalar, nalburlar, giyim ve kırtasiye dükkanları v.b.)	150	39,9	Evet	94	24,5
Ulusal (indirim) zincir marketler	145	38,6	Hayır	289	75,5
Yöredeki hipermarketler ve süpermarketler	41	10,9	Toplam	383	100
Diğer	40	10,6			
Toplam	376	100			
Tablo 12.3: Katılımcıların Ürün Çeşitliliğini ve Fiyatlarını Belirlerken Zincir Marketleri Kontrol Etme ve Onları Referans Alma Durumları			Tablo 12.4: Katılımcıların Kendi Evleri ve Hatta İşyerleri İçin Zincir Marketlerden Alış-Veriş Yapma Durumu		
	<i>f</i>	<i>%</i>		<i>f</i>	<i>%</i>
Evet	152	40,0	Evet	219	57,5
Hayır	228	60,0	Hayır	162	42,5
Toplam	380	100	Toplam	381	100

Katılımcıların %39,9'u, bulunduğu yerde, diğer bakkallar, nalburlar, giyim ve kırtasiye dükkânları gibi kendisi ile aynı ürünü satan rakiplerle, %38,6'sı zincir marketlerle, %10,9'u yöredeki diğer hipermarketlerle/süpermarketlerle rekabet ettiğini ifade ederken, %10,6'sı ise diğerleri ile rekabet ettiğini belirtmiştir. Burada dikkat çeken husus, yöredeki esnaf açısından zincir marketlerin rekabetteki rolü ile alakalıdır. Nitekim katılımcıların yaklaşık olarak %40'ı gibi büyük bir oranı, yöredeki hipermarketler, süpermarketler ile yakınlarında aynı ürünü satan dükkânların değil; zincir marketleri en büyük rakibi olarak işaret etmişlerdir.

Katılımcılardan %75,5'i gibi çok büyük bir oranı, satışını yaptıkları ürünleri zincir marketlerle eşit şartlarda temin edemediklerini ifade ederken, %60'ı ürün çeşitliliğini ve fiyatlarını belirlerken, zincir marketleri kontrol ettiklerini ve %57,5'i gibi büyük oranı, kendi evleri ve hatta iş yerleri için zincir marketlerden alışveriş yaptığını belirtmiştir.

Araştırma kapsamında esnaflara yönelik olarak “*Sizin gibi esnafları zincir marketler karşısında desteklemek için ne tür kamu politikaları uygulanmalıdır?*” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu sorulara yönelik görüşmecilerden toplanan bulgular analiz edildiğinde; toptan alımlarda esnaflara da zincir marketlere tanınan hakların tanınması, zincir marketlerin sayısına sınırlandırmalar getirilmesi, zincir marketlerde ürün gamı ve çeşitliliğine bir sınırlama getirilmesi, reklam olanağının küçük ölçekli işletmeler için de genişletilmesi, küçük ölçekli esnaflara pozitif ayrımcılık uygulanması, zincir marketlerdeki promosyon ürünlere belli kısıtlamaların getirilmesi, zincir marketlerin çevrimiçi satışlarının sınırlandırılması, ürünlere sabit fiyat uygulamasının başlatılması, kooperatifleşmeye gidilmesi, zincir marketlere yönelik denetimlerin artırılması, küçük esnaflara yönelik vergi indirimleri getirilmesi, tarım kredi kooperatiflerine toptancı statüsü kazandırılması, esnaflara sigorta desteği, personel temini konusunda pozitif ayrımcılık yapılması, esnafa düşük kredili faiz imkânlarının tanınması gibi bir çok öneri ön plana çıkmıştır.

Burada bir kamu politikası ve sivil inisiyatif olarak esnafların kendi aralarında kooperatifleşmesi önerisi gibi uygulamaların oldukça etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

4. SONUÇ

Zincir market versus esnaf dikotomisinde, bu iki yapı arasındaki tüm eşitsizliklere rağmen varlıklarını sürdürmeye çalışan esnafın hâl-i pürmelali oldukça sorunlu, trajik ve belirsizdir. Türkiye’de zincir marketlerin tarihi görece olarak, oldukça yeni olmasına rağmen, gelinen noktada esnaf(lık) bir

sektör olarak dar alana sıkışmıştır. Dinamikleri ve işlevi açısından hâlâ oldukça fonksiyonel bir görüntü arz eden esnafın silinip gitme tehlikesi söz konusu olmamakla birlikte, bir varlık-yokluk mücadelesi verdiği açıktır.

Bu bağlamda esnaflığın, zincir marketler karşısındaki akıbeti farklı boyutlarıyla sorgulanmayı hak eden kritik önemi haiz bir konudur. Nitekim esnafın yaşadıkları sorunlar bilhassa küçük/orta ölçekli şehirlerde çarpan etkileriyle birlikte çok boyutlu ve derin olumsuz etkiler bırakmaktadır. Esnafın varlık alanı daraldıkça, özellikle çevreden merkeze göçler artmakta, işsizlik çoğalmakta, istihdam azalmakta, bölgesel kalkınmışlık farkları artmakta, bölgesel refah azalmakta ve bölgesel öz-sermaye dışarıya akmaktadır.

Esnaf kesiminin, zincir marketleri karşısında tutunarak varlıklarını sürdürebilmesi, mevcut koşullarda oldukça zor görünmektedir. Bu anlamda neoliberal ekonomik sistemde, Türk kültürel ve toplumsal yapısı içerisinde nevi şahsına münhasır önemi olan esnaflığın korunması için yapısal ve hukuksal düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Keza, neredeyse her cadde ve sokakta bir veya birden fazla miktarda zincir market bulunmakta olup esnaf yaygın olarak erişime açılmış olan zincir marketlerle rekabet edemez bir durumdadırlar.

Çalışmada, araştırma sonuçlarında ortaya çıktığı üzere, Ardahan ili örneğinde esnafın önemli bir oranı kendi mülkü olmayan mekânlarda yüksek kiralarda hizmet vermektedir. Bununla beraber, araştırmaya katılan esnafın büyük bir çoğunluğu iş bulamadığı veya aile mesleği olduğu için esnaflık mesleğine yönelirken, daha fazla para kazanmak için esnaflık mesleğini seçenlerin oranı oldukça düşüktür. Ücretli çalışana sahip işletme oranı son derece sınırlıdır. Bu durum, hem esnaflık sektöründe istihdam darlığının bir göstergesi olduğu gibi, aynı zamanda zincir marketlerle adil ve eşit rekabet imkânını kısıtlayan birçok faktörden biridir.

Günümüzde esnaf birçok sorunla baş etmek durumunda kalmaktadırlar. Araştırma sonuçlarına göre, frekans sıklığı dikkate alındığında sırasıyla bu sorunlar, aşırı stres, borç yükü, risk ve belirsizlikler, sabit gelirin olmayışı, rekabet kaygısı, iş yükü, tatil yapamamak ve yaptıkları işi sevmemektir. Ayrıca nitel araştırma verilerinden elde edilen sonuçlara göre personel yetersizliği, maliyetlerin yüksekliği, gelecek kaygısı, mesleki itibarsızlık, güvencesizlik, yeterince kazanç elde edememek, yorgunluk, uzun çalışma saatleri, enflasyon, ekonomik kriz, alım gücünün düşüklüğü, internet alışverişinin yaygınlaşması ve ilin göç verme sorununun devam etmesi gibi sosyal, ekonomik, toplumsal ve psikolojik sorunların da esnaf

üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktadır.

Bunun yanı sıra, bölge ve yöredeki sıcak paranın, zincir marketler vasıtasıyla şehir dışına taşınması sorunu da göz ardı edilmemelidir. Nitekim ekseriyetle buldukları yörede doğan, büyüyen ve ticarete atılan esnaflar, yaşadıkları yerin yatırım ve sermaye birikiminin en önemli kaynaklarından biridir. Bu çerçevede yörede esnaflara akan para, şehrin iç ve öz dinamikleri açısından kritik önemi haiz konulardan biri olup, esnaf ağı içinde dolaşımda kalmayan sıcak para, bölgesel refah ve kalkınmışlık farklarının belirleyici etmenlerinden biri olabilmektedir.

Bu çerçevede yöre esnafı, pozitif ayrımcılık beklemektedir. Bu bağlamda esnaflar birtakım alternatif ihtimallerden söz etmiştir. Bunlardan *birincisi* belli nüfusun altındaki yerlerde zincir marketlerin açılmasının engellenmesi veya açık olanlara yenisinin eklenmemesi şeklindedir. İkincisi, sözü edilen hassas bölgeler için açık olan zincir marketlerin sayısının ve ürün gamının-ürün çeşitliliğinin azaltılması yönündedir. Bunun yanı sıra zincir marketlerde her türlü ürününün satışına izin verilmemesi gibi düzenlemelere karşın esnafa vergi oranlarının düşürülmesi, düşük faizli kredi imkânlarının geliştirilmesi, esnafılıkta istihdamı arttıracak yapısal düzenlemelerin hayata geçirilmesi, reklam ve promosyon açısından pozitif ayrımcılık yapılması, esnaf kooperatifleşmesinin tesis edilmesi gibi düzenlemeler de dile getirilen hususlar arasındadır.

Gelinen noktada bu çalışma, esnaf ve zincir market arasında iyi-kötü, doğru-yanlış, olumlu-olumsuz gibi değer yargılarının izini sürmemektedir. Nitekim serbest piyasa ekonomisi bir aurdur ve bu atmosferin kendine özgü kuralları vardır. Öte yandan esnaflığın, Türk toplumu açısından, tarihi, ekonomik, ticari, kültürel ve sosyal bakımdan belli bir önemi bulunmakla birlikte; zincir marketlerin, bilhassa dar ve orta gelirli vatandaşlar açısından, cazip fiyat olanakları, standart kalite, ürün çeşitliliği ve hizmet kalitesi gibi hususlarda oldukça işlevsel bir rolü olduğu yadsınamaz. Bu çerçevede bu çalışma, esnaf ve zincir market rekabetine esnafların perspektifinden yaklaşarak ampirik bir analiz ortaya koyarken; mevzuya vatandaş/müşteri ve hatta zincir marketlerin perspektifinden yaklaşan farklı çalışmalar, konuya daha geniş ve derinlikli bir bütünlük kazandıracaktır.

5. SUMMARY

The ancient tradesman culture is in danger of extinction, particularly in the face of chain markets, whose popularity and number have increased in recent years. Chain markets, which appeal to different segments of society with their affordable

prices, widespread supply network, wide product range and diversity, and high-budget corporate structures, are a hybrid market that includes products from almost every sector, from clothing to cosmetics, from bakery products to stationery products, from food to motor vehicles, from fish products to hardware store materials. It provides a market image. On the other hand, various reasons, such as some wrong public policies implemented, financial crises, insufficient marketing and lack of professional knowledge, an unfair tax system, and legal regulations not observed in the legislation, cause tradesmanship to lose power day by day. Particularly, as urbanization and modernization intensify, the tradesmen serving low-income families and neighborhood children in inexpensive neighborhood shops have transformed into marketplaces selling unsophisticated products. However, as urbanization, industrialization, and modernization increased, tradesmen were negatively affected by this transformation and pushed out of busy areas, as they did not have the financial means to meet the increasing shop prices and rental rates. However, the widespread use of credit cards and opportunities is advantageous in many aspects, such as affordable prices, quality standards, and warranty opportunities. In this context, the majority of tradesmen, who have had to cope with the problems caused by not being able to compete with chain markets that have grown uncontrollably by opening branches in almost every neighborhood and village in recent times, are struggling for existence in their modest places. The main purpose of this study is to investigate how tradesmen are affected by the competition with chain markets in the case of Ardahan province. Based on this, the aim is to analyze the situation and basic problems of the tradesmen and propose solutions to the identified problems. In this context, in the case of Ardahan province, a field research was conducted using the *'Fully Structured Interview Form'* with 391 people, using a mixed method where qualitative and quantitative data were used together. The research obtained shows that as the wealth area of tradesmen, who are unable to compete against chain markets, shrinks, migration from the periphery to the center increases, unemployment increases, employment decreases, regional development differences increase, regional prosperity decreases, and regional equity capital flows out. However, according to some of the empirical data obtained, while the majority of tradesmen turn to the tradesman profession because they cannot find a job or it is their family profession, the rate of those who choose the tradesman profession to earn more money is quite low. The number of businesses with paid employees is extremely limited. However, according to frequency, reasons such as excessive stress, debt burden, risk and uncertainties, lack of fixed income, competitive anxiety, workload, not being able to take holidays, and not liking the job they do are the problems that tradesmen suffer the most. On the other hand, according to the results obtained from qualitative research data, personnel shortages, high costs, anxiety about the future, insecurity, not earning enough income, fatigue, long working hours, inflation, economic crisis low purchasing power, widespread internet shopping, and the continuing problem of immigration to the province. Social, economic, social, and psychological problems such as these also put great pressure on tradesmen. Furthermore, we should not overlook the issue of

transporting the region's hot money through chain markets, both within and beyond the city.

6. KAYNAKLAR

- A-101 Kurumsal. (2024). Hakkımızda. *A-101*. 17 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.a101.com.tr/hakkimizda> adresinden erişildi.
- Aktan, C. C. & Dileyici, D. (2007). *Modern politik iktisat, kamu tercihi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akyurt, M. A. (2020). Sosyo-ekonomik değişimle başa çıkmak: Küçük esnafın taktikleri. *Journal of Economy Culture and Society (Özel Sayı)*, 1(1), 291–314.
- Anderson, G. (1990). *Fundamentals of educational research*. London: The Farmer Press.
- Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve muhafazakâr demokrasi*. Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Avşaroğlu, N. (2004). *Bir zamanlar ekonomalar vardı* (C. 5–07). Ankara: TMMOB Yayını.
- Aydemir, M. ve Ateş, M. (2011). Küçük sanayi sitelerinde kurumsal sosyal sorumluluk olgusu: Bilecik küçük sanayi sitesi örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 169–180.
- Aydın, Z. (2013). *Neoliberalizmin Türkiye'deki istihdam politikalarına etkisi*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bağcı, U. E. (2018). *Yerel perakendecilerin dayanma, yeniden uyarlanma ve direnme stratejileri: Eskişehir Örneği*. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Baykul, A. & Dulupçu, M. (2009). Isparta il merkezindeki gıda hizmet sektöründe çalışan esnafın sorunları üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 63–81.
- BİM KAP. (2023). 1 Ocak – 31 Aralık 2022 Hesap dönemine ait konsolide finansal tablolar ve bağımsız denetçi raporu. *EY Firmi*.
- BİM Kurumsal. (2024). BİM A.Ş. Hakkımızda. *BİM A.Ş.* 17 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.bim.com.tr/> adresinden erişildi.
- BİZİM Kurumsal. (2024). BİZİM MARKET, Hakkımızda. *BİZİM TOPTAN SATIŞ MAĞAZALARI A.Ş. BİZİM*. 17 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.bizimtoptan.com.tr/> adresinden erişildi.
- Can, N. (2005). *Özgür birey, sınırlı devlet*. Ankara: Hece Yayınları.
- Candemir, A. (2010). Perakendecilik sektöründe kent bakkalların rekabet gücünün analizi: İzmir örneği. *Ege Academic Review*, 10(1).
- Carrefour A.Ş. (2023). Carrefourse Carrefour Sabancı Ticaret Merkezi A.Ş. *CARREFOURSA CARREFOUR SABANCI TİCARET MERKEZİ A.Ş.*
- Carrefoursa Kurumsal. (2024). carrefoursa, Hakkımızda. *CARREFOURSA CARREFOUR SABANCI TİCARET MERKEZİ A.Ş.*
- Çöloğlu, H. (1983). *Stagflasyon, 1975-1980 Türkiye bunalımı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, İİBF Yayını.
- Creswell, J. W. & Clark, P. V. L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research*. London: SAGE Publication, Inc.

- Deloitte 2022 Raporu. (2022). *Deloitte perakendenin küresel güçleri, 2022 raporu*. <https://www.deloitte.com/content/dam/assets-shared/legacy/docs/analysis/2022/gx-global-powers-of-retailing-2022.pdf> adresinden erişildi.
- Demir, Ö. (2003). *Küresel rekabette etkin devlet: Türkiye için etkin bir devlet oluşturma imkânı*. Nobel Yayınları.
- Denhardt, R. B. & Denhardt, J. V. (2000). The new public service: Serving rather than steering. *Public Administration Review*, 60(6), 549–559.
- Dunleavy, P. & Hood, C. (1994). From old public administration to new public management. *Public Money & Management*, 14(3), 9–16. doi:10.1080/09540969409387823
- euronews. (2022). Marketler kaçta alıp kaçta satıyor: BİM, ŞOK, Migros ve CarrefourSA zincir marketlerin kâr oranı kaç? *Euro News*. 19 Mayıs 2024 tarihinde <https://tr.euronews.com/business/2022/12/08/marketler-kaca-alip-kaca-satiyor-bim-sok-migros-ve-carrefoursa-zincir-marketlerin-kar-oran> adresinden erişildi.
- Gökbel, A. (2007). Ahiliğin sosyo-ekonomik işlevleri. II. *Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu* içinde . Ankara.
- Güler, B. A. (2016). *Yeni sağ ve devletin değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Gürman, A. A. (2006). *Dünya perakendeciliğinde globalleşme eğilimleri ve Türk perakendecilik sektörüne etkileri*. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi*. (Çev: Aylin Onocak, Ed.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hughes, O. E. (1994). *Public management and administration*. London: Macmillan Press.
- İncekara, İ. (2017). *İndirimli mağazalar ve yerel zincirlere karşı bakkalların yaşama çabaları*. Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Kocatürk, G. A. (2021). Kahraman esnaf süpermarkete karşı: bir yerel toplumsal hareket örneği. *Kahraman Esnaf Süpermarkete Karşı: Bir Yerel Toplumsal Hareket Örneği*, 6(2), 252–272.
- Küçükkuşurlu, M. (2018). *Erzurum çarşı pazar, (Eski Erzurum çarşıları ve üretim mekânları)*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Lan, Z. ve Rosenbloom, D. H. (1992). Editorial. *Public Administration Review*, 52(6).
- MİGROS KAP. (2023). Migros Ticaret A.Ş. 1 Ocak-31 Aralık 2022 Hesap Dönemine Ait Konsolide Finansal Tablolar ve Bağımsız Denetçi Raporu. *Migros Ticaret A.Ş.* 17 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.kap.org.tr/ekindir/4028328c86845fa80186991bba9f6c5a> adresinden erişildi.
- MİGROS Kurumsal. (2024). MİGROS, Hakkımızda. *MİGROS A.Ş.* 17 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.migroskurumsal.com/> adresinden erişildi.
- Osborne, D. & Gaebler, T. (1992). *Reinventing government: How the entrepreneurial spirit is transforming the public sector, reading* (Reading). Addison-Wesley Publishing Company.

- Öztürk, İ. (2006). Türkiye’de perakende sektörü. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 69–81.
- Öztürk, N. (2015). Ahilik teşkilatı ve günümüz ekonomisi, çalışma hayatı ve iş ahlaki açısından değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7.
- Öztürk, Nazım. (2005). *Kalkınma kuramlarına eleştirel bir yaklaşım*. Ankara: Roma Yayınları.
- Pala, M. & Saygı, B. (2004). *Gıda sanayinde büyük mağazaların perakendeci markalı ürün uygulamaları*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Pollitt, C. (1990). *Managerialism and public services: The Anglo-American experience*. Oxford, İngiltere: Oxford, Basil Blackwell.
- Ridley F. F. (1996). The new public management in Europe: Comparative Perspectives. *Public Policy and Administration*, 11(1), 16–29.
- Şengül, M. (2018). *Tüketim toplumunda bakkal hâlleri: Malatya’da perakende sektörünün dönüşümü ve bakkallar*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- ŞOK KAP. (2023). ŞOK Marketler 2022 Faaliyet raporu. *ŞOK Marketler Ticaret A.Ş.*
- ŞOK Kurumsal. (2024). ŞOK MARKET, Hakkımızda. *ŞOK Marketler Ticaret A.Ş.* 17 Mayıs 2024 tarihinde <https://www.sokmarket.com.tr/> adresinden erişildi.
- TDK. (2024). Esnaf. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- ticaret.gov.tr. (2005). *Esnaf ve sanatkarlar meslek kuruluşları kanunu*. <https://ticaret.gov.tr/esnaf-sanatkarlar/mevzuat/kanun> adresinden erişildi.
- Timur, M. C. (2019). *Politik faktörler bağlamında makro-ekonomik göstergelerin incelenmesi: Orta ve üst gelir grubu ülkeleri örnekleminde deneysel bir analiz*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Sicil Gazetesi İstatistikleri. (2024). TESK. *Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu*.
- Tuzcuoğlu, K. S. (1999). *Perakende piyasalarında dayanıksız tüketim ürünleri ile ilgili gelişmeler-bireysel markalı ürünlerde satın alma davranışı*. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Vurgun, S. Y. (2018). Geçmişten günümüze Bilecik bölgesi manavlarının sosyo-kültürel hayatlarının analizi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, (3), 490–508.
- Walsh, K. (1995). *Public services and market mechanisms*. London: Macmillan Press.
- Yaman, A. (2019). *Mersin ili kadın esnaf ve sanatkârlarının sosyal, ekonomik profillerinin ve sorunlarının analizi*. Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Yeniceli, R. (2017). Geçmişten günümüze bakkalın yeri. *Gorgon Dergisi*, (1), 48–57.
- Yıldız, A., Gavcar, E. & Kavacık, M. (2013). Dalaman esnafının sorunları ve çözüm önerileri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 122–134.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerinin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Bu çalışma, Ardahan Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından (2021-004 NOLU PROJE kapsamında) desteklenmiş olup, proje yürütücülüğünü Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ yapmıştır. Ardahan Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ederiz.

Katkı Oranı Beyanı: Bu çalışmaya ismi geçen yazarların her biri eşit düzeyde katkı sağlamıştır.

Gönderim Tarihi: 12.12.2023

Kabul Tarihi: 05.03.2024

KAMU DİPLOMASİSİNDE DIŞ YARDIMLAR: TÜRKİYE- AFGANİSTAN ÖRNEĞİ

Foreign Aid in Public Diplomacy: The Example of Türkiye – Afghanistan

Ömer AĞIR

Dr., Elazığ İl Mili Eğitim Müdürlüğü
omeragir76@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-5098-9211

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Uluslararası dış yardım, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde önemli ölçüde hukuki alt yapısı oluşturularak kurumsal hale gelmekle kalmamış, kısa süre içinde Soğuk Savaş döneminin en önemli diplomasi araçlarından biri haline gelmiştir. Tarih boyunca topluluklar ve ülkeler arasındaki dış yardım faaliyeti 1945 sonrası dönemde kavuştuğu sistematikten ve uygulamalarından farklı olsa da, uygulamada daima var olmuştur. İnsani yardım amacıyla yapılan uluslararası dış yardım uygulamaların önemli örneklerini Osmanlı Devleti döneminde de çokça görmek mümkündür. Türkiye, erken cumhuriyet döneminde her alanda kasıtlı imkânlarla sahip olmasına rağmen, coğrafya ayırt etmeksizin farklı ülkelere çeşitli şekillerde insani yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımları bazen bir doğal afet veya savaş nedeni ile gıda, ilaç veya barınma malzemesi oluştururken, bazen de eğitim ve güvenlik alanında yardım yapılan ülkenin insan kaynağının geliştirilmesi için yapılan yardımlar olmuştur. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti devletinin temellerinin atıldığı milli mücadele döneminden başlayarak, Afganistan'ın Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmeye başladığı döneme kadar, Türkiye - Afganistan ilişkileri dış yardım bağlamında arşiv belgeleri üzerinden incelenmiştir. Türkiye özellikle 1920-1960 yılları arasındaki dönemde Afganistan'ın modernleşme çabalarının bir sonucu olarak idari, askeri, kültür, eğitim ve sağlık gibi halkı doğrudan ilgilendiren alanlarda yapılan yenilik ve iyileştirmelerin en yakın dış destekçisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Dış Yardım, Kamu Diplomasisi, Eğitim.

Abstract

International foreign aid became institutionalized through the creation of a considerable legal framework in the period of post-World War II. It also quickly became one of the most important diplomatic tools of the Cold War period. Throughout history, foreign aid activities between communities and countries has always existed in practice, although it was in different forms from the systematics and practices it gained in the post-1945 period. However, it is possible to see important examples of international foreign aid practices for humanitarian aid during the Ottoman Empire period. Although Türkiye had limited opportunities in every field during the early republican period, it provided humanitarian aid in various forms to different countries, regardless of geography. While this aid sometimes consists of food, medicine or shelter materials responding to a natural disaster or war, sometimes it consists of aid provided to improve the human resources of the receiving country in the field of education and security. In this study, Türkiye - Afghanistan relations, starting from the period of national independence war in which the foundations of Republic of Türkiye were laid, until the period when Afghanistan began to come under

the influence of the Soviet Union, were examined through archive documents in the context of foreign aid. As a result of Afghanistan's modernization efforts, especially in the period between 1920 and 1960, Türkiye has been the closest external supporter of innovations and improvements in areas that directly concern the public, such as administrative, military, culture, education and health.

Keywords: *Afghanistan, Foreign aid Public diplomacy, Eeducation.*

1. GİRİŞ

Sosyal Bilimler alanındaki birçok disiplini uhdesinde barındıran Uluslararası İlişkiler alanı, genel anlamda devletlerin birbirleriyle siyasi, iktisadi, askeri ve sosyokültürel ilişkilerde etkileşim halinde olmalarını öngörür (Poggi, 2001: 8-13). Diplomasi kavramı ise bağımsız devletlerin dış politikada sürdürdükleri iletişim ve çözüm yöntemi olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede diplomasinin tanımı bir ülkenin dış politikasından sorumlu resmi kurumlarının ve yöneticilerinin meslek memuru olan diplomatları vasıtasıyla takibini yaptıkları görüşme, antlaşma gibi işleri içerir. (Abdurahmanlı ve Bağış, 2021: 140-160). Sonuçta diplomasi, uluslararası ilişkilerin bir şekilde devam ettirilmesinde ve devletlerarasında var olan görüş ve anlayış farklılıklarının devletlerin resmi organları ile bu organların resmi temsilcilerinin çabalarıyla barışçıl yöntemlerle çözüme ulaştırmayı amaçlar.

Diplomasi araçlarının çeşitlenmesi ile ortaya çıkan Kamu Diplomasisi ise en genel manada devletlerin dış politika hedeflerine ulaşmak için diğer devletlerdeki devlet dışı gruplarla kurdukları iletişim faaliyetlerin tümü olarak ifade edilmektedir (Cull, 2009: 12). Yumuşak güç kullanımının bir unsuru olan kamu diplomasisi uygulamaları, devletlere kendi ülkeleri dışındaki haklara ulaşmalarında aracılık etmektedir. Kamu diplomasisinin vasıtası ile devletler, milletlerarası çevreyi diğer ülkelerin halkları aracılığıyla etkilemeye çalışmakta ve kendi ülkeleri haricinde yarattıkları imaj ve kurdukları ilişkilerle yumuşak güç oluşturmaktadırlar (Sevin, 2015: 563).

Kamu diplomasi uygulamalarının en önemli aracı olan “Yumuşak Güç” (Soft Power), ilk olarak 1990’lı yıllarda Joseph S. Nye tarafından ortaya atılmıştır. Joseph S. Nye göre özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde daha belirgin olmakla birlikte, bir devletin gücünün sadece askeri ya da ekonomik güçle ortaya konulmaya çalışılması doğru değildir. Sadece askeri ve ekonomik güç dikkate alınarak bu tanımlama yapılırsa uluslararası

politikadaki güç kavramı eksik ifade edilmiş olur. Nye ve Keohane'e göre, "güç, bir aktörün diğer aktörlere kendiliklerinden yapmayacakları bir şeyi yaptırabilme yeteneğidir" (Keohane, 1997: 11) Nye, yumuşak gücü "çekim gücü" (*power of attraction*) olarak ifade etmektedir. Buna göre yumuşak güç, herhangi bir ülkenin çekim gücü sayesinde hiçbir baskı unsuru kullanmadan diğer yabancı bir ülkeyi etkisi altına alarak bu ülkeyi kendi isteği doğrultusunda davranmaya yöneltmesidir. Bu anlamda devlet ve devlet dışı kurumların içinde baskı ve zor barındırmayan her türlü aracının yumuşak gücün bileşenleri olduğu ifade edilebilir.

Joseph S. Nye, devletler için güç kavramını üç ana başlık altında ele almaktadır. Bunlar askeri güç, ekonomik güç ve yumuşak güçtür. Nye, dış yardım konusunu ise hükümetlerin politikalarında yer almasını yardımcı yapan devletin ekonomik gücü ile ilişkilendirmiştir. Burada ekonomik gücü olup yardım yapacak devletin yardım yapmayı planladığı devlete bu yardımı teşvik etme, zorlama, doğrudan para verme veya yatırım yapma gibi araçların birini veya birkaçını birlikte kullanarak gerçekleştirdiğini belirtmektedir (Nye, 2005: 37).

Eylemsel bir mücadele içermemesi nedeniyle sert güç kullanımından ayrılan yumuşak güç kavramı, ilk olarak 1980'lerin sonunda ortaya konulmuş olmasına rağmen yumuşak güç kavramının bütünü ile yeni bir kavram olduğu konusu tartışmalıdır. Cengiz Özel "Yumuşak Güce Bütünsel Bakış" adlı makalesinde yaklaşık bundan 2500 yıl önce askerî strateji konusunda önemli fikirler ortaya koyan Sun Tzu'nun eserlerinde "savaşmadan kazanmak" şeklinde yer alan, gücün görünür olmayan yüzünü de ortaya koyan fikirlerine yer vermiştir.

Sun Tzu'ya benzer şekilde kaba güç kullanma konusunda tek otorite olarak kabul edilen devlet mekanizmasını inceleyen Weber'in, devlete ait olan otorite kavramını açıklarken bugün yumuşak güç kavramı içinde değerlendirilen öğelere ne şekilde yer verdiği, bu çalışmada kapsamlı bir şekilde irdelenmiştir. Özel çalışmasında, Bourdieu'nun ortaya koyduğu sembolik güç kavramını açıklarken, Gramsci'nin hegemonya konusundaki çalışması ile ikna gücünü siyasi bir liderin en temel unsuru olarak tanımlayan E. H. Carr'ın, 1939 yılında kaleme aldığı "Yirmi Yıl Krizi" adlı çalışmasında, uluslararası alanda vücut bulan siyasi gücü, askerî, ekonomik ve kanaat oluşturma gücü başlıklarıyla üç kategoride toplayarak ele alan ve

kanaat oluşturma gücünün, askerî ve ekonomik güçten daha önemsiz olmadığını, onlarla birlikte hareket ettiğini belirtmektedir (Özel, 2018: 1-27).

Sonuç olarak, yumuşak güç kullanımı ile ilgili unsurlara binlerce yıl önce yapılan önemli çalışmalarda da yer verilmiş olduğu görülmektedir. Fakat “yumuşak güç” ifadesinin bugün ki anlamıyla ilk defa Joseph S. Nye tarafından tanımlandığını değerlendirmek yerinde olacaktır.

2. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE DIŞ YARDIM

Kamu diplomasisinin prensipleri çerçevesinde sistematik olarak yumuşak güç kullanımının önemli araçlarından birini de kuşkusuz dış yardım başlığı oluşturmaktadır. “Yardım” sözcüğü TDK sözlüğünde “Kendi gücünü ve imkânlarını başka birinin iyiliği için kullanma”, “Bir ülkeye bağış veya ödünç olarak verilen para ve ihtiyaç maddeleri” ve “Etki”, “Bağış” ve “Katkı” olarak ifade edilmektedir (<https://sozluk.gov.tr/>). İnsani yardım ise savaş, çatışma, sürgün gibi bizzat insan eliyle yaratılan krizler ile çeşitli doğal afetlerin sebep olduğu insani sıkıntıların giderilmesi ve bu krizlerin beraberinde getirdiği ölüm, yaralanma, maddi hasar gibi zararların azaltılmasına yönelik çalışmaları ifade etmektedir. Birleşmiş Milletler mevzuatında kısa vadede insani yardım kavramı; kaynağı ne olursa olsun krizden etkilenmiş toplumlara yönelik hayat kurtarmak, onların acıları hafifletmek üzere yapılan faaliyetler olarak değerlendirilmiştir (OCHA: 2004). Uzun vadede ise yardım alan bir topluluğun veya devletin beslenme, barınma, eğitim, sağlık gibi temel alanlarda kapasite oluşturmaya (İnan, 2012: 9) katkı verilmesi de insani yardım kapsamında değerlendirilmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kuramsallaşan ve Soğuk Savaş döneminin bir diplomasi aracı olarak hızla uygulama alanı bulan dış yardımlar, günümüzün modern sistemlerinden farklı olarak daha önceki dönemlerde de var olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren değişik ve geniş coğrafyalarda ülkelerin sahip oldukları kamu kaynaklarını yabancı ülkelerdeki insanlara yardım etmek gayesi ile günümüzdeki kadar yaygın ve sistematik olmasa da kullanıldığı görülmektedir. Örneğin patates kıtlığı yaşayan İrlandalı mağdurlara insani yardım yapılıp yapılmamasına yönelik tartışmalar, Amerikan kongresinin toplantı tutanaklarına geçmiştir (Üçkuş & Kendirci, 2012: 623-655).

Her dış yardım kendi özelinde ayrıntılı incelendiğinde, insani gayelerin dışında temelde birtakım özel amaçlara da hizmet edebildiği görülmektedir. Bu bağlamda gelişmiş ülkeler açısından teknik yardımlar,

eldeki kaynaklardan küçük bir kısmının gelişmekte olan ülkelere ayrılarak, geliştirilen yeni teknikler için yeni pazar arayışının aracı haline getirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca sağlanan bu avantaja ek olarak, teknik yardımda bulunan gelişmiş ülke, uluslararası piyasada itibar kazanmakta ve yardımda bulunduğu ülkenin halkı nezdinde ise kültürel ve sosyal alanlarda sempati oluşturmaktadır (Korkmaz & Aybarç, 2018: 623-6559).

Bu çerçevede modern diplomasi açısından dış yardımların başlıca üç gayesi vardır(Sogge, 2002: 7-89). Bunlar, yapılan yardımlar sayesinde ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek ve devlet altyapısının iyileştirilmesiyle zorunlu hizmetlerin eksiksiz yapılmasını sağlamak. Ekonominin yanı sıra hukuk sistemini geliştirerek, demokratik sorumluluğa ve olgunluğa sahip yönetimleri teşvik etmek. Son olarak da çevresel şartların getirdiği olumsuzlukları ve krizleri bertaraf etmektir.

Dünyada bir devletin dış politikasında dış yardım konusunun araç olarak kullanılması ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin, tehdit olarak gördüğü Sovyetler Birliği'ne karşı başlattığı dış yardım programını geniş bir bölgede uygulamaya koymasıyla başlamıştır. Başkan Truman ve ardından Marshall'ın önerileriyle, Avrupa'nın değişik ülkeleri askerî ve ekonomik ağırlıklı ABD yardımı ile geniş ölçüde tanışmıştır. 1950'lerin ilk yıllarında Marshall Planı bağış yardımı programından yararlanarak, oldukça hızlı bir ekonomik gelişme gösteren Batı Avrupa ülkeleri, savaş öncesi dönemdeki üretim düzeylerini yakalayıp hatta bu seviyeleri geçerek sayıları gittikçe artan az gelişmiş ülkelere yardım yapabilecek duruma gelmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nin bu politikasına Sovyetler Birliği benzer politikalar ile yanıt vermiştir. Sovyetler Birliğinin dış yardımları stratejik amaçlar taşımaktadır. Bu amaç genel anlamda Batı blokunun zayıflatılmasını içermektedir (Arslan & Kiper, 2015: 9-26).

3. TÜRK DEVLET GELENEĞİNDE DIŞ YARDIM

Diplomasi araçlarının çeşitlenmesine bağlı olarak uygulama alanı genişleyen Kamu Diplomasisi ve buna paralel gelişen dış yardım konusu, devletlerin dış politikalarında tamamlayıcı bir araç olarak günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Diplomasi faaliyeti içerisinde "İnsani Diplomasi" her geçen gün ağırlığını daha fazla artırmaktadır. İnsani Diplomasi alanında gerçekleştirilen faaliyetlerin Türkiye tarafından bir dış politika aracı olarak görülmesi 2000'li yılların başlarından itibaren yoğunluk kazansa da, bu konunun Türk devlet geleneğine yerleşmiş çok eski bir unsur olduğu çeşitli uygulamalardan ve arşiv kayıtlarından izlenmektedir.

Osmanlı Devletinin uzun süre güçlü bir devlet olarak ayakta kalmasının temelinde, kendi tebaasına gösterdiği adalet ve hoşgörünün yansısı, komşularına ve diğer dünya milletlerine olan dostane ve yardımsever politikaları vardır. 1525'te İspanya Kralı Şarlken ile savaşan Fransa Kralı I. François'in ordusu Kuzey İtalya'da bulunan Pavia'da ağır bir yenilgiye uğramış, kralın kendisi de esir düşmüştür. Esir Fransa kralının annesi bir elçi vasıtasıyla gönderdiği bir mektup ile Osmanlı padişahından esir kralın kurtarılmasını talep etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Padişahı Sultan Süleyman, 1526 yılında kendisine yardım edeceğine dair bir mektup göndermiştir (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2016: 15-19).

Osmanlı Devleti döneminde yapılan dikkat çekici dış yardımlardan biri de tarihte "Büyük Açlık" olarak isimlendirilen, 1845-1852 yılları arasında İrlanda'da ortaya çıkan patates kıtlığı döneminde yapılan yardımlardır. Zira hastalıklar nedeni ile ortaya çıkan bu kıtlık sırasında yaklaşık olarak bir milyon insan hayatını kaybetmiş, iki milyon insan da başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Sultan Abdülmecit, İrlandalılara bu zor dönemde yardımcı olmaya çalışmıştır. İngiltere ise kıtlık sırasında ve sonrasında genel olarak, İrlanda'daki felakete, çözüm üretme konusunda yetersiz kaldığı için eleştirilmiştir. Bu konuda İngiliz Hükümeti'ne yapılan dikkat çekici eleştirilerden birinin de sahibi 1884-92 yılları arasında Birleşik Krallık'ta parlamento üyesi olarak görev yapan Justin Huntly McCarthy'dir. McCarthy yazmış olduğu kitapta, İrlanda halkının bu zor dönemde ABD ve Osmanlı Devletinin yaptığı yardımlara yer vererek, bu dönemde Britanya Hükümeti'nin İrlanda'ya yardım konusunda bir şey yapmadığını belirtmiştir (McCarty, 2010: 89). Osmanlı devletinin yaptığı bu yardımlara karşılık, İrlanda toplumunun ileri gelenleri, halk adına bir mektup yazarak Osmanlı Devletine teşekkür etmişlerdir. Bu mektupta, Osmanlı devletinin yapmış olduğu yardımlarla Avrupa devletlerine örnek olduğunu belirtmişlerdir (BOA, İ. HR, Dos. 54, No.2538).

Osmanlı Devleti zamanında yapılan önemli bir dış yardım faaliyetini de 19.yüzyılın başlarında İngiltere'de ortaya çıkan ve ülkede gıda ve iç güvenlik açısından büyük sıkıntılara neden olan buğday kıtlığı sırasında yapılan yardımlar oluşturmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, kendi ülkesinin gıda yeterliliğini dikkate almak kaydıyla, padişah III. Selim'in verdiği izin üzerine İngiltere'ye buğday göndererek bu krizin aşılmasına destek sunmuştur (BOA, HAT,1478/16).

Osmanlı Devletinin dikkat çeken yardımlarından biri de, memleketlerini bırakıp Osmanlı Devleti'nin uyuşuna geçmiş olan Lehistan uyruklu bekâr mültecilerin asayiş ve refahlarını temin etmek için

evlenmelerine devlet kanalıyla maddi açıdan yardım edilmesidir (BOA, HR MKT,183/22).

Osmanlı Devleti devrinde yapılan insani yardımların bir bölümünü de özellikle eğitim konularında yapılan yardımlar oluşturmaktadır. Bu alanda yapılan yardımlar için verilebilecek önemli misallerden biri, 1862 yılında İngiliz devletinin hâkimiyeti altında olan Afrika'daki Ümit Burnu şehrinde yaşamakta olan Müslümanların talebine verilen olumlu cevaptır. Osmanlı Devleti istek üzerine bu Müslüman topluluğa dinlerini daha iyi öğrenmeleri ve bu konuda eğitim almaları için çeşitli Fıkıh ve Akait kitapları ile bu kitapları okutacak ulemeden hocalar göndermiştir (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2016).

Bu yardım faaliyeti örneklerinden de anlaşıldığı üzere, cumhuriyet öncesi dönemden itibaren Türk devlet geleneğinde yabancı devletlere ve halklara yapılan insani yardımların köklü bir tarihi vardır. Osmanlı arşivlerinde bu insani yardımlarla ilgili çok sayıda belge bulunmaktadır. Yapılan bu yardımların yardım yapılan devletler ve halklar nezdinde Osmanlı Devleti ve Osmanlı milleti hakkında olumlu düşünceler oluşturduğu yardımlar sonrası gelen mektup ve resmi belgelerden anlaşılmaktadır. 1894 yılında ABD ormanlarında çıkan bir yangın nedeni ile Osmanlı Devleti, 300 Osmanlı Lirasını bu yardımdan etkilenen insanların sıkıntısını gidermek üzere ABD'ne göndermiştir. Bu yardım üzerine New York belediye başkanı Osmanlı padişahına bir teşekkür mektubu sunmuştur. ABD'ndeki birçok gazetenin padişahın bu yardımından bahseden haberler yaptığı, Osmanlı Devletinin Washington büyükelçiliğinden alınan 15 Eylül 1894 tarihli telgrafın tercümesinden anlaşılmaktadır (BOA, Y.A. .HUS, 309/31).

Türkiye, cumhuriyet döneminde de doğal afet, savaş, yoksulluk ve toplumsal çatışmalar gibi birçok insani durumda zor durumda kalan ülkelere yardımda bulunmayı, insani bir görev olarak görmenin yanı sıra, uluslararası barışın istikrarın da önemli bir unsur olarak görmektedir. Bu düşünceden hareketle Türkiye, ırk, din, dil, farkı gözetmeksizin ihtiyaç duyulan coğrafyalara imkânlar ölçüsünde bireysel olarak insani yardım ulaştırmaya gayret ettiği gibi bu doğrultudaki uluslararası çabalara da önemli katkılar vermektedir. Türkiye bu insani yardım çalışmalarını her türlü dış politika amacından bağımsız olarak sürdürdüğünü beyan etmiş olsa bile, bu sistematik yardımların Türk dış politikasında etkileyici bir unsur olarak yer aldığı görülmektedir. Türk devletinin bu çalışmaları devletin resmi kuruluşlarının yanı sıra, başta Türk Kızılay'ı olmak üzere pek çok sivil yardım kuruluşlarının desteği ve çalışmasıyla yapılmaktadır. Türkiye'nin insani yardım konusundaki yoğun çalışmaları bu konudaki uluslararası

raporlara da yansımıştır. Küresel İnsani Yardımlar Raporuna göre Türkiye, 2021 yılında gayrisafi milli gelirinin %0,86'sını insani yardım için ayırarak, 2015'ten beri sahip olduğu "dünyanın en cömert ülkesi" olma durumunu korumuştur. 2021 yılında gerçekleştirdiği 5,587 milyar Amerikan doları tutarındaki insani yardımla, Türkiye 2021 yılında ABD'nin ardından en fazla insani yardımda bulunan ülkeler sıralamasında ikinci durumdadır (https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_-insani-yardimlari.tr.mfa).

Türkiye, milli mücadele döneminde başta Sovyet Rusya olmak üzere Hint Müslümanları, Azerbaycan Türkleri ve İngilizler ile çıkarları çakışan bazı Avrupa ülkelerinden askeri, siyasi ve ekonomik dış yardımlar almıştır. Milli mücadele bitip bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti bağımsızlığın ilk yıllarında gerek ekonomik olarak gerekse beşeri sermaye açısından iyi durumda olmamasına rağmen, takip ettiği barışçıl politikanın bir yansıması ve bölgesinde etkinlik kazanma arzusunun bir tezahürü olarak, o şartlar altında dahi yabancı ülkelere ihtiyaç halinde insani yardımlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde ilk yardımların, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile aynı dönemde bağımsızlığını kazanmış fakat beşeri sermaye açısından Türk devletinden daha kötü durumda olan Afganistan'a yöneldiği görülmektedir.

4. TÜRKİYE TARAFINDAN AFGANİSTAN'A YAPILAN YARDIMLAR

Orta Asya'nın batıya çıkışının kapısı olan Afganistan, Orta Doğu ve Uzak Doğu gibi iki önemli bölge arasında adeta bir köprü konumundadır. Afganistan coğrafyası, bu konumu nedeni ile "fetih yolu" olarak isimlendirilmiş olup, İran, Hindistan ve Çin sınırlarındaki ulaşımın da kilit taşıdır (Barfield, 2004: 263-267). Afganistan toprakları, Türk dünyasının da önemli bir parçasını teşkil eder. Ayrıca tarihi ve kültürel açıdan değerlendirildiğinde, Afganistan halkı ile Türk milleti arasında tarihi güçlü ilişkiler ve kültürel bağlar göze çarpmaktadır.

Afganistan, uzun süre Rus- İngiliz nüfuz mücadelesinin ortasında tampon bir devlet olarak kaldıktan sonra, bir süre de İngiliz işgali altına girmiştir. Nihayet III. İngiliz-Afgan Savaşı'nın ardından, 1919 yılında ülke yabancı hâkimiyetinden kurtularak Emanullah Han idaresinde, bağımsız monarşi olarak kurulmuştur. Afganistan'daki monarşi, yaklaşık 50 yıl sonra Muhammed Zahir Şah'ın 1973 yılında tahttan indirilip, cumhuriyetin ilan edilmesine kadar sürmüştür.

Türk ve Afgan milletleri arasındaki ilişkiler, son 150 yılda gelişerek devam etmiştir. Bu ilişkilerin olumlu yönde gelişmesinin önemli

sebeplerinden biride bu zaman zarfında yönetim biçimi değişiklikleri, isyanlar, savaşlar, işgaller, doğal afetler sebebi ile Afgan devletinin ve halkının yaşadığı zorluklara, gerek Osmanlı Devletinin gerekse Türkiye'nin kayıtsız kalmamasıdır. Türkiye'nin Afganistan'a bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren politik ve siyasi desteğinin yanı sıra önemli insani yardımları da olmuştur. Bu dış yardımların ana temasını eğitim, sağlık, güvenlik ve çeşitli alanlarda sağlanan insan kaynağı desteği oluşturmaktadır.

Türkiye ile Afganistan arasında 01 Mart 1921 ve 25 Mayıs 1928'de yapılan Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmaları, iki ülke arasında eğitim ve kültür alanlarındaki işbirliğinin ve Türkiye'nin bu alanlardaki yardımlarının temelini oluşturmaktadır. Fakat bu dönemde tam anlamıyla Afganistan'da devlet yönetiminde istikrar sağlanamaması, yönetimin aralıklarla el değiştirmesi, bu işbirliğini zaman zaman kesintiye uğratmıştır. Örneğin Amanullah Han döneminde, Afganistan'dan birçok öğrenci Türkiye'ye eğitim amaçlı gönderilmiş ve ülkede birçok reform yapılmıştır. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/emanullah-han>. Erişim Tarihi, 12/05/2023). Ancak ülkede reformlara karşı isyanlar ortaya çıkınca, Türkiye'ye eğitim almaları için gönderilen öğrenciler de geri dönmek zorunda kalmıştır. Amanullah Han'dan sonra yerine geçen Beççe-i Saka, öğrencileri geri çağırarak kalmayarak Afganistan'da reformlar için bulunan Türk heyetini de geri göndermiş ve bütün yenilikleri durdurmuştur. Ancak kısa bir süre sonra Amanullah Han'ın, eğitim ve kültür politikalarını benimseyen Nadir Şah, Afganistan'da idareyi kontrol altına almayı başarmıştır (Yetim, 2023:289-3029). Görüldüğü gibi bu dönemde Afganistan'da idari ve siyasi yönden kurumsallaşma sağlanamadığı için iki toplum arasındaki bu ilişkiler ve yardımlar kurumsal bir hüviyet kazanamamış, idareyi ele geçiren hükümdarın kişisel yaklaşımına paralel şekillenmiştir.

Türk ve Afgan toplumları arasındaki ilk güçlü temas, 1901-1919 yılları arasında Afganistan tahtında bulunan, ülkesini modernleştirme ve kalkındırma yolunda ciddi adımlar atan Afganistan kralı Habibullah Han döneminde kurulmuştur. "Sirâcü'l-mille ve'd-dîn" lakabıyla kral olan Habibullah Han (<https://islamansiklopedisi.org.tr/habibullah-han>). Krallığı boyunca Afgan modernleşmesi için gayret sarf etmiştir. Özellikle modern tıp ve teknolojinin ülkesine kazandırılması konusunda, yabancı ülkelere yardım ve destek alarak, modern tarzda yeni okullar kurulmasını sağlamıştır. Habibullah Han döneminden, günümüze kadar Afgan elitlerinden birçoğu bu okullardan mezun olmuş; Afganistan'da önemli mevkilerde görev yapmışlardır. Bu dönem, Habibullah Han'ın modernleşme çalışmalarına Türk aydınları tarafından önemli destekler verilmiştir.

Habibullah Han döneminde Türk ve Afgan milletleri arasındaki bu yakın teması başlatanlar, Osmanlı padişahı Sultan Abdülhamid'e muhalif olmaları ile bilinen ve bu nedenle Mısır ve Avrupa ülkeleri başta olmak üzere yabancı ülkelere yerleşmiş, Osmanlı aydınları olmuştur. Osmanlı aydınları, Afganistan'ın yetişmiş insan gücüne duyduğu ihtiyaç ve talebinden dolayı, Mısır başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinden Afganistan'a geçerek, çeşitli alanlarda bazı çağdaş uygulamaların Afganistan'a taşınmasına aracılık etmişlerdir. Bu aydınların Afganistan'a davet edilmesinde etkili olan kişi ise uzun süre İstanbul'da kalarak, eğitimini burada tamamlamış olan Afgan vatandaşı ve aydını Mahmud Tarzi olmuştur. (Özmen, 2008: 15) Tarzi, bu dönemde Türk aydınları ile yakın ilişkiler kurmuş ve Afgan emirini Türk aydınlarının Afganistan'ın modernleşmesine önemli katkıları olacağı konusunda ikna etmiştir (Sarıhan, 2002: 17).

Afganistan'a gelen bu aydınlar, ilk desteği 1906 yılında Mevlevi Abdulrauf Kendahari'nin idaresinde yayın yapan ve Afganistan'ın ilk milli gazetesi olan "Sırac'ul Akhbar" gazetesine vermişlerdir. O tarihlerde daha modern ve kaliteli baskı yöntemleri olmasına rağmen, halen taş baskı yöntemiyle kısıtlı sayıda basılan Sırac'ul Akhbar Gazetesi, İstanbul ve Fransa'dan getirilen baskı makineleri ve sağlanan teknik destek neticesinde daha modern şartlarda ve daha kaliteli olarak çıkarılmıştır (Özkan ve Rıgıderakhshan, 2000: 438). Sırac'ul Akhbar gazetesinin, çok sayıda basılması ile daha önce hiçbir şekilde gazete ile tanışmayan birçok bölge ve insan, o dönemin neredeyse tek kitle iletişim aracı olan gazete ile tanışmıştır. Çünkü basılan gazete sayısı artırılarak, daha fazla kişiye ve daha geniş bir bölgeye dağıtılmıştır. Ancak gazetenin daha ilk sayılarından itibaren muhalif bir çizgiye kayması, gazetenin basımının Habibullah Han tarafından engellenmesine neden olmuştur.

Emir Habibullah döneminde, Afganistan'da yapılan en önemli yeniliklerden biride, 1912 yılında ilk devlet hastanesinin kurulmasıdır. Kâbil'de yeni açılan bu hastanenin yetişmiş sağlık personeli ihtiyacı için dönemin Afganistan Kralı Habibullah Han'ın davetiyle, sağlık ve eğitim uzmanlarından oluşan bir Türk heyet ilk defa Afganistan'a gitmiş; hastanenin altyapı çalışmalarına büyük katkıda bulunmuşlardır. Böylece Afganistan'ın ilk devlet hastanesi Türk uzmanların yardımıyla kurulmuştur. Aynı zamanda Emir Habibullah'ın özel doktoru olan Münir İzzet Bey ve Ahmed Fehmi Bey, uzun süre bu hastanenin idare görevini de üstlenmişlerdir. 1914'deki resmi kayıtlara göre bu hastane küçük bir hastane olmasına rağmen, bir yılda 30000 hastaya sağlık hizmeti verilmiştir. Salgın hastalıklara karşı halk sağlığı çalışmaları yapan hastane doktorları, bir yılda

4,000 civarında çiçek aşısı yapmışlardır. Hastane Kâbil dışında ülkenin diğer şehirlerine de hizmet sunmuş, 1916 yılında hastanenin stajyer doktorları ve sağlık personellerinin, Herat şehrinde başta çiçek hastalığına karşı olmak üzere aşılama çalışmaları yaptığı görülmektedir. Hastane yönetimi özellikle bölgede 1914 yıllarında sıtmanın yayılmasını engellemek için resmî bir program yürüterek, sıtma hastalığına karşı orduya ve halka ücretsiz tedavi imkânı sunmanın yanı sıra, bölgede o dönemde bulunması zor olan bazı ilaçları da halka dağıtmıştır (Gregorian, 1969: 188-189).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlara rağmen, Afganistan halkına ilgi ve alakasını göstermesi açısından Kabil'deki bu hastane dikkat çekici bir örnektir. Özellikle o dönemde Afganistan da birçok insanın çaresizce ölmesine neden olan çiçek gibi hastalıklara karşı, Türk hekimler tarafından yönetilen hastanenin aşılama yoluyla çare oluşturması, kitlesel ölümlerin önüne geçmiştir. Bu insani çalışmaların Afgan halkının Türk milletine olan saygısını ve bağlılığını artırmış olması doğal bir sonuçtur.

Habibullah Han döneminde Afganistan'a destek sağlanmaya çalışılan diğer önemli bir alan da eğitim alanıdır. Modernleşme konusunda Hint ve Japon modernleşmesinden etkilenen Emir Habibullah, bu doğrultuda ülkesinde ciddi reformlar yapmıştır. Emir Habibullah'ın ülkede yaptığı yeniliklerin en önemli başlıklarından birini de eğitim alanında yapılan reformlar oluşturmuştur. Bu çerçevede ülkede mevcut olan geleneksel dinî ağırlıklı eğitim sistemine müdahale etmeden yeni kurulan devlet okullarının İngiliz-Hint eğitim sistemine benzer, kısmen laik bir anlayış ile eğitim vermesini sağlamıştır. Emir Habibullah Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz-Hint eğitim sisteminden de vazgeçerek, aslında tipik bir Fransız modeli olan o dönemdeki Türk eğitim sistemini, ülkesine bazı Osmanlı aydınları aracılığı ile transfer etmiştir. Bu model Osmanlı İmparatorluğu'nun kökünü kendi geleneklerinden alan eğitim sistemini ortadan kaldırmadan, batı dünyasından alınan yeniliklerin ikisinin aynı anda kullanılması ve yürürlükte kalması esasına dayanmaktadır. Bu sistemin Afganistan'a transferi amacı ile Afganistan'da eğitim de Türk müfredatı kabul edilmiş ve Türk eğitimciler bu çalışmaları yürütmek üzere Afganistan'a gönderilmiştir (Gregorian, 1969: 185-186).

Emir Habibullah Han'dan sonra Afgan tahtına Emanullah Han geçmiştir. Emir Habibullah Han'ın oğlu Emanullah Han, babasının 1919'da öldürülmesinden sonra tahta çıkan amcasını tahttan indirip 28 Şubat 1919'da Afganistan tahtını ele geçirmiştir. Emanullah Han İngiliz kuvvetleri ile küçük de olsa askeri mücadeleye girişerek 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi

Antlaşmasını imzalayıp Afganistan devletinin bağımsızlığını 19 Ağustos 1919'da İngilizlere kabul ettirmeyi başarmıştır (Stewart, 1973: 37-38).

Emanullah Han döneminde, Türkiye ve Afganistan devletleri arasındaki ilişkiler daha ileri boyutlara taşınarak çok yönlü olarak geliştirilmiştir. Atatürk ile Afgan Kralı Emanullah Han arasında 1920 yılı içerisinde mektuplaşmalar olmuş, bu mektup diplomasinin neticesinde 1 Mart 1921 tarihinde iki ülke arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan, Afgan-Türk Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Türk-Afgan Dostluk ve İş Birliği Anlaşması, Türkiye'nin Ermenistan ile imzaladığı 2 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşması'ndan sonra yabancı bir devlet ile yaptığı ikinci antlaşma olması nedeniyle de önemlidir. Bu anlaşma ile Türkiye Afganistan'a kültür ve eğitim alanlarında yardımcı olmayı, yetişmiş insan kaynağı açısından zor durumda olan bu ülkeye öğretmen ve subay göndermeyi kabul etmiştir. Anlaşmaya göre, Türkiye'den giden öğretmen ve subaylar Afganistan'da en az beş yıl görevde kalacaklardır. Bu sürenin sonunda, Afganistan arzu ederse, Türkiye yeniden çeşitli alanlarda öğretmenler göndermeyi kabul etmiştir. Bu antlaşma çerçevesinde Türkiye Afganistan'a özellikle askerî eğitim konusunda kıt imkânlarla rağmen önemli yardımlar yapmıştır. İlk etapta Kabil'de açılan Askerî Zabitan Mektebine Türkiye'den eğitim vermek üzere yeterli sayıda subay gönderilmiştir. Yeni kurulan Afgan ordusunda görev alacak subayların yetiştirildiği bu okulda, eğitim ve öğretim faaliyetlerine destek olan bu ilk grubun ardından kalıcı olarak sivil ve asker eğiticiler gönderilmiştir (Özlu, 2016: 32).

Atatürk döneminde Türkiye- Afganistan ilişkilerinin daha hızlı bir şekilde gelişmesini destekleyen unsur, Türk ve Afgan milletlerinin benzer bir kaderi paylaşarak İngilizlere karşı bağımsızlık mücadelesi veriyor olmasıdır. Mustafa Kemal, daha 29 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresinin açılış nutkunda Afganistan'a yer vererek, Afganistan'ın İngilizlere karşı verdiği özgürlük mücadelesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. (Atatürk Araştırma Merkezi, 1997: 3).

TBMM Hükümetinin 1 Mart 1921'de Afganistan'la yaptığı dostluk antlaşmasının ardından Afganistan Sultan Ahmet Han'ı Türkiye'ye büyükelçi olarak görevlendirmiştir. Bu gelişmenin ardından mütekabiliyet esası gereği Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin aldığı ilk kararlardan biri Kabil'de temsilcilik açmak olmuştur. Afgan asıllı bir Türk subayı olan Abdurrahman Samadan, Kabil'e temsilci olarak atanmış ve böylece iki ülke arasında diplomatik ilişkiler 1921 tarihli Türkiye-Afganistan İttifak Muahednamesiyle tesis edilmiştir (BCA, 3 - 29 - 11). Bu elçilik Kabil'de açılan ilk diplomatik misyon niteliğini taşımaktadır. Afgan Kralı Emanullah

Han, Kabil Türk temsilciliğinin içinde bulunduğu 45.065 m² büyüklüğündeki geniş araziye Türk devletine hediye ederek Türk-Afgan dostluğuna verdiği önemi göstermiştir (.www.mfa.gov.tr). Buna karşılık olarak Afganistan'ın büyükelçilik binasının kirası Türk hükümeti tarafından ödenmiştir (BCA, 30-18-1-1, 6-42-19). Ayrıca yeni devletleşme sürecinde olan Afganistan'ın büyükelçiliğine ihtiyaç duyduğunda borç para verilmesi için TBMM hükümeti tarafından karar çıkartılmıştır (BCA, 3 - 31 - 3, 114-4). Kısa bir süre sonra ise Türkiye 12 Mart 1922 tarihinde Korgeneral Ömer Fahrettin (Türkkan) Paşa'yı Afganistan'a Türk büyükelçisi olarak atamıştır. Fahrettin Paşa gibi tecrübeli bir kurmay subayın büyükelçi olarak atanmasının temel sebebi, Afgan Kralı Emanullah Han'ın bir mektubunda TBMM hükümetinden talep ettiği Afganistan silahlı kuvvetlerinin teşkilatlandırılması ve Afgan subaylara eğitim verilmesi yönündeki talebini karşılama amacını taşımaktadır. Fahrettin Paşa buradaki görevini 1926 yılına kadar devam ettirmiştir (Geçmişten Günümüze, 2009: 45-47). Bu süre içinde Afgan subaylara gerekli olan eğitim verilerek, ileride Afgan toplumunda etkinlik göstererek önemli görevler üstlenmiş birçok elit asker yetiştirilmiştir. Bu gelişmelerin öncesinde bir dönem Osmanlı devlet yönetiminde önemli tesiri olan İttihatçı liderlerden Cemal Paşa ve beraberinde bulunan Osmanlı subaylarına Emanullah Han tarafından Afgan ordusunun modernizasyonunu gerçekleştirme görevi verilmiştir (Candemir, 1997: 88-98).

1919'da Afgan tahtına geçen Emanullah Han, yabancı ülkelerdeki gelişmeleri bizzat yerinde görmek, gelişmiş ülkelerden çeşitli alanlarda iyi yetişmiş insan kaynağını ülkesine getirebilmek amacıyla 1927 Aralık sonu ile Temmuz 1928 tarihleri arasında dünyanın birçok ülkesini kapsayan bir dış gezi planlamıştır. Emanullah Han bu gezisinde, sırasıyla Mısır, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya'yı ziyaret ettikten sonra en son olarak Türkiye'ye gelmiştir. Emanullah Han'ın Türkiye'de çok samimi bir şekilde karşılanması ve iki ülkenin bağımsızlık mücadelesi yolunda yakın bir zamanda benzer bir kaderi paylaşmaları, iki ülkeyi ve liderlerini birbirine kısa sürede yaklaştırmıştır. Emanullah Han'ın ülkesinde gerçekleştirmeyi düşündüğü reformlar bakımından Müslüman bir ülke olan Türkiye'yi model ülke olarak değerlendirdiği görülmektedir (DİA, 1995: 84).

Bu dönemde Afganistan'ın ordusunun modern bir eğitim alması ve yeniden düzenlenmesi konusunda Emanullah Han'ın Habibullah Han döneminden daha yoğun bir şekilde Türkiye'den yardım ve destek aldığı görülmektedir. O dönemde Türkiye Cumhuriyeti Devleti yeni kurulmasına ve ekonomik olarak iyi durumda olmamasına rağmen, Türk ordusunun sahip

olduğu güçlü askeri gelenekler ile özellikle Osmanlı'da klasik dönemin ardından askeri modernleşme dönemlerinde oluşturulan, sıkı disipline dayanan Prusya askerî sisteminin Türk ordusundaki güçlü uygulaması, Afganistan'ın bu kararında etkili olmuştur. Bu nedenle 1920'li yıllarda Afgan ordusuna eğitim vermek üzere Türkiye'den çok sayıda subay Afganistan'a giderken, Türkiye'deki askeri okullarda eğitim almak üzere birçok Afgan askeri öğrencisi ve subayı Türkiye'ye gelmiştir. Gelen bu askeri öğrencilerin masraflarının, Türk-Afgan dostluğu çerçevesinde Müdafaa-i Milliye bütçesinden ödenmiştir (BCA,30-18-1-1-20-57-16).

Türkiye Başvekâlet makamından Milli Müdafaa Vekâletine gönderilen 09/01/1929 tarihli yazıda, mecliste Afganistan ordusunda görev yapmak üzere gönderilecek Türk subayları ile ilgili 2430 numaralı layihanın kabul edildiğine dair bilgi verilerek gereğinin yapılması istenmiştir (BCA, 030-10-20-119-18).

Afgan öğrencilerin Türkiye'de eğitime başlandıkları tarih konusunda tam bir bilgi olmamasına rağmen bu konu ile ilgili arşiv kayıtlarında Afgan askeri öğrencilerinin Türkiye'ye 1926 yılı ortalarında eğitim almak üzere geldikleri görülmektedir. 1926 yılında ilk gelen gurupta sekiz yüzbaşı ve yedi teğmen bulunmaktadır. Çıkarılan bir kararnameyle eğitim amaçlı Türkiye'ye gelen Afganlı subayların eğitim masraflarının karşılanmasına karar verildiği gibi kendilerine ayrıca eğitim süresince maaş ve ödenek verilmiştir. Misafir öğrenci statüsünde Harbiye Mektebinde eğitimlerine başlayan Afganlı subaylar burada askerlik mesleğinin çeşitli alanlarında eğitim almışlardır. Yine aynı yıl Türkiye'de eğitim görmek üzere Afganistan'dan otuz subayın geldiği, maaşlarının Milli Müdafaa Vekâleti bütçesinden ödendiği görülmektedir. 1927 yılında da Afganistan hükümeti tarafından yedi yüzbaşı ve dört teğmendenden oluşan bir subay grubu gönderilmiş, olup bu subaylarında eğitimleri ve masrafları Türkiye tarafından karşılanmıştır (Yaşar, 2016:152).

Bu dönemde Türkiye Afgan Ordusu'nu askeri eğitim ve bu alanda yetişmiş insan gücü sağlama noktasında desteklerken, diğer taraftan da Afgan Hükümeti ile yapılan dostluk anlaşması gereğince Afganistan'a bedelsiz olarak askeri malzeme göndermiştir(BCA, 21-69 -16). Ayrıca Afganistan'ın ihtiyaç duyduğu askeri malzemenin bu ülkenin eline ulaşması içinde her türlü yasal kolaylık sağlanmıştır. (BCA, 24-31-11, Dosya Ek: 255-44).

Bu dönemde özellikle sağlık, genel idare, hukuk, mühendislik, tıp gibi alanlarda yetişmiş insan kaynağına yoğun ihtiyaç duyan Afganistan

Devleti, yabancı ülkelere eğitim amaçlı öğrenciler göndermiştir. Bu dönemde birçok Afgan öğrenci Türkiye'ye gelerek eğitim ve staj görmüştür. Bu öğrencilerin bir bölümünü Afganistan devleti ikili antlaşmalar neticesinde doğrudan Türkiye'ye gönderirken, bir kısmını da Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Kurulu tarafından Türkiye'ye yönlendirilmiştir. Çeşitli Avrupa memleketlerinde eğitim öğretim gören Afgan öğrencilerin staj yapmak üzere Türkiye'yi tercih ettikleri görülmektedir. Örneğin Afgan vatandaşları Mohammed Enver Ergandival ve Abdür-rauf Vissa Hanlar'ın, bu dönemde Birleşmiş Milletler Teknik Yardım Kurulu tarafından Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsünde eğitim ve staj görmek üzere gönderildikleri görülmektedir (BCA, 8081 – 53578).

Eğitim öğretim için Türkiye'ye gelen öğrencilerin maddi sıkıntı çektikleri dönemlerde, Afganistan devlet idarecilerinin talepleri doğrultusunda, bu öğrencilere Türkiye tarafından nakit ve malzeme yardımı yapıldığı görülmektedir (BCA, 8215 – 53426).

Afganistan bağımsız bir devlet olarak kuruluşunun ilk yıllarında küçük sanayi üretimine yönelik tesisler kurmuştur. Bu nedenle Afganistan Büyükelçiliğinin, resmi ve gayri resmi sanayi kuruluşlarında makina bakım ve amortisman müddeti ile bina ve arazi gibi gayrimenkullerin idare tarzına dair bilgi edinmek için Hariciye Vekaletinden yardım istenmesi üzerine, bu alanlarda teknik personel gönderilmiştir (BCA 825-5429 –1).

Türkiye'nin yardımları Afganistan tarafından büyük memnuniyetle karşılanmış, bu vesile ile Türkiye'ye teşekkür amaçlı çok sayıda mektup gönderilmiştir. Örneğin Türkiye'de eğitim gören Afganlı subaylar için Afgan hariciye vezirliği tarafından 16.09.1927 tarihinde Türkiye Hariciye Vekâletine gönderilen mektup 30.10.1927 tarihinde başvekâlete gönderilerek Afganistan'ın Türkiye'nin yardımı ile ilgili memnuniyeti başvekile bildirilmiştir (TDA, 8079-53508–2).

Türkiye Afganistan'a olan yardımlarını, Afganistan'da meydana gelen iç savaş dönemlerinde de devam ettirmiştir. 14 Kasım 1928'den 13 Ekim 1929'a kadar devam eden Afganistan iç savaşında, Afganistan'ın talepleri dışında Kabil'deki Türk büyükelçisinin önerisi ile Afganistan'da bir an önce iş savaşın bitirilmesi ve devlet otoritesinin kurulması için yardımlar yapılmıştır (TDA, 8244-54323–1). Bu dönemde ülkesini terk etmek zorunda kalarak Türkiye'ye sığınan üst düzey Afgan devlet görevlilerine Türkiye'de maaş bağlanarak, mağdur olmamaları için gerekli insani yardımlar yapılmıştır. Afganistan'daki durum nedeni ile İstanbul'a gelen eski Afganistan Hariciye Vekili Mahmud Tarzi'ye devlet tarafından aylık

bağlandığı (BCA, 1-5 -33, Ek:A1) gibi, Mahmut Tarzi'nin 22.11.1933 yılında ölümünün ardından isteği üzerine eşi Resmîye Tarzi Hanım'a da devlet tarafından karşılıksız maaş bağlanmıştır (BCA, 258-733-10 Ek:435).

Bu dönemde Türkiye tarafından Afganistan'a gönderilen uzmanların içinde tıp doktorları ve çeşitli alanlarda akademisyenler de önemli yer tutmaktadır. 1919 yılı ile 1950 yılları arasında Afganistan, resmi yolla yeni kurulacak tıp fakülteleri, hukuk fakülteleri ve askeri okullar için akademik personel ve uzman doktor talep etmiştir. Türkiye'nin bu yardım taleplerine imkânlar ölçünde hemen cevap verdiğini, bulunmayan personel içinde zamanla tedarik ederek gönderdiği resmi belgelerden takip edilebilmektedir. 11.05.1927 tarihinde çıkarılan bir hükümet kararı ile Afganistan hükümetinin resmi talebi üzerine Op. Dr. Rıfki, Dr. Rebi Hikmet ve Dr. Fuat'a siyasi pasaport verilerek Afganistan'a gönderilmişlerdir (BCA, 24 - 27 - 17, Dosya Ek: 112-51). Tek parti döneminde aralıksız devam eden insan kaynağı desteğinin, Demokrat parti döneminde de devam ettiği görülmektedir. Örneğin, 1952 yılında Afganistan hükümetinin resmi talebi doğrultusunda Kabil Üniversitesi Hukuk Fakültesi için Hukuk ve Maliye alanlarında yetişmiş öğretim üyeleri, tıp fakülteleri için ise dâhiliye ve çocuk doktorları gönderilmiştir. (TDA, 8080 - 54168)

Bu dönemde Türkiye, Afganistan ve yakın çevresinde meydana gelen ve Afgan halkını etkileyen doğal afetlerde insani yardım bağlamında da kayıtsız kalmamıştır. Alp-Himalaya deprem kuşağında yer almasından dolayı deprem afetine sık sık maruz kalan Afganistan'a bu depremler nedeni ile çeşitli insani yardımlar yapılmıştır. Çeşitli zamanlarda Afganistan'a yapılan deprem kaynaklı yardımları Türkiye'nin iki yolla yaptığı resmi belgelerden anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi Afganistan'daki doğal afetler nedeni ile uluslararası yardım çağrılarında Türkiye katılmıştır. Örneğin 1935 yılında Afganistan sınırına yakın bir bölge olan Pakistan'a ait Belucistan'ın eyalet merkezi Ketta'da meydana gelen deprem, Afganistan'da ciddi kayıplara neden olmuştur. Belucistan'da meydana gelen deprem sonrası Uluslararası Yardım Birliği tarafından yapılan yardım çağrılarında Türkiye olumlu yanıt vermiştir. Afganistan'ı ciddi şekilde etkileyen bu deprem nedeniyle yapılan yardımlarla birlikte, Türkiye'nin üst düzey bir heyet oluşturularak yardım bölgesine gönderdiği görülmektedir (BCA, 8350 - 54980).

5. SONUÇ

Günümüzde dahi devlet otoritesinin ve siyasi birliğin tam manasıyla sağlanamadığı bir ülke olan Afganistan, bağımsızlığını kazandığı 20.yüzyılın

ilk çeyreğinde, eğitim, sağlık, güvenlik ve idari teşkilatlanma açısından dış yardıma ihtiyaç duymuştur. Bu süreçte yenileşme ve kalkınma konularında Hindistan, Çin ve bazı Avrupa ülkelerinden yardım almaya çalışan Afganistan'ın destekçilerinden biri de kuşkusuz Türkiye olmuştur. Atatürk dönemi kurtuluş ve kuruluş aşamasında olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin zor zamanlarını oluşturmasına rağmen, o tarihlerde Türkiye ile benzer kaderi paylaşan Afganistan'a Türkiye'nin dış yardım için gayrette bulunması ve bu doğrultuda eğitim sağlık, yönetim gibi alanlarda bu ülkeyi desteklemesi, özellikle beşeri sermayenin geliştirilmesi için dış yardımda bulunması çok kıymetlidir.

Türkiye'nin Afganistan'a duyduğu bu yakınlığın ve yaptığı yardımların temelinde beş ana sebep görülmektedir. Türkiye'nin uzun süre İslam dünyasının liderliğini yapmış olan Osmanlı Devleti'nin mirasını devralmış olması, iki toplum arasındaki güçlü dini ve tarihi bağların varlığı, iki ülkenin bağımsızlık süreçlerinde benzer kaderleri paylaşmış olmaları, Türkiye'nin barışı önceleyen dış politikası ve Türkiye'nin yeni kurulmuş bir ülke olması nedeni ile uluslararası siyasette kabul görme arzudur.

Türkiye'nin bu yardımlarının ana karakteri, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dış politikada önemli bir araç haline gelen dış yardım pratiğinden farklı olarak, insaniyetçilik (humanitarianism) politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Bu nedenle yardımlar, her türlü jeopolitik çıkar sağlama amacından uzaktır. Yardımların temel üç özelliği insancıl, tarafsız ve ayırım gözetmeden yapılan yardımlar oluşudur. Yardımlar 1955'ten sonra azalmıştır. Yardımlardaki bu gerilemede, Türkiye'nin NATO ülkesi olmasına karşın Afganistan'ın Rusya ile yakınlaşması etkili olmuştur. Ancak 1955 yılına kadar yapılan yardım faaliyetleri Afganistan halkı üzerinde olumlu bir Türkiye algısı oluşturmuştur. Bu algı nedeniyle günümüzde Afganistan'daki siyasi ve ekonomik zorluklardan bunalan Afgan gençleri kurtuluşu Türkiye'de gördüklerinden, İran coğrafyasını aşarak yasa dışı yollarla da olsa Türkiye'ye gelmektedirler.

6. SUMMARY

The use of soft power through foreign aid is considered one of the important tools within the framework of diplomatic relations. International foreign aid has not only become institutionalized with a significant legal basis in the post-World War II period but has also quickly evolved into one of the most crucial diplomatic instruments of the Cold War era. Throughout history, foreign aid activities between communities and countries have always been present in practice, although they have differed in terms of

systematics and applications since the post-World War II period. Foreign aid can take the form of humanitarian assistance from one country to another, as well as knowledge transfer in areas such as education, health, and governance.

During the Ottoman Empire, numerous examples of international foreign aid with the aim of humanitarian assistance can be observed. The Ottoman Empire established a strong tradition in foreign aid, maintaining it even during the periods when the state was at its weakest. From the Early Republican Period onwards, Türkiye continued this tradition, providing various forms of foreign aid to different countries regardless of geographical boundaries, despite having limited resources. These aid efforts sometimes took the form of humanitarian assistance, such as providing food, medicine, or shelter materials in response to natural disasters or conflicts. Additionally, support was extended in areas like education, health, or security, aiming to enhance the human resources of the recipient country. Türkiye, even with constrained resources, contributed to international relations by engaging in diverse forms of foreign aid throughout its history, showcasing a commitment to global solidarity and cooperation.

In this study, Türkiye-Afghanistan relations in the context of foreign aid have been examined through archival documents, starting from the late period of the Ottoman Empire until the time when Afghanistan began to fall under the influence of the Soviet Union. Türkiye emerged as a key external supporter of Afghanistan, particularly during the period from 1920 to 1960, as a result of Afghanistan's efforts towards modernization. This support extended to various fields directly affecting the public, including administrative, military, cultural, educational, and healthcare-related innovations and improvements. The archival documents provide insights into the dynamics of the relationship and shed light on Türkiye's role as a close ally in Afghanistan's endeavors for modernization during this historical period.

The territories of Afghanistan constitute an important part of the Turkic world. Furthermore, when evaluated from historical and cultural perspectives, strong historical ties and cultural connections are evident between the people of Afghanistan and the Turkish nation. In the early quarter of the 20th century, when Afghanistan gained its independence, it needed foreign aid in the areas of education, health, security, and administrative organization. During this period, Afghanistan, seeking assistance in modernization and development from countries such as India, China, and some European nations, undoubtedly found support in Türkiye as

well. Despite facing economic challenges in the early quarter of the 20th century, the Republic of Türkiye, which shared a similar fate with Afghanistan during those times, made significant efforts in providing foreign aid and supporting the country in areas such as education and health, particularly valuable for the development of human capital. There are five main reasons behind Türkiye's closeness to Afghanistan and its assistance efforts: inheriting the legacy of the Ottoman Empire, which had long held leadership in the Islamic world; the presence of strong religious and historical ties between the two communities; the shared destinies of the two countries during their independence processes; Türkiye's foreign policy prioritizing peace; and Türkiye's desire for international recognition as a newly established country in the global political arena.

Türkiye's aid efforts, unlike the foreign aid practices that became an important tool in foreign policy in the post-World War II period, are characterized by a humanitarian policy framework. Therefore, these aids are shaped within the framework of humanitarianism, distinct from practices that aim to achieve any political or geopolitical interests. The primary characteristics of these aids are their humanitarian nature, impartiality, and the provision of assistance without discrimination. The volume of aid decreased after 1955, and this decline can be attributed, in part, to Afghanistan's growing proximity to Russia despite Türkiye being a NATO member. However, the aid activities conducted until 1955 contributed to creating a positive perception of Türkiye among the Afghan people.

7. KAYNAKLAR

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, İ. HR, Dos. 54, no.2538

BOA, HAT,1478/16.

BOA, HR MKT,183/22.

BOA, Y.A. .HUS, 309/31.

2. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-18-1-1, 6-42-19.

BCA, 3 - 31 - 3, 114-4.

BCA,30-18-1-1-20-57-16.

BCA, 030-10-20-119-18.

BCA, 21 - 69 - 16.

BCA, 24-31-11, Dosya Ek: 255-44.

BCA, 8081 - 53578.

BCA, 8215 - 53426.

- BCA, 8248 - 54620 – 4.
BCA, 1-5 -33, Ek:A1.
BCA, 258-733-10 Ek:435.
BCA, 24 - 27 – 17, Dosya Ek: 112-51.
BCA, 8153 - 55283 – 2.
BCA, 8350 - 54980 – 3.
BCA, 3 - 29 – 11.

3. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

- TDA, 8251 - 54290 – 1- 28.02.1955.
TDA, 8079 - 53508 – 2. 30.10.1927.
TDA, 8244 - 54323 – 1, 28.10.1929.
TDA 8080 - 54168 – 2, 01. 01. 1952.

4. Araştırma/İnceleme Eserler

- Abdurahmanlı, E. & B, Egemen. (2001). Diploması tanımı ve uluslararası konjonktürde mevcut olan diploması türleri. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 140-160.
- Arslan, E.& Kiper, K. (2015). Dış yardım nedir? Niçin yapılır? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Ocak-Haziran, 9-26.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, (1997). Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 3.
- Barfield T. J. (2004). Problems in establishing legitimacy in Afghanistan. *Iranian Studies*, 37(2), 263-267.
- Candemir, M. (1997). Afgan Kralı Emanullah Han'ın Darülfünun'u ziyareti. *İlmi Araştırmalar*, (4), 89 – 98.
- Cull, N. (2009). *Public diplomacy: Lessons from the past*, Los Angeles, Figuersona Press,
- Dupree, L.(1997). *Afghanistan*, Oxford: Oxford University.
- Geçmişten günümüze Türk-Afğan ilişkileri*, (2009). Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları,45-47, Ankara.
- Gregorian, V. (1969). *The emergence of modern Afghanistan: Politics of reform and modernization 1880-1946*. Stanford CA: Stanford University Press. 188-189.
- İnan, M. (2012). *İnsani yardım ve Avrupa Birliği boyutu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı Avrupa Birliği Programı, İzmir.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. (1989). *Power and interdependence*. Scott, Foresman, Longman, New York , ©2001.
- Korkmaz, B. & Aybarç, S. (2018). Bir iktidar aracı olarak dış yardım ve dış borçlar Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türkiye'nin dış borçlanma/borçlandırılma serüveni. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 623-655.
- McCarthy, J. H. (2010). *An outline of Irish history: From The earliest times to the present day*, Chatto and Windus, 89, London.

- Saray, M. (1995). *Emanullah Han*. DİA, XI, İstanbul, 84.
- Nye, J.S. (2005). *Yumuşak güç, dünya siyasetinde başarının yolu*. (Çev. R. İ. Aydın), Ankara: Elips Kitap, 37.
- Osmanlı'dan Günümüze İnsani Diplomasi Cihan-Penah*, (2016) Başbakanlık Devlet Arşivler Genel Müdürlüğü, İstanbul, 15-16.
- Özel, C. (2018). Yumuşak güce bütünsel bakış. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-27, DOI: 10.28956/gbd.422722.
- Özkan, H. & Rigiderakhshan, M. (2020). Afganistan'da basının tarihsel gelişimi: Monarşi rejiminden Taliban dönemine (1873-1994). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 438-449, DOI: 10.48145/gopsbad.790843.
- Özlu, H. (2012). Türk-Afgan dostluk ve işbirliği anlaşması” kapsamında Atatürk dönemi Türkiye-Afganistan ilişkilerine bakış. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8), 31-46.
- Özmen, S. (2008). *Mahmud Tarzi'nin hayatı, inkılâpçılığı ve faaliyetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü / Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Özmen, S. (2017). Bir Afgan aydını olan Mahmud Tarzi Han'ın Türk-Afgan ilişkilerine etkileri, *Route Educational and Social Science Journal*, 4(7), 32-42.
- Poggi, G. (2001). *Modern devletin gelişimi: Sosyolojik bir yaklaşım*. (çev.) Şule Kut & Binnaz Toprak, İstanbul: İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sarihan, Z. (2002). *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan ilişkileri*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Sevin, E. (2015), Review pathways of connection: An analytical approach to the impacts of public diplomacy, *Public Relations Review*, 41 (4), 563.
- Sogge, D. (2002). *Give and take: What's the matter with foreign aid*. Canada: Fernwood Publishing, s.7-8.
- Talley, S. R. (1973). *Fire in Afghanistan 1914-1929, 1973*, New York:, Doubleday Publishing. 37-38.
- Üçkuş, Ö. & Kendirci, B. (2012). *Teoriden uygulamaya dış yardım*. Sayıştay Dergisi, 86, 57-77.
- Yaşar, B. (2016). *Atatürk dönemi Türk-Afgan ilişkileri ve Afganistan'a yapılan yardımlar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Yetim, F. (2023) Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin Afganistan'a verdiği askeri, sağlık ve eğitim alanındaki destekler, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic*, 12, 289-302.

5. İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 26/9/2022.

https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_inساني-yardimlari.tr.mfa. Erişim Tarihi: 05/05/2023.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/emanullah-han>. Erişim Tarihi: 12/05/2023.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/habibullah-han>. Erişim Tarihi: 07/09/2023.

https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa. Erişim Tarihi: 08/08/2023.

<https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse>. Erişim tarihi: 08/06/2023.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerim bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 09.12.2023

Kabul Tarihi: 30.04.2024

ORTAÇAĞ MOĞOLLARININ GİYİM KÜLTÜRÜNDE BAŞLIK VE KULLANIMI

Headdress and its Use in Medieval Mongolians Clothing Culture

Derya COŞKUN

Doç. Dr.; Erzurum Teknik Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
derya.coskun@erzurum.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7161-5430

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Tarih boyunca süslenme ya da korunma amacıyla bir aksesuar mahiyetinde kullanılan ve modern giyimin bir parçası kabul edilen başlık, özellikleri ve kullanım alanları bakımından yaygın bir kimliğe sahiptir. Siyasî, dinî ve ticarî sebepler dolayısıyla ülkeler arasında etkileşim ve aktarımın bir parçası olarak da değişime uğrayarak kozmopolit bir yapı kazanan başlık, önemli bir kültürel değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlık kullanımı kültürünü hassasiyetle yaşatan ve günümüzde de bu geleneği sürdüren milletlerden biri de şüphesiz Moğollardır. Kişinin siyasî ve sosyal statüsüne bağlı olarak farklı tasarım ve şekillerde karşımıza çıkan Moğol başlıkları, toplumun hiyerarşik yapısı hakkında da bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda makale, Ortaçağ Moğollarının kullandıkları başlık ve modelleri hususunda kendi içinde ne gibi anlamlar ihtiva ettiğine dair bilgiler ve tartışmalar sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başlık, Aksesuar, Süsleme, Kültürel Değer.

Abstract

Headdress, which has been used as an accessory for adornment or protection throughout the history and is also considered as a part of modern clothing, has a broad identity in terms of its features and usage areas. Gaining a cosmopolitan quality as a part of interaction and transfer between countries due to political, religious, and commercial reasons and featuring different types because of undergoing change, headdresses appear as an important cultural value. The Mongols are undoubtedly one of the nations which have always continued headdress culture with sensitivity. Mongolian headdresses, which appear in different designs and shapes depending on the political and social status of the wearer, also provide information about the hierarchical structure of the society. In this context, the present essay aims to provide information and discussions on the meaning of the headdresses and models used by the Mongols.

Keywords: Headress, Accessory, Ornamet, Cultural Value

1. GİRİŞ

Giyim insan bedenini örten bir nesne olarak tanımlansa da insanlar ve toplumlar için bundan çok daha fazlasıdır. Zira insanların kültürleri, sosyal statüleri ve kişilikleri hakkında önemli ipuçları vermenin yanı sıra her çağın ve toplumun iklim koşulları, inançları ve kendi özellikleri çerçevesinde zamanla farklı şekillere bürünmüş ve milletlerarası etkileşimin

de temel taşlarından biri haline gelmiştir. Bu etkileşim de aktarım ve değişimleri de beraberinde getirdiği için toplumların giyimleri her dönem farklı bir kimlik kazanmıştır. Bu çerçevede değerlendirdiğimizde kıyafet kültürü etkilenmeler sonucunda değişkenlik göstermektedir diyebiliriz. İnsanların kıyafetleri farklı birçok parçadan oluşmakla beraber en dikkat çekici olanı şüphesiz şapka ve başlıklardır. Kimi toplumlarda önemli bir değer ve kutsiyet gören başlıklar kimi toplumlarda da arka planda kalmıştır.

Kültürel yapı, inançlar ve iktisadî durumlar gibi belirleyici unsurlar kıyafetlerin en önemli parçalarından biri olan başlıkların, elitler ve halk arasında ayırt edici bir unsur olarak görülmesine neden olmuştur. Sanatsal ve estetik kaygının da işin içinde olduğunu varsaydığımızda her toplumun kendine has bir stiline olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu toplumlardan biri de hiç şüphesiz gerek kadınlar gerekse erkeklerin kullanımı noktasında kullandıkları her başlığın farklı bir anlam ifade ettiği Ortaçağ Moğollarıdır (McNeil, 2005, s. 377). Zira onların kullandıkları başlıklar son derece şatafatlı ve özel süslemelerle farklı bir şekilde oluşturulmuş olup alışılmışın dışında bir görsele sahiptir. Başlıkların oldukça uzun bir şekilde imal edilerek kullanılması sosyal hayatta özellikle kadınların zorluk çekmelerine neden olsa da ona atfedilen kutsiyet, bu zorlukların görmezden gelinmesini kolaylaştırmıştır.

2. ŞEKİL YAPISI BAKIMINDAN MOĞOL BAŞLIKLARI

Moğolların kullandıkları başlığın Moğolca karşılığı Maha (büyük/önemli) (Monier, 1899, s. 794/1) sözcüğünden türeyen Mahalay'dır (Lessing, 2003, s. 816; Haenisch, 1939, s. 106). Moğolların taktıkları başlıklara verdikleri önem ve başlığın boyutu, göz önüne alındığında bu kelimenin kullanımı oldukça manidardır.

Moğolların başlık takmaları zorunluydu. Kendine has bir kutsiyete sahip olan bu başlıklara, belirli zamanlar dışında hem dokunulması hem de başlığın çıkarılması yasaktı. Moğol başlıklarının en faal kullanıldığı alanlardan biri de hiç şüphesiz orduydü. Askerlerin herhangi bir savaş anında hızlı ve kıvrak bir şekilde hareket etmeleri kolaylaştırıcı biçimde hazırlanan bu başlıklar, halkın taktığı başlıklara benzerlik göstermekteydi. Başlığın arka kısmında uca doğru genişleyen 1 avuç (palma) uzunluğunda bir kuyruk, ön ve yan taraflarında ise 1 parmak (digitus) kalınlığında kıvrımlar bulunmaktadır. Başlığın kulakları hizasındaki kısma kenarlara gelecek şekilde dikişle iki şerit dikilmiştir. Bu şeritler uzun ipler şeklinde olmakla beraber çenenin alt kısmında bağlanma özelliğine sahiptir. Başlığın kafa üzerinde rahat durması ve sabitlenmesi noktasında bu iki şeritin etkisi

büyüktür. Özellikle Tatarların iki şerit çevresinde süsleme amacıyla iki küçük katmana (lingulae) sahip başlıklar kullandıkları bilinmektedir (Richard, 1965, s. 41-42; Simon de Saint Quentin, 2006, s. 21). Arka kısmından genişleyen ve uzayan başlıkların daha çok Yuan hanedanlığı zamanında kullanıldığı tahmin edilmektedir. Arka tarafı kare ön tarafı yuvarlak şekilli olan bu başlıklar, askılıdır (Ye Ziqi, 1959, 3/ 2, s. 61). Moğolların kıyafet üretimi hususunda birinci dereceden önem verdiği kumaş türünün ipek olması, başlıkların da genel itibariyle ipekten yapılması geleneğini sürdürmüştür.

3. TÜRLERİ BAKIMINDAN MOĞOL BAŞLIKLARI

Moğol başlıklarının en fazla Yuan hâkimiyet döneminde imal edildiği ve çeşitlendirildiği görülmektedir. Bunun nedeni Çin'de bulunan sanayileşmeye yakın üretim merkezlerinin bulunması ve faal bir şekilde bu merkezlerden faydalanılması olsa gerektir. Zira 676/1278 yılında Yuan Hanedanlığında Verniklenmiş İnce Tül Şapka Bürosunun olması (Farquhar, 1990, s. 85) Çin'deki üretim merkezlerine gösterilebilecek örneklerden sadece biri olup daha birçok merkezin olduğu bilinmektedir. Verniklenmiş İnce Tül Şapka Bürosunun varlığı, Yuan hanedanlığının başlık üretimi noktasında ne derece faal olduğuna dair de bize ipuçları vermektedir. Moğol başlıklarının belirli bir hiyerarşi çerçevesinde şekillenip çeşitlendiği görülmektedir. Örneğin Yuan hükümdarları altın işlemeli sıcak başlık kullanmaktayken memur ya da halk, yuvarlak şekilli askılı biçimde üretilmiş farklı bir başlık kullanmaktaydılar. Yuan hükümdarlarının kullandıkları başlıklar, yazın ve kışın kullanılmak üzere kendi arasında gruplara ayrılmıştı. Kırmızı altın işlemeli sıcak başlık ile gümüş fare derisinden sıcak başlıklar hükümdar tarafından kışın kullanılmak üzere tercih edilirken, tepesi mücevherli, altın zümrüdüanka sembolü, zil bambulu başlık ile incili, kenarlıklı zil bambu başlığı, beyaz hasırdan mücevherli başlık, altın zümrüdüankalı bambu başlık, altın zümrüdüankalı verniklenmiş ince tül başlık, sarı fildişli ve midye incili askısı/bandı olan, arkası siperlikli kullanılan başlıkları ise yaz aylarında kullanılmaktaydı. Hükümdarın kışın kullandığı başlıkların ısıtma özelliği yazın kullandıklarının ise serinletici etkisi bulunmaktaydı (YS, 1976, s. 78, 1938). Bu bilgiye Çin tasvirlerinden ulaşılmaktadır. Memurlar ve halk tarafından kullanılan başlıkların askılı, ön tarafı yuvarlak arkası kare şekilli (louzi) bir kesime sahip olduğu görülmektedir (Ye Ziqi, 1959, 3/ 2, s. 61).

Başlık türlerinden bir başkası da zil türü başlıklardı. Bu başlıklar görüntüleri zile benzemesi dolayısıyla bu adla anılmışlardır. Hükümdarların kışın kullandıkları başlıklara benzeyen, yuvarlak şekilli olan bu başlıkların

çoğunlukla Çin'de bulunan Moğollar tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu şapkalar hükümdarın kışın kullandığı başlıklara benzemektedir. Anige'nin 693/1294'teki Kubilay portresinde de Kubilay'ın bu başlıktan taktığı dikkat çekmektedir (Shea, 2020, s. 58).

Eski tip Moğol başlıklarının siperlikleri yoktu. Fakat sonraki süreçte özellikle Kubilay Han zamanında siperliği olmayan başlık üretimi sonlandırılmış ve Moğol başlıklarına siperlik yapılma zorunluluğu getirilmiştir. Hatta bu zorunluluk yasalar çerçevesinde de desteklenmiştir. Siperliğin zorunlu hale gelmesinde en etkili isim elbette Kubilay Han'dır. Öyle ki Kubilay Han ok atmaya çalıştığı sırada güneş ışığının gözlerini kamaştırdığından şikâyetçi olmuş, bu nedenle de Moğol başlıklarına bir siperlik eklenmesine karar vermiştir. Siperlik dolayısıyla daha rahat bir şekilde ok atmaya başlayan Kubilay Han, bu kolaylıktan herkes istifade edebilsin diye bu duruma resmi bir hal kazandırarak yaygınlaşmasını emretmiştir. Siperlik eklenen başlıkların arkası kare, ön tarafı ise yuvarlak şekilde imal edilmiştir (YS, 1976, s. 114/2872; Cleaves, 1979, s. 145; Zhao, 2008, s. 240-41).

Şapka türlerinden bir başkası da katmanlı (louzi) şapka türüdür. Bu tür hakkında fazla bilgi olmamakla beraber uzun oluklu şapkaların bu türe dâhil olduğu bilinmektedir. Örneklerine çoğunlukla Yuan mezar tasvirlerinde ve minyatürlerinde rastladığımız bu tür başlıklar (Gorelik 2010, s. 24), İran coğrafyasından Çin'e kadar yayılım göstermiştir. Kenarları yarım daire şeklinde olan başlıkların bombeli olduğu, kulakların üzerinden yukarı doğru ayrılarak uzun bir koniye benzediği görülmektedir. Bunların soylular tarafından kullanıldığı ipekli kumaşlardan üretildiği ve süslemelerle asalet ve ahenk kazandırıldığı bilinmektedir (Gorelik, 2010, s. 33).

Moğol başlıkları genel itibariyle incelendiğinde arada bir iki küçük farklar dışında birbirinin aynı olduğu sonucuna varabiliriz. Hükümdar ve halk arasındaki hiyerarşik manada tek belirleyici durum, şapkanın üstünde ya da arkasında yer alan süslemelerdir. Önemli görevlerde bulunan kişilerin başlıklarında değerli taşlardan süslemeler göze çarparken halkın kullandığı başlıklarda değerli taş (yeşim taşı da dâhil) ve süslemelerin yasak olduğu dikkat çekmektedir (YS, 1976, s. 78/1943).

Moğol başlıklarının genel itibariyle hammaddesi ipek olsa da keçeden yapılmış başlıklara da rastlanmaktaydı. Keçeden yapılan başlıklar, ön taraftan dar ve yuvarlak olup dört köşeliydi. Bu başlığın kürk astarlı olanları, sıcak şapka içinde kategorize edilmekteydi. Geniş, dar, yuvarlak ve sabit kenarlı, arkası yukarı doğru kaldırılmış başlık türleri, zil türü başlıklara

dâhil durumdaydı. Bu türün görsellerine ise Yuan portrelerinde rastlanmaktadır. Üst düzey kişilerin kullandıkları zil türü başlıklar, arkadan enseye doğru sarkan dörtgen şekilli ipekli kumaştan yapılmıştır. Bunlar kenarları dolgulu olup kumaş takozlara dikiş atılmasıyla oluşturulmuştur. Bu oluşum daha önce lingulae diye tabir ettiğimiz stile dâhil edilmektedir. Bu başlık türünün de kürk astarlı şekilde imal edilenleri vardır. Zil türü şapkaların varyantları uzun koni şeklinde olup dairesel ve alçak şekilde üretilmiştir (Gorelik, 2010, s. 27-33).

Moğol askerinin başlıkları; çapraz açılı futou başlığı; yukarıya kıvrılan anka kuşu kanatlı futou başlığı, her iki yanında iki altın anka kuşu kanatlı bulut başlığı, verniklenmiş ince tülde, önde uzun yay şeklinde, yaldızlı ipek başlık şeklinde kategorize edilmekte olup rengârenk, çiçek ve mücevherle süslemeli sert ipekten yapılmaktaydı (YS, 1976, s. 78/1939-1940; Quentin, 2006, s. 21-29).

Moğol başlıkları sadece külah şeklinde değildi. Bunun yanı sıra kumaştan yapılmış türbana benzer Moğol başlıkları da bulunmaktaydı. Moğollar saçlarını ördüklerinde bir kumaşla, ki özellikle ipek kumaş, saçlarını örmek suretiyle bu başlığı da kullanmışlardır. Bu başlık tipini kullananlar genellikle Moğol askerleridir. Kullanım malzemesinin ipek olması dolayısıyla olsa gerek ki Çin etkisinin fazlasıyla hissedildiği bu başlıklar; ipek, deri, hafif tung odunu, bambu, timbo vs. ile doldurularak oluşturulmuştur (Huijuan-Yang-Jiang, 2017, s. 116-24).

Üst kısmını tokmak şeklinde topuz yapan Moğolların yazın ve kışın farklı kumaş türleri ile saçlarını bağladıkları dikkat çekmekte, bu farklılıkta iklim koşullarının önemli ölçüde etkisinin olduğu görülmektedir. Bu nedenle Moğollar kışın krep, yazın ise konik şapka takmışlardır (Daya-Ting, 2021, s. 101). 662/1264 yılı da dâhil olmak üzere sonraki süreçte imal edilen mamian, buguan ile tüm kumaş başlıkların ipekten yapıldığı görülmektedir (Kuhn, 1977, s. 13).

4. MOĞOL KADINLARININ BAŞLIKLARI

Moğolların kullandıkları başlıklar siyasî, askerî ve sosyal alanlarda farklılık arz etmenin yanı sıra Moğol kadınlarının da Boğtak¹ (boghtagh)

¹ Boğtak hem sıradan Moğol kadınlarının hem de üst zümre Moğol kadınlarının takmış oldukları bir başlık türüydü. İki arasındaki fark; kullanılan malzeme, süslemesi ve kumaşın değerinden ibaretti. Zira Moğol idarecilerinin kadınlarının kullanmış oldukları boğtaklar, değerli metâlarla süslenmekte ve genellikle oldukça kıymetli olan ipek kumaşlardan yapılmaktaydı. Her ne kadar Reşidüddin Fazlullah'ın eserlerinde bu başlığı sadece üst zümre Moğol kadınlara atfetmiş olsa da diğer kaynakların çoğu Moğol kadınlarının hepsi

(顧姑, 故故, 固姑, 姑姑) adında kendilerine has bir başlıkları bulunmaktaydı (Hung-Ting-Taya, 1980, s. 80, 3n; Özder, 1999, s. 17 vd). Her ne kadar kadın başlıklarının bilinen adı Boğtak olsa da Boctac, Bocco, Boka, Boca, Botka, Gu, Guan, Ku Gu, Kou-Kou, Ku-Ku gibi adların da kullanıldığı görülmektedir. Boğtak tipi başlıkların genel yapım malzemeleri, huş ağacının kabuğu, değnek ve kamıştı (Willem, 2022, s. 101; Clark, 2013, s. 153-154; Subaşı, 2021, s. 156). Bu başlıklar bir çerçeveye oturtulmak suretiyle imal edilmekteydi. Çerçeve içi boş olmak kaydıyla purpura² ya da Bağdat kumaşıyla sarılmaktaydı (Carpini, 2001, s. 32; Wyngaert, 1929, s. 33-34; Şastina, 1957, s. 27). Başlıklara bambu hanım adı verilen delikler açılmakta ve bu küçük delikler vasıtasıyla başlık sağlamlaştırılmaktaydı (Subaşı, 2021, s. 156). Görsel olarak bir ayağı ya da ters duran bir çizmeyi andıran bu şekil, Moğol yasaının sub viri potestate eriş (Seni kocan yönetecek) kuralı çerçevesinde kadınların erkeklerin emrinde olduklarının bir nişanesi sayılıyordu (Crucis, 2020, s. 47-48). Bu tarz başlıkları genellikle evli kadınlar kullanmaktaydılar. Genç bekâr kızların evlenmedikleri sürece başlık takma zorunlulukları yoktu (Mandeville, 2012, s. 90; Odoric, 1900, s. 349). Moğol kadınlarının kullanmış oldukları başlıklar evli ve bekârların birbirinden kolayca ayırt edilebilmesini sağlamaktaydı. Evli kadınlar başlıkları olmaksızın asla erkeklerin karşısına çıkamazlardı (Johannes, 2022, s. 11; Mandeville, 1925, s. 162; Subaşı, 2021, s.159). Bu tarz başlıklar ipekten, düz ve gösterişten uzak materyallerden yapılmıştır. Başlıkların boyu iki chi (60-80 cm) (üç dirsek kadar) uzunluğunda olduğu tahmin edilmektedir (Subaşı, 2021, s. 156). Halktan bir kadının başlığı siyah renkli kaba bir kumaşla çevrelenirken zengin kadınların başlığı ise kırmızı ham ipekten yapılmaktaydı (Guowei, 1975, s. 269; Waley, 1931, s. 67; Ch'ang Ch'un, 2019, s. 151).

Zengin kadınlar iskele kuşu tüyü ve renkli ipek kumaşlar kullanırlarken fakir ya da orta halli kadınların ise sülün tüyelerinden imal edilen başlıklar kullandıkları görülmektedir (Guowei, 1975, s. 479; Kadırbaev, 2016, s. 27; Hung vd. 1980, s. 119; Meng Ta pei lu, 2021, s. 86-

tarafından bu başlığın kullanıldığını ifade etmektedir. Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu adlı eserlerde Boğtakların halk arasında farklı şekillerde yapıldığı, başlığın yüksekliğinin kadının sosyal sınıfı ile doğrudan bağlantılı olduğunu ifade etmesi bu başlığın Moğol kadınlarının hepsi tarafından kullanıldığının bir göstergesidir. Zira Cüveynî de bu bilgiyi, doğrulamaktadır. Bkz; (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, s. 88, 112; Cüveynî, 2013, s. 236).

² Purpura, açık kırmızı ve mor tonlarında olan pahalı ipek kumaşlara denilmektedir. Kırmızı violet rengindeki özel bir boya maddesince boyanan bu pahalı kumaş, özel bir salyangoz türünden çıkarılmaktaydı. Kumaşın kadifemsi bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; (Karpova, 2016, s. 168-169; Şastina, 1957, s. 197; Rockhill, 1900, s. 19).

88). Zengin kadınların taktıkları başlıklar, onların şatafatı ve toplum içindeki yerlerini anlatması açısından önem taşımaktaydı (Richard, 1965, s. 49). Başlıkların yapımı aşamasında tepesine dal ya da demirden bir çubuk eklenmekte kırmızı ya da mavi olmak üzere samit, woduan ipeği ile altın ve gümüşle süslenerek zenginleştirilmekteydi (Guowei, 1975, s. 454; Guowei, 1936, s. 42-43; Hung vd., 1980, s. 79; Münküev, 1975, s. 81; Richard, 1965, s. 48; Grigor, 2007, s. 23; Quentin, 2006, s. 29) .

632-633/1235-1236 yılında ise başlıkların hem görüntüsü hem de adında değişikliğe gidilmiş, başlıklar kaz ya da ördeğe benzerliği ile dikkat çekmiştir. Bu nedenle de belirtilen tarihten itibaren imal edilip kullanılan başlıklar, gùgū (故姑) adıyla ifade edilmiştir (Waley, 1931, s. 67, 2n; Allsen, 1997, s. 16, 31n; Haenisch 1939, s. 17). Bu tür başlıklar, delikli tahta bir çerçeveye ipek altın kumaşla sarılmış yaklaşık 4-5 chi (1-1,5 m) uzunluğunda mavi ya da siyah keçe ile sarılı şekilde oluşturulmuştur (Guowei, 1975, s. 479; Kadirbaev, 2016, s. 27; Hung vd. 1980, s. 119).

Moğol kadınları başlığın üzerine ekseriyetle kırmızı ya da sarı ipek sarar, bambu ağacından uzun bir çubuk vasıtasıyla da başlığın boyunu uzatırlardı. Bu yöntem başlığın serin ve ferah bir yapı kazanmasını sağlamaktaydı. İnci taş ve çiçek motifleriyle süslenen başlıkların arka kısmına kuşlara ait kuyruklar takılarak rengârenk boyanırdı (Meng Ta pei lu, 2021, s. 86-88). Bu başlıkları takan Moğol kadınları, ata bindikleri zaman başlığın oldukça uzun ve gösterişli olması dolayısıyla uzaktan atlı muhafızlara benzetilirdi. Başlığın boyut olarak sosyal hayatı zorlaştırdığını söylemek yerinde olacaktır. Zira faal bir hayata sahip olan Moğol kadınlarının çadırlarına girerken dahi başlığa dokunmaları yasak olduğundan başlarını eğmek suretiyle çadırlarına girdikleri görülmektedir. (C'hang C'hun, 2019, s.151).

5. MOĞOL BAŞLIKLARINA ATFEDİLEN DEĞER

Moğol başlıkları her ne kadar onların giyim ve kuşam kültürlerinin bir parçası olsa da siyasî ve sosyal hayatta bir değer göstergesi olarak da kullanılmaktadır. Öyle ki Hülegü Han'ın, Dokuz Hatun'un yerine geçirdiği Tuktay Hatun'un başına Boğtak takarak onu hatunu ilan etmesi (Reşidüddin, 2013, s. 475) siyasî hayat içerisinde başlığa verilen değere örneklerden sadece bir tanesidir. Boğtak'ın eşi ölen bir kadın tarafından yas malzemesi olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Eşi ölen kadın yasını göstermek adına başındaki boğtakı yedi gün boyunca çıkarır yedinci günün sonunda da eski hayatına kaldığı yerden devam ederdi (Cüveynî, 2013, s. 236). Güyük'ün ölümü haberini alan Sorgaktani Hatun, 645/1248'de Güyük'ün dul karısı

Ogul-GaymıŖ'a bir başlık hediye etmiştir. Bu davranıŖ, Moğol adetleri bağlamında hükümdarın ardında bıraktığı dullara verilen taziye olarak bilinmektedir (İbnü'l İbrî, 2011, s. 23; Cüveynî, 2013, s. 242; Spuler, 2011, s. 196). Moğolların Tanrıya yakın olmak adına kutsal saydıkları yüksek alanlara giderek burada Tanrıya bağlılıklarını göstermek amacıyla başlıklarını çıkarmaları da başlığa atfedilen başka bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır (Moğolların Gizli Tarihi, 2016, s. 41; Hartog, 2003, s. 17; Radloff 2008, s. 154; D'ohsson, 2008, s. 35).

Moğol başlıklarının yıpranmış ya da kirli olması ona değerinden bir şey kaybettirmediği gibi Moğollar için önemli olan, temizlikten çok kutsallığıdır (Sechin- Jagchid, 1979, s. 150-151). Ayrıca Moğollarda hanlık seçimi yapılacağı zamanlarda orada bulunan kişiler tüm hakların vazgeçip hana boyun eğdiklerini göstermek amacıyla başlıklarını çıkarmaktaydılar (Cüveynî, 2013, s. 188-189). Ögeday (1186-1241), han seçildiği sırada orada bulunanların başlıklarını çıkarmalarının ardından Ögeday'a han unvanının verilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir (Abû'l-Farac, II, 1999, s. 526; Şebânkâreî, 2021, s. 210).

6. SONUÇ

Toplumların giyim kültürlerinde farklı bir öneme sahip olan başlık, gerek boyutu, gerek kullanım alanı gerekse süslemeleri noktasında önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklara rağmen başlıkların toplumlar arası etkileşim ve değişimler noktasında benzerliklerinin de olduğu görülmektedir. Moğol başlıkları araştırılmaya muhtaç olmakla beraber gizli çok fazla yönleri olan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük bir kültürel zenginliğin temsilcisi olan Moğol başlıklarının çok çeşitli ve kozmopolit yapısı başlığın geniş bir perspektifte incelenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. İklimsel değişimlere bağlı olarak farklı çeşitleri bulunan bu başlıkların toplumsal hiyerarşiye göre şekillendiği ve kişilerin siyasî ve sosyal statülerini anlamamız hususunda da ipuçları verdiği yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle Moğol kadınlarının taktıkları başlıklar; boyutu, görüntüsü ve işlemeleri noktasında oldukça dikkat çekicidir. Sosyal hayatta kullanımı oldukça zor olmasına karşı addettikleri kutsiyet sebebi ile başlarına takmaktan hoşnut olan Moğol kadınları, bu başlıklar sayesinde dışarıya karşı dokunulmaz bir kimliğe sahip olmuşlardır.

Tek başına düşünüldüğünde sadece bir aksesuar olarak görülen Moğol başlıkları, üzerine yüklenen anlamlar ile kısa zamanda Moğol kadın ve erkekleri için vazgeçilmez bir obje haline dönüşmüştür. Tarihsel sürecini tam olarak bilemesek de özellikle Moğol kadınlarının taşıdığı oldukları

başlıklara verdikleri ihtimam ve kutsiyet başlığın değerini gözler önüne sermektedir.

7. SUMMARY

Clothing has been one of the most crucial components of social life throughout the history, ensuring the concealment of the human body. Indeed, it has evolved over time in various forms, influenced by climate conditions, beliefs, and the unique characteristics of each era and society. Clothing not only provides significant clues about people's cultures, social statuses, and personalities but also becomes a cornerstone of international interaction. Considering the exchange and transformations brought about by this interaction, the clothing of societies has acquired a distinct identity in each period. In this context, we can say that clothing culture varies due to influences. People's clothing consists of various elements, with hats being one of the most eye-catching. While some societies attach significant value and sanctity to hats, in others, they may remain in the background. Determining factors such as cultural structure, beliefs, and economic conditions have led to hats, a crucial part of clothing, being seen as a distinguishing element between elites and the general population. Assuming the involvement of artistic and aesthetic considerations, it is not wrong to say that every society has its unique style. One such society, especially in terms of both women and men's use of hats, is undoubtedly the medieval Mongols. Their hats are created in a remarkably extravagant manner with special decorations, presenting a visual appearance different from the norm. Although the production of hats in an exceptionally long form has led to difficulties in social life, particularly for women, the sanctity attributed to them has facilitated overlooking these challenges. The significance of hats in the clothing cultures of societies varies significantly in terms of size, usage, and decorations. Despite these differences, similarities can be observed in the interactions and changes between societies regarding hats. Mongol hats, which represent a great cultural richness, appear as a subject that needs exploration with many hidden aspects. The diverse and cosmopolitan structure of Mongol hats, as representatives of a great cultural richness, necessitates a comprehensive examination of the topic. The various types of these hats, shaped according to social hierarchy due to climatic changes, provide clues about individuals' political and social statuses. Especially, the hats worn by Mongol women are quite remarkable in terms of size, appearance, and embroidery. Despite being challenging to use in social life, Mongol women, satisfied with the sanctity they attribute to these hats, have obtained an invulnerable identity outwardly. While Mongol hats may

initially be perceived merely as accessories, they have become an indispensable object for Mongol women and men in a short time due to the meanings attached to them. Although we may not fully understand their historical context, the care and sanctity Mongol women dedicate to the hats they wear highlight the value of these headpieces.

8. KAYNAKLAR

- Allsen, T. T. (1997). *Commodity and exchange in the Mon-gol empire: A Cultural History of Islamic Textiles*. Camb-ridge University Press.
- Carpini, J. (2001). *Moğol tarihi ve seyahatname*. Çev. Ergin Ayan. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Ch'un C. (2019). *Cengiz Han'ın ölümsüzlük arayışı: Taoist simyacı bir keşişin Türkistan seyahatnamesi (1221-1224)*. Trc. Gülşah Hasgüçmen, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Clark, L. V. (2013). Rubrucklu William'in seyahatnamesindeki Türkçe ve Moğolca kelimeler (1253-1255). Çev. Ayşe Kılıç, (26), *Türkbilgi*, 153-154
- Cleaves, F. W. (1979). The Biography of the Empress Cabi in the Yüan Shih. (3/4 (1) *Harvard Ukrainian Studies*, 138-150.
- Crucis, R. (2020). *Doğu seyahatnamesi: Bir Dominiken keşişin Anadolu ve Ortadoğu yolculuğu*, Çev. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul: Kronik Kitap.
- Cüveynî, A. (2013). *Tarihi Cihan Gûşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- d'Ohsson, A. (2008). *Moğol tarihi: Denizler imparatoru cengiz*. Çev. Bahadır Apaydın, İstanbul: Nesnel Yayınları.
- Daya-T. & Peng-X. (2021). A sketch of the black Tatars. The rise of the Mongols: five Chinese sources. Ed. Christopher P. Atwood with Lynn Struve Cambridge: *Hackett Publishing*, 93-130.
- Farquhar, D. M. (1990). The government of China under Mongolian rule (A reference guide). *Münchener Ostasiatische Studien* 53. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Gorelik, M. V. (2010). Vvedenie v istoriyu rannego Mongol'skogo kostyuma X-XIV veka (po izobrazitel'nım istoçnikam). (1). *Batır*, 16-79.
- Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-farac*. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I-II. Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Guowei W.王國維 (1975). *Menggu Shiliao Si Zhong* 蒙古史料四種. Taipei: Zhengzhong Shuju 正中書局.
- Guowei, W. 王國維, (1936). *Mengda Beilu-Heida Shilue Jianzheng* 蒙韃備錄-黑韃事略箋證. Beijing: Wangdiange Shuzhuang.
- Haenisch, E. (1939). *Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca'an (Yüan-cha'o Pi-shi) Geheime Geschichte Der Mongolen*. Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Hartog, L. (2003). *Cengiz Han Dünyanın Fatih*i. Çev. Serkan Uzun, Ankara: Dost Kitabevi.

- Huijuan-Yang-Jiang M. Y. H. (2017). Investigating the materials and manufacture of Jinzi: The lining of Futou (Chinese traditional male headwear) from the Astana Cemeteries, Xinjiang, China. (27/). *Journal of Cultural Heritage*, 116-124
- Hung- T'ing- Ta-ya, C. S. P. [*Zhao Gong-Xu Ting-Peng Daya*]. (1980). *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh: Chinesische gesandtenberichte über die frühen Mongolen, 1221 und 1237* (nach Vorarb. von Erich Haenisch und Yao Ts'ung-wu). Çev. Peter Olbricht-Elisabeth Pinks. Asiatische Forschungen 56. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- İbnü'l İbrî Ebü'l-Ferec, (2011). *Târîhu muhtasari'd-düvel*, Çev. Şerafeddin Yaltkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Kadırbayev, A. Ş. (2016). *Hey Da Şi Lyue (İstoçnik po İstorii Mongolov 13 V.)*. Moskva: Nauka-Vostoçnaya Literatura.
- Kuhn, D. (1977). *Die Webstühle des Tzu-jen i-chih aus der Yüan-Zeit* (Sinologica Coloniensia: Ostasiatische Beiträge der Universität zu Köln 5). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük*, C. I, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lian, S. 宋濂. (1976). *Yuanshi 元史*, Ed. Yang Jialuo 楊家駱, Beijing: Zhonghua Shuju 中華書局.
- Mandeville. J. (1915). *The travels of Sir John Mandeville*, Trans. A. W. Pollard, Macmillan and Co., London.
- Mandeville. S. J. (2012). *The book of marvels and travels. translated with an introduction and not*. Anthoney Bale, Oxford University Press.
- McNeill, W. H. (2005). *Dünya tarihi*. Çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi.
- Monier, W. (1899). *A Sanskrit-English dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Müncüyev, Ts. (1975). *Men-da Bey-lu ("Polnoe opisanie Mongolo-Tatar") (Pamyatniki Pis'mennosti Vostoka XXVI)*. Moskva: İzdatel'stvo "Nauka" Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı.
- Nicola, B. (2017). *Women in the Mongol İnan. The khatuns: 1206-1335*, Edinburg University Press.
- Onon, U. (2001). *The secret history of the Mongols: The life and times of Chinggis Khan*. Psychology Press.
- Özder, L. (1999). *İç Anadolu bölgesi geleneksel kadın başlıkları*, Ankara: Kültür Bakanlığı-HAGEM Yayınları.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve şamanlık*. Çev. Ahmet Temir, T. Andaç ve N. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Reşîdüddin, F. (2013). *Câmiü't-tevârih*, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Richard, Jean. (1965). *Simon de Saint-quentin histoire des Tartares*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.

- Rockhill, W. W. (1900). *The Journey of William of Rubruck to the eastern parts of the World 1253-1255*. (with Two Accounts of the Earlier Journey of John of Pian de Carpine). London: Hakluyt.
- Ruysbroeck, W. V. (2022). *Mengü Han'ın sarayına yolculuk (1253-1255)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Saint Quentin, S. (2006). *Bir Keşiş'in anularında Tatarlar ve Anadolu 1245 - 1248*. Çev. Erendiz Özbayoğlu. Antalya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı.
- Sechin- Jagchid, P.-H. (1979). *Mongolia's culture and society*. New York: Westview Press.
- Shea, E. L. (2020). *Mongol court dress, Identity formation, and global exchange*. New York: Routledge.
- Spuler, B. (2011). *İran moğolları*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Subaşı, Ö. (2021). *Moğollarda kadın, evlilik ve dış siyaset*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şastina, N. P. (1957). *Djiovanni del' plano karpini istoriya Mongalov; Gil'om de Rubruk puteşestvie v vostoçnie strani*. Moskva: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Geografiçeskoy Literaturı.
- Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (2021). *Mecma'u'l-ensâb (Hânedanlar tarihi)*. Terc. Fahri Unan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Temir, A. (2016). *Moğolların gizli tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- The Journal Of Odoric. (1900). *With three narratives, in illustration of it, from Hakluyt's navigations, voyages & discoveries*. London, Nev York: The Macmillan Company.
- Uyar- Danuu, M.-A. (2012). *Cengiz imparatorluğu hakkında ilk tarih kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, Ankara: Ötüken Yayınları.
- Waley, A. (1931). *The travels of an alchemist*. Londra: George Routledge and Sons Ltd.
- Wyngaert, P. A. (1929). *Sinica Franciscana I: Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*. Quaracchi-Firenze.
- Ye Ziqi 葉子奇. (1959). *Caomuzi 草木子*, Beijing: Zhonghua shuju 中華書局.
- Zhao, G. Q. (2008). *Marriage as political strategy and cultural expression (Mongolian royal marriages from world empire to Yuan dynasty)*. New York: Peter Lang.

EKLER

Ek 1: Sıcak Şapka türüne bir örnek (Gorelik 2010, s. 54).

Ek 2: Boğtaklı Hatunlar (Nicola, 2017, s. 165).

Ek 3: Moğol Başlık Türlerine Örnekler (Gorelik, 2010, s. 36).

Ek 4: Tüylü Süslemeleri Olan Başlıklar (Gorelik, 2010, s. 31).

Ek 5: İnan Tasvirlerinde Moğolların Kullandıkları Başıklar (Gorelik, 2010, s. 32).

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Gönderim Tarihi: 09.01.2024

Kabul Tarihi: 29.05.2024

ESKİ MEZOPOTAMYA KEHANET METİNLERİNDE ADI GEÇEN BAZI HAYVANLAR

Some of the Animals Mentioned in the Ancient Mesopotamian Divination Texts

Fatih ERDEM

Doktorant; Bağımsız Araştırmacı
ferdemil@outlook.com.tr

ORCID ID: 0000-0002-7126-7488

Yusuf KILIÇ

Prof. Dr.; Pamukkale Üniversitesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
ykilic@pau.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-8024-8521

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Eski Mezopotamya kehanet geleneğinde hayvanlar ile alakalı neredeyse tüm fenomenler tanrıların insanlara gönderdiği bir kehanet işareti olarak kabul edilmiştir. Zira Eski Mezopotamya toplumlari özel bir ritüel ile kurban edilen hayvanların iç organlarının doğrudan tanrılara danışmaya imkân verdiklerine ve çevrelerindeki hayvanların hareketlerinin yahut olağan ya da olağan dışı görünümünün de dolaylı yoldan tanrıların niyetlerini gösterdiklerine inanmışlardır. Dolayısıyla Eski Mezopotamya toplumlarının hayvanlar âlemine dair gözlem ve düşüncelerinin önemli bir kısmı kehanet metinlerinde yer almaktadır. Hayvanların ilişkilendirildikleri olumlu ya da olumsuz durumların listelendiği bu metinler hem siyasi, askeri ve dini meselelerde yol gösterici olmuş hem de sosyal ve bilişsel belirsizlikler ile başa çıkılmasına yardımcı olmuştur. Bu yüzden kehanet metinlerinin hermenötüğünün yadsınamayacak bir şekilde kültürel değerleri yansıttığı kabul edilmektedir. Bu çalışmada farklı kehanet metinlerinde (Bārūtu, Şumma Alu, Şumma İzbu) hayvanlardan elde edilen kehanet işaretlerinin nasıl yorumlandıkları ve yorumlara tesir eden toplumsal temayüller anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Kehanet, Hayvan, Bārūtu, Şumma Alu, Şumma İzbu

Abstract

In the ancient Mesopotamian divination tradition, almost all animal-related phenomena were considered signs sent by the gods to humans. Ancient Mesopotamian societies believed that the internal organs of animals sacrificed in a special ritual allowed them to consult the gods directly, and that the movements or usual-unusual appearances of the animals around them indirectly indicated the gods' intentions. Consequently, a considerable portion of the observations and thoughts of ancient Mesopotamian societies regarding the animal kingdom can be found in divination texts. These texts, which list positive or negative signs associated with animals, not only provided guidance in political, military, and religious matters, but also helped to cope with social and cognitive uncertainties. Therefore, the hermeneutics of divination texts is recognized to reflect cultural values in a way that cannot be ignored. The objective of this study is to assess the manner in which divination signs from animals are interpreted in various divination texts (Bārūtu, Şumma Alu, Şumma İzbu) and the biases that influence their interpretation.

Keywords: Divination, Animal, Bārūtu, Şumma Alu, Şumma İzbu

1. GİRİŞ

Eski Mezopotamyalılar yaşamsal çevrelerindeki hayvanları oldukça dikkatli bir şekilde gözlemlemiş ve hayvanlar âlemindeki muazzam çeşitliliği kil tabletlere sistematik bir şekilde kaydetmişlerdir. Onların hayvanlar ile olan tecrübelerini ve düşüncelerini aktardıkları bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere hayvanlar insanlardan, tanrılardan ve ifritlerden ayrı varlıklar olarak görülmüştür (Foster, 2002, s. 271-272). Dolayısıyla söz konusu kayıtlarda öncelikle hayvanları tanımlamaya ve sınıflandırmaya gayret edilmiştir. Buna bağlı olarak şehirlerin, bitkilerin, mesleklerin ve nesnelerin adlarının tasnif edildiği ansiklopedik sözcük listelerinde bilinen tüm hayvanların adlarına yer verilmiştir (Lewis & Llewellyn-Jones, 2018, s. 8-12.; Leick, 2019, s. 107).

Mezopotamya tarihi boyunca kullanımı giderek artan bu listeler hazırlanırken evrenin farklı unsurlarının doğru bir biçimde adlandırıldığı sistematik bir envanter ortaya koymak ve zihin dışı dünyanın değişik alanlarını da olabildiğince eksiksiz bir şekilde açıklamak amaçlanmıştır (Bottéro, 2012b, s. 52; Leick, 2019, s. 109). Çünkü tanrıların bir şey yaratırken onun adını söylediklerine ve bu adın yaratılan şeyin özünü, doğasını gösterdiğine inanılmıştır. Bu sebeple de adı bulunmayan şeylerin var olmadıkları düşünülmüş ve onlara vâkıf olunamayacağı kabul edilmiştir. İnsanların ise doğru adları keşfedip onların kendi dünyalarındaki yerlerini tanımlayacak şekilde sınıflandırdıkları takdirde çevreleriyle anlamlı bir ilişki kurabilecekleri var sayılmıştır (Leick, 2019, s. 109-110; Bottéro, 2019, s. 16). Dolayısıyla bu durum söz konusu listeleri Mezopotamyalıların düşünsel yaratıcılıklarının aynası hâline getirmiştir. Böylece zamanla hukuk, tıp, matematik ve bunlarla aynı kategoride tanımlanan kehanet gibi alanlarda yüzlerce başlığın oluşturulduğu kapsamlı listeler ortaya çıkmıştır (Van De Mieroop, 2020, s. 242-244).

Bu noktada günümüze ulaşan kayıtların arasında kehanet metinlerinin önemli bir yer tutması onun Mezopotamya kültürüne özgü zihin etkinliklerinin en iyi gözlemlendiği alanlardan biri olmasını sağlamıştır (Ulanowski, 2019, s. 52-53; Bottéro, 2012b, s. 151). Hâliyle Eski Mezopotamyalıların hayvanlar âlemine dair gözlemlerinin ve düşüncelerinin önemli bir kısmını kehanet metinleri oluşturmuştur. Zira hayvanlar ile alakalı neredeyse tüm doğal fenomenler tanrıların insanlara gönderdiği bir kehanet işareti olarak görüldüğü için bunlar farklı kehanet metinlerinde uzun uzadıya listelenip yorumlanmıştır (Foster, 2002, s. 274; Ulanowski, 2019, s. 51).

Burada şunu belirtmek gerekir ki kehanet metinlerinde hayvanlar ne kadar detaylı ve kapsamlı bir şekilde ele alınmış olurlarsa olsunlar (Foster, 2002, s. 275) çıkarımların esasen Eski Mezopotamyalıların düşünce ve inançlarının bazı belirgin özelliklerini aksettirdikleri görülmektedir. Bu nedenle güncel çalışmalarda entelektüel bir çabanın sonucunda ortaya çıkmış olmalarına rağmen kehanet metinlerinin (Koch, 2015, s. 5) doğa tarihine ya da zoolojiye uygunluğuna değil, (Foster, 2002, s. 275; Van De Mieroop, 2020, s. 241-242) hayvanlar aracılığıyla toplumsal ve kültürel değerleri nasıl ihsas ettiklerine dikkat edilmektedir (Koch, 2015, s. 5; De Zorzi, 2022). Zira kehanetin bir noktaya kadar bilimsel uğraşlar ile örtüştüğü hatta doğa ve insan bilimlerine sayısız katkı verdiği hâlde sahte bir bilim olmanın ötesine geçemediği anlaşılmaktadır. Ancak onu yaratanların gördüğü, yargıladığı ve yaşadığı biçimiyle anlamaya çalışıldığında kehanetin belirli ilkeleri, kaideleri olduğu (Bottéro, 2012b, s. 151-152; Ünal, 2020, s. 229-230) ve işaretlerin yorumlanmasında çoğu zaman içinden çıktıkları kültürlerin normatif eğilimlerinin/temayüllerinin yadsınamayacak kadar etkili oldukları görülmektedir (Koch, 2015, s. 2).

Diğer taraftan kehanet bir bakıma zorluklarla yüz yüze kalan insanoğlunun kaderine boyun eğmek yerine zekâsını, yaratıcılığını, iradesini, teknik olanaklarını ve bilgisini içgüdüsel yaşam tutkusuyula birleştirerek verdiği mücadelenin sonucunda ortaya çıkmış bir uğraştır (Ünal, 2020, s. 229-230). Bundan dolayı kehanetin, sosyal ve bilişsel belirsizlikler ile başa çıkmakta işlevsel bir araç olduğu kabul edilmektedir (Koch, 2015, s. 1-2). Bu noktada hayvanlar kurban edildiklerinde doğrudan tanrılara danışmaya imkân verdikleri ve hareketleri yahut görünümleri ile de tanrılarının niyetlerini gösterdikleri için Mezopotamya kehanet geleneğinde oldukça önemli bir rol almışlardır.

2. ESKİ MEZOPOTAMYA KEHANET UYGULAMALARINDA KURBAN EDİLEN HAYVANLARIN İÇ ORGANLARININ YORUMLANMASI

Eski Mezopotamya yaratılış metinlerinde insanların tanrılarının yerine getirmesi gereken işleri/angaryaları üstlenmek için yaratıldıkları vurgulanmıştır (Bordreuil et al., 2015, s. 463-466; Çayır, 2020, s. 99-102). İnsanların yükümlü oldukları işlerin başında da tanrılarının düzenli bir şekilde beslenmeleri yer almıştır (Black & Green, 2017, s. 136, 285; Bottéro, 2023, s. 113-114). Dolayısıyla tapınaklarda her gün yapılan ritüellerin eşliğinde tanrılara muazzam miktarda yiyecek ve içecek sunulmuştur (Bottéro, 2012b, s. 251; Oates, 2015, s. 185). Tanrılarının şanına yakışacak biçimde özenle hazırlanmış sofralarda etin özellikle de bol miktarda koyun etinin

bulunmasına oldukça dikkat edilmiştir (Scurlock, 2002a, s. 389; Bottéro, 2012b, s. 251; Black & Green, 2017, s. 136). Çünkü tanrıların koyunu çok sevdiklerine inanılmıştır. Onların lezzetli bir et yiyebilmeleri için de kurbanlık koyunlar besili hâle gelinceye kadar ağıllarda iki yıl boyunca özenle beslenmiştir. Ardından da sağlıklı ve semiz olan hayvanlar bir ritüelle arındırılarak tanrılara kurban edilmiştir (Scurlock, 2002a, s. 391; Mutlu, 2014, s. 7-8, 13).

Böylelikle insanlar ile tanrılar arasında kurulan ve her iki taraf için de karşılıklı faydaları olan ilişki kuvvetlendirilmiştir. Bu noktada düzenli kurban sunularının daha çok tanrıların yararına olduğu görülmektedir. Fakat Mezopotamya'da hayvanlar kurban olarak yalnızca tanrıların sofralarını donatmak için değil, aynı zamanda onların insanların taleplerine cevap vermeleri için de sunulmuştur. Bu noktada insanların başlıca taleplerinden biri ise tanrıların kendilerini kehanetler ile bilgilendirmeleri olmuştur (Scurlock, 2002a, s. 389, 403; Scurlock, 2006, s. 253). Çünkü insanüstü yeteneklere sahip varlıklar olan tanrıların insanları ilgilendiren her türlü bilgiye istedikleri an erişebildiklerine ve onları gizemli kehanet işaretleri vasıtasıyla insanlara lütfettiklerine inanılmıştır (Bottéro, 2012a, s. 119; Koch, 2015, s. 3). Söz konusu işaretleri doğrudan elde etmenin ise çeşitli dualar ve sunular eşliğinde (Koch, 2015, s. 124) geceleyin başlanan özel bir ritüel ile kurban edilen koyunların¹ iç organlarının fiziki özelliklerinin incelenmesi (iç organ falı) sonucunda mümkün olduğu düşünülmüştür (Koch-Westenholz, 2000, s. 13; Steinkeller, 2005, s. 12).

Nitekim kehanet almak için kurban edilen koyunun (Koch, 2015, s. 124) kulağına bir soru fısıldandığında tanrıların bu sorunun cevabını (Van De Mieroop, 2022, s. 155) kurban kabul olursa (Koch-Westenholz, 2000, s. 52; Koch, 2015, s. 125) hayvanın iç organlarının üzerine çivi yazısına benzer kehanet işaretleri ile yazdıklarına inanılmıştır (Frahm, 2010, s. 98). Oldukça karmaşık olan bu işaretler doğru bir şekilde okunduğunda/yorumlandığında ise insanların eylemlerini tanrıların hükümlerine uygun bir şekilde icra edebileceklerine kanaat getirilmiştir.

Bu durum oldukça önemlidir. Zira tanrıların hükümlerine göre yaşanılacağından emin olduğu için yöneticilerin (Heeßel, 2010, s. 163-164) iç organ falına başvurarak aldığı kararların meşruiyetinden de şüphe duyulmamıştır. Hâliyle, iç organ falı Mezopotamya tarihinin tüm

¹ İç organ falı için yapılan kurban sunularında neredeyse her zaman koyun tercih edilmiştir. Çünkü bir Sumer şiirinde ifade edildiği üzere koyunların insanları temsil ettiğine inanılmıştır. (Durmuş, 2019, s. 30).

dönemlerinde siyasi, askeri ve dini meselelerde en çok itibar edilen kehanet yöntemlerinden biri olmuştur (Maul, 2007, s. 368).² Buna bağlı olarak da farklı merkezlerde her yıl binlerce koyun (Koch-Westenholz, 2002, s. 141) tanrıların göndereceği olumlu cevapları/işaretleri bulabilmek için kurban edilmiştir.

Kurban edilen hayvanın organlarında aranılan ilk işaret (Van De Mieroop, 2022, s. 227) ise Akadca “*naplastu*” ya da “*manzāzu*” olarak tanımlanmıştır (Starr, 1990, s. XXXIX-XL). Bu işaretin karaciğerin sol lobunun üzerinde görülen oluk/çizgi biçimli dikey bir iz olduğu kabul edilmektedir. Modern araştırmacılara göre, bu iz kurbanın kabul olduğunu ve incelemeye devam edilebileceğini gösteren işarettir (Koch-Westenholz, 2000, s. 52; Koch, 2015, s. 100). Nitekim çeşitli iç organ falı metinlerinden anlaşıldığı üzere diğer kehanet işaretleri ancak *naplastu/manzāzu* yorumlandıktan sonra ele alınmıştır (Starr, 1990, s. XXXIX).

Söz konusu işaretlerin nasıl yorumlanacakları ise “*Bārûtu*” kehanet serisinde oldukça detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Yaklaşık 100 tabletten oluşan bu seride organların üzerinde görülen her işaretin renk, sayı, doku, konum ve biçim gibi niteliklerine bakılarak belirlenen olumlu ya da olumsuz binlerce anlam sistematik biçimde listelenmiştir (Koch, 2015, s. 95, 82). Fakat yorumlamaya etki eden birçok değişken olmasına rağmen umumiyetle incelenen organın normal/sağlıklı görünüp görünmediğine bakılmıştır. Çünkü parazitler veya hastalıklar nedeniyle zarar görmemiş ya da deforme olmamış her organın incelemeye olumlu yönde etki eden bir işaret olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle de iç organ falı için kurban edilecek koyunların sağlıklı olduklarını gösterir şekilde (Scurlock, 2002a, s. 397) fiziki açıdan kusursuz olmalarına önem verilmiştir (Koch, 2015, s. 12, 82).

Nitekim iç organ falı ritüellerinde okunan bir kurban duasında (*ikribu*) da seçilecek koyunların uzuvlarının sağlam olması gerektiği açıkça belirtilmiştir (Starr, 1990, s. XXVI). Özellikle de hayvanların boynuzlarında, kulaklarında ve toynaklarında herhangi bir kusurun olmamasına dikkat edilmiştir. Zira kurbanlık hayvanları tedarik etmekle görevli kimseler tarafından hazırlanan raporlarda iç organ falı ritüeli için uygun görülmeyen hayvanların bu üç uzvundaki kusurlar listelenmiştir. Ayrıca söz konusu raporlarda sahibi tarafından damgalanmış hayvanların da kurban edilmek için uygun olmadıkları ifade edilmiştir (Leichty & Guinan, 2014, s. 103-

² İç organ falı ritüellerinde tanrılara sorulan soruların kayıtlarının tutulduğu “*tamitū*” denilen Akadca metinlerde kişisel sorular da bulunmaktadır. (Starr, 1990, s. XXIX). Ancak iç organ falı oldukça masraflı bir kehanet yöntemi olduğu için bu hizmetten faydalanalar nispeten varlıklı kimseler olmuştur. (Koch, 2015, s. 71).

106). Çünkü kurban dualarında kesilecek koyunların lekesiz olmaları gerektiği kesin bir şekilde vurgulanmıştır.

Öte yandan ritüelin eksiksiz bir şekilde icra edilebilmesi için bazen uygun niteliklere sahip dört koyun temin edilmesi gerekmiştir. Ancak kurban edilen hayvanlardan yalnızca bir tanesinin iç organları incelenmiştir. Diğer kurban(lar) ise tanrıları hoşnut edip olumlu bir cevap alabilmek için çeşitli yiyecek ve içeceklerle beraber sunulmuştur (Koch, 2011, s. 462; Koch, 2015, s. 124-125). Organları incelenecek koyunun ağzının sedir reçinesi(?) ile³ arındırılması dikkat edilecek önemli hususlardan birisidir. Çünkü ritüelin farklı safhalarında kullanılan ve “büyük tanrıların sevgilisi” (*nāram ilāni rabūti*) olarak görülen sedir ağacının kokusunun tanrıların ritüele katılmalarını sağladığına inanılmıştır. Ayrıca modern araştırmacılar bu eylemin kesilen koyunun karkasının bir et parçasından ilahi bir araca dönüştürmek gibi büyülü bir anlamının da olabileceğini düşünmektedirler (Starr, 1983, s. 48-49; Koch, 2015, s. 125, dn. 327).

3. ESKİ MEZOPOTAMYA KEHANET UYGULAMALARINDA MEKÂNSAL ÇEVREDEKİ HAYVANLARIN HAREKETLERİNİN VE GÖRÜNÜMLERİNİN YORUMLANMASI

Eski Mezopotamya’da kurban edilen hayvanların iç organlarını incelemek daima tanrılarla iletişim kurmanın en saygın ve güvenilir yolu olarak görülmüştür. Ancak hayvanlardan kehanet işaretlerini elde etmek için her zaman onların öldürülmesi gerekmemiştir (Scurlock, 2002b, s. 364). Nitekim çivi yazılı kehanet literatürünün en kapsamlı eserlerinden biri olan “*Šumma Alu*” kehanet serisinde hayvanların hareket ve görünümünün yorumlandığı pek çok kehanete yer verilmiştir (Freedman, 1998, s. 2). Zira en az 120 tablettten oluşan *Šumma Alu* serisinin 22-49. ve 63-79. tabletlerinde tamamen hayvanlarla alakalı kehanetler bulunmaktadır (Koch, 2015, s. 239, 245, 251). Ayrıca söz konusu tabletlerde adı geçen hayvanların

³ Hoş bir kokuya sahip olan sedir ağacı Eski Mezopotamya’da ritüellerde sıklıkla kullanılan ağaçlardan birisidir. Nitekim iç organ falı ritüelinin farklı safhalarında sedir ağacının kullanıldığı ritüel boyunca okunan dualardan (*ikribi*) anlaşılmaktadır. Çünkü sedir ağacı Mezopotamya panteonunun önemli tanrılarında olan Güneş ve Adalet Tanrısı Şamaş ile özleştirilmiştir. İç organ falı ritüelleri de bir mahkeme olarak görüldüğü için ritüele “yargının efendisi” (*bēl dīnim*) Şamaş’ın başkanlık ettiğine ve kurban edilen koyunun iç organlarına kehanetleri yazanın yani hükmü verenin o olduğuna inanılmıştır. Bu nedenle ritüelde kullanılan sedir reçinesinin(?) kokusunun sabahleyin dağlardaki sedir ormanlarının kokuları ile ortaya çıktığına inanılan *Šamaş*’ın gece boyunca süren ritüelin ardından kesin bir hüküm vermesini sağlayacağı düşünülmüştür. (Ören & Ateş, 2023, s. 445; Steinkeller, 2005, s. 14-16).

bazılarından serinin farklı kısımlarında da yer yer bahsedilmiştir.⁴ Çünkü kehanetlerde her ne kadar hayvanlardan bahsediliyor olsa da esasen geniş bir yelpazede Eski Mezopotamya'daki günlük hayatın içinde geçtiği mekânsal çevre ve insanların karşılaştıkları yaygın olaylar yorumlanmıştır (Freedman, 1998, s. 2; Koch, 2015, s. 234). Yani insanların evcilleştirerek birlikte yaşadıkları veya yabancı olarak doğrudan yararlandıkları kimi zaman da yaşamlarını tehdit eden her hayvan (Aydın & Erdal, 2013, s. 4) çoğunlukla evin içerisinde veyahut çevresinde ya da şehirde bir yerde olduğunda kehanet işareti olarak değerlendirilmiştir (Koch, 2015, s. 234).

Bununla birlikte tabletler hayvanların görüldükleri yerlere göre değil, hangi hayvanın gözlemlendiğine göre düzenlenmiştir. Hayvanların sıralaması ise öncelikle insanlara olan yakınlıklarına ve alakalarına göre yapılmıştır. Dolayısıyla ilk önce evin içerisinde ya da çevresinde sürekli olarak insanlara tehdit oluşturan aynı zamanda da doğurganlığın sembolü olan yılanlar ve akrepler yorumlanmıştır. Ardından evde görülebilen diğer sürüngenler, küçük hayvanlar, eklembacaklılar devamında da evcil ve yabancı büyük hayvanlar listelenmiştir (Koch, 2015, s. 245). En sonda ise insanların hayatlarını sürdürdüğü yeryüzü ile tanrıların ikamet ettiği gökyüzü arasını işgal etmeleri sebebiyle ilahi alana yakın varlıklar olarak değerlendirilen kuşlar ele alınmıştır (Freedman, 2006, s. 3; Ay Arçın, 2019, s. 502).

Bu çerçeveden bakıldığında sıralamanın sadece yakından uzağa doğru değil, içeriden dışarıya ve aşağıdan yukarıya doğru ilerler biçimde yapıldığı görülmektedir (Foster, 2002, s. 274). Benzer bir şekilde kehanetlerde hayvanların hareketleri yorumlanırken de aşağı-yukarı, ön-arka ve sağ-sol gibi ikilikler sıklıkla kullanılmıştır. Kehanetlerin doğası gereği bu değişkenlerden biri olumlu (aşağı, ön, sağ) diğeri de olumsuz (yukarı, arka, sol) kabul edilmiştir (Guinan, 1989, s. 229; Koch, 2015, s. 235). Örneğin serinin 32. ve 33. tabletlerinde yer alan kehanetlerin birçoğunda kertenkeleler sağlık, mutluluk ve zenginlikle ilişkilendirilmişlerdir. Fakat kehanetlerden birinde uğurlu kabul edilen bu hayvanların yerden çatıya kadar tırmanmalarına olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Başka bir kehanette de kertenkelelerin insanların arkalarında durmaları kötü bir işaret olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık kertenkelelerin çatıdan aşağıya inmeleri ve insanların önlerinde bulunmaları uğurlu işaretler olarak görülmüştür (Freedman, 2006, s. 169, 205; Koch, 2015, s. 235).

⁴ Örneğin serinin 5. tabletinin konusu bir evin inşa sürecidir ve bu kehanetlerden bazılarında evin temelinin atılması esnasında görülen çeşitli hayvanların (karınca, tilki, yaban kedisi, köpek ve domuz) habercisi olduğu durumlardan bahsedilmiştir. (Freedman, 1998, s. 87, 91).

Bundan dolayı uğurlu kabul edilen hayvanların her hareketinin olumlu bir anlam taşımadığını söylemek mümkündür. Keza uğursuz hareketler de daima olumsuzluk ya da şanssızlık göstergesi olarak değerlendirilmemiştir. Nitekim bir kimseyi akrep sokması son derece acı verici menfi bir olaydır. Ancak *Šumma Alu* serisinin 31. tabletinde yer alan kehanetlerde akrebin vücudun sağ kısmında bir yeri sokmasının olumsuz sol kısmında bir yeri sokmasının ise olumlu bir işaret olduğu defalarca ifade edilmiştir (Freedman, 2006, s. 148-157). Çünkü Eski Mezopotamya toplumları sağ tarafın kendilerini sol tarafın da hasımlarını temsil ettiğine inanmışlardır.⁵ Bu nedenle sağ taraftaki olumsuzlukların aleyhlerine olduğunu sol taraftaki olumsuzlukların ise “düşmanımın düşmanı dostumdur” ilkesine benzer bir anlayışla lehlerine olduğunu kabul etmişlerdir.

Diğer taraftan yorumlamaya olumlu ya da olumsuz etki eden değişkenler yalnızca böylesi ikili karşıtlıklarla sınırlı kalmamıştır (Koch, 2015, s. 12-13). Zira *Šumma Alu* serisinde hayvanların olağan ya da olağan dışı davranışları, çıkardıkları sesler, doğum yapmaları, birbirlerini öldürmeleri, bir evi istila etmeleri, insanların üzerlerine veya eşyalarına idrarlarını/dışkılarını yapmaları gibi karşılaşılabilecek hemen hemen her durum listelenmiştir (Freedman, 2006; Freedman, 2017). Ayrıca bunlara yer, zaman, nicelik, biçim/boyut ve renk gibi değişkenler de eklenerek çıkarımlar daha da artırılmıştır. Ne var ki söz konusu değişkenlerin yorumlama ilkeleri henüz tam anlamıyla çözülememiştir.

Hatta bazı kehanet serilerinde renklerin işaret ettiği olumlu/olumsuz değer hayli belirgin olmasına rağmen *Šumma Alu* serisinde son derece muğlaktır. Zira serideki kehanetlerin geneline bakıldığında beyaz, kırmızı ve yeşil olumsuz, siyah renk ise olumludur (Koch, 2015, s. 235). Fakat kırmızı karıncalar uğursuz görülürken (Freedman, 2006, s. 245) kırmızı kediler (Freedman, 2017, s. 44) uğurlu kabul edilmiştir. Keza siyah cırcır böcekleri uğurlu sayılırken (Freedman, 2006, s. 279) siyah köpekler uğursuz addedilmiştir (Freedman, 2017, s. 62). Bu noktada bazı modern araştırmacılar renklerin olumlu/olumsuz değerinin nitelenen olgunun türüne bağlı olabileceğini düşünmektedirler (Koch, 2015, s. 236). Buna bağlı olarak

⁵ İnsanların büyük bir kısmı sağ elini kullandığı için sağ el genellikle sol elden daha güçlüdür. Ayrıca Eski Mezopotamya’da sağ elin solda bulunan kalbin üzerine konulmak suretiyle selamlaşmanın, yardımlaşmanın, iyi niyetin ve saflığın eli olduğuna inanılmıştır. Dolayısıyla sağ tarafın doğruluğu, adaleti, ahlakı ve dini değerleri temsil ettiği ve uğurlu olduğu düşünülmüştür. Buna karşılık sol tarafın karşıt ilkeleri sembolize ettiği ve uğursuz olduğu kabul edilmiştir. (Black & Green, 2017, s. 253; Guinan, 1996, s. 5, 7).

da sağ-sol ikiliğinde olduğu gibi aynı kehanette iki uğurlu işaretin ya da iki uğursuz işaretin bir arada bulunmasının olumlu bir durumu, uğurlu bir işaretle uğursuz bir işaretin birleşiminin ise olumsuz bir durumu gösterdiği iddia edilmektedir (Koch-Westenholz, 1995, s. 11). Ancak *Šumma Alu* serisinde bu iddia ile hem örtüşen hem de çelişen kehanetler bulunmaktadır. Dolayısıyla renklerin nasıl yorumlandıkları ile alakalı kesin kurallar koymanın henüz mümkün olmadığı savunulmaktadır (Smith, 2016, s. 22-23).

Bundan ötürü kırmızı karıncaların ve siyah köpeklerin uğursuz kabul edilmelerine yol açan kültürel ve sembolik anlamlara bakmak yerinde olacaktır. Çünkü *Šumma Alu* serisinin hermenötiğinin kültürel değerleri yansıttığı kabul edilmektedir (Koch, 2015, s. 233, 236). Buna istinaden kırmızı karıncaların uğursuz görülmelerinin karıncaların yer altında yaşamalarıyla yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Zira karıncaların yer altı ve yeryüzü arasındaki bitmek bilmeyen devinimleri onların öteki dünyadan gelen nahoş haberleri taşıdıkları düşüncesini hâkim kılmıştır (Maul, 1994, s. 349). Kırmızı karıncaların ise türlü fenalıklarla ilişkilendirilen yer altı tanrıçası *Ereškigal*'in (Oates, 2015, s. 183) en kötü haberlerini ulaştırdıklarına inanılmıştır (Scurlock, 2002b, s. 368). Bu sebeple evlerde karıncaların özellikle de kırmızı karıncaların ortaya çıkmaları insanları bir hayli tedirgin etmiştir (Smith, 2016, s. 25). Bu durum bir sorunla ya da sıkıntı ile karşılaşıldığında okunan ŞU.İLLA denilen “el açma” dualarından (Duymuş Florioti, 2013, s. 34) birinde şöyle dile getirilmiştir: “*Evimde ortaya çıkan kırmızı karıncaların kötülüğü yüzünden, evimde bulunan (ve) karşı karşıya geldiğim işaretlerin kötülüğü, bedbahtlığı (ve) nahoşluğu yüzünden kaygılıyım, endişeliyim ve sürekli korku içindeyim*” (Smith, 2011, s. 382).”

Kırmızı karıncaların bu denli huzursuzluğa sebebiyet vermelerinin onların ölümün işareti olarak görülmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Zira *Šumma Alu* serisinin 5, 17 ve 37. tabletlerinde yer alan kehanetlerde kırmızı karıncaların görüldüğü evin sahibinin öleceği açıkça dile getirilmiştir. Ancak bu işaretler aynı zamanda tanrılar tarafından gönderilen bir uyarı olarak da görülmüştür (Dilek, 2019 s. 175) ve öngörülen kötülüklerin “*namburbi*” adı verilen ritüel ile bertaraf edilebileceği düşünülmüştür (Duymuş Florioti, 2013, s. 37). Çünkü Eski Mezopotamya toplumlarının kader anlayışı geleceğin mutlak olarak tayin edilmesinden ziyade ileride gerçekleşmesi muhtemel olayların tasavvuru üzerine teşekkül etmiştir (Black & Green, 2017, s. 150). Yani tanrıların eninde sonunda bir hüküm verecekleri ve onun gerçekleşeceğine inanılmış ama verilen hükmün

o an için geçerli olduğuna ve tanrıların da tıpkı insanlar gibi ikna edildikleri takdirde kararlarını değiştirebileceklerine kanaat getirilmiştir (Bottéro, 2012b, s. 55).

İşte bu yüzden Eski Mezopotamya toplumları gelecekte karşılaşılabilecekleri olayları gerçekleşmeden önce kehanet işaretleri vasıtasıyla öğrenmeye ehemmiyet vermişlerdir. Eğer gözlemlenen işaretler olumluysa yalnızca hükmün tecelli etmesini beklemeleri yeterli olmuştur. Fakat onları bir fenalık bekliyorsan da çaresiz kalmamışlar, *namburbi* ritüeli sayesinde tanrılarla uzlaşarak uğursuzlukları/kötülükleri kendilerinden uzaklaştırmışlardır (Oates, 2015, s. 188; Bottéro, 2012a, s. 119).

Mezopotamya’da farklı merkezlerde keşfedilen *namburbi* ritüeline ait 140’ın üzerindeki tableten anlaşıldığı üzere bu ritüelin herhangi bir uğursuz işaretin etkilerine karşı gerçekleştirilmesi mümkündür (Çeçen vd., 2020, s. 159). Bununla birlikte *namburbi* ritüeline en çok hayvanların hareketlerinin ve görünümünün işaret ettiği kötülükleri savuşturmak için başvurulmuştur.

Söz konusu tabletlerde bahsedilen hayvanlardan biri de köpektir (Maul, 1994, s. 12). Evcilleştirilmiş ilk hayvanlardan olan köpek yerleşik hayata geçmeden önce avcılara yardımcılık yapmış (Baskıcı, 1998, s. 84) ilk yerleşimlerin kurulmasından sonra da insanlarla birlikte yaşamaya devam etmiş ve onların evlerine, sürülerine bekçilik yapmıştır. Çok uzun bir zamana yayılan bu güven ilişkisinden dolayı Eski Mezopotamya’da da köpeğin insanların sadık yardımcısı olduğu kabul edilmiştir. Nitekim hayvan hikâyelerinin anlatıldığı Akadca bir metinde (*iškar šēlebi*) köpek “vahşi hayvanların kovucusu” (*muṭarrid umāmi*) ve “şehrin habercisi” (*nāgir āli*) olarak nitelendirilmiştir (Kienast, 2003, s. 43, 45; De Zorzi, 2022). Ancak köpek mizacı oldukça belirsizdir. Zira hem vahşi doğada hem de insanların arasında yaşar. İnsanların dostu, koruyucusu ve yardımcısı olduğu kadar saldırgan tavırlarıyla yaralanmaya, hastalığa ve ölüme de sebep olur. Bu nedenle köpek hem sadık hem de tekinsiz bir varlık olarak görülür.

Eski Mezopotamya’da onun bu ikili rolü ise doğrudan “siyah köpek” olgusu ile ilişkilendirilmiştir. Çünkü çivi yazılı metinlerde siyah köpeğin hem iyilikle hem de kötülükle olan münasebetlerine atıf yapılmıştır (Plantholt, 2017, s. 168; Kağnıcı, 2019, s. 63). Şöyle ki siyah köpeğin dışkısı, tüyleri, salyası, iç organları ve vücut parçaları tıpta ve büyüde şifa amaçlı kullanılmıştır (Plantholt, 2017, s. 166; Kağnıcı, 2018, s. 33). Fakat büyü metinlerinde siyah köpek ıssız bozkırlarda kervanlara pusu kurup saldıran vahşi bir hayvan olarak da nitelendirilmiştir. Dolayısıyla bazı

modern araştırmacılar siyah köpek imgesinin haydutluk ile ilişkilendirilen bir metafor olduğunu düşünmektedirler (Veenhof, 1996, s. 426; Albayrak & Zorođlu, 2023, s. 1371-1372; Erol, 2014, s. 42-43). Keza bunu destekler biçimde *Šumma Alu* serisinin 47. tabletinde yer alan bir kehanette de siyah köpeklerin tekinsiz olduğuna atıfta bulunulmuş ve siyah bir köpeğin girdiği tapınağın artık güvende olmayacağı ifade edilmiştir (Freedman, 2017, s. 63).

Diğer taraftan siyah köpeklerin tacirlere pusu kurduğu bozkırların aynı zamanda ifritlere de ev sahipliği yaptığına inanılmıştır. Dolayısıyla siyah köpeklerin herhangi bir vahşi hayvandan ziyade şeytani varlıklar olarak görüldüğu düşünölmektedir (Plantholt, 2017, s. 169). Hakikaten Sami toplumlarda bu inanış oldukça yaygındır ve ileriki dönemlerde de hadis kitaplarında siyah köpeklerin şeytan olduğuy ya da şeytanın siyah köpeklerin suretine girdiği birçok defa dile getirilmiştir (Demirel, 2014, s. 82).

Aslında Eski Mezopotamya toplumları her ne kadar vahşi hayvanların kana susamış tabiatlarından ürkmüş olsalar da onların saldırganlıklarını meşru saymışlardır. Çünkü “kurdun kuzuyu boğması” ya da “aslanın oğlağı kapması” ilahi düzenin bir parçası olarak görölmüşdür. Ancak vahşi doğay ile uygar dünya arasında bir sınır belirlenmiş ve bu sınırın ihlal edilmesi hoş karşılanmamıştır (Wiggermann, 1996, s. 211, 214). Hatta bu yüzden Eski Mezopotamya’da öngörülemez biçimde yarı yabani yarı uysal bir mizaca sahip olduğuy için köpeğe oldukça temkinli yaklaşılmıştır. Bu durum *Šumma Alu* serisinde yer alan kehanetlere de bir şekilde yansımıştır. Zira kehanetlerde hem insanlara yardımcı oldukları için olumlu kabul edilen bekçi köpeklerine hem de sokaklarda başıboş süröler halinde gezen, durmadan havlayan ve uluyan saldırgan, yarı vahşi sahihsiz köpeklere ve onların şehir halkı için işaret ettiği olumsuzluklara defalarca değinilmiştir (Freedman, 2017, s. 52-53; Zorzi, 2022).

O hâlde uygarlığın ötesindeki yaşamı sembolize eden vahşi hayvanların (Foster, 2002, s. 286) sınırı ihlal edip insanların yaşam alanlarına girmelerinin uğursuz işaretler olarak göröldüğünü söylemek mümkündür (Zorzi, 2022). Çünkü bu durumun ilahi hoşnutsuzluğun bir göstergesi olduğuna ve çeşitli kötölüklerin ortaya çıkmasına yol açacağına inanılmıştır (Wiggermann, 1996, s. 211). Nitekim *namburbi* ritöel metinlerinin bazıları insanların evlerinde görölen vahşi hayvanların hareketlerinin ortaya çıkaracağı kötölükleri engellemeye yönelik düzenlenmiştir (Caplice, 1967, s. 14-21). Keza *Šumma Alu* serisinin 44. tabletinde yer alan kehanetlerde de çeşitli vahşi hayvanların şehrin içerisinde ya da çevresinde görölmelerinin işaret ettiği olumsuzluklar ifade edilmiştir.

Söz konusu kehanetlerin önemli bir kısmında ise tilkilerin hareketleri yorumlanmıştır (Freedman, 2017, s. 34-36). Esasen bu şaşkıncı değildir. Zira çivi yazılı edebi gelenekte tilkiler şehirler ile ilişkilendirilen imgelerden biridir ve bir felaketin ardından harabeye dönen şehirlerin konu edildiği ağıtlarda ıssız şehirleri mesken tutan tilkilerden sıklıkla bahsedilmiştir (Y. Cohen, 2017, s. 543, dn. 14). Hâliyle, bu imge *Šumma Alu* serisine de sirayet etmiş ve kehanetlerde bir tilkinin devamlı olarak yaklaştığı şehrin terk edileceği, meydanında bir tilkinin koştuğu şehrin ise ıssızlaşacağı dile getirilmiştir (Freedman, 2017, s. 36). Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki acı tecrübeler ile yakından ilişkili olan bu kehanetler muhtemelen Eski Mezopotamyalıların hafızalarında bir baba nasihati gibi yer etmiştir. Zira MS 567 yılına ait “Astronomi Günlükleri” olarak adlandırılan kayıtlarda dahi şehre giren tilkinin uğursuz bir olay olduğu not edilmiştir (Pirngruber, 2013, s. 202, 206).

4. ESKİ MEZOPOTAMYA KEHANET UYGULAMALARINDA YENİ DOĞMUŞ HAYVAN YAVRULARINDAKİ OLUŞUM BOZUKLUKLARININ YORUMLANMASI

Eski Mezopotamya’da bir doğumun sorunsuz şekilde gerçekleştiğini ifade etmek için Sumerce “*SĪ.SĀ*”, Akadca “*ešēru*” (Stol, 2000, s. 129, 257), doğum anında yaşanan güçlükler için de Sumerce “*LA.RA.AḪ*”, Akadca “*pušqu/pašāqu*” (Civil, 1974, s. 331) terimleri kullanılmıştır (Sabuncuo, 2020, s. 1829). Bir sebepten dolayı olağanın dışında bir görünüme sahip olarak doğan yavrulara ise “*izbu*” adı verilmiştir (CDA I, s. 137.; CAD I-J, s. 317). Modern tıpta bu duruma yani normalden uzaklaşma/sapma hâline ya da doğuştan şekil bozukluğuna “anomali” denilmiştir (Kocatürk, 1994, s. 57).

Etraflarında olan biten hemen hemen her şeyi tanrısal bir işaret olarak gören Mezopotamya toplumları, olağandan farklı biçimde doğmuş insan ya da hayvan yavrularının da kadere etki edecek özel anlamlar taşıdıklarına inanmışlardır. Bu sebeple nadiren gerçekleşen bu durumların varlığından hem haberdar olmak istemişler hem de onların görünümlerinden yola çıkarak geleceğe dair yorumlar yapmışlar ve bunları kayıt altına almışlardır (Bottéro, 2012b, s. 55-56; Hooke, 1955, s. 337; Duymuş Florioti, 2013, s. 37). Bu hususa atıfta bulunan ilk belgelerden biri *Belšunu* adlı birinin ağzı sırtında doğan bir buzağının anlamını öğrenmesi için ulaşı *Addâ*’ya Kâhin *Šamaš-muballit*’e danışmasını emrettiği Eski Babil Dönemi’ne tarihlenen bir mektuptur (Leichty, 1970, s. 7).

Öte yandan kâhinlerin sıra dışı doğumlar ile alakalı görüşleri yalnızca halkın değil, devlet yönetiminin de ilgisini çekmiştir. Nitekim kâhinlerin krallar ya da yöneticiler ile yaptıkları yazışmalarda zaman zaman bu durumdan bahsedilmiştir. Ancak bu hususta sadece birkaç rapor ve mektup bulunmaktadır. Söz konusu belgelerin varlığı idarecilerin sıra dışı doğumları göz ardı etmediklerini gösterse de yazışmaların oldukça az olması sebebiyle bu kehanet uygulamasının devlet yönetiminde iç organ falı kadar etkili olmadığı gözlemlenmektedir. Öyle ki sıra dışı bir şekilde doğmuş yavruları bulmaları için kâhinlere görevlendirme dahi yapılmamıştır.

Çünkü halktan herhangi birinin bu şekilde doğmuş hayvanı ya da insanı tespit etmesi mümkündür. Hâliyle, sıra dışı doğumların bildirilmesi halkın sorumluluğunda olmuştur (Koch, 2015, s. 262-263, 272-273). Nitekim Kâhin *Nergal-eřir*'in krala gönderdiği bir raporda *Tamdanu* adında birinin gelip kendisine domuzunun sekiz bacaklı ve iki kuyruklu bir yavru doğurduğunu bildirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca raporun sonuna *Tamdanu*'nun yavruyu tuzlayarak sakladığını da not etmiştir (Hunger, 1992, s. 157). Esasen *Tamdanu*'nun ölmüş yavrunun çürümelerini engellemek için yaptığı bu eylem kâhinler için oldukça önemlidir. Zira bazen yavru kırsal bölgelerde doğmuş olsa bile merkeze götürülüp uzman bir kâhin tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir (Maul, 2007, s. 367). Dolayısıyla böyle durumlarda bir uzman tarafından inceleninceye kadar yavruların uzun süre bozulmadan korunmaları gerekmiştir (Bottéro, 2023, s. 65).

Kâhin *Bel-uşezib* tarafından kaleme alınan bir mektuptan anlaşıldığı üzere yavruların zarar görmeden muhafaza edilmesi de aslında halkın görevidir (Koch, 2015, s. 273). Zira söz konusu mektupta kâhin, *Sin-ereş* adlı birinin ineğinin bir "aslan" doğurduğunu ve kendisini uyarmasına rağmen onun yavruyu kesip yediğini belirtmiştir. Mektubun devamında ise *Sin-ereş*'in olaya tanık olan bir çiftçiyi ve kâtibi öldürdüğünü ancak hizmetkârlarının her şeyi gördüğünü ve onların mahkemede kralın huzurunda şahitlik yapabileceklerini ifade etmiştir.

Bel-uşezib mektubunda bu kehanet işaretinin anlamını açıklamamıştır. Fakat kralın danışmanlarından biri olan *Bel-uşezib*'in yavruyu incelemek istediğini kesin bir şekilde belirtmesi bu yavrunun kralı ilgilendiren önemli bir işaret olduğunun göstergesidir (Parpola, 1993, s. XXVII, 100). Nitekim bunun gibi işaretlerin derlendiği "*Šumma İzbu*" adlı kehanet serisinde bir hayvanın aslana benzeyen yavru doğurması kralın kudretini gösteren uğurlu bir işaret olarak kaydedilmiştir (Leichty, 1970, s. 73; Koch, 2015, s. 273).

Kâhinlerin böylesi sıra dışı doğumları yorumlarken başvurdukları temel kaynak olan bu seri yaklaşık 2000 kehanetin 24 tablet ve üç bölümde (Leichty, 1970, s. 2-3) bir araya getirildiği nispeten kısa bir kılavuzdur (Rochberg, 2004, s. 88; Koch, 2015, s. 266). *Šumma Īzbu* serisinin ilk bölümü (1-4. tabletler) insanlarda görülen malformasyonlara (oluşum bozukluğu, biçim kusuru) (TTDK M, s. 51) ayrılmıştır. Ardından 5. tablette sakat doğan kuzulardan bahsedilmiştir. Serinin özünü oluşturduğu düşünülen 6-17. tabletlerde ise insan ya da hayvan ayrımı yapılmadan oluşum bozukluğuyla doğan “*izbu*⁶” olarak adlandırılan yavrular ele alınmıştır. Geri kalan yedi tablette ise belirli hayvan türlerinin sıra dışı bir görünüme sahip olarak doğmuş olan yavruları ve yetişkin hayvanların bazı anormal davranışları yorumlanmıştır. Söz konusu tabletlerde adı geçen hayvanlar ise şunlardır: koyun ve keçi (18. tablet), sığır ve eşek (19. tablet), at (20. ve 21. tabletler), domuz (22. tablet), köpek (23. tablet), vahşi hayvanlar (24. tablet) (De Zorzi, 2011, s. 44-45).

Görüldüğü üzere *Šumma Īzbu* serisinde yer alan kehanetlerin çoğunluğu yeni doğmuş hayvanların ve insanların vücutlarındaki oluşum bozukluklarının yorumlanmasıyla elde edilmiştir. Söz konusu kusurların bazıları doğum lekeleri gibi oldukça zararsızdır ancak bazıları yapışık ikizlik gibi ciddi hatta yaşamı tehdit edecek kadar ileri derece oluşum bozukluklarıdır.⁷ Bu arada yavrunun oluşum bozukluğunun önemsiz ya da hayati olmasının kehanetin anlamına etki etmediğini belirtmek yerinde olacaktır. Zira kehanetlerin işaret ettikleri hususlar yorumlanan oluşum bozukluğunun vücudun hangi kısmında yer aldığına göre belirlenmiştir (Koch, 2015, s. 264). Örneğin karın ve bağırsaklar besinler ile ilişkilendirilmiş bu nedenle de karın bölgesindeki oluşum bozuklukları kıtlık ve yağmanın habercisi olmuştur. Keza vücudun üst kısmında yer alan baş en yüksek mevki yani kralı, gövde ve baş arasındaki bağlantıyı kuran boyun ise

⁶ Bu ifade yeni doğan herhangi bir sakat ya da kusurlu canlıyı tanımlamak için kullanılan genel bir terimdir. Zira kâhin raporlarında *izbu* ifadesi bir kez buzağıyı bir kez de domuz yavrusunu tanımlamak için kullanılmıştır. Ritüel metinlerinde ise *izbu*'nun bir hayvan ya da bir insan olabileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte modern araştırmacılar *Šumma Īzbu* serisinin 5. tabletini göz önüne alarak bu terimin daha çok bir kuzuyu tanımlamak için kullanıldığını düşünmektedirler. (Leichty, 1970, s. 3 dn. 4). Dolayısıyla en azından *Šumma Īzbu* serisinde *izbu* terimin özellikle sakat/kusurlu doğan hayvanları belirtmek için kullanıldığı kabul edilmektedir. (De Zorzi, 2011, s. 43 dn. 2).

⁷ Burada şunu ifade etmek gerekir ki oluşum bozuklukları ne kadar tedirgin edici ve dramatik olursa olsun böyle doğmuş yavrular yalnızca olumsuz durumların işareti olarak değerlendirilmemiştir. (Koch, 2015, s. 262). Ancak insanlarda ya da hayvanlarda uğursuz bir işaret tespit edildiğinde de onun kötü etkilerinden kurtulmak için doğumun olduğu evde *namburbi* ritüelinin yapılması gerekmiştir. (Caplice, 1965, s. 127-129).

saltanatın gücünü temsil etmiştir. Dolayısıyla bu bölgelerdeki oluşum bozuklukları genellikle kral ve onun ülke üzerindeki hakimiyeti ile ilişkilendirilmiştir. Tahmin edileceği üzere bir bedende iki baş ya da boyun bulunması da hakimiyeti ele geçirmek için çatışan güçlerin varlığına işaret etmiştir. Nitekim serinin 5. tabletinde bir koyunun iki boyunlu bir aslan doğurmasının halkın daha güçlü bir lidere biat edeceğinin yani hükümdarın değişeceğinin işareti olduğu ifade edilmiştir (De Zorzi, 2011, s. 54-57).

Bu kehanette kral ile ilişkilendirilen bir diğer işaret ise aslandır. Zira çivi yazılı literatürün önemli bir kısmında olduğu gibi *Šumma Īzbu* serisinin hermenötiği de önemli ölçüde hayvanların temsil ettiği kültürel ve sembolik anlamları yansıtmaktadır. Buna bağlı olarak da kehanetlerde adı geçen bazı hayvanlar belirli durumların işareti olarak tanımlanmıştır. Bu noktada tıpkı aslanlar gibi boğalar da kralın ve ordunun gücü ile ilişkilendirilmiş ve boğaya benzetilen oluşum bozuklukları düşmanlar karşısındaki üstünlüğün göstergesi olmuştur. Buna karşılık kurt ve köpeğin hastalıkların ve kargaşanın işareti olduğu kabul edilmiştir. Zira 1. tablette yer alan bir kehanette bir kadının köpek doğurmasının 18. tablette yer alan bir kehanette ise bir keçinin kurt doğurmasının ülkede salgın hastalıkların yayılacağına işaret ettiği ifade edilmiştir. Keza 2. tablette de bir kadının kurt başlı bir bebek doğurmasının 5. tablette ise bir koyunun köpek doğurmasının ülkede katliamlar yaşanacağını habercisi olduğu belirtilmiştir (Leichty, 1970, s. 32, 46, 81; De Zorzi, 2011, s. 61-62).

Öte yandan verilen örneklerde olduğu gibi *Šumma Īzbu* serisinin geri kalanında da birçok defa yavrunun kendisinin ya da bir uzvunun domuz, fil, eşek, kedi, yılan, kaplumbağa, kuş, kertenkele, maymun, su samuru, tilki, ayı, firavun faresi, kaz vb. hayvanlara benzemesinden bahsedilmiştir (Leichty, 1970). Adı geçen hayvanların tamamının işaret ettiği anlamların bu çalışmada ele alınması mümkün değildir. Bununla birlikte *Šumma Īzbu* serisinde zoomorfizmin oluşum bozukluklarının sınıflandırılmasında ve anlamlandırılmasında sıklıkla başvurulan bir araç olduğu fark edilmektedir (De Zorzi, 2011, s. 61; Koch, 2015, s. 263).

5. SONUÇ

Eski Mezopotamya toplumları evrenin her köşesine dağılmış olduğuna inandıkları kehanet işaretlerini keşfedip yorumlayarak tanrıların insanların kaderleri hakkında verdikleri kararları öğrenebileceklerine ve gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olan olumsuzlukların tanrılarla uzlaşarak bertaraf edilebileceğine inanmışlardır. Söz konusu işaretleri elde etmenin yolu ise çoğu zaman hayvanları gözlemlemekten geçmiştir.

Öyle ki Eski Mezopotamya kehanet geleneğinde tanrılarla doğrudan doğruya iletişim kurmanın yalnızca hayvan kurban etmekle mümkün olduğu kabul edilmiştir. Çünkü çeşitli sunular ve dualar eşliğinde gece boyunca süren özel bir ritüel ile kulağına soru fısıldanarak kurban edilen hayvanların iç organlarına tanrıların cevaplarını çivi yazısına benzer kehanet işaretleri ile yazdıkları düşünülmüştür.

Bundan dolayı iç organ falı siyasi, askeri ve dini meselelerle ilgili karar alırken sıklıkla başvurulan güvenilir bir kehanet yöntemi olarak görülmüştür. Ancak tanrılardan olumlu işaretler alınması için kurban edilecek hayvanların özenle seçilmesi gerekmiştir. Çünkü her sağlıklı organın sonuca olumlu yönde etki eden bir işaret olduğu kabul edilmiştir. Hâliyle kurban edilecek hayvanların sağlıklı olduklarını gösterir bir şekilde besili olmalarına oldukça dikkat edilmiştir.

Öte yandan iç organ falı tüm üstünlüğüne rağmen hayvanlardan kehanet işareti elde etmenin en masraflı yoludur. Dolayısıyla bu kehanet yönteminden halkın yalnızca bir kısmı faydalanabilmiştir. Ancak tanrılardan haber almak için her zaman hayvanların kurban edilmesi de gerekmemiştir. Nitekim hayvanların olağan ya da olağan dışı görünüşleri ve hareketleri de birer kehanet işareti olarak değerlendirilmiştir. Bu işaretler doğrudan tanrılara danışmanın bir yolu değildir. Ancak tanrıların hoşnutsuzluklarını ve ortaya çıkacak fenalıkların kolayca öğrenilmesini sağlamıştır. Çünkü bu işaretler günlük hayatın içinde geçtiği mekânsal çevrede tamamen rastlantısal bir şekilde elde edilmişlerdir.

Diğer taraftan bu işaretler Eski Mezopotamya toplumlarının hayvanlara atfettikleri sembolik anlamları da yansıtmaktadır. Zira kehanet metinlerinde işaretler bir araya getirilirken hayvanların dost ya da düşman yerine konularak konularının bu şekilde belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Muhtemelen Eski Mezopotamyalıların iyi ya da kötü tecrübeleri ile ilişkilendirdikleri bu değerlendirmeler ister istemez onların toplumsal temayüllerinin de göstergesi olmuştur. Öyle ki bazı hayvanların ilişkilendirildiği durumlar sonraki dönemlerde dahi etkisini yitirmemiştir. Bu yüzden halk kültürünün tarihi süreç içerisindeki aşamaları dikkate alındığında günümüzdeki “baykuş sesinin ölümün habercisi olması” ya da “siyah köpeklerin uğursuz olması” gibi batıl inançların da kehanet geleneğinin bir izi olduğunu söylemek mümkündür.

6. SUMMARY

Ancient Mesopotamian societies held the belief that the gods, in a manner analogous to kings ruling over their subjects, possessed the authority

to determine the fate of people. However, their understanding of fate was based on the imagination of possible future events rather than the absolute determination of the future. In other words, it was believed that the gods would eventually make a judgment and that it would come true. However, it was also believed that the judgment was valid for the moment and that the gods, just like humans, could change their decisions if they were convinced.

This is why ancient Mesopotamian societies sought to gain insight into future events before they occurred through a variety of divination techniques. This is because they held the conviction that the gods conveyed the resolutions they had reached among themselves before they were enacted through the dissemination of divination signs throughout the universe. Consequently, the Mesopotamians were perpetually engaged in the observation of the various elements of the universe (planets, rivers, cities, flora, fauna, and humanity) with the objective of identifying these signs.

However, the method of obtaining divination signs was frequently through the observation of animals. Nearly every phenomenon related to animals was regarded as a sign of divination. Indeed, it was believed that the internal organs of animals sacrificed in a special ritual at night enabled direct consultation with the gods, and the movements or appearance of the surrounding animals indirectly indicated the decisions of the gods.

On the other hand, given the nature of divination practices, some of these signs were interpreted as positive, while others were viewed as negative. Therefore, a substantial portion of the observations and ideas of Mesopotamian societies regarding the animal kingdom are reflected in divination texts. Indeed, in the divination texts (*Bārūtu*, *Šumma Alu*, *Šumma Izbu*), where the divination signs obtained from animals are compiled, it is evident that animals are regarded as either friends or enemies, and their positions are sought to be determined in this manner.

These inferences, which the ancient Mesopotamians likely associated with their positive or negative experiences, became indicators of their social tendencies. Consequently, the meanings attributed to animals in the divination texts reflected some distinctive features of the attitudes and beliefs of the ancient Mesopotamians. Therefore, it is possible to understand the cultural values of the ancient Mesopotamians based on the meanings attributed to animals in the divination texts. In this study, we have sought to elucidate both the manner in which the divination signs derived from animals in these divination texts are interpreted and the biases that influence these interpretations.

7. KAYNAKLAR

- Akkuş M. S. (2014). Eski Mezopotamya'da Tanrılara sunulan kurbanlar. *Tarih Okulu Dergisi*, S. 17, 1-17.
- Albayrak, İ. & Zoroğlu, M. (2023). Eski Asurca belgeler ışığında eski Anadolu'da yol ve ticaret güvenliği. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 63(2), 1358-1383.
- Ay Arçın, Ş. (2019). Eski Mezopotamya yazılı kaynaklarında Muşen/İşşuru "Kuş. ve sembolizmi üzerine bir değerlendirme. *Tarih Okulu Dergisi*, S. 39, 483-527.
- Aydın, S. & Erdal, Y. S. (2013). *Antropoloji*. (Ed.) H. Üstündağ, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını,
- Baskıcı, M. M. (1998). Evcilleştirme tarihine kısa bir bakış. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, C. 53, S. 1-4, 73-94.
- Black, J. & Green, A. (2017). *Mezopotamya mitolojisi sözlüğü tanrılar ifritler semboller*. (Haz.) N. T Hasgül, İstanbul: Köprü Kitapları.
- Bordreuil, P., Briquel-Chatonnet, F. & Michel, C. (2015). *Tarihin Başlangıçları eski yakındoğu kültür ve uygarlıkları*. (Çev.) L. Başaran, Alfa Basım Yayım ve Dağıtım, İstanbul.
- Bottéro, J. (2012a). *Kültürümüzün şafağı Babil*, (Çev.) A. Berktay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bottéro, J. (2012b). *Mezopotamya yazı, akıl ve tanrılar*. (Çev.) M. E. Özcan, A. Er, Ankara: Dost Kitabevi.
- Bottéro, J. (2019). *Kitabı Mukaddes'teki tanrı. inancın en güzel tarihi*. (Çev.) İ. Birkan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13-42.
- Bottéro, J. (2023). *Dünyanın en eski mutfağı*. (Çev.) N. Ç. Tezel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- CAD (2004). *The Assyrian dictionary of the oriental Institute of The University of Chicago*.
- Caplice, R. (1965). Namburbi texts in the British museum. I. *Orientalia*, Nova Series, Vol. 34/2, 105-131.
- Caplice, R. (1967). Namburbi texts in the British museum. II. *Orientalia*, Nova Series, Vol. 36/1, 1-38.
- CDA (2000). *Concise dictionary of Akkadian*, Wiesbaden.
- Civil, M. (1974). Medical commentaries from Nippur. *Journal of Near Eastern studies*, Vol. 33, No. 3, Chicago, 329-338.
- Cohen, Y. (2017). Heads or Tails? The transmutations and peregrinations of a sapiential theme. (Ed.) A. Baruchi-Unna, et al., 'Now It Happened in Those Days:' *Studies in Biblical, Assyrian, and Other Ancient Near Eastern Historiography Presented to Mordechai Cogan on His 75th Birthday*, Vol. 2, Eisenbrauns, Winona Lake s. 539-552.
- Çayır, M. (2020). Eski Mezopotamya mitolojisinde insanın yaratılışı. *Antropoloji*, S. 39, 98-102.
- Çeçen, S., Gökçek, L. G. & Akyüz, F. (2020). Marqasi'den Namburbi ritüeline ait bir tablet: Nisan ayında görülen yılanın uğursuzluğu. *Archivum Anatolicum-*

Anadolu Arşivleri, C. 14, S. 2, 157-175.

- De Zorzi, N. (2011). The omen series Šumma Izbu: Internal structure and hermeneutic strategies. *KASKAL*, Vol. 8, 43-75.
- De Zorzi, N. (2022). Raving dogs and promiscuous pigs: Rethinking the representation of animals in Mesopotamian animal omens. (Ed.) J. C. Coulon, K. Dosoo, *Magikon zōon: Animal et magie dans l'Antiquité et au Moyen Âge, Institut de recherche et d'histoire des textes*. Erişim tarihi: 29 Nisan 2024, <https://doi.org/10.4000/books.irht.664>
- Demirel, H. R. (2014). Köpek ve diğer bazı hayvanların öldürülmesine cevaz veren hadislerin değerlendirilmesi. *Mütefekkir*, 1/1, 67-102.
- Dilek, Y. (2019). *Eski Mezopotamya dini ritüeller ve kullanılan objeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları,
- Durmuş, İ. (2019). Sumerlilerde inanç. *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, (Ed.) L. G. Gökçek, vd., Değişim Yayınları, İstanbul, 9-40.
- Duymuş Florioti, H. H. (2013). Eski Mezopotamya'da kehanet olgusuna genel bir bakış. *Tarih Okulu Dergisi*, S. 15, 23-42.
- Erol, H. (2014). Anadolu'nun ilk yazılı belgelerinde büyü ve kehanet. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 54, S. 2, s. 37-48.
- Foster, B. R. (2002). Animals in Mesopotamian literature. (Ed.) B. J. Collins, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Brill, Leiden, 271-288.
- Frahm, E. (2010). Reading the tablet, the exta, and the body: The Hermeneutics of cuneiform signs in Babylonian and Assyrian text commentaries and divinatory texts. (Ed.) A. Annus, *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World, The Oriental Institute of the University of Chicago Oriental Institute Seminars* No: 6, Chicago, 93-141.
- Freedman, S. M. (1998). *If a city is set on a height, The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mēlê Šakin, Vol. 1: Tablets 1-21*. Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fund 17, Philadelphia: The University of Pennsylvania.
- Freedman, S. M. (2006). *If a city is set on a height, The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mēlê Šakin, Vol. 2: Tablets 22-40*. Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fund 19, Philadelphia: The University of Pennsylvania Museum.
- Freedman, S. M. (2017). *If a city is set on a height, The Akkadian Omen Series Šumma Alu ina Mēlê Šakin, Vol. 3: Tablets 41-63*. Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fund 20, Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Guinan, A. (1989). The perils of high living: Divinatory rhetoric in Šumma Alu. (Ed.) H. Behrens, et al., *DUMU.E2.DUB.BA.A. Studies in Honor of Åke W. Sjöberg (Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fund, 11)*, Philadelphia The University Museum, Philadelphia, 227-235.
- Guinan, A. K. (1996). Left/right symbolism in Mesopotamian divination. *State Archives of Assyria Bulletin*, 10(1), 5-10.

- Heeßel N. P. (2010). The calculation of the stipulated term in extispicy. (Ed: A. Annus), (Ed.) A. Annus, *Divination and Interpretation of Signs in the Ancient World*, The Oriental Institute of the University of Chicago Oriental Institute Seminars No: 6, Chicago, 163-175.
- Hooke, S. H. (1955). Omens, *Ancient and Modern. Folklore*, Vol. 66, No. 3, 330-339.
- Hunger, H. (1992). *Astrological reports to assyrian kings*. SAA 8, Helsinki: Helsinki University Press.
- Kağnıcı, G. (2018). Eski Mezopotamya çivi yazılı metinlerde kuduz. (Ed.) Ç. Büke, vd., *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz, Bulaşıcı Hastalıkları Önleme Derneği Yayınları/Gece Kitaplığı*, Ankara, s. 31-44.
- Kağnıcı, G. (2019). Sumer yazınında hakaret: İki Sumer metninde (ETCSL 5.4.11 VE 5.4.12) geçen hakaret ifadeleri üzerine bazı etimolojik düşünceler. *Cedrus*, 7, 41-58.
- Kienast, B. (2003). *Iškar šēlebi: die Serie vom Fuchs*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Kocatürk, U. (1994). *Açıklamalı tıp terimleri sözlüğü, İngilizce, Latince, Grekçe tıp terimlerinin dilimizdeki açıklama karşılıkları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Koch, U. S. (2011). Sheep and sky: Systems of divinatory interpretation. (Ed.) K. Radner, E. Robson, *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, Oxford University Press, Oxford, 447-469.
- Koch, U. S. (2015). *Mesopotamian divination texts: conversing with the gods, Sources from the First Millennium BCE*. Münster: Ugarit-Verlag.
- Koch-Westenholz, U. (1995). *Mesopotamian astrology: An introduction to Babylonian and Assyrian celestial divination*. Copenhagen: The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies Museum Tusulanum Press.
- Koch-Westenholz, U. (2000). *Babylonian liver omens: The chapters Manzāzu, Padānu and Pān Tākalti of the Babylonian extispicy series mainly from Assurbanipal's library*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Koch-Westenholz, U. (2002). Old Babylonian extispicy reports. (Ed.) C. Wunsch, *Mining the Archives, Festschrift for Christopher Walker on the Occasion of his 60th Birthday*, Islet, Dresden, 131-145.
- Leichty, E. (1970). *The omen series Šumma Izbu*. New York: J.J. Augustin Publisher.
- Leichty, E. & Guinan, A. (2014). The rejected sheep. (Ed.) L. Sassmannshausen, He Has Opened Nisaba's House, *Studies in Honor of Åke Waldemar Sjöberg on the Occasion of His 89th Birthday on August 1st 2013, Cuneiform Monographs* Vol. 46, Brill, Leiden-Boston, 103-112.
- Leick, G. (2019). *Kentin mucidi Mezopotamya: Mitoloji, arkeoloji ve tarih*. (Çev.) E. Duru, İstanbul: Say Yayınları.
- Lewis, S. & Llewellyn-Jones, L. (2018). *The Culture of animals in antiquity: A sourcebook with commentaries*. New York: Routledge.
- Maul, M. S. (1994). *Zukunftsbewältigung, Eine untersuchung altorientalischen*

- denkens anhand der babylonisch-assyrischen Löserituale (Namburbi)*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.
- Maul, S. M. (2007). Divination culture and the handling of the future. (Ed.) G. Leick, *The Babylonian World*, Routledge, New York, 361-372.
- Oates, J. (2015). *Babil*. (Çev.) F. Çizmeli, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Ören, H. & Ateş, A. (2023). Eski Mezopotamya – Anadolu Toplumlarında sedir ağacının kullanımı ve önemi. (Ed.) Y. Kılıç vd., *Prof. Dr. Sebahattin Bayram Armağanı Eskiçağ Tarihi Yazıları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 435-455.
- Parpola, S. (1993). *Letters from Assyrian and Babylonian scholars*. SAA 10, Helsinki: Helsinki University Press.
- Pirngruber, R. (2013). The historical sections of the astronomical diaries in context: Developments in *A Late Babylonian Scientific Text Corpus*. Iraq 75, 197-210.
- Planholt, I. S. (2017). Black dogs in Mesopotamia and beyond. (Ed.) D. Kertai, O. Nieuwenhuys, *From the Four Corners of the Earth, Studies in Iconography and Cultures of the Ancient Near East in Honour of F. A. M. Wiggermann*, Ugarit Verlag, Münster, 165-178.
- Rochberg, F. (2004). *The heavenly writing divination, horoscopy, and astronomy in Mesopotamian culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sabuncuo, T. (2020). Eski Mezopotamya'da gebelik ve doğum. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7/3, 1820-1841.
- Scurlock, J. (2002a). Animal sacrifice in Ancient Mesopotamian religion. *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Brill, Leiden, 389-403.
- Scurlock, J. (2002b). Animals in Ancient Mesopotamian religion. (Ed.) B. J. Collins, *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Brill, Leiden, 361-387.
- Scurlock, J. (2006). The techniques of the sacrifice of animals in ancient Israel and ancient Mesopotamia: New insights through comparison, Part 2. *Andrews University Seminary Studies*, Vol. 44, No. 2, 241-264.
- Smith, D. (2011) A. Shuilla: Shamash 1. (Ed.) A. Lenzi, *Reading Akkadian Prayers and Hymns: An Introduction*, Society of Biblical Literature, Atlanta, 367-384.
- Smith, D. E. (2016). The color of fortune: The Role of color in Mesopotamian divination. (Ed.) R. B. Goldman, *Essays in Global Color History: Interpreting the Ancient Spectrum*, Gorgias Press, Piscataway, 9-30.
- Starr, I. (1983). *The rituals of the diviner*. *Biblioteca Mesopotamica* 12, Malibu: Undena Publications.
- Starr, I. (1990). *Queries to the sungod: Divination and politics in Sargonid Assyria*. SAA 4, Helsinki: Helsinki University Press.
- Steinkeller, P. (2005). Of stars and men: The conceptual and mythological setup of Babylonian extispicy. (Ed.) A. Gianto, *Biblical and Oriental Essays in Memory of William L. Moran*, *Biblica et Orientalia* 48, Pontificio Istituto Biblico, Roma, 11-47.

- Stol, M. (2000). *Birth in Babylonia and the Bible its Mediterranean setting*. Groningen: Styx Publications.
- TTDK (2006). *Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Türkçe tıp dili kurulu*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Basımevi.
- Ulanowski, K. (2019). Communication with gods, The role of divination in Mesopotamian civilization. (Ed.) V. Sazonov, et al., *Cultural Crossroads in the Middle East The Historical, Cultural and Political Legacy of Intercultural Dialogue and Conflict from the Ancient Near East to the Present Day*, University of Tartu Press, Tartu 2019, 49-62.
- Ünal, A. (2020). Falcılık ve kehanet. (Haz.) M. Doğan-Alparslan, M. Alparslan, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 229-245.
- Van De Mieroop, M. (2020). Babil felsefesi üzerine tezler. (Çev.) G. Kağmıcı, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, VI/2, 231-258.
- Van De Mieroop, M. (2022). *Antik Yunan'dan önce felsefe Eski Babil'de hakikat arayışı*. (Çev.) G. Kağmıcı, İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Veenhof, K. R. (1996). An old Assyrian incantation against a Black Dog (kt a/k 611). *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 86, 425-433.
- Wiggermann, F. A. M. (1996). Scenes from the shadow side. (Ed.) M. Vogelzang, H. L. J. Vanstiphout, *Mesopotamian Poetic Language: Sumerian and Akkadian*, Styx Publications, Groningen, 207-230.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Katkı Oranı Beyanı: Makale katkı oranları Doktorant Fatih ERDEM %50, Prof. Dr. Yusuf KILIÇ %50'dir.

